ETHOS

redactori : ioan cuşa şi virgil ierunca

1975
PARIS

ETHOS — CAIETUL al II-lea — 1975

ETHOS

redactori : ioan cușa și virgil ierunca

CAIETUL II

SUMARUL

Cuvântul lui SOLJENIȚIN

În jurul întemeierii Statelor Românești
de Gheorge I. BRĂTIANU

Hrisovul clipelor
de Sandu TUDOR

Incognito, la Buchenwald...
de Mircea ELIADE

Secretul Scrisorii Pierdute de Nicolae NICULESCU

Un om ca toți oamenii și *Cronică*
de Grigore CUGLER-APUNAKE

VERSURI de Ștefan BĂNULESCU, Al. LUNGU,
Mihai NICULESCU, Dan BOCANICIU, Ion PÂRVULESCU,
Horațiu RĂDULESCU, Ilie CONSTANTIN,
Matei BELDIMAN, Magdalena CONSTANTINESCU

TRADUCERI din PÉGUY (Mircea VULCĂNESCU)
și MANDELSTAM (G. TOMAZIU)

ESEURI de Al. CIORĂNESCU, Andrei BOGDAN,
Sanda STOLOJAN

Virgil IERUNCA : *JURNAL 1960 (II)*

ROZA VÂNTURILOR, SEMNE, ZODIA CANCERULUI,
ÎNSEMNĂRI, BIBLIOGRAFIE

1975
PARIS

Macheta, grafica, îngrijirea tipăririi : G. Tomaziu

redacţia : ETHOS c/o C.F.I. - Z.A.I. du Bois de l'Epine
91015 EVRY - France
sau : Virgil Ierunca - Boîte Postale 255, Paris 19

CUVÂNTUL LUI SOLJENIŢIN

« ...Dar vai de acea naţiune în care propăşirea literaturii e întreruptă prin forţă. Nu e vorba numai de o atingere adusă „libertăţii presei", inima însăşi a naţiunii încetează să bată. Memoria naţională e sugrumată. Acea naţiune nu mai ştie nici ea ce este cu adevărat. Îşi pierde unitatea spirituală şi, cu toate că în aparenţă îşi păstrează aceeaşi limbă, fiii ei încetează să se înţeleagă. Generaţii amuţite îmbătrânesc, mor fără să-şi fi povestit istoria nici pentru ele însele, nici pentru cele ce vor urma. Când spirite ca Akhmatova şi Zamiatin sunt zidite de vii, sunt condamnate până la moartea lor să creeze în tăcere, fără să poată auzi ecoul celor scrise, nenorocirea nu loveşte numai în indivizi. E o calamitate pentru întreaga naţiune, o primejdie pentru întreaga naţiune. Uneori, e chiar o nenorocire pentru toată omenirea. De pildă, atunci când, din cauza acestei tăceri, toată Istoria încetează să fie înţeleasă.

Ni se va pune întrebarea ce poate face literatura împotriva opresiunii implacabile a violenţei declarate. Nu trebue uitat că violenţa nu poate exista prin ea însăşi. Ea este în mod obligatoriu asociată cu Minciuna. Cele două fenomene sunt legate în chipul cel mai intim, cel mai firesc. Violenţa nu poate să se ascundă decât

în spatele minciunii, iar minciuna nu poate să se mențină decât prin violență. Toți cei care au proclamat într'o zi că violența este metoda lor, au fost siliți în mod fatal să facă din minciună principiul lor. Când ia naștere, violența lucrează fățiș și chiar cu orgoliu. Dar de-abia s'a întărit, s'a afirmat, că și simte aerul lipsindu-i și nu poate dăinui fără să se'nconjoare de o ceață de minciună, fără să se ascundă în dosul unor vorbe mieroase. Fiindcă violența nu înseamnă totdeauna, și neapărat, o strangulare. De cele mai multe ori ea cere doar supușilor să se angajeze în minciună, să participe la minciună.

Și iată deci care poate fi actul simplu al unui simplu om curajos : să nu participe la minciună, să nu sprijine fapte mincinoase. Chiar dacă lucrul acesta se produce, chiar dacă el domină, fie ! Dar nu din pricina mea ! Scriitorii și artiștii pot face mai mult : pot învinge minciuna.

În lupta contra minciunii, arta a învins totdeauna, ea învinge acum. E un lucru vădit, e un lucru de netăgăduit pentru toți. Minciuna poate face față multora. Numai artei, nu. »

(Fragment din discursul rostit la Stockholm de Soljenițin, cu prilejul atribuirii Premiului Nobel.)

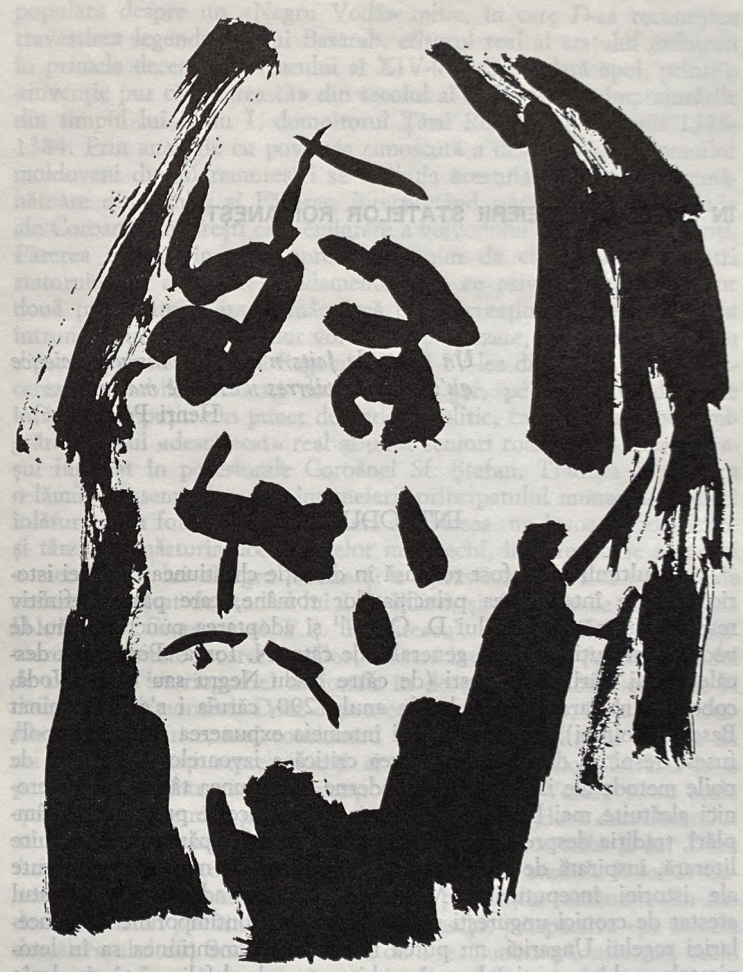

A. I. SOLJENIȚIN *desen de G. Tomaziu*

GHEORGHE I. BRĂTIANU

ÎN JURUL ÎNTEMEIERII STATELOR ROMÂNEȘTI*

Un amas de faits n'est pas plus une science qu'un tas de pierres n'est une maison.
Henri Poincaré

INTRODUCERE

În ultimii ani a fost readusă în discuție chestiunea tradiției istorice despre întemeierea principatelor române, care părea definitiv rezolvată după studiile lui D. Onciul[1] și adoptarea punctului său de vedere, cel puțin în linie generală, de către N. Iorga[2].Povestirea descălecatului Țării Românești (de către Radu Negru sau Negru-Vodă, coborît din Țara Făgărașului la anul 1290, căruia i s'ar fi închinat Basarabii olteni), pe care își mai întemeia expunerea A.D. Xenopol[3], fusese respinsă de către cercetarea critică a izvoarelor, introdusă de noile metode ale istoriografiei moderne. Relațiunea târzie a unor cronici alcătuite mai bine de trei veacuri după aceste presupuse întâmplări, tradiția despre acest descălecat mai vechiu apărea ca o alcătuire literară, inspirată de evenimentele mai recente și mai bine cunoscute ale istoriei începuturilor Moldovei. Aci într'adevăr, descălecatul atestat de cronici ungurești și de documente contimporane ale cancelariei regelui Ungariei, nu putea fi contestat: mențiunea sa în letopisețele moldovenești cele mai vechi nu era de-altfel mai târzie decât de un secol și jumătate dela data indicată pentru domniile întemeietorilor. În principatul vecin, după cum stabilise cercetarea mai nouă a D-lui Al. Lăpedatu[4], nu putea fi vorba decât de o tradiție veche populară despre un «Negru Vodă» mitic, în care D-sa recunoștea travestirea legendară a lui Basarab, ctitorul real al statului muntean în primele decenii ale veacului al XIV-lea, confundată apoi, printr'o «invenție pur cărturărească» din secolul al XVII-lea, cu împrejurările din timpul lui Radu I, domnitorul Țării Românești din anii 1376-1384. Prin analogie cu povestea cunoscută a descălecatului domnilor moldoveni din Maramureș, i se atribuia acestuia o expediție asemănătoare din Amlaș și Făgăraș, interpretând părăsirea acestor feude ale Coroanei ungurești ca o emigrare a voivodului român peste munți. Părerea admisă în mod aproape unanim de către istoricii noștri statornicea o deosebire fundamentală, în ce privește originile celor două principate: Țara Românească era o creațiune autohtonă, prin întrunirea treptată a micilor voivodate și cnezate, așa cum apăreau în diploma pentru Ioaniți a Regelui Bela al IV-lea din 1247, sub conducerea Basarabilor ridicați din mijlocul lor, pe când Moldova se înfățișa, cel puțin din punct de vedere politic, ca produsul unei emigrări, al unui «descălecat» real al unor seniori români din Maramureșul integrat în posesiunile Coroanei Sf. Ștefan. Tradiția ce încerca o lămurire asemănătoare a întemeierii principatului muntean era deci înlăturată, în folosul unei expuneri ce folosea nu izvoare îndoielnice și târzii, ci mărturia documentelor mai vechi, în care nu se afla nici o mențiune a lui «Negru Vodă» și a isprăvilor sale. Era punctul de vedere desvoltat de studiul lui I.C. Filitti, și de lucrările mai noi ale D-lor C.C. Giurescu și P.P. Panaitescu[5]. Împărtășită de covârșitoarea majoritate a cercetătorilor, această interpretare devenise un fel de dogmă a istoriografiei naționale în deceniul dinaintea celui de al doilea război mondial. Doar câțiva cercetători răzleți, izolați în părerile lor singuratice, mai considerau discutabile rezultatele admise de cei mai autorizați reprezentanți ai disciplinei istorice. Lăsând la o parte părerile întrucâtva tendențioase ale lui A. Veress[6], sau acele sprijinite pe premize greșite ale lui O. Tafrali[7], ideea descălecatului muntean mai apare sub laturea juridică în cercetările D-lui Dinu Arion[8], și sub cea demografică și geo-politică în studiile D-lui I. Conea[9], căruia fenomenul de expansiune al populației românești din Ardeal pe celălalt povârniș al munților i-a deschis perspective «pe urmele descălecatului din Sud». Dar ideea de a reactualiza părerile mai vechi ale unor scriitori în mare măsură uitați, ca Athanasie Marienescu sau Al. T. Dumitrescu, chiar întărite de interpretarea mai recentă a lui C. Kogălniceanu, nu se bucurase de prea multe adeziuni și problema era considerată în general ca închisă. Ea a fost reluată însă într'o nouă discuție, de câtva timp, de lucrările D-lor Gh. I. Brătianu și I. Moga, ale căror păreri au fost împărtășite de alți istorici ai generației tinere ardelene[10]. Într'o serie de comunicări la Academie, întrunite apoi în volumul «Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești»[11],

* [Cette étude a été vraisemblablement rédigée par Georges I. Brătianu en 1949. Elle est restée depuis inédite. Les directeurs d'*Ethos* ont offert de lui accorder l'hospitalité. Avec reconnaissance nous avons accepté leur offre qui permet ainsi l'impression de ce travail en langue roumaine, ainsi que son auteur l'avait souhaité. — *M.B.*]

Dl. Brătianu a încercat să revizuiască întregul proces al descălecatului lui Negru Vodă și să-i găsească temeiuri noi. D-sa pornește dela considerațiuni generale asupra tradiției istorice, în care l-au îndrumat în special cercetările întreprinse de istoricii elvețieni, în jurul problemei oarecum asemănătoare a originilor Confederației celor trei cantoane primitive. Și acolo o tradiție semi-legendară care lega începuturile alianței cantoanelor, la sfârșitul veacului al XIII-lea, de isprava arcașului Wilhelm Tell și de jurământul de pe Grütli, fusese reprodusă de cronici la o dată mult mai târzie, și pentru acest motiv contestată de critica istorică a secolului al XIX-lea. Dar lucrări mai recente tindeau să-i redee, măcar în parte, valoarea ce-i fusese tăgăduită [12].

După prima comunicare privitoare la descălecatul Țării Românești, ce alcătuia de fapt miezul întregii chestiuni, Dl. Brătianu a mai putut aduce în sprijinul părerilor sale concluziile a două lucrări elvețiene apărute în urmă, ale D-lor Henri Naef și Ch. Gilliard. Cea dintâi, examinând «mitul și realitatea» în episodul lui Tell și al celor trei Elvețieni [13], în lumina cercetării istorice din ultimul deceniu, socotea că tradiția — desigur sporită de unele elemente legendare — nu era totuși de respins în întregime și că trăsăturile ei esențiale puteau fi considerate autentice. În rezumatul său de istorie a Elveției, Dl. Gilliard ajungea la o încheiere aproape identică: «De vreo douăzeci de ani, asistăm la o reacțiune împotriva acestui scepticism radical. Desigur, mai mult decât un nume propriu a fost inventat sau deformat și povestirile tradiționale sunt întrețesute cu elemente de romanesc. Dar odată admise aceste rezerve, ele nu cuprind nimic care să fie în sine imposibil... Se poate conchide că la originea relațiunilor tradiționale sunt fapte mai sigure decât se credea altădată, incidente pe jumătate uitate, rău interpretate și împodobite mai târziu... Învățatul cu spiritul cel mai critic poate stabili că tradiția cuprinde o mulțime de erori, dar lipsa izvoarelor îl împiedică de-a afirma că cutare om nu a putut să existe, că cutare fapt nu s'a putut produce» [14]. *Mutatis mutandis*, aceste concluzii se aplică și tradiției istorice a descălecatului Țării Românești, așezate în timp, printr'o ciudată coincidență, aproape în același an cu data consacrată a unirii celor trei cantoane elvețiene: 1290-1291. De fapt, argumentele D-lui Brătianu sunt, cum singur o recunoaște, mai mult din domeniul posibilității decât al certitudinii, deoarece niciun text contimporan nu a fost descoperit până acum, care să înlăture definitiv îndoielile. Dar dacă certitudinea afirmării nu poate înlocui îndoiala, aceasta nu poate de-asemenea face loc negațiunii categorice. Pentru posibilitatea unei confirmări a tradiției respective ar trebui luate în seamă cu deosebire următoarele împrejurări: 1) tendința generală în istoriografia ultimelor decenii de a revaloriza tradițiile, considerate de istoricii veacului al XIX-lea ca legende, fără niciun temei real (în această privință traducerea cărții citate aduce exemple variate din cercetarea Bibliei, a poemelor

omerice, a începuturilor Romei și a literaturii epice medievale); 2) potrivirea a ce s'ar putea numi geografia tradiției muntene cu unele rezultate ale cercetării linguistice (întâlnirea în spațiul dintre Dunăre și Carpați a unui curent sud-dunărean, dinspre Morava și Timoc, cu altul transcarpatic, dinspre părțile de Apus și Miază-zi ale Ardealului): 3) faptul că Românii Ardeleni, prezenți prin delegații lor la dieta convocată de Andrei al III-lea în 1291, nu mai apar în cele următoare, decât tocmai în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, pentru a fi pe urmă definitiv eliminați dintre ordinele privilegiate (aceasta ar indica posibilitatea unor prigoane de ordin confesional, ce ar fi putut determina emigrarea unor fruntași ai acestor Români dincolo de munți, pe linia colonizării cu «Ungureni» ce se constată în toate timpurile pe povârnișul de Miază-zi al Carpaților); 4) în fine, argumentul, mai mult negativ, că nimic nu se opune intercalării «descălecatului» între datele cunoscute și unanim admise ale începuturilor principatului Țării Românești, adică între căderea lui Lytuon (sau Litovoi) și domnia fratelui său Bărbat (ca. 1279-1285) pe țărmurile Oltului, și întâia mențiune a lui Basarab Voevod în 1324. Existența unui «comite Laurențiu» la Câmpulung în 1300, dovedită prin inscripția de pe piatra mormântului său, îngrădește mai mult câmpul ipotezei, precizând că scaunul domnesc nu putea fi stabilit în acest oraș înainte de această dată. Iar faptul că în tradiția respectivă se găsesc și elemente legendare nu determină neapărat respingerea ei, deoarece și în tradiția descălecatului moldovenesc se află un mit vânătoresc, comun tuturor popoarelor din stepe, fără ca pentru acest motiv contribuția ei istorică să fie înlăturată [15].

De altă parte Dl. I. Moga, într'o comunicare ce nu a fost publicată până acum, despre *Regnum Transylvanium și descălecatul Țării Românești*, a amintit tradiția locală despre Negru Vodă în ținutul Făgărașului și a certurilor sale cu un senior feudal ungar, împrejurare oarecum confirmată de litigiul de stăpânire rezolvat în favoarea lui Ugrinus, în Făgăraș și Sâmbăta, la dieta din 1291 [16]. «De altfel țăranii din Țara Oltului și anume din satul Breaza, păstrează până astăzi amintirea unui conflict între Negru Vodă și un uzurpator ungur, din pricina căruia voevodul român s'a văzut silit să-și caute *altă țară*.» [17] Ar fi deci încă un incident în procesul de restrângere a drepturilor populației românești din Ardeal și ale nobilimii ei în favoarea feudalității ungurești, proces pe care îl cunoaștem mai lămurit din împrejurările din Maramureș în legătură cu descălecatul Moldovei dar care poate să se fi produs, cu jumătate de veac mai devreme și rezultate asemănătoare, în părțile de Miază-zi ale Ardealului. «Și aici, în Țara Oltului, scrie istoricul ardelean, a existat o rezistență împotriva tendințelor de infiltrare a unor demnitari străini ca proprietari și prin ei a prezenței permanente și pe teren a puterii regale pe pământul autonomiei românești; și aici, această «Țară» românească caută a fi pusă sub controlul unui comite vecin, tot atâtea motive care determină

pe enigmaticul voevod local ca, la sfârșitul rezistenței, să treacă munții descălecând în Muntenia, pentru o realiza acolo ceeace nu putuse desăvârși în Făgăraș: suveranitatea deplină și independența față de regatul ungar.» [18] Astfel privită de pe ambele laturi ale Carpaților, tradiția despre Negru Vodă ca unificator al Țării Românești, în vremea de anarhie ce urmează în Ungaria stingerii dinastiei arpadiene, apare ca o posibilitate ce nu mai poate fi nesocotită de expunerea istorică. De altfel, fără ca părerea să fie cunoscută în România până ce un studiu recent a semnalat-o [19], istoricul maghiar cunoscut Bálint Hóman socotea pe Negru Vodă drept Basarab, fiul lui Tokomer (sau Tihomir), dar considera pe acesta din urmă ca voevodul român din Făgăraș; Basarab ar fi părăsit domeniul strămoșesc din acest ținut și ar fi săvârșit descălecatul, unind sub stăpânirea sa de «Mare Voivod» toate stătulețele și senioriile risipite la poalele de Miază-zi ale Carpaților și întemeind astfel domnia Țării Românești, a «Ungrovlahiei» din actele diplomatice bizantine și slavone.

Dar paralelismul între originile celor două principate, contestat de critica istorică mai nouă, se afirmă după acești cercetători, și pe alt tărâm. Se pot într'adevăr aduce dovezi, mai multe decât erau luate până acum în seamă, despre existența în Moldova, înainte de descălecat, a unor stăpâniri locale ce contrazic categoric noțiunea de «țară pustie» pe care a căutat să o statornicească tradiția descălecatului maramureșean. Considerând problema și sub unghiul acesta, Dl. Brătianu înșiră câteva din informațiile și interpretările ce duc la atari concluzii[20]: pomenirea de către misionarul Giovanni del Pian del Carpine, în relațiunea sa de călătorie la curtea Hanului tătăresc, din 1247, a doi «voivozi ruteni», Roman și Olaha, în persoana cărora se încearcă identificarea eroilor mitici Roman și Vlachata, străbuni eponimi ai Românilor, amintiți de cea mai veche cronică a Moldovei; voevodul valah din 1307, care ține prins pe Otto de Bavaria, pretendent la coroana Ungariei, și îi dă pe urmă drumul în Galiția (Dl. E. Lăzărescu a văzut în acest personaj un voevod din Maramureș [21], pe când Dl. Brătianu îl socotește mai de grabă un stăpânitor din nordul Moldovei); în fine, mențiunile cunoscute din cronica lui Dlugosz, despre ajutorul pe care «Valahii» îl dau regelui polon la 1325, alături de Ruteni și Litvani, în expediția sa din Brandenburg, și despre războiul purtat de Poloni la 1359 în Moldova, unde intervin în certurile dintre frații Petru și Ștefan pentru domnie. Acest din urmă episod fusese multă vreme considerat ca rezultatul unei confuzii, în scrisul cronicarului, cu unele împrejurări mai recente din istoria Moldovei dela sfârșitul veacului al XIV-lea; dar o examinare mai atentă a relațiunilor lui Dlugosz și a calității informației sale ducea la concluzia că înainte de a fi întemeiată țara Moldovei, așa cum o cunoaște istoria, a existat o «țară a Șipeniților», cu o dinastie a ei care s'a contopit pe urmă, prin legături matrimoniale, cu casa

domnitoare a lui Bogdan, descălecătorul al doilea din Maramureș și ctitorul real al principatului [22].

Atât în ce privește începuturile Țării Românești, cât și acele ce păreau mai bine cunoscute, ale Moldovei, aceste lucrări recente au deschis deci noi probleme, obligând pe istoricii noștri la o reconsiderare a întregii chestiuni. Cu atât mai mult cu cât în una din comunicările sale la Academie, Dl. Brătianu adusese în discuție și voivodatele românești sau slavo-române, amintite de cronica Notarului anonim al regelui Bela, cu prilejul descălecatului mai vechiu, al Maghiarilor în Panonia, la sfârșitul veacului al IX-lea. Și aci de altfel, după o perioadă de reconsiderare a unei relațiuni întemeiate doar pe tradițiuni orale și povestiri epice, istoriografia ungurească a celor din urmă decenii trecuse la o revizuire a acestui proces și tindea să așeze din nou povestirea Anonimului printre izvoarele temeinice ale istoriei naționale [23]. Aceste concluzii trebuiau puse în legătură cu cercetările întreprinse pentru a lămuri originile voivodatului ardelean, și Țării Românești, alături de care ajunsese, în veacul al XVI-lea, la rosturile unei vieți de stat deplin autonome, în cadrul suzeranității recunoscute de toate trei a Porții otomane [24].

Desigur toată această reacțiune în favoarea tradiției istorice a întemeierii statelor românești nu putea încă să însemne răsturnarea definitivă a punctelor de vedere anterioare. Ea dădea însă prilejul unor discuții ce nu puteau decât să contribuie la o mai bună lămurire a problemei, și prin aceasta a unuia din cele mai puțin cunoscute capitole ale istoriei noastre.

•

I

NOILE OBIECȚIUNI ÎMPOTRIVA TRADIȚIEI ISTORICE ȘI TEMEIURILE LOR

1. *Descălecatul privit din Țara Românească.*
2. *Descălecatul privit din Ardeal.*
3. *Descălecatul Moldovei.*
4. *Tradiția istorică privită de un istoric ungur.*

În puținul timp ce a trecut dela publicarea studiilor amintite în legătură cu descălecatul, nu au putut apare prea multe replici sau comentarii. Totuși s'au formulat unele puncte de vedere, iar examinarea lor aduce o întregire bine-venită argumentelor pe care le-am rezumat, cu atât mai mult cu cât autorii de care ne vom ocupa mai jos s'au mărginit fiecare la o anumită latură a chestiunii, delimitându-și oarecum geografic preocupările respective. Dl. C.C. Giurescu a scris «în legătură cu întemeierea Țării Românești», apărând teza școlii critice, care este și a sa [25]. Dl. Z. Pâclișanu a fost interesat mai mult de aspectul ardelean al problemei, în darea de seamă ce a publicat-o [26], ca și Dl. Șt. Pascu într'un studiu mai recent[27]. Dl. Al. Boldur s'a ocupat deosebit de «întemeierea Moldovei» [28]. Fiecare din aceste lucrări aduce deci contribuția sa proprie și discută un aspect anumit, întregind astfel, una prin alta, critica încercării de reabilitare a tradiției istorice. Numai istoricul maghiar L. Elekes a privit problema în generalitatea ei [29], fără însă a o supune unei cercetări mai amănunțite.

•

DESCĂLECATUL PRIVIT DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Dl. Giurescu, socotind că nu se pot face generalizări cu privire la toate tradițiile istorice, admite că unele din ele, privind locul unui mormânt domnesc, sau o împrejurare din luptele lui Ștefan cel Mare, s'au dovedit «de o remarcabilă exactitate», pe când altele «nu sunt decât fructul unor confuzii sau greșeli». Problema trebuie deci examinată dela caz la caz, după datele și împrejurările specifice fiecăruia.

În privința tradiției întemeierii Țării Românești, D-sa menține distincțiunea pe care o făcuse mai de mult Dl. Lăpedatu, între tradiția *populară* a acestui eveniment istoric, și tradiția *cultă,* așa cum o găsim

consemnată în scris în veacul al XVII-lea. În tradiția populară e vorba doar de un «Negru Vodă» întemeietor al domniei, care se luptă cu Tătarii și își așează scaunul la Câmpulung, unde soția sa Marghita, o catolică, clădește biserica și «cloașterul» de lege latină din apropierea ei. «Această tradiție populară munteană nu știe nimic de un descălecat din Ardeal, nu cunoaște un descălecător venit de peste munți.» [30] Datele ce le înșiră se potrivesc însă cu figura lui Basarab Voevod, despre care știm că își avea scaunul la Câmpulung și că « poartă lupte cu Tătarii ». Potrivit pomelnicului mânăstirii ortodoxe Negru Vodă din Câmpulung, el este ctitorul acestui lăcaș, iar soția sa se numește pe același pomelnic Marghita. Însuși grafitul care ne-a păstrat însemnarea morții « Marelui Basarab » pe peretele Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, arată că s'a săvârșit la Câmpulung în 1352. Fiul său, Nicolae Alexandru, este înmormântat tot la Câmpulung. « Există prin urmare, conchide Dl. C.C. Giurescu, toate motivele ca să admitem și partea din tradiție care se referă la întemeierea Domniei de către voevodul muntean, *nu venit din Făgăraș,* Negru Vodă. »[31] În contrast cu această creațiune populară se află versiunea descălecatului în care figurează însă *Radu* Negru, prin efectul confuziei ce s'a produs la cronicarii târzii cu voevodul Radu, nepot al lui Basarab, din ultimul sfert al veacului al XIV-lea. Tot despre acesta e vorba și în tradiția locală din Făgăraș amintită, după lucrări mai vechi, și în comunicarea D-lui Moga. « Dar în cazul acesta, adaugă Dl. Giurescu, atrag atenția că tradiția vorbește de «*Radu Negru*» nu de Negru-Vodă, este deci *o tradiție de origine cultă,* relativ nouă și venită dela miază-zi de Carpați, ceeace îi ia orice valoare pentru lămurirea problemei în discuție. »[32]

Să ne oprim un moment asupra acestei din urmă înfățișări a povestirii descălecatului. Ea este într'adevăr semnalată de Ion Turcu, în ale sale « *Excursiuni pe munții Țării Bârsei și ai Făgărașului* »[33] precum și de lucrările lui Augustin Bunea, care a încercat să-i precizeze data[34]. Ea știe că « voivodul român făgărășan înainte de a trece munții, a avut mai multe lupte cu Ungurii care voiau să-i uzurpeze stăpânirea. După ce este silit să părăsească cetatea lui de reședință, Făgărașul, se retrage într'o altă cetate, la Breaza, « cetatea veche » sau « cetatea lui Radu Negru Vodă » pe care tradiția populară o localizează între Făgăraș și Beclean în imediata apropiere a Oltului, pe muntele Colțul Brezei, alături de poteca ce conduce către Câmpul Lung. Aici încearcă o ultimă rezistență față de cutropitori. Neputând rezista nici de data aceasta, Radu Negru Vodă, sau cum îl va fi chemat, este nevoit să-și părăsească țara și să treacă peste Carpați... »[35] Rezumând astfel elementele esențiale ale povestirii, Dl. Șt. Pascu adaugă observația că a fost « surprins de frecvența numelui Radu în Țara Făgărașului și numai aici în toată Transilvania », dând și alte statistici după o *conscripție a locuitorilor din districtul Făgărașului din 1721-1722:* în șasezeci de comune a aflat 121 de boieri și 269 de iobagi

cu acest nume, în unele din ele reprezintă chiar majoritatea față de toate celelalte[36]. O asemenea răspândire ar dovedi desigur popularitatea tradiției despre voevodul legendar, în ținutul în care se păstrase amintirea sa. Să fi pătruns atât de adânc în lumea satelor făgărășene o versiune, presupusă de origine cultă, alcătuită de cărturarii din Muntenia nu mai de vreme decât cu un secol în urmă? Ceeace însă este mai straniu, e că întâlnim nu numai un Radu, dar chiar un Radu Negru (*Niger Radu*) autentic și netăgăduit, printre Românii din Sibiu care iscălesc actul de împăciuire din *13 Ianuarie 1383* cu Sașii din scaunele Tălmaciu, Sibiu și Sălișteˈ[37]. Desigur acest din urmă purtător al numelui nu are nimic comun cu dinastia voivodală a Țării Românești, deși e contimporan cu ultimii ani de domnie a lui Radu I, voevodul cu care s'a confundat mai târziu tradiția descălecatului. Să fie o simplă coincidență? Lucrul nu ar fi imposibil, deși rămâne ciudat. Totuși numele rămâne semnificativ; el arată măcar existența tradiției la o dată mult mai veche decât se bănuia până acum. Dl. Ferdinand Lot, întâlnind într'un act din Sud-Vestul Franței, la 1096, doi martori cu numele Roland și Olivier, socotea cu drept cuvânt că fuseseră botezați după eroii vestitei « chanson de Roland », atestând astfel răspândirea ei, fie și într'o versiune mai puțin desvoltată decât aceea pe care o cunoaștem, încă dela jumătatea veacului al XI-lea[38]. Un Radu Negru printre Românii dintr'o cetate ardeleană în continui legături, prin valea Oltului, cu principatul proaspăt întemeiat de dincolo de Carpați, nu poate fi oare socotit, *la sfârșitul veacului al XIV-lea,* drept un martor al răspândirii tradiției despre Radu Negru Vodă, rămânând doar să determinăm cu oarecare aproximație data evenimentului la care ea se referă? Dar acest eveniment însuși nu mai este legat în acest caz de un « Radu Negru », plăsmuire cărturărească a unor secole mai târzii, ci de un alt Radu Negru, în orice caz anterior documentului iscălit de modestul său omonim, și prin aceasta și domniei contimporane a lui Radu I Basarab, voevodul Țării Românești[39]. « Dacă este vorba de confuzii, scria în comunicarea sa despre descălecat Dl. Gh. Brătianu, mi se pare a fi de cea mai elementară logică să considerăm că într'o confuzie trebue să existe doi termeni. S'au luat mai multe trăsături dela cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s'au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechiu, de a cărui existență iarăși nu ne putem îndoi. »[40] În lumina considerațiunilor de mai sus, nu mai este însă o confuzie între miticul « Negru Vodă » al tradiției populare, travestire legendară a lui Basarab întemeietorul, și nepotul său Radu I, domnitorul ctitor de mânăstiri, prieten al sfântului Nicodim, — ci pare a fi mai de grabă o suprapunere, în versiunea mai târzie a cronicelor, a acestui stăpânitor al Țării Românești din anii 1376-1384, peste un alt Radu Negru mai vechiu, de care se leagă relațiunea descălecatului din țara Oltului ardelean. E deci un motiv mai mult de a socoti, contrar im-

presiei D-lui C.C. Giurescu, că totuși o tradiție veche și, după toate aparențele, populară, *poate fi* invocată în sprijinul unui descălecat din Ardeal[41].

De altfel este această din urmă trăsătură, în mod atât de nediscutabil, numai o creațiune artificială a cărturarilor unui secol umanist și răscolitor de antichități, reale sau presupuse?

Recitind descrierea călătoriei lui Pavel de Alep din anii 1653-1657 prin țările noastre, în care descoperea urme de cântece populare și *legende orale,* Nicolae Iorga sublinia următoarele note, luate de călător cu prilejul trecerii prin Câmpulung, cu privire la mânăstirea de acolo și la întemeietorul ei:

« Românii trăiseră în Țara-Ungurească, sub stăpânirea Craiului, având un Voevod al lor. Acest conducător veni să-și pască turmele în țările acestea, ce se aflau în mânile Tătarilor, dar cu totul golite de locuitori. Ceru voie Craiului, se așeză aici și, cu ajutorul lui Dumnezeu, goni pe Tătari din teritoriul ocupat de ei și luară în stăpânire întreg ținutul. Ei obișnuiau să-l numească Negru Vodă, și el zidi această mânăstire. »

« Cântecul, adaugă Iorga, pleacă dela existența cetății Negrului Vodă. Cetatea lui Negru Vodă nu e pomenită în niciun document mai vechiu. *O alta, la două mile de Târgoviște,* « în gura munților » (« due milliaria remetius, in montium quasi frances »), apare numai în călătoria, din 1585, a lui Bongars, mai nouă cu vreo zece ani decât menționea într'un hrisov a descălecătorului Negru: « Le château de Nigrovoda » *pe Ialomița.* Ea se întâlnește apoi în cronica lui Mihai Viteazul scrisă de logofătul Teodosie și prefăcută în latinește de Walter: Mihai se retrage la 1595 la « cetatea aceasta », odată dărâmată de Turci (*a Turcis olim demolitae*). Străinul care ne-a păstrat acest izvor nu știe însă nimic despre întemeierea Principatului de vreun Negru Vodă, ci explică numele localității dela slovenescul *voda* și face astfel ciudata etimologie: Negru Vodă = Apa Neagră. Cronica românească a Buzeștilor arată exact unde era această cetate a Negrului Vodă: « pre apa Dâmbovițîi în sus, la sat la Stoienești »: ea face parte din județul Muscel, comuna Pădenii-Pământeni. »[42]

Iorga credea atunci într'o confuzie a lui « Negru » cu Neagoe Vodă, ctitorul mânăstirii din Curtea de Argeș, deoarece legenda amintea îngroparea lui în acest oraș; nu se descoperiseră încă mormintele din Biserica Domnească, mai veche cu aproape două veacuri, cu tradiția ei foarte precisă despre « mormântul lui Negru Vodă » și locul său, pe partea dreaptă, « în fața scaunelor arhierești, lângă stâlpul care susține bolta », unde într'adevăr săpăturile au scos la iveală rămășițele și podoabele unui domnitor din veacul al XIV-lea.

Dar revenind la povestirea lui Pavel de Alep, constatăm că îmbină amândouă elementele: tradiția populară despre luptele cu Tătarii, odată cu pomenirea descălecatului din Ardeal. A cules unul la fața locului, din graiul localnicilor sau al călugărilor mânăstirii, și

pe celălalt din vreun izvor cărturăresc? Din textul citat, nu se prea vede această deosebire de inspirație. Mai mult, nu e vorba aci de Radu, ci numai de Negru, și chiar cu o nuanță de poreclă: « obișnuiau să-l numească Negru Vodă ». Ne amintește porecla asemănătoare ce a purtat-o în istorie, numai jumătate de veac mai târziu decât data presupusului descălecat, « Prințul Negru » care era Eduard, principele Țării Galilor, moștenitorul lui Eduard al III-lea și unul din marii căpitani ai primei faze din războiul de o sută de ani. În orice caz, din această relațiune, linia trasă cu atâta hotărîre între tradiția populară și invenția cărturărească apare mai puțin sigură; doar noțiunea de « țară pustie », ca și în povestea descălecatului Moldovei — inexactă de altfel ca și acolo — ar putea fi o influență a acestei din urmă relatări.

Rămâne să se vază acum când s'ar fi putut produce evenimentul înregistrat de tradiție. « Se cunosc astăzi, constată Dl. Giurescu, despre Românii din Transilvania, 17 documente autentice pentru intervalul 1283-1319. Nici unul din ele nu cuprinde, nu o mențione, *dar nici cea mai vagă aluziune* la vreun descălecat peste munți, la vreo trecere a unui conducător la sud de Carpați. »[43] Actul din 8 Ianuarie 1285 amintește totuși amănunțit împrejurările în care magistrul Gheorghe a luptat împotriva lui Litovoi și a fratelui său Bărbat, « ultra alpes »[44]. Iar documentele din veacul al XIV-lea privitoare la descălecatul Moldovei sunt bogate în amănunte asupra luptelor purtate cu « infidelul » Bogdan. Cronicele ungurești au însemnat cu grijă întemeierea voivodatului Moldovei, dar nu cuprind nicio aluziune la vreo împrejurare asemănătoare, în legătură cu Țara Românească. « Cum ar fi fost cu putință, se întreabă același istoric, ca o întemeiere de țară, un descălecat din Ardeal în Muntenia să nu fi lăsat nicio urmă în documentele și cronicele contimporane? Când un act similar — întemeierea Moldovei — petrecut la scurt interval, a fost consemnat în atâtea texte? Răspunsul mi se pare a fi unul singur: *n'a lăsat urme fiindcă n'a existat,* fiindcă întemeierea statului muntean nu s'a făcut printr'un descălecat din Ardeal, ci prin reunirea diferitelor formațiuni politice existente între Carpați și Dunăre. »[45]

Nu se poate tăgădui logica argumentării și recunoaștem că desigur așa ar fi, dacă am privi împrejurările numai sub laturea ce o înfățișează în țările noastre. Dar fiind vorba de izvoare ungurești, e necesar să considerăm și situația din Ungaria în perioadele amintite. E știut că încă din ultimii ani de domnie a lui Ladislau Cumanul (1272-1290), dar mai ales după moartea lui Andrei al III-lea la 1301, această țară a căzut pradă unei adevărate anarhii, într'un haos de lupte lăuntrice între pretendenții la tron și marii seniori feudali. Însăși Coroana regatului a ajuns în mânile puternicului Voevod al Ardealului, Ladislau Borș, dela care numai după lupte înverșunate a putut-o dobândi Carol Robert de Anjou, sprijinit de trimisul pontifical, cardinalul Gentile, ca moștenitorul legitim pe tronul Sfântului

Ștefan. Dar chiar după 1310 când, sub amenințarea excomunicării, Voevodul răsculat și-a înnoit legăturile de supunere, turburările au mai continuat multă vreme și stăpânirea noului rege a rămas nesigură în părțile de răsărit ale regatului și cu deosebire în Transilvania. Criza s'a prelungit aproape un sfert de veac, până ce liniștea și autoritatea regală au putut fi pe deplin restabilite și Ungaria s'a îndreptat spre o nouă perioadă de expansiune și înflorire, sub cârmuirea dinastiei angevine[46]. Nu e deci nimic surprinzător ca în acest interval de dezordine și de război civil aproape neîntrerupt, trecerea peste munți a unui senior « valah » dela marginea de Miază-zi a Ardealului să nu fi fost observată cu aceeași atenție de care s'a bucurat, într'o perioadă de mare stabilitate și în zilele unui suveran de prestigiu european cum era Ludovic I, descălecatul Moldovei. Nu e greu de presupus de altfel că între anii 1283 și 1319 vor fi fost redactate mai mult decât cele 17 documente privitoare la Românii din Ardeal, care au ajuns să fie publicate în recenta colecție a istoricilor maghiari[47]. Dar câte din ele nu vor fi dispărut în vâltoarea acestor împrejurări turburi, fără să putem ști vreodată dacă cuprindeau sau nu o aluzie la evenimentele ce ar fi putut să se petreacă în ținutul Făgărașului și în țara « transalpină »? Despre aceasta din urmă cel puțin, știm sigur că în același interval de războaie și anarhie din regatul unguresc s'a întemeiat acolo, *într'un chip sau altul,* cu sau fără descălecat, domnia unitară a Țării Românești. Se află în vreuna din cronicele ungurești cunoscute vreo aluzie la acest eveniment ce nu putea fi socotit ca un fapt fără însemnătate, oricare i-ar fi fost obârșia? Nu putem decât să tragem concluzia că în această vreme, atât cancelaria cât și istoriografia regatului ungar erau prea ocupate cu luptele lăuntrice, ca tăcerea lor în acest caz să poată fi socotită o dovadă sau un argument convingător. Argumentul *ex silentio,* atât de des și de tendențios folosit împotriva continuității poporului român pe teritoriul locuit de el la Nordul Dunării, nu-și găsește nici aci aplicarea. E de altfel curios că și Dl. Giurescu recunoaște, câteva rânduri mai jos, cu privire la altă problemă, că acest gen de argument nu e convingător și citează chiar același exemplu al chestiunii continuității[48]. Dar nu s'a gândit să folosească această observație și pentru propriile sale vederi.

Se trece apoi la examinarea concluziilor linguistice, pe care Dl. Brătianu le-a împrumutat din studiile recente ale Prof. Gamillscheg, cunoscutul romanist german care s'a ocupat acum câțiva ani de originea Românilor și formarea limbii lor[49]. Ele au părut D-lui Pâclișanu fără nicio legătură cu problema descălecatului[50], și nici Dl. Giurescu nu stăruiește mai mult asupra lor. « Faptul că populația autohtonă din munții Făgărașului și țara Oltului, observă D-sa, păstrează nealterat pe *l* intervocalic nu mi se pare a arunca o deosebită lumină asupra chestiunii ce ne interesează. »[51]

Desigur fenomenele de ordin linguistic au prea puține puncte de contact cu împrejurările de istorie politică. Se pot constata unele apropieri, fără însă ca ele să poată fi ridicate la valoarea unui argument. În acest caz, tot ce se poate spune este că ar exista un paralelism — bine înțeles în măsura în care se verifică ipotezele învățatului german — între direcțiunile geografice în care se găsesc vetrele de răspândire ale limbii românești străvechi (două din ele s'ar afla, după aceste teorii, la sudul Dunării în regiunea Timocului și Moravei, și în părțile de Apus și Miază-zi ale Ardealului) și acelea de unde ar fi purces descălecatele după cronica Anonimă a Țării Românești. Și aci într'adevăr e vorba de două mișcări: una mai veche, « izvodindu-se de Rumânii care s'au despărțit de Romani și au pribegit spre miazănoapte », alta mai nouă, a lui Radu Negru plecând din « Amlaș și Făgăraș » să-și așeze scaunul la Câmpulung. Și după teoria amintită a răspândirii și unificării graiului nostru primitiv — și după tradiția de întemeiere a statului, ar fi deci vorba de întâlnirea a două curente, unul transdunărean și altul transcarpatic, în Oltenia și ținuturile apropiate, ducând unul la alcătuirea limbii române în formele în care a ajuns până la noi, celălalt la unificarea politică a Țării Românești. E însă tot ce se poate constata în această privință și observația rămâne până la noi dovezi o coincidență, suggestivă în oarecare măsură dar nimic mai mult.

Nici concluziile trase de Dl. Conea din fenomenul demografic de pătrundere al « Ungurenilor » (Români ardeleni) pe povârnișul sudic al Carpaților, unde au întemeiat numeroase așezări, nu pot fi invocate drept o mărturie a descălecatului. « Aceste mișcări de populație, explicabile prin traiul greu pe care-l duceau *țăranii neliberi* și caracteristice lor, nu constituie însă un argument pentru un descălecat politic în Muntenia; acesta trebuia să se fi făcut de un grup de nobili, de boieri și cnezi, așa cum s'a întâmplat în Maramureș. »[52] E de observat însă că această interpretare se potrivește mai mult împrejurărilor unor vremuri mai recente, în care fenomenul de migrațiune a iobagilor din Ardeal în Țara Românească se poate adeveri din documente. Pentru timpurile mai vechi, actele ce menționează asemenea colonizări le dau aspectul unor așezări făcute de beneficiarii concesiunilor hărăzite de regii Ungariei, care caută pe urmă să le îngrădească, rezervându-și drepturile. Astfel se înfățișează lucrurile în diploma lui Andrei al II-lea dela 1222 pentru cavalerii Teutoni, precum și în aceea a lui Bela al IV-lea pentru Ioaniți, din 1247, cărora le este oprit a așeza pe teritoriul de dincolo de munți « țărani de orice fel și neam, precum și Sași și Nemți »[53]. La asemenea stări de lucruri face aluzie și scrisoarea Papei Grigorie al IX-lea din 1234, când amintește de amestecul Valahilor, în episcopatul Cumanilor de dincolo de Carpați, cu « Unguri, Nemți și alți drept-credincioși » (se înțelege catolici), care se găsesc expuși activității misionare a pseudo-episcopilor schismatici[54]. De asemenea împrejurări pare a fi avut cunoștință și tradiția istorică a descălecatului deoarece, în versiunea ei, voevodul Radu Negru « ridicatu-s'au ... cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, Români, Papistași, Sași și tot felul de oameni ». Nu e desigur propriu zis o dovadă că faptul politic a avut loc, dar arată condiții ce îi erau neapărat prielnice. După cum descălecatul Moldovei urmează unui proces de infiltrațiune și expansiune a populației românești, amestecată cu Secui și cu Sași, în spațiul dela Răsărit de Carpați, tot astfel așezările de colonii urbane (vezi Câmpulung!) și rurale, la Miază-zi de aceiași munți, deschidea drumul acțiunii unui voivod descălecător[55]. Nu e nici aci vreun element de certitudine, dar e încă o posibilitate ce se adaugă la celelalte. Asupra « ultimului argument invocat de partizanii descălecatului » și combătut de Dl. Giurescu — « anume acela că Românii din Ardeal convocați alături de Sași, Unguri (*recte* Secui) și nobili la adunarea pentru dieta ardeleană din 1291, nu mai apar în adunările din 1292 și 1298, ținute la Pesta, în locul lor fiind menționați Cumanii »[56] — ne propunem a reveni mai departe. Observăm însă în treacăt că faptul participării Românilor la adunarea din Cluj, la 1 Iunie 1355, cum a observat Dl. Moga, nu arată o prea desăvârșită continuitate în prezența nobililor valahi — căci de aceștia e vorba — la dietele ardelene, în curs de mai bine de jumătate de secol! E adevărat că dietele imediat următoare aceleia din 1291 s'au ținut la Pesta, dar în ce privește împrejurările din Ardeal, avem chiar din anul următor hotărîrea uneia din aceste adunări, la care iau parte clerul, nobilii și *Cumanii* și în care se pronunță excomunicarea împotriva Sașilor ce fuseseră pârtași la arderea bisericii din Alba Iulia, cu prilejul unor turburări anterioare[57]. E deci vădit că aceste diete generale s'au ocupat și cu rezolvirea chestiunilor din Ardeal fără ca nobilii români să mai fie consultați cu privire la ele. Nici acest fapt nu constituie o dovadă precisă a unei emigrări la Miază-zi de Carpați, dar cuprinde desigur o explicație a unei asemenea inițiative, dacă ea s'a produs în realitate. De altfel întreaga problemă e de reluat.

În partea finală a articolului său, Dl. Giurescu înșiră argumentele care militează pentru teza contrară aceleia a descălecatului. Întâiul ar fi tradiția populară locală despre Negru Vodă, fără Radu și fără descălecat. Al doilea îl constituie situația politică arătată de documentele ce ne sunt cunoscute din veacul al XIII-lea, dovedind existența încă dela 1247 a patru formațiuni politice locale: cnezatele lui Ioan și Farcaș, voevodatul lui Litovoi la Apus de Olt, și voevodatul lui Seneslau la răsărit de valea aceluiași râu. Dintre acești stăpânitori, cel dintâi care a încercat să-și afirme superioritatea și să-și întindă teritoriul a fost Litovoi, dar a ajuns în conflict cu regatul Ungariei și n'a izbutit. Unificarea trebuie deci să o fi săvârșit Seneslau, dar asupra modului în care ea s'a îndeplinit « nu avem detalii »[58]. Putem adăuga: nici măcar o tradiție ce s'ar lega de numele acestui voevod. Și totuși, după Dl. Giurescu, fie prin legături pașnice, fie prin război, el și nu altul trebuie să fi întemeiat Domnia Țării Românești. Dar

e și aceasta mai mult decât o ipoteză? Iar existența necontestată și necontestabilă a acestor formațiuni politice locale de întindere și însemnătate mai redusă nu exclude în niciun fel acțiunea unui descălecător venit de peste munți. Și în Moldova au fost asemenea stăpâniri locale înainte ca Dragoș și Bogdan să fi părăsit Maramureșul; e limpede că teritoriile lor au fost cuprinse treptat în acela al voevodatului, întemeiat prin inițiativa pornită din afară. Un asemenea proces nu poate fi oare conceput și în istoria principatului vecin?

În sfârșit al treilea argument « în sprijinul unei întemeieri prin forțele locale este *mulțimea populației* dintre Carpați și Dunăre și *buna ei stare economică*. O cercetare a documentelor din veacurile XIV și XV ne arată *mulțimea* satelor din Oltenia și Muntenia, sate bine întemeiate, cu hotare din vechi. Cu excepția stepei Bărăganului unde așezările sunt rare — nu însă și spre marginile dinspre Dunăre ale stepei și pe valea Ialomiței — încolo, toată țara e cuprinsă de sate și de moșii, domnești, boierești, moșnenești, mânăstirești. Spre deosebire de Moldova, în Țara Românească nu găsim donații « din pustie »; locul e tot ocupat și împărțit, *inclusiv Bărăganul* ». Faptul că Bărbat, fratele lui Litovoi, căzut în prinsoarea Ungurilor, s'a putut răscumpăra cu o sumă considerabilă de bani, și propunerea lui Basarab, făcută regelui Carol Robert, de a-i plăti cuvenitul tribut, și 7000 de mărci de argint, sunt dovezi că pe la 1280 și 1330 se dispunea de resurse de numerar « care arată bogăția și înflorirea economică a Țării Românești »[59]. Mai de mult, Dl. P.P. Panaitescu ajunsese la aceleași concluzii: « Populația românească întemeietoare de Stat în Țara Românească și în Moldova *a fost de aci*. Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureș a elementelor de conducere, nicidecum însă scurgerea unei populații întregi prin pasurile munților... Din primele timpuri ale principatului muntean, în secolul al XIV-lea, constatăm din documente o populație deasă în tot șesul și numeroase așezări omenești străvechi, cu populație românească la bălțile Dunării, mai ales dela Brăila până la Călărașii de azi, ceeace desminte hotărît concepția unui descălecat de populație dela munte... »[60] Prin aceste două elemente, neapărat necesare, populația deasă și buna stare economică, se lămurește procesul întemeierii statului sprijinindu-se pe forțele locale.

Ni se pare că aci se face o confuzie. Puțin mai sus, Dl. Giurescu susținea descălecatul ca o inițiativă a unor elemente de conducere: nobili, boieri și cnezi, nu ca o mișcare de populație, și fără îndoială așa trebuie înțeles. Peste tot unde s'au înstăpânit conducătorii din afară, ei nu s'au așezat în pustiu, decât în cazuri cu totul excepționale. Întreaga istorie a întemeierii de state de către Normanzi, cu atât de însemnate consecințe pentru lumea medievală, ne arată una sau mai multe căpetenii, însoțite de un grup de războinici, ajungând în țări în care nu lipsesc nici populația, nici starea economică înfloritoare, dar unde în mijlocul unei diviziuni sau anarhii politice capacitățile

lor de conducere se pot valorifica și se arată superioare acelora ale băștinașilor. Acest proces se justifică în izvoarele mai târzii printr'o versiune a « chemării », spre a arăta că inițiativa aducerii unei stăpâniri străine a pornit chiar dela indigeni: « Grăiră deci către Ruși Ciuzii, Slovenii, Kricicii și Vesii: « Țara noastră este mare și bogată, totuși în ea nu este nicio rânduială; de aceea veniți la noi să ne conduceți și să ne cârmuiți ». Așa lămurește cronica lui Nestor venirea Varejilor, întemeietori ai statului rusesc în a doua jumătate a veacului al IX-lea[61]. Tot astfel povestiri mai mult sau mai puțin legendare descriu sosirea celor dintâi Normanzi în Italia de Miază-zi ca a unor pelerini întorși din Țara Sfântă, care intră în luptă cu Saracinii pentru a despresura orașul Salerno[62]. Dar oricum am privi această înfățișare a împrejurărilor, faptul rămâne: un grup de conducători și ostași, « descălecat » — în cazul acesta mai degrabă debarcat — de aiurea, devine în împrejurări prielnice stăpânitor într'o țară unde li se supune o populație deasă, cu însemnate bogății: în veacul al IX-lea, regiunea cuprinsă între țărmurile Balticei și cursul superior al Niprului era străbătută de drumurile de negoț care legau Răsăritul bizantin și arab de ținuturile Nordului. Însemnatele tezaure de monete ale împăraților din Constantinopol și ale califilor, aflate pe teritoriul rusesc, arată îndeajuns necesitatea acestor legături. Iar în jurul anului 1000, când au apărut Normanzii în sudul Italiei, această regiune împărțită între Bizantini și principii longobarzi care recunoscuseră supremația imperiului germanic, era deasemenea vestită prin bogăția orașelor ei și însemnătatea negoțului ce se ducea încă în tot basinul de Răsărit al Mediteranei. E deci vădit că în sine, existența unei populații numeroase, cu o viață economică puternic desvoltată, nu poate fi un argument hotărîtor nici pentru nici împotriva unei creațiuni de stat prin venirea unui cuceritor străin sau « descălecarea » unui conducător plecat de pe alte meleaguri.

Rămâne însă de văzut dacă într'adevăr, pentru epoca mai veche în care se presupune că s'a întemeiat Țara Românească, lucrurile se înfățișează așa cum rezultă din examinarea documentelor interne din acest principat, a căror serie începe abia către sfârșitul veacului al XIV-lea. E și aci o chestiune asupra căreia trebuie întreprinsă o cercetare mai amănunțită. Ajunge deocamdată să amintim concluziile la care a ajuns pătrunzătoarea analiză începută în Oltenia de Dl. I. Donat, în privința toponimiei locale. « Principalele două arii de toponimie românească veche, scrie D-sa, acopăr, în mod suficient de caracteristic (...) două mari regiuni morfologice ale Țării Românești: *Platforma Olteană* sau *Getică* și *Subcarpații munteni*. » Aci se găsesc principalele așezări de moșneni: « *Deosebit de importantă pentru noi este constatarea că regiunile moșnenești corespund geografic cu ariile toponimice românești vechi — și deci cu Platforma Getică, Subcarpații Munteni și ocoalele de codru din câmpie.* »[63] Ceeace înseamnă că într'o fază mai veche a desvoltării demografice, ținu-

turile de populație deasă și de așezări cu un trecut mai îndelungat se găsesc mai degrabă spre munte și în regiunea de dealuri, cu prelungiri în mijlocul codrilor ce mai înaintau spre unele părți ale câmpiei. Și numele Muntenia își are desigur tâlcul său[64]; Onciul îl socotea de formațiune relativ recentă, dar în cronica germană din vremea lui Ștefan cel Mare întâlnim sub anul 1457 denumirea *Die Montanen,* care confirmă de altfel presupunerea că izvorul acestui text a fost o relațiune în limba țării[65]. Cam tot astfel a înregistrat și tradiția istorică fenomenul de răspândire a așezărilor omenești, înainte de descălecatul atribuit lui Radu Negru: « iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s'au tins *pre sub poalele munților* până la apa Oltului, alții s'au pogorît pe Dunăre în jos... »

Dacă de altă parte ținem seamă de rezultatele cercetărilor arheologice, vom constata că urmele descoperite în regiunea din câmpia Dunării arată o oarecare întrerupere în evoluția așezărilor, care coincide de altfel cu perioada de mai mare intensitate a năvălirilor. La Drubeta, unde se ridică astăzi *Turnul Severin,* săpăturile au scos la iveală succesiunea a trei orașe: cel antic, care își prelungește existența mult dincolo de părăsirea oficială a Daciei, până în zilele lui Justinian; cel medieval, ale cărui începuturi se află deabia șapte veacuri mai târziu, deci în secolul al XIII-lea, odată cu ocupația ungurească a banatului de Severin — și cel modern care i-a urmat[66]. În vara anului 1946, cercetările întreprinse la *Celei* în jud. Romanați, pe locul anticei Sucidava, au dat de urmele « celei mai vechi basilici creștine cunoscute până acum la Nord de Dunăre ». După monezile aflate în săpături, ea pare să fi fost înălțată în secolul al VI-lea, fiind contimporană a vremii lui Justinian, Tiberiu și Mauriciu[67]. Dar și în această privință e caracteristic că în ordinea cronologică monumentul următor e biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș din veacul al XIV-lea, dacă nu cumva e biserica din Câmpulung, unde a murit « marele Basarab » la 1352. Firul întrerupt în câmpie se reia la munte. Nu e lipsit de interes că în cursul verii acestui an (1948), săpăturile conduse de prof. I. Nestor la vechea cetate de lângă *Zimnicea* au descoperit urme bogate de așezări geto-dace după care urmează însă « un adevărat hiatus de mai bine de un mileniu » în viața cetății, rămășițele medievale putând fi datate din veacul al XIII-lea și al XIV-lea[68].

Din aceste date ce concordă unele cu altele, reiese procesul firesc de desvoltare al așezărilor din câmpia Dunării: ele se mențin atâta timp cât stăruiește stăpânirea romană, pe urmă bizantină, pe țărmurile marelui fluviu; se întrerup în perioada năvălirilor, în care populația își găsește — ca și aiurea — adăpostul în regiunea muntoasă sau în codri, și își reiau desvoltarea oprită atunci când se creează condițiile unei noi stabilități în basinul dunărean: prin înaintarea stăpânirii ungurești la Nord de Carpați, prin recucerirea bizantină și imperiul vlaho-bulgar al Asăneștilor în peninsula balcanică. Atunci apar și

acele formațiuni politice locale ce vor fi unite apoi de domnia Țării Românești. De atunci însă, până în epoca în care se constată, documentar, o populație deasă și centre de viață economică intensă în câmpie, a trecut mai bine de un secol, aproape două: timp mai mult decât îndestulător — vezi colonizarea contimporană a Prusiei — pentru un proces de sporire a populației și înmulțire a așezărilor, din care unele, în vremea lui Mircea cel Bătrân, puteau cu drept cuvânt fi considerate ca fiind « din vechime ». Cu toate că nu credea în descălecat, Nicolae Iorga văzuse în mod oarecum asemănător această problemă: « Faptul că în 1385 acei doi călători germani, Peter von Sparnau și Ulrich von Tennstädt, venind din Târnova bulgărească prin Svištov pe Dunăre și un « al doilea Svištov », Zimnicea, care aparține « voivodului », ajung la un « Reussenart » care este Rușii (Rușii-de-Vede), arată, ca și ocuparea în aceeași vreme a Nicopolei, că luarea în stăpânire a câmpiei muntene era isprăvită, locuitorii fiind mai mult mocani ardeleni, cărora li se va fi împărțit pământul. »[69]

Desigur ar fi o eroare să generalizăm prea repede: vor fi fost și excepții la această regulă. Numele județului Vlașca păstrează și astăzi amintirea unei mai vechi regiuni romanice, alături de Teleormanul de obârșie cumană sau de Ilfovul de consonanță slavă. Dar aspectul ce îl înfățișează relațiunile despre expedițiile bizantine pe țărmul stâng al Dunării, în vremea mai depărtată a lui Mauriciu, sau în aceea mai apropiată a Comnenilor[70], nu e acel al unei regiuni populate, cu dese așezări omenești și însemnate bogății. Viața a pătruns aci din nou dinspre miazănoapte, din adăpostul muntelui și al dealurilor păduroase, și s'a desvoltat atunci când a întâlnit împrejurările prielnice unui trai relativ liniștit și unor căi de comunicație cât de puțin sigure. Din recapitularea evoluției istorice în țările dunărene se poate vedea în ce perioadă aceste condiții necesare au putut fi împlinite[71].

Rezumând deci întreaga discuție în jurul argumentelor D-lui C.C. Giurescu, contatăm că ele nu ne conving. O tradiție populară poate să fi existat, nu numai despre Negru Vodă dar chiar despre Radu Negru, cu rădăcini în ținuturile subcarpatice ale Ardealului, ceeace dă oarecare temei și motivului descălecării — fără a constitui desigur mărturia precisă ce ne-ar da un document contimporan sau o relațiune de o necontestată autoritate. Dar lipsa ei din analele sau din diplomele cancelariei ungurești se lămurește prin starea de anarhie în care se afla regatul Sf. Ștefan la sfârșitul veacului al XIII-lea și chiar în primele două decenii ale celui următor. Iar existența unei populații dese, cu o viață economică desvoltată în câmpia Munteniei nu constituie o obiecțiune în sine, dar e îndoielnică pentru timpurile mai vechi. Procesul de expansiune demografică pare a fi urmat aci tot linia tradiției istorice, purcezând dela munte.

•

Dl. Z. Pâclișanu, în recenzia sa, arată incontestabil mai puține prejudecăți împotriva tradiției istorice a întemeierii, în sine. D-sa își pune însă o serie de întrebări, nu în privința posibilității descălecatului Țării Românești, pe care nu o contestă, presupunând că « tradiția istorică cuprinde un sâmbure de adevăr, și nu este exclus ca ea să cuprindă un astfel de sâmbure » — dar asupra modalităților înfăptuirii sale și mai ales a datei la care poate fi avut loc un asemenea eveniment[72]. Preocupările învățatului cercetător ardelean sunt de altfel cu totul îndreptățite. El reproduce din studiul mai vechiu al lui Augustin Bunea lămurirea dată de acesta elementelor concordante între tradiția locală din Făgăraș, ce îi era cunoscută, și versiunea înregistrată de Cronica Anonimă a Țării Românești: « Îndată ce Țara lor — țara Oltului — a fost împresurată de către Apus de Sașii dela Sibiu, de către miazănoapte de Sașii colonizați între Olt și Târnava Mare, de către răsărit și miazănoapte de Secui, și se făceau pregătiri și pentru cucerirea Țării Bârsei, Românii trebuiau să se teamă de o cotropire străină, de care, cum vom vedea, nu au scăpat. Această teamă va fi îndemnat pe Radu Negru ca, împreună cu familia sa și cu alți mulți Români din Ardeal, care îl vor fi urmat, să treacă între anii 1186-1200 peste Carpați în Muscel și să înființeze un stat român... Existența voevodului Radu Negru și trecerea lui în Țara Românească nu este adeverită prin nici un document contimporan, ci numai prin tradiția istorică care a trecut și ea în cea mai veche cronică. Aceeași tradiție s'a păstrat și la Românii din Țara Oltului, care și acum arată ruinele cetății lui Radu Negru, sus pe muntele Colțul Brezei de lângă poteca ce duce spre Câmpulung... Toate împrejurările politice dela sfârșitul veacului al 12-lea erau favorabile pentru descălecarea lui Radu Negru în Țara Românească între anii 1186-1200... Tradiția istorică despre descălecatul lui Radu Negru între anii 1186-1200 în Țara Românească, fiind în armonie perfectă cu toate împrejurările acelui timp, nu avem nici un motiv de a o lepăda ci trebuie s'o curățăm de elementele străine prin care ea a fost întunecată mai târziu. »[73]

Dacă părerea canonicului Bunea, în ce privește împrejurările generale ale descălecatului, se apropie de acelea susținute de lucrările mai recente asupra aceleiași teme, desigur nu același lucru se poate spune în privința datei. Ideea sa de a așeza plecarea lui « Radu Negru » din Făgăraș cu un secol mai de vreme decât Cronica anonimă amintește socoteli mai vechi în jurul aceluiași eveniment, care s'au dovedit însă lipsite de temei. În studiul său consacrat lui Radul Negru, în care desvoltă mai amănunțit teza ce o va relua pe urmă în « Originele principatelor române », Onciul enumeră « șase date deosebite », discutate în istoriografia noastră mai veche cu privire la această împrejurare, și anume:

« 1080 la Costinești, pe temeiul mitului lui Laslău, privit ca Ladislau I (1077-1095) ;

1215 în inscripția dela Câmpulung, și la scriitorii ce s'au bazat pe dânsa ;

1241 la Fotino, cum se pare, pe temeiul mitului lui Laslău în versiunea care numește pe Laslău ca contimporan al lui Batie (hanul tătăresc Batu) ;

1274 la Cantemir, pe baza știrilor bizantine ;

1290 în cronica veche a Țării Românești ;

1372-1385 în viața lui Nicodim, unde Radu Negru al cronicelor e identificat cu Radul Basarab, fundatorul mânăstirii Tismana. »[74]

Lăsând la o parte cea dintâi și cea din urmă — prima pentrucă nu e decât o reconstrucție cărturărească, cealaltă ca rezultat evident al confuziei cu domnia lui Radu I — rămân patru ipoteze ce privesc diferite momente ale istoriei veacului al XIII-lea. Dintre acestea, data de 1215 se elimină dela sine, fiind o greșeală vădită a acelui ce a săpat inscripția bisericii dela Câmpulung, în timpul restaurării lui Matei Basarab. La observațiile făcute asupra ei de Onciul, se poate adăuga presupunerea foarte plauzibilă a D-lui Lăpedatu care crede ca anul 6723 (1215) trebuie citit 6823 (1315)[75].

Cea din 1241 se întemeiază pe faptul de răsunet universal al năvălirii tătărești, menționat de relațiunea plină de confuzii a vieții lui Nicodim și întărit de pasajul atât de discutat al cronicei persane a lui Rașid ed Din, în care e vorba de luptele năvălitorilor mongoli cu popoarele « Ulag » și « Kara-Ulag », precum și cu misteriosul « Bezerenbam » sau « Zeberenbam » al cărui nume nu s'a putut citi de altfel până acum cu o cât de aproximativă siguranță. Dacă identificarea acestui din urmă personaj cu un « Basarab » este și acum contestată, aceea a popoarelor « Ulaj » cu Valahii sau Românii pare a fi de domeniul certitudinii[76]. Ea corespunde rosturilor populației românești în apărarea hotarelor Ardealului, ce rezultă îndeajuns de limpede din alte izvoare. Înzestrat cu o bogată imaginație, B.P. Hașdeu construise în jurul acestor date atât de fragmentare domnia întâiului Radu Negru Basarab, prin anii 1230-1245, aliat cu Cumanii, adversar al Ungurilor, stăpân peste Hațeg, Amlaș și Făgăraș...[77]

Interpretarea lui Cantemir se întemeiază pe o știre a cronicarilor bizantini Gregoras și Pachymeres despre căsătoria principelui sârb Ștefan II Milutin cu o fiică a « Domnului Vlahiei » în care, după terminologia obișnuită a acestor scriitori, e mai probabil să putem vedea pe stăpânitorul uneia din Vlahiile balcanice — cea din Tesalia de pildă —, mai bine cunoscute în această vreme la Constantinopol decât regiunea dela Nordul Dunării ce se va numi tocmai spre deosebire de ele: Ungrovlahia[78].

1290 e anul indicat de versiunea cronicei anonime.

La toate acestea Bunea adaugă o ipoteză nouă, făcând o legătură între înmulțirea așezărilor săsești în părțile de Miază-zi ale Ardealului

și emigrarea posibilă a unui fruntaș al vieții românești din această regiune peste Carpați. El s'a gândit de asemenea, cum arată data 1186, la începutul răscoalei Asăneștilor în Balcani, ce trebuia să aducă atât de însemnate modificări geografiei politice a peninsulei și să aibă repercusiuni și în ținuturile dela stânga Dunării. Dar toată această încercare de a muta descălecatul cu un secol mai de vreme în analele Țării Românești, cade dela sine în fața indicațiilor precise ale diplomei lui Bela al IV-lea pentru cavalerii Ioaniți, care dovedește fără putință de contestație, în 1247, existența a patru stăpâniri teritoriale deosebite: cnezatele lui Ioan și Farcaș și voevodatul lui Litovoi în Oltenia — acesta din urmă cuprinzând și Hațegul peste munte — iar acel al lui Seneslau la dreapta Oltului. Este deci evident că încă nu se îndeplinise procesul de unificare politică atribuit de tradiție descălecatului. Cum de altfel observă și Dl. Pâclișanu, « nu găsim în sudul Carpaților numai una ci patru « *Țări Românești* », supuse regulului ungar Bela IV. Prin urmare, opera de unificare și de neatârnare s'a putut îndeplini numai *după* acest an. »[79]

Termenul *a quo* se poate de altfel muta cu treizeci de ani mai târziu deoarece « în 1278 sau 1279 a avut loc actul de nesupunere cu urmări atât de tragice al voevodului Litovoi (cel din 1274?) ». Pomenirea acestuia și a fratelui său Bărbat, despre care nu știm dacă mai domnea când îl amintea diploma din 1285 a regelui Ladislau al IV-lea, pare de asemenea a exclude până la această dată stăpânirea unui descălecător — fie Radu, fie Negru sau altul — ce s'ar fi întins peste toate stătulețele și senioriile locale. Putem adăuga la aceste informații concluzia indirectă ce se poate trage din elogiul închinat la 1273 de retorul Manuil Holobolos împăratului bizantin Mihail VIII Paleologul. Amintind de restabilirea stăpânirii grecești « în insulele paristriene » dela gurile Dunării, în zilele împăratului care a reluat Bizanțul Latinilor, panegiricul înșiră stăpânirile și popoarele ce îi arată respect și ascultare. Se amintesc astfel « Panonianul » — regatul Ungariei în perioada de slăbiciune a minorității lui Ladislau al IV-lea — și « Alanul », aluzie la o stăpânire a acestui neam de obârșie iranică în Răsăritul Moldovei, unde Prutul, pe la 1300, e încă însemnat cu numele *Alanul fluvius* pe o hartă italiană, și *Iașii* sunt, ca și Iazigii din Ungaria, o urmă sigură a unei așezări de mai lungă durată a acestui popor. Dar între aceste dominațiuni se întinde « pământul nesfârșit al Dacilor », denumire ce nu poate privi decât ținuturi de pe țărmul stâng al Dunării și arată o regiune unde nu se găsește o unitate politică, asemănătoare acelora dela Apusul sau dela Răsăritul ei[80]. Se confirmă astfel că « Ungrovlahia » amintită la 1323 de alt text bizantin, nu se închegase încă în timpul domniei lui Mihail Paleologul.

Rămân deci de considerat tot perioada de sfârșit a veacului al XII-lea și deceniile imediat următoare ale celui de al XIV-lea. D-nii Brătianu și Moga s'au oprit la anul 1290, amintit de cronică. « Sigur,

argumente pentru a dovedi posibilitatea unei evadări din Ungaria la data amintită a voevodului din Țara Oltului, pot fi invocate în număr cu mult mai mare decât cum o face Dl. Gh. Brătianu, observă Dl. Pâclișanu cu acest prilej, și având în vedere anarhia aproape permanentă care domnea în țara vecină, pot fi invocate și pentru date mai timpurii sau mai târzii. »[81] Astfel Dl. Șt. Pascu, într'o lucrare recentă, luând de bună afirmațiunea Cronicei anonime că Radu Negru a trecut munții însoțit nu numai de Români dar și de « Papistași, Sași și tot felul de oameni », constată că Sașii catolici n'aveau nici un motiv de a pribegi din așezările lor, la sfârșitul domniei lui Ladislau al IV-lea și la începutul aceleia a lui Andrei al III-lea, deci în jurul anului 1290, când se bucurau de diferite privilegii confirmate succesiv de acești regi. « Totuși, adaugă D-sa, cronica afirmă clar că printre cei trecuți dincolo de munți, alături de Români se găseau și Sași papistași. Unul dintre conducătorii acestora va fi fost acel comite Laurențiu, a cărui piatră de mormânt din anul 1300 s'a descoperit la Câmpulung. Dacă deci Sașii n'au trecut peste Carpați pe la 1290-1291, atunci când vor fi trecut împreună cu Românii peste munți? Pentru explicarea evenimentului trebuiesc căutate cauze ciscarpatine care să-l justifice în mod plauzibil. O astfel de împrejurare va fi fost în anul 1277. În acest an în Transilvania se fac importante mișcări politice, sociale și religioase. Sașii, ale căror privilegii politice erau nesocotite de oligarhia a tot puternică în timpul minorității lui Ladislau Cumanul, vexați și de colectorii dijmelor episcopale, nemulțumiți de comportamentul autoritar al episcopului de Alba Iulia, se răscoală în mod impetuos, săvârșind cruzimi și violențe. Simultan se înregistrează o mișcare de răzvrătire a Românilor de pe cele două versante ale Carpaților, sub conducerea voevozilor Litovoi și Bărbat, cu scopul de a se înlătura cu totul suzeranitatea ungară din voevodatele lor. La această răscoală și la lupta ce o au voevozii români cu armatele regale în Hațeg sau aiurea la poalele Carpaților, poate chiar în Făgăraș, vor fi luat parte și Românii făgărășeni care se găseau în acest timp în legături directe de ordin politic cu frații lor de peste munți. Gândindu-ne că în același an 1277 Românii dintr'un alt voevodat, aflător în aceeași situație de quasidependență de regatul ungar, din partea nordică a Transilvaniei sau din Moldova — în orice caz din vecinătatea Haliciului — se răscoală cu aceeași intențione, ne dăm seama că mișcarea este generală dintr'un colț la altul al Transilvaniei. Aceste mișcări revoluționare fiind înăbușite, mulți dintre aceeia ce participaseră la ele vor fi siliți să părăsească țara și să treacă munții, dând prilej cronicarului să înregistreze acest exod de « mulțime de noroade, de Români, de Sași și de Papistași și de tot felul de oameni », fixându-l pentru cursul anilor 6798 (1290), când în realitate s'a petrecut cu vreo 12-13 ani mai înainte, pe la 1277-1278. De altfel cronicarul nici nu poate fi acuzat de săvârșirea vreunei greșeli din punct de vedere

cronologic. Cronica suferă doar de lipsă de preciziune, fapt ce poate fi explicat prin împrejurările transilvane dela sfârșitul sec. XIII. »[82]

Dar pe lângă versiunea cronicei Țării Românești, mai e și tradiția locală a Făgărașului care descrie luptele voevodului cu un demnitar al regelui, «părăsind mereu câte una din cetățile sale și retrăgându-se spre munți până ce a fost silit să părăsească țara însăși. Luptele acestea ale voevodului făgărășan vor fi avut loc între anii răscoalelor generale transilvane, între anul 1277 și anul fixat de cronică, 1290 sau cel următor.» Această presupunere o confirmă dietele întrunite de noul rege, Andrei al III-lea, la Buda în 1290 și pe urmă în Transilvania la Alba-Iulia, în Martie 1291, adunare la care sunt chemați și reprezentanții Românilor. «Cu această ocaziune regele confirmă, nu dăruiește — donațiunea va fi avut loc îndată după urcarea pe tron a lui Andrei III, deci în anul 1290 —, nobilului Ugrinus, Făgărașul și Sâmbăta. Prezența Românilor la această dietă a fost necesară tocmai în scopul de a da o autoritate și mai mare hotărîrilor luate și a dovedi voevodului făgărășan că nu mai poate nădăjdui vreun ajutor de undeva pentru continuarea luptelor de rezistență. În acele împrejurări Negru Vodă, sau cum îl va fi chemat, era deposedat și de drept și de fapt de țara sa, fiind nevoit să-și părăsească pentru totdeauna posesiunile de dincoace de munți, stabilindu-se definitiv în Sudul Carpaților unde va fi avut și mai înainte posesiuni, alcătuind împreună cu cele făgărășene « țara Românilor » pomenită la 1222. » Încă un fapt poate fi adus în sprijinul acestei interpretări: « Între limita sudică a teritoriului săsesc și Carpați exista o zonă destul de întinsă ce nu aparținea oaspeților... Frontiera sudică a Transilvaniei în acea vreme nu era pe culmile Carpaților. Aceste culmi, împreună cu zonele sub și intercarpatice corespunzătoare, erau stăpânite pe amândouă versantele de aceiași Români ce-și înjghebaseră «țara» lor din șesurile Oltului transilvan până îl ale Oltului muntean. Numai cu timpul aceste frontiere românești au fost împinse pe alocuri tot mai mult spre culmile munților și atunci se va fi întâmplat « descălecatul » lui Radu Vodă de care pomenește tradiția.» [83] Lipsit de stăpânirile sale făgărășene, voevodul și-a organizat într'o nouă «țară» posesiunile de peste munți, unindu-le cu alte formațiuni politice și teritoriale și întemeind astfel Țara Românească. Locuitorii Țării Oltului considerau de altfel ținutul lor ca ceva deosebit, în afara Transilvaniei: până mai de curând Făgărășenii, trecând Oltul spre Sibiu, spuneau că merg «la Ardeal».

Am reprodus în cea mai mare parte a lor interesantele observații și ipoteze ale D-lui Șt. Pascu, care aruncă o nouă lumină asupra problemei și sunt de natură a determina cercetări noi. Dl. Pâclișanu nu intră în atât de multe amănunte și se mărginește să constate că este «foarte greu admis anul 1290 pentru o descălecare și întemeiere a Țării Românești din cauza împrejurărilor *din această țară*». Între 1279 când a căzut Litovoi și 1324 când apare Basarab, fiul lui Tihomir, de ce anume împrejurare să se lege descălecatul și opera de unificare politică? «Să fie Tihomir însuși, căruia pare a se putea atribui opera de unificare, identic cu Radu Negru? Greu de admis. »[84] În cele din urmă, D-sa își încheie considerațiunile asupra acestui capitol accentuând deosebirea dintre tradiția întemeierii Moldovei, confirmată de documente contimporane, și aceea a Țării Românești, ce nu se sprijină decât pe «împrejurări care au făcut posibilă o descălecare. Însă *a posse ad esse non valet conclusio,* ne învață o regulă esențială de logică». Mai amintește și părerea mai veche a istoricului maghiar Kropf, care credea că Radu Negru «a trecut munții ca trimis al regelui ungur și a ocupat țara *în această calitate* »[85].

Chestiunea, așa cum e pusă de noile ipoteze ale D-lui Șt. Pascu, oferă prilej de discuție și cere o mai amănunțită cercetare. Mențiunea Sașilor printre însoțitorii descălecătorului [86], trebuie numaidecât pusă în legătură directă cu evenimentele anului 1277? Este adevărat că în mijlocul turburărilor ce dăinuiau încă la acea dată, o ceată înarmată de Sași, condusă de Gaan, fiul lui Alard, a atacat reședința episcopală din Alba Iulia, căreia i-a dat foc după ce a prădat-o și a ucis un mare număr de arhidiaconi, canonici, preoți și alți creștini. În anul următor, arhiepiscopul de Kalocsa și șapte episcopi excomunică pe răufăcători iar regele Ladislau dăruiește bisericii din Alba Iulia un loc rămas pustiu de pe urma «furiei aceloraș Sași», ale căror răutăți sunt amintite [87]. A avut însă hotărîrea de afurisenie toate urmările ce trebuia să le aibă? Ne putem îndoi, când o vedem înnoită în dieta generală a regatului dela *1292,* cincisprezece ani mai târziu, acea adunare în care Cumanii apar în locul Valahilor [88]. Faptul ne lasă să înțelegem că Gaan și tovarășii săi de jaf nu-și primiseră pedeapsa deplin și că mai era nevoie de a se interzice orice contact cu ei, conform sentinței de excomunicare ce nu fusese îndeajuns de respectată. Este iarăși adevărat că regele Ladislau a hărăzit în August 1289 privilegii Sașilor din Cricău și că drepturile și privilegiile Sașilor au fost întărite de regele Andrei al III-lea în 1290 și Februarie 1291 [89], dar ele nu priveau grupul de răzvrătiți ce se afla încă sub blestemul bisericii. Iar la descălecat, după cum ne spune însăși cronica, au luat parte *unii* Sași, acei despre care putem bănui că aveau motive să emigreze — nu comunitatea acum oficial recunoscută ca «*universitas*» politică și socială a Transilvaniei. Această trecere peste munți, deși ar putea rezulta inițial din răscoala dela 1277 și represiunea exceselor ei, e foarte posibil să fi avut loc mult mai târziu, atunci când nemulțumiții s'au convins că nu le mai rămânea altă cale de urmat [90]. În orice caz pare puțin probabil ca Laurențiu comite de Câmpulung, mort la 1300, să fie dintre aceia care au trecut cu acest prilej. Să-și fi păstrat titlul și rosturile de comite sub domnia voevodului descălecător? Piatra lui de mormânt, fără nicio altă mențiune decât calitatea sa și anul în care a murit, nu ne dă nicio indicație dar se poate mai degrabă interpreta ca o mărturie a unei stăpâniri a Coroanei ungurești, deci anterioară

întemeierii unei stăpâniri unitare a Țării Românești, în vechea reședință domnească.

De altă parte, se poate să fi fost o legătură — deși nu e mai mult decât o ipoteză — între răscoala Sașilor și acțiunea lui Litovoi și a fratelui său de dincolo de munți, deși data exactă a acesteia nu se poate stabili cu certitudine[91]. Dar nu vedem în ce relațiune se găsește lupta lui Litovoi cu descălecatul. Acesta se înfățișează ca o inițiativă pornită din Ardeal înspre Muntenia, pe când răscoala lui Litovoi împotriva regelui Ungariei s'a desfășurat «*ultra alpes*» la Sud de Carpați, acolo unde i se aflau posesiunile. Vedem însă și mai puțin cum se încadrează în această mișcare conflictul contimporan al Românilor din vecinătatea Haliciului — probabil din Moldova — cu Rutenii. După cronica lui Thomas Tuscus, lupta aceasta ar fi lipsit pe regele Ottokar al Boemei de sprijinul ce-l aștepta dela Ruteni; dar în acest caz acțiunea acelor Români nu a fost opusă politicii ungurești ci, dimpotrivă, în serviciul ei: se știe că Ungaria a fost în luptă continuă cu regele Boemiei, contribuind chiar la înfrângerea lui finală dela Dürnkrut în 1268[92]. Nu se poate vorbi deci la acea dată de o « mișcare generală» într'un singur sens dela un capăt la celălalt al Transilvaniei, ci de o serie de mișcări ce au putut fi simultane, fără altă legătură între ele.

Ce s'a petrecut însă în 1290 și în anii următori? O indicație precisă ne-o dă documentul din 11 Martie 1291, în care e vorba de dieta convocată la Alba Iulia, fiind de față regele Andrei al III-lea : « *cum nos universis nobilius, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transsilvanis apud Albam Iule pro reformatione status eorundem congregationem cum iisdem fecissemus de consilio omnium prelatorum, et baronum regni nostri*». În această adunare, magistrul Ugrin a revendicat posesiunile sale dela «Făgăraș și Sâmbăta de pe Olt» ce îi fuseseră răpite; iar regele, după ce obține dela cei prezenți confirmarea dreptului invocat de Ugrin, îl întărește în stăpânirea lor[93]. E deci foarte posibil ca adversarul ce încălcase aceste domenii să fie voivodul român a cărui amintire o păstrează tradiția locală și ca acest conflict să fie la obârșia descălecatului. Onciul punea mare temei pe faptul că și mai înainte Făgărașul era tot în posesiunea Ungurilor[94]; dar el își sprijinea părerea pe documentul din 1231, ce s'a dovedit mai pe urmă a fi un fals datorit ingeniozității contelui Kemény care îl «descoperise» [95]. Mărturia lui nu mai constituie astfel un argument împotriva descălecatului, după cum nu poate fi invocată spre a dovedi o stăpânire din vremuri mai vechi a «Bulgarilor» în țara denumită pe urmă a «Valahilor». [96]

Care a fost însă rostul dietei la care și aceștia din urmă și-au trimis reprezentanții? E probabil că Românii vor fi fost tot dintre nobili — cneji sau voivozi locali — după cum Sașii chemați erau atunci din acei « *praedia tenantes et more nobilium se gerentes* »[97] iar printre Secui începeau a se deosebi « juzii » și « căpitanii » de simplii

oameni liberi. E adevărat că organizarea tradițională a Românilor, așa cum o vedem încă în ființă la Hațeg în 1360, chema la adunările ei nu numai pe cneji dar și pe preoți și chiar unii iobagi, reprezintând astfel toate clasele sociale[98]. Dar într'o adunare a Stărilor înfățișând toate neamurile locuind în Ardeal, prezența nobililor unguri trebuia să influențeze asupra alcătuirii celorlaltor delegații.

După cel mai recent editor al documentului, Dl. L. Makkai, scopul adunării nu ar fi fost nici politic, nici legislativ, fiind vorba doar de o sesiune de judecată pentru rezolvirea litigiilor feudale de natura aceluia ce determinase intervenția lui Ugrin [99]. Dar o examinare mai atentă a textului nu confirmă această interpretare: termenii *pro reformatione status eorundem* arată limpede o examinare mai generală de drepturi și privilegii, căci de aceasta era vorba în primul rând într'o «adunare de Stări» medievală; de altfel se regăsește aproape la fel în însăși Bula de Aur din 1222: *ad statum regni nostri reformandum*. Era însă normal ca într'o adunare provincială scopul convocării să fie mai mărginit decât în aceea a regatului întreg. Cu acest prilej, Ugrin, *surgendo in ipsa congregacione nostra* [100], ridicându-se în mijlocul adunării, a formulat revendicările care îl priveau. Era de altfel obiceiul, în toate dietele sau « parlamentele » acelei vremi, de a folosi adunarea pentru a rezolvi pe loc litigii și chestiuni particulare, ce erau chiar îndeobște mai numeroase decât problemele de ordin general. Parlamentul contimporan al lui Eduard I în Anglia nu avea nici el alt gen de activitate [101]. E deci sigur că Românii prin reprezentanții lor, ce puteau fi considerați nobili, erau convocați alături de celelalte trei comunități sau *universitates* privilegiate din Transilvania și consultați împreună cu ele. Era aceasta o împrejurare excepțională, o « adevărată revoluție » cum o califică Nicolae Iorga?[102] E greu de desprins care era norma de convocare a unor asemenea adunări, deoarece înainte de ea nu avem decât un singur exemplu al unei «*congregatio generalis nobilium regni Transilvani*» la 1288, către sfârșitul domniei lui Ladislau IV Cumanul [103], iar în acele imediat următoare, în care «universitățile» privilegiate ardelene își trimit delegații la Pesta, găsim în locul Valahilor pe Cumani. Va trebui, cum am mai amintit, să treacă peste jumătate de veac ca să aflăm din nou pe reprezentanții Valahilor anume pomeniți în dieta transilvană dela Cluj din 1355 [104], și poate, fără mențiune specială, în acelea dela Odorhei, Sibiu și Turda din 1356 și 1357 [105]. Asupra motivului acestei eliminări putem face numai presupuneri. El poate fi fost, după Iorga, «ori o excludere a Românilor pentru a primi în schimb pe acești emigrați barbari pretențioși, cărora regatul le era deschis de puțină vreme, până a primejdui caracterul maghiar și acel religios creștin, ori era vorba doar de o deosebire de obiectiv, ce nu interesa pe Români, dar înfățișa un interes pentru Cumani, în vederea căruia fuseseră convocați.» [106] Dl. Brătianu presupune că a fost la mijloc o reacțiune de ordin confesional și că din această cauză Cumanii,

proaspăt convertiți la catolicism, au fost preferați Românilor, creștini mai vechi dar de lege răsăriteană și deci «schismatici» [107]. O confirmare a acestei ipoteze ar aduce-o hotărîrea de excomunicare rostită în dietă împotriva Sașilor lui Gaan, la care iau parte și Cumanii[108]. Dar atunci pentru ce au fost chemați din nou Valahii sub domnia lui Ludovic I de Anjou, cincizeci de ani mai târziu, când Ungaria se afla și mai mult în serviciul propagandei catolice la marginile de Răsărit ale Europei? E locul de a cerceta deosebit aceste rosturi, care pot contribui la lămurirea enigmei descălecatului.

Se poate face în această privință o altă ipoteză, rămânând ca ea să se verifice printr'un studiu mai amănunțit al împrejurărilor politice și sociale ale Transilvaniei în veacul al XIII-lea și al XIV-lea. Căci a constata numai cu Dl. H. Schönebaum că Românii erau pe cale de a constitui o « universitate » asemănătoare celorlaltor comunități privilegiate ale Ardealului dar că n'au reușit, că «de bună seamă soarta Românilor a stat în mâinile lor și n'au știut s'o stăpânească» [109], nu aduce nicio lămurire problemei; e mai mult o apreciere subiectivă decât un argument.

Se poate face însă o legătură între convocarea «Valahilor» la dietă și însărcinările de ordin militar pe care le-au îndeplinit în tot decursul veacului al XIII-lea în virtutea obligațiunilor de drept feudal care n'au despărțit niciodată «sfatul» de «ajutor». Documentele îi amintesc mereu ca un contingent deosebit în mai toate războaiele și expedițiile regilor Ungariei sau ale celor mai de seamă conducători de oaste. Menționea lor într'o diplomă a lui Bela al IV-lea din 1250 înșiră în oastea comitelui de Sibiu din *1210* în țara Asăneștilor, pe «Sași, Valahi, Secui și Pecenegi» [110]. Am amintit de popoarele «Ulag» și «Kara Ulag», printre acelea biruite de năvălitorii mongoli la marginile Ardealului în 1241; nu este exclus ca epitetul «Negru» care reprezintă o stare de dependență să însemne aci un corp de Români ardeleni în serviciul Coroanei ungurești, și să lămurească într'un fel și porecla lui Negru Vodă»[111]. Îndată după năvălire, o scriere a Venețianului Marino Sanudo așează pe Valahi alături de Secui ca strajă la hotarul de Răsărit și Miază-zi al Transilvaniei [112]. Dar ei nu sunt folosiți numai ca grăniceri ai ținutului în care locuiesc ci iau parte și la războaie dincolo de hotare. Se știe că au luptat în marea bătălie dela Kreussenbrunn în 1260, în rândurile armatei regelui Bela care a suferit atunci o grea înfrângere din partea lui Ottokar al Boemiei [113]. În fine, mai puțin cunoscută e amintirea acelorași «Valahi» chiar în anul 1291, printre contingentele armatei cu care însuși Andrei al III-lea a trecut granița Austriei în războiul împotriva lui Albert de Habsburg dela 26 August a aceluiași an [114]. Participarea unor feudali ardeleni e dovedită și prin diploma din 16 Iunie 1292, prin care regele răsplătește vitejia în această campanie a unui nobil din Huniedoara căruia îi îngăduie să așeze Români pe domeniul său [115]. E probabil că alcătuirea și trimiterea unui corp românesc

au fost hotărîte tot în dieta din Martie dela Alba Iulia, ceeace explică și prezența Valahilor în această adunare. Ce s'a întâmplat însă după ce și-au îndeplinit obligațiunea față de rege, nu se poate ști în actuala stare a informației noastre. Se poate însă deduce din împrejurările anarhice ale Transilvaniei în anii următori: din 1293 începe răscoala voevodului Roland Borș, întreruptă de un armistițiu în Mai 1294 dar continuată pe urmă până la înfrângerea sa în Septembire [116]. «Dela 1297, scrie Nicolae Iorga, anarhia e cu totul stăpână a provinciei.»[117] Se constată într'adevăr schimbări dese de voivozi, sau chiar mai mulți voivozi într'un an [118], până ce se impune stăpânirea lui Ladislau Apor, fostul vicevoivod al lui Roland Borș, din același neam, care, în timpul interregnului și al luptelor între candidați și rivali la domnie, își constituie aproape un regat independent în părțile de Răsărit ale Ungariei[119]. Dacă ținem seama și de faptul că încă dela 1292 Cumanii apar în locul Valahilor în dietă, e verosimil că în această nouă perioadă turbure unul sau mai mulți nobili români, împreună cu Sașii răsculați ce încă se împotriveau autorității regale, să-și fi căutat drumul dincolo de munți, determinând astfel «descălecatul». E sigur că întemeierea Țării Românești nu s'a putut înfăptui decât în perioada în care luptele lăuntrice au oprit orice posibilitate de expansiune sau de intervenție a Coroanei ungurești într'o regiune ce mai fusese revendicată de ea în alte împrejurări.

În ce privește situația Românilor din Ardeal, îndatoririle lor militare și dreptul de a lua parte la dietă, trebuie ținut seamă, sub regimul dinastiei străine de Anjou, de modificarea introdusă în organizarea armatei prin generalizarea sistemului «banderiilor», cetele întrunite în jurul steagului câte unui mare senior feudal[120]. Nu mai sunt contingente etnice, ca sub Arpadieni, ci se adună contingentele feudale de pe fiecare domeniu, a căror mobilizare alcătuiește oastea. În asemenea condiții nu mai era aceeași legătură ca în epoca anterioară între recrutarea armatei și chemarea reprezentanților în dietă. O dovadă că ar fi așa o constituie faptul că Românii sunt din nou amintiți numai cu prilejul adunării dela Cluj din 1355, atunci când se produsese de câtva timp în Nordul Ardealului mișcarea acelui «infidel notoriu» care era Bogdan, al doilea descălecător al Moldovei. E posibil ca această criză care s'a prelungit până la 1365, când un document al regelui Ludovic recunoaște faptul împlinit la răsărit de Carpați și izbânda răsculatului[121], să fi determinat o vremelnică restaurare a dreptului «Valahilor» de a fi convocați la adunare: era nevoie de a strânge elementele rămase credincioase Coroanei, pentru a împiedica întinderea răscoalei și a-i stăvili efectele. Pe urmă însă, după trecerea primejdiei, dispare — de rândul acesta definitiv — pomenirea Românilor în rândurile dietei ardelene. Din potrivă, diploma din 28 Iunie 1366 prevede măsuri speciale împotriva lor [122]. Se mai pot totuși aminti — și o facem cu titlu de exemplu — câteva cazuri în care mai e vorba de drepturile lor: ele coincid însă de asemenea

cu momente critice, de tensiune internă sau de pericol extern. Astfel Voevodul Ardealului Stibor (el însuşi străin) se mai adresează la 1399 «*universis et singulis nobilibus, tam ungaris quam olachis*», aflaţi în dregătorii la Haţeg sau la Huniedoara [123]; e însă vorba de o regiune unde s'a menţinut mai mult timp, cu caracterul ei specific, o aristocraţie românească. Mai târziu chiar, la 1412, regele Sigismund aminteşte, printre libertăţile hărăzite de regii Ungariei în Transilvania, pe acelea ale «*cohabitancium Valachorum ac aliorum scismaticorum* »[124] ; iar în ordinea de bătaie a armatelor sale din 1430 e încă loc pentru « *Saxones, Siculi, Nobiles, Valachi partium transylvanarum cum potentia* »[125]. Ştim de asemenea că diploma lui Ladislau V Postumul din 1457 întăreşte privilegiile a opt ţinuturi româneşti din Banat pentru apărarea Dunării[126]. La acestea din urmă se referă poate menţiunea celor 2000 de Valahi din Ardeal amintiţi deosebit în ordinea de bătaie a lui Matei Corvin, pe care o aflăm la 1479 dintr'o relaţiune italiană[127]. E vorba însă în aceste cazuri de contingente locale nu de o alcătuire corporativă a întregii nobilimi româneşti. De altfel la această dată nu se mai pune problema participării la dietele transilvane deoarece, dela 1437, unirea celor trei « naţiuni » privilegiate: Unguri, Saşi, Secui, îşi statornicise locurile, cu excluderea oricărui alt element[128]. Se poate deci spune despre Românii ardeleni că, deşi la început tendinţa de constituire a societăţii în comunităţi sau Stări deosebite prin anumite « libertăţi » sau privilegii i-a cuprins şi pe ei, calitatea lor însăşi de băştinaşi îi despărţea de elementele aşezate prin colonizare şi înzestrate prin aceasta chiar cu diplomele şi confirmările cu dată certă, cerute de « constituţionalismul » medieval. Acest « handicap » în defavoarea lor s'a făcut simţit tot mai mult cu trecerea vremii, odată cu consolidarea ordinei feudale; i s'au adăugat prejudecăţi de ordin confesional care ridicau noi piedici. Apariţiunea lor mai mult decât sporadică şi la aşa de lungi intervale la dietele din Ardeal, se datoreşte fără îndoială numai unor nevoi deosebite şi excepţionale ale autorităţii care îi convoca. Dar mai ales trebuie socotit factor hotărîtor procesul de diferenţiere, care s'a accentuat în decursul vremii, în însăşi structura socială a elementului românesc din aceste regiuni. Între nobilii români, asimilarea sau neasimilarea la ierarhia feudală, mai riguros stratificată la sfârşitul erei arpadiene şi sub Angevini, a dus la deosebiri între *nobilis Kenezius,* creazul ajuns senior pe aceeaşi treaptă cu nobilii unguri, şi *communis Kenezius,* rămas simplu fruntaş al vieţii săteşti şi confundându-se cu încetul cu massa ţărănească[129]. Mai este însă şi o altă soluţiune la această problemă: o putem urmări documentar în ţinutul Maramureşului, unde unii se încadrează în ordinea privilegiată, ajungând, ca neamul Drágffy, în fruntea demnitarilor maghiari, iar alţii se desfac din locurile lor de baştină pentru a « descăleca » peste munţi şi a întemeia acolo o ţară de sine stătătoare: aceea a Moldovei. Nu lipsesc indicii că acelaşi proces s'a putut desfăşura cu o jumătate de veac

mai de vreme la marginea de Miază-zi a Ardealului. Cum observă Dl. Pascu, cronica, amintind anul 1290, nu e ţinută la o prea mare preciziune. Dar întemeierea Ţării Româneşti nu s'a făcut într'un singur an. Se poate tot atât de bine presupune că trecerea eventuală peste munte a voivodului descălecător să fi avut loc la acea dată, fără însă să fi desăvârşit creaţiunea lui politică. Au fost probabil nu una ci mai multe emigrări succesive, grăbite de împrejurări: ca stăpânirea nobilului ungur Ugrin la Făgăraş, îndepărtarea Românilor din dietele ce au urmat aceleia din 1291, turburările din Ardeal, autoritatea noului voevod Ladislau cu care poate nu s'au împăcat unele elemente. E de asemenea verosimil că până la 1300 Câmpulungul n'a fost cuprins în noua stăpânire; din acest punct de vedere data de 1310 pe care o dă întemeierii scrierea Raguzanului Luccari — de fapt cea mai veche relaţiune scrisă a descălecatului[130] — se împacă mai bine cu aceste împrejurări. Dacă ne întoarcem la exemplul tradiţiei istorice elveţiene, atât de apropiate şi în timp şi prin alcătuirea şi evoluţia ei, aflăm şi acolo o singură dată pentru evenimente care, în orice caz, s'au desfăşurat într'un număr mai mare de ani: amintirea pactului federativ din 1291 acoperă înţelegeri anterioare, a căror dată e încă în discuţie, şi poate şi întâmplări mai târzii, din preajma luptei dela Morgarten din 1315 [131]. Tot astfel s'ar putea defini şi tradiţia istorică din cronica Ţării Româneşti: descălecatul e actul iniţial al unui proces istoric a cărui desăvârşire trebuie s'o căutăm peste decenii, în zilele mai bine cunoscute ale lui Basarab, a cărui existenţă nu mai e supusă îndoielii. Ce parte anume revine descălecătorului, fie el Radu Negru sau altfel denumit, care lui Tihomir, tatăl lui Basarab, şi care în sfârşit acestuia însuşi, e imposibil de desprins din izvoarele ce le avem la îndemână. Ele nu ne confirmă faptul amintit de tradiţia istorică, dar succesiunea evenimentelor şi ambianţa ce rezultă din ea îl fac nu numai posibil dar îi conturează aproape necesitatea.

Dl. Pâclişanu îşi încheie recenzia cu unele observaţii privitoare la voivodatele româneşti din Ardeal, pomenite de cronica notarului anonim al regelui Bela. Nu cunoaştem lucrarea citată de D-sa, a lui Konrad Heilig, *Wer war Anonymus?*[132] care identifică pe autorul scrierii cu Barnabas, notarul lui Bela al II-lea, întărind astfel părerea lui Jakubovich că cronica a fost redactată în întâia jumătate a veacului al XII-lea. Spre aceleaşi concluzii duceau şi aluziile la împrejurările din Balcani, relevate de memoriul D-lui Gh. Brătianu[133] : « ducele Bulgarilor » supus împăratului grec, nu poate fi decât căpetenia ducatului sau a « temei » bizantine a Bulgariei aşa cum fiinţa sub împăratul Ioan Comnenul. Amintirea războaielor acestuia cu Ungurii se întrezăreşte de asemenea în acea parte a relaţiunii care priveşte Banatul.

Este interesant de amintit şi punctul de vedere al eruditului onest care a fost Ioan Karácsony: încă dela 1896 el a stabilit etapele pătrunderii maghiare în Ardealul *cucerit,* spre deosebire de Ungaria

descălecată. Concluziile lui, rezumate foarte oportun de Dl. Pâclișanu, erau: « Ungurii au pătruns pe timpul Sf. Ștefan († 1038) numai până în valea Someșului, pe timpul Sf. Ladislau (1077-1095) au ocupat văile Mureșului și ale Târnavelor, pe timpul lui Geza II, în jurul anului 1150, împrejurimile Sibiului și abia după 1211 au ocupat teritoriul județelor Brașov, Ciuc și Trei Scaune. »[134] Existența unor formațiuni politice locale, românești, sau slavo-române în curs de românizare, în momentul în care a început expansiunea maghiară, a cărei mărturie rămâne Anonimul, precum și progresiunea însăși a acestei cuceriri, dela Nord-Vest spre Sud-Est, așează întreaga problemă a întemeierii statelor românești pe temeiuri istorice și geografice mai largi, descălecatul (eventual) al Țării Românești și acel dovedit al Moldovei constituind de fapt faza ultimă: așezarea în spațiul dintre Carpați și Dunăre de o parte, între Carpați și mare de alta, a unei vieți naționale ce nu se mai putea desvolta liber în masivul muntos al podișului transilvan. Și pe această latură, problema descălecatului apare oarecum în logica împrejurărilor.

•

DESCĂLECATUL MOLDOVEI

Spre deosebire de autorii amintiți până acum, Dl. Al. Boldur se ocupă exclusiv de întemeierea Moldovei[135], asupra căreia are de susținut o teorie proprie. Și studiul D-sale ridică o serie de probleme care cer a fi examinate cu toată atenția ce o comportă vederile unui cercetător specialist de multă vreme în această direcție, și folosind o mai veche cunoștință a bibliografiei istorice rusești.

Dl. Boldur nu contestă descălecatul Moldovei, înfăptuit de voivozii care au purces din Maramureș în împrejurările cunoscute, și nu poate să-l conteste față de mărturia precisă a textelor și documentelor contimporane. Dar îi găsește în izvoarele ungurești o explicație unilaterală și chiar tendențioasă. Nu poate în niciun caz fi vorba de o emigrare masivă de Maramureșeni într'un ținut pustiu, așa cum o prezintă tradiția istorică respectivă: ținutul era locuit și supus altor influențe, care se manifestă în viața de stat a Moldovei în primele veacuri ale existenței ei; citând dintr'o lucrare anterioară[136], Dl. Boldur afirmă răspicat că « originea Moldovei are *un caracter pronunțat nordic și nicidecum vestic, purtând pecetea influenței politice și culturale ruso-galițiene* ». Limba folosită de cancelaria moldovenească e dovadă a acestei influențe, spre deosebire de aceea medio-bulgară care stăpânește limba documentelor Țării Românești. Cronologia, cu anul începând la 1 Martie, e de asemenea de origine rusească, Bizantinii folosind, ca și Slavii din Balcani, anul începând la 1 Septembrie. Tradiția istorică însăși așa cum e redată de cea mai veche relațiune

a ei, cuprinsă într'o cronică rusească, Voskresenskaia (redactată la începutul veacului al XVI-lea), așează înaintea descălecatului maramureșean povestea fraților legendari Roman și Vlahata și lupta între « Râmlenii vechi » rămași ortodoxi și « Râmlenii noi », trecuți la catolicism, care se poate localiza tot în Galiția, unde au fost asemenea conflicte religioase necunoscute în trecutul mai vechiu românesc. Dependența bisericească a Moldovei după întemeiere a fost de asemenea față de Halici, iar numele mai multor localități moldovenești se regăsesc în « lista orașelor ruse », anterioară descălecatului.

Față de aceste realități, cum se înfățișează în această țară tradiția istorică a descălecatului? Dl. Boldur ne dă răspunsul tot din lucrarea sa, apărută încă din 1937: « Legenda înființării statului moldovenesc poartă pecetea creiațiunii ungurești. Ce de fapt înseamnă ea? Oare nu aceea că Moldova este o donație indirectă a Ungariei? Tot ce poate caracteriza un stat: puterea, populația și teritoriul, totul a ieșit din patrimoniul vechiu al statului unguresc. Această poveste a fost creată de istoricii maghiari. O găsim la cronicarul unguresc Ioan (de) Küküllő... Dar e suficient numai să ne punem întrebarea, cum s'a întâmplat că Bogdan a întrunit pe Românii din Maramureș în Moldova *în taină*, pentru ca să fie clar că nu poate fi vorba de masele populare, pe care nu le poți îndemna la mutare în taină, ci numai de curteni, de acea « drujină », oameni de încredere, cu care principii din timpul acela administrau și judecau țara. Din practica principatelor ruse știm că atât principii, cât și curtea lor, se deplasau relativ ușor din principat în principat, dacă erau doriți și invitați de populație. Desigur că în cazul de față s'a întâmplat ceva asemănător. Au ieșit din Maramureș curtenii voevodului Bogdan și elementele legate de curtea lui, nu însă și masele populare. »[137] Acest din urmă termen, atât de des folosit în vocabularul actual, e poate de natură să provoace nedumeriri. Credem că nici Dl. Boldur nu și-a închipuit plecarea poporului maramureșean ca o demonstrație de mase, încolonate la cuvântul de ordine al conducătorilor. Din acest punct de vedere se poate presupune mai degrabă un proces de infiltrare prin trecătorile munților, ce nu e legat de o dată anumită și poate să se fi prelungit peste un număr mai mare de ani: acesta pare a fi înțelesul ce trebuie dat mărturiei cronicarului ungur contimporan, « descălecatul » însuși aplicându-se într'adevăr numai persoanei voevodul Bogdan și vasalilor săi care l-au însoțit. Faptul că în alte părți ale Moldovei sunt urme atât de numeroase ale unor așezări săsești și secuiești, ale căror întemeietori au trecut cândva munții, face cel puțin verosimilă și trecerea Românilor din părțile de Miazănoapte și Răsărit ale Ardealului, în aceeași regiune ce oferea atât de frumoase perspective de colonizare. Departe de noi gândul de a socoti că toată populația Moldovei este rezultatul acestei migrațiuni, și că descălecătorii au întâlnit numai fiarele sălbatice, a căror vânătoare simbolică o descrie legenda.

Dar nu putem exclude din capul locului și o contribuție demografică în procesul de pătrundere a Maramureșenilor în Moldova.

Nu acesta este însă punctul de vedere al D-lui Boldur. D-sa respinge și mărturiile aduse pentru a confirma existența unor formațiuni politice locale, asemănătoare acelora din Țara Românească din veacul al XIII-lea. « În afară de câteva indicații mai vechi (« Blakumen » din sec. al XI-lea, prinderea lui Andronic Comnenul în 1146 la marginele Galiției de păstori vlahi), noi nu am căpătat nicio informație nouă cu privire la Valahi depe teritoriul moldovenesc înainte de descălecare. »[138] Mențiunea, în povestirea de călătorie a lui Giovanni del Pian del Carpine, a doi « duci ruteni » în drum spre curtea Hanului tătăresc Batu, în 1287, Roman și Olaha, în care Dl. Brătianu a identificat pe eroii mitici Roman și Vlahata, acesta din urmă putând fi un voevod român dela marginele Galiției sau chiar din viitoarea Moldovă, nu a avut darul de a-l convinge. Roman nu poate fi al doilea fiu al principelui Danilo de Halici, pentru că acesta nu s'a închinat Hanului decât la 1250. « Daniil, scrie istoricul sovietic Grekov, se mai ținea până la 1250 cu speranța de a apăra independența țării sale cu ajutorul Europei occidentale. » În această nădejde primise dela Papă titlul de « rege ». « Dacă Daniil s'a închinat Tătarilor numai în 1250, adaugă Dl. Boldur, e imposibil de admis ca cineva din familia lui, cu atât mai mult fiul, să fi îndrăznit să facă un pas politic atât de important, ca prezentarea la curtea tătărească, în dezacord cu voința sa. Deci trebuia să fi fost un alt Roman, nu fiul lui Daniil. Putea să fie, de exemplu, Roman Vladimirovici din Uglici, despre care se vorbește în cronicile ruse în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Propriu zis, identificarea persoanei principelui Roman este aproape imposibilă întrucât noi nu posedăm lista completă a tuturor principilor care au domnit în numeroasele principate ruse. »[139]

Obiecțiunea D-lui Boldur poate fi întemeiată deși nu ne pare exclusă nici ipoteza că fără a părăsi încă speranța unui ajutor apusean principele Daniil să fi trimis totuși un reprezentant al său îndeajuns de autorizat — în speță fiul său Roman — la curtea Hanului, spre a-i da astfel putința unei alte legături, și în orice caz pentru a îndepărta primejdia de care se știa amenințat. Ar fi oare singurul caz în care principele unei țări mai mici, la granița unei puternice împărății, să fi încercat un joc diplomatic pe două tablouri, cu obiectivul de a-și păstra deschise mai multe căi și de a câștiga timp? Iar amintirea unui alt voevod « Olaha » sau valah, ar îngădui identificarea lui Roman de Halici, acesta fiind mai apropiat din punct de vedere geografic de regiunile locuite de Valahi decât oricare alt principe rus.

Dar Dl. Boldur nu e de acord nici cu această din urmă presupunere. « În numele Aloha sau Olaha, scrie D-sa, se aude într'o formă deformată numele rusesc Oleg. Baza pentru un principe *român* e foarte șubredă. Pian del Carpine era un observator inteligent și foarte

atent. Dece să credem într'o greșeală a lui, dacă pentru ambii principi are calificativul de « duci ruteni »[140]? Chestiunea rămâne deci deocamdată deschisă, iar Roman și Vlahata rămân și mai departe simple figuri mitice.

Mărturisim că nu vedem dece călătorul dela 1247 nu poate greși în privința naționalității « ducilor » întâlniți de el dar poate totuși deforma numele de Oleg în Olaha. Confuzia între Români și Ruteni în Evul Mediu nu e pentru observatori apuseni un fapt neobișnuit sau izolat. Astfel s'a putut dovedi că *lingua valachica,* în care vechii editori poloni de documente amintesc că ar fi fost scrise unele acte moldovenești din veacul al XIV-lea și al XV-lea, e în realitate *lingua slavonica,* care era în mod neîndoielnic aceea a cancelariei în acel timp[141]. Pentru trimisul Papei călătorind spre Răsărit, de mai mare interes era confesiunea principilor sau a demnitarilor pe care îi întâlnea, decât originea lor etnică, sau limba — pentru el necunoscută — pe care o vorbeau; și nu este exclus ca voivodul « Olaha » sau valah (dacă admitem această interpretare), să fi vorbit și rusește, limbă desigur mai răspândită în regiunea în care călătorea decât graiul său de acasă. Astfel că, admițând chiar că problema rămâne deschisă, sunt argumente cel puțin deopotrivă de puternice pentru identificarea unui principe galițian și a unui voivod român în persoana călătorilor întâlniți de fratele Giovanni, ca acelea adunate de Dl. Boldur în favoarea unor ipotetici principi ruși.

Opunerea D-sale are însă alte temeiuri, care se vădesc în refuzul de a admite că Valahii — necontestați — care se luptă împotriva Rutenilor în 1277, sau aceia care iau parte la expediția regelui polon în Brandenburg (pomeniți de cronica lui Dlugosz la anul 1325[142]) ar putea fi din Moldova. În acest din urmă caz, fiind vorba în textul cronicarului de « popoarele vecine, Ruteni, Valahi și Lituanieni », « vedem că întâi sunt pomeniți Rutenii, ca cei mai spre Sud, apoi mai spre Nord de ei Valahii și, în sfârșit, mai spre Nord de aceștia Lituanienii. Dar dacă, se întreabă Dl. Boldur, e vorba de Valahi, așezați geograficește mai la Nord de Ruteni, ce fel de oameni sunt? » Căci într'un document extras din registrele pontificale de Dl. Șt, Pascu se amintește la 1246 despre « Greci, Bulgari, Ruteni și Valahi, vânduți ca sclavi Saracinilor de negustori italieni ».[143] Atât Dl. Pascu cât și Dl. Brătianu care îl citează s'au mărginit să constate că acești Valahi sunt așezați mai la Nord de Greci și de Bulgari, fiind vecini cu Rutenii, fără să ție seamă de faptul că în ordinea geografică a înșirării ei înșiși sunt mai la Nord de Ruteni. « Noi facem deseori, conchide Dl. Boldur, acea greșeală că, întâmpinând o informație nouă despre Români din sec. XIII sau XIV, o atribuim imediat teritoriului, devenit național și etnic datorită descălecării, pe când de fapt se impune o reflecțiune severă la locul lor de așezare. Trebuie să distingem unde se aflau Valahii: la Sud de Ruteni sau la Nord (și Nord Est).

În primul caz e vorba de teritoriul moldovenesc, în al doilea de teritoriul așezărilor bolohovene și brodnice. »[144]

Aceasta e într'adevăr deslegarea enigmei: la miazănoapte de teritoriul moldovenesc și chiar de acel al principatului rutean de Halici, în părțile superioare ale râurilor Stâri și Gorâni precum și la izvoarele Bugului, se găsea țara cnejilor Bolohoveni, amintiți deseori de cronicele rusești în războaiele dintre principi și în legătură cu năvălirile Tătarilor, în veacul al XIII-lea. Împărtășind părerea unor cercetători mai vechi, ca Petrușevici și Kaluzniacki, Dl. Boldur crede că « Bolohovții » sau « Bolohovenii » sunt Valahi dar, spre deosebire de înaintașii săi, D-sa nu-i socotește imigrați în această regiune depărtată spre Nord, ci autohtoni[145]. Dimpotrivă, cum vom avea prilejul să amintim, ei au emigrat din aceste așezări sub presiunea pustiirilor făcute în teritoriul lor de principele de Halici și s'au așezat în Moldova, aducând cu ei toate acele obiceiuri de un caracter specific rusesc ce se regăsesc în tradiția cancelariei moldovenești de mai târziu. De aci, și nu din Maramureș, au venit elementele mai numeroase ale populației ce a ajuns pe urmă sub cârmuirea descălecătorilor. Deopotrivă cu aceștia, și în oarecare măsură mai mult decât ei, Bolohovenii sunt deci factorul hotărîtor al întemeierii Moldovei. Va fi desigur locul să revenim asupra problemei Bolohovenilor și a interpretării interesante ce i-o dă Dl. Boldur. Dar înainte de a o examina mai amănunțit, trebuie să ne oprim asupra punctului său de vedere geografic în ce privește însemnarea din registrele pontificale dela 1246 și aceea din cronica lui Dlugosz sub anul 1325. Desigur în primul document Rutenii și Valahii sunt așezați, cum e și normal, la miazănoapte de Greci și Bulgari, fiind astfel priviți de un informator pe care îl interesează negoțul de sclavi din Mediterana orientală. Să fie însă riguroasă alinierea lor în ordine geografică, mai ales pentru acele popoare care locuiau în regiuni mai depărtate și încă puțin străbătute la acea vreme de negustorii italieni ce erau mai în măsură de a fi informați în privința lor? Să fi cunoscut cu preciziune acel ce transmitea știrea, care dintre Valahi sau Ruteni locuiau mai spre Sud sau spre Nord, dincolo de țările mai des vizitate ale Grecilor și Bulgarilor? Oarecare îndoială este îngăduită.

Dar ea trebuie înlăturată cu privire la textul cronicarului polon. Dacă și la acesta e vorba de aceeași ordine strict geografică în enumerarea ajutoarelor căpătate de regele Vladislav Lokietek pentru războiul său din Brandenburg — ceeace rămâne de văzut —, atunci această ordine nu poate fi aceea a documentului din cancelaria pontificală. Privită din Polonia, așezarea popoarelor respective urmează în mod firesc direcțiunea dela Vest la Est, nu dela Sud spre Nord. În acest caz Rutenii sunt cei mai apropiați, fiind vecini nemijlociți ai teritoriului polon, iar Valahii vin după ei, Moldova aflându-se nu numai la Sud dar și la Răsărit de « Rusia Roșie » sau Galiția. Lituanienii sunt într'adevăr mai spre Nord dar totodată și mai spre Răsărit.

În lumina acestor considerațiuni, socotim că nu se poate susține cu certitudine că Valahii amintiți în aceste împrejurări sunt neapărat misterioșii « Bolohoveni » de pe Bug și Stâri și nu Moldovenii din teritoriul unde va avea loc mai târziu descălecatul.

Mai ales că la aceste indicații se mai adaugă una, pe care, nu știm dece, Dl. Boldur omite să o menționeze. E vorba de « voivodul Valahilor » amintit de cronica lui Ottokar de Stiria în 1307 în legătură cu aventurile lui Otto de Bavaria, unul din pretendenții la coroana Ungariei. Multă vreme se văzuse în acest personagiu o aluzie la domnitorul Țării Românești, Basarab sau mai degrabă Tihomir. Ilie Minea, cel dintâi, a recunoscut posibilitatea că ar putea fi vorba de un stăpânitor din Moldova[146]. Mai de curând, Dl. E. Lăzărescu, într'un memoriu publicat în Analele Academiei, a supus unei noi examinări versurile cronicei rimate stiriene[147], stabilind în mod definitiv că acel « *herzog über walt* » despre care e vorba, reprezintă traducerea exactă a lui *dux ultrasylvanus* și că nu e altul decât voivodul Transilvaniei, Ladislau, pe ajutorul căruia credea că se poate bizui regele bavarez. Dar el s'a înșelat în aceste prevederi căci, cum arată cronicarul, voivodul l-a trimis *hin über walt den Walachen in ir gewalt,* adică în puterea Românilor, într'un ținut care trebuie să fie tot în dependența Transilvaniei. Cum de acolo pretendentul ajunge la ruda sa, principele de Halici, și că acesta face război Valahului cu care se învecina, rezultă că stăpânirea acestuia din urmă se afla în Nordul Transilvaniei și trebuie deci să fi fost în Maramureș care poate va fi recunoscut atunci autoritatea puternicului « făcător de legi », voivodul Ladislau.

Dl. Brătianu, ținând seamă de aceste rezultate, socotea totuși că « über walt » în acest din urmă caz ar trebui tradus, așa cum crezuse mai de mult Grigorovitza, « peste munți », ceeace ar fi o indicație pentru localizarea stăpânitorului valah, vecin cu Haliciul, în Moldova[148]. Dl. Z. Pâclișanu, examinând la rândul său chestiunea, ajunge la aceeași concluzie. La acea dată *Maramureșul nu aparținea Transilvaniei;* chiar faptul că episcopul de Agria își întinsese jurisdicțiunea asupra acestui ținut, după ce episcopatul transilvan își stabilise reședința la Alba Iulia, și că cearta între cele două episcopate a fost încheiată în folosul acelui din Agria « dovedește că Maramureșul nu se ținea, pe timpul voevodului Ladislau, de Transilvania și deci acesta nu putea trimite din Transilvania pe Otto de Bavaria în Transilvania *maramureșeană* ori în Maramureșul Transilvaniei... Acel *dincolo de munți* nu putea fi, cum au observat și I. Minea și Gh. I. Brătianu, decât undeva în teritoriul Moldovei de mai târziu. Aci se găsea deci în vara anului 1307 un Valah *der in allen sachen herr ob den andern war.* ».[149] Dar dacă în 1307 un voivod puternic se afla undeva în Moldova — probabil în partea de Nord a acestei țări, vecină cu Haliciul — dece n'ar fi fost tot acolo la 1247, la 1277 și la 1325 Românii amintiți alături de Ruteni? — mai ales că nu lipsesc

amintiri mai vechi privind măcar o populație românească pe aceleași meleaguri. A căuta neapărat în toate indicațiile izvoarelor din veacul al XIII-lea și începutul celui următor, așezări bolohovene, când ele pot fi mai ușor și mai logic situate în Moldova, nu se potrivește oare cunoscutei expresiuni franceze: chercher midi à quatorze heures?

Problema Bolohovenilor, ca de altfel aceea a Brodnicilor de care o leagă Dl. Boldur, rămâne încă o enigmă ce nu și-a găsit deslegarea. Asemănări între numele lor și al « Valahilor » nu se pot tăgădui iar Dl. Boldur aduce în sprijinul acestei potriviri și unele mărturii toponimice din regiunea locuită de ei, în mijlocul unor ținuturi de populație ucraineană; D-sa presupune însă că teritoriul Bolohovenilor atingea și cursul superior al Nistrului, ceeace de altfel repetă o părere mai veche a lui Onciul de a le atribui « o parte din Moldova superioară dincoace de Nistru până la Carpați »[150]. Nume ca « Homor, Seret, Plosca, Brodî », care apar pe teritoriul stăpânit de Bolohoveni, crede Dl. Boldur, și se regăsesc în Moldova, nu pot fi « un simplu joc al hazardului istoric și probabil au fost aduse în Moldova de dincolo de Nistru ».[151] Dar aceste dublete toponimice se lămuresc tot atât de bine prin fenomenul general al expansiunii slave care și-a lăsat urmele în toată regiunea geografică ce cuprinde deopotrivă Ucraina și țările noastre; ele nu au o semnificație specifică limbii române. Iar pentru influențele slave de tip nordic în cancelaria voivozilor moldoveni de mai târziu nu e necesar să recurgem la ipoteza unei imigrări masive a unei întregi populații. Ele pot fi rezultatul firesc al atingerii de hotar al Moldovei cu principatul mai vechiu al Haliciului, în condiții asemănătoare acelora ce lămuresc contactul Țării Românești cu Bulgaria. Dl. Boldur respinge ipoteza unei stăpâniri efective a principilor de Halici asupra unei părți a teritoriului moldovenesc, și credem cu dreptate. Dovezile aduse odinioară în sprijinul ei s'au dovedit fără temei: diploma dela 1134 a lui « Ioan Bârladnic » este falsă[152], iar « Cântul principelui Igor », considerat multă vreme ca un izvor autentic de literatură și istorie rusă din veacul al XII-lea este de asemenea contestat, fiind bănuit de a fi o plăsmuire literară din timpul Ecaterinei a II-a, în genul faimoaselor poeme osianice publicate în aceeași vreme de Macpherson[153]. Dar aceste constatări nu exclud influența pe care principatul de Halici o putea exercita asupra unor formațiuni politice locale din Moldova, dintre care unele vor fi fost desigur cârmuite de Slavi.

Influența rusă apuseană în Moldova n'o poate contesta nimeni; Dl. P.P. Panaitescu înșiră nume de boieri moldoveni în veacul al XV-lea doveditoare în această privință: Dajbog, Drag, Bratei, Iurg, Dolh, Stravici, Ulea, Clănău, Domâncuș, Moghilă.[154] Până și versiunea descălecatului, așa cum ne-au păstrat-o cronicile în limba română, pretinde că în pustiul în care s'au așezat întemeietorii țării « de sârg s'au lățit Românii în gios și Rușii în sus », aceștia din urmă aduși din « țara leșească » și colonizați prin mijlocirea legendarului « Etco

prisăcariul »[155]. E fără îndoială o aluzie la procesul de întrepătrundere etnică între Români și Ruteni început din timpuri vechi. Nu se poate de asemenea nesocoti nici mențiunea atâta vreme neobservată, din cronica lui Dlugosz, despre o acțiune războinică a Valahilor, care își trag obârșia din Italia, împotriva Rutenilor ale căror așezări le-ar fi cuprins *adoptându-le în același timp obiceiurile și moravurile;* teatrul acestei acțiuni ar fi tocmai Moldova[156]. Cum s'a observat, această tradiție o repetă pe aceea mai veche cu trei secole din cronica rusă zisă a lui Nestor, în care de asemenea « Volohii » înlocuiesc cu forța pe Slavi, înaintea năvălirii Maghiarilor[157]. Toate aceste aluzii din timpuri și izvoare deosebite confirmă existența pe teritoriul Moldovei, printre alte așezări și formațiuni politice, a unor cnezate slave probabil rămase dela trecerea popoarelor de această obârșie în expansiunea lor către Miază-zi și Apus și absorbite cu încetul, sau înlăturate mai violent, de către Români printr'un proces de recucerire ce-l amintește pe cel al Peloponezului sau al altor ținuturi ale Greciei clasice asupra altor Slavi, sub stăpânirea bizantină[158].

Sunt astfel destule indicii care lămuresc penetrațiunea slavă, și mai cu deosebire rusă apuseană sau ruteană, pe teritoriul Moldovei, fără să fim nevoiți a recurge la ipoteza până acum neverificată a unei imigrări masive a Bolohovenilor dela Miazănoapte; desigur, dacă admitem ca verosimil amestecul etnic al acestei populații atât de puțin deslușite ce ar fi precedat în Vestul Ucrainei pe Cazacii erei moderne, nu este exclus ca parte din ei să fie de origine română și ca unele elemente ale lor să fi pribegit în Moldova, cum o vor face de atâtea ori Cazacii în timpuri mai apropiate de noi. Apare însă de prisos de a le da rolul unor factori hotărîtori în întemeierea țării, atunci când toate elementele constitutive ale istoriei moldovenești se lămuresc îndeajuns prin pătrunderea descălecătorilor maramureșeni într'un mediu de mult pregătit pentru o viață de stat mai desvoltată.

Căci, spre deosebire de Dl. Boldur, credem că se pot aduna destule informații care « să confirme în mod cu totul neîndoielnic că pe teritoriul ce urma să devină moldovenesc, au existat înainte de descălecare voievodate sau voievodat care ar fi servit de bază Moldovei, în analogie cu voievodatele și cnezatele din Ardeal sau acele din care s'a format Țara Românească. »[159] La toate indicațiile semnalate de Dl. Brătianu se cuvine să adăugăm mai întâi pe acelea amintite cu alt prilej de Dl. P.P. Panaitescu: « Aflăm că la 1332 pământurile episcopiei de Milcov, episcopie catolică a ordinului Minoriților, cum spune un raport trimis Papei, fuseseră încălcate de către « boieri (a potentibus illarum partium) » din acele părți. Erau deci boieri cu moșii în Moldova de Jos înainte de coborîrea domniei în acele părți... La 1334-35 este pomenit, la Lemberg, *Alexe Moldaovicz,* adică fiul « moldoveanului », ceeace nu înseamnă din țara Moldovei, care nu exista pe atunci, ci din *Târgul Moldovei, Baia.* La 1352, regele Ludovic al Ungariei cercetează pe ruda sa, Cazimir al Poloniei, și trece prin

Bucovina, în care sunt menționate câteva râuri precum și Târgul Siretului. »[160] Va trebui să revenim asupra descrierii din cronica lui Dlugosz, cu preciziuni de date și amănunte ce par autentice, a expediției nenorocite a Polonilor în nordul Moldovei la 1359 — anul oficial al descălecatului — în legătură cu lupta dintre doi voivozi, Petru și Ștefan, ce îi sunt prin urmare anteriori. « Era deci, socotește Dl. Panaitescu, și un alt voivodat, și desigur altele pe care nu le știm. »[161] Acestor considerațiuni se alătură întrebările formulate de editorul celei mai complete serii de vechi documente moldovenești, Dl. M. Costăchescu, cu privire la « Câmpul lui Dragoș », amintit într'un hrisov din 1419, denumire ce se aplica unui teritoriu întinzându-se peste hotarul județelor Neamț și Bacău, « la nord și sud de pârâul Nichid și între Tazlău și Bistrița: nu e mai vechiu Câmpul lui Dragoș decât satele de pe el, din care unele sunt cu siguranță din veacul al XIV-lea ? Nu e oare vorba de Dragoș, găsit aici de descălecători? Sunt întrebări fără răspuns. Oricum, la 1419, « Câmpul lui Dragoș » sună ca ceva vechiu tare. »[162]

Parte din orașele moldovenești sunt sigur mai vechi: există o pecete a Băii cu inscripție latină din anul 1300. Sași veniți din Ardeal, de bună seamă Unguri și Secui, s'au așezat din vremi mai vechi la poalele răsăritene ale munților[163]. Se va vedea că sunt temeinice motive de a bănui că părțile de Jos ale Moldovei au constituit la un moment dat o « marcă » sub directa stăpânire a regilor Ungariei, în lupta lor împotriva năvălirii tătărești. Cea mai veche mențiune a Cetății Albe dela gura Nistrului e din 1290, când aflăm despre sosirea în acest port a unei corăbii genoveze[164].

La toate aceste mențiuni din izvoare apusene trebuiesc adăugate altele, care arată legăturile cu Răsăritul. Încă dela 1239 Tătarii au pătruns în Moldova, pustiind așezările episcopiei Cumanilor întemeiate puțin mai înainte în folosul propagandei catolice.[165] Timp de un secol, stăpânirea lor va cuprinde țara, impunându-și tributul și dările căpeteniilor locale. Rămâne deocamdată enigmatic demnitarul tătar *Ymor filius Molday,* pomenit într'un raport franciscan din 1286[166]. Dar știm că împărăția Kipciakului sau a Oardei de Aur își avea hotarul la gurile Dunării, sau cel puțin își întindea hegemonia asupra acestor ținuturi, cum se constată dintr'un document genovez din 1343[167]. Am amintit mai sus că în a doua jumătate a veacului al XIII-lea și în jurul anului 1300, în partea de răsărit a Moldovei de astăzi și cu deosebire în valea Prutului, se aflau Alanii sau *Iași* al căror nume va rămâne viitoarei cetăți de scaun a principatului. Acest popor de neam iranic va fi părăsit mai de mult sălașurile sale de lângă Caucaz, pentru a constitui la Nordul Dunării un principat vasal al împărăției tătărești[168]. De același neam cu el, Iazigii, amestecați cu Cumanii, s'au refugiat în Ungaria în fața marii năvăliri mongole din anii 1237-1242. Și dela Cumani au rămas urme neîndoielnice în toponimie, așezări ce lasă să se presupună o perioadă de stăpânire înainte de năvălirea Tătarilor.

În fine, dacă pasajele cunoscute din « Descriptio Moldaviae » a lui Cantemir privitoare la vechile « republici » din Vrancea, Tigheciu sau Câmpulung pot fi interpretate ca mărturii ale unor autonomii locale ce au supraviețuit sub stăpânirea domniei care le-a cuprins, dovezi precise despre un regim de deplină autonomie comunală ne întâmpină în veacul al XV-lea la Cetatea Albă. S'au găsit într'adevăr bani de aramă cu capul de bour moldovenesc, dar cu numele orașului, așa cum îl redau izvoarele grecești: *Asprkastru;* iar instrucțiuni genoveze dela 1472 prevăd tratative cu un *dominus et communitas Mocastri,* deși în timpul lui Ștefan cel Mare nu e nicio îndoială asupra stăpânirii voivodului în cetatea unde își numea pârcălabii[169]. E deci probabil că și acest vechiu centru comercial a păstrat sub domnia Moldovei ce l-a cuprins sub Alexandru cel Bun, dacă nu mai de vreme[170], privilegii anumite de a bate monetă și a întreține legături de negoț asemănătoare acelora de care se bucurau marile comune medievale în Europa apuseană. Imaginea ce rezultă din toate aceste informații din izvor atât de deosebit, arată cât se poate de limpede că descălecatul s'a suprapus unui adevărat complex de organizări politice și mici suveranități, unele băștinașe, altele rămase în urma năvălirilor care au străbătut acest teritoriu în decursul veacurilor sau al pătrunderii căilor de negoț internațional. Și Dl. D. Panaitescu a ajuns la aceeași concluzie: « Este clar, scrie D-sa, că Moldova, înainte de întemeiere, era o regiune bine populată, avea o organizație politică cu orașe, ceeace arată o viață economică de schimb, o armată, ceeace înseamnă și șefi militari. Organizația anterioară întemeierii presupune o reglementare a proprietății și clase sociale la fel ca la celelalte ramuri de Români, în Ardeal și Țara Românească. »[171] Cea mai sigură, după izvoarele de care dispunem, pare a fi existența unui voivodat în nordul Moldovei, cuprinzând Șipenițul vecin cu Galiția, și parte din actuala Bucovină: asupra acestei formațiuni politice și a legăturilor ei cu Halici și Polonia de o parte, de alta cu « marca » de hotar ungurească dela poalele Carpaților, din care se va desface descălecatul maramureșean, e locul de a reveni mai amănunțit.

Tradiția istorică a acestui descălecat, care insistă asupra întemeierii statului în țară pustie, oferă desigur un contrast vădit cu situația ce reiese din examinarea tuturor datelor pe care le-am amintit. Din acest punct de vedere, Dl. Boldur are dreptate când subliniază caracterul tendențios al relațiunii. Ea nesocotește intenționat toate stăpânirile anterioare, înfățișând pe Dragoș Vodă pornind la vânat după miticul bour, prin desiș de codri neumblați, după pilda altor « descălecători » ale popoarelor din stepele răsăritene, a căror legendă se repetă, localizându-se în Moldova cu prilejul acestei povestiri[172]. Se întrevede limpede tendința de a da uitării tot acest trecut mai depărtat, împreună cu datinele și privilegiile ce îi păstrau amintirea, și de a purcede dela descălecat, ca dela un nou *Domesday Book* al organizării de stat moldovenești[173], fără însă a mai înșira referințele la

stările de lucruri anterioare, pe care le cuprinde originalul anglo-normand.

Procesul istoric al descălecatului Moldovei și obârșia sa maramureșeană sunt acum limpezite de studiile recente ale D-lor I. Moga și Al. Filipașcu, și chiar de polemica dintre acești cercetători[174]. Pare a fi acum bine stabilit că dela sfârșitul veacului al XIII-lea sporește infiltrarea în acest ținut muntos și păduros din nordul Ardealului, a « oaspeților » regali, coloni sași sau unguri, a căror sosire e urmată în curând de aceea a dregătorilor însărcinați cu cârmuirea lor. O rivalitate începe între vechea organizație autonomă a « Valahilor », cu cnezii și voivozii lor aleși — pe care o mai recunoaște diploma reginei Elisabeta din 1364 — și noua structură a comitatului feudal, instituit de autoritatea regală: ea se desfășoară cu deosebire în timpul Angevinilor. Regele Carol Robert, care a întâmpinat o dârză împotrivire în Transilvania, s'a străduit să-și întărească pozițiile în Maramureș hărăzind chiar unora din seniorii români maramureșeni privilegii excepționale spre a-i atrage astfel mai ușor în sfera jurisdicțiunii feudale pe care avea interesul să o întindă cât mai mult: este cazul, atât de mult discutat, al cneazului Stanislau și al domeniului său dela Strâmtura din 1326[175].

Această acțiune a fost reluată cu mai mare stăruință și insistență de regele Ludovic, izbindu-se de împotrivirea tot mai înverșunată a unora din elementele nobilimii românești, care țineau la vechea organizare. Dela 1343 fostul voivod de Maramureș, Bogdan, e socotit răsculat; luptele cu el și oamenii lui se vor prelungi peste două decenii, strămutându-se în cele din urmă din Maramureșul strămoșesc în Moldova, unde « infidelii » care își părăsiseră moșiile de baștină vor înlocui pe credincioșii regelui, așezați acolo de Dragoș, cel dintâi descălecător ca vasal unguresc.

Asupra desvoltării acestui proces de restrângere a vechii autonomii în folosul organizării feudale ce avea preferințele regalității, istoricii mai sus amintiți sunt mai mult sau mai puțin de acord, până a provoca din partea celui dintâi chiar o învinovățire de plagiat împotriva celui de al doilea. Ceeace îi desparte, este aprecierea acestor evenimente și interpretarea lor. Dl. Moga ține să sublinieze însemnătatea « majoră » a rolului istoric jucat de Bogdan, al cărui spirit de dârză împotrivire se opune ingerinței străine și a cărui inițiativă creatoare de stat determină destinele Moldovei. Dl. Filipașcu, fără a nesocoti însemnatele urmări ale conflictului și rostul răsculatului împotriva autorității regale, pune însă mai de grabă accentul asupra celorlalți nobili români maramureșeni care, acceptând noile condiții ale regimului feudal, se încadrează printre *servientes regii* și rămân pe pământul strămoșesc unde unii din ei ajung la însemnate demnități în noua ordine a regatului Ungariei. E o chestiune ce privește aspectul sub care e considerată problema; desigur acțiunea răsculatului Bogdan a avut cele mai însemnate consecințe și o depășește cu mult pe aceea

a adversarilor săi, resemnați să-și păstreze doar rosturi locale în noua ierarhie feudală. Dacă ne interesează în primul rând permanența acestor rosturi în Maramureș și stăruința elementului românesc în acest ținut, prin tradițiile adânc înrădăcinate ale familiilor de obârșie nobilă, nici aceste preocupări « minore » nu sunt cu totul de nesocotit[176].

O altă latură care reiese cu o deosebită claritate din aceste împrejurări, acum mai bine cunoscute, este rivalitatea dintre familiile seniorale care a împins în cele din urmă la descălecat. Nu degeaba socotește cronicarul că « într'această începătură au fost domnia ca o căpitănie »[177]. De fapt, documentele ungurești contimporane opun neamul « credincios » al lui Dragoș și al fiilor săi răsculatului Bogdan care i-a înlăturat din « *terra nostra molduana* », în schimbul căreia capătă moșia Cuhea din Maramureș a rebelului care s'a așezat dincolo de munți[178]. Se vede lupta între două familii de feudatari, dintre care una înțelege să păstreze legăturile de vasalitate față de Coroana ungară iar cealaltă le-a rupt, poate tocmai în urma certei cu credincioșii regelui ce se bucurau de ocrotirea sa. Astfel unii se încadrează în ordinea feudală a Ungariei, rămânând în ținutul lor de baștină, pe când ceilalți, apărând vechi privilegii ale unei alte feudalități, se așează dincolo de lanțul Carpaților. Domnia Moldovei se desface, printre altele, din rivalitatea seniorilor învrăjbiți, dintre care unul mai hotărît și mai puternic s'a făcut căpitan de expediție pe socoteala lui proprie și, înlocuind pe vasalul regelui, a întemeiat țara Moldovei cu ajutorul vasalilor și « vitejilor » ce l-au urmat, și desigur cu sprijinul cnejilor localnici pe care a știut să-i câștige de partea sa. Și în această privință Dl. Boldur este îndreptățit să vază în Bogdan mai mult un feudal în luptă cu alți feudali decât un revoluționar cu tendințe naționale[179]. Autonomia pe care o apăra se întemeia pe privilegii ce se deosebeau doar prin faptul că erau autohtone. Vechile documente moldovenești arată mai mulți sfetnici ai domnului ce se intitulează « viteji », desigur în înțelesul medieval unguresc de « cavaleri » și « servitori crăiești »: întâlnim astfel pe « Dzula capitaneus în 1387, Ionaș Viteazul, Dragoi Viteazul, Costea Viteazul, Dragoș Viteazul, Grozea Viteazul și Bratul Viteazul »[180]. În Țara Românească nu ne întâmpină decât un contimporan al lor cu același titlu: Viteazul Neagu sau Neagoe dela 1369[181]. E un criteriu mai sigur decât altele pentru a stabili însemnătatea raportului maramureșean în alcătuirea boierimii moldovenești de mai târziu.

Oricum l-am interpreta însă, faptul rămâne: descălecătorii și cetele lor au venit dela Vest, dinspre Ungaria. Și mai înainte de altfel, « Olaha » dela 1247 amintește numele pe care Maghiarii îl dau Românilor: Oláh[182], ceeace ar fi o dovadă a aceleiași influențe ungurești care se manifestase și în acțiunea de creștinare a Cumanilor, la Răsărit de Carpați. Când, la 1290, aflăm în actele notarilor genovezi dela Cafa în Crimeea numele românesc al femeii *Mărioara,* el e însoțit de

calificativul: « Ungara »[183], fără ca aceea căreia i se aplică să fie de origine etnică maghiară; « Ungureni » de felul ei întâlnim și mai târziu la Cafa: ei se numesc Stanciu, Radu sau Stoica. E însă interesant de a constata această particularitate la 1290, mai bine de o jumătate de veac înainte de descălecatul maramureșean, într'un port din Crimeea, față de care regiunea românească cea mai apropiată e tot Moldova. Denumirea arată în orice caz că purtătoarea ei a ajuns acolo, ea sau părinții ei, venind dintr'o regiune aflată în dependența politică a Coroanei ungurești[184]. Nu trebuie să uităm că, urmărind pe Cumanii fugiți din Ungaria, regele Ladislau la 1288 se lăuda că trecuse dincolo de munți în ținuturile supuse Tătarilor, acolo unde niciunul din înaintașii săi nu răzbătuse[185]. Dacă apropiem aceste împrejurări de pecetea târgului Baia dela 1300, precum și de legăturile de dependență politică sau în orice caz de alianță în care se afla, la 1307, voivodul valah vecin cu principatul de Halici de voivodul Transilvaniei, căpătăm impresia că influența unguească și lupta ei împotriva supremației tătărești la Răsărit de Carpați sunt mai vechi decât descălecatul și că procesul de infiltrare din Ardeal dincolo de munți se întinde și în această direcție peste o mai lungă perioadă de timp, înainte de a se fi « dilatata in regnum » țara Moldovei.

Dl. Boldur obiectează însă că după așezarea primei reședințe domnești la Baia, mai aproape de hotarele Ungariei, sub Dragoș și Bogdan, « abia peste câțiva ani în domnia lui Latcu Vodă, care începuse să domnească în 1365, capitala țării se mută la extremul Nord, la Siret, făcând un adevărat salt, acolo de unde a pornit probabil scurgerea populației românești. »[186] Capitala principatului s'ar fi mutat deci pentru a întâmpina curentul de imigrare, ce ar fi provenit din țara Bolohovenilor: caz cu adevărat fără precedent și, după cunoștința noastră cel puțin, fără alt exemplu. Dat fiind că amândouă orașele: Baia și Siret, figurează pe lista lăcașurilor franciscane din vicariatul nou înființat al « Rusiei », împreună cu Chilia și Cetatea Albă[187], e de presupus că vechimea unuia nu e mult mai mare decât a celuilalt. Mutarea reședinței are alt înțeles: acel al unirii între cele două voevodate, al urmașului lui Bogdan și al stăpânitorului Șipeniților, țara dela hotarul de Nord al Bucovinei[188]. În acest caz stabilirea reședinței domnești la Siret ar fi mai degrabă rezultatul unui compromis, în urma alianței matrimoniale prin care cu adevărat s'a unificat stăpânirea Moldovei, Latcu asigurându-și autoritatea peste toată țara, iar coborîtorii cumnatului său din Șipeniț, succesiunea. Așezarea ulterioară a reședinței domnilor la Suceava nu corespunde astfel numai unui interes economic ci ar fi un pas mai departe pe calea aceleiași înțelegeri între voivozii din Vest și din Nord prin unirea cărora într'o singură dinastie s'a realizat stăpânirea Moldovei « din ploninc până la la mare ». Toată chestiunea e de altfel de cel mai mare interes și cere a fi cercetată mai amănunțit.

Astfel, în ultimă analiză, nu suntem în dezacord cu Dl. Boldur când formulează o ipoteză denumită de D-sa *pluralistă,* adică « având-se în vedere mai multe elemente românești ce au contribuit la nașterea Moldovei »[189]. Dar nu credem că se poate rosti atât de categoric concluzia că « înainte de întemeierea Moldovei nu știm niciun voevodat care ar intra în compunerea ei, în analogie cu procesul nașterii Țării Românești și acel al formării unității politice a Transilvaniei »[190]. Descălecatul dela Vest, atestat, fără putință de contestație, și de tradiție și de documente, a întâlnit în drumul său cel puțin o formațiune politică de egală însemnătate, voevodatul pe care atâtea indicații din izvoare deosebite ni-l arată așezat în Nordul actualei Moldove în hotar cu Galiția, pe lângă alte autonomii mai mărunte de cnezate sau orașe. Din acest substrat mai vechiu provin desigur și toate influențele ruso-galițiene ce dau viețiii de stat moldovenești caracterul nu numai vestic dar și nordic care a atras atenția cercetătorilor. Că vor fi ajuns în Moldova și elemente desprinse din grupul «Bolohovenilor» dela marginile Podoliei, oricare ar fi obârșia ce le-o atribuim, e foarte posibil. După 1257 nu se mai pomenește de numele lor iar împrăștierea lor probabilă va fi dus pe unii și în Moldova. Dar nu *numai* prin ei se lămuresc obiceiurile de cancelarie sau cunoștința despre orașele Moldovei în unele izvoare rusești. Contactul firesc al formațiunilor politice locale din această regiune cu principatul vecin al «Rusiei Roșii» din Halici, cu deosebire în perioada în care hegemonia imperiului tătăresc era cunoscută și de unii și de alții, ajunge să explice aceste aspecte, desigur caracteristice, ale celui mai vechiu trecut moldovenesc.

Spre deosebire deci de Țara Românească, unde informațiile ce ni le dau puținele documente ale vremii pot fi întregite — credem, totuși, cu folos — de tradiția istorică a descălecatului, în Moldova procesul e invers: tradiția istorică, deși confirmată de mărturii contimporane, trebuie întregită cu acele informații care adaugă, la relațiunea ei, mențiunile despre existența stăpânirilor locale. Rezultatul este în definitiv același: nici într'un caz nici în celălalt, descălecatul nu a coborît în țară pustie. Viața politică a băștinașilor, ca și cea economică, se desvoltă de mult în forme proprii. Trebuia însă un element polarizator care să integreze totul sub o singură domnie, să unifice voivodate, cnezate și gospodării comunale răzlețe, să stăvilească revărsarea puterii străine — fie a împărăției mongole din Răsărit, fie a regatului unguresc dela Apus. Tradiția istorică și logica împrejurărilor ne arată deopotrivă că factorul unificator a purces din Ardeal.

•

TRADIȚIA ISTORICĂ PRIVITĂ DE UN ISTORIC UNGUR

În starea actuală a legăturilor științifice internaționale ar fi desigur o iluzie de a nădăjdui că discuția acestor probleme ar putea depăși hotarele noastre, mai ales că cea mai mare parte a literaturii istorice pe care o examinăm n'a apărut decât în românește. Totuși cunoștința limbii române de către învățații străini a sporit în mod apreciabil în ultimele două decenii, cu deosebire în țările vecine, astfel că *valachica* nu numai *leguntur,* dar pot atrage în examinarea problemelor ce ne preocupă și competențe străine. Deocamdată n'a ajuns la cunoștința noastră decât articolul istoricului maghiar L. Elekes despre «noua literatură asupra originelor statelor românești» [191]. Autorul e un cunoscător al istoriei noastre; a publicat un studiu de proporții însemnate asupra «începuturilor societății românești» [192] în care, dacă nu e cu totul la curent despre bibliografia mai recentă a lucrărilor de istorie socială, și nu s'a putut desface de unele tendințe prea vădite ale școlii istorice dela Budapesta, dovedește totuși o serioasă cercetare a izvoarelor documentare. De n'ar fi unele exagerări — mai accentuate de altfel în capitolele de istorie medievală cu care a colaborat la lucrarea colectivă de istorie a Românilor întreprinsă sub conducerea D-lor Makkai și Gáldi [193] — punctul său de vedere nu ar fi lipsit de interes deși teza pe care o susține îl face să considere drept aproape exclusivă influența vestică — în speță ungurească — în procesul de alcătuire politică și socială al principatelor române. Nu i se poate contesta însă o pregătire în acest domeniu, pe care n'o au prea mulți din istoricii străini care s'au interesat de problemele românești.

Cel dintâi studiu ce i-a atras atenția și cu care își începe darea de seamă este acel al D-lui P.P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* pe care îl cunoaște și din versiunea sa germană [194]. Modul de a vedea al istoricului român, care, după cum se știe, lămurește acest fenomen de diviziune politică prin așezarea geografică a celor două principate și direcțiunile divergente ale căilor de comunicație și ale intereselor lor economice, întâmpină în general aprobarea recenzentului. I se pare totuși că această explicare economică cuprinde și o nuanță de exagerare: «ipoteza, confirmată de altfel printr'o migăloasă cercetare a izvoarelor contimporane, că în stadiul inițial al evoluției statelor românești rolul precumpănitor aparținea altor factori decât elementului economic, pare a fi susținută. Această presupunere pare cu atât mai verosimilă cu cât formarea celor două voivodate era anterioară desvoltării negoțului românesc îndreptat spre Marea Neagră, sau cel puțin — în cazul Moldovei și după socotelile cele mai puțin favorabile — de aceeași vechime cu aceasta.» [195] Aceste considerațiuni îl determină pe Dl. Elekes să nu accepte definiția dată de Dl. Brătianu începuturilor statului moldovenesc, în sensul că «drumul a creat statul» [196]. Desigur nu e de tăgăduit că o ramură

însemnată a negoțului Mării Negre se îndrepta spre Ungaria și Polonia, străbătând teritoriul românesc. Dar «desvoltarea acestei căi de negoț a trebuit să aibă loc în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și, chiar la această epocă, însemnătatea ei nu poate fi exagerată. Grosul mărfurilor ce se scurgeau pe piețele Europei centrale și apusene sosea totdeauna pe calea maritimă, și chiar acelea expediate într'o proporție considerabilă pe drumul continental uman, calea zisă tătărească care, prin teritoriul tătăresc, rusesc și lituan, ajungea în Polonia.» [197]

O examinare mai atentă a împrejurărilor pe care le-am amintit duce într'adevăr la o modificare a definiției D-lui Brătianu. Chiar în ce privește Moldova, drumul de negoț nu a «creat» propriu zis statul, rezultat, după cum s'a văzut, din compromisul descălecatului cu formațiunile locale, dar în orice caz i-a determinat desvoltarea și i-a îndrumat expansiunea spre hotarele ce le-a atins, cum s'a observat, în cursul unei singure generații. E de altă parte neîndoielnic că, alături de «drumul moldovenesc» spre Chilia și mai ales spre Cetatea Albă, era și «drumul tătăresc» care, străbătând Podolia, Ucraina și Crimeea, ajungea la Cafa, marele centru comercial genovez. Ceeace i-a scăpat însă din vedere D-lui Elekes e că întemeierea Moldovei coincide — și desigur nu întâmplător — cu o criză în folosirea acestei din urmă căi, determinată de războaiele ce se duc cu mai multă înverșunare tocmai la jumătatea veacului al XIV-lea între imperiul tătăresc al Kipciakului, câștigat de prozelitismul musulman, și regatele creștine ale Poloniei și Ungariei[198]. Misiunea acesteia de cruciată împotriva «necredincioșilor» din Europa de Răsărit a fost deosebit de puternic și stăruitor susținută în prima parte a domniei lui Ludovic I de Anjou, iar desvoltarea negoțului de tranzit prin Moldova e fără îndoială o urmare a împrejurărilor nefavorabile ce închideau sau făceau nesigură cealaltă cale a comerțului continental.

Dl. Elekes amintește pe urmă, cu îndreptățite elogii, studiul regretatului C. Racoviță despre începuturile suzeranității polone asupra Moldovei [199], definindu-l un exemplu metodic al modului de a trata asemenea chestiuni. Face totuși cu privire la el unele rezerve: cea dintâi se referă la aceeași interpretare economică, adoptată de Racoviță sub influența lucrărilor D-lui P.P. Panaitescu [200]. La originea raporturilor feudale moldo-polone nu e numai interesul comercial ci joacă desigur un rol important drepturile moștenite de Iadviga, fiica lui Ludovic cel Mare, suveranul care întrunise la un moment dat ambele coroane, ale Ungariei și Poloniei (1370-1382). Urmând în acesta teoria istoricului polon O. Górka, Racoviță însuși socotește că în rivalitate cu sora ei Maria și cumnatul ei Sigismund de Luxemburg, ajuns rege al Ungariei, Iadviga, soția lui Vladislav Iagello, a încercat să reție măcar în parte moștenirea comună, după ce pierduse prilejul de a domni în Ungaria. Astfel s'a grăbit să reanexeze Rusia Roșie (Galiția), pe care Ludovic o alipise de stăpânirile sale ungurești, și să-și valorifice suzeranitatea polonă asupra Moldovei. O

nuanță trebuie totuși precizată: istoricul maghiar pare a crede că această politică decurgea din revendicarea coroanei ungurești de către Iadviga, pe când în realitate ea nu însemna decât recuperarea unor drepturi depinzând de coroana polonă: asupra Rusiei Roșii, anexată dela 1349 sub regele Cazimir, și asupra Moldovei — în rivalitate cu Ungaria — probabil, credem, din vremea veovodatului deosebit din țara Șipeniților, ale cărui legături le-a cunoscut cronica lui Dlugosz. Această deosebire de vederi îl face pe Dl. Elekes să afle «unele puncte slabe» în prezentarea politicii regelui Sigismund de către Racoviță, fără a stărui asupra lor. Acolo unde își precizează însă obiecțiunea, cu privire la rostul pe care tânărul istoric român îl atribuie sfatului boierilor, în perioada de început a statului moldovenesc, D-sa formulează un punct de vedere greșit. Racoviță văzuse foarte limpede că «în Moldova exista o orânduială constituțională» care făcea necesară garanția boierilor la actul de omagiu al domnului[201]. Dacă i se poate aduce vreo obiecțiune, e că n'a mers mai departe pe această cale și n'a recunoscut existența unei «Stări» nobiliare organizate — amintită și de documente — după exemplul aceleia din Polonia, care și-a avut după aceeași pildă adunarea sau «seimul» ei. Nu e locul de a cerceta aci mai amănunțit această problemă care a fost obiectul altor lucrări dar trebuie subliniată confirmarea pe care această particularitate o aduce ipotezei că au existat formațiuni politice locale înainte de descălecat. «Ordinea constituțională» a Moldovei își are obârșia în pactul încheiat între aceste stăpâniri autohtone și domnia ce li s'a suprapus, înțelegere conformă dreptului feudal al vremii. E o dovadă indirectă, ce se adaugă la celelalte pe care le-am amintit.

E de regretat că Dl. Elekes nu ne dă mai multe amănunte despre studiul D-lui Pataki asupra legăturilor româno-ungare în veacul al XIV-lea [202], ce nu i-a lăsat însă o impresie favorabilă. Lucrarea paralelă a D-lui Brătianu, apărută în urma lui [203], — care n'a avut nici ea cunoștință de studiul unguresc aproape cu același titlu — nu a mai putut fi luată în seamă în acest articol.

În schimb, Dl. Elekes se oprește mai mult asupra volumului despre «Tradiția istorică», față de care formulează rezerve și obiecțiuni. A căuta să privești o întemeiere de stat prin oglinda tradițiilor i se pare o sarcină din cele mai grele. Trebuie o îndelungată muncă analitică spre a desprinde din relatările transmise de tradiție amintirea faptelor istorice reale și a le deosebi de «imaginația epică a poporului și... argumentația pseudo-științifică a cărturarilor». Totuși curentul pentru restaurarea tradiției nu poate fi contestat. La exemplele adunate în cartea D-lui Brătianu s'ar putea adăuga altele, din câmpul istoriei cehoslovace unde unele studii recente, reacționând împotriva unui scepticism critic ce li se părea excesiv, au căutat să afle temeiuri unor legende chiar de natură curat hagiografică[204]. Începuturile legendare ale statului ceh au fost așezate într'o lumină mai puternică [205]. De altfel principiul stabilirii unei linii mijlocii între

credința exagerată în tradiție a vechii istoriografii și tendințele hipercritice ale generației care ne-a precedat, i se pare și D-lui Elekes deplin justificat. Dar întoarcerea la vederile lui Xenopol, ce o recomandă Dl. Brătianu, nu e compatibilă cu cerințele criticei științifice moderne. Ea e de fapt o dare înapoi: «Xenopol nu despărțise în tradiție elementele ce pot fi folosite ca date istorice de acelea ce nu pot fi. Mai mult, această lucrare nu a fost niciodată îndeplinită de atunci.»[206] Cât timp nu se va face o examinare mai severă a «filiațiunii izvoarelor scrise», ne vom afla pe un teren nesigur. Dovada e că Dl. Brătianu, în lipsa unor date precise, e nevoit să opereze mereu cu posibilități și conjecturi.

Din argumentele istoricului român, Dl. Elekes reține trei constatări principale, ce le atribuie tradiției: 1) existența formațiunilor mai mici, având însă oarecare însemnătate politică, pe teritoriul celor două state românești înainte de descălecat; 2) întemeietorii acestor state din veacul al XIV-lea erau Români din Ardeal; 3) întemeierea statului are un caracter curat românesc. Dar tot D-sa constată că Dl. Brătianu greșește: «tradițiile nu cuprind aceste constatări»; în ce privește Moldova, povestirea descălecatului înfățișează dimpotrivă o țară pustie. De fapt, așa este; dar asupra acestui punct lucrarea D-lui Brătianu subliniază lacunele — după el, interesate — ale acestei relațiuni și necesitatea de a întregi tradiția. «Dar noi nu știm nimic, observă Dl. Elekes, cel puțin nimic autentic, despre organizări politice și mai ales politice românești create de această populație» [207]; el se întâlnește deci în această privință cu una din concluziile D-lui Boldur.

În Țara Românească, tradiția arată un descălecat mai vechiu, din partea Românilor imigrați dela Sud, adică din Balcani, în Oltenia, care și-au ales «banul» din neamul Basarabilor. Aceștia mai târziu s'au supus organizatorului venit din Ungaria, care s'a așezat în Muntenia cu însoțitorii săi. Se amintește pe urmă lămurirea adusă de Dl. Lăpedatu confuziei între «Negru Vodă», personagiu legendar ce păstrează amintirea lui Basarab întemeietorul, și Radu I, coborîtorul acestuia dela sfârșitul veacului al XIV-lea. În ce privește descălecatul din Ardeal, formula dintr'un studiu anterior al D-lui P.P. Panaitescu: «această legendă nu mai are niciun temei serios în ochii istoricilor...» [208] i se pare și acum recenzentului o judecată definitivă. Tradiția vorbește într'adevăr în ce privește Moldova de un descălecat real al unor Români din Ungaria, dar nu știe de existența prealabilă a unei formațiuni politice oarecare. În privința Țării Românești, ea știe de existența unei alte organizații politice în Oltenia, înainte de constituirea unității statului: «dar nu se poate demonstra raportul dintre această afirmațiune și faptele istorice». Ea arată că întemeietorul ar fi transilvan, «dar nu ne spune că era Român» [209]; insistă chiar asupra prezenței Ungurilor și a Sașilor ce l-ar fi însoțit, după cum o versiune a aceleia din Moldova știe că Dragoș și oamenii lui erau

coborîtori din Românii din Maramureș căsătoriți cu Unguroaice. «Acest motiv servește întotdeauna, în materia epică a Europei orientale, să exprime raporturi populare și altele foarte intense (astfel motivul răpirii tinerelor fete bulgare în legenda epică ungurească).» [210]

Dl. Elekes a mai avut prilejul să examineze tradiția istorică a întemeierii Țării Românești în unul din studiile sale anterioare. Atunci considerase vrednic de atenție «descălecatul dintâi», acel al «Basarabilor» din Oltenia, în care recunoștea dovada unei conștiințe «de a fi venit dinspre miazăzi», ce mai dăinuia încă în veacul al XVII-lea, când se redacta Cronica Anonimă[211]. «Conștiința de a fi venit dinspre miazănoapte» ce o reprezenta descălecatul din Ardeal i se păruse mai puțin interesantă — spre deosebire de alt istoric maghiar, B. Hóman, care îl considera verosimil [212]. Și acum, D-sa nu reține din tradiția istorică decât ceeace convine punctului său de vedere: apropierea de Sași și Unguri a descălecătorului, despre care nu se știe — în cazul Țării Românești — dacă a fost Român. Din redacțiunea însăși a Cronicei, care îl arată pe Radu Negru pornind din regiunea tipic românească a Amlașului și a Făgărașului, și așează în fruntea «noroadelor» ce îl însoțesc pe Români, e însă greu de a desprinde altă concluzie. Cât privește existența unor formațiuni politice mai vechi în Oltenia, amintită de aceeași tradiție, raportul între această afirmațiune și faptele istorice îl constituie diploma regelui Bela al IV-lea din 1427, care înșiră două cnezate și un voivodat românesc la dreapta Oltului și încă unul la stânga lui. Trebuie căutată aiurea contrazicerea pe care voiește să o afle Dl. Elekes, căci tocmai asupra acestui punct tradiția e deplin confirmată de mărturia documentară. E adevărat că aceasta din urmă nu pomenește de Basarabi: dar faptul important nu e aci numele familiei domnitoare ci existența stăpânirilor locale. Așteptăm deci din partea învățatului maghiar alte temeiuri, pentru a recunoaște în argumentarea sa o piedică ce s'ar opune atât de categoric încercărilor de restaurare a tradiției istorice.

Cât privește problema voivodatelor românești mai vechi din Ardeal și mențiunea lor în Cronica Notarului anonim al regelui Bela, de care se ocupă în altă parte a cercetării sale Dl. Brătianu, Dl. Elekes îi răspunde indirect, rezumând concluziile unui articol recent al D-lui Iosif Deér, colaboratorul său la «Revista de Istorie Comparată» din Budapesta [213]. Mențiunea Valahilor în Cronica notarului anonim «nu are nimic comun, după Dl. Deér, cu tradițiile istorice perpetuate de epopeea primitivă din secolul XI». Autorul cronicei, influențat de stilul poemelor epice franceze ale vremii, desvoltă prin puterea închipuirii sale «puținul material de care dispunea pentru Transilvania», interpretând astfel nume de localități prin «personificări aventuroase». Dece însă a ales tocmai pe Valahi ca eroi ai unei astfel de povestiri? «Spirit raționalist, Notarul Anonim considera ca evident — spune Dl. Deér — că popoarele care erau vecine ale Ungariei în vremea sa, ocupau teritoriile Ungurilor înainte de sosirea acestora. Astfel așează

în basinul carpatic în veacul al X-lea pe Cehi, pe Poloni, chiar pe Cumani — ceeace este un vădit anacronism. Dacă așează pe Vlahi în drumul cuceritorilor unguri, este prin analogie cu imperiul bulgaro-vlah al Asăneștilor, care se împotrivise în repetate rânduri atacurilor ungurești.» [214]

Pe cât ne putem da seama din aceste citate, argumentarea D-lui Deér nu aduce nimic nou față de aceea desvoltată mai de mult de Dl. Tamás în lucrarea sa cunoscută despre «Romani, Romanici și Români» [215]. Este același mod de a interpreta izvorul atât de mult discutat pe care îl reprezintă cea mai veche cronică ungurească. Dar analogia cu imperiul vlaho-bulgar pune din nou problema cronologiei acestei scrieri și încearcă să revie la părerea, de mult părăsită de marea majoritate a istoricilor unguri, că autorul ei ar fi un contimporan al lui Bela al IV-lea. În această privință, discuția nu mai consideră în general decât două ipoteze: domnia lui Bela al III-lea (1173-1196) sau aceea a lui Bela al II-lea (1131-1141) în favoarea căreia, după cum am văzut [216], par a se fi adunat mai multe temeiuri. Nu știm dacă pentru un istoric român, a reveni la o părere a lui Xenopol este a da înapoi; dar această revenire a istoricului ungur în privința Notarului Anonim ne pare a fi o neîndoielnică regresiune.

Observațiile D-lui Elekes au însă o necontestată utilitate, pentru care îi rămânem îndatorați: aceea de a ne arăta care sunt punctele mai puțin lămurite în problema tradiției istorice și asupra căror laturi ale ei trebuie să stăruim în cercetările noastre.

(*aci se termină prima jumătate a studiului, «Noile obiecțiuni împotriva tradiției istorice și temeiurile lor», și urmează cea de a doua: «Contribuții la istoria întemeierii Statelor Românești»*)

SUR LA FONDATION DES ETATS ROUMAINS

RESUME EN FRANÇAIS, PAR L'AUTEUR

Enigme ou miracle historique, ou même les deux à la fois, l'histoire des Roumains au Moyen Age reste ouverte à un très grand nombre de discussions et d'interprétations diverses. Tout comme le problème des origines du peuple roumain, sujet de la controverse presque deux fois séculaire entre les partisans de la continuité daco-roumaine et ceux de l'immigration balkanique, celui de la formation des Etats ne suscite pas moins de thèses et d'hypothèses opposées. Le présent bilan de recherches et d'études critiques se propose de

faire le point et d'établir ce que l'on pourrait appeler l'état actuel de la question.

Depuis quelques années, on assiste à une tentative de restauration de l'ancienne tradition historique, qui attribue la fondation des deux principautés de Valachie et de Moldavie, à la « descente » (descălecat) — de descensus — d'un prince roumain, originaire de Transylvanie. Le fait est bien établi pour les origines de l'Etat Moldave, attestées non seulement par la tradition des chroniques, mais par des documents contemporains. Il demeure par contre hypothétique et quasi légendaire pour les débuts de l'Etat valaque, la tradition de la « descente » de Radu le Noir, du Făgăraş, transylvain, à la fin du XIIIe siècle, n'ayant été transmise que par des chroniques rédigées au plus tôt à la fin du XVIe. Aucun texte ou document contemporain n'y fait allusion. C'est pourquoi l'école critique de l'historiographie roumaine du dernier siècle l'a rejetée pour lui substituer la théorie d'une formation autochtone, autour de la dynastie des Basarab, qui aurait « rassemblé » peu à peu les différentes seigneuries en les soumettant à son pouvoir, un peu comme les Capétiens en France ou les grands-ducs de Moscou en Russie. Des ouvrages récents, dus particulièrement à MM. G.I. Brătianu et I. Moga ont tenté toutefois de remonter le courant, et d'envisager la possibilité d'une autre explication, selon les données de la tradition historique. Ils suivent en cela l'exemple de certains historiens suisses, qui ont donné dernièrement une interprétation analogue à la tradition des exploits de Guillaume Tell et du serment des trois Suisses, qui est à l'origine de la Confédération, à la même époque du reste que la « descente » supposée du Prince Noir en Valachie. D'autre part, en examinant de plus près les données de la tradition historique moldave, M. Brătianu y a trouvé certaines lacunes, qu'il croit intéressées. Aucune mention n'y est faite de l'existence d'autres seigneuries locales, antérieures à l'arrivée des fondateurs issus du Maramureş à la moitié du XIVe siècle. Cependant nombre d'autres indices révèlent l'existence au moins d'une autre principauté située au nord de la Moldavie actuelle et ayant des rapports plus anciens avec le royaume de Pologne. Il y aurait eu plus tard une fusion de cet Etat septentrional avec la principauté fondée par Dragoş et Bogdan, dont il reste à déterminer le moment et les conditions historiques.

I

Ces vues ont soulevé, ainsi qu'il fallait s'y attendre, un certain nombre d'objections et de remarques. Le temps qui s'est écoulé depuis l'appariton de ces travaux est encore trop court pour qu'une discussion plus ample ait pu avoir lieu ; cependant, quelques points de vue ont été formulés dans des articles ou des comptes-rendus et permettent

de continuer la discussion. La première partie de ce travail est consacrée à leur examen ; on y passe successivement en revue un article de M.C.C. Giurescu, concernant spécialement la fondation de l'Etat valaque, un compte-rendu de M. Z. Pâclişanu et une étude de M. Şt. Pascu, qui s'occupent de l'aspect transylvain de cette question, et un travail de M. Al. Boldur, consacré à la fondation de la Moldavie. Nous y avons joint les considérations générales d'une chronique de l'historien hongrois, M. L. Elekes.

En général, les objections de M. Giurescu, qui soutient la thèse de l'école critique — qui est aussi la sienne —, n'ont pas été de nature à nous convaincre. Sa thèse d'une légende populaire concernant le « Prince Noir », sans allusion à une descente de Transylvanie, et d'une version établie par les lettrés du XVIIIe siècle, qui lui ont superposé le personnage historique du prince Radu, et l'idée d'une immigration du nord au sud des Carpathes, nous paraît ne pas tenir compte de certains éléments caractéristiques. L'apparition d'un « Radu le Noir » parmi les témoins authentiques d'un acte transylvain de 1383, semble prouver que dès cette époque, la légende suivait son cours ; elle devait se rapporter à quelque fait plus ancien. L'argument tiré de la population nombreuse, attestée en Valachie par les documents de la fin du XIVe siècle, et des ressources naturelles du pays, pour prouver que la formation de l'Etat devait être autochtone, se heurte aux exemples d'autres fondations d'Etats au Moyen Age, particulièrement à celles dues aux Normands, tant en Italie méridionale qu'en Russie. Ni le peuplement, ni la richesse d'un pays n'empêchent à un moment donné un état d'anarchie et l'appel à l'étranger. D'ailleurs cette situation est beaucoup moins vraisemblable en Valachie à l'époque de la fondation de la principauté, qu'après au moins un siècle, sinon davantage, de colonisation par les éléments descendus de la montagne et de la région des collines subcarpathiques.

L'étude de M. Pascu apporte d'intéressantes précisions à la situation intérieure de la Transylvanie dans le dernier quart du XIIIe siècle, et tente d'établir une relation entre la descente supposée d'un voïvode roumain en Valachie et l'insurrection de certains éléments saxons en 1277. Mais l'écho de ce dernier événement se prolonge jusqu'en 1292, date à laquelle on renouvelle l'interdit jeté sur les insurgés, à la suite de l'incendie de la cathédrale d'Alba Iulia. Un autre problème est celui de la présence des Roumains à une diète des « états » transylvains en 1291 et de leur disparition ultérieure ; ils ne reparaissent qu'en 1355 dans une assemblée de ce genre, pour disparaître ensuite définitivement, en tant que catégorie ethnique et sociale, du nombre des « ordres » privilégiés de la province. On en peut trouver l'explication, jusqu'à un certain point, dans les obligations militaires, qui liaient encore sous les Arpadiens certains groupes ethniques (pour ne pas dire « nationaux », ce qui prêterait à confu-

sion), avant de devenir par la suite l'apanage des seigneuries féodales, dans le système des « bannières » en vigueur sous les rois angevins.

M. Boldur s'occupe plus spécialement de l'Etat moldave et développe une théorie qui lui appartient en propre: la formation de la Moldavie serait due beaucoup moins à l'immigration de quelques seigneurs du Maramureș qui auraient fourni tout au plus la maison régnante, qu'à celle des « Bolochoveni », population qu'il croit d'origine roumaine et qui occupait, au moment de l'invasion mongole du XIIe siècle, une partie de la Podolie, voisine de la principauté de Halitch ou de Russie Rouge. Il ne croit pas à l'existence d'une formation politique locale sur le territoire du futur Etat moldave, antérieure à la fondation de la principauté au XIVe siècle. Nous rappelons les arguments qui permettent d'établir la thèse contraire. Sans contester la possibilité de l'arrivée d'une partie des mystérieux « Bolochoveni » en Moldavie, à la suite de la suppression de leur principauté, après 1257, il n'y a pas lieu, croyons-nous, de leur attribuer le rôle d'un facteur décisif.

Les objections d'un autre ordre de M. Elekes contre la tradition historique sont passées brièvement en revue. Elles n'emportent pas davantage notre conviction, mais permettent de préciser sur quels points il faudrait insister davantage.

□

NOTE

1) V. acum *Opere complete,* ed. A. Sacerdoțeanu, București 1946, t. I, p. 52 și urm.

2) Și în ultima redactare în *Hist. des Roumains,* III, p. 188 și urm.

3) *Ist. Românilor,* II, p. 14 și urm.

4) *Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originele Țării Românești, Anuarul Instit. de Ist. Națională,* Cluj 1923, II, p. 289 și urm.

5) I.C. Filitti, *Despre Negru Vodă,* An. Acad. Rom. Mem. secț. ist. s. 3-a, IV, 1924, p. 34 și urm.; C.C. Giurescu, *Ist. Românilor,* I, p. 344; ed. 5-a, p. 368 și urm.; P.P. Panaitescu, *Dece au fost Țara Românească și Moldova țări separate?, Rev. Fundațiilor,* V, 1938, p. 560 și urm. și *Interpretări românești,* București 1947, p. 131 și urm.

6) *Originile stemelor țărilor române, Rev. Ist. Română,* I, 1931, p. 230.

7) O. Tafrali, *Biserica domnească, Rev. p. istorie, arheologie și filologie,* XVI, 1922, p. 148 și urm.; *Monuments byzantins de Curtea de Argeș,* Paris 1931, Text, p. 302-303.

8) *Două studii de istorie a dreptului românesc,* București 1942.

9) *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică. Rânduiala,* I, 1935; *Pe urmele descălecatului din Sud, Bul. S.R.R. de Geografie,* LVIII, 1940, p. 24 a extrasului.

10) Cf. Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei,* Sibiu 1944, p. 82 și *Răscoale țărănești în Transilvania, I, Epoca Voevodatului,* Cluj 1947 (Bibl. Instit. de Ist. Națională XXI) p. 33 și urm.; Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei,* Sibiu 1945, p. 75-76; P. Râmneanțu, *Problema iradierii Românilor din Transilvania în principatele române,* Cluj 1946 (Inst. de Igienă și Biopolitică din Cluj, VII), p. 2 și urm. V. și *Manual unic de Ist. Românilor* p. cl. VIII-a, 1945, p. 110-111.

11) București 1945 (Instit. de Ist. Universală N. Iorga). Cuprinde pe lângă o introducere și un studiu despre Asănești (pp. 15-82): *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești* (1942), *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei* (1944), *Moldova înainte de descălecat și Tradiția istorică despre voevodatele românești din Ardeal* (1944-1945). V. de același și *Origines et formation de l'unité roumaine,* București 1943, p. 113 și urm.

12) În special Bruno Meyer, *Die ältesten eidgenössischen Bünde,* Zurich 1938, p. 113 și urm.

13) *Guillaume Tell et les trois Suisses, Mythe et réalité,* Lausanne 1942.

14) Ch. Gilliard, *Histoire de la Suisse* (coll. « Que sais-je? » n° 140), Paris 1944, p. 19-20. Cf. și Karl Meyer, *Der Ursprung der Eidgenössenschaft, Zeitschr. f. Schweiz. Geschichte,* XVI, 3, 1941, p. 285 și urm.

15) Cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești,* p. 124 și urm.

16) Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 510-511.

17) M. Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei,* p. 75. Cf. Șt. Pascu *Ist. Transivaniei,* p. 82. Împrejurările sunt amintite de Hașdeu, *Negru Vodă,* p. XXXVI, după I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române,* Sibiu 1892, I, p. 154.

18) I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei,* Sibiu 1944, p. 85.

19 B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403,* trad. ital. L. Zambra și E. Mosca, R. Accademia d'Italia, *Studi e Doc.,* 8, Roma 1938, p. 304. Cf. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle,* Acad. Roumaine, *Bullet. de la sect. hist.* XXVIII, 1947, p. 71-72.

20) Cf. *Tradiția istorică,* p. 149 și urm.

21) E. Lăzărescu, *Despre voivodul Românilor din 1307-1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria,* Anal. Acad. Rom. Mem. secț. ist. s. 3-a, XXVII, 1945, p. 309 și urm. Cf. Brătianu, *op. cit.,* p. 176 și urm.

22) Cf. Șt Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII și XIV,* Sibiu 1944, p. 51 și urm.; I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Țării Șipenițului,* Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist. s. 3-a, XXIII, 1940-41, p. 133 și urm.; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432),* Rev. Ist. Română, X, 1940, p. 241 și urm.

23) Brătianu, *op. cit.,* p. 181 și urm.

24) Cf. I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei,* p. 10 și urm.

25) *Revista Istorică Română,* XVIII, 1947, p. 107 și urm.

26) *Ibid.,* XV, 1945, p. 511 și urm.

27) *Răscoale țărănești în Transilvania, I, Epoca Voevodatului,* Cluj 1947, p. 35 și urm.

28) În *Studii și Cercetări Istorice,* XIX, Iași 1946, p. 174 și urm.

29) *Nouvelle littérature sur les origines des états roumains, Revue d'Histoire Comparée,* XXV, Budapest 1947, p. 69 și urm., în special pp. 75-79.

30) C. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 108.

31) *Op. cit.,* p. 109.

32) *Ibid.*

33) Brașov 1884, p. 19.

34) *Stăpânii Țării Oltului,* București 1910; *Încercare de istoria Românilor până la 1382,* București 1912 (amândouă lucrări postume). V. și lucrarea lui Pușcariu, citată mai sus.

35) Şt. Pascu, *Răscoale ţărăneşti în Transilvania,* I, p. 34.
36) *Ibid.,* p. 80.
37) Citat de Şt. Pascu, *op. cit.,* p. 67 după Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch,* II, p. 565-66 şi *Doc. Historiam Valachorum... illustrantia,* Budapesta 1941, p. 302 (n° 269). Cf. *ibid.,* n° 154, p. 203, satul românesc *Neger* lângă Câlnic (Sebeşul Săsesc) (doc. din 4 August 1366).
38) G. Cohen, *Le mouvement intellectuel, moral et littéraire* în *La civilisation occidentale au Moyen Age, Hist. du Moyen Age* (coll. Glotz), VIII, p. 213.
39) O altă tradiţie ardeleană despre *Radu* Negru la Răşinari, cu data (evident nesigură) 6740-1232, la Haşdeu, *Negru Vodă,* p. CII.
40) *Tradiţia istorică,* p. 109.
41) N. Iorga mai semnalează, în legătură cu tradiţia, pe ţăranul « Radul Negru » din Târşor, 1503, în *Quellen der Stadt Kronstadt,* I, p. 4. Cf. Constantin Căpitanul Filipescu, ed. N. Iorga, p. 2.
42) *Câteva note despre cronicele şi tradiţia noastră istorică,* An. Acad. *Rom., Mem. Secţ. ist.* s. 2-a, XXXIII, 1910, p. 131-132.
43) *Op. cit.,* p. 109.
44) Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, n° CCCLXVI, p. 454 şi urm.
45) Giurescu, *ibid.,* p. 110.
46) Cf. B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria,* p. 68 şi urm. şi harta dela pag. 116.
47) *Doc. Historiam Valachorum... illustrantia,* p. 27 şi urm.
48) C.C. Giurescu, *op. cit.,* p. 111.
49) E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen,* (Preuss. Akad. der Wiss.), Berlin 1940 şi *Originea Românilor, Cetatea Moldovei,* II, Iaşi 1941, p. 8 şi urm.
50) *Rev. Ist. Română,* XV, p. 512.
51) C.C. Giurescu, *ibid.,* p. 110.
52) C.C. Giurescu, *op. cit.,* p. 110-11.
53) Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, pp. 74 şi urm., 249 şi urm.
54) *Ibid.,* p. 132.
55) Cf. hărţile din lucrarea lui P. Râmneanţu, *Problema iradierii Românilor din Transilvania în principatele române,* Cluj 1946, pp. 18, 30.
56) C.C. Giurescu, *ibid.,* p. 111.
57) Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 518. Data de 1291 trebuie modificată în *1292.*
58) C.C. Giurescu, *ibid.,* p. 112.
59) *Ibid.,* pp. 112-113.
60) *Op. cit.,* V. acum *Interpretări româneşti,* pp. 133-134.
61) *Cronica lui Nestor,* ed. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Românilor,* VII, p. 43 şi urm.
62) Cf. E. Joranson, *The inception of the career of the Normans in Italy — Legend and History, Speculum,* XXIII, 1948, p. 353 şi urm. În general p. aceste probleme C. H. Haskins, *The Normans in European History,* Boston-New York 1915.
63) I. Donat, *Despre toponimia slavă din Oltenia.* Craiova 1947, pp. 42, 45.
64) I. Conea, *Plaiul şi muntele în istoria Olteniei* în vol. *Oltenia,* Craiova 1943, p. 78 şi urm.
65) D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui, Convorbiri Literare* XXXV, 1901, p. 1022: « În Ţara Românească, numele Ţara Muntenească întrebuinţat de Moldoveni, nu este constatat decât excepţional abia dela mijlocul sec XVII încoace, fiind introdus pe cale literară din Moldova. Cf. însă O. Gócka, *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare* (*1457-1499*), ed. Rev. Ist. Române, Bucureşti 1937 şi ed. G. Chiţimia, Bucureşti 1942, care arată limpede că termenul era folosit în vorbirea curentă în veacul al XV-lea.

66) Cf. A. Bărcăcilă, *Drubeta, une ville daco-romaine* în *L'archéologie en Roumanie,* Bucureşti 1938, p. 50.
67) V. nota D-lui I. Barnea în Rev. Hist. du Sud-Est Européen, XXIII, 1946, p. 382.
68) După reportajul (cu detalii şi fotografii) din *Universul,* A. 65, n° 235 din 9 Oct. 1948.
69) *Hist. des Roumains,* III, p. 299. Cf. *Acte şi fragmente,* III, n° 2, pp.1-3.
70) Cf. şi Onciul, *Opere complete,* I, p. 60.
71) Studiul D-lui A. Sacerdoţeanu, *Aşezările omeneşti în Ţara Românească până la 1418, Arhiva Românească,* VII, 1941, constată de altfel că cele mai multe localităţi apar în veacul al XV-lea, între 1418 şi 1490.
72) *Rev. Ist. Română,* XV, p. 512 şi urm.
73) *Stăpânii Ţării Oltului,* p. 5-7. În termeni aproape identici în *Încercare de istorie a Românilor până la 1382,* p. 206-208.
74) *Opere complete,* I, p. 99.
75) *Ibid.,* p. 126 şi urm.; Al. Lăpedatu, *Cum s'a alcătuit tradiţia naţională despre originele Ţării Româneşti,* Anuarul Inst. de Ist. Naţională, Cluj, II, p. 293.
76) Discutată mai recent într'o lucrare (inedită) a D-lui E. Lăzărescu. Cf. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle, ibid.,* p. 73-74.
77) Haşdeu, *Negru-Vodă,* pp. CII şi CCLXVIII-IX.
78) Cf. D. Onciul, *Opere complete,* I, p. 112 şi N. Iorga, *Hist. des Roumains,* III, p. 183.
79) *Rev. Ist. Română,* XV, p. 513.
80) V. asupra acestui text publicat de I. Previale *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo, Byz. Zeitschrift,* XLII, 1942, p. 36, comentariile P. V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue* şi ale lui G.I. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues, Revue hist. du Sud-Est Européen,* XXII, 1945, p. 183 şi urm.
81) *Ibid.,* p. 513.
82) *Răscoale ţărăneşti în Transilvania,* I, p. 36-37.
83) *Ibid.,* p. 38.
84) *Op. cit.,* p. 513.
85) În *Századok* din 1897.
86) Textul cronicei care aminteşte deosebit pe *Saşi* şi pe *Papistaşi,* lasă să apară influenţa împrejurărilor vremii în care a fost scrisă, când Reforma despărţise pe Saşi de catolici.
87) I. Schiopul, *Ţările Româneşti înainte de secolul al XIV-lea,* Bucureşti 1945, p. 93.
88) Hurmuzaki, *Doc.,* I, p. 518.
89) Şt. Pascu, *op. cit.,* p. 35.
90) I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age,* Sibiu 1944, p. 78, crede că data de 1290 « corespunde adevărului istoric ».
91) C.C. Giurescu, *Ist. Românilor,* I[5],p. 366: « între 1272 şi 1276, mai probabil la 1273. »
92) Cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* p. 177.
93) *Doc. hist. Valachorum,* n° 19, p. 32 şi urm.
94) *Radul Negru* în *Opere complete,* I, p. 143.
95) Cf. notele D-lui L. Makkai în *Doc. hist. Valachorum.* n° 6, p. 17.
96) N. Bănescu, *L'ancien état bulgare et les pays roumains,* Bucureşti 1947, pp. 49-50 şi *Les frontières de l'ancien état bulgare, Mémorial Louis Petit,* Paris 1948, p. 13.
97) L. Makkai, *Hist. de Transylvanie,* Paris 1946, p. 59.

98) *Doc. hist. Valachorum,* n° 112, pp. 146-150, n° 12; cf. I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age,* p. 97 şi urm.

99) *Ibid.,* n° 19, p. 32-35, n. 2.

100) Cf. Hurmuzaki, *Doc.,* I, 1, p. 510.

101) Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen Age, Revue historique,* t. CLIV, 1927, p. 53. Cf. Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor,* II, An. Ac. Rom., Mem. secţ. ist. s. 3-a, XXVIII, 1946, p. 330 şi urm.

102) *Hist. des Roumains,* III, p. 178.

103) I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei,* p. 19 şi urm.

104) Amintit de I. Moga, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden, Leipziger Vierteljahrschrift f. Südosteuropa,* VI, 1942, p. 100 şi *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age,* Sibiu 1944, p. 8.

105) S'ar putea deduce din prezenţa lor anterioară şi din formule ca: *universitati nobilium et cuiusvis status et condicionis hominibus partis Transylvanæ* sau: *ab omnibus Nobilibus, Siculus et Saxonibus aliisque hominibus,* Hurmuzaki, *Doc.,* I, 2, pp. 43, 45.

106) *Op. cit.,* p. 178.

107) *Tradiţia istorică,* p. 105 şi urm.

108) Hurmuzaki, *Doc.,* I, 1, p. 518.

109) În studiul său *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches, Leipziger Vierteljahrschr. f. Südosteuropa,* II, p. 39.

110) *Doc. hist. Valachorum,* n° 10, p. 22-23.

111) Cf. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle, ibid.,* p. 73.

112) Amintită de Dl. E. Lăzărescu în lucrarea sa: « Români, Unguri şi Tătari în vremea întemeierii Domniilor româneşti ». Cf. L. Makkai, *Hist. de Transylvanie,* p. 75.

113) M. P. Dan, *Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII-XIV,* Sibiu 1944, p. 18-19.

114) B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria,* p. 87 şi A. Huber, *Geschichte Österreichs,* II, p. 26.

115) *Doc. hist. Valachorum,* n° 20, p. 36. Cf. I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age,* p. 77.

116) I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei,* p. 26-27.

117) *Op. cit.,* III, p. 179.

118) V. lista alcătuită de A. Sacerdoţeanu, *Îndrumări în cercetările istorice,* Bucureşti (1945), p. 266.

119) I. Moga, *op. cit.,* p. 27 şi urm.

120) Cf. B. Hóman, *Gli Angioini...,* p. 156 şi urm.

121) *Doc. hist. Valachorum,* n° 141, p. 178 şi urm.

122) Cf. explicaţie în I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie,* p. 99.

123) Hurmuzaki, *Doc.,* XV, I, n° VIII, p. 6.

124) *Ibid.,* I, 2, n° CCCCIV, p. 491.

125) *Ibid.,* I, 2, n° CCCCLXXIV, p. 567-568.

126) *Ibid.,* II, 2, n° LXXX, p. 92.

127) M. Berza, *Der Kreuzzug gegen die Türken, ein europäisches Problem, Rev. hist. du Sud-Est Européen,* XIX, 1. 1942, p. 70 şi urm.

128) Şt. Pascu, *Răscoale ţărăneşti în Transilvania,* I, p. 89 şi urm.

129) Cf. L. Makkai în Makkai-Galdi, *Geschichte der Rumänen,* Budapesta 1942, p. 71 şi urm.

130) *Copioso ristretto de gli annali di Rausa,* 1605. Se întemeiază neîndoielnic pe o versiune românească din veacul al XVI-lea, a cărei existenţă o confirmă hrisoavele amintind pe « Negru Vodă » din 1569 şi 1576, cf. Haşdeu, *Negru Vodă,* p. LXVIII.

131) Cf. K. Meyer, *Der Ursprung des Eidgenössenschaft, Zeitschr. f. Schweiz. Gesch.* XVI, 3, 1941, p. 285 şi urm.

132) În Anuarul Institutului de Istorie Maghiară din Viena, a. 1932.

133) *Tradiţia istorică,* p. 202 şi urm. V. de acelaşi: *Le thème byzantin de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois.*

134) *Honfoglalás és Erdély,* cf. şi *Századok,* 1901. V. şi consideraţiunile lui I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age,* p. 124 şi urm.

135) În *Studii şi Cercetări Istorice,* XIX, p. 174 şi urm.

136) *Contribuţii la Studiul Istoriei Românilor, Istoria Basarabiei,* I, Chişinău 1937, p. 136 şi urm.

137) *Op. cit.,* ibid.; cf. şi *Întemeierea Moldovei,* ibid., p. 184.

138) *Ibid.,* p. 181.

139) *Întemeierea Moldovei,* pp. 178-179.

140) *Ibid.,* p. 179. Cf. şi *Studii şi Cercetări Istorice,* XX, 1947, p. 312.

141) Cf. C. Racoviţă, *În jurul ştirilor despre cele mai vechi urme de limba română, Revista Ist. Română,* X, 1940, p. 376 şi urm.

142) Anul e rectificat de Dl. A. Sacerdoţeanu (1327) în *Lupta Moldovenilor cu Litvanii în 1377, Omagiu pentru fraţii Alexandru şi Ion Lăpedatu,* Bucureşti 1936, p. 773, n° 3.

143) Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV,* Sibiu 1944, p. 15. Cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică,* pp. 174-175.

144) A. Boldur, *op. cit.,* p. 181.

145) Dl. Boldur a desvoltat aceste concluzii în lucrarea sa *Contribuţii la studiul istoriei Românilor* şi în alta mai recentă, din 1943.

146) *Informaţiile româneşti ale cronicei lui Ian Dlugosz,* Iaşi 1926, p. 12.

147) *Despre voivodul Românilor din 1307-1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria,* Mem. secţ. ist. s. 3-a, XXVII, p. 309 şi urm.

148) *Tradiţia istorică,* p. 176.

149) *Unde a fost voevodul român al cronicei lui Ottokar de Styria, Rev. Ist. Română,* XVII, 1947, p. 121.

150) Cf. *Opere complete,* I, p. 64.

151) Boldur, *Întemeierea Moldovei,* p. 186.

152) *Ibid.,* p. 189 şi urm. Cf. I. Bogdan, *Diploma bârlădeană din 1134 şi principatul Bârladului,* An. Ac. Rom. Mem. secţ. ist. s. 2-a, t. XI, 1888-1889, p. 65 şi urm. şi P.P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374, Rev. Ist. Română,* II, 1932, p. 47 şi urm.

153) A. Mazon, *Le Slovo d'Igor,* Paris 1940; cf. N. Bănescu, *Sfârşitul unei legende, Rev. Istorică,* XXIX, 1943, p. 211 şi urm.

154) *Interpretări româneşti,* p. 55. Cf. şi N. Iorga, *Hist. des Roumains,* III, p. 264-65.

155) Gr. Ureche şi Simion Dascălul, *Let. Ţării Moldovei,* ed. C.C. Giurescu, p. 11.

156) *Hist. Polonicæ,* Frankfurt 1711, I, col. 1122. Menţionat de Onciul, *Originele Principatelor Române,* p. 231, n. 8.

157) Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică,* p. 135; textul, p. 245.

158) Asupra acestor împrejurări, expuse mai recent de M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland,* Berlin 1941, v. consideraţiunile paralele ale lui E. Petrovici, *Dacoslava, Dacoromania,* X, p. 233 şi urm. şi *Les Slaves en Grèce et en Dacie, Balcania,* VII, 2, 1944, p. 463 şi urm.

159) *Întemeierea Moldovei,* p. 181.

160) *Interpretări româneşti,* pp. 44, 104.

161) *Ibid.,* p. 104.

162) *Doc. moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* I, p. 134. Cf. şi N. Iorga, *op. cit.,* III, p. 249 şi urm.

163) C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei, Rev. Ist. Română*, X, p. 322.
164) G.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 102.
165) Diac. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București 1942, p. 27.
166) Gh.I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 137.
167) *Vicina et Cetatea Albă*, p. 114
168) Sunt desigur aceiași care, la 1300, prin mijlocirea mitropolitului Vicinei, intră în serviciul armatei bizantine.
169) Cf. P. Nicorescu, *Monete moldovenești bătute la Cetatea Albă;* N. Bănescu, *Maurocastrum-Moncastro-Cetatea Albă, An. Acad. Rom.* Mem. secț. ist. s. 3-a, XXII, pp. 171-172 și G.I. Brătianu, *Vicina II, Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XIX, 1, 1942, pp. 160-161.
170) Documentul din 1374, republicat de Costăchescu, *Doc. mold. în. de Ștefan cel Mare*, I, n° 1, e contestat. Dar stăpânirea lui Roman Vodă din 1392 « până la mare » cuprinde probabil și Cetatea Albă.
171) *Op. cit.*, p. 45.
172) Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 125 și urm. Trebuie adăugată legenda întemeierii orașului Wilno de către marele duce Gedymin al Lituaniei (1316-1341) tot în urma vânătorii unui zimbru. P.P. Panaitescu, *Istoria Poloniei*, curs litografiat, 1937, p. 101-102.
173) Gh.I. Brătianu, *ibid.*, p. 140.
174) Cf. I. Moga, *Voevodatul Transilvaniei*, Sibiu 1944; *Voevodatul Maramureșului*, Cluj 1945 (Anuarul Instit. de Ist. Națională, X); A. Filipașcu, *Le Maramureș*, Sibiu 1944; *Voevodatul Maramureșului, originea, structura, tendințele lui, Transilvania*, a. 76, Sibiu 1945.
175) I. Moga, *Voevodatul Maramureșului*, (extras) p. 24 și urm.
176) V. darea de seamă a acestor lucrări de Gh. I. Brătianu în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XXII, 1945, p. 313-318.
177) *Let.*[2] I, p. 133.
178) *Doc. hist. Valachorum*, n° 109, p. 144 și urm. și 141, p. 178 și urm. (20 Martie 1360 și 3 Februarie 1365.)
179) *Întemeierea Moldovei*, p. 183.
180) M. Costăchescu, *Dac. mold. în. de Ștef. cel Mare*, I, p. 9, n. 4.
181) *Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris 1945, N° 30, p. 119.
182) Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 157.
183) Cf. G.I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 134 și urm.
184) Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 134 și urm.
185) Hurmuzaki, *Doc.*, I, 1, p. 484-485. Cf. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 181.
186) *Întemeierea Moldovei*, p. 188.
187) Cf. Diac. Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 87.
188) Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la ist. Românilor în sec. XIII și XIV*, pp. 52-53. Cf. I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Țării Șipenițului*, An. Acad. Rom. Mem. secț. ist. s. 3-a, XXIII, 1940-41, p. 157-158.
189) *Op. cit.*, p. 192.
190) *Op. cit.*, p. 192.
191) *Nouvelle littérature sur les origines des états roumains, Revue d'Histoire Comparée*, XXV, 1947, p. 69 și urm.
192) *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, Versuch einer rumänischen Enwicklungsgeschichte im XIII-XVI Jahrh., Archivum Europæ Centro-Orientalis*, VII, 1941, pp. 361-488.
193) *Geschichte der Rumänen*, Budapesta 1942, p. 82 și urm.
194) În *Leipziger Vierteljahrschrift f. Südosteuropa*, II, 1940, p. 20 și urm. Retipărit în românește în *Interpretări românești*, p. 131 și urm.
195) *Op. cit.*, pp. 71-72.

196) *Vicina et Cetatea Albă*, p. 123.
197) L. Elekes, *ibid.* D-sa citează studiul istoricului polon M. Malowist, *The Baltic and the Black Sea in Medieval trade, Baltic and Sandinavian Countries*, III/1, care nu ne-a fost accesibil. Observăm însă că același istoric pare a împărtăși punctul de vedere al D-lui Brătianu în cartea sa *Kaffa, kolonia genuenska na Krymie*, Warszawa 1947, p. 60.
198) B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland*, Leipzig 1943, p. 97 și urm.
199) *Rev. Ist. Română*, X, 1940, p. 237 și urm.
200) *Ibid.*, p. 324: « Pe urmele negustorilor au venit armatele și apoi planul politic ».
201) *Ibid.*, p. 269.
202) *Anjou királyaink és a két román vajdaság* (Regii angevini și cele două voivodate românești), Cluj 1944.
203) *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle*, Acad. Roumaine, Bullet. de la sect. hist. XXVIII, 1, p. 67 și urm.
204) Cf. V. Chaloupecky, *Prameny X století Legendy Kristiànovy a sv. Vaclava a sv. Ludmila, Svatovaclavsky sbornik*, II, 2, Praga 1939. V. și P.J. Alexander, *The Papacy, the bavarian Clergy and the Slavonic Apostles, The Slavonic Year-Book*, 1941 (American series, I, p. 266-67).
205) G. Vernaelsky, *The beginnings of the czech State, Byzantion*, XVII, 1944-1945, p. 327-28.
206) L. Elekes, *ibid.*, p. 76.
207) *Ibid.*, p. 77.
208) *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească*, An. Acad. Rom. Mem. secț. ist. s. 3-a, XX, 1938. În privința Basarabilor din Oltenia se amintește părerea lui I.C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, p. 80 și urm., că această denumire e o confuzie creată de înrudirea boierilor Craiovești cu Neagoe Basarab la începutul veacului al XVI-lea.
209) *Ibid.*, p. 78.
210) *Ibid.*
211) *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, ibid.*, p. 397. Cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică*, p. 103.
212) *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, p. 304.
213) *A románok eredetének kérdése a középkori magyar történetirásban* (Chestiunea originei Românilor în istoriografia ungurească în Evul Mediu) în vol. *Magyarok és románok*, Budapesta 1943, I, p. 293 și urm.
214) L. Elekes, *Rev. d'Hist. Comparée*, XXV, p. 79.
215) *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane, Archivum Europæ Centro-Orientalis*, I, pp. 1-96; II, pp. 46-83, 245-374; în privința Notarului Anonim, p. 358 și urm.
216) V. și Introducerea la *Doc. hist. Valachorum*, p. LXI.

■

HRISOVUL CLIPELOR

(Parabolă în ton de baladă)

Cuviosului părinte ieroschimonah Daniil Tudor
Stareţul sihăstriei Rarău

Te ai retras din veac şi lume în taina sihăstriei
Râvnind să fii un simplu ieroschimonah...
Dar harul te urmează: şi, peste plai valah
Te unge însuşi Duhul Vlădică-al poeziei.

V. Voiculescu

Sâmbătă 15 Martie 1958, Bucureşti — după lectura Hrisovului.

ARGUMENT

1

De cetit la început, cât şi la sfârşit. Aceasta pentrucă, în sine, argumentul este cu totul de prisos şi cu totul necesar.

Un argument adevărat trebue să fie rădăcină. Totdeauna rădăcina este nevăzută, dar se presupune cunoscută. Numai prin rădăcină se face înţeleasă, în toată rodirea şi în toată rotirea cuprinsului, ceea ce este coroana. Geometrizând: rădăcina fiind centrul din care isbucneşte viaţa din adânc, puterea ei este deasemeni şi ceea ce determină cercul, hotăreşte destinul coroanei, plinătatea şi lărgimea ei, însăşi viaţa şi rodul ei.

2

Tema. *Ea a fost aflată din nevoia rostirii muzicale şi se poate numi cu un titlu: Hrisov sau timpul interior al unei zile.*

Orice interioritate vie cere o concentrare. Prin concentrare realismul ajunge în chip paradoxal adevăr romantic. Întru cât cu adevărat avem sensul realist al vieţii nu trebuie să ne spăimântăm. Viaţa obişnuită e romanul real; banal trăită e numai realism romantic, sau pur romantism risipit, de prisos. Concentrată şi trăită simplu în clipă viaţa se descopere cu adevărat legendă şi aventură unică, vitală, în înţelesul lor profund şi major.

Cântecul este conştiinţa plenară a acestui adevăr, întru cât îţi dai seama bogat de el. Cântecul ne naşte din cântarea luminoasă faţă de adevărul vieţii, aurul care curge în nisipul clipelor.

3

Iată douăzeci şi patru icoane şi pricini de cântec la ceasurile inimii şi ale minţii, ele fac acest hrisov. Măsura ritmică a unei zile, dar fără simetria ucigătoare a unei cronologii din afară, de cronometru, ci numai aceea a mlădierii melodioase a unui timp trăit, timp lăuntric. Viaţa ca durată, dăinuire, este contra-punct interior.

4

Întregul acestui « hrisov » se desfăşoară împărţit în cele două faze mari ale zilei: lunecarea prin noapte şi trecerea sub soare. Desfăşurarea de vis treaz, la o veghe deschisă, urmată răsturnat, de tot dinamismul oniric al trăirii la amănunt, zilnice, adică totalul scurtelor, concretelor şi crudelor, luminoaselor clipe ale vieţii.

5

Finalul. *El aduce întoarcerea în noapte. Puternic, realist vorbind: sfârşitul e cununa vieţii; sfârşitul este extazul depăşirii totale, moartea.*

Nu se poate tăgădui că cel mai real şi de neînlăturat fapt al existenţei este moartea. Moartea este realismul în culmile lui, după care vine strania trecere în umbră. O adevărată moarte se cere prin aceasta să fie şi ea rodnică, să fie o moarte cu enigmă, o moarte care spune ceva. Înţelegând aceasta în chipul cel mai realist cu putinţă. Ea e prilejul ca viaţa noastră, ori cum ar fi fost, să se arate în tot ce are mai uimitor, mai profund mai puternic. Moartea rămâne cea mai din urmă şi cea mai însemnată întâmplare a vieţii. Moartea este a vieţii.

*

Iată toată « cvinta », destul de sumară şi prozaică a acestui argument, care rămâne astfel mai mult o cuvenită invitaţie la proa-

spăta și deschisa călătorie prin auz, ce o avem de față, prilej pentru o destăinuire, pentru o muzică lăuntrică de « înalt cobuz ».

Am restaurat, în simbol, acest pierdut instrument muzical, cobuzul vremurilor de baladă, la trebuințele unui nou meșteșug, ale unei noi armonii sonore. Vorbind parabolic: e necesar un salt calitativ, dela scăzuta și săraca « bâzâire », monotonie de ison a cobzei, la nobilul și prea dulcele ei străbun cobuzul, ce trebuie redescoperit și repus în valoare, în condițiile lui melodice desăvârșite.

●

PREDOSLOVIEI LOC

Hrisov și nu hronic
am luat să scriu.
Zodie și ornic
viu
pentru dreapta viață
măruntă la față
uimitoare în miez
și în care crez.
Atâta curată nemernicie
și atâta uitată hărnicie
întâmplată acasă și pe drum,
irosită, spulberată, de fum!
Cu vârf muiat în tristețea
și frumusețea
ăstui scrum și auriu și de nimic
am încondeiat de istov
măreț de mic
sulul voievodal al ăstui hrisov.

1

Sub lună Suceava cu turle în noapte,
cu stemă de piatră, stindard ațipit,
visează moldav poveste străbună.
Oprită tăcerea, golită de șoapte,
din poarta de fier, cu podul suit,
pândește de sus, pe drumul sub lună
deschis peste râpă, spre munți la apus.
Potcoava de mult
pe bolovan
răsună,
și în praf și în lut.
Și roți de rădvan
se aud
în plinul de lună
și bici în huit.
Tăcerea veghează-ascuțit.

2

Din turnul tăcut, din loc de străjer,
prelungă plutește privirea pe cale.
Și ager ferentarul, la trezie, visează,
sub coiful înalt, cu vârful în cer.
Turnat în oțelul cămășii de zale
albastru nespus acum scânteiază
Uriașe-i lancea la miezul nopții sus!
Că visarea cea trează,
nebuna,
aude și'n bolovan.
Și vede'nainte
cu vârful din minte
solia ce vine, totuna
cu sgomot greoi de rădvan.
Ce roată rotundă e luna
și largă cât un maidan!

3

Soseşte din ţara ungară cu dor,
fecioară domnească, cu ochi de copil,
şi-alai voievodal de viteji călăreţi.
Din pusta maghiară soseşte de zor,
obraz trandafir, mireasă de-april,
sub patruzeci spade de paici îndrăzneţi.
Săltând din oblânc buiestre parade,
domneşti drumeţi,
pe calea răznită,
sălbatec coclaur,
pădure cumplită,
sub luna de aur
uimită,
în careta cea grea cu suită,
aduc o crăiasă la Moldova iubită.

4

Careta aurie cu herb de regină
şi coperiş învelit în piele verzui
cu o cocoaşe de bagaj pe cufărul trăsurii,
ca o corabie bătrână leagănă şi se închină
sub culori schimbătoare de lună gălbuie.
La pas sau la trap, prin creanga pădurii
cu patru roibani în roşu valtrap,
călătoare
careta stăruie
răbdătoare
să năruie
greu sub copită desfundătura tărâmului de ispită.
Că de patru nopţi umblă pe sub frunza coclită.

5

Înfige dimineaţa luceafăr de răcoare
Luna-i de faţă încă şi visul sub frunte.
Sărută din priviri pe geana de pădure.
Întrezăreşte-ţi gândul venit din depărtare.
Ridică în văzduh lung tulnicul de munte.
Puterea să-ţi înfoi, dorirea să-ţi se'ndure
şi sparge a strigare, cu gestul de războiu,
o slavă de lumină.
Că iată a intrat,
şi steagul se închină
rădvanul fermecat,
prin poarta de polată.
Şi verde veşmântată
crăiasa de mătasă
un fluture micuţ a fâlfâit în casă.
Un ornic argintează octava lui sfioasă.

6

În sala de arme, desbărat de zale
bărbatul răsboinic, azi noapte de straje
îşi drege o coardă la cobuzul de os
să cânte'n răgazul inimii sale,
fără tăgăduire, dincolo de vraje,
dintr'un suflu de om aspru şi sănătos.
Şi la zisa ursită de rob sau de domn,
cu pana ovală,
cu ison duios,
cu mână domoală,
lauda adevărului dureros
va ţipa în val.
Şi despre sufletul virginal
cel dat de iubire,
din blândeţe va zice în şoptire
pe coarda aurită cea mai subţire.

7

Să suie'n surdină pe sursur de strună
din isvoare păstrate la gând de rugăciune.
Să ne oprim cu odihnă în pacea săltătoare
de dincolo de farmec, în limpezime bună.
Şi fără înconjor să iscusim minune
din frăgezimi de gând şi purpură de soare.
Şi isvodind cuminte, să măestrim cântând
înţelepciuni de piatră
şi faptă viitoare.
Şi inima păstrată
la semnul de trezie
şi clară de departe,
când ne va fi să fie,
să ne'ntâlnim plângând
din bucurii curate,
pentru logodna noastră fără inel de rând.

8

Fereastra-i deschisă, cântecul curat
Dela ceardac de sus, garoafă a picat
La umbra turnului s'a prelins,
Zvoana cobuzului s'a'ntins.

9

Lumina'n pulbere de aur plutește
Peste coperișuri căldura se mlădie.
Flacăra florilor e tânără prin grădini.

Gureşe viaţa pe uliţi sosește.
O tobă în piaţă bate-a gălăgie
şi împrejurul ei s'au grămădit mulţimi.
Un olăcar domnesc lămurește ce-i:
Ca în poveşti
nuntă cu oaspeţi împărăteşti...
Vodă cheamă poporul
şi-i dăruie sporul.
Un oştean
a svârlit şi gologani.
Se va da şi cunună
biruitorilor în băutură
şi bogate bucate după burtă şi gură.

10

Pe la ceasuri zece, taman în fluştuc,
cineva la poarta meşterului olar.
Un fluieră vânt golănit la strai,
cu picioarele goale, cu părul năuc.
Bate cu îndrăsneală, cu gândul flecar,
să'nfulece'n fugă un boţ de mălai,
şi de-o veste bună zâmbitor îndrugă:
Iată măi bădie,
ban de-împărăţie,
că am fost chemat
mâine la domnie,
la nuntă'n palat.
Vin meşterii ţării după bun zacon.
Dă-mi oale de smalţ bărdană de vin,
să o duc plocon,
ca din partea noastră celor ce trudim.

11

În turla cu ornic de bronz, de departe
ciocanul nămiezii îşi zice-o solie.

Şi cum se răstoarnă zăduhul de vară,
trei robi polonezi şi goi jumătate,
se ling de sudoare în foamea de chindie,
învârtind înhămaţi la o piatră de moară,
cu fruntea înfrântă, sub jug cocârjaţi.
Ce albă, ce dulce,
ce blândă curge
prin trei site la vale,
făina prea cinstită
şi subţire
pentru marea pită
a Măriei Sale
Domn slăvit şi Mire,
la binecuvântata nuntă de mâine seară.

12

Harababura cel mai dibaci măscărici
pe toată clipa pe lângă Vodă sare
Harababura e zănatec înţelept
cu fruntea boltită, tichie de arnici,
duios la inimă, strâmb la arătare,
îndrăsneşte nărod, dar grăieşte drept,
şi tare îi sunt dragi oropsiţii din glod.
Harababura la curte
desleagă multe.
Când Domnul s'a logodit,
a râs şi a glumit
despre adevărul în slujba minciunii.
Şi fără de supărare
cu degetul la văzul lumii,
drept în Vodă cătare.
La nuntă se aşteaptă pozna cea mare.

13

După prânz a plouat, pământul e reavăn.
Din hârtoape hăitaşii au târît prin zăvoi

o căprioară frumoasă cât o domnişoară.
Nepăsător rândaşul cu un topor zdravăn
trupul nevinovat curăţă de noroi
şi-un copilaş pe prag în lacrimi se'nfioară
din spaima şi uimirea privirilor de drag.
Că'n nătânga lui cumînţenie
cu mintea aiurită
de a vieţii sfinţenie,
vede pe o tipsie
aurită,
capul şi inima trandafirie,
cu frunză crudă împodobită,
la nuntă ca să fie
sălbateca ospăţului bucurie.

14

De vecernie când a mai dat o ploae,
în Poarta Călicilor Marele Căminar
a numărat convoiul cu vinul adus.
Şi au tras la gârliciu o sută butoaie,
pline cu sângele cel regesc din Cotnar.
O butie plină a gustare s'au pus.
Şi la cercarea ei, nainte de cină,
Vodă şi-a spart pocalul.
Şi-atât de greu s'a întristat
că de supărare
cu oala şi borcanul
grozav de tare
s'a îmbătat.
Şi a lovit ca niciodată
din topuz şi din cioboată.
Ce are să mai fie nunta udată.

15

Precum amăreala pelinului sminteşte
şi strică dulcele'n mierea luminată

așa și păcatul grețos coclește viața.
Cu ăst gând dulgherul, își mână cu un clește
păsuie la coșciug scândura strâmbată.
E pentru cel spânzurat dis-dimineață
găsit în grădină pe un pom la palat.
Trebui' dus de zor
coconul de casă
prea visător.
Nu-i treabă frumoasă.
Vodă doar puțin l-a certat
cu cioboata,
și el s'a aninat ca fata.
Jocul îl putea amâna.
La un ajun de nuntă nu se cuvenea.

16

Așa grădinarul pe nisip a aflat
pașii morții tipăriți în pașii de om.
Din potecă i-a șters ca pe o ispită
dar stăpânitoare spaima a intrat
prin ferestre'n odăi, de pe craca de pom.
Și priveliștea vânătă, cumplită,
își preumblă'n palat și-acum liniștea
ei nețărmurită
din ungher în ungher.
Și cu pace adânc-umbroasă
adevărata Mireasă
fiecărui suflet, stingher,
în taină-i cuvântă
și îi amintește de o altă nuntă
ce trebue să se împlinească
la adevărata măsură împărătească.

17

Numa' cel căzut zdrobit cu topuzul,
mare-măscăriciul, la butuci legat,
zornăe'n zăvoare, zădarnic se sbate.

Moartea în schimb lui nu i-a stins auzul
și de fel nu știe de cel spânzurat.
Mușcă'n neputință din zăbrea cât poate,
încrezut în sine peste prisosință.
Am o stea și știu
slobod c'am să fiu,
și am să mă prefac
șarpe am să mă fac
și privim dulceag
să zâmbesc, să tac,
și să cresc cu drag
zaț de răsbunare,
pozna mea de nuntă înebunitoare.

18

Vârful cumpănește, bine îl ascute,
ușoară săgeata să bată cât poate,
peste cer să zboare, iscusită, dreaptă.
Viața se plinește'n hărnicii mărunte.
Nu știi măreția celor nensemnate,
n'ai să săvârșești nici măreață faptă.
Scoateți cu migală săgețile domnești.
Până mai pe seară
să se dichisească
tolba tătărească
verde marochin.
În ea să-i închin
Domnului și Mire
munca mea subțire.
Grija toată cer,
că-i mândrie'n joc de mare-armurier.

19

« Ca pe un potrivnic să te învingi pe tine,
să poți fi și liber în afară.
Cum să poruncească, pe alții să îndrume,

cel ce nu-i stăpân nici măcar pre sine? »
Așa Voievodul se căina în seară
trezit din beția lui fără de nume.
Zăcea lângă pat, privea bagdadia
de unde sta culcat.
Dar când dela brâu el s'a înălțat,
din moalea perdea,
ca din pâcla grea,
o față, o față șuie de Mireasă
l-a întâmpinat.
Și pre Vodă, cu privirea rămasă
proptită pe zare,
l-a năpustit umbra verde mișcătoare.

20

Acum e clipa ta lungă, cea mai bună.
Iată te-am dichisit, te-am dres te-am îmbrăcat
în brocartul cel alb pentru nuntă ales.
Înțeleg că vrei și inelul în mână.
Ești mai frumos ca oricând, cum stai nemișcat
Prea ai uitat de trup, îl socoți de prisos.
Uite te simt cât ești
de tine însuți golit,
cum nimic nu gândești
decât la nesfârșit
să te urnești la drum.
Cum de te-a chemat chiar acum,
acuma chiar!
Așa tot robotind suspina
pe lângă stăpân, bătrânul cămărar.

21

Moartea nefirească, cea mai neînțeleasă
cea mai neprimită, cea mai uimitoare,
care umilește și înfricoșează,
e moartea cea lină, blândă, de acasă,

fără de pricină, care nu ne doare
moartea'ndestulată, care ne așează
și ne stinge gingaș, ca un vis de fată;
când viața-i mai scumpă,
moartea unui Domn
în ziua de nuntă,
moartea cea din somn.
Fără de trezire
când al vieții mire
crezi că-ai și învins,
și cu braț întins
ți-a trecut cununa fără s'o fi prins.

22

E limpede iară pașnica înserare.
Întrebările merg dincolo de viață.
Pălesc lumânările'n sfeșnice grele.
Umbra și lumina la blândă'ngânare
pun mortului zâmbet vioriu pe față.
Cu părul revărsat pe piept în inele
și pleoape plecate pare că deșteptat
ascultă prielnic
ceva limpede și feciorelnic
din dimineața cea curată
de altădată,
când bourul stăpânitor
slobod deslănțuit,
nu era aspru și crud.
Iată-l cum așteaptă umilit,
sub glasurile de pogribanic ce se aud.

23

Precum tot sfârșitul, voivodal, cuvincios,
în dangăt de clopot îl vor duce pe cale.
Muzică vitejească vor pune'n fanfare

să stingă din tristețea trezită viforos
pe clinele țării, pe ape la vale.
E'n om nevoie de o slăvită'ndurerare
pe drumul din urmă bătut de bunăvoie,
prin care jelania ne-a învățat
cum și'n înfrângeri se învinge.
În ctitoria lui îl vor îngropa
cu candelă ce nu se stinge.
Și după datină vor arunca
un bulgăr în groapă,
să se înțeleagă adevărat
ce nu mai este,
cum viața noastră trece în Marea Poveste.

24

S'a stins a stelelor suită sclipire.
Suceava stă scrisă pe slavă de smarald.
Și la ceasul înecării strașnic săltat
străpunge un strigăt de surle subțire.
Și svelt însulițat sburdalnicul stindard
își scaldă scutul cu semn suveran schimbat.
Și la tot supusul, semeț sau sărman
sorocul de suire
în scaun
cu sporită și străbătătoare știre
solește fără șovăire
de știutul domnesc os
sdravăn și sănătos
pus stăpânire.
Și la nestăvilita însemnare
Suceava strălucește slobod sub soare.

Hrisovul e scurt;
îi numai atât
cât se poate scri
de-o noapte și-o zi.

Că măscăriciul, mireasa și ferentarul
au trecut hotarul
călări
pe cărări
știute, hoțește.
Și-așa se năruește
și toată pozna urii.
Departe, departe, geana pădurii,
verde umbrită,
îi primește.
Inima neisprăvită
umblă acum umbra coclită.

Sihăstria Rarăului Sf. Tarase,
săptămâna mare a postului, 25.II.1958

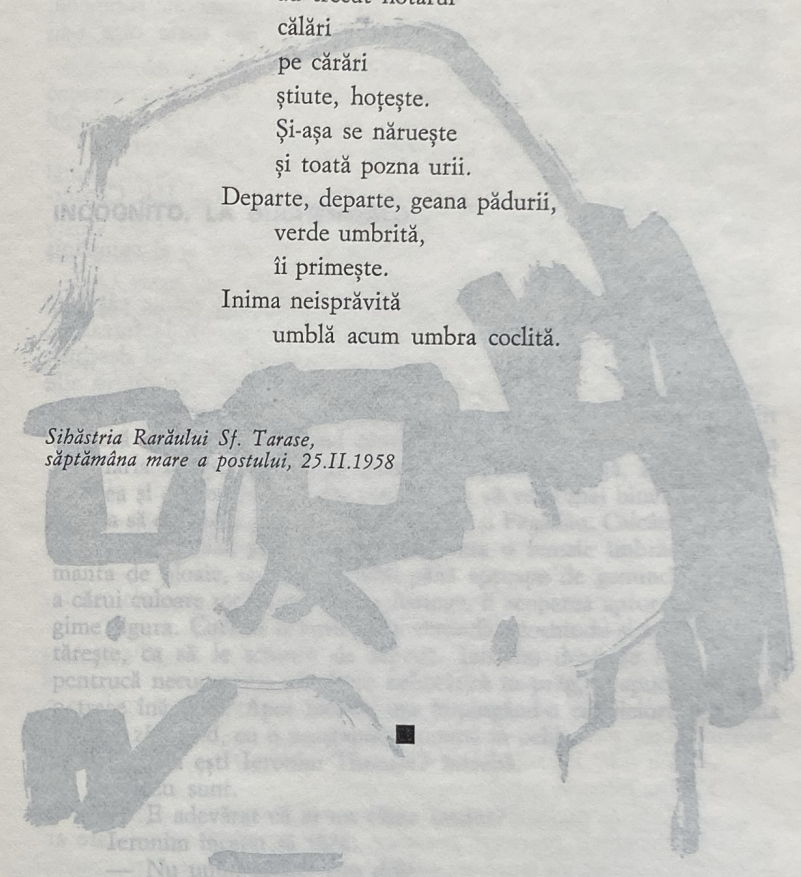

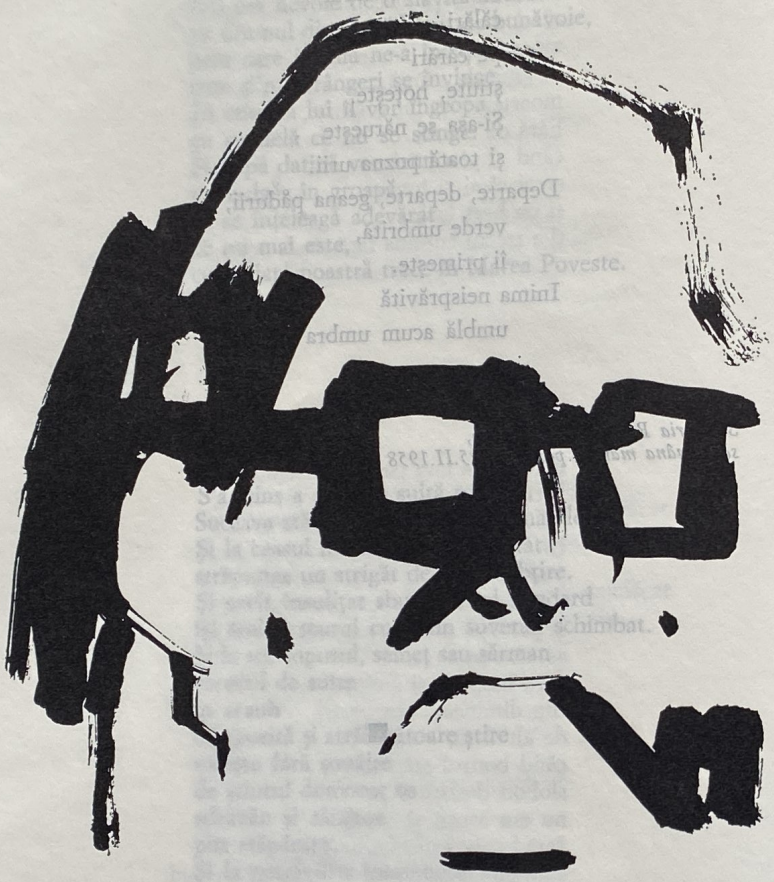

MIRCEA ELIADE *desen de G. Tomaziu*

INCOGNITO, LA BUCHENWALD...

Pentru Sibylle

Se adunaseră toți în fața ferestrei. Tăceau, ca și cum s'ar fi silit să pară indiferenți, privind ninsoarea. Și deodată, tresărind, Maria da Maria începu să șteargă geamul cu palma stângă, apropiindu-și fruntea și clipind repede din pleoape, ca să vadă mai bine. Cineva se trudea să deschidă poarta. Atunci o văzu și Făgădău. Călcând anevoie, dar fără șovăială, printre troiene, înainta o femeie îmbrăcată într'o manta de ploaie, cu cizme înalte până aproape de genunchi. Un șal a cărui culoare nu se mai putea distinge, îi acoperea aproape în întregime figura. Curând o auziră, pe verandă, ciocnindu-și cizmele militărește, ca să le scuture de zăpadă. Ieronim deschise larg ușa și, pentrucă necunoscuta rămăsese nehotărîtă în prag, îi apucă brațul și o trase înăuntru. Apoi închise ușa împingând-o cu piciorul. Femeia îl privi zâmbind, cu o neașteptată lumină în ochi.

— Dta ești Ieronim Thanase? întrebă.

— Eu sunt.

— E adevărat că ai un câine savant?

Ieronim începu să râdă.

— Nu unul, spuse. Am doi!

— Atunci, știu cine ești, reluă femeia, și începu să-și scoată atent, fără grabă, mănușile. Astă vară, veneai la Spitalul Colentina, la pavilionul copiilor, ca să-i distrezi...

— Așa e. Ba chiar, odată...

— Ieronim! îl întrerupse Maria apucându-i brațul. Nu e nevoie să intri în amănunte...

— *Purgare non est necesse!*, adăogă cineva.

Necunoscuta își scutură de câteva ori, cu gesturi scurte, pletele, și zâmbi din nou.

— Te cunosc bine, spuse. Deaceea am îndrăznit să te caut pe o vreme ca asta, deși nu știi cine sunt. Eu sunt Marina Darvari.

— Nu. Nu cred că ne-am cunoscut.

— Dar nu e vorba de mine. E vorba de o fetiță, un fel de nepoată de-a mea. O fetiță bolnavă, într'o odăiță întunecată și umedă, și nicio păpușă, niciun ursuleț, nicio jucărie din toate câte i-au dăruit rudele și vecinii, nu o mai fac să râdă...

— *Numai rouă dacă-ar bea,*
Cu cenușă, scrum de stea...,

recită melancolic un tânăr cu fruntea larg descoperită.

Apoi, înclinându-se, adăogă:

— Numele meu e Petru Lorinț. Student în anul III. Conservator și Facultatea de Litere.

Marina îl privi adânc, cu gravitate, ca și cum și-ar fi cumpănit bine răspunsul, apoi își plecă fruntea.

— E adevărat, spuse. Poate că nici nu-ți dai seama cât este de adevărat!... Dar nici măcar ninsoarea, chiar acolo, la fereastră, nu o mai impresionează. Stă, de zile și nopți, stă cu ochii deschiși, uscați, pironindu-și privirile în tavan. Nicio lacrimă... În câteva zile va împlini opt ani, adăogă după o clipă de tăcere.

Dintr'o singură privire, întrebător, Ieronim îi cercetă pe toți. Apoi se hotărî.

— Va fi greu, spuse. Câinii nu-i țin aici. E prea frig, și n'am ce să le dau de mâncare. Ar trebui, deci, să mă duc să-i iau, și apoi să găsesc o sanie sau vreo mașină, sau poate un camion dela Teatru. Pe zăpada asta, îi omor sigur, și-i omor degeaba...

Marina începu să-și descheie, absentă, nasturii de sus dela manta. Îi privi pe rând, oarecum la întâmplare, apoi întrebă:

— Dar *voi* ce credeți? Doctorii, ei, nici măcar nu știu ce are. Dar voi? Voi credeți că va scăpa cu viață?

Se strânseră și mai aproape unul în altul, și izbucniră toți, ca o singură voce, puternică, stranie, profundă.

— *Va trăi! Va trăi! Va trăi!*

Marina întoarse capul spre Ieronim.

— *Corul!*, exclamă solemn Ieronim. Ei alcătuiesc Corul. Singurul Cor autentic pe care-l avem azi în București. Singurul care ar putea fi comparat cu corul tragediilor grecești...

O clipă, Marina păru că luptă să-și înnece un suspin, dar, își dădură repede seama, nu era decât respirația ei curioasă, aritmică, întretăiată de pauze lungi în care parcă și-ar fi reținut răsuflarea. Se îndreptase spre jilțul cu spătar înalt, rezemat de perete.

— Vă cred, spuse așezându-se. Sunteți toți tineri, și tinerii nu se înșeală niciodată atunci când e vorba de viață...

Maria apucă iar brațul lui Ieronim.

— Ai auzit ce-a spus? A spus: *când e vorba de viață!* Am putea începe așa. Ieronim, chiar așa cum s'a întâmplat...

Ieronim înnălță din umeri.

— Ar fi prea frumos, spuse. Adică, *ar părea* prea frumos...

Ceilalți se strânseră din nou lângă el, turburați și totodată însuflețiți.

— Ar putea avea dreptate, spuse Făgădău. În orice caz, să încercăm...

— Am *sigur* dreptate, exclamă Maria. Și spectatorii ar descoperi, treptat, că nu e vorba de o fetiță bolnavă, ci de altceva, infinit mai grav, că e vorba de...

Se întrerupse brusc, roșind vinovată. În clipa următoare se afla lângă Marina.

— Doamnă, începu luându-i mâna. Vreți să ne faceți un serviciu? Un foarte mare serviciu? O să vă explic îndată despre ce este vorba. Doar o clipă...

O trase ușor după ea, îndreptându-se spre ușă. O ajută să-și încheie nasturii de sus ai mantalei și îi înfășură șalul deasupra capului.

— Să nu răciți, spuse. Deși nu va dura mai mult de un minut. Ieșiți pe verandă, va scuturați cizmele ca și cum le-ați scutura de zăpadă, apoi intrați. Și când Ieronim vă deschide ușa, îi puneți *aceleași întrebări.*

— Ce fel de întrebări?

— Ce-ați spus adineaori: Dta ești Ieronim Thanase? E adevărat că ai un câine savant?... Și celelalte. Nu sunt multe...

Deschise ușa și o împinse cu emoție pe verandă.

— Tăcere!, șopti fără să întoarcă capul.

Apoi către Ieronim:

— Acum, Ieronim, fii gata. Ușa!...

Când o deschise, ninsoarea răbufni cu putere în odaie. Iritat, pentrucă Marina rămăsese în prag, Ieronim îi apucă brațul și o trase înăuntru. Scoțându-și absentă șalul, Marina îl privi, zâmbindu-i cu neașteptată căldură, aproape cu dragoste și, totuși, parcă silindu-se să-și păstreze o anumită gravitate.

— Dta ești Ieronim Thanase?

— Eu sunt.

— E adevărat că ai doi câini savanți? Pardon! E adevărat că...

— N'are nicio importanță, o încurajă Maria. Continuați!...

— E adevărat, spuse Ieronim.

— Atunci știu cine ești... Astă vară veneai la Spitalul Colentina, la pavilionul copiilor...

— E absurd!, izbucni Ieronim. N'are niciun sens!

Corul rosti încet, aproape în șoaptă, dar mustrător: *Sensul îl creiăm noi, Ieronim. Sensul îl revelăm noi, prin spectacol. Prin Spectacol, Ieronim, fără început și fără sfârșit!*

Întorcându-se către Marina, Ieronim începu să râdă.

— Ați ghicit că e vorba de *începutul* unui spectacol experimental. Dar...

— Așa începe și acolo, îl întrerupse Făgădău. Mai precis: așa ar putea începe și acolo, dacă vom ști...

— Și mai precis: dacă vom izbuti să înțelegem ce *s'a întâmplat* acolo, continuă Maria.

— Eu, personal, știu ce s'a întâmplat, reluă Făgădău. Am trecut și eu pe-acolo.

— Băiețaș, îl amenință Maria, *purgare non est necesse!* Spune ce ai de spus, scurt și concis. Arată-ne!

Făgădău se depărtă câțiva pași, apoi se întoarse brusc, încruntat, cu o privire sălbatecă, înfingându-și pumnii în șolduri. Părea un alt om.

— Tu ești ăla care, așa și pe dincolo?!, strigă el cu un glas sălbatec, izbucnit parcă din gâtlej, îngroșat de tutun și alcool.

— Eu sunt, răspunse Lorinț.

— Este adevărat că aveți aici, la Nrul 18, unul care se pretinde făcător de minuni?

— N'a spus niciodată că e făcător de minuni.

— Dar atunci ce mă-sa pretinde că este? Fakir? Îmblânzitor de șerpi?

— El spune că e Boddhisattva...

Ieronim ridică exasperat amândouă brațele în sus.

— Nu! nu! nu! Pur și simplu, *nu poate începe așa!* Deocamdată, uităm tot, și apoi, mai târziu, încercăm altceva.

Maria o ajutase să-și descheie nasturii de sus ai mantalei, silind-o apoi să se așeze în jilț.

— Numele meu este Maria Daria Maria, dar mi se spune Maria da Maria. Eu nu fac parte din trupa lui Ieronim, eu sunt muzicantă. Violoncelistă. Dar mă fascinează ideia lui. Închipuiți-vă că...

— Cred că am înțeles ceva, o întrerupse Marina. Scena se petrece într'un lagăr de concentrare, și de exterminare; să-i spunem, Buchenwald...

Maria da Maria întoarse brusc capul către ceilalți și-i privi speriată.

— Dar cum ați ghicit? Ați aflat dela cineva?

Marina își scutură din nou pletele, apoi își netezi prelung fruntea cu palma dreaptă.

— Nu. Nu mi-a spus nimeni nimic. Dar mi se pare evident: gesturile, tonul vocii, vocabularul...

— Ați auzit? Ați auzit? strigă Făgădău.

— Dar nu înțeleg ce-are face Buchenwaldul cu Boddhisattva, adăogă Marina.

Câțiva începură să râdă, tinerește, fericiți, căutându-și unul altuia privirea.

— Dacă Doamna ne asigură că va fi discretă, să-i spunem? îi întrebă Ieronim.

— I-am spus deja esențialul, vorbi cel mai vârstnic dintre ei. Blonziu spălăcit, cu mici pete roșietice pe obraz, era îmbrăcat cu un palton vechi, mult prea lung pentru statura lui.

— Eu sunt Valerian, și mi se spune că sunt cel mai înțelept, adăogă. Ieronim s'a gândit la Boddhisattva pentrucă a voit să detașeze problema libertății din contextele în care a fost dezbătută până acum — judeo-creștin, existențialist, marxist — și s'o plaseze într'o altă perspectivă, într'o perspectivă *nouă*. Și ca să nu spună dela început că este nouă, a camuflat-o sub un termen exotic: Boddhisattva... Așa este, Ieronim?

— Cam așa, răspunse Ieronim zâmbind melancolic. Pentrucă, Doamnă, continuă întorcându-se către Marina, noi, câțiva, am ajuns mai de mult la concluzia că numai prin teatru, adică prin *spectacol* (incluzând, evident, mimul, choregrafia, corul), numai prin spectacol am putea izbuti să *arătăm* că, deși condiționați și îngrădiți din toate părțile, noi, ca și contemporanii noștri din celelalte țări și continente, nu suntem asemenea șoarecilor prinși în cursă...

— Chiar dacă cineva e gata să ne stropească cu gaz și să ne dea foc, adăogă Valerian.

— Și vă rugăm să păstrați această imagină, interveni Făgădău, căci Buchenwald asta înseamnă: locul unde oamenii au fost prinși și carbonizați, ca șoarecii într'o cușcă stropită din belșug cu gaz... Iartă-mă, Ieronim, adăogă. Acum, spune înainte...

— Ar fi multe de spus, reluă Ieronim. Dar dacă, așa cum credem noi, numai spectacolul poate *arăta* că oamenii din zilele noastre nu sunt în situația șoarecilor prinși în cursă, trebuie să precizăm modalitatea libertății de care dispun. Este evident, bunăoară, că într'o situație-limită, ca la Buchenwald, libertatea nu poate fi decât *interioară*. Așa dar, aproape imposibil de verificat de ceilalți din jur. Pe de altă parte, acea libertate interioară absolută nu se dobândește ușor. În fond, cucerirea ei este tot atât de dificilă pe cât este cucerirea libertății exterioare, bunăoară, evadând dintr'o închisoare modernă...

Fata se apropie și-l bătu pe umăr.

— Fiind cea mai tânără, se adresă Marinei, sunt considerată și cea mai nepricepută. Deși am un nume frumos: Sofia Speranția. Dar Ieronim, adăogă repede, pentrucă vorbim de libertate, și afirmăm că *nu* suntem asemenea șoarecilor prinși în cursă, ce ne facem *acum,* în cazul acesta: e vorba de o fetiță bolnavă pe care câinii tăi ar face-o să râdă, și poate i-ar grăbi însănătoșirea. Și totuși, uite, numai pentrucă ninge într'una de aseară, *nu putem face nimic!* Iar dacă va ninge toată noaptea asta, chiar dacă ți se va da camionul Teatrului, tot nu vei mai putea ajunge până la ea... Stă departe, doamnă? întrebă întorcând capul.

— Destul de departe, răspunse Marina. Dar nu vă mai gândiți la ei, adăogă ridicându-se din jilț. M'ați liniștit voi. *Știu,* acum, că nu se va întâmpla nimic. Și îndată ce se va potoli ninsoarea...

Se întrerupse pe neașteptate și-și opri privirile în fundul sălii, unde se distingea, anevoie, un perete curios reparat, care părea o ușă blocată cu scânduri, bătute una peste alta, oarecum la întâmplare.

— Dacă nu e vorba de o întâlnire *cu adevărat* importantă, spuse Manole subliniind cu înțeles cuvântul, te rog să mai ai puțină răbdare. Așa ceva n'ai să întâlnești pe acolo, pe la Charlottenburg, de unde vii tu...

— Ca să fiu foarte sincer, spuse Condurachi, acum vin dela Zürich.

— Trebuie să sosească dintr'un moment într'altul, continuă Manole. A spus că vine, *exact după un an,* și atât cât o cunosc eu, adică foarte puțin, nu mă îndoiesc că va veni... Dacă ți-e cald, adăogă, scoate-ți haina...

Condurachi se apropiase de tablou.

— Nu, nu mi-e cald, spuse. Dar nu văd ce-ar mai putea schimba, ce-ar mai putea adăoga. Este pur și simplu perfect. Evident, eu nu mă pricep în pictură...

— Nici eu, îl întrerupse Manole. Dar m'a fermecat îndată ce-am dat cu ochii de el.

— E cel mai frumos corp de femeie pe care l-am văzut vreodată, în pictură, în sculptură, sau în realitate.

Se întoarse către Manole și-l întrebă zâmbind:

— Dar ce-a spus Generăleasa? Cum de l-a acceptat?

Manole începu să râdă.

— La asta nu ne gândisem. Și, evident, numai aici, în salon, își are locul. Ce folos să-l fi atârnat într'una din odăile noastre unde nu intră nimeni? Ei bine!, când s'a întors Generăleasa și a dat cu ochii de tablou, a înlemnit. Nu știam ce să credem: îi place, nu-i place? Și deodată a exclamat: E foarte frumos, e admirabil. Dar nu-l putem ține aici... De ce? am întrebat-o. Pentrucă e un nud de femeie? Ea s'a uitat curios la mine, după obiceiul ei, și mi-a spus: Manolache, eu nu mă sperii de un cur de femeie, așa cum nu m'am speriat, în tinerețea mea, nici de un cur de bărbat!... Dar știi că pe-aici se vântură atâția copii... Într'un fel, avea dreptate, adăogă Manole. Și-atunci, ne-am înțeles ca de Sărbători, când vin rudele și copiii, să acoperim tabloul cu o perdea, așa cum acoperim oglinda...

— În fond, îl întrerupse Condurachi, aproape că nu mai poți spune că e un nud de femeie. E mai degrabă un corp de zeiță...

— Așa spunea și ea, Zamfira, când mi l-a arătat. Vă aduc o zeiță în casă, spunea.

Rămase o clipă pe gânduri, apoi începu din nou să râdă.

— Dealtfel, așa ne-am cunoscut. Eram aici, cu Luchian, și auzim soneria. Am deschis eu. O femeie necunoscută, de vreo cinzeci de ani, aproape sărăcăcios îmbrăcată și totuși, nu știu cum să spun,

cu mult gust. Părea suferindă, obosită; deabia izbutea să zâmbească. Și totuși avea ceva nobil și, cum să spun, « enigmatic », în figura ei.

— Maestrul Manole Antim? întrebă. Am auzit că sunteți oameni cu stare și că vă plac lucrurile frumoase. Nu vreți o zeiță? Nu e vorba de o zeiță din antichitate, ci una din zilele noastre. Acum zece ani, am fost la nunta ei...

Făcu semn unui tânăr care rămăsese afară, și pe care nu-l văzusem când deschisesem ușa. Tânărul intră, ne salută timid și, proptindu-și tabloul de genunchi, începu să-i desfacă sforile. Apoi a scos pânza cu care fusese acoperit, și s'a dus să rezeme tabloul de jilțul Generăliței. Luchian și cu mine, am împietrit.

— E cu câțiva centimetri mai scundă decât originalul, ne-a spus. Când am văzut-o ultima oară, zeița împlinise 18 ani și avea 2m.45.

— Adevărat? exclamă Condurachi.

— Nu, astea făceau parte din, mă rog, să zicem « misterul » ei. Inventa tot felul de întâmplări stranii, așa cum își inventase nu știu câte nume și pseudonime. O chema de fapt, Zamfira, dar prietenii îi spuneau Marina. Ea pretindea că, de fapt, nu e pictoriță, că adevărata ei vocație e sculptura.

— Zamfira și mai cum? îl întrerupse Condurachi.

— Bănuiesc că o cheamă, sau a chemat-o, Darvari.

Condurachi clătină neîncrezător din cap.

— N'am auzit niciodată de o sculptoriță, sau o pictoriță, cu acest nume.

— Evident că nu. Pentrucă, am aflat mai târziu, dealtfel cu totul întâmplător, că la Expoziții își semnează operele cu fel de fel de nume sau speudonime. Și cum nu prea vrea să vândă — nu vinde decât la străini, sau în orașele de provincie — e necunoscută...

— Curios!, exclamă Condurachi apropiindu-se din nou de tablou. Atunci de ce-a venit să vă ofere zeița?

Manole începu să se plimbe, cu mâinile la spate, parcă ar fi vrut să-și ascundă nervozitatea.

— Dacă e adevărat ce ne-a spus, lucrurile s'ar fi petrecut așa. Vărul ei, Dragomir, avea nevoie urgentă, adică în două trei zile, de o anumită sumă. Ea l-a asigurat — evident, a recunoscut în fața noastră că-l minți se — l-a asigurat că avea de încasat nu știu câte mii de lei dela niște comenzi mai vechi, și că nu are de făcut altceva decât să ceară clienților să elibereze cecurile pe numele lui. Nu știu ce-a crezut, și cât a crezut, acest Dragomir. Îți repet ce mi-a spus ea: că s'a suit în trăsură cu vreo patru-cinci lucrări — acesta era, ne-a asigurat, singurul tablou, restul, sculptură — și s'a dus la câteva adrese, de oameni cu stare, dar nu colecționari de meserie. Și, evident, prețurile erau atât de derizorii, încât n'a avut nicio dificultate. Pretindea că știa de noi, că cineva din familia ei cunoscuse pe nu știu cine din familia noastră; *bref,* ne-a oferit Zeița. Prețul era cam tot atâta cât trebuie să fi fost costul ramei...

— E de necrezut! exclamă Condurachi.

— Dar, evident, a pus această condiție: că va veni după un an...

Se îndreptă grăbit spre tablou, și din spatele ramei desprinse, cu grijă, o hârtiuță.

— Uite, scris chiar de mâna ei: 12 Iulie 1930. Și azi suntem în 12 Iulie 1931...

Văzându-l că se uită nervos la ceas, Manole adăogă:

— Fă un efort, și mai stai încă 5-10 minute. N'are să-ți pară rău...

Condurachi se așeză resemnat în fotoliu, și-și căută tabacherea.

— Numai de s'ar ține de cuvânt și ar veni, spuse.

— ... Îndată ce se va potoli ninsoarea, repetă Marina absentă, vin eu cu o mașină bine încălzită. Mașina unui prieten din corpul diplomatic...

Parcă deabia acum își dădu seama cât e de vastă și de ruinată sala. Se îndreptă încet către cămin, și-l privi cu atenție. Sub cenușă, se mai zăreau resturi din jăratec, pâlpâind brusc, la răstimpuri, când, pe sub ușă, ajungea până aici răbufnirea viscolului. În gura căminului rămăsese, doar pe jumătate carbonizat, un picior de lemn, neașteptat de gros. Când întoarse mirată capul, Ieronim zâmbi.

— Credeți că e picior de masă? întrebă. Nu. Picioarele de masă le-am ars săptămâna trecută. Acesta e picior de cuier. Cel mai gros cuier din tot cartierul. Mândria Generălesii!...

Marina tresări, parcă ar fi pătruns-o deodată frigul, și-și încheie nasturii mantalei, până sus. Apoi porni mai departe, dealungul pereților goi, cu zugrăveala căzută, cârpită pe alocuri cu cartoane și jurnale nepriceput lipite.

— Dar ce-o să faceți într'o zi, două? Nu mai aveți nimic de ars. Nu puteți arde și aceste câteva scaune care v'au mai rămas!...

Ieronim începu să râdă; părea deodată foarte bine dispus.

— Mai sunt destule lucruri prin celelalte încăperi, și arătă vag cu brațul în jurul lui. Iar în pod, a mai rămas câte ceva; pachete cu cărți și ziare, lăzi vechi, și alte nimicuri. Știți, adăogă coborînd glasul, casa ar fi trebuit să fie dărâmată astă toamnă. Dar s'au ivit anumite încurcături... În orice caz, la primăvară, nu mai scapă. Au de gând să construiască aici un imobil de douăsprezece etaje.

Marina îl ascultase fascinată, fără să-și poată desprinde privirile de buzele lui.

— Dar până atunci? întrebă. Până atunci, ce-o să faceți? Iarna de-abia a început...

Ieronim ridică din umeri.

— Aici nu mai locuiește nimeni. Venim doar pentru repetiții. Fiecare dintre noi avem, pe unde a dat Dumnezeu, câte un pat cald...

— Și totuși, trebuie să vă adunați aici, pentru repetiții, reluă Marina privind melancolic în jurul ei.

— Mai avem, v'am spus, diferite obiecte combustibile. Și chiar aici, uite, acolo, vedeți, ne-a mai rămas dulapul. E un dulap cum nu s'a mai făcut altul de o sută de ani. L-a adus un unchi al meu din Bavaria. Are vreo patru-cinci sute de chilograme. Ne încălzește cel puțin o săptămână...

Dar Marina nu-l mai asculta. Se apropiase, grăbind ușor pasul, de colțul din stânga, de lângă ușă. Acolo, peretele părea mai bine conservat. Doar câteva crăpături adânci, înălțându-se către tavan. Și, în mijloc, o suprafață mai puțin decolorată, cu marginile aproape regulate. Numai când se apropie la câțiva pași, își dădu seama că se înșelase. Peretele era tot atât de zdrențuit ca și restul sălii.

— Dar de ce *la Buchenwald?* întrebă ea pe neașteptate, cu un glas surprinzător de puternic. Ce știți voi de Buchenwald?

— Nu, nu, doamnă!, o întrerupse Marcian. Vă rog să-mi iertați tonul, dar așa sunt eu, arțăgos din fire. Oricare dintre noi, *astăzi,* înțelegem esența și mesajul Buchenwaldului. Dar nu asta e problema. Problema începuse să v'o explice Ieronim, adineaori, când din nefericire a intervenit cine nu trebuia să intervină...

— Băiețaș, fii atent la ce spui, îl mustră Maria da Maria. Nu suntem singuri.

— Cer iertare celor în drept, continuă Marcian scoțându-și brusc ochelarii și așezându-i în buzunarul de sus al paltonului. Dar dacă doamna a fost acceptată în secretele spectacolului nostru, măcar să afle esențialul. Anume ce spunea Ieronim: că libertatea interioară este aproape întotdeauna irecognoscibilă. Să ne închipuim că se aflau acolo, printre condamnații la incinerare, sfinți, martiri, Boddhisattva, numiți-i cum veți voi. Odată ce, din caritate, din dragoste pentru semenii lor, au refuzat soluția, să-i spunem magică, a *miracolului* — porți deschise ca prin farmec, ziduri abolite, etc. — și au acceptat, aparent, condiția celorlalți, cum și-ar fi putut *arăta* altfel libertatea pe care...

— Ia priviți! îl întrerupse Maria da Maria ridicând brațul.

Făgădău călca apăsat, grav, parcă ar fi avut cizme de campanie, cu mâinile în șolduri. Se opri în fața unui tânăr înalt, slab, cu ochii adânciți în orbite.

— Tu ești ăla care, așa și pe dincolo, ziceai că ești fakir?

— Pot fi și fakir, dar asta nu mă mai interesează. În India, în China, în Japonia, mi-ar fi spus Boddhisattva.

— În orice caz, făcător de minuni. Atunci, fă minunea, s'o văd și eu.

— Am făcut-o, și de mai multe ori. Ultima oară erau doi doctori acolo, trimiși special dela Centrală. S'au convins și ei. Nu simțeam fierul roșu, nici măcar pe limbă, și când mi-au curățat una din coaste cu bisturiul, le-am spus să fie atenți, căci mă gâdil...

Făgădău îl plesni cu cravașa, invizibilă, și tânărul începu să-și șteargă liniștit sângele de pe obraz.

— Minunea e, reluă Făgădău, că nu știi ce te așteaptă.

— Ba știu foarte bine: crematoriul. Dar ce folos, dacă nu vei fi și Dta acolo, să mă vezi, cum am să tremur, zgâlțâit de frig, și o să-mi suflu în pumni ca să mă încălzesc...

Ieronim se apropie spre ei, și-i întrerupse cu blândețe.

— Deajuns pentru azi. Doamna va vedea restul la premieră. Și, să sperăm, va înțelege...

— Am înțeles mai mult de cât vă închipuiți voi, vorbi grav Marina. Am înțeles, bunăoară, că cel căruia voi îi spuneți Boddhisattva va muri carbonizat, dar va muri liber. Și e probabil că dacă n'ar fi fost un Boddhisattva și-ar fi dovedit libertatea și altfel, în chip public: bunăoară, scuipând în obraz pe comandantul Lagărului.

— Este extraordinar! exclamă Ieronim. Cum ați ghicit? Asta făcea parte, până de curând, din scena de-adineaori: după ce-i spune că lui îi va fi frig în crematoriu — căci, evident, pentru el se alesese pedeapsa maximă: incinerarea de viu — după ce-i spune asta, îl scuipă în obraz. Dar ne-am dat seama că asemenea reacție, *eroică,* nu se potrivește unui Boddhisattva, după cum nu s'ar fi potrivit, bunăoară, lui Isus sau unui martir creștin...

Marina îl ascultase cu o neașteptată emoție, privindu-l adânc în ochi.

— Îmi place de voi că vă trudiți să respectați adevărul istoric, spuse. Dar când v'am întrebat: De ce Buchenwald? mă gândeam la altceva. După cât am înțeles, pentru Ieronim, și pentru voi toți, spectacolul își propune să reveleze spectatorilor nu numai scopul suprem — cucerirea libertății interioare — dar și mijloacele prin care această libertate poate fi cucerită.

— Exact!, spuse Ieronim.

— Dar atunci v'ați ales episodul cel mai greu de ilustrat, continuă Marina. Știm, toți, ce s'a petrecut la Buchenwald, chiar dacă nu știm, și nu vom ști niciodată, eroismul sau sfințenia anumitor victime. Dar cum o să *arătați* mijloacele prin care a fost cucerită libertatea interioară?

Toți începură să aplaude, entuziasmați. Fericit, emoționat, cu obrajii îmbujorați. Ieronim se întoarse către ei.

— Să-i spunem? exclamă. Nu, nu putem să-i spunem!...

— Nu avem dreptul, vorbi, cu o senină gravitate, tânărul înalt și slab. Numele meu este Petru Petrovan, adăogă adresându-se Marinei. Sunt poet. Dar din deznădejde, căci sunt și tuberculos, am devenit actor. Evident, așa cum înțelege Ieronim că trebuie să fie *adevăratul actor...*

— Ea trebuie să fie, șopti Manole când auzi soneria. Nu ți-am spus eu că vine?

Deschise ușa, și nu-și putu ascunde surpriza. Din prag, îi zâmbi Marina, așa cum fără îndoială fusese ea cu cinsprezece-douăzeci de ani mai înainte. Era îmbrăcată tinerește și totuși sobru. În mână avea un buchet de trandafiri roșii.

— Pentru stăpâna casei, pe care n'am avut încă plăcerea s'o cunosc, spuse.

Deabia după ce, încurcat, așezase buchetul pe una din măsuțe, rezemându-l de o enormă scoică de mare, Manole își dădu seama că nu făcuse prezentările.

— Inginerul Ștefan Condurachi, pronunță el rar, intimidat, încercând să fie solemn. Locuiește mai mult în străinătate. Doamna Zamfira Darvari...

Marina zâmbi absentă, cu privirile ațintite asupra tabloului. Se îndreptă spre el agale, oprindu-se la răstimpuri ca să-l contemple.

— E cu adevărat o zeiță, începu Condurachi. Și, după câte mi-a povestit Manole, există, în carne și oase.

Marina se întoarse și-l privi surprinsă, parcă atunci ar fi dat cu ochii de el.

— Sper că mai trăiește încă. Dar nu mai avem vești dela ea. De când a plecat din țară, acum unsprezece ani, n'am mai primit nicio veste. E drept că nu prea știa să scrie; dar soțul ei era un filolog desăvârșit, vorbind și scriind perfect românește...

Manole făcu câțiva pași spre ea, și o întrebă, timid:

— Dar soțul Dstră? L-ați regăsit?

Marina încercă să-și ascundă zâmbetul, melancolic și totuși amuzat.

— Încă nu. El m'a așteptat zece ani. Tot atâta am să-l aștept și eu...

Manole roși, și începu să-și frece mâinile.

— Atunci, să vă ofer ceva? O cafea? o dulceață? Îmi pare atât de rău că nici de data aceasta Generăleasa nu este acasă.

— Nu, mulțumesc. Am venit doar să schimb tabloul... V'am adus, la alegere, un nud de Bonnard, altul de Pătrașcu, și câteva marine de Iser, aproape singurele pe care le-a făcut.

Când întoarse din nou capul și-l văzu pe Manole, izbucni în râs.

— Dar nu vi-l iau *de tot!*, exclamă. Vi-l înapoiez la anul...

— Și totuși, doamnă, interveni Condurachi, nu văd ce-ați mai putea adăoga sau schimba. Este pur și simplu perfect. Este o capodoperă!

— Mulțumesc spuse Marina, mulțumesc foarte sincer. Dar nu cred că voi schimba ceva. Am nevoie de zeiță, o nevoie *personală,* adăogă coborînd ușor glasul.

Manole o privea stânjenit, neștiind ce să facă cu mâinile.

— Ne-am învățat cu ea, cu zeița, spuse în cele din urmă. Ne va lipsi...

— Un an trece repede, îl întrerupse Marina. Și când veți vedea ce vă aduc în loc!...

Traversă repede salonul, deschise ușa și, după câteva minute, se întoarse însoțită de o foarte tânără pereche.

— Proaspăt logodiți, îi prezentă ea.

Apoi, tustrei, cu mare grijă, începură să desfacă sforile și să scoată tablourile, unul după altul, din pânzele cu care fuseseră acoperite.

Ca deobiceiu, așa cum făceau de câte ori simțeau că nu mai e nimic de *spus,* nimic de încercat, se strânseseră toți în fața ferestrei. Priveau ninsoarea. Nu se mai distingeau decât stâlpii verandei și, câțiva metri mai departe, aproape de stradă, bradul. Dar nu îndrăznea nimeni să plece. Treptat, sala se încălzise din nou, și, unul câte unul, se întorceau dela fereastră, apropiindu-se de cămin. Valerian, cel dintâi care își scosese paltonul, încercase chiar un început de poem.

— « Un dulap, doar atât! », șoptise. « Un vechi, bătrân și obosit — sau, poate, înțelept? — dulap... »

Ieronim îl sfărâmase cu mare pricepere, în chip savant, mânuind aproape cu dragoste toporișca, blând, abil, concentrat. Când începuse să se înfierbânte căminul, Maria da Maria își întinse mâinile cât putu mai aproape de flăcări, frecându-le, mângâindu-le.

— Eu știu la ce vă gândiți, vorbi ea deodată fără să întoarcă capul. Și deaceia nu ne reușește nimic, nici nu *spunem,* nici nu *arătăm.* Nu vă e mintea la Spectacol. Vă tot întrebați, de ce ne-a cerut ea să privim petele astea?

— Nu ne-a cerut, o întrerupse Ieronim. Ne-a spus doar atât: că dacă am ști cum să privim petele acestea...

— Cum să le privim și să le înțelegem, completă Făgădău.

— Petele acestea decolorate de soare și adâncite de umezeală...

— A spus altfel: « sensibilizate » de umezeală...

— În orice caz, nu ne-a cerut nimic, continuă Ieronim. Nici nu i-am fi îngăduit, dealtfel, să ne ceară ceva... Dar, la un moment dat, am avut impresia că mă privește ironic, poate cu oarecare milă, poate chiar sarcastic, ca și cum ar fi vrut să spună: Vă pierdeți tinerețea cu himere, vă risipiți talentul încercând tot felul de experiențe — când aveți aici, în fața voastră, aceste pete decolorate de soare și de igrasie...

Se apropiaseră de zid, privindu-l atent, concentrat, clipind uneori din ochi, mișcându-și încet capetele când spre stânga, când spre dreapta, ca să surprindă toate nuanțele posibile. Erau pete fără forme precise, care-și modificau contururile după unghiul din care

erau privite. Doar crăpătura care se înălța aproape în diagonală către tavan, își păstra direcția și adâncimea, oricum ar fi fost privită.

— Decolorate de soare și de igrasie, repetă visător Lorinț. Atunci am înțeles. Asta a vrut să ne spună: aveți aici modelul exemplar al uniunii contrariilor: umezeala și soarele, adică Apa și Focul...

Ieronim clătină din cap.

— Ar fi fost prea banal. Trebuie să fie altceva.

— Am citit odată o poveste cu un rabin din Cracovia, care visa mereu o comoară, începu Făgădău.

— O știe toată lumea, îl întrerupse Ieronim. Se dusese s'o caute nu mai știu unde, poate la Varșovia, și până la urmă descoperă comoara chiar la el acasă, ascunsă sub cenușa căminului. O cunoaște toată lumea, repetă, povestea rabinului din Cracovia... Doamna aceasta, Marina Darvari, a vrut să spună altceva. Dar, poate ca să se răzbune că nu am introdus-o în anumite secrete ale Spectacolului, a vrut să pară cât mai enigmatică și mai oracular-misterioasă: Dacă ați *ști* voi, dacă *voi* ați ști *cum* să le priviți, cum să *priviți* petele *acestea,* etcetera, etcetera, etcetera.

— Dar vezi că a reușit, îl întrerupse Maria da Maria. Nu recunoaștem, dar fiecare din noi numai la asta ne gândim: enigmatică și oracular-misterioasă cum prea bine spui, *dar ce-a vrut să spună?*

— Eu recunosc foarte sincer, reluă Ieronim, că, oricât ar fi de absurd, enigma aceasta mă obsedează. Dacă a făcut vreo aluzie la trecutul mai mult sau mai puțin misterios al casei acesteia sau la trecutul familiei mele, *nu mă interesează.* Le cunosc toate câte s'au întâmplat și, deși le păstrez amintirea, nu mă interesează. Sunt singurul — sau ultimul, cum vreți să spuneți — supraviețuitor al familiilor Antim-Calomfir-Thanase, dar faptul acesta nu mă emoționează. Mă consider *primul* dintr'o nouă dinastie. A doua « descălecare » Antim-Calomfir-Thanase. Cu mine începe o nouă istorie, pe alt plan, mai înalt și mai creiator. Puțin îmi pasă de enigmele sau nostalgiile care se leagă de trecutul acestei case, sau de trecutul familiei mele. Nu mă interesează decât viitorul, așa cum cred eu că-l putem împlini trăind *liber* orice epifanie a *prezentului,* cât s'ar dovedi ea de tragică, născută din nenoroc și ursită deznădejdii...

Îl ascultaseră toți cu frunțile sus, emoționați.

— Asta am învățat și noi, învățând să ne închipuim închiși la Buchenwald, spuse Petru Petrovan. Nu există altă cale de mântuire.

— Eu evit termenul « mântuire », îl întrerupse melancolic Ieronim, pentrucă ar putea da loc la confuzii. Orice tip de mântuire, presupune credința într'un Mântuitor. Respect, și chiar invidiez, pe cei care cred într'un Mântuitor, dar eu n'am fost dăruit cu o asemenea credință. Și atunci, a trebuit să caut altceva, pentrucă fără libertate n'aș putea trăi...

— Dar, Ieronim, exclamă Marina, v'am vorbit eu despre trecut

altfel decât un mijloc, și cel mai la îndemână, de a trăi *exclusiv în prezent?*

O priveau toți, surprinși, nedumeriți. Marina înainta încet către ei, ca un personaj dintr'un film mut dela începutul veacului, îmbrăcată cu o blană de astrahan, cu un buchet de violete în mână. Dacă nu i-ar fi recunoscut glasul, n'ar fi crezut că este ea, Marina, atât părea de tânără. Și în locul cizmelor militărești, avea o pereche de șoșoni îmblăniți, așa cum nu mai văzuseră până atunci.

— Dar cum ați intrat?, o întrebă Ieronim izbutind să nu-și trădeze emoția.

— Eu v'am vorbit exclusiv de *prezent,* continuă Marina. Și când v'am spus să învățați a privi petele acestea, n'am vrut să spun decât atât: învățați să le priviți așa cum sunt *acum,* pur și simplu așa cum *sunt* ele în clipa de față, și atunci veți înțelege.

Se apropie de Maria da Maria și, cu un zâmbet, îi oferi buchetul de violete.

— În fond, adăogă Marina, v'am propus o altă variantă a Spectacolului vostru cu libertatea care se poate cuceri chiar la Buchenwald. E drept, o variantă mai puțin spectaculară.

Își opri o clipă ochii asupra Mariei, care rămăsese cu buchetul de violete în mână, neîndrăznind să-l miroase.

— O să mai vin pe la voi, reluă Marina, și o să stăm de vorbă. Acuma trebuie să mă duc, căci sunt așteptată. Am trecut să vă spun doar că fetița noastră râde și se joacă, și ar vrea să-i facem un om de zăpadă, chiar acolo, în fața ferestrei. Și i-am făgăduit că o să i-l facem...

— Când te-ai întors? îl întrebă Manole.

— Acum câteva zile, răspunse Condurachi absent, preocupat. Ai auzit? A declarat și Franța război.

— Era de așteptat, spuse Manole. Dar ce ai? Pari obosit...

— Am prea multe pe cap. Dar să lăsăm asta... Voi, cum o mai duceți?

Manole ridică din umeri.

— Ca toată lumea. Necazuri, boli, greutăți.

— *A propos,* îl întrerupse Condurachi încercând să zâmbească. Tot nu v'a înapoiat zeița?

Manole clătină din cap, parcă s'ar fi întristat deodată, fără voia lui.

— Nu ne-a înapoiat-o, și nici nu mai sperăm să ne-o înapoieze vreodată. Va trebui să ne mulțumim cu Bonnard, adăogă melancolic. Dacă nu cumva îl vom vinde. Ni s'a oferit trei milioane...

— Dar pe ea, pictorița...

— Zamfira Darvari, sau cam așa ceva. Pretindea că, în primul rând, ea e sculptoriță...

— Ai mai întâlnit-o?

Manole clătină din nou din cap.

— Am întâlnit-o de câteva ori, dar nu m'a văzut, sau s'a făcut că nu mă vede. Era, odată, cu un grup întreg...

— Tot atât de tânără și frumoasă?, îl întrerupse Condurachi.

Manole îl puse mâna pe umăr.

— *Mon cher,* n'ai să mă crezi, a îmbătrânit îngrozitor. E de nerecunoscut! Ce mai încolo și'ncoace, când am zărit-o ultima oară, primăvara trecută, era o babă!

Eleazar se opri brusc în mijlocul odăii.

— Mă asculți, sau preferi să te uiți pe fereastră?

— Te ascult, spuse Lorinț, dar nu mă pot reține să nu privesc pe fereastră. *Niciodată toamna, nu fu mai frumoasă...*

— Atunci, hai în grădină, să vorbim despre altceva.

Lorinț se reașeză în fotoliu.

— Nu, nu, ți-am spus foarte sincer, mă interesează. Pentrucă, ori eu nu mai înțeleg nimic, ori tu faci, undeva, vreo confuzie...

— Nu fac nicio confuzie. Ți-am citit și fragmente din scrisoarea lui Adrian. Totul a pornit dela petrecerea aceea, când două din fete s'au îmbătat și voind să se ducă undeva, au alunecat și au căzut în mijlocul salonului, și încercând zadarnic să se ridice, cu rochiile lor scurte și subțiri, îți dai seama ce-a fost și ce s'a văzut. Mai ales că și ceilalți, noi toți — cu excepția lui Adrian și a Leanei — eram mai mult sau mai puțin beți. Viki a voit să le ajute, dar ametită cum era, și încercând să le ridice pe amândouă deodată, s'a împiedecat și au căzut grămadă, toate trei, și acum nu mai îndrăznea nimeni să le ajute, pentrucă ele se prăpădeau de râs, rostogolindu-se pe covor, și cine știe ce-ar fi urmat dacă Elefterescu nu s'ar fi ridicat brusc în picioare, palid, tremurând ușor de emoție, exclamând: Așa s'a întâmplat și cu Prințul Siddharta!

— Ce-l apucase?, întrebă amuzat Lorinț.

— Citise o viață a lui Buddha, și de-atunci, de câte ori avea prilejul, la birou sau la petreceri, numai de asta ne vorbea: Cum a văzut el, Prințul Siddharta, într'o zi, pentru întâia oară, un bolnav, și apoi, în altă zi, tot pentru întâia oară, un mort... știi povestea. Noi, o știam toți, pentrucă ne-o povestise de nenumărate ori, o știau și fetele. Și e probabil că și-au adus aminte de gravitatea cu care ne povestea Elefterescu — oh! de câte ori, și aproape întotdeauna cu aceleași cuvinte — și-au adus aminte de gravitatea cu care ne povestea « Marea Plecare », evident cu majusculă, noaptea în care Siddharta și-a părăsit familia, palatul și haremul. Cum a văzut el atunci, traversând gineceul, cum a văzut toate concubinele, dormind desgolite, în fel de fel de poziții grotești și impudice, și această

ultimă, supremă viziune a Eternului Feminin i-a fost de mare folos lui Siddharta, când Prințul a devenit ascetul Gautama...

— Văd că ți-a rămas și ție, bine întipărită în minte, viața lui Buddha, îl întrerupse Lorinț.

— Dar cui nu i-a rămas, din toți prietenii și colegii lui? Ne-a repetat-o până la exasperare.

— Și fetele de pe covor?

— Asta începusem și eu să-ți povestesc, reluă Eleazar. Foarte probabil că și-au amintit și ele « Marea Plecare » și scena din gineceu. Și atunci au început să râdă și mai isteric, tăvălindu-se pe covor, jucând puțin teatru, încercând să pară lubrice, iar Vera i-a strigat: Siddharta! S'au împlinit Scripturile. Acum e momentul să lași totul și s'o pornești spre Himalaya!...

Elefterescu rămăsese în picioare, tot atât de palid, ca o statuie, doar buzele îi tremurau. Și apoi Elvira, care era lângă el, la masă, destul de ametită și ea, a început să plângă și i-a strigat: Siddharta!, eu sunt soția ta, prea iubita Yasodhara, pe mine să nu mă lași!... — Ba să plece, trebuie să plece, să-și împlinească destinul!, strigau fetele de pe covor, rostogolindu-se provocătoare. Cineva din capul mesei, nu mai știu cine era, a voit să intensifice spectacolul, și s'a dus repede să stingă luminile. Toți au început să exclame, să strige, să cânte, să râdă. Parcă ar fi fost o « orgie » din acelea pe care le citeau părinții noștri prin romane. Unii strigau: Lumină! Să se facă lumină! — alții repetau refrenul: *A poil! A poil!*... Toate acestea n'au durat mai mult de două, trei minute. Dar când s'au aprins luminile, Elefterescu dispăruse. Și așa a început...

Lorinț își îndreptă din nou privirile pe fereastră, apoi ridică din umeri.

— Nu văd legătura cu ce vrem să facem noi, mai precis, legătura cu Spectacolul lui Ieronim.

— Atunci n'ai ascultat bine când ți-am citit fragmente din scrisoarea lui Adrian. Pentrucă, am uitat să adaog, când s'au reaprins luminile și ne-am dat seama că Elefterescu dispăruse, Adrian s'a ridicat, și el foarte palid, și ne-a făcut semn cu brațele, dar zadarnic, căci larma nu s'a potolit. Dar eu l-am auzit bine, eram destul de aproape, la masă, și mi-era milă de Leana, căci părea speriată, deznădăjduită... Cunoști povestea lui, adică a lor, cu Orfeu și Euridice?

— O cunosc, bineînțeles.

— Adrian se afla acum într'una din perioadele lui de luciditate, și ne bucurasem toți auzind că scrie din nou... Însfârșit, nu asta voiam să-ți spun acum. Voiam să-ți spun că l-am auzit pe Adrian. Încerca să ne convingă de gravitatea întâmplării. Eu rămân occidental, spunea, eu am mitologia care mi-a fost ursită, dar știu ce înseamnă să ți se reveleze mesajul unui mit. Dacă Elefterescu și-a revelat secretul mi-

tului care-l obsedează, nu mai scapă. Ori își urmează modelul, cu riscurile pe care le implică, ori îi rezistă, și atunci e strivit!...

— Bine, dar îl cunoaștem toți pe Adrian, îl întrerupse Lorinț. El e poet, și traduce tot ce se întâmplă în jurul lui prin mitul lui personal.

— Dar nu e vorba numai de asta, reluă Eleazar, de cât a fost el de impresionat de dispariția lui Elefterescu. E vorba de ce spune Adrian în scrisoarea de astă-vară, din care ți-am citit fragmente. Nu știu cum a auzit el, acolo unde era, de spectacolul vostru, dar Adrian a recunoscut imediat legătura: totul a pornit de-acolo, dela petrecerea aceea. Pentrucă a doua zi, la birou, când ne-am întâlnit cu Elefterescu, am început să-l tachinăm: Tot pe-aici, Siddharta, tot pe-aici, printre curve și bucureșteni? Evident, a încercat să râdă, dar am simțit că e ceva *schimbat* în el.

— Schimbat? se miră Lorinț. În ce sens?

— Simțea, poate, că ce se întâmplase cu o noapte mai înainte ar fi putut avea o anumită semnificație. Ți-am spus: citise Viața lui Buddha.

— Bine, bine, îl întrerupse nerăbdător Lorinț. Dar nu văd legătura cu ce facem noi...

Eleazar începu să se plimbe cu pași mari prin odaie, ca și cum ar fi încercat să-și potolească exasperarea. Se opri brusc în fața lui Lorinț.

— Nu e vorba acolo de un Boddhisattva și de Buchenwald?

Celălalt ridică din umeri.

— Într'un anumit fel, e vorba și de asta. Dar Ieronim prezintă lucrurile cu totul altfel. În primul rând, nu e nimic, nici măcar o aluzie, în legătură cu Siddharta care a devenit Gautama Buddha, și toate celelalte. Cel căruia i se spune Boddhisattva, pentrucă n'avem cum să-i spunem altfel, — îți repet, nu vrem să facem din el un sfânt sau un martir în sensul creștin al termenului — cel căruia i se spune Boddhisattva, este un fost inginer, pacifist, și deci anti-nazi, închis ca și atâția alții, la Buchenwald.

Eleazar îl ascultase impasibil, cu un zâmbet sarcastic în colțul buzelor.

— Încerc să mă rezum, începu el când celălalt își întoarse iarăși capul spre fereastra deschisă. Atunci, când s'au întâmplat toate astea, nu se știa nimic de Buchenwald. Era în toamna 1939. Războiul abia începuse. Dar, cu timpul, ne-am convins că Elefterescu luase în serios buddhismul. Citea orice carte care-i cădea în mână, și începuse să ne exaspereze cu teoriile lui....

— Ce fel de teorii?

— Teoriile lui budhiste, ce citise el în cărți. Dar mai ales asta: că, spunea, să presupunem, chiar așa, în glumă, să presupunem că un nou Buddha, un Boddhisattva, s'ar afla printre noi. Cum l-am recunoaște?

— Începe să devină interesant, exclamă Lorinț. Să auzim mai departe.

— Eram sigur că, dacă ai să mă asculți cu atenție, ai să vezi imediat legătura. Deci, cum l-am recunoaște? Pentrucă nu se va reîncarna într'o familie princiară, și nici nu va părea dela început un geniu sau un sfânt. Va fi un om ca toți oamenii. Va face armata, va avea o meserie, și chiar dacă nu se va căsători, va trăi și el ca toți ceilalți. Dar, evident, reîncarnându-se ca să aducă mesajul salvării, sau al eliberării, spune-i cum vrei, va fi silit, la un moment dat, să *predice,* să-și proclame, în chip public, mesajul.

Tăcu brusc, îndreptându-se către fereastra deschisă, apoi se întoarse și se opri în fața lui Lorinț.

— Ei, și aici îl încurcam noi, cu întrebările noastre. Mă rog, îi spuneam, oricât de mult ar semăna el cu oricare dintre noi, atunci când va începe să predice, își va revela identitatea. Va fi, deci, recunoscut ca un Boddhisattva.

— Și ce vă răspundea?

— Nu prea știa ce să răspundă. Teza lui era că *poate* — recunosc că spunea întotdeauna: *poate* — *poate* una din filozofiile, gnozele sau sectele religioase, sau creațiile artistice contemporane, camuflează noua versiune a salvării, formulată pentru epoca noastră și în termeni accesibili culturii noastre, formulată, proclamată, spunea, de un Boddhisattva.

— Foarte interesant, spuse Lorinț, căzând pe gânduri. Dar ești sigur că menționa, alături de filozofii și gnoze religioase, *creațiile artistice contemporane?*

Eleazar ridică încurcat din umeri.

— După atâția ani, nu mai pot repeta exact vorbele sau expresiile lui. Evident, adăogă, el citea mai mult filozofie și istoria religiilor...

— Și acum spune mai departe. Ce s'a întâmplat cu el?

— Cu Elefterescu? A murit pe front, în primele zile ale războiului, prin Iulie 1941...

— Păcat!, exclamă Lorinț ridicându-se brusc din fotoliu. Era un om interesant. I-ar fi plăcut lui Ieronim... Dar vreau să te asigur că, deși o fi auzit de el, de acest Elefterescu, Ieronim nu s'a inspirat din « cazul » lui. Spectacolul e construit într'o perspectivă cu totul diferită.

— Dar ideia că un nou Boddhisattva va fi fatalmente camuflat și, deci, anonim? Asta de unde a luat-o? Ți-am citit adineaori fragmente din scrisoarea lui Adrian.

— Știu, știu, continuă Lorinț. Dar, repet, chiar dacă auzise de ideia lui Elefterescu, de imposibilitatea de a recunoaște un Boddhisatva contemporan, Spectacolul este altfel construit și urmărește altceva.

— Anume ce? îl întrerupse iritat Eleazar.

— Nu am dezlegarea să-ți spun. Pot adăoga numai un lucru: corul, dansul, muzica, luminile, sunt tot atât de importante pe cât sunt dialogurile. Ce ți se *spune,* ți se și *arată,* și acest fel de spectacol este cu totul nou. În fond, reluă după o pauză, gânditor, nici nu știu dacă îl mai putem numi « spectacol » în sensul curent al cuvântului.

Se pregătea de plecare, dar parcă nu se îndura să se despartă de grădina pe care o vedea prin fereastră. *Niciodată toamna...,* murmură el încet.

— Bine, înțeleg, vorbi calm Eleazar, vreți să fie marea surpriză a sezonului. Dar spune-mi măcar cum începe.

Lorinț îl privi mirat, cu un zâmbet enigmatic.

— Îți spun, și totuși ai să crezi că nu-ți spun adevărul. Dar adevărul este că *nu există început!*

Eleazar izbucni în râs.

— Îți bați joc de mine!

— Sau poate există, continuă Lorinț, dar încă nu l-am găsit. Să nu crezi că nu l-am căutat. Îl căutăm și acuma. Dar cum să recunoști *adevăratul început,* când spectacolul întreg se întemeiază pe cel mai banal mister — banal în sensul să ne lovim la tot pasul de el, și în fiecare zi? Dar, însfârșit, ar fi prea multe de spus!...

Când o văzu de departe, călcând apăsat și totuși cu eleganță, în cizmele ei militărești, printre troiene, sub ninsoarea care cădea necontenit de trei zile, Maria da Maria își înfășură fularul în jurul capului, ca un turban, și ieși s'o întâmpine. Se întâlniră în fața verandei.

— Doamnă, șopti Maria, vă rog să nu intrați acum, că deabia a început repetiția, și Ieronim e nebun de fericire, e de nerecunoscut. Spune că de data aceasta...

Marina își șterse fără grabă fulgii care i se așezau molatec pe obraji, și zâmbi.

— Deaceea venisem și eu, să-i spun doar atât: că nu e nevoie să caute începutul, pentrucă îl va găsi dela sine, fără niciun efort.

Deabia atunci Maria da Maria își dădu seama că plânge.

— De ce te uiți așa la mine? o întrebă Marina. Pentrucă plâng, sau pentrucă ți se pare c'am îmbătrânit peste noapte?

Nu-i lăsă timp să răspundă.

— Ah!, dacă aș ști să răspund la întrebarea aceasta, câte alte răspunsuri nu ne-ar cere să le mai întrebăm odată, și apoi încă odată, încă odată...

De câteva zile, ploua mărunt, mohorît, ca printr'o ceață fumurie. Ieronim se opri pe trotuarul din fața casei, și-și scoase absent bascul din buzunarul macferlanului. Rămase câteva clipe cu bascul în mână, privind cum cei trei lucrători de pe acoperiș se pregăteau să zvârle în

curte fâşiile mari, aproape pătrate, de tablă ruginită. Îşi potrivi bascul, trăgându-l uşor pe frunte. Apoi căută cu ochii un loc pe unde ar putea traversa strada, printre băltoace şi noroiul amestecat cu uleiul negru pe care-l lăsaseră camioanele. Ultimul camion, încărcat cu giurgiuvele, fierărie şi blocuri de piatră, îl întâmpinase cu puţine minute mai înainte, la colţul străzii. Grăbise atunci pasul, temându-se că va ajunge prea târziu. Dar se linişti de departe. Casa părea încă întreagă, deşi fără treptele scării dela intrarea principală, fără uşi şi cu ferestrele ca nişte mari orbite speriate. Doar când ajunse, pe trotuar, chiar în faţa porţii, îşi dădu seama că odăile din fund dispăruseră, lăsând să se vadă, stingher, un perete cu tapetul albăstrui, de mult zdrenţuit, şi sus, la etaj, restul scării de lemn care ducea la pod.

Mai cercetă odată, cât de departe izbuti să pătrundă cu privirile prin ploaia mărunţă, dar nu întâlni decât aceeaşi stradă îngropată în noroi, pe alocuri înnecată în băltoace. Aproape că nu auzi zgomotul bucăţilor de tablă; căzuseră pe molozul din curte. Dar în clipa următoare îşi dădu seama că bradul fusese retezat şi că încercaseră chiar, deşi fără succes, să-i smulgă rădăcinile. Alte două camioane goale se opriră, fumegând, în faţa casei, şi Ieronim căută un alt loc, ca să poată privi mai bine. Câţiva lucrători cu căşti de metal apăruseră din spatele casei. Ploaia se înteţise, şi ceaţa începea să semene cu o negură, înecăcioasă, cu gust de fum.

— Eram sigură că am să te găsesc aici, auzi, chiar în spatele lui, glasul Marinei.

Întoarse brusc capul, enervat, dar se trezi, fără voia lui, zâmbind. Marina îl privea în ochi, râzând, cu faţa luminată de o bucurie copilărească, parcă i-ar fi făcut o farsă.

— Cum ai ştiut?, o întrebă.

Marina se hotărî să-şi deschidă umbrela, dar o ţinea mult aplecată spre stânga, ca să-l poată vedea.

— Am trecut pe aici azi dimineaţă, când tăiau bradul, spuse. Cred că nu-ţi pare rău, întrebă repede, cu un aer vinovat în priviri.

Ieronim ridică umeri, apoi îşi apăsă bascul pe frunte.

— De ce să-mi pară rău?, spuse întorcând capul spre casă. Era de mult o ruină. Până şi şoarecii o părăsiseră...

— Întrebam aşa, cum am învăţat la şcoală, dar şi din anumite romane, reluă Marina după o lungă tăcere. Trecutul. Urmele sfinte ale trecutului...

— O parte din viaţa mea care se duce, o întrerupse Ieronim, copilăria şi adolescenţa mea îngropate pentru totdeauna, fără urme, etcetera, etcetera...

Şi pentrucă îl vedea că priveşte visător braţul macaralei care se pregătea să lovească peretele cu tapetul albăstrui, Marina adăogă:

— Etcetera, etcetera! Ai dreptate. Orice viaţă, oricât ar fi ea

de nobilă, de unică, se poate rezuma, la un moment dat, prin această formulă: etcetera, etcetera...

— Suntem de perfect acord, spuse Ieronim continuând să urmărească manevra macaralei.

— Dar, dar mi-e teamă că deşi ai înţeles, *totuşi* nu-ţi dai seama unde trebuie să ducă această înţelegere...

Se întrerupse, aşteptând să se risipească ecoul prăvălirii unui zid întreg, care luase cu el jumătate din încăperile rămase încă în picioare.

— Să nu-ţi mai fie teamă, vorbi Ieronim, ştiu unde duce acest fel de înţelegere. Ştiam asta de mult. Ce nu înţelesesem încă, era *legătura*...

Cu toate că ploaia se înteţise din nou, praful răzbătea încet, persistent, până la ei. Ieronim începu să tuşească, şi zâmbind, parcă tot mai bine dispus, îşi căută batista.

— Legătura?, întrebă târziu Marina.

— Da, legătura între lucruri şi evenimente, toate câte se întâmplă în jurul nostru...

Camionul se împotmolise chiar în faţa lor. Şoferul îşi zvârli mucul de ţigare pe care îl păstrase în colţul gurii, înjură, şi făcu semn cu braţul unui lucrător din curte.

— În fond, continuă Ieronim, cu o voce caldă, schimbată, privim şi de data aceasta petele de pe zid, petele pe care ni le-ai arătat astă-iarnă. Multă vreme, n'am înţeles ce voiai să spui. Dar acum cred că încep să înţeleg.

— Numai atât?, îl întrerupse Marina, hotărîndu-se brusc să închidă umbrela. Numai să înţelegi?

— Aşteaptă, continuă Ieronim zâmbind, făceam doar istoria descoperirii mele...

Camionul se urni brusc, şi Ieronim începu să-şi şteargă, cu o copilărească încântare, stropii de noroi de pe bărbie.

— Lecţia era prea simplă, deaceea mi-au trebuit două luni ca s'o înţeleg. Nu mă întrerupe, te rog, adăogă precipitat, cu o bruscă exaltare în glas. Ai vrut să ne spui lucru pe care, în ceeace mă priveşte, îl ştiam de mult, dar nu făcusem încă legătura cu petele de igrasie de pe zid. Ai vrut să ne spui că *oricând* şi *oriunde* putem fi fericiţi, adică liberi, spontani, creiatori. Nu e nevoie de peisaje paradisiace, nici de prezenţe nobile şi înălţătoare, de muzică angelică, şi celelalte. *Aici,* ca şi oriunde în altă parte, *oricând,* în orice împrejurare — dacă ştim cum să privim, şi *înţelegem,* atunci...

— Ieronim!, şopti Marina. Ieronim!

Nu simţise când încetase ploaia şi se ridicase negura înecăcioasă, şi cerul se limpezise, înălţându-se şi parcă totodată adâncindu-se. Privea înfrigurat lumina, tot mai puternică, mai sclipitoare, care se răspândea deasupra oraşului, prefăcând clădirile în imense cristale, asemenea unor nesfârşite flăcări de aur şi de pietre scumpe. Cristalele

se înălțau, apropiindu-se unul de altul, contopindu-și pe nesimțite vâlvătaia.

— E adevărat!, murmură Ieronim fără să-și dea seama că vorbește singur. Știam că e adevărat! Așa au văzut și ei...

Îl orbea acum, și totuși nu clipea din ochi, îl orbea lumina, ca și cum orașul ar fi fost incendiat de o nefirească incandescență de ghiață.

— ... Știam că așa au văzut și ei, acolo. Acolo, la Buchenwald... Dar cum să le-o arăt și *celorlalți?*, exclamă deodată ridicând brusc glasul. Cum să le arăt că este aceeași lumină ascunsă pretutindeni, în toate lucrurile, cât ar fi ele de urâte? În orice pată de igrasie pe un perete, în orice împroșcătură de noroi?

Își auzi atunci glasul, și tăcu, zâmbind încurcat. Inima începu să i se bată tot mai repede, apoi, pe neașteptate, se opri, și în acea clipă îl asurzi un trăznet nesfârșit, izbucnit parcă din toate părțile deodată, și înțelese, dar fără să simtă, că se cufundă, pierzându-se, într'o albă, suprafirească incandescență...

— Sunt nebuni! se auzi exclamând când dădu cu ochii de câțiva trecători zgribuliți, ascunși sub umbrele. Ce i-a apucat?

Nedumerit, întoarse capul ca să-i urmărească. Atunci Marina îl cuprinse în brațe și-l sărută pe amândoi obrajii. Lui Ieronim i se păru că întâlnește pentru întâia oară această femeie tânără, neînchipuit de frumoasă, așa cum nu întâlnise niciodată în viață, cum nu întâlnise nici în cărți, nici în vis. O privea amuțit.

— Ieronim!, șopti Marina. Știam că într'o zi am să te regăsesc!

Chicago, Martie 1974

■

RUGĂ FECIOAREI

Când trebui să facem popasul la răscruce,
S'alegem de căinţe părerile de rău,
Când trebui ca viaţa să-şi afle chipul său
La cheia îndoită a bolţilor în cruce,

Tu singură, Stăpână pe-al tainelor destin,
Ştiai că pe-o cărare ne aştepta impasul
Şi cunoşteai pe-aceea ce ne-au ales-o pasul
Cum se alege lemnul când vrei să faci un scrin.

Şi nu din vrednicie, căci nu avem putere,
Şi nici din datorie, pentrucă n'o iubim,
Ci, aşa cum dulgherii compasu'n mână ţin,
Din setea de-a ne pune la mijloc, la durere;

Pentru ca jalea lumii să o primim în piept,
Şi din nevoia cruntă de-a nu te şti ferit,
De-a trage unde-i greul, chiar dacă e cumplit
Şi de-a primi şi răul, întreg, precum e drept.

■

NICOLAE NICULESCU

SECRETUL SCRISORII PIERDUTE

încercare asupra unei interpretări raționale a operei lui I.L. Caragiale

În amintirea zilelor de exaltare
petrecute într'o celulă dela Jilava în primăvara 1960

La beauté est partout mais
elle ne se révèle qu'à l'amour.
Emile Mâle

AMINTIREA VECHIULUI TEATRU NAȚIONAL

O combien des fois j'ai pensé à ces larmes...
Valéry Larbaud
La mort d'Athahuallpa

Maică-mea, care-l știa pe din-afară, și care m'a îndemnat la trei izvoare: Cronicarii, Creangă, Caragiale, lăcrima întotdeauna la sfârșitul actului al IV-lea al *Scrisorii pierdute*. Eu unul plângeam deabinelea și la *Noaptea furtunoasă* și la *Conu Leonida*. (Se'nțelege că la piesele lui Caragiale nu mergeam o singură dată ci, ca la Operă, de cât mai multe ori pentru același spectacol.)

Dece lacrimile acestea? Dece oare, de când eram copil, în frumoasa, împodobita, nobila sală a vechiului Teatru Național din București, dacă apăreau în fața casei boerești a lui Zaharia Trahanache muzicile și drapelele, mă podideau fără greș, tainic și, aparent măcar, ciudate și inexplicabile, lacrimile? La finele unei comedii satirice! Să zicem că era a mea o fire zănatecă, după cum s'a și dovedit a fi pe urmă; dar a maică-mii! o stâncă de bun simț și cumințenie însăși. Și-apoi, întotdeauna! Constanța aceasta nedesmințită dovedea că un anume resort intra în funcțiune pentrucă un anume instinct mai adânc fusese chemat.

Râsul necruțător era o firească încheiere a spectacolului *Scrisorii pierdute;* alta era amărăciunea, indignată și patriotică. Lacrimile dulci ale înduioșării nu puteau fi decât o excentricitate, de nu curată nesăbuință.

Amintirea orelor petrecute la Teatrul Național nu s'a șters de fel. Poate pentrucă, după cum spune Vasile Voiculescu, clipe de-al d'astea nu sunt timp și deci n'au să moară niciodată.

Iar lacrimile acelea încerc să le explic. Faptului acestuia cel puțin ciudat vreau să-i găsesc o cauză rațională (dincolo de vădita lui însușire premonitorie). Cred că soluția la care m'am oprit nu este numai singura logică, întemeiată și dăruită cu puterea de a lămuri, ci una care, ca orice soluție dreaptă, descoperă adevăruri nouă, deschide larg ferestrele către priveliști nebănuite, iscă noi fiori și, mai ales, scoate în vileag o altă lume ce se nimerește a fi — nici mai mult nici mai puțin — însăși lumea fenomenului românesc: dintr'odată, sguduitor, neașteptat, duios revelată de actul final al *Scrisorii pierdute* așa cum îl jucau, pe vremuri, actorii Teatrului Național.

Operei lui I.L. Caragiale i s'au dat până acum două interpretări extreme: una, să-i spunem «stângistă», socotește că-i o critică necruțătoare, aspră și crudă a burgheziei, a viciilor ei și a regimului ei politic; alta, naționalistă[1], este convinsă că talentatul autor al *Scrisorii* urăște poporul român, pe care l-a înfățișat în toate scrierile lui cu părtinire și răutate.

Cred, ori mai degrabă sunt convins că este și o a treia posibilitate, bazată pe arta interpretativă tradițională a vechilor actori ai Teatrului Național, conduși și îndrumați în prima lor generație de însuși Caragiale și care, spre deosebire de toate interpretările din ultimul sfert de veac[2], era fățiș pornită către o expunere «blândă», «cuviincioasă», «îndulcită» a subiectului și o purtare reținută a personagiilor. Interpretarea aceasta din care tot ce e ticălos, crud sau vulgar este îndepărtat cu grijă și estompat cu simțire o socotim cea autentică pentrucă a impus-o autorul în deplină cunoștință de cauză. (Și-apoi, oricât ar fi fost autorul de acid în fața hârtiei albe — unde e stăpână închipuirea —, regizorul nu putea să nu fie trezit la realitate când își vedea personagiile vii, când prezenta publicului o societate pe care toți o știau că nu-i sălbatecă și nici vulgară.) (Caragiale a fost mai puțin realist decât se crede: dovadă reacția uluită a spectatorilor la premiera *Nopții*; dovadă scrisoarea către C. Dobrogeanu-Gherea unde este descrisă, dela Berlin, vizita lui Delavrancea ca aceea a unui țăran de la Dunăre certat cu buna creștere și lipsit de orice frecuș cu lumea — adevărat erou de comedie bufă; dovadă, însfârșit, nuvele ca *La hanul lui Mânjoală* și *Kir Ianulea*.)

Această interpretare tradițională a tuturor actorilor vechiului Teatru Național a contribuit desigur și ea în mare măsură la ivirea

1) Se numără aici mulți, de la N. Grigorescu (puțin bucuros de înflăcărata dedicație a lui Caragiale) și N. Iorga până la E. Lovinescu.

2) Culmea părându-mi-se a fi cea dată de scriitorul Romulus Vulpescu *Nopții furtunoase*. Aici sacrilegiul e neîndoielnic, ura se deslănțuie, pângărirea strigă.

lacrimilor dela care porneşte eseul de faţă şi ea singură ne poate dezvălui şi adevăratul sens al operei lui Caragiale şi lumea pe care a descris-o, precum şi cele mai de preţ taine ale poporului de care e vorba.

Interpretarea tradiţională a Teatrului Naţional este dealtfel unica dovadă directă (*pièce à conviction*) pe care o avem la îndemână. Interpretările politice recente sunt părtinitoare, având drept scop să lovească prin spectacol o societate pe care o duşmănesc ori care trebuie neapărat discreditată. Despre societatea aceasta respectivii regizori nu ştiu nimic. Cei ce au cunoştinţă de ea nu sunt însă părtinitori şi ei, în alt fel? Poate, dar arta interpretativă a Teatrului Naţional vechi are valoarea documentară a unei fotografii întâmplător rămase, a unor raze venite de la un astru stins.

(Nici că s'ar fi putut închipui dealtfel în fermecătoarea sală a Teatrului Naţional spectacolele deşuchiate de mai târziu; o anumită sobrietate, o gestică potolită, o atmosferă totodată elegantă şi sfătoasă trecând din sală pe scenă şi invers, excluzând bâlciurile şi ţigăniile de care au avut parte prin felurite teatre bieţii spectatori scoşi din universul lor euclidian şi azvârliţi buimaci în mijlocul unor carnavaluri de groază.)

MACHIAVELLI şi MAC LUHAN

Pentruca să ajung câtuşi de puţin coerent şi limpede la ceeace simt năvalnic nevoia să exprim, se impune s'o iau mai pe ocolite şi să încep cu unele referinţe.

Jacques Maritain în *Antimoderne* ia apărarea lui Machiavelli, stabilind o deosebire între machiavelismul relativ de altădată şi machiavelismul absolut din zilele noastre. Cel dintâi, deşi vrednic de osândă şi puţin îmbietor, i se pare totuşi de îndurat deoarece nu răstoarnă valorile umane tradiţionale şi nu instaurează iadul pe pământ; mai umblă cu unele perdele şi menajamente, şi'n marginile lui *se mai poate trăi.* Odată cu machiavelismul absolut însă, lucrurile se schimbă cu desăvârşire: politica devine singura entelehie recunoscută, suflul ei pârjoleşte tot ce-i iese în cale, politicul e necontestat (familia, mâncarea, băutura, viciul, slăbiciunile, credinţele, eresurile, erosul, patosul, logosul, felurimile toate i se supun făcând proskinesis), cinismul se preface în metodă generală, din vechea lume a oamenilor cu păcatele, căinţele, speranţele şi înduioşările lor nu mai rămâne nimic.

Invocarea aceasta atât de sumară a teoriei lui Maritain asupra celor două machiavelisme şi a prăpastiei dintre ele îmi îngăduie să rostesc pe scurt, din capul locului, ce urmăresc şi ce susţin: că în lumea operei lui Caragiale încă nu s'a înfăptuit machiavelismul absolut, că lumea aceasta e încă plină de valori umane şi creştine, degradate cu totul dar totuşi existente, o lume desigur vinovată în unele privinţe şi pătată de făţărnicie, dar nu definitiv şi întreg coruptă de machiavelismul absolut, încă nu spurcată de râsul batjocoritor al şmecherilor, încă nu mânjită de vărsarea sângelui nevinovaţilor.

De la Marshall Mac Luhan primesc un alt ajutor. Până a fi apărut sistemele lui, îmi formulam convingerile privitor la Caragiale cu oarecare sfială şi teamă. După aceea am prins însă mare curaj. Dece? Pentrucă Mac Luhan propune pentru orice operă literară o analiză dincolo de text, de vorbe, o analiză căreia el îi spune «de câmp» [1] şi care ar putea fi tot atât de bine denumită spectroscopică. Noua metodă de cercetare, trecând peste materialul scris, ia în consideraţie şi ceeace nu e tipografic şi vizual, adică nimbul din jurul lucrării, *aura* ei, atmosfera, fundamentul, tot ce-i satelit şi'n stare de pulbere încă neaglomerată, fondul inconştient în osmoză cu mentalitatea societăţii. Toate acestea sunt nume diferite ale unuia şi aceluiaşi lucru, care este în opera de artă ceeace sunt soarele şi căldura lui pentru vin (prin mijlocirea strugurilor care s'au copt în verile fierbinţi) şi pentru cărbune (care şi el dă numai căldura solară acumulată).

O spectroscopie a lui Caragiale — mergând mai departe şi pe *o arie mai răspândită* decât şirul paralel al liniilor tipografice — ne poate da aura operei precum şi lumina epocii care sălăşlueşte inconştient şi probabil nevoit în text. Operaţia aceasta care se poate dovedi mai revelatoare decât cea mai atentă şi mai erudită lectură este de mare asemănare cu developarea unei fotografii şi aduce aminte de aceea din filmul *Blow up* al lui Michelangelo Antonioni, unde, din ce în ce mărită, placa fotografică devine desvăluitoare a unei realităţi neştiute de fotograf şi duce, în cela din urmă, până la esenţe. (Esenţe către care, în acest film platonician, va merge apoi şi fotograful purificat — lucrare conformă preceptelor alhimiei.)

Caragiale nu trebuie aşa dar citit nici el numai textual şi vizual, ci în tot complexul cadrului audio-tactilo-evocatoriu, cu luarea în considerare a întregii ambianţe psihofizice şi a fondului ca să zic aşa ectoplasmic, a gamei vaste de valori înconjurătoare pe care ochiul n'o poate desprinde dintr'odată. Este, aceasta, o lucrare spectografică sau de cercetare în adânc cu ajutorul razelor X, de prindere fotografică a unor parafenomene. O asemenea citire desvăluie — întocmai ca aparatul fotografic la o şedinţă spiritistă — forme nevăzute cu ochiul, ne developează de fapt o *lume nouă,* iar răsturnarea poziţiei optice, *zoomul,* ne înfăţişează o *altă morală,* care-i arierplanul şi fundaţia lumii caragialeşti.

---

1) Câmpul care înconjoară opera, asemenea câmpului electric, magnetic, gravitaţional.

ACTUL AL PATRULEA AL SCRISORII PIERDUTE

Înainte de a intra în miezul subiectului este nevoie să mai precizez că tot hazul, tot tâlcul, tot secretul *Scrisorii pierdute* stă în actul al IV-lea, fără de care piesa n'ar fi fost decât o oarecare (izbutită) comedie realistă de moravuri, iar cetățeanul turmentat nu ar fi depășit ștearsa siluetă a bețivului din *Un dușman al poporului*. Se știe că i s'a adus lui Caragiale învinuirea că a plagiat acest personagiu al lui Ibsen.

Dovadă că acuzația e tembelă și ticăloasă stă nu numai în faptul în sine al neplagierii, dar și lumina cu totul alta în cele două piese, deosebirea abisală de atmosferă.

Actul al patrulea — despre care istoria și critica literară ne arată că la început nu era plănuit în economia piesei și că a fost scris abia întru târziu, oarecum *après coup* — ne duce în cu totul altă lume decât a lui Ibsen și, întocmai ca developarea lui Antonioni, ne apropie de esențele caragialești, ba și de cele ale românismului.

Faptul că autorul n'a avut astâmpăr și nu și-a putut considera opera isprăvită până ce n'a conceput actul al IV-lea îi dovedește și geniul și putința de a ciuli urechile la *acele glasuri* care, la Berlin, când a fost mai târziu vorba de *Sotirescu & Cia* nu i-au mai grăit.

La sfârșitul *Nopții furtunoase* s'ar fi putut isca în ultima clipă o nouă încurcătură și autorul avea la îndemână materialul unui nou act. Harul l-a ajutat pe Caragiale să înțeleagă, pe de o parte, că cele trei acte aparent închegate și suficiente din prima versiune a *Scrisorii* dădeau de fapt într'o fundătură și se gâtuiau și, pe de alta, că orice adaos ar fi stricat minunata economie a *Nopții*. Deaceea nu s'a lăsat până ce n'a alipit încă un act *Scrisorii*, iscând o cu totul nouă, paralelă și analogică intrigă, iar dincolo s'a mulțumit să aplice un procedeu mozartian și debussyist, să rezume în câteva strălfulgerătoare clipe și sclipitoare acorduri, cu o singură mânuire a baghetei, *gama* bucății și tot sensul ei. (Escamotând totodată greutatea stârnită de găsirea legăturii de către jupân Dumitrache printr'o piruetă dezinvoltă, abilă și răpitoare.)

Actul al IV-lea este acela unde pentru cine are ochi de văzut, urechi de auzit și inimă să-i bată, autorul *Scrisorii* saltă peste comedia de moravuri, peste genul realist, peste teatru și ne duce cu iuțeală mare, în marș forțat — uimiți, încântați, emoționați (vezi lacrimile) — în lumea care nu mai e a unei realizări teatrale ci a marii arte unde se decodează sufletul omenesc — în cazul de față, românesc.

Ce-i această lume și care-i punctul precis din care începe să se arate privitorului? E lumea minunată a echilibrului românesc, iar de arătat se arată în punctul magic în care Cațavencu își cere iertare și coana Joițica îl iartă. Fără de rostirea vorbelor acelora magice — necesare și suficiente ca orice condiții ale unei teoreme matematice și orice

elemente ale unei formule ritualistice — vorbe care sunt axul și motorul aristotelic imobil al actului al IV-lea, ne alegem cu o oarecare satiră, bine scrisă, vie, nimic de spus, dar fără taină, fără arierplan și fără nimb. Actul al IV-lea e totul și duce de-a-dreptul la izvoarele românismului.

De la « *Iartă-mă, coană Joițico — Te iert* »[1] încolo, ieșim din comedie și din lumea artei caragialești și pătrundem în acea *altă lume* de care am pomenit.

O ALTĂ LUME

De existența acesteia și-a dat perfect de bine seama Mihai Ralea[2], caracterizând-o drept «minunată», «absolut paradisiacă», «patriarhală, idilică, fără griji și preocupări.» Întocmai ceeace vreau să dovedesc și eu, și suficient ca să pună sub semnul nulității rândurile de față dacă Ralea n'ar fi crezut că totul ține doar de belșugul economic și de firea petrecăreață, zeflemistă, veselă și nepăsătoare a Românului.

Dar e mult mai mult și mai adânc decât atât, și patriarhalitatea dulce, bonomia, jovialitatea, lipsa de răutate și cruzime nu rămân pe planul caracteristicelor unei anumite perioade istorice, liniștită din punct de vedere politic și îndestulată din punct de vedere economic.

Adevărul este — și deaceea îmi pot îngădui să merg mai departe pe drumul croit de Ralea — că din actul al IV-lea al *Scrisorii* pășim deadreptul *dincolo de oglindă*, într'o lume fermecată, care nu e ori bila lume yankee a lui *Time is money*, dar nici tragica lume indiană a șobolanilor, mizeriei și vacilor rătăcitoare. E lumea echilibrului bine așezat între două capete, în care, după frumoasa vorbă a sudiștilor, *there is always time for good manners*, ba și pentru un șpriț și o fripturică la grătar... Nici balamuc afacerist, nici deșert de paragină, e lumea lui Max Scheller, unde civilizația și cultura, departe de a fi antagonice, cum s'a tot crezut dealungul istoriei culturii, nu pot fi una fără de alta. De la Scheller încoace ni s'au deschis ochii și am

---

1) De fapt Zoe nu rostește « te iert » (Caragiale având har, dar nu îndeajuns ca să fi scris aceste două cuvinte numai), ci « Eu sunt o femeie bună... Am să ți-o dovedesc. Acum sunt fericită... Puțin îmi pasă dacă ai vrut să-mi faci rău și n'ai putut... Am să fiu tot bună ca și până acum... Nu tremura! Pe parola mea de onoare, ești scăpat. » Este, cred, prea lung; dar și mai mult decât destul ca să pot rezuma « te iert », *pour la beauté de la chose* și cumpănirea formulei salvatoare, ce aduce aminte de « Dă-mi mâna — Iat-o » din *Don Juanul* lui Molière, schimb de cuvinte dintre Comandor și erou care a provocat de veacuri entuziasmul criticii franceze.

2) *Valori* (ed. Fundațiilor Regale, 1935) p. 50-55 (*Caragiale și Balzac*) și p. 109 și urm. (*Lumina lui Caragiale*).

văzut și înțeles că marea problemă atât de amplu dezbătută de istoria culturii e factice și că este cu neputință să existe o cultură rafinată și adâncă fără o elementară bază materială (măcar de cuviință) sau o civilizație (oricât de opulentă sau de patriarhală) fără de oarecare avânt spiritual.

(Iată dece, oricât ar fi de puternic spiritualismul ei, Asia ne înfioară cu murdăria și mizeria ei ca *o necuviință,* după cum opulența oarbă și agitată ni se pare și ea, în alt fel, tot grosolană.)

Lumea românească — și ea se arată absolut limpede, pe deplin identificată și'n toată originalitatea ei în teatrul lui Caragiale (în pofida intențiilor și sentimentelor autorului) — nu e nici lumea occidentală nici lumea orientului slavo-asiatic. Îndrăznesc să spun că are calitățile amândorura și cusururile nici uneia.

Nu e lumea lui Frederick Winslow Taylor, a lui *Time is money,* a împărțirii timpului pe secunde și fracțiuni de secunde, bolnăvicios obsedată de bani și clipe, lumea goanei și agitației[1]; e o lume care mai dispune de avuția supremă, Timpul[2], și nu e nici lumea slavă a deznădejdii, a haosului, a anxietății trecute în purtarea de toate zilele, așa cum nu e India dezordinei și nepăsării demente. Ține la ordine (... unsprezece jumătate trecute *fix*...; I-a Cor., 14, 33: «Căci Dumnezeu nu este un Dumnezeu al neorânduielii») și nu este Asia junglei și a zecilor de mii de săraci întinzându-se în fiecare noapte pe străzile orașelor să moară.

Lumea românească se află într'un *orient mijlociu* [3], într'un punct de aur al cumpănirii și lucrul acesta nu trebuie să ne mire deoarece știm de la René Guénon că există în univers și pe pământ *locuri privilegiate* (locuri înzestrate cu o încărcătură harică deosebită), iar de la Pitagora și până la Matylla C. Ghyka[4], matematicele, arhitectura și artele frumoase ne învață cu prisosință că există numere și poziții zise de aur deoarece sunt cele mai nimerite (Francezii spun fericite) pentru o anumită potrivire a materiei folosite sau a țelului urmărit. Echilibrul pare a fi expresia ultimă a modalității fenomenale, pentrucă numai la anumite temperaturi, numai într'o anumită așezare a părților componente, numai cu anumite drămuiri cantitative se produc anumite rezultate. Iar numerele acestea de aur sunt foarte exigente și fragile,

1) Dostoievski : « Acolo unde este agitație nu poate fi libertate ».

2) Farfuridi: « Eu, am n'am treabă, la unsprezece jumătate trecute fix... »

3) Nu cumva și într'un orient apropiat, levantin? Firul roș al unui pitoresc grecizat, turcit și nastratinesc, străbând cultura română de la Anton Pan (și poate de la Dimitrie Cantemir), prin Filimon, I.L. Caragiale însuși (*Kir Ianulea, Abu Hasan*), Mateiu I. Caragiale, Urmuz, până la Ion Barbu și Panait Istrati, răspunde afirmativ.

4) *Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts* (1927) și *Le nombre d'or* (1931).

ocupă pe scara valorilor cifrice locuri foarte reduse spațial, cea mai infimă deviere împiedicând realizarea respectivului fenomen[1].

Cuvintele puse de Mateiu I. Caragiale drept motto la *Craii de Curtea Veche:* « Nous sommes ici aux portes de l'Orient où tout est pris à la légère » (Raymond Poincaré) nu se cuvine să fie neapărat luate în sens peiorativ. Acest « à la légère » poate însemna și *chiar înseamnă,* nu numai condamnabilă ușurătate, dar și *sănătos relativism,* fermecător relativism al orientului care nu prinde omul în cleștele neîndurător al utilizării milionimelor sau milardimelor de secundă și al automatizării gesturilor în vederea obținerii rezultatului ultim: ieftinirea prețului de cost, adevăratul zeu căruia i se închină oamenii veacului nostru[2].

Relativismul (sau ușurătatea) nu a fost numai un aspect negativ al lumii răsăritene, cum socotea d-l Poincaré (de altmintreli om foarte de treabă), a fost și un mod de viață, *a way of life,* plin de omenie și de încântare, care îngăduia timp și punerii în practică a bunei cuviințe (*there is always time for good manners*)[3] și producerii bunurilor materiale fără de care nu există civilizație, precum și acelor lucruri, desfătătoare pentru mintea și sufletul nostru, care se numesc: o convorbire cu prietenii, clipe de visare și meditație, tihnă sau hoinăreală, chiar dacă poartă uneori mai vulgarele denumiri de: cafeluță, șuetă, țuică-reală, taifas sau mai știu eu cum, toate prielnice omului și acelor facultăți ale sale cărora cea mai riguroasă sau mai sentimentală filozofie din lume le zice: *Geist* și *Seele.*

Iată dece J. Guéhenno a putut scrie că pentru o minte creatoare lenea nu există și că în cursul unor lungi zile care unui martor ar fi părut goale, el unul a învățat cel mai mult.

Da, lumea pe care o întrezărim în aura înconjurătoare a operei lui Caragiale nu este, din fericire, lumea turbată a lui F.W. Taylor, cu secundele ei contabilizate și televizate, «cu pumnii plini de trudă și goană după vânt»[4], ci o lume care fără să cadă în extrema cealaltă, (hinduistă, asiatică, abulică, atonică) se menține pe muchia de cuțit a echilibrului de aur, în punctișorul acela fragil unde farmecul vieții (*la douceur de vivre*) este cel mai intens, acolo de unde neastâmpărul este exclus, nevoia de a izbuti cu orice preț este disprețuită și bucuria de a trăi (care nu-i tot una cu goana înfrigurată și chinuitoare după

1) Constanta *h* a lui Planck, constanta fundamentală a mecanicii cuantelor, constanta noastră de univers e de

0,000 000 000 000 000 000 000 006 624 erg/sec.

2) Brice Parain.

3) Până la capătul gândului ajunge Camil Petrescu (*Ultima noapte...*) : « Nici în clipele când aș fi fost dus la eșafod, n'aș fi spus unui prieten — fără să fiu anume supărat pe el, ci numai așa, din cauză că-s prea ocupat — răstit: „Lasă-mă în pace acum!" »

4) Ecl., 4, 6.

plăceri) este mai aproape de euforie și isihie — mai, ca să mă exprim în continuare științific, perihelică față de paradis.

În *Românism și Ortodoxie,* părintele D. Stăniloae a dovedit pe larg și în chip hotărîtor că cea mai de seamă caracteristică a sufletului românesc este echilibrul — și analiza «de câmp» a operei lui Caragiale dovedește același lucru, pe care puțini dintre occidentali sunt dispuși (sau în stare) să-l priceapă. Ceeace lor li se pare neseriozitate, lene sau purtare ușuratecă nu este de cele mai multe ori decât reacția spontană a firii împotriva subjugării ei de către zeii nebuniei, după cum trupul se opune bolii sau intervențiilor din afară prin anticorpii săi.

Doi occidentali — în afară de Guéhenno — au înțeles cum stau lucrurile cu așa zisa noastră neseriozitate și cu pericolul nebuniei când lumea e rdusă numai la oroarea imediatității ei.

Jacques Maritain[1] știe cât face eficiența: «La drept vorbind nimic în natură și îndeosebi în ființa vie și mai ales în ființa omenească nu este ne-eficient. Nici timpul liber, nici chiar lenea, nici odihna nu sunt neeficiente decât dacă se ivesc atunci când nu trebuie. Vechea înțelepciune chinezească știa cât prețuiesc timpurile goale în muzică[2] și desen, întocmai ca și în arta vieții. Și mai ales, există diferite soiuri de eficiență... Și adevărul este că dacă nu ai în vedere decât numai eficiența, și o eficiență nemărginită, te îndepărtezi de fapt cel mai mult de eficiență (pentrucă natura și viața sunt o rânduială ascunsă, nu o simplă dezlănțuire de forță), pe când tot ceeace pare mai puțin eficient... este ceeace-i înzestrat cu mai multă eficiență reală.»

Cât despre Michel Foucault[3], el fiind al doilea occidental de care pomeneam, schizofrenia neîncetat întâlnită în calea ei de psihanaliza din zilele noastre, și care-i atât de străină de alcătuirea psihică a Românului, el o vede ca pe o consecință nu a *îndepărtării* de lume, ci a privirii și luării ei în cunoștință de prea aproape[4].

1) *Le paysan de la Garonne,* p. 138-139.

2) Tot așa și Aldous Huxley în *The rest is silence,* comentând cuvintele shakespeariene, arată că următor potopului de sunete sau de vorbe, în muzică și în literatură, minunea se petrece când vine apoi *tăcerea* în care auditorul sau cititorul, participând și el, se ex-taziază.

3) *Les mots et les choses.*

4) « Și tocmai când limbajul se înfățișează gol dar scapă totodată oricărui înțeles, ca și cum ar fi un mare sistem tiranic și gol, când Pofta domnește sălbatec, ca și cum strășnicia legii ei ar fi nivelat orice împotrivire, când Moartea stăpânește orice funcție psihologică și stă deasupră-i ca o normă unică și pustiitoare, — atunci dăm de nebunie sub forma ei actuală, nebunia așa cum o știe experiența modernă, ca adevărul și alteritatea ei. Și'n chipul acesta empiric, străin oricărei experiențe pe care am putea s'o facem (și străin și'nlăuntrul ei), conștiința noastră nu mai află ca'n veacul al XVI-lea urma unei alte lumi; nu mai dă decât de rațiunea rătăcită; vede cum îi vine în cale ceeace ne este *primejdios de aproape* — ca și cum, dintr'odată, ar ieși în relief golul însuși al existenței noastre; finitul, dela care începem să ființăm și să cugetăm și să știm, ni se pune brusc în față, existență totodată adevărată și imposibilă, gând pe care nu-l putem gândi... »

Făcând aceste lungi citate nu ne-am depărtat de fapt de sfârșitul actului al IV-lea al *Scrisorii* — care ca și încheierea *Nopții* e soluționat printr'un act de autoritate[1] al autorului — și nici de secretul lui. Căci întreg secretul actului, al piesei și al operei de care vorbim acesta este: că lumea românească e altă lume decât lumea occidentului și lumea orientului; e altceva, e spațiu mioritic și creștin, spațiu al blândeții, dulcii împăcări, iertării, echilibrului și relativității.

Faptul că Zoițica îl iartă pe Cațavencu și se împacă cu el, ba îi mai și dă de înțeles că-l va ajuta la viitoarele alegeri, întocmai ca și împăcarea protagoniștilor din *Telegrame,* despre care suntem înștiințați că «pupat toți piața endependenți», a stârnit cea mai mare indignare și este îndeobște privit ca cea mai grăitoare dovadă a ticăloșiei societății pe care o descrie autorul.

De argumentul acesta nu mă tem. Nu numai că nu mă feresc de el, ci îl întâmpin cu bucurie pentrucă de iertarea lui Cațavencu de către Zoe și de pupăturile din Piața Independenții înțeleg să mă folosesc ca de cele mai formidabile argumente pentru a întemeia afirmația că lumea lui Caragiale ne descoperă sufletul românesc în toată minunata lui dulceață și creștinătate, în faza machiavelismului relativ, când răutatea nu era încă absolută, când oamenii se mai puteau împăca și încă știau ierta, când totul încă nu era pierdut.

SFINȚII CRITICI

Pornind de la ideea că împăcarea din actul al IV-lea al *Scrisorii* și pupăturile finale din *Telegrame* — cele două momente culminante ale caragialismului — sunt odioase și mai rele decât tot ce poate fi, că sunt și cea mai cumplită palmă trasă de Caragiale societății românești, criticii, cred, s'au pripit. Desigur că așa pare a fi la prima vedere. Dar spectroscopia și analiza de câmp ne arată că ne izbim de cu totul altceva (*ganz anders* spun filozofii și teologii germani), de o altă lume pe care nu o bănuisem la început.

Rămâne de văzut dacă împăcarea de la sfârșitul *Scrisorii* și *Telegramelor* e dictată numai și numai de interes. Nu cumva intră aici și ipocrizie, dar nu în sensul grav al cuvântului ci în sensul lui La Rochefoucauld și în măsura în care ipocrizia este omagiul pe care viciul îl aduce virtuții? Și dacă-i așa, nu rezultă din nou că avem de a face cu un machiavelism relativ care, desigur, nu desființează păcătoșeniile și nici nu aduce un suflu înnoitor, dar nu preface viața în iad.

1) Expresia act de autoritate o iau în înțelesul pe care i-l dă Iorga când vorbește de Statutul lui Cuza din 1864 ca de un act de autoritate românească.

Lumea în faţa căreia ne aflăm este lumea împăcării strâmbe, care e mai bună decât o judecată dreaptă [1]; lume a fățărniciei, da, care este însă şi ea un fel ocolit de a cinsti virtutea şi o cale sigură de a nu cădea în cinism; lume foarte departe de perfecţiune, cu observaţia că goana după perfecţiune într'o lume care prin definiţie nu poate fi perfectă (lumea omenească de după săvârşirea păcatului strămoşesc) este o teribilă iluzie care duce la paradisele artificiale ale republicii anabaptiste de la Münster, ale lui Savonarola, Calvin, Robespierre, Lenin şi Mao, paradise neînchipuit mai înspăimântătoare decât cele făurite de L.S.D. şi toate halucinogenele; lume în care răul este încă limitat, în care demonii nu sunt încă stăpânitori şi posedaţii nu guvernează în numele lor; lume păcătoasă, da, nu însă infernală; lume în care mai licăreşte nitică bunătate, iertare, împăcare, — mari noţiuni creştine: pângărite, degradate, mânjite şi deformate desigur —, dar deşi foarte pângărite, degradate, mânjite şi deformate *nu cu totul absente* şi nu luate în derădere; şi care, datorită forţei lor irezistibile şi uriaşei lor însuşiri de răspândire, tot mai exercită o oarecare influenţă, mai schimbă puţin (fie şi'n ultimul moment) lucrurile şi mărginesc răutatea şi ura, ţinându-i cât de cât pe oameni pe planul omeniei — strâmbă, ştirbă, stângace omenie, suficientă însă pentru a nu le da voie celor ce o alcătuiesc să cadă în iadul perfect, incoruptibil şi înghețat al răutăţii, urii, invidiei, contabilităţii absolute, neiertării, ţinerii de minte a răului, unde nimic nu piere, nici o picătură de venin nu se dizolvă, împărăţie corsicană a răzbunării (nu numai până la a şaptea spiţă descendentă, ci şi până la a şaptezeci şi şaptea spiţă ascendentă: am auzit doar cu urechile noastre, după desfiinţarea atât de criticatei societăţi caragialeşti, întrebarea: ce-a fost tac'tu? dar moşul? dar bunul străbunului?[2]).

În opera lui Caragiale istoria încă nu devenise, cum spune Emmanuel Berl[3], o Mare ducesă de Gerolstein cu rochia pătată de sânge, o abjectă transpunere în operetă a *Cavaleriei rusticane,* o *Colomba* din Balcani; încă nu! Încă mai există nuanţe, degradeuri, odihnitoare pentru ochi şi suflet, *tuşe* de corectare, îmblânziri, paliere, dulceţuri şi şerbeturi, zâmbete, îngăduinţe, vulgare pupături (cu ce nespusă lumină strălucesc totuşi, ce îmbietoare mireazmă răspândesc, ce înduioşate lacrimi storc aceste năduşite, interesate, sgomotoase şi mahalageşti pupături când sunt puse faţă'n faţă cu integralele şi asepticele întâmplări din lăgare, închisori şi camere de anchetă). Încă, în lumea care înconjoară ca un halo de lumină opera lui Caragiale, se mai poate auzi: Fie, te iert — Dă-l încolo, l-am iertat — Lasă-l în seama lui Dumnezeu — Am şi uitat — Dă-l în mă-sa că l-am iertat, şi alte asemenea (şi mai tari) minunate expresii vrednice să fie deapururi cântate de cetele îngereşti cele mai apropiate de Tronul ceresc. Încă nu am ajuns în gheţăria iadului, a inimilor împietrite pe veci; a contabilităţii conduse de Satana; acest Satana — vorba lui Anquetil — încă nu conduce balul, se pitulează şi el pe unde apucă. Manifestaţia pe care o va conduce Caţavencu după ce va fi prezidat şi chefuit poate stârni râsul şi desigur compătimirea dispreţuitoare, dar nu aduce suferinţe, urgii şi umiliri.

E la mijloc. E şi ea pe undeva pe linia de aur a echilibrului, unde omenescul stă între divin şi drăcesc, unde încă nu e cu totul şi cu totul înrobit răului.

Sfinţii critici, critici de dragul şi în numele Adevărului şi Binelui absolut, ai vechii societăţi româneşti, ca nişte calviniști ce se află — căci bune sunt Adevărul şi Cinstea şi celelalte, dar ca tot ce-i omenesc nu sunt simple şi nu pot fi idolatrizate în afara contextului complicat şi interdependent al tuturor valorilor[1] —, ca nişte neprihăniţi ce de bună seamă se cred, osândesc o societate desigur relativă, învinuind-o că dece nu se răzbună; dece-şi iartă potrivnicii; dece se împacă!

Să-l ierte, ba să-i şi dea de înţeles că la viitoarele alegeri... Să se liniştească pe loc de vreme ce legătura e a lui Chiriac, omul pe care *nu-l poate bănui...* Să ţopăie de bucuria împăcării în piaţă[2]... Nu! Să-l fi omorît! să-l fi adus la sapă de lemn! să-l fi nenorocit! să-l fi jupuit de viu! să-l fi denunţat (dar, pe atunci, *cui?*), să-i fi încuiat veceul (noroc că pe atunci avea fiecare veceul lui, uneori în curte, dar *al lui*), să fi turnat cu apă clocotindă în cap nevestii şi copiilor lui!

Toate aceste soluţii puse la dispoziţia membrilor ei de către societatea îmbunătăţită ar fi dat celor osândiţi de sfinţii Critici posibilitatea să-şi dovedească superioritatea politică, fermitatea de caracter şi

1) Acesta-i şi sensul *Negutătorului din Veneţia:* păcatul (şi prostia) lui Shylock este că nu crede decât în legalitate şi nu pricepe că omul are nevoie nu numai de dreptate, ci şi de milă. El nu înţelege nici măreţia îndurării despre care Porcia spune : « Nu se impune. Vine din cer, ca o dulce ploaie peste locul deasupra căruia pluteşte; îndoită binefacere, bună e pentru cel ce dă şi pentru cel care primeşte ». Lui Shylock, convins în nătângia-i încăpăţânată (căci e mai ales nerod) că în lume nu-i decât justiţia, îi e dat în cele din urmă să audă: « Căci de-ai cerut dreptate, grijă n'ai: dreptate vei avea cât n'ai dorit. »

2) Formularele scrise aveau să fie şi mai sistematice şi să ceară informaţii despre cumnatul primei soţii şi soacra vecinei care te-a cunoscut în timpul serviciului militar.

3) În *Prise de sang.*

1) Călugărul în *Pateric* săvârşeşte păcatul minciunii pentru a salva o viaţă omenească; smerita-i conştiinţă este împăcată deoarece a ierarhizat cu dreaptă socotinţă îndatoririle.

2) Să nu se creadă ca trec cu vederea acea doză de dispreţ care există în bunăvoinţa d-nei Trahanache. Este identică aceleia din gestul colonelului Chabert, eroul capodoperei lui Balzac făcându-i pe plac soţiei sale şi cedându-i toate drepturile în clipa în care îşi dă seama de reaua ei credinţă; ticăloşia femeii îl scârbeşte într'atâta încât nu se mai împotriveşte; renunţă la tot din silă şi dispreţ. (Este unul din momentele mari ale literaturii.) — Chabert însă se retrage posomorît, pe câtă vreme Joiţica iartă râzând.

adecvația dintre formă și fond prin neiertare, răzbunare și ură de moarte în veci. Atunci, da, societatea românească ar fi fost socotită democratică, «serioasă», civilizată, matură și «cu fond». Așa însă, cu iertări și împăcări, cu pupături și chefuri, îngăduințe și indulgențe desigur că nu le poate intra în voie sf. Critici, neîntinați și calviniști nevoie mare!

HAMLET ÎN BALCANI

Odioasa împăcare și abjecta iertare practicate de eroii lui Caragiale pun în fond problema însăși a răzbunării, întruchipată în literatura universală de tainica figură a lui Hamlet.

Dacă Cehov a putut scrie un *Hamlet în Provincie,* fie-ne îngăduit a ne întreba, la lumina operei caragialești, care a fost soarta hamletismului în colțul nostru de lume și a trage unele concluzii care s'ar putea să și scandalizeze.

Hamlet este un tânăr care ar vrea și nu ar vrea să se răzbune; șovăiala lui e îndelungată; stafia tatălui său îi cere să răzbune moartea cu moarte, dar prințul ar dori să-și trăiască viața, iar ideea răzbunării nu-l îmbie; în cele din urmă, după felurite încercări, goniri încoace și încolo ale cugetului, subterfugii și îndoieli, se răzbună și piere.

Putem așa dar spune că *Hamlet* este povestea unui mare eșec, a unui om inteligent și simțitor care până la sfârșit cedează, se lasă învins, decade din trufașa lui rezervă individuală și se scufundă, se prăbușește (*il sombre,* spune atât de plastic verbul francez care îmbină și nuanța de întunecare a minții) în răzbunare.

Răzbunarea și uciderea vinovaților (înfăptuite de altfel mai mult întâmplător, sub impulsul și cu mijloacele momentului) sunt pentru Hamlet o cădere, o intrare în rândurile masei. Când ucide, Hamlet se află la nivelul, foarte de jos, al celor pe care-i pedepsește într'un chip foarte asemănător cu faptele lor și se poartă, *acum,* foarte pe înțelesul lor; e acum *unul de-al lor,* s'a vindecat de nebunie, de melancolie și excentricitate, a reintrat în cea mai deplină normalitate a inferiorității.

Din acest punct de vedere (am spus că vă veți scandaliza) eroii lui Caragiale sunt superiori și pătrunși de creștinism. Un creștinism nesolemn și neștiut, un creștinism latent intrat în obiceiuri și fapte mărunte. Se poartă creștinește, fără elemente tragice, spectaculoase, fără dezbateri și îndoieli — în chip firesc. Dece? Pentrucă aparțin poporului aceluia de străvechi creștinism, care nici n'a fost măcar convertit, despre care E. de Martonne spune că s'a născut miruit creștin. Un popor al dreptei socotințe, al judecății chibzuite și al măsurii, care a introdus în țara sa căile ferate, electricitatea și celelalte,

ba și democrația, regimul parlamentar, apoi totalitarismul, dar *nu prea mult* și fără prea entuziastă convingere. (*Democrație, democrație, dar până când?*)

Instinctul mioritic al vieții, creștinismul trecut din sânge și rărunchi în deprinderi, moderația înnăscută, isteața înțelepciune nu au lăsat niciodată teoriile (oricare ar fi) să înlăture credințele înrădăcinate care-s mai tari decât ideile.

IDEI SAU CREDINȚE

Ajunși aci se cuvine să ne referim neapărat la marele Ortega y Gasset și la spusele lui despre idei și credințe, între care stabilește o deosebire categorică, arătând că indivizii și popoarele mai degrabă ascultă în purtările lor de credințe adeseori irațională și nejustificate, care sălășluiesc undeva înlăuntrul inconștientului lor, decât de ideile logice și clare din straturile de suprafață ale intelectului.

Desigur că totul atârnă de valoarea credințelor care s'ar putea să izvorască de-a-dreptul din străfunduri de sălbătăcie sau propensiune spre cruzime. Dar în cazul poporului român lucrurile nu stau așa, straturile adânci de dincolo de subțirimea freatică a mahalalei fiind din ce în ce mai curate.

Cât privește ideile, nu încape îndoială că sunt izvor nesecat și rodnic de orori. *Ideii* de libertate îi impută d-na Rolland nenumărate crime. Ideile stau la îndemâna celor ce sunt gata să-și potolească pe orice cale setea de sânge și răzbunare, atâțările resentimentului, pofta de a umili și chinui pe alții, de a împrăștia în jurul lor nesiguranța, durerea și jalea. Conținutul ideii sau al teoriei nici nu are vreo importanță. Oricare e bună; cu cât mai logică[1] și mai absolută, cu atât mai prielnică pentru scopul urmărit. Fanaticii, torționarii și canaliile găsesc în fiecare epocă istorică teoria sau ideea în numele căreia să-și poată îndestula sadismul și voința de putere. Circulând în libertate prin lume, după ce a fost emisă de un intelectual îndeobște dotat cu geniu, ideea încape mai întotdeauna pe mâna unui ahtiat de putere discreționară, înfometat de nevoia de a pricinui durere semenilor săi, însetat de formule absolute și — mai ales, supremă victorie — de putința de a-i face pe oameni să tremure. *Jocul morții* acesta e: și *aleo* și *ilerix*[2], cum mai delicios nu poate fi: să-ți vezi aproapele legat și încătușat (la propriu ca *In cold blood* sau la figurat ca în toate regimurile bunului plac), să știi că poți face cu el ce

1) « Am luat hotărîrea să fiu logic și de vreme ce a mea e puterea, o să vedeți voi ce o să pățiți cu logica » (*Caligula* de Camus).

2) Roger Caillois: *Les jeux et les hommes.*

poftești (și că ești în stare să și faci *orice*), să-i citești în ochi și pe față frica de tortură, de înjosire și de moarte, groaza cea mare, lașitatea neîngrădită, căderea desăvârșită: *duceți guzganii Iuliei**. Ființa omenească s'a prefăcut în obiect: stare cumplită, și nouă — ca a materiei alcătuite din atomi cărora li s'au smuls păturile de electroni. Lipsit de libertate — caracteristica sa esențială — omul devine *altceva,* după cum, lipsit de duh, trupul devine cadavru.

Mongolii știu că totul este să-l faci pe adversar *to lose his face:* să-și piardă fața înseamnă aci de fapt să-și piardă demnitatea de om și respectul de sine, adică duhul, ceeace îl deosebește de vită. După aceea dispui de el ca de un obiect[1]. (Iar dacă îl omori, nu mai poate fi nici temei de cult nici izvor de revanșă.) În anchetele securităților și în ședințele revoluției culturale lucrurile tot așa se petrec, scopul urmărit e unul singur: descompunerea personalității — atâta și nimic mai mult, căci toate celelalte, Doamne iartă-mă, *li se adaogă lor.*

Noroc că din când în când, așa cum s'a întâmplat să fie în societatea românească, drept coborîtoare dintr'un neam de păstori cuminți[2] — bunul simț și omenia constituie o *pavăză elementară* împotriva fanaticilor și a sadicilor, a ideilor și teoriilor lor.

Acel *curat* al lui Pristanda[3] — ironic, relativizant, isteț și plin de înțeleaptă neîncredere — este o asemenea apărare a bunului simț elementar împotriva ideilor[4] și teoriilor deslănțuite printre oameni și urmărind, ca și bacilii patogeni să-i chinuiască și să-i răpuie.

Bunul simț și omenia știu prea bine — oricât de stringent logică și de riguros științifică ar fi ideea sau teoria — că *nu se cade:* să omori, să pârăști, să chinuiești, să asupreși, să umilești, să batjocorești — orice ar fi, orice s'ar întâmpla și oricare ar fi pretextul — pe aproapele tău. Cuvinte, zicea Victor de Broglie[5], se găsesc pentru a justifica toate nebuniile, toate crimele, toate neroziile. Cuvinte da, teorii da, bun simț și simplă omenie însă nu. Oricât de impunătoare ar fi incoruptibilitatea unui Robespierre, oricât de neabătută informata deșteptăciune a unui Karl Marx, etc., etc., refuz să iau în considerație o însușire izolată de contextul întregii personalități, să mă extaziez înaintea ei fără a mă întreba cum a fost pusă în funcțiune, iar bunul simț al unei doamne Sans-Gêne sau altcuiva ca ea nu se lasă ademenit de o asemenea ispită. El știe că nu se cuvine să ucizi oameni de dragul

---

*) George Orwell: *Nineteen eighty-four.*

1) Iată dece teza d-nei Simone de Beauvoir din *Pour une morale de l'ambiguïté* mi se pare justificată: nici o morală nu poate ființa, dacă nu e întemeiată pe deplina respectare a libertății celuilalt. (Lucrul acesta l-a înțeles oarecum și o altă revoluționară, Rosa Luxemburg: « Libertatea e mereu libertatea celui care gândește altmintreli ».)

2) Accentul lămuritor e pus aci de Eminescu.

3) Sau acel *parol* al coanei Efimița.

4) *Ai intrat la o idee? Fandacsia e gata.*

5) *Vues sur le gouvernement de la France.*

unei idei sau unui dosar și că în ruptul capului nu trebuie să-i predai asupritorilor lor spre a fi chinuiți în fel și chip. Ce lecție de smerenie pentru toți teoreticienii dacă — la o adicătelea — mâna de ajutor întinsă de o spălătoreasă, gestul aproape fiziologic de milă[1] al unei ființe omenești prețuiește mai mult decât toată deșteptăciunea din lume.

Credințele ne șoptesc că ideile nu trebuie luate prea în serios; că nu trebuie să mergem prea departe cu principialitatea, conștiinciozitatea și seriozitatea; că viața e mai de preț — și bunătatea mai sigură — decât un principiu oarecare de cruntă politică (după furie, întotdeauna, vine momentul când toți încep să tânjească după bunurile și bucuriile simple ale vieții); că esența vieții acesteia nu e stricta conformitate cu moda clipei, ci că stă în imboldurile supte dela doică, dela credințe, dela ceeace se numește conștiință sau inimă sau suflet și care ne împing spre iertare, împăcare, nițică nepăsare și stăruitoarea impresie că nu e rău să fie nițică bunăvoință între oameni.

Până la urmă se vede că suntem mereu pușI, ca Ilie și preoții lui Baal, în situația de a ne hotărî cui vom sluji: adevăratului Dumnezeu sau idolilor (al căror nume se schimbă în cursul istoriei, cel mai des purtat astăzi fiind: Dosarul).

Se poate, ne-ar da unii răspunsul, dar nu duce oare lipsa de principialitate la samavolnicie și hatâr?

Aha, iată că s'a ivit marele cuvânt. Asupră-i să stăruim. Acesta-i cuvântul care o să ne dea mult de furcă.

HATÂRUL

În zorii următori nopții în care a murit Al. C. Constantinescu-Porcu (poreclit astfel, din pricină că-i plăcea să povestească în lume anecdote fără perdea, de către prietenul său Manolescu-Râmniceanu, prim președinte al Curții de Casație) s'au prezentat în casa din str. I.L. Caragiale colț cu str. Sălciilor frații Ionel și Vintilă Brătianu.

În fața patului mortuar, Vintilă Brătianu i s'a adresat fiului răposatului, Ata, cu aceste cuvinte: «Să știi că tatăl dumitale a fost un om cinstit, a avut un singur cusur: era hatârgiu».

Vintilă Brătianu a ținut să-l liniștească pe Ata din cauza zvonurilor neroade puse în circulație de oameni care habar n'au avut nici de fenomenul românesc, nici de Alecu Constantinescu, și nici gând să-i fi putut înțelege. Venite din partea lui Vintilă Brătianu, cuvintele rostite în acei zori de zi sunt hotărîtoare, deoarece omul a fost

---

1) Eugen Ionescu e și mai categoric: « Mila nu e sentimentală, domnilor nietzscheeni, dar umană și bărbătească ». (Și e specific românească.)

unanim recunoscut ca cinstit cu desăvârșire și mai presus de orice îndoială. (Poate nițel îngust și limitat în cinstea lui acră și severă [1] — dar asta-i altceva.) Când, dintr'o eroare de exprimare, s'a crezut că este acuzat de necinste, toată Camera Deputaților a izbucnit fără excepție în hohote de râs prelungi.

Dar chiar așa, spălat de necinste (iar banii pe care-i accepta drept mulțumire mergeau în cassa partidului, nu în buzunarul său), nu rămâne hatârgiu? Ba da. Atâta doar că acuzația nu ne sperie. *Relevons le défi.* Primim provocarea și răspundem: hatârul acesta, departe de a fi o calamitate națională sau măcar un cusur, este de fapt o binecuvântare și o taină minunată a sufletului românesc.

Nu-i prea de tot? Câtuși de puțin. Raționamentul, temeinic confirmat de fapte, e simplu. Dreptatea absolută și universală nu ne este accesibilă, nu o putem înfăptui. Putem însă, în mica noastră sferă de acțiune, în colțul nostru de lume, să facem câte un bine, mic, limitat, o nimica toată, dar *real,* spre deosebire de teoreticele, vagile sisteme de fericire absolută și universală a căror aprobare nu te angajează la nimic personal și-ți permit prea adeseori ca în așteptarea schimbării universale să te porți ca un canibal.

Karl Jaspers (*of all people!*) a înțeles cum nu se poate mai bine lucrul acesta când a tunat împotriva oamenilor, lipsiți de simțul răspunderii, care se duc la întruniri pentru pacea universală și când vin acasă își bat nevestele și se înjură cu vecinii.

Asta nu-i nimic. Ceeace a stârnit indignarea marelui filosof la bătrânețe e puțin lucru. I-am văzut și noi pe zelatorii păcii universale și înfrățirii generale — și s'au purtat și mai abitir. Înapoiați acasă de la meetinguri, turnau apă fierbinte peste vecinii de apartament, le încuiau camera de baie sau veceul, ori îi denunțau la securitate ca să le ia odaia. I-am văzut cu prisosință și din belșug, iar gama actelor de bună vecinătate și de frăție omenească a fost fără sfârșit. Și nu s'a putut ca hatârul să nu ne apară, atunci, într'o lumină cu totul nouă.

Hatârul ni s'a arătat ca forma practică, reală, limitată, *modestă* pe care, singură, o au oamenii la îndemână pentru a-și manifesta concret și nepretențios dragostea nu de omenire ci de oamenii din jurul lor. Hristos, dealtfel, în Evanghelie nu pomenește de îndatorirea de a iubi omenirea ci — existențial — pe semenul, pe aproapele tău. (De bună seamă, deoarece e nespus mai greu, deoarece e un fapt de tot micuț, dar e *posibil,* acum, aci, față de oamenii *aceștia,* cu defectele și maniile lor.) În această perspectivă, hatârul nu mai este o pată pentru societate, o rușine, ci un lucru excelent, o manifestare în fapt — *hic et nunc* — a bunătății și dragostei.

1) Nu numai acră, ci și înduioșătoare: folosirea birjelor, călătoria cu tramvaiul în cl. II-a de la Royat la Clermond-Ferrand...

Puternicii, miniștrii, oameni toți, nu pot realiza dreptatea universală, dar fapte bune pot face — adică hatâruri, hatârul fiind, repet, forma omenească, limitată, *modestă,* a caritătii și iubirii de oameni, sub aspect concret și practic. Dar hatârul nu are decât o acțiune foarte redusă, așa-i? Da, foarte redusă, dar o are. Este ceva din lumea realităților, se întruchipează într'un bine făcut unei ființe vii, e altceva decât o prezență la mitinguri și Conferințe despre pace și dragoste în general, urmată — în viața cea de toate zilele — de faptele înfiorătoare văzute de ochii noștri, de urîtele purtări față de *aproapele cel mai apropiat* — vecinul: încuierea veceului, apa clocotindă și denunțul rămânând pentru mine — cu tot caracterul grotesc al primelor două — cele mai îngrozitoare și punându-și pentru totdeauna spurcata lor pecete pe memoria mea [1].

Iar pentru conștiința națională, le cred la fel de umilitoare ca cele mai cumplite clipe ale istoriei românești: cuvintele Elisaftei Movilă: «Rușinatu-m'au păgânul, boeri dumnevoastră »; fesul purtat de Mihalache Sturdza și Alexandru Ghica când s'au dus să se închine sultanului la Silistra în 1837; execuțiile capugiului și îndeosebi acel respingător «Firman, bre!» azvârlit boerilor înspăimântați de către Turcul cu iataganul înroșit de sângele căsăpitului Hangherliu; leșurile legionarilor lăsate pe trotuarele Cotrocenilor de Carol al II-lea.

Da, hatârul pare a domni în lumea caragialească, și'n vechea societate română. Nu e rău deloc. Da, Românul nu e principial, nu e prea conștiincios, nu aplică orbește, implacabil și tâmp niște legi și regulamente care dacă nu sunt cu totul ticăloase sau nedrepte sunt — în orice caz și'ntotdeauna — schimbătoare. De altmintreli, spre deosebire de alte popoare mai legaliste și mai strașnice, Românul nutrește de mult (desigur de pe vremea Turcilor, în Oltenia și Bucovina de pe a Austriecilor, iar în Basarabia de pe a Rușilor) o mare neîncredere în dispozițiile legale — cunoscând întocmai ca Sf. Toma de Aquino că *legile pot fi nedrepte* și că textul legal nu este tot una cu sfânta dreptate. Har Domnului!

Nu înseamnă însă oare că Românul, băiat de treabă și om îngăduitor fiind, e și coruptibil când e vorba de punerea în aplicare a legilor nedrepte? Slavă Domnului, slavă Domnului, slavă Domnului! I-am văzut noi pe Robespierii aceștia mărunți care forfoteau, viermuiau și mișunau în tot locul și ne-am tămăduit pe veci de incoruptibi-

1) Panait Istrati — dovadă vie a inteligenței românești, exemplar de seamă al unui popor care *nu se lasă dus* sau *vrăjit* cu muia, zăhărelul, prețul cobza ori iordanul, tot pornind dela un proces de « spațiu locativ » a început să înțeleagă — în *Spovedania unui învins* — realitatea sovietică. Românului, pe care-i greu să-l prostești cu una cu două, să-l minți dela obraz și să-l îmbeți cu apă rece, i-au fost mult folositoare pentru a completa deviza « Proletari din toate țările, uniți-vă » cu vorbele « spre a nu mai trimite delegații de nătărăi în Uniune » cele pe care le-a văzut cu ochii cu privire la relațiile dintre colocatari în apartamentul lui Victor Serge de la Leningrad.

litate și de admirație față de râvnitorii conștiinciozității de pe la raion, de pe la spațiul locativ și de pe la organele de securitate, de toți proaspeții revoluționari (printre care își croiau drum cu coatele până'n rândul întâi scriitori răsfățați de fostul regim și impetuoase odrasle de bancheri), gata să-și omoare părinții și bunicii (pe prieteni, rude mai îndepărtate, vecini, colegi, nici vorbă că și mai dihai) de dragul strictei aplicări a legalității (că era absurdă n'avea importanță) și a principialității... până ce a venit și ziua (*il n'est que de vivre,* zice Sainte-Beuve, *on voit tout et le contraire de tout*) în care chiar și Traian Șelmaru s'a săturat de «Mai multă principialitate» [1]. Decât să avem amara și deșarta bucurie de a vedea dezamăgirea conștiincioșilor (*Les désenchantés de la dureté,* ce mai titlu care-și așteaptă lucidul Loti!), mai bine ne-ar fi fost să fi păstrat amintirea câtorva banale fapte bune.

Nu cumva mă las furat de un paradox și de o îndreptățită reacție împotriva unor excese și fac, dându-mi sau nu seama, apologia necinstei?

Cred că nu, pentrucă lucrurile — și aci, ca pretutindeni — nu sunt pe cât de simple s'ar părea și ne-ar plăcea să fie. Mai întâi, hatârul nu e o nedreptate sau o infracțiune, ci o dreptate modestă, cum am mai subliniat. Trebuie să raționalizăm — zice Blaga [2] nu numai pe linia identității absolute, ci și pe a identității elastice și atenuate.

Și iată că îmi vine un sprijin de unde nu m'aș fi așteptat. Un democrat intransigent și principial, nimeni altul decât rigorosul radical Alain[3] face pe larg și cu entuziasm apologia hatârului. Jules Lagneau, veneratul profesor al lui Alain, avea un elev care fusese nedreptățit, mai bine zis năpăstuit la un examen de intrare la universitate. Aflând de aceasta, ce face Lagneau? Stă cu brațele încrucișate? Nu, căci — deși mândru și distant — e om drept. Se vaită? Nu, că nu-i muiere. Scrie un memoriu, face o cerere de reintrare în legalitate? Sau poate că, scârbit de cele ce s'au întâmplat, se înscrie într'un partid politic ce se pregătește să făurească dreptatea universală? Nu, nici asta. Face cu totul altceva, care stârnește aprobarea necondiționată, admirația neprecupețită, ba și extazul militar al lui Alain — face un hatâr! Își ia adică pălăria și dă fuga la Paris să restabilească dreptatea, *punând o pilă* pentru elevul lui la un alt examinator, care-l va trece. *Lanțul slăbiciunilor.*

Ăsta e actul de dreptate, să scoți fulgerător spada din teacă și să spinteci balaurul! Întocmai ca și Lagneau proceda cavalerul medieval, care și el săvârșea, rătăcind peste tot pământul, câte un hatâr oride-

1) Titlul unui faimos articol semnat de acesta în *Scânteia* în 1949, deschizător al unei ere de intensă « strângere a șurubului ».

2) *Experimentul și spiritul matematic.*

3) În *Souvenirs concernant Jules Lagneau.*

câte ori întâlnind o nedreptate (și câte nu-i ieșeau în cale), fără a mai sta pe gânduri, nu se da în lături de la un modest act de dreptate particulară. Căci slobozind fecioara din lanțurile balaurului ori ale spânului, cavalerul făcea de fapt un hatâr caracterizat; nu rămâneau oare toate celelalte fecioare încăpute sub stăpânirea balaurilor și spânilor mai departe ferecate în lanțuri? Și totuși nimeni nu contestă că fapta cavalerului rătăcitor era bună și binecuvântată, deși era cât se poate de limitată și de personală, deși, prin urmare, aducea nespus de mult a hatâr.

În privința cavalerului ar mai fi de discutat, dar soluția adoptată de Jules Lagneau în cazul elevului urgisit nu îngăduie îndoieli: e curat hatâr, și entuziasmul lui Alain duce neapărat la o concluzie cam tristă, la un adevăr cam smerit, dar incontestabil, și care sună așa: dreptatea generală și fericirea universală e greu să le realizăm, dar acte de dreptate parțiale, mici, locale, foarte modeste și limitate (mă repet, dau cu ciocanul în același loc: vreau să mă fac auzit cât mai limpede) putem face; nițică fericire și lumină putem răspândi în jurul nostru pe o arie foarte îngustă; asta-i totul. Puțin. *Întuneric și lumină;* lumină, puțină. Fapte bune, rare. Să ne grăbim, trenul nu stă mult în gară.

Acele bune fapte rare, măcar de le-am face. Nu sunt decât hatâruri care nu schimbă întru nimic condiția omului? Pomeni, cu alte cuvinte? [1] Or fi, dar atâta tot putem cu adevărat face. Venind cu asemenea fapte în mod stăruitor, cu bunăvoință și cu zâmbetul pe față, mai rodnic lucrăm decât palavragind despre pacea universală și frăția generală pentruca să intrăm apoi în casă și să facem cele spuse de Jaspers, cele știute cu veceul, cu apa clocotindă și cu denunțul la securitate.

Îmi veți îngădui să duc dorul celui mai inveterat hatârgiu, care măcar în micul lui petec de viață mai împrăștie câte o bucurie. Iar lui Robespierre și tuturor principialilor — care în fond sunt niște turnători — să le-o prefer pe doamna Sans-Gêne, care salva oamenii de la eșafod.[2]

1) Catehismul episcopilor olandezi merge și mai departe și îndrăznește să pomenească în această ordine de idei de fapta bunului Samaritean care ajută pe cel în nevoie și apoi își vede de drum, cu toate că mai sunt pretutindeni atâtea alte dureri care s'ar cere ușurate. «Dându-ne seama că nu putem face totul, pricepem că nu suntem de fapt decât niște *slugi netrebnice* » (Luca 17, 10).

(Ne referim la pag. 522 a volumului *Une introduction à la foi catholique, Le nouveau catéchisme pour adultes réalisé sous la responsabilité des évêques des Pays-Bas,* 1968.)

2) Nu încape îndoială că tendința spre măreț, abstracțiune și generalizare — proprie omului —, pe de o parte, și egoismul lui conservator, pe de alta, îl îndeamnă să amâie până la totala soluționare pe plan universal orice îmbunătățire a relațiilor cu semenii din jur și orice mărunt act de renunțare. Constatarea aceasta psihologică este elementară. Dar consecințele ei nu rămân mai puțin cutremu-

PORCUL

A fost pomenit aici un nume, un nume de om deștept, bun la suflet și iubitor de țară. Până și intelectuali cu talentul și puterea profetică a unui Pamfil Șeicaru nu l-au înțeles și l-au nedreptățit. Personalitatea lui e vrednică de o cercetare răbdătoare și adâncită, care nu-și poate desigur afla nici măcar schița în aceste sumare rânduri subiective. Dar o punere la punct și o restabilire a dreptului adevăr se impun. Cer învoirea să reamintesc o mică anecdotă care rezumă în chipul cel mai minunat trăsăturile esențiale fenomenului denumit hatâr, anecdota celor trei porți de la Regie.

La stăruința soției sale, conul Alecu a cerut directorului Regiei să numească pe careva portar. I s'a adus ministrului la cunoștință că sunt doi portari la cele două intrări ale Regiei, fiecare cu schimbul lui. Dorește oare să fie dat unul din ei afară? Ferească sfântul. Atunci? Să i se găsească protejatului alt loc. Nu se poate, numai pe acela îl vrea, morțiș. Soluția, ruptă din rai și făurită deadreptul de înțeleptul și iscusitul suflet românesc a fost numaidecât găsită de cel căruia lumii îi place a-i zice Porcul: să se deschidă în gardul de zid al Regiei o a treia poartă.

Ajunge-mi. Fie-i celui ce a găsit soluția țărâna ușoară și odihnească-l Dumnezeu în pace.

(Iar pe cei care vor socoti că s'a trecut la o cheltuială inutilă îi poftesc să facă — sub cerul de un albastru nesfârșit al lui Septembrie, ca în *Moartea lui Castor* — o lungă plimbare odihnitoare pentru zvâcnirile minții.)

« *FORMA FĂRĂ FOND* »

Lui Titu Maiorescu i-a izbutit să creeze o formulă care avea să se bucure de tot atâta succes și răsunet ce pregnantele formule concepute mai târziu de doi mari specialiști ai genului: Péguy și Blaga. Vie, concentrată, puternică, nițel misterioasă (cât trebuie), înzestrată cu o aliterație deosebit de ritmică, eufonic-disprețuitoare (f-f-f), construită masiv-echilibrat (5-4-4), fericita rostire a lui Maiorescu avea să dăinuiască, alcătuind ca mai toate cele de soiul ei o cheie universală. Deși plină de calități și menită unui viitor frumos, formula lui Maiorescu este totuși clădită pe o neînțelegere. Ceeace i s'a părut

rătoare și stranii. *Cred în republica universală și în societatea fără clase, dar până atunci iau cămătă și, dacă-mi cere careva iertare, răspund: da ce's eu popă să te iert?*

inteligentului critic a fi o dovadă de neseriozitate (păcat de neiertat în ochii săi) a fost de fapt cu totul altceva: o sănătoasă reacție de auto-apărare a organismului social român.

Căci Românii au știut din totdeauna că lucrurile — și în special cele politice — sunt relative și că lumea aceasta este evanescentă. Prin urmare oridecâte ori un *fond* nou (adică o nouă teorie) venea să-i fericească, ei au avut, din fericire, mereu grijă să ia acest fond *cum grano salis* și să-l reducă pe cât posibil la formă, care nu poate activa nociv în adâncime.

Ceeace i se părea dară lui Maiorescu turpitudine era în realitate dovadă de înaltă înțelepciune, procedeu dibaciu de auto-apărare al unei ființe sociale care nu voia din te miri ce să pună toate cele cu susu'n jos numai pentruca să aplice cu strășnicie niște idei necunoscute despre care încă nu se știa ce rezultate vor da [1].

Un fenomen asemănător s'a produs în China, unde atâtea mari descoperiri (tiparul, busola, hârtia, praful de pușcă, moneta-hârtie, instrumentele bancare de schimb și câte altele) nu au depășit, nu au fost lăsate să depășească nivelul experiențelor de laborator, curiozităților și distracțiilor și nu au luat acel caracter de masă și de producție în serie care ar fi riscat să ducă la o răsturnare a orânduielilor societății.

Forma fără fond e și ea o rezistență, o neîncredere în idei, o fidelitate față de glasul inimii și al instinctului. Forma fără fond: expresie a superiorității recunoscute credințelor asupra ideilor, un anti-corp dârz, o stavilă în calea necunoscutului.

Că forma fără fond n'a fost atât de rea se vede (toată istoria nu-i decât perspectivism) și din desfășurarea relațiilor româno-turce dealungul veacurilor. Puterea suzerană s'a mulțumit de bine de rău cu forma. Când însă în afară de «bieții Turci, Dumnezeu să-i ierte» (M. Eminescu) s'a amestecat și «puterea ocrotitoare» s'au schimbat lucrurile, Rușii cerând și *fondul*, adică nu numai haraciul și peșcheșul (floare la ureche), dar și dragostea, declarația de fericire, sufletul, toate produsele și țara toată.

N'ar fi putut însă românismul să înlăture fondul fără a mai recurge la vicleimul formei care, orice s'ar spune, tot dovadă de neseriozitate e? Și iată că s'a pronunțat, după acel de hatâr, încă un cuvânt grav: neseriozitate. Și la acesta vom zăbovi, cheie fiind și el.

1) Neîncrederea în schimbări și oroarea de mutări le exprimă cu putere Edm. Burke: « Simpla idee a formării unui nou guvern ajunge ca să ne stârnească scârba și groaza ». Aceleiași familii spirituale îi aparține contele Taafe care a rezumat politica internă a imperiului habsburgic în « a ține toate națiunile statului într'o egală stare de nemulțumire ».

NESERIOZITATEA

Se cere, pentru a-l înțelege pe Caragiale puțină răbdare, o decantare a noțiunilor brute, care vor fi privite mai pieziș și mai subtil. Poate că Trahanache, Zoe și Tipătescu sunt exemplare umane mai civilizate și de calitate mai rafinată decât s'ar zice și care-s greu de înțeles în gingașa lor cumpănire de către minți obtuze și simpliste dispuse să priceapă doar boacănele, mură'ngurile și extremele. Nu-s pentru oricine. Sunt tipuri care le scapă celor ce nu știu decât de alb și de negru, de noțiuni vândute cu toptanul și n'au habar la ce amețitoare temperaturi se făurește o civilizație blândă și binevoitoare. Nici nu bănuiesc. E o alhimie de care sunt cu desăvârșire străini și nu știu decât a-i da zor cu neseriozitatea.

Avem ac de cojocul lor. Și ce mai ac! Un pastor, un pastor calvinist care mai e și profesor și pe deasupra elvețian de națiune germană. Pastorul acesta este unul din cei mai mari teologi ai vremii de azi și se numește Karl Barth.

În predica despre *Filipeni IV, 4-5* se arată de către Karl Barth că este potrivit lucru și cuviincios să ne bucurăm întru Domnul și să ne apărăm dreptul nostru dacă-l avem.[1] *Dar nu cu prea mare și categorică seriozitate,* numai ca oameni care până la urmă tot o să trebuiască să-l părăsim. Dreptul acesta al nostru nu-i ceva definitiv și real în fața lui Dumnezeu și, de fapt, îl deținem în felul în care, cum zice Luther, se folosește cizmarul de cuișoarele și de sforile și de uneltele lui și apoi le pune pe masa de lucru.

Din cele de mai sus rezultă că datoria noastră dintâi este cel mai bine prinsă în cuvântul blândețe. Dacă trebuie să ne purtăm în lumea aceasta ca niște trecători, se cuvine să ne bucurăm și să ne folosim de ce-i al nostru, — dar numai *jucându-ne.* Altă consecință e veselia întru Domnul, fără de care nu ne alegem decât cu vechea pornire spre harță și plăcerea de a face oamenilor din jur viața rea, cu acea *nenorocită seriozitate* (să nu uităm că vorbește un pastor-profesor calvinist de limbă germană!!) « datorită căreia așa zișii buni mai vârtos decât așa zișii răi își acresc deobicei viața și fac din lume un iad; rămânem cu acel război de nimicire mutuală dus — conștient ori ba — în numele idealului, uneori până și în numele idealului creștin. »

După întruparea lui Hristos, continuă Karl Barth, nu mai poate fi vorba de seriozitate absolută în cele lumești și nici de drepturi absolute. Și nici de acreală și amărăciune. Relativizarea a tot ce e lumesc duce, următor Întrupării, la o datorie generală de blândețe și voioșie.

Aferim pastor calvinist! Vorbește ca cel mai autentic exponent al sufletului românesc. Întocmai ca și hatârul, « neseriozitatea » este un parametru al lumii pe care ne-o dezvăluie *Scrisoarea pierdută:* nebănuită, fermecătoare, patetică, unde ura (întrucât există, deoarece Cațavencu n'o urăște pe Zoe, se folosește doar de o situație; iar Spiridon se știe că nu e nici el ușă de biserică față de jupân Dumitrache) piere când se rostesc cuvintele magice: *Iartă-mă-te-iert,* unde împăcarea stă mereu la pândă,[1] unde nu se ia totul *deadly serious,* adică o lume — potrivit cu cele spuse de Karl Barth — adânc creștină.

(Neseriozitatea, întocmai ca și formula lui Ivan Karamazov: « Dacă Dumnezeu nu există, totul e îngăduit » are două fețe. Dacă Dumnezeu nu există și totul e îngăduit nu înseamnă numai că insul își poate face de cap fără teamă și remușcări, mai înseamnă că și natura oarbă sau universul nepăsător îi pot juca cele mai crude renghiuri, că nu are nici un adăpost, nici un recurs. Dacă Dumnezeu nu există ești tu liber în mod absolut, dar sunt și ceilalți, care te pot batjocori cât poftesc. Libere, neîngrădite, lipsite de orice obligație ori măsură sunt și forțele rele și ironice, stihiile cele mai neîndurătoare sau mai indiferente. Tot astfel, neseriozitatea ne lipsește de binefacerile unei sigure aplicări a rânduielilor dar ne ferește și de consecințele dezastruoase ale conștiincioasei traduceri în viață a legilor nedrepte.)

Lumea aceasta blândă, hatârgioaică, împăciuitoare, relativistă, care — spre norocul mădularelor ei — se arată înclinată să aplice fondul numai cu ușurelul și cu binișorul, glumeț și îngăduitor, mai mult de formă (care-i un fond, cum zic medicii, benign) desigur că e și neserioasă.

Slavă Domnului, și de data aceasta. Societatea românească, după ce n'a luat democrația prea în serios, nu avea să ia nici totalitarismele prea în serios, nu avea să omoare cu sutele de mii pe Evrei, avea să fie în Europa singura care — prin conducătorul Statului — să i se împotrivească lui Hitler în chestiunea aceasta esențială pentru el, n'avea să facă lagăre model, avea să aplice în mod cu totul « neserios » dispozițiile rasiale, regulamentele în închisori și în unicul lagăr

---

1) Despre ce se întâmplă într'un sistem exclusiv întemeiat pe drepturi, contabilitate și contracte, iată ce spune Dostoievski: « Suntem în epoca prefigurată de Apocalips prin al treilea cal, armăsarul cel negru, și călărețul care ține în mână o cumpănă, căci în veacul nostru totul se bizuie pe o balanță și pe contracte, toți urmăresc numai dreptul lor. » Și: « O măsură de grâu pentru un dinar și trei măsuri de orz pentru un dinar... Pe deasupra vor să-și păstreze și spiritul liber și o inimă curată și trupul sănătos și toate drumurile cerești laolaltă. Dar, bizuindu-se numai pe drepturi, oamenii nu vor izbuti să și le păstreze, iar la urmă va veni calul cel fără de culoare și cu el odată ceeace poartă numele de Moarte, pe urmă din toate se va alege iadul. »

Iar Blaga: « Numai în iad se socotește... În împărăția lui Dumnezeu a socoti e un păcat. »

Cf. în « L'Otage » cele spuse de Coufontaine despre ceeace se va întâmpla când valorile de credincioșie și afecțiune vor fi înlocuite de concurență.

1) *La pândă* ca în *Facerea,* 4, 7 (unde e vorba de păcat) sau *bătând la ușă* ca în *Apocalips,* 3, 20 unde Domnul așteaptă să intre în inima omului?

unde internații se săturaseră de orez și se plângeau că nu primesc în noaptea de revelion decât o singură sticlă de șampanie[1]... Din acest punct de vedere poate că, vorba lui Pirgu, e drăguță neseriozitatea și *are și ea părțile ei*, iar motto-ul ales pentru *Crai* de Mateiu dovedește că a înțeles sufletul românesc mai puțin decât intuitivul, genialul dar și îndârjitul său tată.

Neseriozitatea noastră, ca și împăcarea cu pupături din piața endependenți, se înscrie întru totul în doctrina lui Karl Barth, oricât de curioasă ar părea apropierea între două viziuni ale vieții ce s'ar zice atât de felurite.

STILUL ROMÂNESC

Alt mare adevăr este că există un stil și un orizont românesc și în modul de a concepe statul, societatea, relațiile dintre oameni, adică viața social-politică, stil și orizont pe care le putem desprinde din opera lui Caragiale și în deosebi din *Scrisoarea pierdută* în momentul culminant al lui *Iartă-mă-te-iert* sau din hulitele pupături finale ale *Telegramelor* — cele două paroxisme ale operei, de toți batjocorite, de mine unul socotite ca sublime și puternic descoperitoare ale sufletului românesc.

Nu ne vine a crede că așa e pentrucă nu stăm să cugetăm că stilurile sunt diferite. Există, bunăoară — îndepărtat — un stil spaniol, grav, tragic, unde omul e aspru cu sine și cu ceilalți, un stil în care gluma și ușurința trebuie folosite cu multă luare aminte — stil pe care l-a zugrăvit atât de concentrat H. de Montherlant în *Le maître de Santiago* și l-a comentat atât de exact și de fastuos Thomas Mann în *Zauberberg*. Perfect valabil și mult vrednic de admirație este acest stil. Dar nu e singurul. Sunt și altele, valabile și ele, și ele demne de prețuire. Din opera lui Caragiale se desprinde în relațiile dintre oameni un astfel de alt stil, bonom, blând, bogat în încredere, prietenie[2], ospitalitate și milă.

Nu înseamnă însă că stilul sufletesc al Românului este de fapt ușuratec în sens lichelesc. E, dimpotrivă și la dreptul vorbind, răspuns adânc la o gravă problemă și soluția cea mai cuminte pentru o întrebare lăsată nedeslușită de trecerea veacurilor.

---

1) Petru Groza, *În umbra celulei.*

2) Cuvintele lui Alecu Russo: « Se vidè și era prieteni » spune totul — cum mai frumos nu se poate — despre inima deschisă a Românului și pornirea lui spre comunicabilitate. Cuvintele acestea — când ai apucat să trăiești vremuri caracterizate prin neîncredera generalizată, bănuiala neadormită și ura reciprocă universală — sunt un balsam, ung inima cu miere, o cunfundă în băi de lapte în care s'au topit petale de trandafir.

Calitatea unei orânduiri politice, spune Ignazio Silone, nu e funcție de producție, de consumație sau de educație publică, ea depinde mai ales de soiul de raporturi care se stabilesc între oameni.

Întreaga istorie a dreptului constituțional aci ajunge, după ce s'a vădit că toate curțile de casație și justiție, toate recursurile în neconstituționalitate, toate pavezele juridice (inclusiv solemna Curte de la Karlsruhe) sunt, când lucrurile iau o întorsătură acută, cu totul iluzorii. Ceeace însă poate statornici o viață liberă și o atmosferă neapăsătoare sunt aceste relații obișnuite dintre cetățenii unei țări. Ba Alexandru Soljenițin merge și mai departe și precizează[1] că statul nu numai că nu trebuie să-și îndemne supușii să alerge după fericire dar nici măcar să le asigure el fericirea deoarece fericirea este la urma urmelor o noțiune negustorească, un idol comercial. Dacă-i vorba așa, fericit e și animalul care-și sfâșie prada. Adevăratul scop vrednic da a fi propus oamenilor este bunăvoința reciprocă. Tot secretul, grăiește Soljenițin, de parcă s'ar destăinui un suflet de Român, este să existe între oameni — și numai între ei pot exista — aceste relații de bunăvoință.

Deplină confirmare a stilului românesc.

Mitică[2], Lache și Mache nu pot dealtfel umbri o altă față a stilului românesc care-i vecină cu cea mai autentică intransigență a samuraiului japonez, și care de fapt nu o contrazice pe cea dintâi, ci o întregește paradoxal. Există la noi și un al doilea stil care și-a aflat zenitul în purtarea lui Constantin Brâncoveanu și a fiilor săi la Țarigrad. Ne gândim câtă dreptate avea lordul Chesterfield când scria fiului său: « De trăit poți să trăiești cum vrei, de murit să mori ca un gentleman. » Constantin Brâncoveanu, a cărui viață a fost lumească și a cărui politică se deosebește mai ales prin subtilă îndemânare, a știut, dintr'odată, să treacă, în fața gâdelui, la eroism și sfințenie.

Resemnatul păcurar mioritic, înainte de el, eroicii rezistenți din Moldova anului 1917[3], după aceea (ca și faptele ostașilor dealungul veacurilor, ale unor ostași adeseori atât de sumar echipați și hrăniți), nu contrazic bonomia personagiilor pe care I.L. Caragiale i-ar fi voit mișei, dar mărturisesc că o societate « frivolă » poate suferi instantaneu o mutație[4] și executa saltul calitativ care duce *prin viroage și*

---

1) În *Pavilonul canceroșilor*. Cf. Jean Cassou (*Pour la poésie*): « O civilizație există atunci când (...) pare că recunoaște demnitatea omului. Nu când se organizează pe baza unui concept exterior și superior omului, deoarece conceptele duse de însăși logica lor, ba și conceptul de rațiune, ajung numai la fapte smintite. Ideile nu-s decât idei. Dar să te trezești la conștiința demnității omenești... »

2) Popescu al lui Camil Petrescu s'a luptat vitejește în război.

3) Cărora în zadar le erau aruncate manifestele defetiste ale lui C. Stere.

4) Întocmai așa se întâmplase și cu o altă civilizație socotită și ea «frivolă», aceea a « sudiștilor » americani cu prilejul izbucnirii războiului de secesiune, în cursul căruia a dovedit atâta eroism.

coclauri pe alt plan, precum și că stilul — întocmai ca sorii galaxiilor — e deobicei dublu, generalizările fiind primejdioase.

ÎNTRE APUS ȘI RĂSĂRIT

Din atenta röntgenizare a sufletului personagiilor caragialești rezultă că românismul se află în punctul de aur al cumpănirii dintre apus și răsărit. Românismul cunoaște bine orientul, *Varlaam și Ioasaf* dovedind pe deplin că știe ce e setea de nirvana, că are conștiința deșărtăciunii lumii care și pentru el ia înfățișare de iluzie, de nu chiar de vrajă, de maya; iar isihismul e dovadă cum mai categorică nu poate fi.

Dar la zădărnicia vieții nu se răspunde cu negrul pesimism al unui Li-Tai-Po și nici numai cu teoria lenei, cântecului și nepăsătoarei beții a lui Omar Kayam. Răspunsul, care-i mai complex, ocolește și ușurătatea simplă și metafizica liniștii cu orice preț. Românismul, oricât de mioritic resemnat în fața morții, are și contacte stăruitoare cu occidentul cel energic și activ. Dacă se ferește de infernala goană occidentală după fiecare părăluță și secundiță, când de dragul organizării, eficienții, operativității, utilității și scăderii prețului de cost viața ajunge iad și chin[1], apoi se dă în lături și de la ceeace duce numai la mizeria apocaliptică. Punctul românesc de echilibru e delicat și adânc chibzuit.

Echilibrul stă probabil în aceea că noțiunile apusene nu sunt negate, tăgăduite ca în hinduismele de tot felul[2], ci numai *relativizate,* adică însușite, dar știute ca trecătoare, ca trebuind să nu fie luate prea în serios (conform cu Barth). Relativizarea aceasta — iar nu totala tăgadă — este secretul farmecului nespus al unei lumi care dintr'un început a fost creștină, care din totdeauna a priceput (și în vremea religiei cerului și de la Întrupare încoace) că « realitățile » sunt totuși relative și nu merită să li se jertfească liniștea sufletelor și bunele raporturi dintre oameni pentrucă nu sunt esențe[3]. Avem, pe scurt, de a face cu o lume care nu e nici apuseană nici răsăriteană, ci

1) Pe larg și limpede a spus-o J. Guéhenno.

2) *We don't explain the world,* zic adepții lui Gurdjeff, *we explain it away.*

3) Nu degeaba e Platon așezat de vechii maeștri zugravi și iconari români printre sfinți pe zidurile bisericilor. Românismul e îndatorat lui Platon întrucât știe să deosebească platonicește esența (adevărul) de fenomenul lumesc trecător și părelnic. Fenomenalul acesta sau e crud și rău — în care caz nu trebuie să i se jertfească pentru nimic în lume esențialul; sau e frumos și atrăgător — și atunci tot ca « joc secund » trebuie privit, tot izvoditor doar de melancolie este.

entre deux, unic de armonioasă, de echilibrată în acel punct de aur care — poate — nu se mai găsește nicăeri și care explică decе

Privighetori din alte țări
Vin doina să ne-asculte.

Dacă eroii lui Caragiale se iartă unii pe alții și se împacă fără de rușine înseamnă că și-au apropiat temeinic relativismul, că nu se închină idolilor tribului, peșterilor și teatrului și că nu-i chinuie furia răutăcioasă a rostirii adevărului numai de plăcerea scandalului, a dezvăluirilor cu orice risc, a poalelor date peste cap și aramei date pe față.[1]

Lumea blândeții, iertării și împăcării, lumea machiavelismului relativ a păstrat legătura ontologică neîntreruptă cu esența creștinismului. Nu e agitată, are timp să fie cuviincioasă[2], are timp și de tabieturi și taclale[3], a cunoscut sacnasiul[4], loc de răgaz și meditație,

1) François Mauriac, comentând *Scrisoarea purpurie* a lui Nathaniel Hawthorne, vorbește (în *Mémoires intérieurs*) de *adevărul cuprins de nebunie,* de nebunia furioasă a bigoților sângeroși care nu cunosc decât Buchia, fariseii cei răi (căci au fost și unii buni printre ei), a căror dragoste de Litera necruțătoare e veșnică întocmai ca dragostea Fiului omului.

Cu privire la primejdia unei concepții nerelativizate a supremației adevărului se mai cuvine a fi citat Pascal, după care însuși adevărul poate deveni idol, deoarece fără dragoste nu e chip al lui Dumnezeu ci capiște nevrednică de închinăciune din partea oamenilor.

Berdiaev aduce importante precizări: «Fanatismul este una din deformările cele mai bolnăvicioase ale conștiinței. Cel atins de boala aceasta (...) e mereu un « idealist » întrucât pentru el « ideia » trece înaintea omului și e gata să chinuiască, să nimicească ființe vii în numele ideii... Fanatismul este un ciudat fenomen în care vedem cu ochii o degenerescență a psihicului omenesc, sub înrâurirea unor cauze ce nu pot fi luate drept rele în sinea lor... Înfățișează un soi de nebunie, iscată de neputința primirii adevărului în plinătatea lui.

Fanaticul nu înțelege taina libertății și libertatea e pentru el o margine peste care nu poate trece. Oricât s'ar semeți cu credința lui religioasă, e cel care se aseamănă cel mai puțin cu Dumnezeu, pentru care e cel mai puțin apropiată desăvârșirea Tatălui ceresc; căci Dumnezeu îngăduie răul și pe răi și-și întemeiază planul cu privire la lume și la om pe libertate, fără de care nici un bine, nici o credință și nici o milă nu-l interesează. Nu luăm îndeajuns aminte la toleranța pe care Dumnezeu o arată față de rău și de cei răi, deși de fapt are o valoare ontologică. Toleranța nu e o nepăsare față de bine și de rău, e îndrăgire a libertății omului și dragoste de omenire... Fanaticul este un om care nu-i în stare să-și însușească mai mult de o idee deodată (...), care nu pricepe complexitatea lumii divine... Tot ceeace este viu nu ființează decât în plinătate, în armonicele corelații dintre tot și părți, și orice valoare ridicată la rang de idol se preface în minciună ».

2) *There is always time...*

3) La taifasul prietenesc și cult se referă într'o formă populară Anton Pan: « Hai să vorbim degeaba că tot n'avem nici o treabă. »

4) Dar și prispa, cerdacul, element permanent al arhitecturii populare. deasemeni loc de trecere și de îmbinare între natură și intimitatea vieții de familie. (Cf. constatările arhitectului Const. Joja.)

al bucuriei de a trăi și de gustare neanxioasă a trecerii timpului, punct de apropiere cu India[1].

Desigur că puntea dintre occident și orient pe care o stabilește lumea românească — trăsură de unire și moment de echilibru — a stârnit și nedumerire și dispreț (ca tot ce e curat și nobil, întotdeauna și neapărat) și neînțelegere și supărare, de nu pică și chiar ură. Din neconștiincioasa aplicare a seriilor de « fond » ideologic, din facultatea de a se împăca și ierta, din nestrășnicia firii, din propensiunea spre voioșie și sfătoșenie s'a tras concluzia atât de falsă a iremediabilei superficialități.

Cât de fericite (în înțelesul cel mai evanghelic) ne par astăzi, după experiențele prin care ne-a fost dat să trecem, aceste minunate și foarte creștinești virtuți care se numesc împăcare, iertare, moderație. Iartă, se împacă, uită, se veselesc, fac hatâruri... Lichelism? (Căci așa s'a spus.) Nu, deșteptăciune înțeleaptă, echilibru, bunătate, omenie perenă pusă deasupra schimbătoarelor teorii. Teoria, Românul o reduce la cât trebuie și nu mai mult; conștiinciozitatea în aplicarea răutății și absurdului (măcar de îmbracă veșmântul legalității) o dă încolo. Ce bine! Poporul român nu a pus în aplicare — logic, dur și neomenesc — cerebralul; prea înțelept, prea creștin, prea milos, prea știutor al relativității celor lumești, grijuliu să nu confunde onestitatea cu cerbicia, a tras mereu înspre învățăturile moralei elementare din fundul inimii omului, pe care nu le-a uitat. (Căci greu nu-i să înveți, greu e să uiți. Greu ne este să facem *tabula rasa.* Aceasta este o iluzie carteziană. Omul știe întotdeauna ce face. Nu putem proceda ca și cum n'am ști nimic. Venim pe lume cu o încărcătură de cunoștințe sau măcar de bănuieli, de care nu putem să ne facem — așa cum voia André Gide — că nu știm.)

Dar relativizarea pe care am constatat-o în concepția ideologică românească mai poate da și alte roade. Cred că trebuie să avem curaj și să mergem, pe calea lui Einstein, până la o generalizare a relativității.

RELATIVITATEA GENERALĂ

În această fază înaintată a bărbăției și lucidității putem vorbi fără înconjur și perdea și propune meditației cititorului nu lapte ca pentru copii, ci carne, ca unor adulți.

Relativitatea generală din domeniul social politic ne învață că multe din noțiunile socotite rele și condamnabile pot în anumite

1) Unde rajahii vremurilor străvechi își petreceau mult timp pe terasele palatelor ca să se uite, culcați cu fața'n sus, la trecerea norilor și la formele pe care aceștia le plăsmuiau.

împrejurări dobândi caracter binefăcător, iar cele unanim considerate drepte și pilduitoare pot deveni catastrofale și izvor de mari dureri, necazuri și grea pătimire.

După cum în imponderabilitate sau în apropiere de zero absolut legile fizice obișnuite se modifică, și în stările politice anormale principiile clasice nu mai funcționează în sensul lor din totdeauna. Valorile își schimbă semnul algebric, din *minus* în *plus,* și invers. Mita, chiulul și delăsarea pot căpăta pe +, iar intransigența, seriozitatea spiritul de datorie pe —.

În special cele petrecute la noi după 6 Martie 1945 au constituit un fel de raze infra roșii care ne-au permis să facem descoperiri psihologice și sociale din cele mai neașteptate și mai tulburătoare [1].

Pe de o parte ne-au îngăduit să descoperim înapoia caricaturii lui Caragiale (deoarece caricatură a voit-o) adevăratul tablou al sufletului românesc (caricatura sau palimpsestul nefolosind atât de multe straturi de vopsea încât să nu mai fie cu putință refacerea imaginii inițiale), iar pe de alta ne-a arătat că se impune o revizuire a ierarhiei valorilor din cadrul moralei politice.

Într'o perioadă istorică *normală,* într'o societate liniștită și într'un regim politic legitim întemeiat pe respectarea valorilor omenești tradiționale, firește că mila, lipsa de conștiinciozitate, încălcarea legii sunt calamități. Dar când legile devin strigător la cer de nedrepte, când Statul se preface în vrăjmaș declarat al unei părți a națiunii, când violența și persecuțiile sunt oficializate, când absurdul stă în scaunul de domnie, atunci mita, lipsa de conștiinciozitate și ocolirea legii devin nu numai îngăduite, ci iau aspect de fapte bune, de stavilă pusă în calea deslănțuirii demonismului. Ele se arată ca forme de reacție ale sufletului omenesc tradițional împotriva dementelor unei clipe dezechilibrate de istorie.

Echilibrul, la rândul lui, ușor poate cădea de pe pozițiile de îngăduință, blândețe și iertare în superficialitate, lichelism și șmecherie. Așa s'a străduit Caragiale să prindă sufletul românesc deviat în-

1) Și să ne înțelepțim în câțiva ani cu milenii. Subteranul lui Dostoievsky, psihologia abisală, misterele lui Kafka, situațiile-limită, meandrele lui Sade și Proust, straturile lui Freud, Jung și Adler, golurile noului val, parapsihologia, coșmarurile stupefiantelor și halucinogenelor, angoasa existențialistă... sunt toate bani mărunți pentru cine a trecut prin experiența ultimului sfert de veac în România, astfel încât generația actuală se găsește în așezarea închipuită de Dostoievski: omul de rând din răsărit știe mult mai mult decât intelectulul din occident.

Desigur că nu numai cei din România au suferit și s'au înțelepțit. Dar pentru un popor nespus de îngăduitor, nevinovat și neștiutor de sadism, încercarea a fost atât de uluitoare, încât saltul produs a fost și el excepțional.

Prevestindu-l pe Einstein, după a cărui teorie spațiul ca atare nu există, ci este creat de materia în expansiune, Léon Bloy a scris dealtfel: « Sunt în inima noastră locuri încă neexistente și trebuie ca durerea să pătrundă până acolo pentruca să ia ființă. »

spre aceste ipostaze josnice. Dar marele lui talent n'a putut ascunde adevăratul suflet românesc, măcar dacă a stat să-l fotografieze în deviere și nici nu a putut face ca rasele infra roșii să nu scoată din caricatură modelul autentic.

ERA ȘMECHERILOR

Printr'un curios și paradoxal efect al dialecticii, dulceața pe care am desprins-o în momentul caragialesc avea să se descompună, trecând prin prisma evenimentelor, paralel : și în odioasa conștiinciozitate de tip Shylock sau maghiar, și în șmecheria levantină. Aceasta din urmă atâta s'a răspândit și consolidat, încât poate eticheta o întreagă epocă, al cărei prototip neașteptat e vestitul Moș-Teacă al lui Tony Bacalbașa.

Ca și sudul Statelor Unite (unde moșierul alb care despărțea prin vânzări o familie de sclavi negri nu mai era primit în nici un club), societatea românească se înfățișează alcătuită și ea tot din tipuri sociale superioare și rafinate. *Gentleman* e autorul lui *Pseudokineghetikos* și acel al *Vieții la țară,* gentleman e recele Luceafăr, omul din autoportretul lui Grigorescu și învinsul de la Buftea.

Când în locul lui și-au putut face mendrele stâlpii cafenelelor, Moș-Teacă și șmecherii de pe maidane, când s'a generalizat cătănia, s'a trăit pe căprării și s'a scris la gazeta de perete (invenția e a lui F.W. Taylor și, la noi, a lui Teacă) a început să se vadă că lumea din *Călătorului îi șade bine cu drumul* (nuvelă tot atât de semnificativă pentru fenomenul românesc ca și finalul *Scrisorii* și *Telegramelor*) era nu numai neserioasă, ci și adânc umană și cumsecade. Iar cei care într'însa nu se aleseseră cu locurile cele mai bune tot au putut înțelege că are dreptate Jules Romains când spune [1] că e mai bine să locuiești în odăița dela mansardă a unui palat decât în camerele din față ale unui balamuc în paragină.

Alde Iorga, N. Grigorescu, E. Lovinescu, G. Ibrăileanu, G. Călinescu s'au înșelat pentrucă n'au putut avea, n'au avut sau (în cazul celui din urmă) n'au vrut să aibă perspectiva de după 6 Martie 1945 a unei societăți sfâșiate între aspra conștiinciozitate și biruitoarea șmecherie.

«Imunda boemă» a lui Mateiu, devenită tragică și atotputernică șmecherie, avea să rupă ultimele văluri și să pună în desăvârșit

1) În *Les hommes de bonne volonté.*

contrast lumea nevinovată a hatârului cu lumea răului absolut, a vicleanului pe care Dostoievski[1] și Thomas Mann[2] l-au descris sub trăsăturile șmecherului.

AUTO-CENZURA

Oamenii aceștia ai lui Caragiale care îndrugă verzi și uscate, vorbesc vrute și nevrute[3], pocesc cuvintele, se lipesc de câte o expresie și-i dau zor cu ea până la exasperare și caraghioslâc, care — așa cum remarcă Paul Zarifopol — nici nu există în afara formulei lor de predilecție, posedă totuși o însușire ce s'a putut desprinde numai în perspectiva celor petrecute mai târziu: glăsuiesc cum le vine, nu se auto-cenzurează. Îi contrazic, îi demască, își râd de ei alții, dar ei înșiși nu se desfigurează pe ei. Fraza d-lui Prudhomme *C'est mon opinion et je la partage* încă nu trecuse dela faza comică la faza tragică și demențială. Încă nu se ridicase împotrivă-i reflexul autocenzurii, care e cea mai cumplită și mai necruțătoare dintre cenzuri, mai eficientă decât toate inchizițiile și polițiile (secrete sau nu) din lume și istorie.

Cei care cred că în regimul care a pus capăt societății osândite de Caragiale și de emulii săi periculoasă și tiranică este cenzura dau dovadă de uriașă naivitate. Cenzura este un fleac și-i sperietoare pentru copiii de la sân, își ia oricând ursul și pleacă cu el dacă te răstești la ea (v. *Starea de asediu* a lui Camus).

Cu auto-cenzura merge însă mai greu; intrată adânc în suflet, glande de secrețiune internă, inimă, pântece, mădulare, bojoci, rărunchi, fibre, măduvă, în străfundurile cele mai insidioase și mai tainice, ca și treponema în ascunzișurile marilor organe, operează cu neîndurată, neostenită și (mai ales) neadormită energie; e nelipsită; e culmea și e idealul realizat al îndoctrinării, îndobitocirii și pervertirii; e rodul suprem al «spălării creerului» și «reeducării», chezășuește (mereu prezentă) preschimbarea ființei omenești, ale cărei reacții sunt neașteptate, în automat, în golem, în robot, în animal dresat, în marionetă cibernetică auto-regulată pe care stăpânul nu mai trebuie s'o controleze, supravegheze și dirijeze (și nici măcar s'o teleghideze) pentrucă singură (prin *feed-back*) se cenzurează mai strașnic decât oricare cenzură exterioară. Fiindcă uneori cenzura se întreabă: nu merg prea

1) În *Frații Karamazov.*
2) În *Doktor Faustus.*
3) Formula suprarealistă « Il est difficile de se taire quand on n'a rien à dire » cuprinde un adevăr adânc.

departe? și are, oricum, limitele, șovăielile, defecțiunile ei; pe când insul terorizat și condiționat dă mai mult decât ar îndrăzni tiranul sau torționarul să-i ceară [1]; celor mai absurde cerințe ale acestora el le ia mereu înainte, le *devansează* împins de resortul transcris logic astfel: dar dacă s'ar putea crede că... sau: să nu se spună că... Cenzura poate greși, îi poate scăpa ceva, poate fi uneori mai îngăduitoare, dar auto-cenzura — ca și mecanismul cibernetic de autoreglare — nu dă greș niciodată și mereu saltă pretențiile organului de control la un nou nivel superior.

Pildele sunt nenumărate. Una însă doresc s'o citez pentru că e, aparent măcar, inofensivă și fiindcă nu e lipsită de haz.

G. Călinescu a scris o poezie, *Dascălul de latină*, a cărei recitare de către autor elevii săi au înregistrat-o pe bandă de magnetofon și apoi pe plăci. Poezia se termina cu aceste frumoase versuri care exprimă tardiva înțelegere pentru rostul culturii clasice și modul de viață patriarhal:

Abia azi când viața doare
Înțeleg că este bine
să crești turme și albine.

În volumul tipărit [2], autorul, nesilit de nimeni, din proprie inițiativă și cu toate că cenzura nu și-ar fi permis să-i facă vreo modificare (acesta-i înfiorătorul adevăr!) — și nici nu avea ce obiecta unor biete versuri nevinovate și bucolice — a schimbat textul astfel:

Azi și eu cultiv pe clasici
Dar mânând cum pot mai bine
Mari tractoare și combine.

Un sat întreg, zice Geo Bogza în *Poemul invectivă* despre o întâmplare desigur mai puțin semnificativă, un sat întreg și-a borît mațele toată noaptea.

---

1) Și dă gratuit, fără a primi absolut nimic în schimb. În acest sens, terorizatul, ca și credinciosul, este înzestrat cu sentimentul infinitului. De unde însă Mântuitorul cere să-ți lași ogorul și familia în schimbul doblândirii vieții veșnice, terorizatului i se cere o neantizare fără compensații. Diavolul e mai exigent decât divinitatea, în locul demnității și menținerii personalității el nu oferă decât golul, deznădejdea pură. Turnătorul își vinde sufletul, rudele și prietenii pentru nimic. Asceza fraierului — căci fraier este cel ce dă *totul* fără a primi ceva în schimb — este deci mai severă decât a marilor pustnici, iar tatăl minciunii și prințul spaimelor e un stăpân nespus mai pretențios decât Cel ce ne îmbie cu un jug dulce.

2) *Lauda lucrurilor*, 1963.

Deși Cațavencu nu e un adversar vrednic de cine știe ce respect, vedem că Joițica, atunci când îl știe înfrânt, nu-l batjocorește.

Așa era în epoca de care țin eroii lui Caragiale: adversarul căzut la pământ nu era călcat în picioare, iar izbânda nu presupune în chip obligatoriu insultarea, compromiterea și rușinarea potrivnicului.

De-așa vremi nu mai avem parte; veacul nostru l-au umplut procesele de tip Nuremberg, lagărele în care au fost concentrați învinșii, mărturisirile din procesele stil Moscova, auto-flagelările din ședințele tip Peking, toate inspirate de nevoia, de setea nu numai de a-l învinge pe adversar, ci de a-l umili, de a-l scuipa și batjocori, de a-l pune în situația să-și « piardă fața », de a-l necinsti, de a-l terfeli pe veci.

Tradiția rasei albe și a occidentalului european era alta: și în antichitate și în evul mediu și în epoca modernă adversarul înfrânt este mereu tratat cu cinste. Oricât de antimilitarist ar fi cineva, e silit să recunoască spiritul de cavalerism care a dominat în armatele popoarelor vechi sau ale națiunilor moderne.

Mongolii, sălbaticii și șmecherii au însă altă concepție despre luptă și înfrângere; lor nu le ajunge ca adversarul să fie doborît, le mai trebuie să și moară — nu însă înainte de a fi fost batjocorit în cel mai cumplit fel. Altfel, lucrurile — și victoria — n'ar avea nici un haz și nici o noimă.

Șmecherul procedează așa, pe de o parte pentrucă are o părere proastă despre el însuși și-și atribuie neapărat josnicia și celuilalt, iar pe de alta pentrucă nu admite în contrast cu nimicnicia lui decât perfecțiunea și deci nu poate recunoaște dreptul la existență unui ins care n'ar fi perfect. (În vreme ce omul de treabă admite imperfecțiunea și ca atare poate respecta pe omul care nu e cu totul desăvârșit.)

Să nu se creadă însă că în fața neprihănirii șmecherul se schimbă; îl scuipă, îl batjocorește și-l răstignește și pe neprihănit deoarece în cazul acestuia intră numaidecât în funcție invidia și complexul indignării stârnite de cel ce ar vrea să fie altfel decât toată lumea.

Concepția aceasta ticăloasă despre adversar constituie una din trăsăturile cele mai caracteristice ale vremurilor noastre și o deosebește cel mai adânc de societatea în care era mereu tratat cu omenie ba și respect. Găsim în epopeile antice, în cântecele și legendele evului mediu, în beletristica europeană nenumărate exemple de asemenea purtări: sunt bine cunoscute. Deși cunoscut și el, un exemplu românesc merită să fie amintit pentrucă ține de chiar epoca în care au trăit modelele operei caragialești. Este acel al comandantului turc în războiul nostru pentru neatârnare [1].

---

1) « Bietul popă! » al lui Mihai Viteazu — exemplu covârșitor, moment de seamă al conștiinței românești — este catapeteasmă peste veacuri.

Înfrântul Osman Pașa, care evitase cu groază să se predea Rușilor și făcuse tot ce-i sta în putință numai ca să ajungă să se predea oștirii românești, a fost tratat după cum nădăjduia și desigur mai bine decât se aștepta. I s'au dat toate onorurile cuvenite unui general; nu numai că nu i s'a luat spada, dar a și putut vedea defilarea trupelor învingătoare de la o fereastră a hotelului Imperial situat chiar în fața palatului regal. Osman Pașa pe teritoriul românesc și în capitala țării a fost mai mult un oaspe ilustru decât un dușman înfrânt.

Românii ar fi avut prilejul să plătească o poliță veche de câteva secole Turcilor, o poliță în care intra multă și amarnică umilință; n'au șovăit cu toate acestea să procedeze altminteri decât ar fi fost explicabil s'o facă; s'au purtat în chipul cel mai cavaleresc și mai european și totodată mai «vechi românesc»: și-au cinstit adversarul învins în mod deosebit și au dat dovadă de o eleganță și de o putere de iertare și uitare foarte de aproape înrudită cu simțământul care o însuflețește pe Joița.

Clemența și mărinimia sunt, dintre toate, probabil cele mai sigure semne ale nobleței. Cine știe? Acel Laurian care a propus în dezbaterile Constituantei din 1866 ca tot Românul să poarte titlul de prinț n'a fost poate neapărat nebun.

Dovadă că uitarea răului și respectul față de învins este o însușire de foarte mare preț stă faptul că șmecherul poate multe lucruri, dar să dea cinstire adversarului după ce l-a înfrânt îi este peste fire; este ceva ce nu poate concepe (cum de altfel nu concepe nici noțiunea de adversar, ci numai de piedică ce-i stă în cale), e o limită metafizică, o barieră biologică, o absurditate logică. (Așa cum este crucea, adică jertfa, pentru diavol: un non-sens, un scandal, o nebunie, o sfruntare.)

Categoria aceasta de oameni în stare de neputință să-și închipuie respectarea adversarului (ba uneori și un fel de tainică simpatie pentru el) aparține speței pe care L. Șestov o vede cu adevărat coborînd din maimuță, așa cum și crede, spre deosebire de cealaltă, a oamenilor care știu și simt ca au fost creați de un Dumnezeu capabil de iertare și care și-a înzestrat creatura cu libertate, vrând să-i lase tot meritul binelui pe care e chemat să-l făptuiască. [1]

1) Iată și textul lui Șestov: « Se pare că există două teorii, cu totul opuse, privitor la obârșia genului omenesc. Unii susțin că omul coboară din maimuță, ceilalți că a fost creat de Dumnezeu. Se ceartă grozav. Eu unul cred că greșesc și unii și alții. Teoria mea este următoarea: cei care cred că omul coboară din maimuță coboară cu adevărat din maimuță și alcătuiesc o rasă deosebită, alături de rasa oamenilor creați de Dumnezeu și care știu și cred că au fost creați de Dumnezeu. »

Tot vorbind de sufletul românesc blând și îngăduitor și nițel ușuratec, pierdem din vedere că există și o altă față a sa, mai serioasă aceea, de o cinste severă, harnică la culme, nepornită pe îngăduințe, crescută la o școală aspră — față pe care avea s'o cunoască și Caragiale îndeaproape abia în 1911 și pe care, o spun toți martorii, a îndrăgit-o și a venerat-o fulgerător. Nu-i greu de ghicit că e fața ardeleană a românismului.

Peste ea — de-ar fi numai pentru cât a însemnat în ochii autorului de care vorbim — nu puteam trece, și cu atât mai mult cu cât urzeala *Scrisorii* îi e tare străină: contrastul ne poate învăța câte ceva.

Ardelenismul pare a se împăca anevoie nu cu imaginea unei lumi românești întemeiate pe bunătate și iertare (căci buni și iertători sunt și Ardelenii), ci una pornită pe luarea lucrurilor în mai puțin strict. [1]

Dar relațiile dintre vechea Românie și Ardeal sunt mai complexe și nu s'ar putea să ne străduim a desprinde caracteristicile sufletului românesc așa cum reies ele din noosfera operei lui Caragiale fără a ne opri și asupra acestor relații, uneori înveninate sau măcar umbrite de neînțelegeri.

Ideea că «regățenii» nu i-ar iubi pe Ardeleni ține de domeniul fantasticului și trebuie înlăturată cu ultima indignare. Spirite interesate sau minți bolnave au pus în circulație (mai sunt și intriganți prin vocație) minciuni sfruntate. Răspândita frază care a fost atribuită lui Ionel Brătianu: « Ce frumos ar fi Ardealul fără Ardeleni » este un fals grosolan, mult mai caracterizat decât așa zisa falsificare a telegramei dela Ems pusă de Francezi pe seamna lui Bismarck[2].

Ionel Brătianu, adresându-se lui Teodor Mihali, spre a-l sfătui pe el și pe ceilalți fruntași ai partidei naționale să nu se expună inutil, i-a scris: «Mie nu-mi trebuie Ardealul fără Ardeleni». Falsul este tot atât de vizibil ca și în cazul frazei atribuite lui Guizot: «*Enrichissez-*

1) Deși numai nelegală și abuzivă nu poate părea societatea descrisă în *Două loturi*, unde chivuțele reținute la comisariat *înainte de prânz*, sunt liberate de procurorul venit în inspecție *înspre seară* pentru că nu există mandate de arestare împotriva lor. Nici mult lăudata administrație chesaro-crăiască n'ar fi apărat mai strașnic legalitatea!

2) Adevărul este că Bismarck nu a falsificat nimic. Primind, la Berlin, în Iulie 1870, telegrama trimisă de la Bad Ems de secretarul său, Abeken, Bismarck dă spre publicare în ziare un rezumat al ei — procedeu folosit dintotdeauna de presa de pretutindeni. Francezii, a căror purtare a fost cu acel prilej atât de ușuratecă și de provocatoare, ar fi făcut mai bine să nu vorbească de un fals. Cât despre purtarea familiei de Hohenzollern în toată problema succesiunii Spaniei și a candidaturii prințului Leopold, a fost de o prudență, o moderație,

vous !» Aci s'a procedat printr'o trunchiere, textul autentic întreg fiind: «Enrichissez-vous par l'épargne et le travail !» În amândouă cazurile, cuvintele adevărate spun exact contrariul gândului mârşav atribuit lui Ionel Brătianu sau lui Guizot. Şmecherii nu se dau în lături de la falsuri, iar din calomnie, vorba lui Beaumarchais, rămâne mereu ceva.

«Regăţenii» nu numai că nu au fost şi nu sunt lipsiţi de o dragoste caldă faţă de Ardeleni, dar i-au şi considerat mereu cu un amestec de veneraţie, de ruşinată compătimire, de admiraţie, cu un complex de culpabilitate şi inferioritate.

Inferioritatea aceasta pe care şi-o cred regăţenii când e vorba de Ardeleni (şi de străini) este dealtfel nejustificată. Deoarece, deşi înzestraţi cu cele mai frumoase calităţi, Ardelenii s'au ales de pe urma apartenenţei de veacuri unei împărăţii străine, s'au ales de la germanism şi de la Maghiari cu unele însuşiri (sau mai degrabă deprinderi) care distonează cu ansamblul psihic al mioriticului de dincoace de Carpaţi. Sunt poate niţel pedanţi şi prea serioşi, lipsindu-le adeseori umorul, degajarea în gesturi, tinzând prea repede spre îmbrăţişarea fără discernământ a teoriilor, ca pedagogul absolut Chicoş Rostogan. Chicoş are calităţi chiar şi în tăioasa caricatură a lui Caragiale, însă e inferior unui Mitică Popescu, oricâte trăsături de «băiat de viaţă» ar avea acesta.

Dar nu numai un personaj caricatural, ci înşişi marii reprezentanţi ai şcolii latiniste, figuri de seamă şi chipuri eroice ale neamului, de o curăţenie sufletească exemplară, apar în lumina celor desprinse de spectroscopia lui Caragiale ca stăpâniţi de un spirit prea logic (aşa s'a ajuns la identificarea limbii române cu latina clasică), serioşi până la exagerăţia pedantă (şi deci ciudaţi în ochii unor Mitică Popescu fini şi usturători, după cum ciudată — ba şi ridicolă — li s'a părut lui Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu şi atâtor altora limba ieşită din atât de bine intenţionata, atât de savanta, atât de onorabila şi patriotica strădanie a cărturarilor ardeleni de a latiniza limba), lipsiţi de gramul de uşurătate şi gust care determină o înaltă civilizaţie-cultură. Lipsiţi mai ales de ceeace e totodată şi de esenţa creştinismului şi de a occidentului [1] şi de a blândeţii mioritice: *incertitudinea.*

---

o mărinimie nemaiîntâlnite în istorie; şi a dat dovadă de o dorinţă de pace şi de concesii ce pare de necrezut.

Francezii, în schimb, deşi obţinuseră tot ceeace voiseră, au prezentat noi cereri suplimentare exorbitante, punând răbdarea regelui Prusiei, aflat la băi, la foarte grea încercare. Încercare biruită, deoarece nici chiar atunci nu li s'a răspuns Francezilor cu o declaraţie de război. Războiul l-au declarat tot ei.

I se mai aduce lui Bismarck învinuirea că a fost patriot şi fin cunoscător al psihologiei poporului francez. E drept că aşa a fost.

1) E curios cum cei care se aflau în contact nemijlocit cu Viena şi cultura germană s'au dovedit a fi mai « tradiţionalişti », mai retraşi şi « izolaţionişti », mai « provinciali » decât fraţii lor care trăiau sub influenţa orientului.

Aceasta e temelia psihică, acesta e *modelul electric* al minunatelor însuşiri pe care le dezvăluie eroii lui Caragiale: ştiu că în lumea aceasta nu ştiu în privinţa celor lumeşti de care parte e cu siguranţă adevărul şi deaceea se poartă mereu cu circumspecţie şi se feresc de a pedepsi cu moartea [1] şi sunt gata de iertare şi uitare; pentrucă le vine tare greu să se lase convinşi că ideea în numele căreia unii taie şi spânzură şi iau hotărîri pe veci e absolut neprihănită şi incontestabil demonstrată.

Ardelenii sunt oameni minunaţi şi caracterul lor e *perfect complementar* cu al « regăţenilor », alcătuind un armonios tot androginic al românismului[2], dar dacă latinismul şi «seriozitatea» ardelenească ar fi cuprins în aria lor pe toţi Românii, aceştia ar fi devenit mai «corecţi», mai *tüchtig,* mai ţapăni, dar mult mai puţin originali, locul pe care-l ocupă în *Völkerpsychologie* mai neînsemnat, puntea pe care o făuresc între occident şi orient mai şubredă. (Dacă ideea propusă de Aurel C. Popovici n'a surâs dincoace de Carpaţi este şi pentru că, întocmai ca planul lui Petru Rareş, cuprinzând românismul într'o federaţie, ar fi distrus vocaţia la universalitate a unei puternice individualităţi naţionale care se trage deadreptul — măcar pe o spiţă — dintr'o împărăţie.)

Federalizarea, cred, departe de a ne introduce mai adânc în europenism ne-ar fi «provincializat» mai tare. Ne păştea nu numai primejdia de a deveni nişte *domni doctori,* puteam să ne şi pierdem în masa slavă a Balcanilor şi din poporul balcanic cu cel mai mare apetit pentru cultura occidentală [3] şi pentru rafinament, mereu atras de locurile înalte ale civilizaţiei şi culturii (Roma, Bizanţ, Paris, Viena, Cosmopolis) să ne transformăm în cine ştie ce mâncători de praz, băutori de ceai cu lapte[4] sau călători în crăpelniţă darabană, să ne întoarcem la cine ştie ce artificial sat tracic.

Uşuratici, poate, dar subţiri, cu simţul eleganţei, umorului şi al măsurii, iubitori de frumos şi de autentic, vorbitori de miezoasă limbă normală iar nu de te miri ce păsărească logică, lăsându-se cu greu «duşi», mereu cu ochii'n patru, treji şi de veghe când e vorba de ce se întemeiază numai pe «idei», «apucându-se greu şi lăsându-se uşor» (de ce le e poruncit din afară şi în care nu cred), «regăţenii» cu toate păcatele lor n'ar spune în ruptul capului, cu preţul vieţii şi sub ameninţarea tragerii în ţeapă «nu-i conzult a clopoţi pe timp viforos» şi nici nu şi-ar comanda mâncarea după prendiulu academicu.

---

1) Discursul lui Vasile Boerescu împotriva pedepsei cu moartea îşi are locul în cadrul literaturii universale asupra subiectului.

2) Ca şi cei doi eroi, abstract separaţi şi care de fapt sunt doi lobi ai unui creer unic în *Napoleon of Notting Hill* de Chesterton.

3) Emil Cioran în *Schimbarea la faţă a României.*

4) V. reacţia lui C. Stere în faţa ceaiului cu lapte (*Patru zile în Ardeal*).

Incertitudinea[1] ne aduce aminte și de o problemă mai puțin amplă, care a fost deseori luată în considerație. Știa oare Trahanache ori ba? Ipoteza pe care o emitem este următoarea — și ni se pare că însumă multe probabilități: desigur că nu știa, iar cei care se îndoiesc de buna lui credință dovedesc odată mai mult că nu-l înțeleg. Dar să presupunem că știa, că tăcea și se făcea numai că nu vede. Aceasta n'ar însemna că e numai isteț, ci și bun și înțelept. Ar ști că Zoe îl iubește, dar îl înșeală pentrucă Tipătescu e mai tânăr și mai frumos și, *de,* așa e lumea, dar că, *totuși,* și Zoe și Tipătescu nu-l urăsc de fel (*venerabilul* îi zice Joițica, nu *scorpia,* ca altă reală cucoană, soție de om însemnat), nu-l disprețuiesc, nu-i vor răul, nu vor să-l facă de râs, îi dau cinstire. Ipocrizie, desigur, dar și respect[2], multă considerație — pe lângă blândețe — pentru bătrânelul pe care se feresc de a-l mâhni. Zoe și Tipătescu păstrează secretul pentru ei și în interesul lor, dar și în interesul lui Zaharia Trahanache, căruia, membru al atâtor comitete și comiții, nu i-ar prinde bine un scandal.

BLÂNDEȚEA

Atmosfera generală a întregii lumi evocate, deloc iubită dar însufletită de Caragiale, e blândețea, stâlp al creștinismului, despre care Evagriu Ponticu spune că este suprema însușire, demonul nefiind decât mânie. Orice asceză, proclamă Evagriu, fără blândețe e nulă; postul fără blândețe e de la demon. Moisi a scos poporul lui Israil din Eghipet, pe care l-a lovit cu zece urgii; a primit legea lui Dumnezeu; a despicat marea Roșie cu brațul; a scos apă din stâncă; a stat față către față cu Dumnezeu și a postit ca nimeni altul. Și totuși Scriptura îl laudă numai pentrucă a fost cel mai blând dintre oameni.

Pe Evagriu îl confirmă nimeni altul decât Retz — cardinalul trecut prin ciur și dârmon, frecat cu toate alifiile — care sfărâmă prejudecata că răutatea și inteligența sunt indisolubil legate una de alta; omul rău nu e neapărat și întotdeauna deștept și îndemânatec, poate și el greși. (După cum nici prostia nu e numai decât înrudită

1) Dar pe linia aceasta se poate merge și mai departe sau mai adânc. Vom da de constatarea lui Brice Parain, anume că nevoia de libertate vine de la incertitudinea noastră.

2) Ca și la d-na Rolland, la eroina din *Evghenii Oneghin,* la prințesa de Clèves.

cu bunătatea. Iar cea biruitoare e mai periculoasă decât însăși răutatea, și nu piere [1].)

Dacă scăpăm de gândul că seriozitate înseamnă răzbunare, trăinicie, supunere oarbă în fața ideilor și principiilor zilei și ne mai descotorosim și de părerea că inteligență nu se poate fără de răutate, începem să ne apropiem de înțelegerea tainei finale a *Scrisorii pierdute* și a operei caragialești, care-i condiția paradisiacă.

PARADISUL

G.K. Chesterton spune despre personagiile lui Dickens din *Pickwick Papers* (și cu atât mai mult despre cele din *Colindul de Crăciun*) că se poartă ca și cum ar fi deja în rai.

Tot așa și personagiile lui Caragiale, lucru săritor la ochi în actul al IV-lea al *Scrisorii.*

Secretul acesta al operii caragialești e și greu de bănuit (pentrucă e simplu) și greu de înțeles (pentrucă răul nu se concepe decât abstract). Dar personagiile lui Caragiale se poartă ca și cum (*als ob*) ar fi în paradis pentrucă și sunt într'însul, în vechea mult hulită societate românească, aceea care a fost un colț de rai pe pământ. Crescendoul comic : chefuiesc-prezidez-manifestez urcă de fapt treptele unei scări ducând de la iartă-mă-te-iert încolo deadreptul în empireu; lumea care, din lipsă de analiză de câmp și de optică bazată pe *zoom,* pare a fi a șantajiștilor, încornoraților, farsorilor și bătăușilor fiind de fapt o lume creștină a machiavelismului relativ unde forma ține fondul în frâu, unde cruzimea teoretizantă nu poate înfrânge bunătatea elementară — minunată lume capabilă de iertare, uitare și împăcare, unde până la urmă duioșia va stoarce și lacrimi. Iartă-mă-te-iert este pragul paradisului, de aici încolo personagiile scapă atracției pământului și voinței autorului și ne duc cu ele în eterul de sus.

O fi vrut autorul să blesteme; dar ca și Varlaam, fără de voie, a preamărit, rostind altă sentință; societatea pe care a prezentat-o a fost, că-i place sau nu, o gură de rai.

Secretul *Scrisorii pierdute* — ca și al condiției umane în sine — este nostalgia paradisului. Omul în starea lui lumească — și arta toată sub orice formă, îndrăznesc a spune — urmăresc un singur lucru: recâștigarea paradisului.

1) François Mauriac: « Întâmplatu-s'a surzii să audă, orbii să vadă, morții să'nvie, dar nu-i scris nicăeri că un nătărău a încetat de a fi nătărău, că un bădăran s'a vindecat de bădărănie... »

Poporul român și eroii lui Caragiale tot de nostalgia paradisului sunt îmboldiți.

Strâmb, firește, ca vai de ei, prin practica elementară și intuitivă a virtuților care fac parte din însăși plămada sufletului românesc, eroii lui Caragiale ajung la mântuire, după cum cei trei crai ai lui Mateiu se izbăveau, la rândul lor, prin trufie.

Răspunzând « te iert » celui care spune « iartă-mă » ei intră numaidecât și tainic în contact cu paradisul. Ca și eroii din *Pickwick* sau *Colindul de Crăciun,* după rostirea formulei de magie albă, starea de beatitudine euforică îi cuprinde, harul pogoară asupră-le (faptul că au fost mai mult mici decât mari păcătoși nu e o piedică). Așa înțelegem dece finalul actului al IV-lea al *Scrisorii* este cuceritor, fermecător și izvoditor de lacrimi.

Există în toate miturile și riturile o formulă magică în stare să realizeze pe loc paradisul sau pe loc să-l distrugă (să-l neantizeze, cum se exprimă filosofia din zilele noastre). În *Scrisoarea pierdută* formula magică înfăptuiește paradisul dintr'odată și total, transformând, aidoma lui Don Quixotte, cârciuma în castel și cloaca în rai.

Cuvântul lui Dumnezeu a creat lumea. Cuvintele oamenilor, dacă se rostesc potrivit cu voia lui Dumnezeu și în sensul planului divin, pot recrea raiul. Tâlharul de pe cruce, pentru a fi în aceeași zi în rai, n'a avut nevoie decât să spună câteva CUVINTE.

Finalul *Scrisorii* dovedește și el — cu prisosință — uriașa putere a cuvântului și confirmă pe Brice Parain care n'a șovăit să scrie: « Să vorbești sau să taci. Dar asta-i tot una cu să trăiești sau să mori ».

Rostirea lui « Iartă-mă-te-iert » aduce cu sine slobozirea (2 *Cor.,* 3, 17) și izgonește frica (Epist. I-a a lui Ioan, 4, 18). La sfârșitul actului IV și Zoe și Cațavencu și — prin răspândirea undelor de simpatie — toți ceilalți sunt liberi, neînfricați și fericiți; au ieșit de sub blestemul Legii și zburdă de fericire paradisiacă sub noul semn al milei [1].

Nu sunt acestea vorbe mari și nu hulește cel ce le scrie? Nu cumva este nu numai nepotrivit dar și deadreptul necugetat (în sensul cel mai precis și mai tare al cuvântului) să folosești asemenea formulări cu iz teologic și noțiuni atât de înalte în legătură cu cine? Cu niște moftangii, niște lichele, niște amici, rușinoasele personagii ale unor virulente comedii satirice? Entuziasmat de unele virtuți care aparțin de fapt altor domenii, pornit spre paradox, îndârjit de realități ulterioare epocii (dar care nu justifică retroactiv nimic) nu cumva cad în caraghioslâc și interpretări anapoda?

1) Paul Claudel: « Am încheiat un pact cu iadul. Acolo unde nu mai e libertate nu mai încape decât Legea, o dreptate strictă, o dreptate totodată penală și matematică. »

Drept apărare, de strictă interpretare estetică, voi cita cazul a trei mari opere al căror conținut și mesaj prezintă situații la fel de complexe și cu o egală putere derutantă ca *Scrisoarea pierdută.*

Nunta lui Figaro, Beaumarchais a conceput-o ca pe o piesă ideologică și mobilizatoare, pur politică, apologie a burgheziei împotriva nobilimii. Odată cu triumful burgheziei, piesa a trecut în penumbră și s'a impus opera *Nozze di Figaro;* ghicindu-i adevăratul fond inconștient, acel de comedie poetică, Mozart i-a asigurat nemurirea — dar numai sub formă de fantezie burlescă unde cântecul e singura încheiere, singura morală.

În *Pygmalion* al lui G.B. Shaw subiectul aparent este transformarea florăresei în doamnă; dar jucându-se piesa ușor s'a constatat că e de fapt vorba nu de educația mondenă a Elizei Doolittle ci de transfigurarea sufletească a profesorului Henry Higgins care din țufandache maniac și egoist, pierdut într'o lume particulară a erudiției, se preface în om.

Cazul trei, cel mai concludent și măreț, este al lui *Don Quixotte,* înțelesul adevărat al căruia nu-l știe nimeni, dar toți îl știu și îl simt a fi cu totul altceva decât ridicolele (și uneori cam vulgarele) aventuri și pățanii ale unui măscărici pe jumătate smintit. « Don Quixotte » este unanim ghicită ca una din cărțile mari ale omenirii, cuplul Don Quixotte-Sancho Panza fiind simbolul celor două părți ale ființei omenești, iar idealul bietului cavaler însăși aventura transfiguratorie a sinei și a lumii de către om.

Îndrăznesc să așez *Scrisoarea pierdută* în preajma acestor mari opere, după cum nu șovăi să văd în sufletul românesc o fericită și unică îmbinare a celor două tendințe: orientul și occidentul, un pitagoreic punct de întâlnire înzestrat cu minunate însușiri de echilibru, izvor nesecat de viață vie, dulce, vrednică de a fi trăită, și plăcută lui Dumnezeu —, adânc înfiptă în creștinismul cel mai curat și mai practic.

(Aș merge cu gândul până'ntr'acolo încât marele succes al *Alixăndriei* în aria mioritică să-l atribui și faptului că Machedonul a fost mai presus de orice craiul care a unit răsăritul cu apusul, ideal și — măcar în parte — ispravă a românismului.)

Știu că în Caragiale nu e numai împăcare, iertare[1], blândețe, dulce neseriozitate și fermecătoare patriarhalitate, știu că e și multă aprigă cruzime, că a scris *Năpasta, O făclie de Paști* (dar aceasta cred, odată cu fostul meu profesor de limbă română dela liceul Spiru Haret, Ștefan Nanul, că nu-i decât un vis) și mai ales una din cele mai cumplite, mai sfâșietoare bucăți din literatura românească (de nu

1) Dece am dat atâta importanță iertării și am pus mereu accentul pe aceasta mai mult decât pe orice? Pentru că împărtășesc părerea lui Denis de Rougemont (*La part du diable*): « Există în lume un singur lucru mai rău decât de a te îndoi de bine și de realitate, și anume a te îndoi de iertare ».

universală): *Grand Hotel Victoria Română*. Dar toate acestea — și recunosc că nu înseamnă puțin în cadrul operei — sunt șterse — ca și păcatele tâlharului cel bun — de haricele cuvinte dela sfârșitul *Scrisorii* și de nimbul operei care dezvăluie tot sufletul românesc.

Limba lui Caragiale, care nu e româna ci o supra-română, o concentrație de implozie atomică românească, un Algol românesc alcătuit din *supra* și *plus cuvinte* [1], prezintă, cifrat și codat, un conținut descifrat și decodat — spre bucuria, încântarea și ieșirea sa din cadrul eului — de cititor. Opera descifrată îi înfățișează o cu totul altă imagine, developarea fotografică îi scoate la lumină altă nebănuită realitate: sufletul românesc cel cuminte, nemanicheist dar mereu pornit să spiritualizeze materia (ca și orientul) fără însă a o blestema ca acesta; totodată și fără a o idolatriza (ca occidentul), a cărui artă « cuprinde în ea pecetea unei cuviințe, a unei blândeți, a unei sublimări care îi este proprie și care o deosebește de altele ».[2]

ET IN ARCADIA EGO

Cu aceste puține cuvinte (repetate până la sațietate — dar nu era vorba de estetism ci de un *cri du cœur*) se alege scriitorul rândurilor de față la sfârșitul unei vieți irosite. Atâta doar i-a rămas: dreptul de a spune că a fost și el într'o lume în care când doi oameni grăbiți (lucru rar) se ciocneau pe stradă își duceau instinctiv și simultan mâna la pălărie pentru a-și cere scuze; în care când intrai la un restaurant plin și cereai voie să te așezi la o masă parțial ocupată ți se răspundea deîndată cu un gest de poftire și un zâmbet îmbietor; în care negustorului căruia i s'ar fi oferit un câștig de zece ori cât cel realizat pentru un obiect pe care-l vânduse *pe cuvânt*, nici nu i-ar fi trecut prin gând că ar putea să-l dea altcuiva decât cumpărătorului dintâi la prețul stabilit verbal; în care ofițerul se simțea degradat și nefericit dacă-și lovea subalternul; în care nici ultimul dintre ticăloși n'ar fi căutat ceartă unui vecin sau unui cunoscut; în care cafeluța și chiseaua cu dulceață erau aduse oricând și pentru oricine cu gesturi de oficiere a sacrului rit al ospitalității; în care denunțul ținea de lumea închipuirii ca balaurii și ielele; în care mânia, răzbunarea ba și stricta dreptate se dădeau rușinate înapoi în fața vorbelor « pentru Dumnezeu »; în care legile politice, regulamentele polițienești și strășniciile toate constituiau un tot căruia i se prefera o formă

1) Vintilă Rusu-Șirianu: *Vinurile lor...*, p. 267, în legătură cu Iancu Brezianu.

2) V. Varga: *Pictura romnâească în perspectiva europeană*. Arta, 1969, Nr. 4.

plină de înțelegere, complice cu bunul simț; în care dreptatea ocupa un loc inferior echității și omeniei; în care oamenii își surâdeau la tot pasul (ca în *Ciuma* lui Camus, după trecerea flagelului), iar binele unuia nu-l supăra pe celălalt, care și-l căuta pe al său; în care dacă greșeai adresa și lăsai vorbă altcuiva decât celui pe care-l aveai în vedere și apoi spuneai că nu are nici o importanță (*Căldură mare*) nu creai numai, anacronic, o situație de absurd ionescian, ci te și afirmai ca membru al unei societăți unde nenorocirile nu se rostogoleau în *boule de neige*, iscând altele și până la urmă prăpădul, unde orice greșeală nu avea neapărat consecințe funeste, unde lucrurile se mai aranjau de la sine (sub presiunea și în ambianța unui corp social sănătos) și nu era foc, moarte de om și nu se scufunda pământul pentru orice nimic; în care pentru mosafir (și mai cu seamă când e străin) gazda făcea orice sacrificiu, i se așternea covor la picioare și la nevoie se băga în bârlogul ursului (*Petrea Dascălul*); în care deasupra peisajului natural — câmpenesc sau urban — ca și asupra acelui sufletesc plutea o liniște adâncă (desfătându-i pe oameni cu ceeace Cervantes numește spectacolul tăcerii); în care până și infinitul cunoștea forma îmblânzită a nefinirii, iar verbul trebuie era adesea înlocuit cu « se cade », « se cuvine »[1], porunca oarbă exprimându-se doar prin locuțiunea străină, ironic și disprețuitor folosită, de « musai »; în care pateticele vorbe ale lui Alecu Russo « *Se vidè și era prieteni* » luau caracter de constatare; în care oamenii *se ajutau* unii pe alții, în chip firesc, de parcă așa ar fi legea firii; în care câine să fi fost, bou să fi fost, măgar să fi fost, și tot nu se putea să nu recunoști un colț de rai.

O dulceață, o binecuvântare, o țară frumoasă, « oameni nu numai cuminți, dar și binevoitori » (Eminescu); ale căror însușiri simple (mila, ospitalitatea, puterea de a ierta...) prețuiesc la ananghie — și la ananghie se judecă oamenii și lucrurile — mai mult decât inteligența Francezului, inițiativa Anglo-saxonului sau priceperea la șuruburi a Neamțului; creștinismul în toate domeniile, la toate colțurile, în toate inimile; un rai, am spus-o de o mie de ori. S'a dus? *Tout paradis*, zice Jean Cau, *est fait pour être perdu*. Dar nu s'a dus de tot. Ce ciudat lucru, și cât îs de ocolite căile Domnului. În scoica aceasta a unei comedii aprige și ostile, lumea românească poate străbate veacurile în tot mărețul ei farmec, prevestind de aci, de pe pământ, din iureșul unor întâmplări mundane, paradisul a cărui nostalgie nu ne va cruța nicicând.

■

1) C. Noica, *Rostirea filosofică românească*.

SUS LA CURȚILE DIN MEMFIS

sub mușcătura fierului solar,
spre acel tărâm cu râuri
cerbii de sânge când desbracă Sfânta-I Față,
mai descojind la înghesuiala aștrilor de ghiață
pereții ei de un verde aur viu,
amnar izbit la groapa Acvilei Romane
s'aprindă feltru învierii din prigoane,
să-I răzbată golul
spre numele cel nou al îndurării,
spre Neagra lui Fecioară

■

DIN « CÂNTECE DE CÂMPIE »

Domnului Profesor Mircea Eliade, aceste cântece vechi și dure fără mituri, fără aură mioritică și fără religiozitate.

MARTIE, NUNTĂ CU LACRIMI

Să tăceți la cârciumă :
Auzi, pământul se zdruncină,
Plânge o mireasă grea
În drum și pe vreme rea.
Vrea să nască, vântu-o'ndoaie
Și-o zvârle în ghiață și ploaie.

Naște'n vânt, cu crengile,
Pe pământ, cu ierbile,
Pe'ntuneric, fără cer,
Pândită de lupi în ger.

Soarele o fi dormind.
Ce stearpă o fi'ncălzind?

FIUL BLESTEMAT

Mamă, tu nu mi le-ai dat,
Eu pe toate le-am cătat.

Puț de-a'ndoaselea să sape
Cine-n lume-o să mai cate.

O fântână am săpat:
Ciutura m'a spânzurat.

Am sfărâmat noaptea, ciob,
Și o pipăi ziua, orb.
Poarta nopții dinspre soare
Se deschide'ntr'o'nchisoare.
Poarta zilei dinspre noapte
Are casele surpate.

IELELE

Au venit ielele albe
În noaptea mea să se scalde,
Am trecut prin ele toate
Le-am făcut femei cu lapte
Cu pâini și cu prunci în brațe.

Au venit ielele negre
Ziua să mi-o mursecheze,
Am făcut din ele iepe
Breze, pintenoage și sirepe,
Le-am pus la plug și la ham.

Alte iepe nu mai am.

Afară de zi și noapte
Lumea n'are, nici nu poate.

CÂNTEC DE FATĂ

Cu nimeni în așternut
Rău cămașa m'a durut.
Latră'n mine-un câine mut.
Lanțul câinelui, inele,
Strânge șoldurile mele,
Mă seacă până'n călcâie,
Vrea să mă facă momâie...

Miezul nopții îl aștept
Să mă bată luna'n piept,

Să trag lanțul de pe trup
Și să scot câinele-lup
Cu el în dinți să mă rup.

BOCET CU BLESTEM sau TRECEREA LUI NICU AL LUI CĂPUCI CEL IUBEȚ PE LUMEA CEALALTĂ

Zboară Nicu-al lui Căpuci,
Țeapăn tot, peste uluci.

Mă, Nicule, de ce zbori
Cu-alde popa'n subțiori,
Cu aripi de patrafir
Pe la tâmple uns cu mir?

De ce treci, mă, printre fete,
Care le-ai făcut să fete,
În haine de ginerică,
Mă, Nicule, nu ți-e frică?

Nicule, mă, nu fi prost,
Popa-i hoț și'n zi de post.
Nu te duce, că te duce
Să te culce cu o cruce.

Cruce care să te culce,
Asta, mă, e curvă dulce,
Stă la cap să te usuce.
P'asta, mă, n'ai s'o mai rupi,
Nu te lasă nici s'o pupi.
O să te-adoarmă ne'ntors
Și-ți ia carnea de pe os.
Unde-i pielea taură
O să-ți lase-o gaură,
Ca la Mița lui Bălcău
Care-ai spart-o pe ilău,
Ca la Chira lui Grămadă
Care-ai fript-o pe zăpadă;
Ca la Nica lui Păstrugă

De-ai crăpat-o prin ulucă.
Ca la Pachița lui Ceapă
De-ai secat-o pe sub apă.

Nicule, Nicuțule,
Fără piele taură,
Cu oase de marmoră,
De te-or dezgropa pe tine
După șapte ani și-o vară
Alde fi-tu ăi din flori,
Or să te creadă fecioară.

TREI POEME

SCRISORI DE NISIP

1 Împresurarea nesfârșitelor așteptări întruchipează turnuri de văzduh amar × duioasa înstrăinare ne caută × oasele murmură × e un cântec sugrumat de libertate îngenunchiată × marea nu-și mai aduce aminte

2 Lumea e departe × fețele noastre târzii nu mai sunt decât oglinzi mușcate de brumă × toate păsările sparg împrejurimea căzând fără țel × dormim pe scheletele lor ciudate × diminețile suntem mai singuri

3 Scrisori de nisip sărmane tăgade ale morții × e ultima fortăreață uitarea × tăcuta bătălie continuă × timpul își lustruiește armele cu cânepa melancoliei × vom trăi până ce la sfârșit va fi Cuvântul

CÂRTIȚA NAȘTE PROFEȚI

1 Miresme de măr atins de aripa morții × putrezimea amăgitoarei măreții × din pomul vrăjmaș orele cad bolnave de prea multă istorie × cârtița fiind mamifer naște profeți × cine se mai lasă furat de magia pustie a viorilor părăsite ?

2

Deşi am fost de
faţă am uitat prea mult din cele ce au fost să fie
× era de pildă un copil de sticlă jucându-se cu
cercul × pe o îndepărtată stradă fără nume ×
dar cercul alerga singur × şi în oraşul acela
unicul locuitor era un trandafir mort

3

Şi ne aducem
aminte prea multe din cele ce vor fi × rareori se
mai gândeşte cineva la sfârşitul lumii × dar alte
parabole se nasc × fiecare profet cu minciuna lui
× aşa de pildă pedepsirea crimei de a fi un tran-
dafir mort sau o stradă fără nume

SEARĂ ÎN TOATĂ LUMEA

lui Marcel Solomon

1

A cui vecinătate
mă face să uit cum curg râurile altor lumi? × poate ciu-
data arhitectură a vântului de primăvară şi fuga lină a în-
căperilor pustii × în care ai crede că nu s'a întâmplat
nimic × niciodată × în stânga Nimănui e un cuţit care
fumegă însângerat × în toată lumea s'ar putea să se facă
seară

Printre flori
2

cronovore se ascunde nevolnica aducere aminte × culoarea
suav putrezită a melancoliei amiroase a descumpănire ×
creşte o tainică răzmeriţă în lucruri × e umbra lăuntrică
× osânda şovăielii se ridică asemenea unei securi de la-
crimi înnegurate × ar trebui în toată lumea seară să fie

3

Cine se aude
murind cine se străvede născându-se? × convulsia unui
arbore trece prin ziduri × şi nu e vântul de primăvară
vă jur × acest vuiet sapă un adânc mormânt de ceasornice
× aerul se sparge timpul cade în pulberi înecătoare
× şi se lasă pentru totdeauna o cumplită seară în toa-
tă lumea

■

OMAGIU

lui Emil Cioran

La umbra verde-a Şarpelui menit
Arc răsucea, rotind prin sfinte zodii,
Ostatec fără somn şi prea vestit
Încercător, ca să grăiască'n dodii.

Ascuns în lume, sie însuşi Domn
S'ar fi părut şi-al lumii tăgăduitor
De n'ar fi fost, cu fiere de nesomn,
Al negrăitei vieţi, amar jinduitor.

Dar miezul ei râvnit în vasta clipă
Se desfoia târziu sub lampa-i trează
Şi-un dor stârni, tăios ca o aripă
Suind la cer cu limpedea amiază.

Londra, Mai 1974

■

ALEXANDRU CIORĂNESCU

DESPRE SFINȚENIA ROMÂNEASCĂ

Neamul românesc n'a dat calendarului bisericesc niciun nume de sfânt. Dacă a fost vreunul și-l cunoașteam ca sfânt, nu știm de el ca Român. Și dacă n'a fost niciunul, pare legitimă întrebarea care naște spontan din această constatare de fapt: de ce n'a fost în stare niciunul din noi — prin noi se înțeleg firește toate oasele risipite și topite peste care a crescut generația care încă respiră — să se ridice peste condiția lui omenească și să privească numai spre cer? E la fel de evident că întrebarea nu e corect pusă, dar se pune, și eventuala petiție de principiu trebuie descoperită și denunțată. Ceeace e sigur e că această întrebare fără răspuns a fost de multe ori simțită ca o lipsă, sau cel puțin ca o necunoscută neliniștitoare în compoziția ființei noastre etnice.

Lipsa aceasta se poate simți în mai multe feluri. E sau ar putea fi o reacțiune primară, a individului care se bucură și își găsește un fel de echilibru posesiv comparând colecția lui cu cele similare ale celorlalți. La fel ne putem întreba — și regreta — pentruce nu avem și noi un « premiu Nobel »; sau întrista că echipa națională de rugby a fost învinsă într'un campionat; sau, la limită, observa cu satisfacție că avem și noi faliții noștri. Această viziune tabelară care se mulțumește cu scoruri și cu performanțe, nu e poate de disprețuit în întregime. În măsura în care nu ne putem defini decât prin opoziție față de ceilalți, cunoașterea exactă a ceeace suntem reprezintă o depășire esențială și, la bază, un inventar util. Dar inventarul a ceeace nu suntem e dovada unui complex mai mult decât a unei voințe de afirmare, pentrucă nu poate duce la definirea prin contrast a ceeace suntem sau avem. Din faptul că în colecția mea de timbre lipsește capul de bour din 1858 nu se poate deduce strict decât acest adevăr, că îmi lipsește capul de bour din 1858. Numai dacă aș face inventarul complet al absențelor și dacă aș dispune alături de el de inventarul la fel complet a ceeace ar fi trebuit să posed,

s'ar putea deduce prin comparație care e compoziția exactă a colecției mele. Statistica negației are toate șansele să rămână o curiozitate sterilă, dacă nu chiar sterilizantă.

S'ar putea obiecta că sfințenia și premiul Nobel aparțin unor categorii deosebite. Premiul Nobel e o loterie deschisă, care-și poate corecta mâine toate nedreptățile printr'un singur gest, pe când sfințenia pentru noi și-a secat izvorul. De altfel loteria Nobel nu-mi inspiră încredere, cum nu mi-o inspiră nicio loterie: din lista câștigătorilor, e mai supărător pentru ei decât pentru noi, că lipsesc două sau trei nume românești și că s'au preferat câlți unde putea intra metal fin. În schimb, sfințenia e un criteriu transcendent și lipsa ei definitivă mă relegă într'un domeniu plin de îndoieli și de întrebări. Aș răspunde atunci că prima întrebare este aceasta: nu cumva sfințenia e și ea o loterie? Și tocmai la această întrebare aș vrea să-mi răspund.

Totuși, întrebarea are și altfel de legitimitate decât cea strict numerică. Lessing spunea că fiecare epocă are revelațiile religioase pe care le merită. Probabil că această observație, dacă e justă, se poate extrapola de la sfera temporală la cea spațială: și atunci, fiecare cultură își are sfinții pe care îi merită. Prezentată sub această formă axiomatică, problema e evident mai neliniștitoare. Dacă noi nu-i avem, s'ar putea deduce că nu i-am meritat; sau, eventual, că ne aflăm în fața unei nedreptăți istorice, deosebit de sensibilă pentru o nație care nu trăiește și nu respiră decât nedreptățiți și care își vede în felul acesta interceptate mai mult decât drumurile terestre. Simpla constatare statistică se completează deci cu o perspectivă transcendentă: în ce măsură neamul care nu s'a învrednicit să aibă sfinți, ar fi meritat totuși să-i aibă? În ce măsură suntem totuși părtași la o viață spirituală care, dacă nu e de-a dreptul universală, rămâne cea mai semnificativă pentru categoria om?

Privită sub acest unghiu, întrebarea a fost simțită ca un fel de tulburare lăuntrică de mulți intelectuali din generația mea. Găsesc o dovadă recentă, și cu ea multe amintiri vechi, în articolul consacrat de Emil Cioran lui Mircea Vulcănescu, în care problema aceasta se exprimă ca o revoltă și ca o durere. Golul spiritual pe care-l lasă inevitabil răspunsul negativ, conduce la neliniște și la îndoieli; poate chiar e una din nuanțele particulare, dificilă de izolat dintr'un întreg context, a complexelor românești față de Occident. Apartenența noastră la circuitul spre care tindem în mod spontan apare deodată ca o aspirație fără obiect, ca o comunicare interzisă sau iluzorie. Acolo unde ne putem simți egali, dacă nu uneori indulgent superiori în echilibru interior, în deschideri de orizont, în creșterea de curiozități și în asimilarea de tehnici noi, ne aflăm neîndemânatici și intimidați când trebuie să ne referim la bunuri spirituale moștenite. Nu numai de lipsa sfințeniei în ea însăși: așa văzută, sfințenia nu

e dorul de cer, ci setea de a se simți însfârșit solidari cu alte destine omenești, de a ști că nu suntem admiși și adoptați, ci membri de drept ai unei *oikoumene* pe care o simțim ca a noastră, deși ne-a ținut la distanță. Așa cred că se explică pasiunea cu care s'a urmărit din când în când speranța de a agăța pe altarele noastre fără statui, icoana unui sfânt din Carpați, fie el sfântul Ieremia Valahul, fie sfântul Vintilă, sau poate și alții de care nu știu.

Nu cred că sub această formă dramatică întrebarea poate conduce la rezultate mai fericite. În primul rând, existența eventuală a unui panteon românesc n'ar avea valoare probatorie dincolo de cazurile individuale. Considerațiile la nivel de națiune nu pot fi decât superficiale. Când Alecsandri scrie că Românul e născut poet, meritul retoric al propoziținii e evident superior interesului ei epistemologic. La fel, când Mme de Staël afirmă că Germanii sunt prin esență religioși, în realitate nu afirmă nimic sau, în cel mai bun caz, hazardează afirmații care nu se pot demonstra. Prin sfințenie nu, în orice caz, pentrucă lumea germanică e departe de a fi fost cea mai fertilă din acest punct de vedere.

Nu știu deci ce s'ar putea deduce din prezența sau din absența sfinților noștri. Dacă i-am ști pe nume și dacă numărul lor ar fi legiune, am poseda o serie de referințe prețioase, așa cum posedăm referințe asupra unor artiști români, asupra unor eroi români, asupra unor reformatori politici români; dar aceste referințe nu sunt extensibile asupra rasei, oricât de mare ar fi numărul lor, fără a proceda la simplificări abuzive.

În calendarul catolic, cel mai mare număr de sfinți l-a dat Franța. Din punctul de vedere al Romei, Franța a fost fiica cea mai mare a Bisericii, regele a purtat titlul de Foarte Creștin, Sorbona a însemnat un for suprem al credinței și al doctrinei: și totuși Franța a fost patria reacțiunii contra Romei, a războaielor religioase, a libertinajului intelectual și a materialismului militant. Ținând seama de această situație, e evident că definiția Francezului, sau eventual a sfințeniei franceze, e deosebit de grea, dacă nu de-a dreptul imposibilă. De altfel, e foarte probabil că o sfințenie franceză nici nu există ca atare, deosebită de sfințenie în general.

Nouă ne lipsesc referințele, dar nu numai cu privire la sfințenie, ci la tot ce privește gândirea românească de-a lungul a o mie de ani de istorie. Dacă suntem sinceri cu noi înșine, cred că asta e ce ne doare mai mult. Cu titlul de ipoteză, parodiind istoriile imaginare inventate de Borges, ne putem închipui o descoperire enormă, ca aceea a manuscriselor de la Marea Moartă, care ne-ar lămuri această lacună insuportabilă. Din două una: ori n'am poseda decât referințe parțiale, de exemplu asupra vieții religioase și experienței interioare a câtorva sfinți români din veacul de mijloc, și atunci concluziile pe care le-am putea trage din aceste cunoștințe noi ar fi și ele

parțiale, limitate și injuste; ori am poseda o vastă documentare variată, de natură a arunca lumină asupra tuturor sectoarelor și problemelor vieții naționale, și atunci dialectica istorică, oricât de satisfăcută ar fi cu aceste revelații, n'ar putea conduce la nicio definiție valabilă a imanențelor românești. Cu alte cuvinte, sfinții nu se definesc decât pe ei înșiși. Un Spaniol, considerat ca entitate abstractă, nu seamănă nici cu sfântul Dominic, nici cu sfântul Ignațiu din Loyola, nici cu sfânta Tereza, nici cu vreun dozaj savant din toți trei; pentrucă Spaniolul nu se definește prin religie ci — abia cu mare greutate — prin limbă.

De altă parte, sfințenia în general se poate considera din două puncte de vedere deosebite — ambele, bine înțeles, la nivelul individual —: de o parte individul cu bogăția lui interioară, de altă parte consacrarea lui de către autoritățile bisericești. Cele două aspecte ale sfântului nu se confundă în mod automat: răspunsul lui Mircea Vulcănescu, reprodus în articolul citat mai sus, e convingător în această privință. Sfințenia, ca stil de viață și concepție a lumii, n'are nevoie de recunoașteri oficiale. Sfinții adevărați nu sunt neapărat cei din calendar. Celor care au meritat întru Cristos, Biserica le păstrează pregătit de totdeauna un triumf postum; dar cum una din condițiile sfințeniei e umilința, însăși Biserica nu poate pretinde, și nu pretinde, că a știut de toți câți au trăit cu vrednicie creștină și s'au sacrificat cu patimă. Fiecare din noi a cunoscut, ca Mircea Vulcănescu, sfinți necunoscuți, care au trăit și au murit uitați de lume, și care poate trec în ochii cerești înainte de lunga teorie a purtătorilor de nimb aurit.

De altă parte, ideea pe care ne-o facem despre sfințenie n'a fost totdeauna aceeași. În primele secole ale creștinismului, o tendință firească, dar umană, a așezat pe altare un număr considerabil de potentați care făcuseră servicii credinței, capete încoronate care zidiseră biserici, domnițe care trăiseră la umbra unor liniștite și confortabile mănăstiri. Calendarul oferă un fel de promiscuitate care a fost recunoscută recent și a și condus la eliminarea unor sfinți considerați de natură parazitară.

Se înțelege așa dar că întrebarea formulată de la început : pentruce nu avem sfinți? se mărginește la considerarea sfințeniei oficializate. Pentru cealaltă, răspunsul a fost dat de Mircea Vulcănescu și în realitate poate fi dat de fiecare din noi, în marginile propriei sale experiențe. Deosebirea astfel stabilită nu e indiferentă, pentrucă transformă în problemă istorică o neliniște metafizică, privitoare la condițiile imanente ale «Românului » abstract. Prezentată sub această formă, întrebarea ar trebui să comporte un răspuns corect, chiar dacă nu va fi cel la care ne gândim.

Istoria e prin ea însăși un început de răspuns. Ridicarea la altare a unui individ presupune existența unei structuri bisericești puternice,

cu caracter ecumenic, capabilă să impună decretele ei unei conștiințe universale, pentrucă sfântul nu e numai al unei biserici sau al unei regiuni; și pentrucă nu e totdeauna posibilă recunoașterea unanimă, fie chiar postumă, a unui individ care până ieri trăia ca toți oamenii, cu pasiunile lui și în mijlocul pasiunilor lor. Îmi închipui că preponderența numerică a sfinților francezi în calendarul catolic se datorește, mai degrabă decât unei religiozități specifice, existenței unei biserici mai bine organizate, mai bogate și deci mai dispuse spre acest imperialism particular care consistă în anexarea cerului.

Biserica ortodoxă fusese timp îndelungat capabilă să creeze sfinți; dar această vitalitate corespunde unei epoci ingrate a istoriei bisericii din țările românești. Structurile ei interne au fost multă vreme deosebit de precare, și dovadă că au fost precare e faptul că nu le cunoaștem de-a lungul multor secole. Sfântul se face el însuși, în sensul vieții lui interioare; și pe urmă îl face Biserica, în înțelesul unei recunoașteri de drept. În țările românești, biserica n'a fost destul de puternică pentru a impune un punct de vedere propriu forurilor constantinopolitane de care rămăsese mai mult sau mai puțin deslegată. Când ajunse însfârșit să joace un rol important, cu începere din secolul al XV-lea, Patriarhia ecumenică decăzuse, bisericile locale fuseseră obligate să-și asigure existența în limite relativ autonome și foarte reduse, și izvoarele sfințeniei oficializate secaseră în mod definitiv.

În realitate, problema depășește istoria formelor de viață bisericească și se pune, poate cu mai multă claritate, pentru viața românească în general. Istoria nu se poate concepe decât într'un sens ecumenic, plecând de la el, îndreptată spre el sau împotrivindu-se lui. În ciuda tuturor răsturnărilor, mitul unității fundamentale a omenirii a rămas cel puțin la fel de puternic ancorat în conștiințe, ca în vremea în care istoricii se refereau în mod automat la mitul transmigrării celor patru imperii. Cine nu încape în această *oikoumene* nu are istorie. Mai precis, din punct de vedere românesc, istoria noastră depinde în întregime de două momente: acțiunea integratoare a lui Traian și aruncarea peste bord a Daciei Traiane de către Aurelian. Bine înțeles, istoria nu se face din momente; acestea nu sunt decât punctele culminante sau gesturile simbolice a două atitudini seculare, datele vizibile ale unui lung proces neterminat. De atunci, în realitate, nu s'a mai produs nimic nou.

În prima fază, imperiul ecumenic roman, urmat la câțiva pași de distanță și posterior depășit de imperiul ecumenic al Crucii, și-a pus pecetia pe pământul dunărean. Ar fi putut s'o facă, fără urmări transcendente, cum a făcut-o în multe alte părți unde se ancorase încă mai solid decât la Dunărea de Jos; în Egipt sau în Mauritania de pildă, unde urmele ecumenismului roman și creștin s'au spulberat sub presiunea altui ecumenism. S'au spulberat în parte și la Dunăre,

dar numai în parte; a rămas în schimb o populație chemată la viață fără voia ei, pe care nimeni n'a mai clintit-o de atunci. Cine crede că a clintit-o cineva, n'a înțeles nimic din drama istoriei românești. Un neam adăogat ar fi reacționat altfel, adaptând ruinele la propria istorie sau invers, cum au făcut Saxonii în Britania și după ei Normanzii, cum au făcut Turcii la Constantinopol sau orice alți cuceritori în orice altă parte; mai aproape de noi, cum au făcut Bulgarii, și după ei Maghiarii. Reacțiunea dacoromană a fost aceea a unui neam orfan, lăsat în plata Domnului înainte de a fi ieșit din copilărie și așteptând minunea care n'avea să vină, a unei întoarceri la poalele maicii pierdute. De atunci, de la Aurelian, toată istoria noastră e un efort de reintegrare ecumenică, care ieri se numea creștină sau imperială și astăzi s'ar putea numi europeană, fără ca realitățile profunde să se fi schimbat. Eforturile nu sunt numai neputincioase, uneori pot fi fundamental greșite: ca în cazul lui Dimitrie Cantemir, pe care în sărăcia și în nevoia noastră l-am sărbătorit ca pe un fiu luminat al neamului și care e în realitate primul factor agravant al suferințelor noastre.

Ecumenismul după care tânjim, fie și numai instinctiv, fie și sub forma lui simplistă de *Drang nach Westen* turistic pentrucă altfel nu se poate — și uneori nu se poate nici așa —, e ceeace a lipsit istoriei noastre până la descălecat. Deslegați de nava putredă a Imperiului, desfăcuți în mare parte de biserica lui Cristos, Dacoromanii ar fi trebuit să treacă veacurile obscure ale primului ev mediu fără a ispiti adâncimile istoriei, în acel somn al istoriei de care vorbește Hegel, și să iasă la lumină ca un neam nou, cum au ieșit Prusii și Slavii de pretutindeni. Neamurile noi n'au complexe; dar din nefericire noi nu suntem un neam nou. Nefericirea e numai în parte, pentrucă această situație de marginați, simțită ca ceva care nu e al nostru, a servit de cele mai multe ori ca incitant. Oricum, se înțelege ușor că, lipsiți de transcendența ecumenică, sfinții noștri puteau avea acces la cer, dar nu și la altare.

Această severitate a istoriei se reflectează și în altfel în eventualul concept al sfințeniei românești. Ridicarea pe altare se explică, și uneori se justifică prin dramatismul unui anumit stil de viață, prin caracterul spectacular al sacrificiului. Biografia sfântului trebuie să atragă atenția, să servească de exemplu și să convingă: prin urmare, trebuie să semene cât mai puțin cu ceeace suntem capabili să facem noi toți, să reprezinte un preț pe care noi am ezita să-l plătim. Până la un anumit punct, sfințenia poate fi considerată ca o sfidare, în sensul pe care istoriografia modernă îl dă acestui cuvânt: la o provocare a împrejurărilor, sfântul răspunde cu altă provocare, cu înțeles superior. Fără această ideie de sfidare a ordinei naturale, sfințenia nu poate fi definită în mod corect.

Pentru a porni de la lucrurile mărunte, știm de pildă că sfântul Ioan Botezătorul mânca lăcuste, în deșertul în care se retrăsese. Acest

detaliu nu se poate relaționa cu ideea de sfințenie decât prin mijlocirea celei de asceză, adică prin imaginea unei practici impuse de voință. Sfințenia gestului nu rezidă în simplul fapt de a mânca lăcuste, ci în opțiunea individuală a cuiva, care ușor ar fi putut alege ceva mai bun, după criteriile noastre obișnuite. Am cunoscut pe un negru care făcea ochi mari când auzea vorbind de lăcuste, pentrucă-i plăceau la nebunie și a plâns de necaz când, cu ocazia unei invazii de lăcuste, serviciile agronomice le-au stropit pe toate cu produse chimice, inutilizându-le ca aliment. Menuul Botezătorului și cel al lui Pablo al meu puteau fi identice fără a se întâlni: ceeace ar fi fost delectare pentru unul, devenise sfidare a trupului și a condiției omenești în celălalt.

Bine înțeles că mâncarea nu face pe sfânt. Claude Lévi-Strauss povestește undeva cum a mâncat cu anumiți Indieni din Brazilia larve de gândaci prăjite în scuipat de fată mare; Mircea Eliade mărturisește unele experiențe mai mult sau mai puțin similare; și e de la sine înțeles că nu e vorba de sfinți, deși se dovedește astfel existența unei asceze, a unui similar efort de voință, care-i aseamănă cu Botezătorul mai mult decât cu Pablo. Răul poate fi o simplă judecată de valoare, fundată pe baze greșite; răul nedorit, acceptat ca o condiție necesară, e o simplă acomodare la mediu; sfințenia se măsoară în răul inutil, acceptat cu dragoste, ca o făgăduială de perfecțiuni viitoare. În felul acesta, sfințenia nu se compune numai din ceeace ne dă cerul, ci și din toate câte le dăruim lui Dumnezeu, sfidând condiția umană și legile biologice în general.

În mediul românesc istoric din care ar fi trebuit să se ridice sfinții, asemenea sfidare n'ar fi fost posibilă, în aspectul ei de asceză și de aparentă gratuitate. În măsura în care le putem intui, condițiile biologice și sociale erau de pură supraviețuire; astfel încât renunțările, chiar dacă puteau avea în anumite împrejurări un caracter sau un fond de asceză, apăreau în mod prea evident ca impuse din afară și ca o necesitate de adaptare la mediu. Haina săracă, hrana abia suficientă și indiferentă, confortul minim, sunt elemente spectaculare într'o existență ca a sfântului Francisc, care putea ușor să aleagă într'un sens opus; dar nu sunt merite, ci condiții normale de viață a unui țăran din Carpați acum o mie de ani. Cum s'a lămurit de mai înainte că aceste împrejurări mărunte și pur exterioare nu sunt suficiente pentru a face pe sfânt, suprimarea dramatismului lor și a înțelesului lor ascetic nu însemnează în același timp dispariția sfințeniei. Numai că aceasta, dacă a existat, a trebuit să se manifesteze în forme lipsite de marca de anormalitate care caracterizează sfințenia oficializată în chip foarte general.

Cu alte cuvinte, un sfânt pus în astfel de împrejurări nu apărea ca un individ separat de ceata semenilor lui sau marcat în fața lumii cu semnele sfințeniei sau ale martiriului. Drumurile lui nu puteau fi mai prăpăstioase decât ale celorlalți, pentrucă toate drumurile

erau prăpăstioase; și, de altă parte, serviciile aduce de el bisericii nu puteau fi decât neînsemnate, fie în privința contribuției personale, sau în sensul unei biografii exemplare. Ceeace îl distingea trebuia să fie vizibil pentru ochii lui Dumnezeu, mai mult decât pentru contemporani.

Pentrucă, într'adevăr, nuanțele religiozității românești sunt destul de caracteristice pentru a îngădui o astfel de interpretare. Fervoarea, extazul mistic, elanul sufletului aprins în patima amorului divin, sunt manifestări rare, dacă nu de-a dreptul necunoscute la noi. Pentru un occidental în general, sfințenia s'ar putea reprezenta grafic ca o ascensiune spre culmi, sau ca o mistuire în flăcările amorului ceresc, care e tot un fel de urcare spre zenit. În închipuirea noastră populară, sfințenia are mai degrabă aspectul unei mișcări de translație, comparabilă cu o apropiere de izvor sau cu o împărtășire. Arhetipul sfințeniei noastre e orizontal: cu alte cuvinte, e înțeleasă ca un dar imediat accesibil, complet identificat cu individul mediu, ca o poartă deschisă la drum pentru orice om cumsecade. Toate casele se sfințesc odată pe an, ceeace însemnează că poveștile populare în care Dumnezeu apare ca un călător ce vizitează pe oameni în chip regulat, corespund cu convingerea sinceră a unei prezențe apropiate. Dumnezeu e un gospodar care-și îngrijește turma, și reprezentantul lui imediat are casă la rând cu toți oamenii și e tată de copii.

Limba e, ca de obicei, cheia cea mai potrivită pentru a pătrunde aceste mistere. Din studiul ei se desprinde ideia unei conviețuiri cu cerul, dar nu la nivelul cerului, ci la al nostru. Sfințenia nu mai este ce credeam a ști, ci un simplu spor de tensiune, o atenție maximalizată: o lecție sau conferință se poate asculta cu sfințenie, așa cum se poate executa un ordin. A se sfinți înseamnează a intra în contact cu divinitatea la nivelul bucal al împărtășirii. Mă întreb dacă asfințitul nu-și datorează numele, altfel greu de explicat, aceleiași imagini a orizontalității. Însfârșit, Lucian Blaga a observat mai de mult că raiul românesc nu se situează la zenit, ci pe « celălalt tărîm », la depărtări accesibile fără aripi: n'ar fi de mirare ca paradisul pierdut să fie doar nostalgia fetală a Apusului pierdut.

Credința populară, care are toate șansele să fie tradițională, e o religie de conviețuire cu divinul. Lumea e grădina lui Dumnezeu; acesta a fost silit să se apropie de noi, măcar dintr'un sentiment de bună administrație. N'a mai rămas nimic în el din Dumnezeul fioros al lui Israel, nici din înălțimile amețitoare ale divinității mistice care se refuză priceperii. Dumnezeul nostru e printre noi, unii îl apucă de un picior, altora le pune el mâna în cap. Mitologia populară îl reprezintă ca pe un om bătrân și obosit, care sosește pe la casele oamenilor seara târziu, cerând de mâncare; sau ca pe un tehnician necăjit, care preferă să se sfătuiască cu cârtița sau cu ariciul. La prima vedere, atâta antropomorfism, atâta familiaritate cu zeii par a indica un izvor păgân. Dar poate nu e nevoie de astfel de ipoteze,

pentrucă această viziune religioasă nu e excepțională. E icoana pură a creștinismului primitiv, care n'a avut mijlocul să evolueze și să se subtilizeze prin veacuri, care n'a știut de Sfinții Părinți, nici de scolastică, nici de misticism; care a păstrat ingenuitatea credinciosului de altădată, de pildă inocența copilăroasă a franciscanului, în care se regăsește aceeași familiaritate, aproape aș putea spune aceeași promiscuitate cu divinul. Mi-aduc aminte de basmele noastre și de snoavele *a lo divino,* când citesc în *Fioretti* replica energică cu care suavul sfânt Francisc ne îndeamnă să răspundem tentațiilor diavolești: « Apri la bocca e mo vi ti caco ».

Umanizarea divinului n'are deci nevoie neapărată de trecerea prin mitologie. Deosebirea, din punct de vedere românesc, e că această viziune cosmică n'a mai evoluat. Nu vreau să spun cu asta că naturalismul antropomorfic e până astăzi esența ortodoxiei românești ci că în stadiul arhetipal imaginile fundamentale au rămas aceleași. De altă parte, închipuirea populară, separată de doctrină în evul modern și din ce în ce mai depășită de ea, s'a rezolvat definitiv într'o poezie a firii care e, din alt punct de vedere, o secularizare a religiei și singura Renaștere adevărată a minții românești în abstract.

Rezultatul cel mai evident al acestui proces de secularizare e conceptul caracteristic al omeniei, înțeleasă ca potențializare a virtuților creștine într'un sens netranscendent. Dincolo de orice fel de consacrări oficiale sau colective, omenia e sfințenia colectivă a neamului. Pare a fi ușor de descompus în cele trei virtuți teologale, credința, speranța și dragostea, care sunt cele trei mari drumuri spre Dumnezeu. Dar omenia n'are ca scop îndrumarea spre Dumnezeu, decât cel mult în mod indirect și, într'un anumit fel, fără a-l căuta. Din punct de vedere strict teologic, de altfel, i se poate descoperi un fel de imperfecțiune, în dozajul desechilibrat al celor trei virtuți, care ar trebui proporționate cu mai multă rigoare.

În misterele omeniei, drepturile speranței mi se pare că apar defavorizate. După definiția lui Dante, speranța e o « așteptare certă »: nu văd destul de clară această certitudine în folklor. Aparent, extremitatea eschatologică a speranței cântărește mai puțin în imaginația populară decât eficacitatea dragostei și decât mângâierea credinței. Omenia ar fi în acest caz o religie în care faptele sau, cum ar spune un catolic francez, *les œuvres,* cântăresc mai mult decât transcendențele. Ce speră ciobănașul din *Miorița?* Așteptarea lui e o speranță evanescentă, care nu se lasă definită și care, mai mult decât un ferment sau o garanție, apare ca o împăcare și o abandonare. În *Discipolii din Sais,* Novalis vorbește de aceia pentru care viața era o simplă invitație la un banchet, pentru care « aerul era o băutură răcoritoare, stelele niște făclii care prezidează dansurile nocturne, plantele și animalele, pregătirea magnifică a unui banchet fastuos. Natura nu se oferea privirii lor ca un templu majestuos și ferm, ci ca teatrul

magnific al unor serbări mereu altele ». Dar discipolii din Sais nu pot fi confundați cu creștinii.

Cum încă nu avem un sfânt al nostru, e inutil să ne întrebăm cum ar arăta. Și totuși. Cum totul se petrece în închipuire, mă îndoiesc că ar semăna cu Augustin, temperament pasionat și neliniștit, deopotrivă de chinuit de problemele cunoașterii și ale conștiinței; sau cu Tereza, pentru care amorul divin e o scânteie care arde conștiința în scrum de fericire aproape sensuală. Cu martirii nu, pentrucă martirii noștri sunt o necesitate istorică. Nici cu fundatorii de ordine și de congregații, pentrucă fundațiile noastre s'au ridicat pe nisip.

Când încerc să mi-l închipui, mi se pare că ar semăna mai curând cu vecinul meu, în spațiu dacă nu în timp, Fray Gil de Santa Cruz, dominicanul de la Candelaria, renumit pentru familiaritatea lui cu Fecioara de hram. Cum Candelaria e patroana navigatorilor, se înțelege că adeseori era silită să plece de pe altar, ca să o ajute la nevoie pe cei care o chemau. Când se întorcea acasă, Fray Gil o găsea a doua zi, într'o poziție diferită de cea pe care i-o știa din ajun, uneori chiar, de oboseală, cu fața întoarsă spre perete; și atunci se mulțumea s'o dojenească încet: — Iar ai umblat pe drumuri toată noaptea!

Sfințenia noastră ar trebui să fie speranța. Poate de asta nu suntem destul de sfinți.

POEME

SOL STAT

Mijlocie. Mijlociu.
Mijlociu de val poetul
rămășag de zile mari.

Umbra nopții — mijlocie —
somn înalt. Și disdezori
sfântul spirit a zâmbit.

Mijlocie. Mijlociu.
Putrezită'n stea preclipa
verbului: ucid știind,

sâmburele cifrei trece
frunte'n frunte, de ospăț.
Un apostol e absent.

Mijlocie. Mijlociu.
Alb mai alb, mărșăluind
mijlocie iarbă unde

anonim neconsimțit...
Scară dintre prisme moi
și mileniul mijlociu

EXERCITIA SPIRITUALIA (10)

La poarta de până acum
aștept cu părăsitele cadavre.
În spatele privirii deslegate-am aflat
scâncetul negru, ruginit la
pieptu-mi, semnalul confuzelor toamne.
Și două pietre
sus țineau o floare,
și două flori
scriau în crăpătura gurii
desemnul unei inimi,
cadența multor brume peste
impuberele fericiri.

Cred
în eternitatea vieții...
Înalte ierburi grațios
de-a dura un războinic și o lume
și-o injustiție un echilibru violat,
sfinți oameni pre limba
văz duh, — rotirea
aparentă a luminii încă
menitele lumini subpământene!
Ceasornicul Domnilor... Minune
vina și învoirea,
învoioșirea din acest tunel: așa
tăcutele pe care vi le urlă
poetul ispititei poezii.
Casa mea este rugăciunea.

*

Casa mea este rugăciunea și
trebuie să-mi fie drumul unde
calea e numai pietriș,
praf de stele și cumva
în gând urarea
fiecărui om aprins,
oare fiecărui os
domnește-înfrunzit...
Casa mea este adevărul meu.
Adevărul meu este biserica Lui

neclătinată și neclădită.
Lumină tocmai acum,
lumina cenușei de-apoi
printr'o sită, printr'un ciur
prin ferestrele zob — metanoia!
Casa noastră este poarta

VIFLEIM

Fata lumii fată goală
Sfinții'n inime te spală
Cu miresme de-înnoptare
cu zăpadă de-o mirare,
Și-ți așternu la căpătâi
Munților ca să rămâi
Mai frumoasă decât luna
Care-înfloare totdeauna
Ba pe-o țâță, ba pe spate
Descântând de sănătate,
Mai gustoasă decât mărul
Care-înveselit-a cerul
Cerbilor ducând binețe
Stelelor dintre ostrețe, —
O potcoavă și-un colac...
Lerului am fost ortac
Cucuiat numai băiat
Voi purcede legănat
Întru slava-ți poleit
Până'n margine de mit.
Fata lumii fată goală
Invăscută în cerneală
Ca un Domn în minunarea
Ierbilor de peste zarea;
Somnul mult și amărui
Pe mârțoagă când te sui
Lângă apa, lângă vântul
Magilor la tot cuvântul...
Lerului frunzar rotat
Povârnit din sat în sat
Mielul, taurul și-încaltea
Mântuiții'n lumânarea

Ori iubirea-mi neîncepută
Sub frumsețea lumii slută.
Nada soarelui s'o coace
Fluierândă prin băltoace
Osul visului trezeare
Colea ici, colea-încălare,
Strungă tulvai gândului
Verde poala focului!
... pe suflarea holdelor
Cântă oastea pruncilor.
Mijlociu de plop și joc
Și răsadul dârz — la uși
Pasul ploii după urși
Ronțăind pietrișuri dulci
Ca atunci, ca nici atunci.
Fata ceasului mărunt
Reînvierii-acelui sfânt.

■

GRIGORE CUGLER-APUNAKE

UN OM CA TOȚI OAMENII

Motto:

Dacă mi-ar fi dat să'ncep viața din nou, aș căuta să fac aceleași greșeli, aș săvârși aceleași păcate și m'aș băga în aceleași încurcături, pentru a putea — odată ajuns la vârsta mea de acum — să doresc să pot începe viața din nou.

(*fragment din prefața cărții de vizită a unui cârnățar adult*)

« Stăpân absolut! Sunt stăpân absolut pe această fleică sfrijită ». își zicea omul, în sinea lui, cu privirea pironită în farfurie. « O mănânc, sau n'o mănânc »... și socotea că bine făcuse că nu o mâncase nici ieri, nici alaltăieri, fiindcă în acest caz, astăzi, farfuria ar fi fost goală.

Împinse farfuria la o parte, cu un gest post-meridian.

O femeie, a cărei prezență nu fusese observată de nimeni până în acel moment, se desprinse din penumbră și înaintă spre masă, cu un scârțâit de roabă neunsă. Era una din acele făpturi stoarse de necazurile vieții, dar se vedea că odată fusese fragedă și durdulie. De gâtul ei lung și zbârcit se agăța cu autoritate un sfert de copil.

« Ai isprăvit? », întrebă femeia, uscându-și mâinile cu poala feții de masă, cum alții își usucă picioarele.

« Vom vedea », răspunse omul, dar cuvintele lui fură înghițite de huruiala trenului.

« Când o să pui să schimbe linia, ca să nu mai treacă trenul prin odaie? », urmă femeia. « Aș vrea să scap de tren, ca să pun acolo, în fund, o moară și ceva... »

« ... cu patru aripi fâșnețe, fiecare de altă culoare și cu un centru de gravitate în fața ușii, unde să se poată juca Minoru », completă omul, luându-i vorba din gură. « Cunosc cântecul pe dinafară, că mă pisezi cu el de zece ori pe zi. Ai răbdare, că o să se facă. Tot lucrul la vremea lui, ce naiba! »

« Măcar și ceva de dragul lui Minoru... » mai încercă femeia, ca un ultim argument.

« Minoru, îi tot dai zor cu Minoru! » — făcu omul, oarecum îmblânzit, însă lăsând să se înțeleagă că nu avea chef să lungească discuția.

Minoru era unicul lor copil. Împlinise doi ani, detaliu care îl lăsa cu totul indiferent. În schimb, părinții erau destul de preocupați, căci cu fiecare zi ce trecea, micuțul semăna din ce în ce mai mult cu Abraham Lincoln. În mintea lor își făceau socoteala că dacă acum, la vârsta asta, semăna cu răposatul Președinte când a fost asasinat, peste 30 de ani va arăta ca un Abraham Lincoln ce nici nu apucase să existe, și se temeau că o asemenea împrejurare i-ar putea pricinui băiatului o serie de neajunsuri.

Sprijinindu-se de marginea mesei cu amândouă brațele îndoite din cot, omul se ridică greoi depe scaun, încordându-și cu suficiență plexul solar, ca să dovedească odată mai mult, lui însuși și celor de față, că el este stăpânul absolut.

+

Acum, când mă așez la scris, cu degetul muiat în țipirig, ca să descriu o zi din viața unui om ca toți oamenii, simt datoria de a cere iertare bătrânilor de toate vârstele, că pentru ei nu scriu nimic. Eu scriu numai pentru tinerii de toate vârstele, căci așa am învățat de mic. Ideile mele le port pe sub piele. Ce cred eu că e bine, îmi curge prin vine. Ce vreau să se întâmple îmi bate în tâmple, și nu-mi este frică de ce-o să se zică. Recunosc că sunt un ingrat și un egoist, că aș merita să fiu învinuit de părtinire, dar nu șovăesc nici o clipă să iau apărarea inimii, în lupta inegală dintre inimă și multe altele.

+

După cină, omul avea obiceiul să dea o raită prin grădina din dosul casei, unde pusese o crescătorie de criptomalaci. Era convins că criptomalacii, ca toate popoarele cu nume compus, erau meniți să dispară, mai curând sau mai târziu. Își formase această ideie bazându-se pe realități istorice, luând ca exemplu pe medo-perși, pe șvabo-buri, pe got-mit-unși și în bună parte pe greco-romani, dela care nu au rămas decât niște lupte, la circ, și acelea măsluite și amestecate cu dublunelson.

Omul nostru pusese crescătoria de criptomalaci, în dorința de a salva dela pieire acest popor simpatic și muncitor, și o înzestrase cu instalațiile cele mai moderne. Criptomalacii erau produși în tipare de clisă — cuvânt criptomalac — care, subțiat cu sământă de brad și rășină de armăsar, dădea un bulion genetic de o eficacitate extraordinară.

Indivizii obținuți prin acel procedeu erau absolut identici între ei, atât ca aspect fizic cât și din punctul de vedere al capacității intelectuale. În felul acesta, producătorul reușise să elimine pentru totdeauna pericolul conflictelor absurde, provocate de cele mai nesemnate divergențe de opinii, scăpase de pacostea corurilor pe mai multe voci, de rușinea campionatelor internaționale de șah și de multe alte neajunsuri asemănătoare.

+

La ora când oboseala unei zile lungi de lucru începea să se risipească și când plictiseala domestică îl lua locul, cu o tenacitate căreia nimic nu i se putea împotrivi, omul simțea nevoia de a fi singur, pentru a dovedi odată mai mult, lui însuși și celor de față, că el este stăpânul absolut.

Puterea întunericului, cuibul cu barză, abstinența prelungită și mirosul caracteristic ce venea dela crescătorie îl umpleau de euforie. În acele câteva momente de destindere, pe care și le îngăduia înainte de a întreprinde inspecția zilnică la crescătorie, îi plăcea să hoinărească în voie prin lumea gândurilor. Își zicea — de pildă — că sărăcia este un contract unilateral, pe care nimeni nu este obligat să-l respecte; că, pe el, sărăcia nu-l interesase niciodată, fiindcă toată viața lui fusese bogat; că singurul lucru care îl preocupa cu adevărat era reputația lui de cârnățar adult. Se ducea apoi cu gândul, timp de treizeci de secunde, la începuturile căsniciei lui, la vremea când își punea ghiața la tălpi ca să facă dragoste, și ofta socotind cât de mult mai ușoară ar fi putut să fie viața alături de femeia lui, dacă ea n'ar fi avut nenorocitul obicei de a introduce, fără niciun rost, în mijlocul câte unei fraze, cuvintele *și ceva*. Spunea, de pildă: « Eu nu mai stau în grădină, că m'a pișcat un țânțar *și ceva* ». Când îl certa pe Minoru, zicea: « Fii cuminte, că-ți trag o palmă *și ceva* ».

Câte nu încercase omul să o dezbăreze de acel năravi! Dar nu reușise, trebuind să îndure ani de zile protestările ei indignate, urmate de îmbufnări fără sfârșit. Odată, femeia se supărase rău de tot, și nu-și mai vorbiseră timp de câteva săptămâni, până când, în fine, sosi ziua lui și o văzu venind spre el, cu un aer supus, în ochi cu o privire galeșă în care se citea dorința împăcării. « Să trăiești, tăticule », îi spuse ea, « la mulți ani! » « ... și ceva » completase el.

+

Deschizând portița de lemn de mesteacăn, intră în grădină și se întinse pe iarbă, cu capul rezemat de un zaplaz de scânduri pe care scria: MURDĂRIA OPRITĂ CU BĂTAE. Din acel loc putea cuprinde cu privirea toată proprietatea: în dreapta, cu fața spre stradă, se înălța casa, vopsită în roșu cărămiziu, clădită în formă de potcoavă;

în centrul potcoavei, pe o moviliță, apărea masa la care mânca el și numai el; lipit de spatele casei, tunelul prin care, la ore determinate, ieșea și intra trenul, ca un cuc pârdalnic; la stânga, peretele văruit al fabricii de cârnați, acoperit de autografe de porci și de cugetări melancolice; la capătul unei alei străjuite de tufe de coacăzi se legăna colivia lui Minoru, atârnată între brațele paralele ale unei ghilotine scoase din uz. Apoi venea tihna verde a grădinii și, în fund, crescătoria de criptomalaci.

« Stăpân absolut! Sunt stăpân absolut al acestei frumoase averi », își zicea omul — și simțea o mare satisfacție, mai ales că se putea mândri cu felul cinstit în care o agonisese. Sistemul lui de a conduce operațiile bănești era simplu dar eficace: punea un ban peste altul și la mijloc o părticică din marfa care făcea obiectul negustoriei în curs. Apoi apăsa cât putea cele două monede. Cantitatea de materie ce țâșnea pe la margini reprezenta câștigul obținut, iar ce rămânea între monede era capitalul, de care nu trebuia să se atingă.

Făcuse în felul acesta nenumărate afaceri rodnice cu oameni vii, cu oameni de paie, cu sonate pentru flaut și pian, cu furnituri pentru ceaprazari, cu rămășițe anatomice dela operații și autopsii, în fine cu o sumedenie de articole a căror listă credem inutil să o mai lungim — fiecare persoană interesată de a intra în legături comerciale cu cârnățarul adult fiind liberă să o completeze după gustul ei.

+

Un zgomot de pași ce se apropiau îl trezi din gânduri, făcându-l să revină la realitate. Era bătrânul paznic de noapte, purtând pe braț îmbrăcămintea de lucru a stăpânului.

« Vă îmbrăcați-te? » întrebă bătrânul, clănțănind din dinți.

Omul dădu din cap afirmativ, se ridică de jos și, ajutat de credinciosul servitor, își schimbă hainele de ziuă cu ținuta de lucru, anume aleasă pentru treburile crescătoriei. Era un costum făcut dintr'un material transparent ca sticla, compus dintr'o cămașă fără griji și dintr'un pantalon larg, fără mâneci. Transparența îmbrăcămintii era atât de perfectă încât omul care o purta se făcea și el nevăzut, și singurul obiect ce rămânea vizibil era creionul.

Ajunși la intrarea crescătoriei, omul se opri și, întorcându-se către însoțitorul său, întrebă: « Ia spune mă, cine sunt eu? » — repetând astfel gluma pe care obișnuia să o facă de fiecare dată cu bătrânul servitor.

« Păi, cine să fiți? » răspunse acesta, continuând să clănțănească din dinți, « ia, un om ca toți oamenii. »

+ + +

La moartea lui Henric I Păsărarul se urcă pe tronul încă plin de fulgi și pene, venerabilul Terpentin Pașa, cuceritorul Yucatanului. Noul suveran nu era câtuși de puțin păsărar, fapt care făcu pe fabricanții de păsări din întreaga Republică să răsufle ușurați, bucuroși că scăpaseră de concurentul încoronat care îi adusese în pragul falimentului. Pățiți cum erau, și pentru ca nu cumva noul suveran să se lase și el robit de pasiunea pentru păsări, se învoiră între ei să-i dăruiască, cu prilejul încoronării, o sculptură omagială, reprezentând orice o fi, numai păsăre nu.

Fabricară deci, cu sârguință și îndemânare, o sardea de lemn, reușind că creeze o operă de artă cum nu se mai văzuse până atunci în acele părți ale lumii. Pentru ca aspectul sardelei să fie cât mai apropiat de realitate, o așezară într'o cutie de tinichea, umplută cu Striptizol. (Striptizina nu se cunoștea încă, pe acea vreme: exista, dar nu se cunoștea.) Apoi, cutia fu închisă cu un capac de țiplă trandafirie și fabricanții se prezentară in corpore la Palatul Imperial, întovărășiți de soțiile lor, care nu știau nici să scrie, nici să citească.

Înștiințat de sosirea păsărarilor, Terpentin Pașa porunci să fie introduși fără întârziere în apartamentul lui particular. Îi primi, cum s'ar zice, în palat, în halat, continuând să-și facă toaleta matinală, cu o țigară de foi în mâna stângă și cu periuța de dinți în mâna dreaptă.

Când funcționarul imperial, însărcinat cu facerea prezentărilor de rigoare, termină de făcut prezentările de rigoare, suveranul ceru să vadă darul adus, pufăind din țigară, între două borboroseli de clăbuci și bale dentifrice.

Sardeaua plutea, sclipitoare și indiferentă, în baia ei de Striptizol. La vederea ei, Terpentin Pașa lăsă să-i scape un șuerat de admirație, pe când trăsăturile lui reflectau acea ușoară încurcătură ce pune stăpânire pe omul care nu se simte sigur de el, când este vorba să judece o operă de artă. Dădea din cap cu un aer satisfăcut, bineînțeles învârtindu-se împrejurul cutiei și punând fabricanților de păsări tot felul de întrebări, la care căpetenia lor, maestrul Osram Pfaff von Stumpfellkruenz răspundea plin de zel și de competență.

În seara aceleiași zile, suveranul oferi un banchet urmat de bal, la care fură invitați toți locuitorii Republicii, fără nici o excepție. Când petrecerea era în toi, Șambelanul Curții apăru pe estrada muzicanților, precedat de o răpăială de tobe și, în mijlocul tăcerii generale

ce urmă, anunță cu glas solemn că Suveranul, mișcat de dovada de dragoste primită din partea supușilor săi, a hotărît ca, dela acea dată, sardeaua să figureze în Stema Țării, într'un câmp care, printr'o fericită coincidență, se găsea încă neocupat. Cât despre sculptura originală, urma să fie expusă vederii tuturor, pe *balcomobilul* imperial, adică balconul pe șine care dădea ocol palatului, la înălțimea primului etaj și completa în 24 de ore circuitul celor patru puncte cardinale.

Fabricanții de păsări erau în culmea fericirii și nu mai știau cum să-și ascundă bucuria. Atunci soțiile lor se oferiră s'o ascundă ele, fiecare pe a soțului respectiv — gest spontan de disciplină conjugală, care făcu o foarte bună impresie asupra celor prezenți.

■

ANDREI BOGDAN

ÎNCERCARE DE DEFINIRE A SPAȚIULUI URMUZIAN

Apariția fulgurantă a lui Urmuz în literatura română face parte dintre acele salutare miracole prin care o literatură națională, inevitabil constrânsă de tiparele temporare ale tradiției, evoluează de câteva decenii într'un scurt răstimp, anticipând uneori experiențe similare ce se vor produce în mod independent pe alte meleaguri.

Noutatea explozivă a celor câteva pagini ale obscurului grefier explică în parte jena pudică a criticilor literari în fața fenomenului Urmuz. George Călinescu considera scrierile lui Urmuz ca niște «simple elucubrații premeditate, fără un sens mai înalt» (1), «un joc estetic pe care îl profesează în glumă școlarii» (2), iar Perpessicius vedea într'un Ismaïl sau Turnavitu «protagoniștii micului teatru de păpuși al lui Urmuz care «amuză și întristează în același timp...» (3). Mai nuanțat, Tudor Vianu insista asupra persiflării clișeelor limbii ca generator al umorului: «Cetitorul atent găsește (...) în textele bizarului și nefericitului Urmuz un document lingvistic de mare însemnătate, un prilej de a demasca unele din procedeele limbii, pe care nu o dată poeți mai de seamă ca el le-au folosit cu un mare succes»(4).

Mutilarea universului urmuzian prin reducerea sa la unica dimensiune lingvistică, a asociației «amuzante» între cuvinte, ca și (desigur printr'o nedorită consecință) entuziasmul hagiografic al discipolilor lui Urmuz ce voiau să îl transforme, postum, într'un fel de stindard al suprarealismului balcanic, n'au făcut decât să întârzie propagarea destructivă, dar atât de necesară, a geniului urmuzian.

Sumarele note prezente lasă cu intenție deoparte aspectele tehnice ale limbajului urmuzian. Experiența întreprinsă de Urmuz este similară celei întreprinse de Webern în muzică și de Francis Bacon în pictură și ar necesita, în sine, un studiu detaliat. Interesantele interferențe ale scrierilor urmuziene cu opera altor scriitori (numele lui Jarry și Kafka au fost deja sugerate) ar merita, de asemenea, o discuție aprofundată. Dar ceea ce ne interesează în mod exclusiv aici este « o mai dreaptă cinstire » a originalității urmuziene, pentru descifrarea și înțelegerea celui pe care Eugen Ionescu îl numește «unul dintre premergătorii revoltei literare universale, unul dintre profeții dislocării formelor sociale, ale gândirii și ale limbajului» din lumea contemporană (5).

Lumea în care se mișcă eroii urmuzieni este un spațiu modelat de mari tensiuni, dominat de imense forțe acționând într'un volum finit. Este vorba deci de un spațiu al violenței, ce se concretizează prin deformare, comprimare și dislocare.

Deformarea se manifestă în însuși aspectul «fizic» al personajelor urmuziene. Stamate, de exemplu (6, 7), este un «om demn, unsuros și de formă aproape eliptică, din cauza nervozității excesive». Forma eliptică traduce existența mișcării, rezultat al unor forțe de tensiune, deformând o sferă (forma de repaos) într'o elipsă. În același timp, transformarea este posibilă numai în ipoteza *inconsistenței* materiei, cu alte cuvinte ea este o consecință a micii rezistențe a omului urmuzian în fața unui destin implacabil.

Comprimarea este echivalentă opresiunii într'un univers în care forțele sunt nevăzute, univers în care tangibile sunt numai «efectele», «cauza» inițială fiind pentru totdeauna necunoscută, «absurdă». Comprimarea conferă astfel universului urmuzian dimensiunea sa tragică. Comprimat, oprimat, omul urmuzian încearcă disperat să-și construiască un subspațiu închis influenței «din afară», o celulă protejându-l de insuportabila tensiune. Aceasta «celulă protectoare» este descrisă în detaliu în «Pâlnia și Stamate» și asupra structurii sale vom reveni în curând. Cum construirea acestui subspațiu închis, impermeabil, se dovedește imposibilă și cum forțele oprimante continuă a acționa cu egală vigoare, omul urmuzian își micșorează (precum Stamate) mereu volumul. Limita imaginabilă, speranța extremă este că, transformat într'un *punct*, omul urmuzian va putea «pătrunde și dispărea în infinitul mic» (8), scăpând astfel influenței nefastelor forțe.

În fine, *dislocarea* este efectul direct al violenței forțelor acționând în spațiul urmuzian. Ismaïl «este compus din ochi, favoriți și rochie» (9), iar Fuchs este compus din «o pereche de mustăți cu ochelari după ureche», «o umbrelă» și un «sol diez» (10). Dislocarea adaugă universului urmuzian dimensiunea sa grotescă. Recompunerea, regăsirea identității omului urmuzian devine, prin dislocare, imposibilă. Dar aspectul fizic, rezultat al dislocării, este, considerat în sine, comic, ca un fel de travesti al divinului.

Celula protectoare, subspațiul închis al omului urmuzian, are aparența unui «apartament bine aerisit, compus din trei încăperi principale, având terasă cu geamlâc și sonerie» (11). Una dintre încăperi este «salonul somptuos, al cărui perete din fund este ocupat de o bibliotecă de stejar masiv, totdeauna strâns înfășurată în cearceafuri ude...» Această cameră este «vecinic pătrunsă de întuneric, nu are nici uși, nici ferestre și nu comunică cu lumea din afară decât prin ajutorul unui tub...»

Asistăm astfel la descrierea delirantă a unui *model* al matricei materne, printr'o reîntoarcere nostalgică în perioada dinainte de naștere, de exilare în lumea «din afară». Cordonul ombilical (tub) menține o inevitabilă comunicare cu lumea exterioară, dar protecția este asigurată. Reîntoarcerea la viața *embrionară* redă marea iluzie a lumilor inexistente, dar posibile.

Modelul matricei materne se completează printr'o descriere naturalistă, aproape viscerală, a celei de a doua încăperi care «formează un interior turc, este decorată cu mult fast şi conţine tot ceea ce luxul oriental are mai rar şi mai fantastic... Nenumărate covoare de preţ, sute de arme vechi, încă pătate de sângele eroic, căptuşesc colonadele sălii ».

În sfârşit, această a doua încăpere comunică printr'o trapă cu o «sală de recepţie» cu «robinete expres construite acolo» precum şi cu un «canal răcoros, al căruia unul din capete nu se ştie unde se termină, iar celălalt, la partea opusă, într'o încăpere scundă, cu pământ pe jos şi în mijlocul căreia se află bătut un ţăruş, de care se află legată întreaga familie Stamate...»

Subspaţiul celulei protectoare este sediul ireconciliabilei dualităţi finit-infinit. Finitul este destinat comprimării, morţii, dispariţiei, iar infinitul este îndepărtat, intangibil, absurd. Prin tubul de comunicare, Stamate poate întrezări «doi oameni cum coboară din maimuţă şi un şir finit de bame uscate, alături de Auto-Cosmosul infinit şi inutil» (11).

Tubul de comunicare, prin simpla sa existenţă, întreţine iluzia concilierii, a tangibilului. Astfel, printr'o «spărtură a canalului», Stamate se uită cu binoclul în Nirvana şi «aruncă în ea cu cocoloaşe făcute din miez de pâine sau cu coceni de porumb» (12), iar într'o bună zi i se păru chiar «că a pus mâna şi pe cealaltă jumătate a „lucrului în sine"...»

Iluzia concilierii finit-infinit, a lumii «dinăuntru» şi a celei «din afară», generează o imperioasă nevoie de legi, acea mistuitoare «sete a numărului» de care vorbea însuşi Urmuz în «Puţină metafizică şi astronomie» (13). Celula protectoare este astfel un spaţiu al delirului organizat. În «salonul somptuos» se află o masă «fără picioare», dar «bazată pe calcule şi probabilităţi» (11). A doua cameră este întreţinută prin savante calcule, pereţii săi fiind «măsuraţi ... cu compasul pentru a nu scădea la întâmplare» (7). Dar, în absenţa cauzei «iniţiale» şi «generatoare» (13), «setea numărului» se consumă într'o tragică inutilitate, ca în acest ritual absurd al eroului din «După furtună»: «Ajunse, fără să ştie, lângă cripta învechită şi roasă de vremuri a mânăstirii, de care, apropiindu-se mai cu atenţie, o mirosi şi o linse de vreo 56 ori în şir, fără să obţină nici un rezultat» (14).

Simbolurile erotice abundă în acest univers al frustrării care este spaţiul urmuzian. Complexul «castrării», corespunzând dimensiunii tragice şi groteşti a acestui spaţiu, ia forme estetice de o varietate surprinzătoare şi poate fără egal în literatura contemporană.

Fuchs, memorabilul erou urmuzian, «când a luat naştere a preferat să iasă prin una din urechile bunicei sale...» (10). Fuchs poseda drept organe genitale « numai o tânără şi exuberantă frunză de viţă », de altfel utilizată de el ca

hrană cotidiană. Organofagia prefigurează dorinţa reproducerii *prin sine însuşi* a artistului muzician. Ajuns în Olymp, Fuchs dobândeşte în cele din urmă atributele masculine: «O mână viguroasă din ordinul lui Apollon şi Marte îi smulse lui Fuchs frunza de viţă, anexându-i în loc obiectele la cari avea dreptul» (15). Exilat apoi pe o planetă nelocuită, Fuchs are «obligaţiunea de a lăsa numai din el şi prin el însuşi, acolo, progenitura, acea superioară seminţie de artişti, care ar fi trebuit să iasă în Olymp din amorul lui cu Venus» (16).

Un alt personaj urmuzian, Cotadi, posedă un vagin sui-generis, constituit dintr'un «capac de pian, pe care îl are înşurupat la spate, deasupra feselor» şi care serveşte «la nevoie de urinar şi pentru ceilalţi clienţi ai magazinului şi pentru intimii casei...» (17). Dragomir, prietenul lui Cotadi, are un fel de penis transplantat, un gât «subţire de culoarea cafelei cu lapte şi fasonat ca la strung, şi purtând două smocuri fine de păr, lustruite şi negre ca pana corbului... lăsând să se scurgă din ele la vârfuri câte două picături limpezi de untdelemn franţuzesc» (18). Când vrea să-i facă plăcere prietenului său, Dragomir «îşi lungeşte gâtul cu un supliment de mucava de un metru şi 20 cm...», într'o insolită erecţie.

La Grummer organul genital ia forma unui «cioc de lemn aromatic» pe care îl ţine de obicei «vârît printr'o gaură sub podea...» (19). Asociatul său, Algazy, răsplăteşte pe cumpărătorii generoşi permiţându-le să miroasă ciocul lui Grummer sau să-l strângă «cât de tare de o băşică cenuşie de cauciuc, pe care are înşurupată la spate, puţin deasupra feselor» (20).

Obsesia fecundării este manifestă într'un univers condamnat, prin însăşi structura sa, la sterilitate. Împreunarea cu animalele — Ismaïl se uneşte cu viezuri, eroul din «Plecarea în străinătate» cu o focă, iar cel din «După furtună» cu o găină (14,21) — şi homosexualitatea sunt organic încorporate în spaţiul urmuzian.

Algazy şi Grummer, în dorinţa lor de posedare reciprocă totală se angajează într'o nemiloasă luptă şi «sub pretext că se gustă numai pentru a se complecta şi cunoaşte mai bine, începură să se muşte cu furie mereu crescândă, până ce, consumându-se treptat unul pe altul, ajunseră ambii la ultimul os...» (22)

Iluzia germinării îşi află apogeul în unirea, după moarte, a lui Cotadi şi Dragomir. Cotadi doreşte să fie îngropat lângă Dragomir «în speranţa că din câte două picături de untdelemn franţuzesc... ce se scurg din smocurile de păr ale acestuia vor răsări, cu timpul, livezi întregi de măslini deasupra...» (23).

Pe plan estetic, delirul homosexual se materializează de asemenea prin revenirea insistentă a travestiului, a rochiei ca veşmânt al personajului urmuzian. Gayk, de exemplu, nu poate suferi altă îmbrăcăminte decât « o perdeluţă cu brizbizuri, una în faţă şi alta în spate, şi cari se pot foarte uşor da în lături de oricine cu permisiunea sa» (24), iar cea mai mare plăcere a lui Ismaïl este «să se îmbrace cu o rochie de gală, făcută din stofă de macat de pat cu flori mari cărămizii şi apoi să se agaţe de grinzi pe la diferite binale, în ziua când se

serbează tencuitul, cu scopul unic de a fi oferit de proprietar ca recompensă și împărțit la lucrători» (25).

Coitul «normal» e totuși sugerat în paginile urmuziene, ca un fel de reminiscență a iluziei comunicării cu lumea «din afară».

Stamate primește drept dar, din partea unei sirene, o «decentă pâlnie ruginită» (26). Pâlnia-vagin devine o prelungire naturală a tubului de comunicare cu exteriorul: «Era singura ființă de sex femeiesc cu un tub de comunicație ce i-ar fi permis să satisfacă și cerințele dragostei și interesele superioare ale științei» (27). În retranscrierea urmuziană a mitului păcatului originar, primul contact se consumă în eterate senzații: Stamate «istovit de emoție, trecu o dată printr'însa, ca fulgerul, și îi fură o sărutare». Dar mobilul esențial al eroului urmuzian este cunoșterea științifică, sondarea insondabilului. Stamate «începu să treacă din ce în ce mai des prin interiorul pâlniei, făcându-și vânt în ea de pe o trambulină contruită expres și coborîndu-se apoi în mâini, cu o iuțeală vertiginoasă, pe o scară mobilă de lemn, la capătul căreia își rezuma rezultatul observărilor sale în afară». Idila durează puțin timp, într'o noapte Stamate constatând că «orificiul de ieșire al pâlniei se strâmtase într'atâta, încât orice comunicație prin el era imposibilă».

Experiența reîntoarcerii în embrionar era astfel terminată fără ambiguitate: lumile imaginare sunt la fel de absurde, de delirante ca și lumea «reală». Cordonul ombilical nu putea fi tăiat decât prin moarte. Concluzie pe care Stamate, ca și Urmuz, au asumat-o în consecința ei extremă.

BIBLIOGRAFIE

(1) *G. Călinescu, Capricorn, I, nr. 1 (decembrie 1930).*
(2) *G. Călinescu, «Principii de estetică» (1939).*
(3) *Perpessicius, Cuvântul, VII, nr. 2151 (1931).*
(4) *Tudor Vianu, «Figuri și forme literare», Editura Casa Școalelor (1946).*

(5) *Eugen Ionescu,* Les lettres nouvelles, *XIII, (ianuarie-februarie 1965).*
(6) *Urmuz, «Pagini bizare», Editura Minerva (1970), ediție întocmită de Saşa Pană.*
(7) *«Pâlnia și Stamate», roman în patru părți, op. cit., p. 8.*
(8) *«Pâlnia și Stamate»,, op. cit., p. 12.*
(9) *«Ismaïl și Turnavitu», op. cit., p. 13.*
(10) *«Fuchsiada», poem eroico-erotic și muzical, în proză, op. cit., p. 34.*
(11) *«Pâlnia și Stamate», op. cit., p. 7.*
(12) *«Pâlnia și Stamate», op. cit., p. 9.*
(13) *«Puțină metafizică și astronomie», op. cit., p. 45.*
(14) *«După furtună», op. cit., p. 31.*
(15) *«Fuchsiada», op. cit., p. 40.*
(16) *«Fuchsiada», op. cit., p. 41.*
(17) *«Cotadi și Dragomir», op. cit., p. 24.*
(18) *«Cotadi și Dragomir», op. cit., p. 25.*
(19) *«Cotadi și Dragomir», op. cit., p. 28.*
(20) *«Cotadi și Dragomir», op. cit., p. 29.*
(21) *«Plecarea în străinătate», op. cit., p. 21.*
(22) *«Algazy & Grummer», op. cit., p. 30.*
(23) *«Cotadi și Dragomir», op. cit., p. 26.*
(24) *«Emil Gayk», op. cit., p. 17.*
(25) *«Ismaïl și Turnavitu», op. cit., p. 14.*
(26) *«Pâlnia și Stamate», op. cit., p. 10.*
(27) *«Pâlnia și Stamate», op. cit., p. 11.*

ALT ÎNCOTRO

dece dincolo
cândva
dor însemn
acolo unde uneori
încotro trece un sens
spre
nimeni?

Paris 1972

Acest poem este recitat simultan în 13 până la 42 de limbi diferite în «aripa» HIEROPHANY a compoziției FOUNTAINS OF MY SKY, opus 16 care a fost interpretată în cadrul Festivalului Internațional de la Royan 1973. Ansamblul dirijat de către autor cuprindea 7 clarinețti, o orgă veche preparată (preînregistrată în biserica Saint-Séverin din Paris) și 42 de copii. Trebuie deci insistat asupra faptului că recitarea poemului este realizată de către copii de circa 13 ani și că de preferință aceștia ar trebui să reprezinte națiuni diferite.

■

POEME

PERUGIA

Din culme privesc
treptele abrupte ale timpului,
piatră pe care atâta suiș
și coborîș de pași muritori
au dăruit-o cu viață.

Noi trăim aici
printre lespezi și spectre,
puțin obosiți de curiozitatea altora.
Apăsați de atâta istorie, ne refugiem
în dulcile sunete dialectale.

Cetățuie, blândă obsesie,
scară a lui Iacob rezemată de un deal;
am venit la tine cu vorbele mele îndepărtate
să-ți vorbesc și să învăț
cum se poate îndura fără durere
pasul inegal al timpului.

1973

«VIA SENZA USCITA»

Se schimbă vinurile, la ospăţ,
se schimbă, poate, dealurile, viile.
Drumurile străbat în afara toamnei.

Eu rămân între voi
cu privirea îndepărtată şi umilă.

Pe tăbliţele tuturor străzilor
ce alcătuiesc acest oraş burghez
stă scris: «De închiriat Paradis...»

Carnea noastră e un drum,
însemnat cu aceeaşi inscripţie,
ea e calea cea mai iluzorie.

Mă simt atât de bătrân
că n'aş mai vrea să trăesc,
lumea îmi lipseşte,
şi nutresc bănuiala
că mi-e dat doar să substitui
absenţa unei fiinţe mai bune.

Priveşte, suflete, cum cerul
îşi mişcă amintirile îndepărtate.

Ruinele timpului îngăduie ivirea
unor noi generaţii,
pe când anotimpurile
continuă să se învârtă, ca din obicei
împrejurul planetei.

Fericit, viu, surd, nepăsător
dealul cu podgorii se însoreşte.

Vor veni, poate, să mă caute
cu mult mai înainte
de adevărata mea absenţă,
fiindcă timpul meu nu-i acesta,
timpul meu
abia se naşte.

1973

SCRIBUL EGIPTEAN

Dintr'un garaj parizian mă uit la cer
şi-mi vorbesc într'un amestec de limbi
— ca un aevea Turn Babel —
şi-mi spun lucruri de ne'nchipuit,
îmi vorbesc fără şir,
îmi râd de mine însumi
cu o cruzime pe care nu mi-o cunoşteam.

Iată-mă sub cerul cel mai nebun, sub cerul
cel mai nestatornic de pe lume,
unde norii au ancore lungi,
cineva le aruncă de sus la'ntâmplare, braţele lor
se'nfig adânc în inimă, pe totdeauna.

Dar cum au putut înălţa această cetate
pe atâta miraj?
Şi cum de dăinuie?

Visele mele nu vor să mă urmeze, ele zăbovesc
în trecut, încleştate
de un prag depărtat, de o umbră plutind.
Noaptea, ele mă bântuie, oh! n'aş fi crezut vreodată
că suntem atât de vulnerabili în faţa visului!

Totul mă sfâşie, trecutul e o fiară de pradă,
o fiară de pândă, o fiară ce sare
spre săracul şi umilul şi bolnavul-de-orgoliu
— aiuritul scrib în aşteptare.

August, 1974

MISTRAL

Durerea se asemuieşte între noi,
aidoma copacilor din Sud
strâmbaţi de vânt în acelaşi sens.

Septembrie, 1974

CĂLĂTORIE

1

cadavre pe mări însidefate
apropierii un cântec — cel care
aude cel care lasă
și prelung risipite pe valuri
fibre — ascunse și prețioase
în mare risipă prin 'nalta
privirii neliniștită plasă

2

călătorii foșnitoare cețoase
bineînțeles pe ape
lasă
unei neverosimile mări înmiresmate
amintirii fragezii bulbi
ele plutind pentru sine
mereu mereu mai mari lasă
printre alte semne decesul
unui străin în nesiguranță

3

firească în mări orientale
descrisă unui semn
adună umbra acestei în jurul său
din această cauza pare a fi întreagă triunghiu
și foarte pustie

4

aceasta să fie în ocean o milă
mare întindere de umblet înlăuntru
să petreacă mii nenumărate cadavre atinse și visul
în marile bolgii
e oare atât de tăcut
că prin mare orișicât de ascuns
nimic nu străbate molecula de vată a liniștii?

5

spuneai încet se desfac
dintr'o nemăsurată neliniște
dar pe mări alungiți dimpreună cu peștii
dintr'un unghiu mai ales nefiresc
această sălcie liniște călătorind

6

acuma din nou prin fum s'a sfâșiat în noapte
apropierea
visul punților atinse de legănătoare ceață
și plutind
lăsăm un mare întuneric pe fețe și iertăm întru noi
amintirea sălășluind pe străzi
în cetăți

7

și din nou
și printre atâtea morți atingându-se
să pară de purpură
ochiu stins în apele pământului fie
această inutilă apariție

8

cât suntem, vai, supuși străinătății
cât noua, vai
ne este străină
atunci printre îngeri și pești ne
lămuriți
ce puține semne ne mai înconjoară
și ce rară liniște — altfel decât a morții
totdeauna celuilalt și această
navă tristă

9

trece prin noi
e adevărat ca un fum
rar și subțire prin palida,
înțelegând
sfâșiat:
o, dacă am putea — ca altădată prin tine
un semn!

■

POEME

ÎN LUME

Ascunsă în lume de lume
când apa și-urnește cursul
albia infinitului întoarce
axul ochilor mai sus
decât boala frumoasă
prin care trec zboruri
doamne, cine mișcă noaptea
prin care trec cu tine de mână
Euridice îmi lasă rochia
purelor aripi...

ULTIMA CLIPĂ

Văd soarele
ca un melc între flori
acolo sus e o singură casă
mai aștept, mai aștept
o moarte mireasă
să mă spele
să îmi toarcă
firul aerului tot
și atunci cu frunte udă
vei cunoaște ce nu pot.

PRETUTINDENI UN DUMNEZEU

În exil răsar mulți copii
cu aripi și nici un cuvânt
fiecare păstrează o taină
fără întrebare —
al doilea exil
ne apropie unul de celălalt
și neîmpăcați rămânem în noi
fără rost ne mai scriem
ca și cum aripile cresc de la sine
părinte, de ce stai ascuns
peste țara mea pustiită
din care și tu ai plecat
bat aripi de lemn
bate doamne cu false aripi
iubirea și iedera neagră
în care prea mult am rămas
trebuie să recunosc exilul
din care mănânc și mă joc —
copacii pe care îi văd sunt ai tăi
sunt ai tăi și copiii
ce aproape ți-e casa
aproape și eu te mai caut
fără rost ne mai scriem
mi se pare că se aud pași
în care curge rușinea,
frumoasa rușine încoronată
și altă floare regală
ne va așeza în același exil
în mai departe în și mai departe...

PEIZAJ OCOLIT

Poți trece fără să vezi nimic.

Iar dacă te uiți mai bine, iarăși nu vezi nimic dincolo de ceea ce se vede. Trebuie să ai ochi buni și privire înclinată. Trebuie să te apropii și mai ales să *știi dinainte* pentru a vedea după garduri, case, drumuri, dincolo de relieful satului.

Locuințele se bizuie pe un ornament sigur: natura, ca altădată. Nu s'a putut opri dreptul fiecăruia de a crește flori, viță, ierburi. Iată o casă. Din pragul ei te chiamă un secret. E o casă cu cerdac, cu sală, cu săliță, cu odăi, cu alte cămări mai dosnice, cu uși, praguri și trepte. E o casă cu înnădituri, o locuință elastică făcută pentru ceva ce aduce a conspirație. Aici se continuă un lucru pe tăcute, pe ocolite, dar ce? poate un fel de a trăi, un fel de a fi. Pe verandă e loc pentru flori, în față pentru orătănii, înăuntru pentru om. Pe un glas minor o voce spune: dacă ai rămâne, ai vedea cum din puțin se face mult. Cum se leagă pe nesimțite țaicul de ieri de pâinea de mâine. Lucrurile se învechesc dar florile tot înfloresc. Exclami: ce bucolic! Neverosimil este satul mânăstirii! De parcă vremurile nu s'ar fi schimbat! Și grăind, treci mai departe fiindcă știi foarte bine că toate s'au schimbat, și stăpânirea, și puterile, și veacul.

Drumul pe aici e tot la fel. Gardurile drepte dar nici prea drepte, căci ceea ce este drept se vede, și e mai sănătos să nu se vadă. Iată o părere veche, rămasă și ea în picioare. Cărarea trece printre grădini, pe sub streașini, cotește la deal, la vale, uneori îi pierzi urma. Te regăsești cu ea în fundul grădinii, la o casă de conspiratori. Vezi un om, o fată, o babă. Fără să vrei compui din nou un început de poveste, fiindcă prea seamănă cu ce-a fost — fără să fie. Fiindcă așa arăta și pe vremea satului celui neschimbat. Ascunzișurile, potecile, dar codrul! Câți frați avea omul pe atunci! La mânăstire astea se mai pot vedea. Planul mânăstirii și a satului dimprejur s'a păstrat neatins ca un pergament într'o vitrină. Căci acesta este secretul: suntem într'o geografie ocrotită, într'o « rezervă naturală ». Drumul cel ocolit aici,

îl mai parcurgi cu degetul sau cu piciorul, pe harta mânăstirii. Dar căile naturale se răresc. Pe hărți, drumul cel ocolit începe să se aleagă asemenea unor pungi localizate în anumite zone. Mai există rețele de poteci în regiunile retrase. Numai acolo mai găsești insule adevărate de poteci ocolite. Pètele cu cruci sunt rezerve naturale circumscrise în zone de mânăstiri. Dar atât. Și din ce în ce mai puțin. Slabă nădejde din partea geografiei. Nu ea poate să mai rețină imaginea împânzită a drumului cel ocolit. E pe cale să dispară și simbolul acesta, căci simbolurile trebuiesc șterse de pe hartă și iată se șterg, dispar.

Dar asemenea geografiei, se întâmplă și cu simbolurile lucruri ciudate. Se întâmplă surpări de teren, dislocări, scufundări de straturi. După anumite seisme geografia rămâne la suprafață, iar fenomenele vechi trec în geologie. Acolo își duc mai departe viața lor. Astfel, drumul cel ocolit pare să fi fost mai tare decât netezimea asfaltului. Drumul acesta și-a săpat demult matca și s'a pregătit întru adâncire. Peizajul ocolit s'a coborît treptat în geologie. Dar libertatea de a o coti când la dreapta, când la stânga, ce-a devenit? Dar nesfârșitele putințe de a o lua peste câmp la nevoie? Dar ascunzișurile? Toate, toate s'au coborît în geologie! Dar atunci? Înseamnă că subsolul a cunoscut prefaceri. Înseamnă că fiecare hartă individuală a devenit o enigmă geologică nebănuită. Vă să zică spusele și scrisul trebuesc descifrate. Nu sunt chiar așa de ușor de înțeles căile obscure pe care înaintează insul adâncimilor. De aceea trebuie să ai ochi buni și vedere înclinată ca să vezi ceva.

Să iasă geologia la lumină! exclamă unii.

Ce naivitate! Ce necunoștință a insondabilului! spun alții.

La mânăstiri se duc mai departe iubitorii de neverosimil. Ajunge să vrei, afirmă ei, și iată ce ușor recazi în bucolic, în natură, în bucurii mici dar bucurii, printre găini și curci. Căzând, simți cum te deschizi spre lucruri, cum îți scapă printre degete marile idei. Cum te faci om, mărunt, dar om. Și oftezi. Un oftat ancestral străpunge veacul al XX-lea: Ce greu și în același timp ce ușor este să te rătăcești în mijlocul peizajului ocolit!

■

POEM DESPRE STALIN

versiune românească de G. Tomaziu

[Pentru a fi *spus* aceste versuri față de doi-trei prieteni, autorul, unul dintre cei mai de seamă poeți ruși, a plătit cu viața. La arestare, Yagoda, șeful poliției secrete, i le-a recitat...]

Pământul nici să-atingem mergând nu cutezăm
Nu ni se-aude glasul de cum ne depărtăm
Deajuns e fără grijă să'ncepem să vorbim
Că Omul dela Munte ni-e'n preajmă din Kremlin.

La mâini ca niște larve i-s degetele grase
Și ca de plumb de grele cuvintele-i apasă
Când râde își sbârlește mustața de gândac
Ciubotele-i cu lustru privirea o atrag.

Îi dau târcoale iute vătafii numai șoapte
Se gudur' după dânsul la ordin zi și noapte
A miorlăit vreunul iar altul a gemut
Se'nfurie stăpânul nu-i vreme de pierdut:
Ucaze noi stau gata să se abată crunte
Cătând ba ochii, pieptul, ba nimerind în frunte
Ori la grămadă'n gloată mai secere un rând
Setos Caucazianul de sânge și flămând.

Moscova, Noembrie 1933

■

JURNAL 1960 (II)

1 Aprilie. — Nu știu cine îmi trimite un exemplar dintr'un « Raport asupra vieții religioase în România », tipărit de abatele H. Laudrin, deputat de Morbihan, după o vizită a unui grup de parlamentari francezi în țară, în Septembrie, anul trecut. E un text important în măsura în care poate atrage atenția și altor parlamentari asupra « luptei comunismului în România împotriva Bisericii ». Abatele e informat și nu omite, în raportul lui, niciun aspect al persecuției la care au fost supuși catolicii și uniții. În afară de un tablou obiectiv și amănunțit al mârșăviilor contra bisericii catolice, se află amănunte care spun tot atât de mult : toate călăuzele parlamentarilor au fost atee, în afară de una care și-a îngăduit să facă apel la « spirit » împotriva « științei » (marxiste); paznicii lăcașurilor bisericești sunt polițiști; în biserici se află microfoane, astfel că au fost arestate persoane îndată după spovedanie; o studentă a fost exclusă din Facultate pentrucă purta o cruce la gât; un student în medicină din anul IV a fost eliminat fiindcă a îndrăznit să afirme că el crede în Dumnezeu; toată lumea este convinsă că singurul mijloc de a doborî regimul este un nou război.

— În Ungaria, Tibor Déry și Gyula Háy beneficiază de o amnistie împreună cu alte 20 de persoane. Printre acestea se află și ziaristul Ferenc Donáth, fost colaborator al lui Imre Nagy, cum și ginerele fostului președinte de legendă. În același timp însă au mai fost amnistiați și doi staliniști care au jucat un rol de seamă în echipa lui Mathias Rákosi: M. Farkas, fost ministru al Apărării, considerat ca unul dintre principalii responsabili ai crimelor judiciare și fiul său, Vladimir, fost general al poliției politice.

După cum se vede, actualul regim caută un echilibru (vinovat) între măsurile luate în favoarea partizanilor lui Imre Nagy și cele în favoarea torționarilor lor. S'a vrut, desigur, să se dea satisfacție opiniei publice mondiale, care n'a încetat să protesteze împotriva întemnițării lui Tibor Déry, fără însă a nemulțumi peste măsură aparatul polițienesc și represiv epurat în parte, dar care continuă să fie o moștenire dela Rákosi și pe care se sprijină, de fapt, Kádár.

Comitetul francez pentru liberarea lui Tibor Déry, prezidat de Jean Cassou și având drept secretari pe Jean-Marie Domenach și pe Louis de Villefosse, publică un comunicat în care « dorește ca liberările anunțate să nu fie decât un preludiu al liberării tuturor celorlalți întemnițați, ca de pildă profesorul István Bibó, aflat încă în închisoare pentru delict de opinie ».

— După amiază, la biblioteca română dela Sorbona unde am consultat « Sociologia Românească »; indignat de atacurile lui H.H. Stahl contra lui Lucian Blaga.

Profesorul Turdeanu îmi prezintă pe olandezul Noomen, despre care mi-a vorbit mereu Mihai Niculescu. Îmi mulțumește pentru « Caietele de Dor » și nu e o simplă formalitate pentrucă îmi dă referințe precise despre unele texte apărute acolo (polemica mea cu G. Călinescu, poetul clandestin Haiduc, etc.).

— Seara, la Teatrul Sarah Bernhardt (în cadrul Teatrului Națiunilor) pentru a vedea « Rinocerul » lui Eugen Ionescu interpretat de trupa teatrului din Düsseldorf, în regia lui Karl Heinz Stroux. Un spectacol cu totul diferit de acela al lui Barrault. Asist, parcă, la un fel de transfer al simbolurilor, la o metamorfoză de registre. Germanii au luat « rhinocerita » în serios și au găsit în piesa lui Eugen Ionescu un pretext de a insista asupra culpabilității lor, pe care o poartă ca pe o rană mereu deschisă. Piesa apare deci și mai orientată politicește. Rinocerii se mișcă într'un fel de apocalips nazist. Aluzia devine memorie, gratuitatea absurdă se pulverizează tragic, cade'n proces. Numai că acest proces falsifică, și mai mult decât la Barrault, spectacolul. Unde ne sunt visătorii totalitari de azi și nu numai de eri, prezenți totuși în piesa lui Eugen Ionescu?

2 Aprilie. — Telefon dela Șerban Voinea: Gaston Defferre i-a confirmat că a înmânat scrisoarea partidului socialist francez prin care se cerea punerea în libertate a Doamnei Lovinescu. Hrusciov a luat scrisoarea și cu o desăvârșită ipocrizie i-a spus lui Defferre că va face ce va putea, deși nu poate multe, pentrucă România este o țară independentă și el nu se amestecă în treburile interne ale vecinilor săi.

Cunoscând gradul de « independență » a României, Defferre este convins că eiberarea mamei Monicăi nu mai este decât « une affaire de jours ou de semaines ».

3 Aprilie. — Infuriat peste măsură. Eugen Aroneanu, care nu vine azi la redacție, găsește totuși timp să mă roage să nu trecem înregis-

trarea slujbei dela Notre-Dame de Sion în românește, grație unei inițiative olandeze. Slujba a fost transmisă dealtfel Dumineca trecută pe postul de radio Hilversum. Eugen Aroneanu mă înștiințează că... n'a auzit de « Biserica Tăcerii ». Îi răspund că faptul mă miră ca venind din partea lui care e foarte la curent cu persecuțiile din Grecia și îi stau la dispoziție cu o bibliografie de o sută de pagini. În orice caz eu am trecut pe unde această emisiune și n'are decât să se plângă direcției generale.

— În « La Croix », L(ucien) G(uissard) consacră două coloane lui « Dieu est né en exil ». Mă bucur pentru Vintilă Horia. (« L'auteur est un humaniste et, par-dessus tout, un homme, un chrétien qui fait poindre l'espérance au plus noir de la nuit ».)

4 Aprilie. — A sosit Eftimie Gherman din Corsica, voios și mai bronzat ca niciodată. A stat împreună cu Ștefan Ion Gheorghe. Poetul e foarte bolnav. (Gherman crede că e « nebun » și s'ar putea să nu exagereze.) Ultima oară când l-am văzut, era mai absent ca niciodată, mai străin de cele ce se pot întâmpla nu numai la Paris, ci pe pământ, în general. Ce-or fi avut cu el să-l trimeată în Corsica? Sunt aproape sigur că nici măcar nu știe cine e Hrusciov. Ci numai Hölderlin.

— Bernard George îmi trimite din Spetsai textele despre literaturile din Est. În general nu sunt lipsite de interes, a ținut seama de toate indicațiile mele și nu și-a îngăduit nicio inițiativă. Cu atât mai bine. Un singur lucru mi se pare exagerat : locul care mi l-a acordat mie, lui Ion Caraion și « Agorei ». Las să treacă și acest pahar care nu e, în fond, de vanitate, dacă mă gândesc că în felul acesta Caraion va fi din nou citat, reamintit.

După ce s'a familiarizat cu realitățile « literare » din Est, Bernard George îmi scrie: « c'est un univers lugubre ». Și ca să se consoleze, pleacă mâine în Cyclade. Drum bun! — ca să zic așa.

— Seara la cină, la noi, Lucia și André Rolland de Renéville. Din ce în ce mai « românizat »: vine cu o sticlă de vin! De data aceasta se amuză intens când îi amintesc că în primul an al sosirii mele la Paris, i-am scris și nu mi-a răspuns. Lucram, într'adevăr, de trei ori pe săptămână în biblioteca Doucet. Eram încă pasionat de suprarealism și mă desfătau dosarele cu inedite. Mi-amintesc emoția cu care am descoperit câteva manuscrise ale lui Robert Desnos. Mă împrietenisem bine cu custodele, bătrânelul Jules Mouquet, de o curtoazie și de o bunătate unice. Sunt sigur că această prietenie s'a născut din îndelungatele noastre discuții în care-i descriam situația din România. Era atât de înfiorat încât voia neapărat să mă ajute să-mi fac o carieră de « critic », cum spunea el, în Franța. Într'o zi, nu știu cum a venit vorba de Renéville și m'a întrebat dacă îi cunosc

scrierile. I-am vorbit atunci despre tot ceea ce a însemnat pentru anii studenției mele « L'Expérience poétique », care mi-a zdruncinat viziunea mea marxizantă despre poezie. Când a aflat că am și scris despre « L'Univers de la parole » (o prezentasem în « Revista Fundațiilor Regale »), n'a mai contenit cu insistențele: trebue să-l cunosc pe prietenul lui, Renéville. Până la urmă i-am scris. N'am primit niciun răspuns și cred să l-am mințit pe bătrânel ca să nu-l mâhnesc de indiferența lui Renéville. André nu-și amintește de acest «incident». Mă întreabă doar dacă am scris rău despre cartea lui. Și cum nu aveam decât elogii pentru el, intervine: « Atunci, nu-mi traduce; n'are nicio importanță. Restul e literatură. » Și de literatură, Renéville se ferește ca de o boală rușinoasă.

5 Aprilie. — Mircea Eliade în « La Nouvelle Revue Française »: « Le Miracle de la corde et la préhistoire du spectacle ». Interesant cum dintr'un « scenariu » arhaic, Eliade desprinde toate acele semne și puteri ale omului de a transcede această lume a noastră pentru a face saltul în ceea ce îl depășește și înalță.

— Vintilă Horia îmi scrie dela Madrid că va reveni la Paris între 20 și 30 Mai viitor. Înainte de a pleca i s'a luat un interview la radiodifuziunea franceză, în cadrul emisiunii « Paris, escale du monde »; în schimb, eșec la televiziune, unde romanul nu fusese prezentat pentrucă Hélène Tournaire a căzut bolnavă. Mă roagă să-i mulțumesc lui Georges Rosetti pentru primirea pe care i-a făcut-o. Peste câteva zile îi va trimite volumul de poeme de Eminescu, editat de Aurel Răuță la Salamanca, pe care i l-a cerut. Cartea lui va fi primit-o între timp dela Fayard.

6 Aprilie. — N. Petra îmi reamintește că m'am angajat să-i redactez pentru Enciclopedia îngrijită de el și de Horia Tănăsescu capitolele despre: Brâncuși, Cioran, Eliade, Eugen Ionescu, Lovinescu, Elena Văcărescu, Contesa de Noailles, Panait Istrati și pictorii abstracți dela Paris. Nu e ușor, dar va trebui să mă apuc de lucru pentru a răspunde entuziasmului acestor oameni de bine.

— Invitați de Siegfried la Théâtre Marigny: « Un garçon d'honneur » de Antoine Blondin și Paul Guimard, după o nuvelă de Oscar Wilde. Humor forțat, înnecat într'un cadru mult prea istoric al unei Anglii victoriene. Teatru digestiv care nu-mi spune nimic. (M'am dus întâi din politețe pentru Siegfried, apoi pentrucă Antoine Blondin e un scriitor așa zis « de dreapta » și, în sfârșit, pentrucă decorurile erau semnate de Léonor Fini.)

7 Aprilie. — O scrisoare de patru pagini dela un proaspăt refugiat la Viena: Alexandru Cerbu. Pretinde că ne-am cunoscut la București (în presă). Nu-mi amintesc. Recunoaște apoi: « țin să vă mărturisesc din capul locului că am activat pînă în ultimul moment în presa comunistă și la Radiodifuziunea română ».

Acum și-a oferit serviciile postului de radio « Europa Liberă », ziarului « România » din New York, la B.B.C. și la « United States Information Agency » din Washington și mi-ar rămâne « cu totul îndatorat » dacă aș « binevoi » să pun o vorbă bună pentru el. Ar vrea să scrie și o carte de reportaje (cu titlul provizoriu: « Evadat din beznă ») pe care să i-o publice Fundația Regală Universitară Carol I dela Paris. Cartea ar cuprinde șase capitole mari, iar fiecare capitol mi-e descris în amănunt, pentru ca să-mi dau seama de ce vrea să facă.

Sunt mai mult decât sceptic și asupra autorului și asupra cărții; e vorba de ziaristică « senzațională » pentru care nu-mi aflu nici aptitudini nici gust. Notez însă crâmpeie din acest proect pentrucă ele desvălue, cât de cât, situații care ar putea îngădui repere de studiu serios, obiectiv. Primul capitol, « Cu cărțile pe față », e consacrat unor « amănunte senzaționale despre viața scandaloasă a conducătorilor comuniști ». Câteva mostre: Gh. Gheorghiu-Dej nu se mai bucură de totala încredere a Moscovei — Nicolae Ceaușescu, locotenentul lui Nikita Hrusciov pentru teritoriul românesc — Gh. Apostol și-a abandonat soția fiindcă era evreică — Al. Moghioroș molestat la Tg. Mureș — Ghizela Vass, șefa spionajului românesc — Dumitru Coliu și-a comandat un bust pentru muzeul din Pitești, etc., etc.

Al doilea capitol, « Săracă țară bogată », se vrea social și economic: Cifre în loc de pâine — Cherestea pentru export și blocuri din rumeguș pentru muncitorii români, etc.

« Când Isus Christos a fost răstignit a doua oară » e capitolul religios: Preotul Gh. Ionescu-Grivița, duhovnicul membrilor din conducerea Partidului Muncitoresc Român — Prof. Traian Săvulescu a fost înlocuit dela președinția Academiei R.P.R. fiindcă a început să creadă iarăși în Dumnezeu — Peste o sută de reprezentanți ai diferitelor culte încarcerați la închisorile dela Poarta Albă, etc.

Nevoia de « senzațional », în sensul precis al unei gazetării cu care nu m'am împăcat niciodată se vădește din unele sub-capitole, mai ales acelea din « concluzie », întitulată patriotard: « Și totuși tricolorul românesc flutură pe crestele Carpaților ». Mi-e greu să cred să protopopul din Orăștie a dezarmat o unitate a trupelor din Securitate, că hamalii din portul Constanța au refuzat să încarce vase sovietice și, mai ales, că « În Țara Oașului tulnicele sună deșteptarea » și — și mai și — « Un nou Tudor Vladimirescu cutreeră satele Olteniei ».

Acestea fiind spuse am să încerc să-l ajut, după puterile mele, nu însă pentru a publica asemenea « reportaje ».

— Dejun cu Eliza și Anton Z. Cerbu într'un mic restaurant din cartierul Palais Royal. Mâine pleacă în Iugoslavia. Cât aș vrea să merg și eu cu ei ca să regăsesc, măcar o parte, dintr'un peisagiu care aduce cu țara! Nu pot risca însă s'o pornesc într'o democrație populară — fie ea oricât de deosebită de celelalte — cu pașaportul meu de refugiat. Ne dădusem întâlnire în fața librăriei Stock, unde de atâtea ori găsesc cărți de ocazie. De data aceasta — prin ce întâmplare? — « Enigma Otiliei », în traducere franceză, tipărită la București.

— În drum spre radio, găsesc timp să mă enervez citind două pagini de Simone de Beauvoir despre « revoluția cubană ». Înapoiată recent din Cuba, scriitoarea a avut prilejul acolo să stea de vorbă cu « poporul » și cu Fidel Castro. Mai ales cu acesta din urmă. Revelația Simonei: Fidel gândește dialectic. Dovada: se oprește într'un bar și se întreabă (dialectic): pentru ce limonada este caldă?

Simone de Beauvoir n'a întâlnit niciun reprezentant al opoziției. Explicația e simplă: « Fidel Castro a dovedit lumii că, în unele împrejurări, oamenii pot fi schimbați ». E un « miracol », un « miracol concret », dar un miracol. Dacă mai era nevoe de o informare obiectivă despre Cuba, Simone de Beauvoir a găsit-o într'un interlocutor a cărui bună credință nu poate fi, în niciun caz, pusă la îndoială: în ministrul comunicațiilor, Oltusky care, și el dialectic, și-a plimbat oaspeții occidentali în căutare de revelații « timp de două zile, pe uscat și pe mare ». După acest voiaj — « voiaj de plăcere, cum mărturisește Simone, dar în același timp de aprofundare a experienței noastre » — concluzia la care a ajuns « Invitata » e definitivă: Fidel « a răsturnat noțiunile de posibil și de imposibil ».

8 Aprilie. — Răspunde amar, întristat, Alexandru Busuioceanu. Îmi mulțumește de veștile pe care i le-am dat despre soția și fiica lui. (« Sunt bucuros să aflu măcar, fie și astfel, indirect, că se găsesc în viață și că poate umbra lui Vianu să le fie de folos în vreo împrejurare. ») Mai gravă mi se pare starea sănătății lui: « Anul acesta aproape n'am mai dat pe la Universitate și de mai mult de o lună mă găsesc din nou în clinică, unde am să fac și Paștele și voi intra și în primăvară. »

Acum îi « cade mai greu decât ai crede » să scrie pentru « Caiete de Dor ». Și îmi dă un exemplu: a văzut reprodusă într'un ziar francez « Langusta » lui Braque, ajunsă azi celebră prin furturile recente de tablouri de pe Coasta de Azur. « Mai ții minte articolul meu despre Paulhan și Braque? Pe temeiul acestei « Languste » a fost scris; și ar fi avut șanse să regăsească acum o actualitate.

Când a apărut, Paulhan a citit articolul împreună cu Braque și mi-a scris că au fost încântați, însă eu sunt la clinică și « Langusta », într'o aventură unde n'o pot urmări. »

Văd că n'am reușit să-l împac cu Vintilă Horia. « Timiditățile » lui Vintilă despre care îi scriam, el le numește « perfidii ». Din nefericire.

9 Aprilie. — N.I. Herescu ne trimite din Pompei o tăietură din « Il Tempo » în care, într'un articol despre « numeroase arestări în România », se vorbește și despre fuga în Apus a lui Petru Dumitriu. Ziarul italian umflă situația și adaogă că, prinzând de veste, Uniunea Scriitorilor din România a declarat pe Petru Dumitriu « traditore della patria! ».

Profesorul adaogă: « Rămâne acum să-l așteptăm pe Beniuc! »

— Curios nu numai să ascult, ci și să văd și eu formația atât de celebră, « Modern Jazz Quartet » (care mi-e cunoscută destul de bine după discuri). John Lewis, șeful quartetului mi se pare un fel de vrăjitor delicat care a reușit să îmblânzească vibrafonul demonic al lui Milt Jackson. Cât despre « bateria » (așa s'o fi spunând în românește?), plină de sortilegii stăpânite a lui Connie Kay sau despre contrabasul de șoapte al lui Percy Heats, ele sunt la locul lor pentru a organiza această nouă expresie a jazzului. Problema se pune dacă această plecăciune în fața valorilor europene — fragilitate, finețe murmurată, rafinamente macerate, ușoară prețiozitate — nu atacă însăși substanța jazzului. Refuzul agresivității, până la această devitalizare care pune'n chestiune însăși improvizația — adică respirația originală și originară a jazzului — s'ar putea să ducă la erezii nefaste, oricât de « moderne » ar fi ele.

10 Aprilie. — Caitele « Husserl » ale colocviului dela Royaumont. Cu participarea atâtor gânditori scumpi: E. Levinas, E. Fink, Jean Wahl. (Păcat că lipsește Ricœur.) Cum le deschid, mă reped însă nu la E. Levinas, cum credeam — nu există frază din Levinas pe care să n'o sorb — ci la comunicarea lui Walter Biemel. E un prieten și totdeauna m'am simțit atât de bine lângă el, ori de câte ori am avut prilejul să ne vedem. Ca de obicei, textul său e de o rigoare desăvârșită. « Fazele hotărîtoare în dezvoltarea filosofiei lui Husserl » se desprind cu o limpezime uluitoare și ceea ce e impresionant, este argumentarea sa după care întreaga gândire husserliană se află deja în primele texte ale filosofului, teză nu prea împărtășită de alți husserlieni și nici chiar de însuși Husserl, care se « revizuia » necontenit, se desmințea periodic, în nesațiul lui de unicitate ultimă.

(Din notele ce completează comunicarea, aflu că Walter Biemel a prezentat capitolul « Husserl » în « Enciclopedia Britanică » și că Heidegger însuși a simțit nevoia să-l comenteze. Un fel de mândrie prostească mă năpădește la gândul că un Român s'a ridicat pe aceste portative de... cultură.)

11 Aprilie. — C. Vișoianu îmi cere amănunte despre Alexandru Cerbu care și-a propus colaborarea la « România » citându-mă drept... referință. C. V. mă ceartă că nu i-am trimis încă articolul despre « Dieu est né en exil ». După ce îmi rezervase loc, a trebuit totuși să trimeată ziarul la tipografie. A primit un articol al lui C. Amăriuței despre același subiect, însă nu-l va publica, așteptându-l pe al meu. (Îl voi ruga totuși să-l publice pe al lui A., date fiind mai ales relațiile mele încordate cu acesta.)

— Nu mă așteptam ca Eugen Aroneanu să fie atât de atent (totuși) cu activitatea exilaților. Vintilă Horia mă anunță că a primit o « foarte frumoasă scrisoare » din partea lui care l-a mișcat mai mult decât cronica lui L. G. din « La Croix ».

Amănunte pline de humor despre Ion Pârvulescu: « Pârvulescu pe care-l văd des, îți e foarte recunoscător pentru gestul d-tale. Zice că îți va scrie o lungă scrisoare. E cum îl știi. Crede că patru sunt azi marii poeți ai lumii: el, dumneata, eu și Stamatu. Scrie un roman și e sigur că lumea, după lectura lui, va face explozie sau se va mântui. Romanul meu l-a citit, plângând cu hohote, într'o cafenea de curve. »

12 Aprilie. — Anton Zigmund Cerbu mi-a revelat, acum câțiva ani, una dintre cele mai pitorești anticării din Cartierul Latin. Se află pe rue de l'Odéon și e ținută de o babă și de o mâță. Baba e arțăgoasă, sunt cazuri când refuză, fără motive, să-mi vândă o carte și începe să țipe, întâi la client, apoi la mâță. Terorizată de capriciile patroanei, mâța se « eliberează » pretutindeni printre cărți. Dealtfel o duhoare felină te izbește de îndată ce treci pragul prăvăliei și-ți trebue mult curaj să scotocești prin rafturi. Azi, totul e calm. Baba croșetează un imens ciorap, iar eu cumpăr, fără probleme, « Sinteza umanității » de Iorga. Nu ezit o clipă — aici cărțile sunt aproape pe nimic — și, în plus, cum deschid « sinteza », îl văd citat pe Toma Alimoș. Argument hotărîtor.

— Cezar Petrescu a trimis un mesagiu unui prieten al lui Șerban Voinea prin care ne roagă să continuăm să-l atacăm. Autorul « Întunecării» adăogă că e «sceptic» în ce privește posteritatea lui literară.

— Răspund destul de violent, prin radio, « Luptei de Clasă », care și-a permis să lovească într'un mod vulgar în Raymond Aron. Nerușinarea « de clasă » e cu atât mai flagrantă cu cât se știe foarte bine că sociologia nu se poate dezvolta într'un regim totalitar. Aceasta nu împiedecă « organul teoretic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român » să declare că Raymond Aron « s'a afirmat ca unul dintre cei mai înrăiți promotori ai războiului rece », că « pentru a-și susține ideile sale reacționare, falsifică și neagă faptele reale », că « premisa demonstrației sale o constituie falsificarea sau chiar contestarea conceptelor științifice fundamentale ale sociologiei ». Și « Lupta de Clasă » nu se oprește aici, ea pretinde că Raymond Aron are totuși o misiune: « să fundamenteze reacționarismul pe plan teoretic ». Misiunea aceasta este investită de « organul teoretic » cu o metaforă bine cunoscută în vocabularul stalinist. Raymond Aron este « scutierul cercurilor celor mai reacționare ale imperialismului ». Acuzându-l de « falsificarea teoriei marxiste despre clasele sociale », organul ajunge la concluzia să « sociologul francez mistifică realitatea din țările capitaliste ». E adevărat că în acestă operă de « mistificare », Raymond Aron un e singur. Nu sunt cruțați nici Gurvitch, nici chiar Mendès-France. « Trubadur modern al capitalismului... călătorind pe mârțoaga concepțiilor idealiste neștiințifice » — cum se exprimă atât de grațios « Lupta de Clasă » —, i se recunoaște totuși lui Raymond Aron o singură calitate: citatele pe care le face din Marx.

— Seara, filmul lui Jean-Luc Godard: « A bout de souffle ». Tinerețe, insolență, ironie, meserie. Constat într'adevăr că Godard e prietenul lui Pârvulescu fiindcă un personaj din filmul său, scriitorul care dă un interview la aeroportul dela Orly se chiamă pur și simplu... Parvulesco!

13 Aprilie. — Era de așteptat, comunicarea lui E. Fink din Caietele Husserl este dintre cele mai rodnice, mai încărcată de sensuri « deschise ». Vorbind despre « conceptele operatorii în fenomenologia lui Husserl », concepte de « umbră » ce secundează, întunecă « lumina » « conceptelor tematice », Fink depășește spațiul husserlian și postulează scandalul însuși al filosofiei care e condamnată să se neliniștească de propriile-i exigențe. Asistăm în fond la un asalt succesiv al umbrelor pentru a închega lumina tematică. « Prezența umbrei este poate o trăsătură esențială a unei activități filosofice finite. Cu cât e mai originară forța care încearcă să opereze un luminiș, cu atât e mai profundă umbra care însoțește gândurile fundamentale. Numai Dumnezeu cunoaște fără umbră. » Sau, această concluzie și mai senină prin umilința ei exactă: « S'ar putea ca omul să nu-și atingă esența proprie decât atunci când nu se mai angajează într'o luptă fără nădejdi contra zeilor. »

Să ne iubim umbrele, să le respectăm finitudinea pentru a nu deștepta zeii din veghea lor clară. Cine calcă pragul umbrei — și cine nu-l calcă dela Rimbaud și Van Gogh încoace? — pătează lumina. S'ar putea ca « Iluminările » lui Rimbaud să fie, de fapt, niște stingeri torturate. Niște uitări în pre-noaptea nemântuită a neantului.

— Puține lucruri de reținut din numărul pe care « Preuves » îl consacră lui Albert Camus. Dezamăgit, mai ales, de articolul lui Czeslaw Milosz care vorbește oarecum în numele intelectualilor din Est. Milosz e așa cum l-am cunoscut: cam împleticit, incapabil să meargă la esențial, pierzându-se în ocoluri, desigur interesante, dar care adumbresc ținta, limanul.

Tot din « Preuves » aflu de moartea lui A. Rossi care m'a ajutat mult, prin cărțile lui, să mă familiarizez cu tehnica și impostura partidelor comuniste occidentale, totdeauna cu fața la Răsărit.

14 Aprilie. — Am terminat caietele « Husserl ». Multe lucruri continuă să-mi rămână obscure. Și totuși câtă desfătare intelectuală cu un text de E. Levinas! L-am lăsat ultimul, ca un fel de încununare a strădaniilor mele de a descifra, situa și, pe măsura posibilului, a-mi însuși câteva vreri ale fenomenologiei. Deși avertizează că încearcă să reveleze doar câteva « serii de gesturi », E. Levinas face în fond un fel de fenomenologie a fenomenologiei. De reținut, printre atâtea, fenomenologia ca « paradox al unui idealism fără rațiune ». Sau prestigiul demersului subiectiv la Husserl, față de condiționarea istoriei la Hegel. Sau timpul considerat ca o « articulație a subiectivității ». Sau... sau... Toată ziua am trăit într'un fel de vârtej intelectual cu momente în care aveam impresia că am înțeles, în sfârșit, esențialul și cu altele că, în fond, n'am mai înțeles nimic.

Să nu uit să notez intervențiile acestui posedat comic de marxism care e Lucien Goldmann. Ori de câte ori intră în discuție, posedatul își recită catehismul lui și e incapabil să urmărească măcar o expunere a unui fenomenolog sau altul. Dela « egoul transcendental » la « circulația mărfurilor »! Ce deriziune! Cine l-o fi invitat la colocviu? Mai mult ca sigur că s'a invitat singur. O muscă — umflată — care bâzâie pe la toate congresele internaționale. Frate vitreg cu un pitoresc personagiu bucureștean care își petrecea aproape tot timpul în cimitirul Bellu și lua cuvântul la mai toate înmormântările, cinstind — cu același discurs — memoria răposaților.

15 Aprilie. — Mă deștept cu o migrenă puternică. Încerc să mă consolez citind din Vladimir Streinu. Cu câtă nepăsare se scria totuși în critica noastră bună! Streinu « redijează », iar zilele trecute citeam în Perpessicius « a schimba de ». Probabil că în același păcat aș fi

căzut și eu, dacă aș fi rămas în țară, mai ales din cauza lecturilor mele abuzive în franțuzește. (Cred că în anii studenției citeam, în afară de texte de studiu, câte un roman la două-trei zile.) Aici, în exil, limba română ale cărei tării și adâncimi le-am descoperit cu o pasiune și cu o dragoste pe care nu mi le bănuiam, îmi interzice improvizația, graba, pocirea prin contaminare. E drept că azi Creangă îmi spune mai mult decât Balzac!

— « La Nation Roumaine » publică intervenția lui Salvador de Madariaga la reuniunea Federației Internaționale a Ziariștilor Liberi care a avut loc la Londra luna trecută. Bătrânul liberal spaniol e mereu alături de noi. Concluzia lui e patetic de adevărată, dar cine are urechi să-l asculte?: « Nu șovăi să afirm că toată libertatea de care ne bucurăm în partea occidentală a Europei o datorăm sacrificiilor popoarelor din răsăritul Europei. »

— Dintre mai multe note și informații pe care le-am pregătit împreună cu Jacques Scharff, pentru buletinul Confederației Internaționale a Sindicatelor Libere, « Lumière » (Quelques vérités sur les dictatures) dela Bruxelles, n'a fost reținută decât una singură: muncitorii români sunt cei din urmă care beneficiază de programul prevăzut pentru vacanțe.

16 Aprilie. — Pe cât de desgustător, pe atât de tipic pentru mentalitatea comuniștilor români, atacul din « Glasul Patriei » împotriva lui Mihai Fărcășanu. Insulta e grasă, minciuna fără dichis. Mihai e, în primul rând, « tipul mercenarului politic ». În același timp antonescian și legionar. În plus, « bon pour... Adenauer! » (cunoscutul nazist!). Nu degeaba « Fărcășanu a scos dela rebut toate armele lui Hitler ».

Mă întreb, încă odată, de ce apare această foaie. Pe cine convinge? Pe exilați? N'am întâlnit unul singur care s'o ia în serios. Pe cititorul din România? Dar « Glasul Patriei » e interzis în țară. Se pare că nu e distribuit decât în închisori. Atunci? Explicația e desigur mult mai simplă: după modelul sovietic, trebuia să existe și un « Glas al Patriei » în limba română. Și există. Numai că lipsa de imaginație, prostia redactorilor cutremură.

17 Aprilie. — Masă de Paști la Puck Popescu. Alți invitați: generalul Platon Chirnoagă, D-na Prof. Penescu, D-na Dr. Bucșan, D-na Ciuceanu, Nae Rizescu, inginerul Epuran, D. Crețu, inginerul Perifan (fanatic cu care am o lungă altercație, atunci când își permite să considere pe Iuliu Maniu, nici mai mult nici mai puțin decât... « trădător »!).

Emoționat: la radio se transmite slujba de Paști, înregistrată în Biserica Română de pe rue Jean de Beauvais.

18 Aprilie. — Am devorat noul Robert Musil (« Les désarrois de l'élève Törless ») în traducerea excepțională a poetului Philippe Jacottet. Desigur că nu e o carte de talia « Omului fără calități ». E însă importantă, un fel de Jean Santeuil » al acestui Proust vienez care n'a fost să fie Musil. E prima lui carte și multe dintre ambiguitățile înghețate ale « Omului fără calități » se află aici în germene. Figurile — tristele figuri ale colegienilor îmbibați de cruzimi, sadisme și rafinamente perverse — prefigurează pe monstruosul Moosbrugger. Dincolo însă de avertismente și preludii, Musil deslușește toată gama unei adolescențe răvășite de senzualitate malefică, disecă drama inteligenței în creștere, demontează « întunecatul humus intim » al unor adolescenți care pășesc în viață cu cinisme și prietenii « particulare », înregistrează fără complezență descumpănirea turbure a vârstei, analizează deliciile plăpânde ale suferinței nemotivate, aruncă sondagii reci în efervescențe și crize, scoate într'o lumină crudă aspecte nocturne ale unor existențe în devenire. Dar mult mai adânc observă Jacottet în post-fața romanului atunci când pomenește de o « rană fecundă, de o uvertură penibilă dar necesară. Törless e sbuciumat pentrucă descoperă ceea ce scapă cuvântului, rațiunii, calculului: el ghicește că adevărata noastră viață e zămislită, poate, din acele fragmente ale unei alte vieți insezisabile și se îngrozește de ideea că le-am putea lăsa să scape; el descoperă deasemenea că ceea ce nu poate fi spus se confundă cu ceea ce nu poate fi numit, că senzualitatea nu se desparte, poate, de cele mai profunde dintre experiențele noastre. »

Dacă există ceva care-mi repugnă (în literatură), sunt cărțile cu adolescenți. Cartea lui Robert Musil e însă o excepție pe care n'o așteptam.

19 Aprilie. — Interesul meu pentru muzica de jazz — singurul folklor al timpurilor moderne, cum spunea nu mai știu cine — crește din ce în ce mai mult. Să însemn deci curiozitatea cu care m'am dus să-l ascult pe King Cole, despre care citisem atâtea în diferite istorii ale jazzului. Dezamăgire. Un negru de o eleganță stridentă care cântă ca un fel de Tino Rossi de culoare. Numai rareori, mâna stângă lansa pe clavier câteva ecouri de fulgere'n declin, amintind probabil de pianistul excepțional de care pomenesc unii. În schimb, o bună surpriză: orchestra lui Quincy Jones, pe care nu-l cunoșteam și care se dovedește prin tehnică, precizie, eficacitate ritmică, un bun descendent al lui Count Basie.

20 Aprilie. — Părintele Bârlea îmi trimite o lungă scrisoare — alta, în același sens i-a trimis-o și lui Vintilă Horia — pentru a mă convinge că n'a fost nicicând vorba de o « cenzurare » a nuvelei lui Mircea Eliade, ci numai de o apreciere, de o opinie, de vărsat la dosarul consultărilor care trebue să aibe « o tulpină comună ». Și părintele îmi vorbește de trinitatea majusculară a Adevărului, Binelui și Frumosului, necesară temeliei Societății Academice Române. O trinitate care nu mă stinghereşte când e vorba de o « societate academică », dar care are prea puțină legătură cu o revistă ce-și spune « a Scriitorilor Români ». I-am mai repetat-o de câteva ori, chiar dincolo de o anumită cucernicie a limbajului. Degeaba. În fond, prelatul nu este, cum credeam la început, un naiv, un schimnic cu un cap de Lenin redivivus, ci un diplomat de un tip special care ridică îndărătnicia la rangul litaniei active. Își urmărește o idee, culeasă de pe plaiurile Blajului sau din « cavele » Vaticanului și și-o apără, în ciuda tuturor obstacolelor, o bună bucată de vreme. Între timp i-o combați: tace sau aprobă pe jumătate, o aprobare confuză care, până la urmă, se transformă într'o dezaprobare politicoasă, bizuindu-se — cu blândețe — pe trinitatea... Adevărului, Binelui și Frumosului. Totul înfășurat, bine înțeles, într'un apel la un fel de democrație circumstanțială. Se discută conținutul și ținuta unei reviste literare. Părintele trimite circulări pentru a avea păreri — democratice — nu numai dela preoți, ci și dela tenori sau agronomi. Dacă e vorba de o problemă religioasă, sunt consultați și economiști. Tot poporul. De fapt ocolul mirean și democratic e un joc, mai bine zis un ritual fără consecințe. Procesul începe după sentință. E drept că sentința e dată — totdeauna — în numele Adevărului, Binelui și Frumosului.

— La prânz, invitat de Eftimie Gherman la un restaurant românesc, împreună cu Ieronima și Jacques Scharff, Ionel Miloș și logodnica lui, o suedeză de carte poștală locală. Toate bune, însă până la urmă mi-e greu să suport sarmalele. Când o aud pe Ieronima adresându-se lui Gherman cu « tovarășe Gherman », îmi vine, literalmente, rău. Știu foarte bine că social-democrații își spun și ei « tovarăși », după cum știu tot atât de bine că nu există compatibilitate între social-democrați și comuniști. Dimpotrivă: anti-comunismul lui Gherman e intact ca o respirație, — o verific mereu. Dar apelativul acesta e o sfidare adusă limbajului. Om simplu, cu tactul și înțelepciunea lui țărănească, Gherman nu-l folosește decât la congrese. Ieronima însă, la restaurant. Aici stă toată buba. De unde, indigestia mea reacționară.

— « România », de sub direcția lui C. Vișoianu, publică spicuiri din scrisoarea unui « distins profesor » refugiat de curând și care descrie câteva aspecte ale tratamentului la care sunt supuși deținuții politici din R.P.R. Scenariul e clasic: năpustirea poliției la orele trei noaptea în casă, perchiziții pentru descoperirea unui... depozit de

arme. Apoi etajul cinci dela Prefectura Poliției, într'o promiscuitate de nedescris. După 12 zile, în dube negre, ermetic închise, o parte dintre deținuți sunt transportați la Văcărești. Acolo, autorul acestor desvăluiri întâlnește prizonieri de vază ca Mihai Popovici, Corneliu Coposu, Aurel Leucuția, Virgil Solomon. După patru zile, în lanțuri, la triajul Gării de Nord, de unde, în vagoane-dube, la Pitești. De data aceasta chinurile se amplifică : « Singurele semne de viață care ne mai parveneau erau țipetele de groază ale celor schingiuiți, la interogatoriile de noapte ». Mijloacele de a extorca « mărturisiri » variau. În prima fază, se aplica « manejul ». Cel anchetat alerga în pielea goală prin cameră sub lovituri de biciu până cădea leșinat. Dacă această metodă nu reușea, se trecea la a doua fază, lovirea testiculelor. Atârnat cu o bară de fier, cu mâinile legate la spate, deținutul — tot dezbrăcat — era lovit cu o riglă cu muchii de fier până « mărturisea » sau cădea în nesimțire.

În ciuda acestui regim, autorul își amintește de cuvintele de încurajare adresate deținuților de Mihai Popovici și Vasile Roman, fost președinte al organizației național-țărăniste din Călărași. Apoi, altă destinație: Aiud. Aici, profesorul care descrie această odisee a ororii, se află împreună cu Virgil Solomon. În închisoarea următoare, cea dela Ocnele Mari, alte întâlniri de reținut: Petre Pandrea, socialistul Mironescu-Mera, Pavel Pavel și Petre Țițea (cu siguranță că e vorba de faimosul Petre Țuțea, deoarece se adaogă că fusese director general la Finanțe). Ultima etapă: Canalul, unde autorul întâlnește pe N. Batzaria. Și aici regimul este de neînchipuit: « Oamenii se sălbăticiseră complect. De foame, mâncau ierburi, broaște, câini și pisici; mergeau cu rănile deschise săptămâni dearândul, fără ca cineva să se îngrijească de ei; cadavrele erau aruncate în gropi comune, fără slujbă, fără cruce. Canalul închide desigur cel mai mare cimitir din România. »

21 Aprilie. — Basil Munteanu îmi scrie și mă roagă să accept, neapărat, redactarea părții românești dintr'un « Dictionnaire des Littératures » conceput pentru Presses Universitaires de Philippe van Tieghem, fiul marelui comparatist, mort acum zece ani. I s'a propus lui, însă nu are o clipă liberă. Deși e o muncă ingrată, va trebui totuși să primesc. Voi avea prilejul să pomenesc de scriitorii ostracizați, azi, în România și să omit pe cele mai multe — de nu voi putea pe toate — dintre mărimile oficiale.

— Ziarul « America » publică un lung interview al Episcopului Valerian, în care înaltul prelat justifică și argumentează afilierea canonică a Episcopiei Ortodoxe Române din America la Mitropolia Rusă, desvăluind în același timp toate intrigile și josniciile Patriarhiei comuniste dela București. Argumentele sunt convingătoare, iar buna

credință a Episcopului Valerian Trifa nu poate fi pusă la îndoială decât de cei care, inconștienți, intră în jocul politic și polițist al partidului comunist român.

— La radio, lovitură de teatru: profesorul N.I. Herescu refuză să mai colaboreze la emisiunea românească din pricina lui Eugen Aroneanu. Nu pretind că Aroneanu este ideal pentru locul de șef al unei emisiuni în limba română, în primul rând pentrucă nu este pasionat de realitățile românești. E un om de stânga, occidental, dar felul idealist în care concepe această stângă, îl ferește totuși de o colaborare cu comuniștii de aici și, bine înțeles, încă și mai mult, cu cei din țară. Lucru — mi se pare — esențial, mai ales că ne temeam cu toții de venirea lui. De când se află în biroul nostru, Aroneanu n'a cenzurat niciodată un text anti-comunist. În incidentul pe care l-am avut zilele trecute cu el, cu privire la « Biserica Tăcerii » — dealtfel singurul — el este cel care a cedat. Postul acesta de radio fiind un post *francez* în limba română, e nevoit să respecte, în liniile mari, consemnele Quai d'Orsay-ului. Or, ce s'a întâmplat? Odată cu vizita nefericită — dar oficială — a lui Hrusciov în Franța, toți șefii de emisiuni în limbi străine au fost rugați să nu comenteze, în niciun fel, « evenimentul », mărginindu-se în a consemna faptul în stare brută. Profesorul Herescu a trimis însă, din Italia, două comentarii în care lua în bășcălie pe Hrusciov într'un stil care ar fi interzis oricărui post de radio depinzând de un guvern, deci — în afară de « Europa Liberă » — tot atât B.B.C.ului cât și « Vocii Americii » să treacă aceste texte pe unde.

Sunt dezolat de incident, dar trebue să nu uităm că, în afara unor momente excepționale, am putut critica, dela acest post de radio, o serie de aspecte ale politicii dela București. Nu mai târziu de zilele trecute, profesorul Herescu ataca el însuși « Glasul Patriei ». Niciodată n'am fost obligați să exprimăm ceva împotriva conștiinței noastre, și nici acum nu ni s'a cerut să facem aprecieri favorabile despre oaspele muscălesc. Cum își argumentează profesorul refuzul de a mai colabora de acum înainte? Că Radio-Paris în limba română ar fi un post al Românilor ce emite pentru Români, după cum B.B.C., în timpul războiului, își intitula emisiunile în limba franceză « Les Français parlent aux Français ». Îmi pare rău că nu este așa, dar profesorul știe tot atât de bine ca și mine că Radio-Paris este — mă repet — un post francez. Deaceea, cu toată durerea, nu pot să-i dau dreptate și sunt nefericit de hotărîrea lui. Dealtfel tot atât de amărît este și Aroneanu care, trebue să recunosc, a fost și este de o politețe reală, incapabil să jicnească pe cineva din echipa noastră.

Mă înșel eu oare, sau gestul profesorului are, mai ales, implicații de orgoliu rănit: i s'au refuzat *lui* două comentarii. Cât aș fi preferat ca, renunțând la câteva cuvinte de spirit, pe un subiect infinit mai grav, prietenul nostru să fi profitat mai departe de o

tribună ce-i era deschisă pentru a ține legătura cu cei care-l ascultau în țară!

22 Aprilie. — Șerban Voinea intervine cu aceleași argumente ca ale mele pe lângă profesorul Herescu pentru a-și relua colaborarea. Zadarnic.

— Spre deosebire de mine, atât de cătrănit, atât de desgustat de lașitățile inteligheției occidentale, Vintilă Horia crede într'o răsturnare a situațiilor, într'o biruință a binelui. « Niciuna din aceste scăderi nu e fatală — îmi scrie el. Mâine vor fi obosiți cei mulți, cei care sunt azi mai tari decât noi. Și dacă te uiți bine, această tărie a lor e de o mediocritate în care se ascunde moartea lor de mâine. Într'un proces de perfecționare a omenirii, în care eu cred, noi vom fi oamenii ultimului cuvânt. »

Mi-e greu să mă agăț de lumină. Cred că, dimpotrivă, lumea, istoria sunt înghețate și că cel puțin generația noastră e strivită de acest îngheț. Suntem înconjurați de ziduri, jefuiți de orizont. Degeaba așteptăm ceasul al unsprezecelea. Paradoxal, cred însă că tocmai în acest impas al nenădejdii trebue să ne investim existența prin fapte. Să nu ne încrucișăm brațele, să provocăm necontenit acea parte din demnitate din noi pentru a rămâne în picioare, într'o lume în genunchi. Și poate că fapta e mai cu rost — rodul unui adevărat a fi — atunci când nu așteaptă nicidecum răsplata. N'așteptăm *nimic*. Dar facem *totul* ca prezența noastră să mărturisească pentru ultima fărâmă de verticalitate a omului din noi. Printre muște și farisei, slobozim cântecul tare și gratuit nu numai a ceea ce ar fi putut fi, ci și a ceea ce trebue să fie.

— Concert de discuri la « Club des Trois Centres », consacrat muzicii nordice. M'am dus numai pentrucă nu cunoșteam deloc pe Fortein Valen; Simfonia 5-a a lui Franz Berwald și Concertul pentru flaut și orchestră al lui Carl Nielsen, care figurează și ele în program, le-am ascultat de mai multe ori în propria-mi discotecă. Valen, care și-a petrecut aproape toată viața în fiordurile norvegiene, a fost atras la un moment dat de Schönberg, după cum se poate constata din ceea ce am ascultat astă seară: « Le Cimetière marin », op. 20, după poemul lui Valéry și « La Isla de las Calmas », op. 21, ambele datând din 1934. Ecourile schönbergiene sunt înnecate însă într'un fel de meditație limpede, tonală, în care până la urmă peisajul devoră seria.

23 Aprilie. — Primesc din Brazilia ultimele două numere din « Înșir'te Mărgărite », redactate la început de Ștefan Baciu și de I. G. Dimitriu și continuate, cu abnegație și sacrificii, de acesta din urmă.

Un efort dintre cele mai meritorii deoarece revista aceasta săracă, scoasă cu mijloace puține și în condiții atât de vitrege, a publicat totuși texte inedite de Alexandru Busuioceanu, Mircea Eliade (nuvela « 12.000 de capete de vită »), Aron Cotruș, Eugen Relgis, Horia Stamatu, Ion Sân-Georgiu, Grigore Nandriș, Pamfil Șeicaru (amintiri despre începuturile revistei « Gândirea »), N.I. Herescu, Ștefan Ion Gheorghe, Gheorghe Bumbești și alții. Apoi, un lucru ce nu trebue uitat: încă din primul număr, I. G. Dimitriu face rezerve serioase despre « Ora 25 », într'o vreme în care nu numai exilații dar și mari spirite occidentale erau copleșite de « mesajul » impostorului.

În sfârșit, în această revistă, sub pseudonimul Ina Cristu, Monica descrie peripețiile venirii ei la Paris, după odiseea extraordinară a trecerii din zona sovietică în zonele occidentale din Austria.

— Horia Stamatu îmi trimite un frumos ciclu de douăsprezece poeme pe care mă roagă să le folosesc numai și numai pentru « Caiete de Dor », în niciun caz pentru revista « Sfinției Sale » care l-a dezamăgit mult după incidentul cu nuvela lui Mircea Eliade. Cu acest prilej mă roagă să primesc și șase poeme « admirabile », o « revelație », de Paul Miron.

— Cină la un restaurant de pe lângă Champs Elysées cu profesorul N.I. Herescu ca să-l consolăm, dar și cu gândul de a-l face să revină asupra refuzului de a mai colabora la radio. Nu izbutim, deși toată seara descărcăm întreaga noastră panoplie de argumente. Până la urmă trebue să recunosc că încăpățânarea lui de aristocrat jicnit nu-mi displace.

— Acasă, înainte de a adormi, răsfoesc « Contemporanul ». Cronicele optimistului G. Călinescu nu-mi mai produc insomnii. Cel mult ceva turbure, între greață și mila pe care o resimți față de elucubrațiile unui spirit captiv care face paradă de « libertatea » lui. Acum, G. Călinescu are « gânduri de primăvară ». Și ce gânduri! Vrea cu orice preț să se convingă că-i e bine, că nu i-a fost niciodată atât de bine. Delirul lui e desprins parcă dintr'un manual de patologie lirică sau dintr'un curs de dresaj al sufletelor moarte: « Astfel eu, om mai vechi, dar cu brațele mereu entuziaste, mă găsesc azi dintrodată într-o lume nouă. Într-un aer mai vast și mai sănătos. Mînile mele cresc mai viguroase, spiritul meu se desface cu o coamă mai amplă, mă întind cu toată ființa înspre soare. Vîntul care trece prin părul meu mă face să cînt, abia acum am ecou. »

Dar dela spiritul cu coamă al lui G. Călinescu voi mai avea desigur... ecouri.

24 Aprilie. — Eugen Ionescu are parcă fixații care revin, din păcate, cu regularitatea unor crize. Cum să-mi explic altfel — fără să mă

enervez — telefonul lui anapoda de azi dimineață pentru a ne aduce la cunoștință, fără umbră de humor, că toată România a fost nazistă și o va spune!

— Pe cheiuri, regăsesc și o cumpăr numaidecât « La Ville conquise » de Victor Serge. M'a atras de departe coperta ei galbenă, de data aceasta mâncată în parte de mucigai și de ploi. În fond, să fiu sincer, am cedat amintirilor. De Victor Serge se leagă o bună parte din « trotskysmul » anilor mei tineri. Aș putea spune chiar că nu Trotsky ci Victor Serge mi-a insuflat avânturile « revoluționare ». De Trotsky m'am apropiat din cauza rechizitorului implacabil pe care l-a făcut lui Stalin și « revoluției trădate ». Adeziunea nu era însă desăvârșită: referințele lui la un marxism ortodox, pe de o parte, și cultul unei revoluții permanente, în fond tot atât de sângeroase și de absurde, pe de altă parte, mă opreau totdeauna pe pragul adeziunii. Dacă Trotsky n'ar fi fost o *victimă*, poate că nici nu m'aș fi lăsat «chemat» de «proiectele» sale. Și încă ceva care demonstrează, în fond, « estetismul » meu « revoluționar »: dacă n'ar fi fost luat în brațe de André Breton, revoluționarul pur nu mi-ar fi capturat disponibilitatea de a visa visul acțiunii, angajamentului, etc. Victor Serge era însă altceva. Era *intelectualul* și *victima* prin excelență, ros de fervoarea ideii, nu însă și de fanatismul actului, omul pentru care nu exista loc în nicio societate, fie chiar aceea trotskystă pentru care milita. Hăituit de putere, riscându-și inteligența, nu însă și inima, Victor Serge îmi deschidea fereastra unei fraternități nu atât « virile » — de tipul Malraux — cât mai ales suferinde, o fraternitate bolnavă de generozitate, de cenușa pre-arderii.

« La Ville conquise » pe care, printr'o ironie de destin, o vâr acum în servietă alături de Drieu La Rochelle, am citit-o prima oară într'un pătul. Era în vara fierbinte a lui 1944 și-mi așteptam admiterea în Școala Ofițerilor de Administrație, într'un sat de lângă Făgăraș. Eram găzduiți în sat și țăranul meu era atât de sărac încât nu mi-a putut oferi drept culcuș decât pătulul lui care, în lipsă de porumb, era umplut cu paie. Acolo am citit, într'o singură noapte, « La Ville Conquise », la lumina unei prăpădite lămpi cu gaz. Nu era o carte bună. Dar era de Victor Serge. O purtam în raniță, e drept, alături de Henri Michaux.

Sunt sigur că și azi reacționarul din mine va primi cartea lui Victor Serge cu aceeași dragoste, deși febrele anilor douăzeci au rămas într'un pătul.

25 Aprilie. — Bernard George, în drum spre Spetsai, a găsit la Roma o scrisoare în care Hachette este de acord cu textul trimis. O singură rezervă: trebue să găsim neapărat niște nume de scriitori bulgari. Așa dar, la vânătoare de... scriitori bulgari!

— O carte poștală dela « familia călătoare » (A. Zigmund - Cerbu) din Belgrad. Totul se desfășoară « sub cei mai buni auguri », numai că din lipsă de bani — viața e mult mai scumpă decât se așteptau ei — vor trebui să renunțe la călătoria dela Athos.

— Dela München primesc « Jeunesse d'Octobre » cu sub-titlul « Journal des écrivains qui vivent en exil depuis la bataille hongroise de la liberté hongroise écrasée en 1956 ». Bine făcută, frumos prezentată. O întreagă pagină despre drama diplomatului danez Bang-Jensen pe care presa de mare tiraj a vârsat-o probabil la rubrica faptelor diverse, altfel nu văd cum mi-ar fi scăpat. Bang-Jensen prezida, acum doi ani, comisia de anchetă asupra problemei maghiare în cadrul O.N.U. El strângea un important material documentar, primind declarații dela refugiații unguri din Occident. Cu toții îl adorau pentrucă, așa cum scrie ziarul, el întruchipa tipul occidentalului văzut dintr'o țară din Est: integru, demn, generos, lucid. Mergeau la el ca la un preot. După câteva luni, autorități ale O.N.U.-lui, sub influența sovietică și kadaristă i-au cerut să dea numele refugiaților care au semnat declarații. Diplomatul danez a refuzat; știa bine ce se ascunde sub această presiune. Mai mult, a denunțat această mașinație, a ars toate manuscrisele declarațiilor și le-a aruncat pe fereastra impozantului palat al imposturii. Nu peste multă vreme a fost găsit cu un glonte'n cap pe o bancă într'un parc. În mână i s'a pus și revolverul crimei, pentru a se lăsa impresia unei sinucideri. « Refugiații unguri — scrie ' Jeunesse d'Octobre ' — cer cuvântul. Neintegrați în nicio organizație, din toate părțile lumii, ei consideră acest erou ca pe unul dintre martirii lor, ca pe unul care a căzut în luptele din 1956 — răpus de un ultim glonte rătăcit. »

Refugiații unguri pot să strige, pot să urle. Nimeni nu mai are vreme sau poftă să-i asculte. Cancelariile diplomatice, O.N.U.-ul, Versailles-ul și Vaticanul n'au decât o obsesie: « dialogul » cu Nikita-cel-Mare, vârsătorul de sânge din Budapesta neuitatului 1956.

— La radio, redactez în grabă un comentariu despre George Orwell. S'au împlinit în Ianuarie zece ani dela moartea lui și până și eu — pentru care « 1984 » este o carte de căpătâi — am uitat să-i reîmprospătez amintirea. Organul partidului comunist polonez, « Tribuna Ludu », mă îndeamnă însă să nu mai amân. Organul polonez lansa acum câtva timp un violent atac împotriva unuia dintre cei mai reprezentativi scriitori polonezi, Marek Hlasko, pe care-l învinuia de a fi un discipol al lui Orwell. Influența lui Orwell este deci acum atât de importantă în cercurile intelectuale poloneze, încât numele lui poate figura într'o acuzație ca un păcat major. « 1984 » nu este totuși editată în Polonia. Cartea a pătruns mai mult sau mai puțin clandestin, a fost tradusă, nu de vreun scriitor, ci de un grup de

tineri, apoi, roneotipată, a circulat atât de mult încât un Polonez mărturisea că atunci când i-a căzut în mână, exemplarul devenise aproape ilizibil, întru atâta era de uzat.

În realitate, nu numai Polonezii recunosc în acest coșmar perfect care este « 1984 », cele trăite de ei în timpul stalinismului. Una dintre cele mai puternice revelații ale tinerilor intelectuali unguri, refugiați în Occident după revoluția lor, a fost tocmai « 1984 »: « Cum a putut Orwell să știe că zidurile, la Budapesta, aveau urechi, că priviri pândeau pretutindeni cel mai mic gest, orice sgomot? » — întreba unul dintre acești refugiați pe Nicolas Baudy, autorul unei antologii de mărturii asupra revoluției maghiare. După ce redă această întrebare, Baudy scrie dealtfel mai departe: « Și alții mi-au spus că au găsit cartea lui Orwell mai extraordinară, mult mai adevărată decât descrierile realiste cele mai fidele ce le putuseră citi asupra lumii lor ».

Experiența poate fi extinsă. Mai toți cei care isbutesc să scape din vreuna din țările de dincolo de oblonul de fier, recunosc în Orwell, după ce au citit « 1984 » pe martorul exact al universului de teroare în care au fost siliți să trăiască. Această țară fără nume în care domnește infernul zugrăvit de scriitorul englez, fugarul român o numește România, Ungurul-Ungaria, Polonezul-Polonia de până mai eri.

— Seara la Chopin-Pleyel, Maria Brătianu cântă în « Stabat Mater » de Pergolese, împreună cu o soprană de care n'am auzit, Hanna Fecht. E drept că și dirijorul mi-e necunoscut: Lefteris Chalda. S'ar putea să nu fiu « obiectiv », însă mie îmi place și stilul și vocea Mariei. Sunt sigur că dacă ar fi luat muzica în serios, ar fi devenit o cântăreață de renume.

După concert, într'o cafenea, câteva clipe de taifas cu Alexandru Vona pe care-l cert că s'a lăsat cu totul nu numai de literatură, ci și de poezie.

26 Aprilie. — Iarăși la Nouchette Gafencu, în rue de Rivoli, împreună cu Iancu Cosăcescu, devenit un fel de consilier al ei. Ne roagă să citim o parte din « Jurnalul » lui Gafencu, scris, în mare parte în franțuzește, pentru a-l prezenta editurii Plon. Rolul meu și al Monicăi ar fi să scoatem acele părți din Jurnal care interesează mai puțin deoarece editorul, în orice caz, nu acceptă să-l publice integral. Nouchette Gafencu este mereu vie, amuzantă. Numai că vorbește cam mult. Mai precis, tot timpul. Are și o teorie pe care ne-o repetă de vreo cinci ori în seara aceasta: « comuniștii sunt de fapt niște bandiți și dacă nu ești la curent cu « les lois du milieu », e greu să înțelegi politica lor ».

Dintr'un torent de vorbărie, de-abia de am putut reține o scenă petrecută la o recepție în Kremlin, în timp ce Gafencu era ambasador

la Moscova: Prokofiev pitit într'un colț, terorizat de frică, răspunzând doar prin « da » și « nu » occidentalilor care doreau să intre'n vorbă cu el. « Îl înțeleg, săracul! — completează Doamna Gafencu — pentrucă nu știu dacă știți că... comuniștii sunt niște bandiți », și-și reia aria.Volumele Jurnalului stau în fața noastră. Ard de nerăbdare să le răsfoesc. Mi-e cu neputință; cum încerc să le deschid, D-na Gafencu intervine: cu « bandiții » de comuniști, cu porumbeii din Tuilleries cărora le duce mâncare, cu politica Franței, etc., etc. Până la urmă ne despărțim, urmând să venim într'o altă seară să... lucrăm.

27 Aprilie. — Primesc Enciclopedia Herder, cu participarea mea despre câțiva scriitori români. Cât a trebuit să lupt să introduc pe Ion Barbu și pe Matei Caragiale, care lipseau de pe lista concepută de direcția enciclopediei! Dacă textele mai aveau vreo valoare în franțuzește, în traducerea germană pe care au făcut-o ei — după ce au redus cu nemiluita și din prezentări — au dispărut și nuanțele și ponderea ce se impune când ești silit să situezi un scriitor în numai câteva rânduri. În fine, asta e soarta mea de « enciclopedist » improvizat! Dacă am acceptat să mă înham la această muncă, am făcut-o numai din panica de a vedea editorul făcând apel la cine știe ce vestală oficială.

— Vorbind în «Le Figaro» de azi despre exilul lui Thomas Mann, Claude Mauriac pomenește și de Vintilă Horia: «Exil dont il est aujourd'hui tant d'autres cas, et dont nous pouvons lire bien des témoignages. Par exemple, celui de l'écrivain roumain Vintila Horia, *Dieu est né en exil* (Fayard), roman du déracinement d'Ovide — et, bien sûr, de Vintila Horia lui-même. Livre émouvant et beau, écrit directement dans notre langue avec une rare perfection. Nous ne nous y sentons pas étrangers, comme trop souvent chez Thomas Mann, écrivain allemand dont la culture et les préoccupations pour une si grande part diffèrent des nôtres. »

28 Aprilie. — De reținut această observație, justă, a lui François Mauriac din « L'Express »: « Les Français et la France, eh bien! non, ils ne se confondent pas. Je songeais cette nuit (ah! j'aurais mieux fait de dormir...) qu'on pourrait expliquer deux destins: celui du maréchal Pétain et celui du général de Gaulle, en disant que l'un a préféré les Français à la France et l'autre la France aux Français. »

— La Gaveau, « Julliard String Quartet » pe care-l văd pentru prima dată, deși îl cunosc bine după discuri. Cult al nuanței, al preciziei. Fereală exemplară de efecte. Omogenitate desăvârșită. Quartetul lui Haydn (op. 74, nr. 3) interpretat cu o loialitate senină.

(Folosesc cuvântul loialitate, gândindu-mă la Stendhal: ... « Quant à Haydn, dont le cœur était le temple de la loyauté... »). În celebrul quartet schubertian « La Jeune Fille et la Mort » am avut totuși impresia că discreția exagerată a estompat oarecum pateticul necesar, accentul grav al disperării. În schimb, în quartetul al patrulea de Bartók, « Julliard String Quartet » a fost perfect (în comparație cu cel din integrala quartetelor lui Bartók de pe discuri pe care le-am comandat cu înfrigurare în America descoperind astfel această formație).

29 Aprilie. — Colonelul Ionescu dela « Free-Europe » îmi citește prin telefon copia după cererea de venire în Franța a lui Petru Dumitriu.

— Lucian Bădescu la noi, la prânz: François de Liancourt e din nou grav bolnav. A putut totuși să-și exprime convingerea că acum Doamna Lovinescu va fi eliberată.

— Încă odată Polonia creștină se ridică împotriva regimului comunist. Și unde? Tocmai la Nowa-Huta, orașul « socialist », creat între 1950 și 1955 ca o citadelă-model a partidului comunist în chip ostentativ, la numai câțiva kilometri de bătrâna, aristocrata și « reacționara » Cracovie. Nowa-Huta numără azi 120.000 de locuitori, mai toți lucrând la combinatul siderurgic « Lenin » (aproape toată industria poloneză e tributară fierului și oțelului dela Nowa-Huta). Cetatea comunistă a fost miercuri și joi teatrul unor ciocniri sângeroase între forțele de poliție și o mulțime de manifestanți care se opuneau smulgerii unei cruci de lemn împlântată în 1957 la unghiul dintre străzile Marx și Lenin, unde urma să se clădească o biserică. Când niște inși au venit să smulgă crucea, grupuri de femei și tineri au început să îndemne populația orașului să se opună profanării. Situația a devenit explozivă odată cu ieșirea din uzine a muncitorilor care au îngroșat numărul manifestanților. Poliția a încercat să le țină piept, însă a început să fie asaltată cu pietre și cărămizi. 15 răniți (dintre polițiști) sunt în stare gravă. Sediul consiliului municipal ar fi fost complet distrus, după ce fusese mai întâi incendiat de manifestanți. Se spune că pompierii din Nowa-Huta au refuzat să vină în ajutorul poliției, astfel că a trebuit să se facă apel la echipe de șoc din împrejurimi. Legăturile telefonice cu Cracovia au fost tăiate și o adevărată stare de asediu s'a instaurat în jurul combinatului, în timp ce forțe de poliție considerabile patrulează pe străzi. Scopul esențial al poliției pare să fie acum acela de împiedica stabilirea vreunui contact între populația din Nowa-Huta și ziariștii străini. Aceștia sunt în permanență supraveghiați, iar doi dintre ei au fost poftiți să părăsească localitatea pentru motivul de a se fi apropiat prea mult de crucea

care a fost la originea manifestațiilor. Felul acesta de a fi tratat — notează corespondentul lui « Le Monde » — e rezervat atât corespondenților ziarelor « burgheze », cât și celor dela ziarele comuniste.

Autoritățile poloneze se tem acum ca studenții dela Cracovia să n'o pornească spre Nowa-Huta. Ei au primit ordine precise din partea rectorului de a nu se duce în focarul rebeliunii; altfel, vor fi eliminați din Universitate. În schimb, studenții au fost invitați să sărbătorească ziua de 1 Mai pe străzile Cracoviei la defilarea națională, sub amenințarea că cei care vor refuza, vor pierde bursele de studii. Pentrucă revolta creștină a citadelei « socialiste » se întâmplă să aibe loc în preajma « glorioasei » zile de 1 Mai și — ironia e neîncăpătoare — tocmai când se făceau pregătiri pentru aniversarea a zece ani dela întemeierea orașului.

Să se fi poticnit « sensul istoriei » într'o cruce din Polonia?

— Iar « Contemporanul ». E închinat lui Lenin și prostituării festive a câtorva tenori din gubernia de pe Dâmbovița. Arghezi își desfășoară, pițigăiat, o dublă emoție: aceea de a fi văzut acum cinzeci și cinci de ani pe Lenin în Elveția și cu mulți ani înapoi, pe Eminescu în București. Împerecherea acestor două nume de către Arghezi e ultima lui floare morală de mucigai. Afon cu decența, Geo Bogza e egal cu sine și cu bombastica lui bolboroseală lèse-beethoveniană: pentru el, « Lenin reprezintă partea de lumină și triumf din Simfonia a IX-a a istoriei omenirii ». În Academia lui Mihai Beniuc și a lui C.I. Gulian, istoricul A. Oțetea se descalifică pe veci, atunci când îndrăznește să afirme: « Prin opera sa, Lenin a dat o lovitură nimicitoare tuturor celor care socotesc, pe de o parte, că istoria nu trebuie să fie decît o cercetare a trecutului fără legătură cu actualitatea, ca și celor care, pe de altă parte — formați la școala istoriografiei burgheze — consideră că întinderea cercetării istorice pînă în actualitate ar duce la nerespectarea dictonului pseudo-științific de a face istorie « sine ira et studio ». Istoria este, prin însuși obiectul său de studiu, o știință socială. Cu alte cuvinte, studiul istoriei face parte integrantă din frontul ideologic, este o știință partinică. » Ion Jalea își analizează sculptura ce-și spune, bine înțeles « Învățătura lui Lenin », iar Boris Caragea ține să anunțe umanitatea că, numai cu câteva clipe înainte de a muri, taică-său a pomenit numele lui Lenin, după care și-a dat sufletul. Cât despre Jules (adică Perahim), el ne descrie dificultățile pe care le-a avut pentru a suprinde pe Lenin în: « peniță, desen, tempera, ulei sau cu dăltița ». Într'adevăr, lui Perahim i-a fost mult mai lesne să-l suprindă, în esență, pe Stalin. Dela suprarealist, la suprarealist. (Perahim a început ca suprarealist, iar Stalin a sfârșit ca suprarealist.)

30 Aprilie. — Prima carte despre pictură a lui Jean Grenier:

« Essais sur la peinture contemporaine ». Ce s'o fi întâmplat cu acest filosof care, de când face critică de artă, a coborît într'o banalitate nedemnă de spiritul lui? N'a fost niciodată un gânditor mare, însă din meditațiile lui radia un fel de înțelepciune discretă care — uneori — spune mai mult decât câteva arpegii ontologice. Căderea e inexplicabilă. Observațiile și comentariile lui sunt scrise parcă de un Cassou oarecare. Din capitolul rezervat unuia dintre pictorii mei preferați, Nicolas de Staël, n'am putut reține absolut nimic. Ce tristețe!

— Ședință de lucru la Nouchette Gafencu. Nu însă înainte de a ne explica situația internațională, punând accentul pe « bandiții » de comuniști, — ceea ce ne ia o bună bucată de vreme.

Începem să citim. E mai mult un Jurnal politic. Grigore Gafencu comentează faptul politic al zilei în funcție de nobila lui obsesie nedesmințită: situația țărilor din Est în general și a României în deosebi. Interesant mai ales prin faptul că diplomatul român a fost foarte apreciat în Occident și a cunoscut oameni politici de seamă. E totuși curios că, de îndată ce se stabilește la Paris, Gafencu e iritat peste măsură de atitudinea ziarului « Le Monde » și a lui Jean Jacques Servan-Schreiber dela « L'Express ». Îi înțeleg iritarea — cine dintre noi n'a încercat-o și nu continuă s'o încerce — însă într'un Jurnal de talia unei personalități ca aceea a lui Grigore Gafencu, asemenea obsesii mișcorează mult viziunea global-politică a momentului istoric.

1 Mai. — La radio, comemorez ziua muncii, redactând o cronică despre zece ani de activitate literară a lui E.M. Cioran.

3 Mai. — La Mariella Bancu, împreună cu Emil Cioran, André Rolland de Renéville, Monique Nathan, pe care n'o cunoșteam. Inteligență, simplitate; discutăm despre Faulkner, pasiunea ei. E foarte interesată de Petru Dumitriu (lucrează la Seuil). Povestește și amuzată și intrigată că atunci când l-a cunoscut, după apariția primei lui cărți, a sosit într'o zi la editură cu câteva elegante perechi de pantofi pe care le cumpărase și pe care le agita mândru ca pe un trofeu, ca și cum ar fi descoperit cine știe ce minunăție. Ne uitam cu toții la el — spune Monique Nathan — ne uitam unii la alții și nu știam ce să credem. E drept, adaogă ea, că în altă zi, « comunistul » Petru Dumitriu ne-a recitat un text din nu-mi mai amintesc care mistic spaniol!

4 Mai. — Un prim ecou important la cartea lui Vintilă Horia. André Billy îi consacră trei coloane în « Le Figaro » de azi, sub titlul « Le Christ aurait-il dû naître en Roumanie? » Și dintr'odată, André

Billy nu-mi mai apare ca un critic plat, lipsit de interes, ca mai înainte. Sunt gata să-i atribui *acum* toate calitățile.

— « Les Séquestrés d'Altona » de Jean-Paul Sartre, la « Théâtre de la Renaissance ». După mai bine de patru ani de tăcere, Sartre intră din nou în actualitatea pe care și-o îngrijește ca un bătrân agent de publicitate. Aș fi preferat să iasă din tăcere cu tratatul lui de morală, cu care ne amenință de ani și ani. Sau cu urmarea la romanul lui întrerupt « Les Chemins de la Liberté ». Libertatea a devenit însă pentru Sartre un teren minat de toate contradicțiile. Alături de rebelii dela Budapesta dar și mai aproape ca oricând de comuniștii francezi pe care-i face depozitarii « păcii », regăsind pe Camus însă post-mortem, etc., etc., Sartre a preferat scena: actorul se întoarce la *gest*, pentrucă filosoful refuză *actul*. Acestea fiind spuse, « Les Séquestrés d'Altona » e o piesă de teatru legată, bine construită, cu o arhitectură solidă. Ea reia toate temele și obsesiile gânditorului. Și, în primul rând, pe aceea a spațiului închis, a asfixiei umane, a temniței conștiinței, a « oroarei de a trăi ». Temele din « Huis Clos », din « Morts sans sépulture » și chiar din « Les Mouches » (pentrucă aici « les mouches » au devenit « les crabes »). Și de data aceasta profesorul de umanitate care este Sartre își desfășoară arsenalul de umoare fetidă — personagiile sunt, fără excepție, « des salauds » — și paradoxul sartrien revine ca o fatalitate grețoasă: toată această desfășurare de ură naște, dialectic, un existențialism... umanist.

5 Mai. — Alt mic incident cu Aroneanu. Aleg, în emisiune, pentru revista presei, articolul de azi din « Le Figaro » al lui Thierry Maulnier în care acesta, plecând dela răzmerița dela Nowa-Huta, desvăluie primejdiile libertății pentru un stat comunist. Aroneanu strâmbă din nas, n'are argumente, dar « nu-i place » Thierry Maulnier. E un « ziarist » univoc, zice. Să avem iertare, îi răspund, nu e numai un « ziarist », ci și un mare esseist. Aroneanu nu cunoștea decât activitatea dela « Le Figaro » a lui Thierry Maulnier. N'auzise nici de studiul său despre Racine, nici despre extraordinara sa Introducere la poezia franceză. Îmi cere o « favoare »: să renunț la revista presei. Nu i-o fac. Cedează și nu îndrăznește să se opună, deși ar fi putut.

O clipă mă gândesc: dar dacă profesorul Herescu a avut dreptate? Și totuși: presupunând că ar fi așa și mi-aș da și eu demisia, s'ar găsi numaidecât inși care să-mi ia locul și să fie concesivi. E mai bine, cred, să rămân, să refuz orice concesie și să-l oblig de fiecare dată pe Aroneanu să-și înfrângă pornirile stângiste. Dealtfel, în treacăt fie spus, acestea nu sunt sistematice, sunt doar « crize ». Și în fața « crizelor » lui, eu am să opun aceeași îndărătnicie.

6 Mai. — Horia Stamatu îmi trimite câteva poeme de Dumitru Bacu, plecat acum doi ani din țară, după ce a stat șapte ani în diverse închi-

sori: «Este un român macedonean — mă informează Stamatu — și ceea ce scrie poartă pecetea autenticității». Continuă: «A fost, ca atâția alții, rău impresionat de starea de spirit a Românilor din exil. În țară, în ceea ce e rezistență, s'a sudat lumea. Aici căpiază pe zi ce trece».

— Întâlnire, la el acasă, cu Philippe van Thiegem. Discutăm timp de două ore colaborarea mea la « Dictionnaire des Littératures ». Ne înțelegem perfect. Citise textul meu din « Pléiade » și e — zice el — încântat. Dar ceea ce e cu adevărat reconfortant este că van Thiegem n'are niciun complex al intelectualului parizian de stânga. Îi vorbesc pe față: voi pune accentul pe scriitorii adevărați, cei care au preferat să rămână în umbră, să sufere sau să tacă, decât să-și arvunească talentul. Nu voi include scriitori oficiali, iar când o voi face, pentrucă n'am încotro (cazul Arghezi, de pildă), voi sublinia consecințele estetice ale schimbării lor la față. Este întru totul de acord cu felul meu de a vedea lucrurile. A ascultat cu mult interes tabloul amănunțit pe care i l-am făcut despre tragedia literaturii române sub zodia realismului socialist. Plec mulțumit, împăcat.

— Nu sunt probabil hărăzit multă vreme împăcării. Tocmai mă pregăteam să mă culc și, ca de obicei, răsfoiam câteva publicații literare din țară, primite recent. Pe pagina I-a, sus, în dreapta a « Contemporanului » din 29 Aprilie, în josul articolului o semnătură care mă îngheață: Lucian Blaga. Când scriu aceste rânduri împleticite, împiedicate și de uimire și de revoltă, e ora patru dimineața. Ce noapte, sau mai bine spus, ce dimineață albă! Așa dar au reușit să-l scoată din mutenia lui de lebădă și de legendă și pe Lucian Blaga. Textul său intitulat « Probleme și perspective literare » e căznit, e torturat — fără orizont nici stil — ocolește sloganul pe măsura posibilului; dar cu atât mai bine se vede pistolul imaginar al inchizitorului de serviciu îndreptat în ceafa nobilei victime.

Când se va scrie odată istoria unei Românii regăsite, atentatul împotriva tăcerii lui Blaga va trebui rânduit lângă asasinarea lui Mircea Vulcănescu.

Pentru ca filosofia românească să fi sorbit, din plin și până la urmă, cutremurătorul pahar.

7 Mai. — George Uscătescu îmi scrie că ține neapărat să colaboreze la numărul din « Caiete de Dor » închinat lui Dan Botta, însă nu posedă niciun vers din el. (Cu atât mai bine.) Va veni la Paris pe la jumătatea lui Mai și atunci vom discuta «oportunitatea » publicării manuscrisului inedit al lui Camil Petrescu.

— Trec în fugă pe la Galeria « La Roue » pentru a vedea expoziția de « gouache » a lui Alexandru Istrati. N'am vrut să mă duc

eri la vernisaj, fiindcă de vernisagii și de baluri m'am ferit totdeauna, în măsura în care mi-a fost cu putință.

— La Operă, s'o văd și s'o ascult pe cântăreața australiană Joan Sutherland care — cum se spune de obicei — a cucerit Parisul în « Lucia di Lamermoor ». Vâlva e justificată. S'ar putea într'adevăr ca această soprană-coloratură să nu-și afle astăzi rivale. Bine înțeles că n'am regăsit aici nuanțele pătimașe ale Mariei Callas, însă pe plan pur vocal totul e încântare, desăvârșire, iar vocalizările, spectaculare. Regisorul, Zefirelli, și el excepțional, după cum se poate constata din stilul cu care a « salvat » « scena nebuniei ».

9 Mai. — O bună definiție dată de Mihai Fărcașanu în « Românul » conferințelor « la vârf »: « Conferințele politice ale vremii noastre au tendința să adopte tehnica foiletonului, nimic nu se rezolvă și totul "va urma" ».

10 Mai. — La serbarea organizată de Fundația Regală. Vorbesc N.A. Gheorghiu și Alain Guillermou (cu parantezele sale de humor politic, ca totdeauna, « bun Român »). Se reprezintă « Conu Leonida » în traducerea lui Eugen Ionescu și a Monicăi și în regia lui W. Siegfried. Lucien Raimbourg joacă pe Conu Leonida. Interpret ideal al lui Beckett din « En attendant Godot », Lucien Raimbourg, căruia îi căzuseră, recent, nu știu câți dinți, face din Conu Leonida un fel de fonf beckettian convertit ad-hoc la moftul hilar al lui Caragiale.

După spectacol, la o cafenea cu Georges Rosetti și cu Rodica Ionescu, nemulțumită de felul cum a fost jucată la Londra piesa lui Eugen.

11 Mai. — Încă un semn că o convertire autentică nu se poate săvârși decât dela stânga la dreapta, și nu invers. Dela bâjbâirea în imanență, la înălțarea în transcendent. Dela platitudinea orizontalei, la vertical. Dela « Condiția umană » deci la elogiul Ioanei d'Arc. Un elogiu pe care l-ar fi putut semna și Maurras: « dans ce monde où Ysabeau de Bavière avait signé à Troyes la mort de la France en notant seulement sur son journal l'achat d'une nouvelle volière, dans ce monde où le dauphin doutait d'être dauphin, la France d'être la France, l'armée d'être une armée, elle refit l'armée, le roi et la France ».

Cât de bine îl înțeleg pe Malraux și cât de mult aș vrea să fac și eu un elogiu de foc lui Constantin Brâncoveanu!

12 Mai. — Invitat la dejun de G. Uscătescu, după un « pneumatique » urgent. Nu știam că e căsătorit cu Consuelo Rubio care — îmi spune

el — e pasionată de problemele românești. Pledez îndelung pentru publicarea textului lui Camil Petrescu și am impresia că e în zadar, după șovăielile conmeseanului. E adevărat că ar necesita o cheltuială mare, volumul s'ar ridica la vreo patru sute de pagini, însă ar însemna, cu adevărat, o faptă de cultură și de politică, deoarece noocratul Camil ar da o altă imagine decât aceea lăsată în penibila lui colaborare cu regimul comunist. Camil Petrescu, astăzi un « clasic » r.p.r.-ist făcea pe atunci nu numai elogiul noocrației ci și al lui Corneliu Zelea Codreanu, capitol deci de ironie istorică. Dincolo însă de aceste « distorsiuni » gingașe, rămâne substanța pur filosofică a textului, pe care Camil însuși îl punea mai presus de toată opera sa, afirmând, în modestia lui proverbială. atunci când l-a depus la Vatican, că va asigura României un viitor filosofic pentru o sută de ani!

George Uscătescu nu pricepe sau — și mai sigur — nu poate accepta ca textul să fie precedat de un studiu introductiv al meu.

— Diagnostic lucid asupra lumii comuniste pus de Lawrence Durell, în convorbirea lui cu Edgar Morin: « Biserica oficială a comunismului se bizue pe un materialism deja demodat (pre-einsteinian, ba chiar victorian), un materialism ce se fundează exclusiv pe ideea că omul n'are « psyché ». Există o tristețe care coboară (vorbesc de meșteșugari, de țărani și nu numai de artiști), se crează o atmosferă de groază; ori de câte ori aspectul uman iese la iveală, e suprimat, uneori cu blândețe, alteori cu brutalitate. Ce e penibil, nu e economia sau mizeria, ci faptul că în atmosferă există un fel de senzație ca și cum oxigenul ar fi fost suprimat. Vezi intelectuali foarte buni, foarte înzestrați cărora le e frică să-și arate sensibilitatea. Când scriu, ei trebue să se dezbrace de orice noțiune umană. »

Geo Bogza e liric. Mereu liric. Acum scrie despre împlinirea a cincisprezece ani dela sfârșitul războiului. Cinsprezece ani de când « lupii s-au tras în fundul pădurii ». De când s'a sfârșit cu « marele sabat al șobolanilor » (înainte de răsăritul soarelui, adică de apariția comuniștilor). Acum, Geo Bogza e mulțumit: « Și după noaptea lungă și grea avem dreptul să stăm la masă fără ca de picioarele noastre să se frece șobolanii, fără ca în ceafa noastră să-și ațintească privirile lupii ».

Meditez îndelung la ceafa liberă și eliberată a lui Geo Bogza. Sunt sigur că i-a crescut și că n'ar mai putea fi caracterizată decât prin adjectivele sale patetic umflate: o ceafă extraordinară, o ceafă colosală, o ceafă cât o țară. (O țară însă nici de piatră, nici de foc, nici de pământ.) O ceafă de partid.

Meditez îndelung la ceafa lui Geo Bogza. Și dintr'odată îmi vine'n minte o frază a poetului Pierre Reverdy pe care-l cunoștea — altă dată — și Geo Bogza: « certains hommes, dont on interroge en vain le visage, je crois que le mieux à faire est de les juger d'après leur nuque, elle en dit toujour un peu plus long ».

13 Mai. — La radio, o cronică-fulger împotriva lui Paul Georgescu care se străduia într'un număr relativ recent din « Gazeta Literară » să justifice realismul-socialist care, după el, « nu cunoaşte precepte apodictice », în vreme ce şcolile occidentale ca « suprarealismul, abstracţionismul, taşismul, decedatul cubism, curentele decadente în muzică, reprezintă dogmatice absolute, codice sclerozate, obligaţii artistice ».

— Asasinul lui Trotsky, Ramon Mercader a fost liberat, după douăzeci de ani de închisoare în Mexic. O închisoare mai mult decât confortabilă: apartament, cu sală de baie, cu bucătar special şi cu permisiunea de a primi, de două ori pe săptămână, vizita « prietenei » lui, o Mexicancă blondă şi — adaogă ziarele — « timidă ».

Data asasinării lui Trotsky, 20 August 1940, a fost pentru mine crucială. Începând din acea zi de August am început să studiez atent opera revoluţionarului şi să devin, la rândul meu, ceea ce se chiamă un « trotskyst ». Nu unul ortodox, bine înţeles, însă omorîrea lui Trotsky a însemnat pentru mine un fel de răstignire-în-istorie care cerea, neapărat, angajamentul. (Împlinisem cu câteva zile înainte, douăzeci de ani!)

— Seara, la Teatrul Naţiunilor, un omagiu lui Stravinsky. Opera « Sadler's Wells » din Londra prezintă « Œdipus-rex », iar « Le Théâtre de la Monnaie » din Bruxelles « Le Sacre du Printemps », primul balet pe care-l văd de Maurice Béjart, de care se spune mult bine. (În plus, cum Béjart e fiul fenomenologului Gaston Berger, curiozitatea mea era încărcată de nerăbdare.) Spectacolul lui Béjart mi se pare o izbândă. E adevărat că el « pune'n paranteză » (ca să vorbesc ca taică-său) viziunea barbară şi spiritualist-rusească a lui Stravinsky pentru a pune accentul pe un fel de explozie puberă, ba chiar erotică a creaţiei, însă o face cu atâta voinţă de a ucide anecdota baletului, încât convinge şi încântă. (Şi, curios, André Vandernoot, ale cărui discuri nu mi-au spus mare lucru, dirijează cu o precizie şi cu un elan de nebănuit.)

Dezamăgit, în schimb, de « Œdipus-rex », în interpretarea ansamblului britanic. Cu atât mai mult, cu cât « Œdipus-rex », în ciuda detractorilor lui, e opera care-mi place cel mai mult din perioada neoclasică a lui Stravinsky. « Sadler's Wells » n'a optat nici pentru formula oratoriu nici pentru cea de operă. Regia e cea dintâi vinovată. Amestec greoi şi nejustificat de stiluri, neo-baroc pretenţios care dă naştere unui fals modernism, costume pestriţe (unele realiste, altele simboliste, cele mai multe de o « antichitate » improvizată).Corurile (nu rele) sunt departe de acele «statui vii» cum le voia Cocteau. Interpreţii foarte oarecare (până şi Monica Sinclair), inclusiv dirijorul, Colin Davis, care nu aminteşte nicidecum de posibilităţile de care dispune.

14 Mai. — La prânz, la Neuilly, la Christiane, cu Boris Wulfert-Pokitonov. Evocăm îndelung pe Victor Serge pe care l-a cunoscut bine.

— « La Nation Roumaine » publică textul integral al apelului pe care Adunarea Naţiunilor Captive din Europa l-a adresat, în ajunul conferinţei la nivel înalt, preşedintelui Statelor Unite, preşedintelui Republicii Franceze şi primului ministru britanic. « Este — se spune între altele în acest apel — în acelaşi timp un privilegiu şi o datorie pe care o au Marile Puteri democratice de a proclama şi de a face respectat, necontenit, dreptul la libertate şi la independenţă al naţiunilor captive ». Bine înţeles. Numai că demisia marilor puteri e atât de flagrantă, încât orice apel se confundă cu un ţipăt formal. Şi totuşi, această « formalitate » trebue făcută. Mereu. Fără răgaz. Ca un proces-verbal al memoriei.

— Tot aici văd cum o delegaţie a Adunării Naţiunilor Captive, prezidată de C. Vişoianu, a luat parte la lucrările Adunării Europene dela Strasbourg. C. Vişoianu a ţinut apoi o conferinţă de presă în care a exclamat inspirat: « D. Hrusciov cere dreptul la auto-determinare pentru Poushtoung — poate el refuza acest drept revendicat de zece ţări europene? » (Într'o paranteză, trebue să notez câtă nedreptate se face, printre cârtitorii din exil, lui C. Vişoianu, care face absolut totul pentru a apăra în faţa atâtor foruri occidentale nevoile neamurilor subjugate din Răsărit. Cârtesc în general cei care nu fac nimic, cei care îşi închipuie că lumea începe şi sfârşeşte cu opţiunile lor partizane. În fond, rolul exilaţilor este acela de a-şi îngropa orice spirit partizan, pentru a munci, fiecare după puterile lui, la organizarea conştiinţei de a sluji esenţialul.)

15 Mai. — Dimineaţa, o plimbare în Bois de Boulogne cu Lucian Bădescu. Ne amintim, ca de obicei, de Râmnicul Vâlcii şi Bois de Boulogne s'a metamorfozat, pe loc, în grădina « Zăvoiul ». Locuiam pe Mihai Bravu, şi înainte să mă apuc de « compoziţia la română » pentru Nicu Angelescu, făceam un « tur » în « Zăvoi » şi treceam uneori să-l iau şi pe Mitiţă Velcovici, nici el prea departe de această « grădină a deliciilor » adolescente. Acum, scăpăm însă de această ceaţă pierdută în timp şi ne întoarcem la ale noastre. Eu cu « România Dumitale » — cum mă ironizează, scurt, Luc — iar el cu istoria « lui » literară. Aflu cu totul întâmplător — prietenul meu n'are nici umbră de vanitate — că profesorul Antoine Adam l-a citat într'un curs public la Sorbona.

— La prânz, la Christiane, la dejun. Sunt invitaţi şi Cella Voinescu şi W. Siegfried. Sosesc cu întârziere; au fost la biserică, la parastasul pentru George Enescu. Biserica, goală.

— La radio, Aroneanu s'a deplasat în mod special — deobicei lipsește Dumineca — pentru a mă ruga să renunțăm la retransmiterea spectacolului « Conu Leonida », înregistrat la 10 Mai, pentru a da prioritate... noului satelit sovietic. Altă scenă, iar refuz și iar se resemnează.

— Din nou, cu Monica, la Doamna Gafencu, seara, pentru a continua lectura « Jurnalului ». Ritualul reîncepe: o nesfârșită expunere asupra politicii mondiale, dominate — uitase — de «bandiții» de comuniști. D-na Gafencu ar dori să scoatem din Jurnal pasagiile unde e vorba de « Europa Liberă ». Ne opunem pentrucă știm foarte bine cât preț punea Gafencu pe acest post de radio și nu vrem să comitem o impietate flagrantă, numai din considerente de oportunitate editorială.

16 Mai. — Al. Busuioceanu a părăsit clinica. Mă bucur mult, cu atât mai mult cu cât scrisoarea lui precedentă mă îngrijorase. Îmi trimite «de umplutură» o traducere din Martial pentru «Revista Scriitorilor ». Si el are rezerve față de noua revistă. (Să fi aflat de incidentul Mircea Eliade?) La revista dela Roma se simte doar « un oaspe în trecere, nu chiar la locul lui ». Și încheie: « Trimit colaborarea numai pentru D-ta ».

— Ce ironie! Chiar azi îi scriu lui Aron Cotruș pentru a-l invita și pe el să colaboreze la « Revista Scriitorilor Români ». Din dragoste pentru Busuioceanu, ar fi trebuit să amân această invitație măcar cu o zi. Și totuși nu pot. Adversitatea implacabilă dintre Cotruș și Busuioceanu nu trebue să rămână pentru mine decât un fapt dureros care-i privește. Revista nu e a mea pentru a alege pe unul sau pe celălalt. Trebue să-mi înfrâng orice obstacol subiectiv și să invit pe toți scriitorii din exil. În acest sens, să nu uit să-i scriu lui Mircea Popescu să-i ceară colaborarea lui C. Amăriuței cu care am rupt orice punte, orice dialog.

17 Mai. — Hrusciov torpilează conferința dela Paris și face un rechizitoriu de mujik lui Eisenhower.

— Emisiunile « Vocii Americii » sunt din nou « bruiate ».

— Altă scrisoare dela Al. Busuioceanu. Face unele corecturi și-mi trimite din nou sonetul într'o formă definitivă. Pentru « Caiete de Dor » și nu pentru revista dela Roma (« nu sunt destul de catolic » adaogă). Îmi propune un « frivol » (zice) « Peisagiu ».

— La Bibiloteca română dela Sorbona, pentru a consulta niște numere vechi din «Viața Romînească» (poeme de Dragoș Protopopescu), după care dejunez cu turcologul Nicoară Beldiceanu. Îmi confirmă opoziția mai mult decât înrăită a profesorului C. Marinescu față de Gheorghe Brătianu. Ne înfiorăm împreună de acest « caz patologic » care și-a făcut din fiere și venin un cifru de existență. La adăpost de de toate seismele care au sguduit țara, el tună și fulgeră împotriva oricui. Pe Mircea Eliade l-a denunțat ca « fascist » pentru ca nu cumva să intre la Centre de Recherches Scientifiques, într'o vreme în care Mircea Eliade o ducea extrem de greu la Paris; și iată-l acum pornit împotriva memoriei lui Gheorghe Brătianu care a murit ca un adevărat erou în temnițele comuniste. (Ura lui împotriva mea n'o mai pun la socoteală pentrucă e « un fapt divers ».) Această inimă întunecată are ceva din măreția negativă a monstrului. Numai că monstrul valah e, din păcate, un monstru mediocru. « Opera » lui de « istoric » e o glumă oacheșă. Atât.

— Seara, « Lulu » de Alban Berg cu Opera din Frankfurt, în regia necesar expresionistă a lui Gunther Rennert și sub conducerea muzicală a lui Georg Solti. Spectacol extraordinar de bine pus la punct. E pentru prima oară când văd reprezentată această operă pe care o cunosc dealtfel bine din înregistrarea pe care mi-am procurat-o cu greu din America. Am ales repetiția generală pentrucă mi s'a părut mai interesantă. Solti, în ținută de lucru, cu mânecile cămășii sumese, dă spectacolului o atmosferă de atelier care mă încântă. Din nefericire, Helga Pilarczyk se menajează în unele momente, însă atunci când se deslănțue, vocea ei de oțel dă personajului deplina lui identitate. În plus, cântăreața are și, fizic vorbind, exact ce convine acestei melodrame pătată de tragisme turburi, proprii lui Wedekind: un fel de cocotă-panteră ce urcă lascivitatea și perversitatea pe portativul ambiguu al seducției și în care moartea e ca un fel de decor mobil al destinului. Helga Pilarczyk este rolul însuși, întocmai cum Medeea, de pildă, este Maria Callas.

În pauză îl zăresc pe Emil Ciurea și pe Jean Wahl cu nodul anapoda al unei cravate murdare, netuns, ca o mască umblătoare, toată un fel de zâmbet mirat și ironic.

— În « La Croix », A. Paul-Grégoire, care se înapoiază din Berlin, rezumă just situația: « Berlinezii nu vor să *devină* liberi, ei vor să *rămână* liberi ».

18 Mai. — Boris Souvarine atrage atenția în « Le Figaro » asupra faptului că Hrusciov nu s'a deplasat la Paris decât pentru a torpila — teatral — conferința. Dovada cea mai bună este discursul său incendiar dela Baku din 25 Aprilie care avea loc cu cinci zile înainte de incidentul avionului american. Hrusciov avea nevoe, cu orice preț, de scandal.

În « Le Monde » chiar și Beuve-Méry (acest Sirius-Tartuffe) își regăsește luciditatea pentru a judeca, firesc, comportamentele lui

Hrusciov: « Pentru a fi bune, glumele de prost gust trebue să fie scurte și se întâmplă că, insistând prea mult, comedia — sau farsa — devin aproape o dramă. Onorabilul atașat de presă al ambasadei sovietice din Washington împinge gluma mistificatoare cam departe, când proclamă, fără să râdă, că « spionajul e incompatibil cu sistemul sovietic ». Se pare totuși că în materie de spionaj Uniunea Sovietică, ca și altădată Rusia țaristă, n'are de primit lecții dela nimeni. Cât despre poporul francez, chiar dacă nu e atât de spiritual cum s'a pretins multă vreme, el nu e lipsit nici de humor, nici de bun simț. El știe să aprecieze, sportiv, o lovitură bine dată, însă o stăruință prea mare, un efort prea vizibil pentru cucerirea popularității, par mai puțin apte să-l seducă, decât să-i trezească neîncrederea. »

Despre « incompatibilitatea » dintre spionaj și sistemul sovietic se ocupă și ambasada Republicii Federale Germane dela Londra, care anunță că 16.000 de agenți comuniști operează în Germania de Vest și în Berlin. Purtătorul de cuvânt al ambasadei precizează că autoritățile vest-germane arestează, în fiecare an, circa 2500 de agenți. Dacă 80 % dintre aceștia lucrează pentru Germania sovietizată, restul operează în contul Uniunii Sovietice, Poloniei, Cehoslovaciei, Ungariei, Bulgariei și României.

— Altă ședință de lucru la Nouchette Gafencu. Ne citește testamentul lui Grigore Gafencu. Emoționați.

19 Mai. — Din toată presa franceză, numai săptămânalul de extremă-dreaptă « Rivarol », prin pana lui Lucien Rebatet a evocat tragedia țărilor satelite. « Minunea — scrie Rebatet — ar fi una singură: ca Rusia să deschidă frontierele Ungariei, României, Poloniei, tuturor celorlalte țări satelite, să-și retragă din aceste țări administrațiile și trupele, să autorizeze alegeri libere. Dar nici nu se pune problema înscrierii pe program a așa ceva în această Conferință sau nu importă care alta. »

Minunea nu se întâmplă într'adevăr și n'am să înțeleg niciodată pentruce presa « liberă » și liberală din Franța se ferește să pomenească de milioanele de prizonieri ai Răsăritului. Nimeni nu cere acestei prese altceva decât o informare obiectivă, o situare a faptelor. Zadarnic. Presa liberă și liberală din Franța și-a făcut din amnezie și ipocrizie un vinovat îndreptar. Dar atunci să nu se mire nimeni că noi, cei scăpați din Răsărit, alunecăm la « dreapta ». Ce putem face, dacă numai « dreapta » folosește limbajul nostru de revoltă și demnitate, atunci când e vorba de țările din Est!

— După cinismele vulgare ale lui Hrusciov, iată ca « Izvestia » acuză acum Statele Unite că pregătesc — nici mai mult, nici mai puțin decât — războiul bacteriologic!

— Trece să ne vadă pe la Radio Constantin Arsene. A asistat, ca ziarist, la conferința de presă a lui Hrusciov dela Palatul Chaillot. A răgușit huiduindu-l.

20 Mai. — Vintilă Horia îmi promite colaborarea pentru « Caietele de Dor » consacrate lui Dan Botta. Mult mai destins și cu speranța ca în toamnă să vină la Paris. « Fayard » a semnat contracte cu un editor din New-York și cu altul din Londra pentru « Dieu est né en exil » și e pe cale de a semna pentru Germania și Italia. « S'a spart ciclul întunericului », cum spune Vintilă, citându-l pe Ion Pârvulescu care, de cinci zile, e tatăl unui « vlăstar poetic » pe nume Constantin. Situația lui Pârvulescu continuă să fie dintre cele mai grele. Speră să supraviețuiască scriind articole despre Ezra Pound și despre Raymond Abellio!

— Academia Franceză a ales eri, dela primul tur de scrutin — spre surpriza generală — pe Henri Massis. Încă un prilej pentru a măsura metamorfozele mele intelectuale. În adolescență, nu l-am putut suferi pentrucă era nu numai detractorul sistematic al lui Gide, ci și apărătorul unor valori pe care le socoteam îngropate odată cu secolul al XVII-lea: rațiunea și inteligența manifestate sub scutul catolic al credinței. Astăzi, când catolicismul e minat de proprii lui slujitori, când spiritul de descompunere se insinuează nu numai în amvon ci și în altar, judecata severă, intransigența luminoasă a lui Henri Massis îmi apar ca o adevărată șansă a spiritului. Între amoralistul Gide și moralistul Massis, alegerea se face, cu întârziere, dar cu o luciditate regăsită. Pe Gide îl păstrez undeva în dosarele plăpânde ale « literaturii »; cu Henri Massis mă simt contemporan, poate și pentru faptul că valorile apărate de el cad secerate, una după alta, de mitologiile fetide ale zilei.

— Fantoma impostorului Const.-Virgil Gheorghiu reapare în actualitate. Un ziarist de scandal, specialist mai ales în gastronomie și'n viața de noapte a cabaretelor, se înduioșează de Smerdiakov-ul valah care se tânguește astfel (pentru a-și lansa ultima lui carte, « La Cravache »): « Se împlinesc în curând zece ani de când situația durează. O dramă. O dramă care nu se mai sfârșește. Sunt pe lista neagră a tuturor ziarelor. Pe lista neagră a radio-ului. A librăriilor. A revistelor. Bombardat și ucis de scrisori anonime, de denunțuri, de mizerie, de calomnie. »

Adevărul este că tehnica de publicitate cu orice chip a Impostorului este perfectă. Orice i s'ar întâmpla, va găsi mijlocul de a se vorbi încă de el. Și chiar dacă e cu desăvârșire izgonit din literatură, îi mai rămân deschise porțile rubricelor de scandal, îi mai rămân credincioase « concierge »-ele, curvele și provincialele din cine știe ce

canton uitat din provincie, incapabile să reziste văicărelilor lacrimogene ale acestei « victime » cu bale'n lacrămi.

21 Mai. — Mircea Popescu îmi cere pentru profesorul Ciureanu dela Genova date precise despre Adrian Maniu, V. Voiculescu, Ion Pillat, Liviu Rebreanu și Ionel Teodoreanu.

A avut la Radio Roma un « dialog » cu Yvonne Rossignon în care a fost mult vorba despre mine și despre Monica (?!).

— Sărmanul Traian Herseni! El se străduește să facă sociologie « concretă » într'un stat « socialist », învinuind, după cum i se cere, sociologia « idealistă ». Cercul e nu numai dialectic, ci și vicios. Pentrucă sociologia « concretă » nu duce decât la rezultate « idealiste ». Și este firesc deoarece, într'un regim totalitar marxist-leninist, mai lesne se poate face teologie decât sociologie.

Problema se pune deci în alți termeni: pentruce nu face Traian Herseni teologie, dacă vrea neapărat să stârpească virtuțile tăcerii?

— La Teatrul Națiunilor, Opera din Frankfurt cu « Elektra ». Fără să fiu prea atras de această operă a lui Richard Strauss — lirismul ei înnecat în paroxisme sonore mi se pare uneori chinuit — trebue să recunosc totuși că Inge Borkh m'a încântat prin calitățile ei vocale, prin gesticulația ei expresivă, prin vehemența barocă, dar necesară a câtorva momente din rol. După cum calitățile de tragediană ale Elisabethei Höngen au dat spectacolului o dimensiune de izbândă. Georg Solti, în elementul său, a făcut din orchestră o minunată furtună stăpânită.

22 Mai. — Mișcătoare, scrisoarea bătrânei Doamne Hélène Soutzo (scrisoarea e în franțuzește și cu cerneală violetă): nu mai găsește cuvinte să ne mulțumească pentru pachetul pe care i l-am trimis. N'o cunoaștem; ne-a scris la radio și ne-a rugat, mai ales, să-i trimitem... cafea. Și iată că o cutie de « nescafé » face cât o bucurie. Acum ne cere, după o mare, sfioasă și ocolită introducere, un... mosor de ață: albă sau neagră.

23 Mai. — « Divina Comedie », ilustrată de Salvador Dali, La Muzeul Galliera. Neașteptate sinteze între delir și academie întreruptă ironic (spre deosebire de căderea iremediabilă în impasuri academice a lui Chirico). Mai importantă este însă, în cele vreo sută de acvarele ale lui Dali, ambiguitatea — întreținută lucid de către artist — între memoria sa suprarealizantă și apelul său la un fel de muzeu imaginar al tuturor manierelor: ceva din construcția anatomică a lui Michelangelo, ceva din mișcarea învăluitoare a lui Tintoretto dar, mai ales, un întreg buchet din arsenalul « decolorat » al secolului al XIX-lea, dela William Blake la Gustave Doré.

În ciuda pozelor sale « paranoice », Salvador Dali rămâne un artist care nu « intrigă ».

24 Mai. — Mare noroc să fii contemporan cu Julien Green, care nu e contemporan cu niciunul dintre romancierii noii generații! « Chaque homme dans la nuit » — roman al dorinței (fără Freud), al credinței (fără « noua teologie »), al morții (fără Blanchot), roman, mai cu seamă al speranței. Desigur, toate temele, toate obsesiile și umbrele proprii lui Julien Green sunt prezente și aici. Însă rareori credința pune stăpânire — ca aici — pe un personagiu. Posesia devine lumină; dragostea, după ce e ispitită de toate vămile răului, devine lumină; moartea devine lumină. Să îndrăznești acest pariu al luminii într'un roman — azi — mi se pare o întreprindere pe cât de senină, pe atât de uluitoare.

25 Mai. — Prima « foaie informativă » trimisă de « Asociacion Enciclopedica Rumana » din Mexic, creată din inițiativa lui N. Petra și Horia Tănăsescu. Amănunte interesante: s'au trimis 690 de circulare la adrese cunoscute de Români, instituții și asociații românești, precum și personalităților străine prietene; biblioteca Asociației are în prezent 470 de volume achiziționate sau puse la dispoziție de A. Popovici, H. Tănăsescu și N. Petra; s'a editat teza despre Coșbuc în limba spaniolă, prezentată la Universitatea Autonomă din Mexico de studentul Vasile Lăpădat, azi profesor de limba spaniolă la Universitatea din Tucson, Arizona; s'au alcătuit până în prezent peste 1000 de fișe grupând personalități românești, reviste și periodice românești, grupări și asociații, centre religioase în străinătate, instituții străine conduse de Români, instituții și centre străine de studiu al fenomenului românesc, etc., etc.

26 Mai. — « Le Balcon » de Jean Genêt, în regia lui Peter Brook, care e în același timp decorator și desenator de costume. Nimeni n'a înțeles mai bine decât Peter Brook pe acest « înger exterminator » al imaginarului care este Genêt. Fiindcă simbolurile arogante ale lui Genêt nu țintesc decât în aparență societatea din care el s'a retras iremediabil, condamnând-o (și condamnându-se). Totul se petrece într'un ritual a-social. Piesa este un mister poetic și negru în care relația dintre Bordel și Revoluție confirmă singura ceremonie posibilă: a comediei pe care și-o joacă omul pentru a-și sanctifica, negativ, masca pe care o poartă. Toate personagiile de pe scenă (din Bordel) sau cele din

afara scenei (în Revoluția care mocnește într'o cetate anonimă) poartă nu numai pe fața ci și pe ființa lor o mască a inexistenței. Singura paranteză răscumpărătoare: jocul. Joc de travestire (ah! « Bonele », « Bonele »), joc de oglinzi — oglinda e măsura însăși a acestui fel de teatru — jocul baroc al cruzimii, al sarcasmelor, al morții. Un infern în oglindă.

27 Mai. — Arghezi împlinește 80 de ani. Într'un interview acordat unui homuncul al partidului (Toma George Maiorescu), după ce constată că « ce se petrece pentru întreaga țară e un miracol », senilul sfârșește cu acest îndemn ce aduce a Plevnă roșie: « Înainte Băieți! Înainte, muncitori, voi care ați primenit țara de la un capăt la altul, prin sîngele și conștiința voastră inspirată și dîrză, călăuziți de acei bărbați care din munci, pușcării și jertfe, ne-au adus țara la strălucirea de azi. Înainte! »

Tot în « Contemporanul », Dumitru Micu desleagă « drama cunoașterii » la Arghezi: « De unde, cu două decenii în urmă, poetul credea că o cunoaștere adevărată a lumii nu poate începe decît cu Tatăl, fiind, cu alte cuvinte, condiționată de credință, acum poetul vede în fideism principala piedică în calea cunoașterii ». Și mai departe, criticul arată cum « înțelesul dramei ni se desvălue acum clar. Atîta timp cît căuta absolutul, idealul suprem de perfecțiune, sensul existenței, în afara realității terestre, deasupra omenirii, poetul nu putea ajunge la vreo țintă. În anii noștri, călăuzit de concepția despre lume cea mai înaintată, autorul *Psalmilor* descoperă rațiunea vieții în viața însăși; idealul de perfecțiune îl vede înfăptuindu-se uman, în practica social-istorică, pe măsură ce omul, acționînd în libertate », etc., etc.

Dela Dumnezeu-Tatăl la Partidul-Atotputernic: iată itinerariul unei conștiințe potrivite. Sau, cum conchide criticul: « Iată încheierea dramei! »

— O seară de « evadare » la spectacolul Baletului coreean dela Seul, la Teatrul « Sarah Bernhardt ». « Primăvara parfumată» — în ciuda titlului — n'are nimic ridicol. Vocabularul coregrafic e epurat de concesii așteptate, iar instrumentele extrem de orientale și de neobișnuite completează această excursie îndepărtată.

28 Mai. — O scrisoare mai mult decât ciudată dela Eugen Drăguțescu: « Mircea Popescu mi-a dat acum două zile, la Roma, vestea-bombă că bunii mei prieteni, Ligia Macovei și al ei soț, arhitectul, s'au hotărît să se descotorosească de lipitori și să aleagă lumea noastră. E adevărat? Anul trecut la Paris aflasem de prezența Ligiei Macovei dela Dinu Grigorescu: aș fi dorit mult să o văd dar mi-era silă numai să mă gândesc de a trece pe la Legația parșivă. Fii bun, te rog, și pune-mă în contact cu ei. Îmi închipui că amândoi au trecut printr'o

mare tensiune sufletească. Aștept nerăbdător ziua unei frățești îmbrățișări; până atunci să facă o baie în zeamă de portocale și iaurt ca să li se curățească bine pielea și meningea de câte au trebuit să suporte, cu toate favorurile avute în lumea lepădăturilor. »

Cred că și Mircea Popescu și Eugen Drăguțescu își fac iluzii. Emeriții n'au dat niciun semn de libertate. Dar de unde acest fum fără foc?

29 Mai. — « Jurnalul de Exil » al lui Trotsky, apărut la Gallimard. Mă precipit să-l cumpăr. Cu o emoție stinsă. Cred că dacă ar fi apărut înainte de 1944, pe vremea când pasiunea mea pentru revoluționar era atât de intensă, aș fi trăit într'o insomnie continuă până să mi-l procur. Acum e altceva. Acum, revoluția și idealurile ei, oricât de curate, mi se par nu numai un vis urât, ci și unul primejdios. Revoluția trebue izgonită din conștiința și nostalgia oamenilor ca un cancer patetic ce este. Atâta cheltuială de absolut s'a pus în revoluție, încât a întreține încă focul nestins al mitologiilor ei, mi se pare a răni de moarte absolutul însuși.

Jurnalul lui Trotsky cuprinde aproape un an (1935). După ce autoritățile franceze îl silesc să părăsească Barbizon, Trotsky se stabilește la Domène, o mică localitate din apropiere de Grenoble, după care i se acordă o viză de intrare în Norvegia. Jurnalul acoperă această scurtă perioadă. La sfârșitul volumului, editorul a adăogat Testamentul său din 1940, redactat cu puțin înainte de moarte.

Două aspecte nete: unul politic, altul biografic. În primul, Trotsky urmărește desfășurarea evenimentelor politice interne și externe (6 Februarie, acordurile Laval-Stalin, etc.) și critică nu numai politica Uniunii Sovietice, ci și atitudinea partidelor de stânga din Franța. Nicio revelație, ci doar consemnări banale pe marginea presei. Partea biografică este, bine înțeles, mai importantă. Amintiri despre Lenin, detalii despre perversitatea lui Stalin, schițe de portret ca aceea a fostului său prieten Racovsky (« Un mare revoluționar în minus, un mic funcționar în plus »). Omul și exilul, omul în exil, dau Jurnalului accente mișcătoare. Trotsky vorbește cu multă demnitate de lipsurile în care trăește, bătrânețea care se apropie, de șubrezenia sănătății lui, de soarta familiei rămasă în URSS sub veghea răzbunătoare a lui Stalin. Exilul îi apare ca un spațiu de confruntare morală, ca un prilej de adâncă verificare cu sine: « Natura umană, profunzimea ei, forța ei, sunt determinate de *rezervele* ei morale. Oamenii se descoperă lor cu adevărat, atunci când sunt aruncați în afara condițiilor firești ale vieții lor, fiindcă atunci trebue să recurgi la aceste rezerve ». Paginile cele mai frumos-omenești — și nu sunt puține — sunt acelea în care vorbește, cu admirație și dragoste, despre soția sa, Natalia Ivanovna Sedova care, dealungul tuturor peregrinărilor, dela mansardele din Geneva, până la locuințele modeste din Franța, trecând prin cartie-

rele muncitorești din Paris și Viena, prin Kremlin cu Arkhangelskoie, prin cocioabele țărănești din jur de Alma-Ata, prin villa dela Prinkipo, și-a asumat destinul cu o simplitate, cu o abnegație și cu o noblețe mai mult decât exemplare. Și, în legătură cu loviturile pe care soarta li le-a rezervat, Trotsky reamintește un pasaj din autobiografia protopopului Avvakum. Protopopul și protopopeasa înnotau împreună prin zăpezile Siberiei. Biata femee cădea adesea, sleită de puteri. Aici — notează îngrijitorul ediției — Trotsky a lipit o bucată din pagina tipărită, desprinsă probabil dintr'o ediție populară a autobiografiei lui Avvakum și subliniată energic cu cerneală: « Mă îndrept spre ea și sărmana femee mă dojenește întrebându-mă: O să mai avem mult de mers protopoape, prin aceste vârtoape? Și eu îi răspund: Markovna, numai până la moarte. Și ea, suspinând: Bine, Petrovici, să continuăm. »

Altceva mă surprinde în Jurnalul lui Trotsky. La un moment dat, scrie: «Politica și literatura constitue, în fond, conținutul vieții mele personale». Și e firesc. Așa îl vedeam. Așa îl și așteptam. Din nefericire — și nu încetez să mă mir — singurele lui lecturi « literare » în exilul din Franța sunt: Victor Margueritte, Léon Frappié și Marcel Prévost. O singură excepție, în Norvegia: Edgar Poe în original.

30 Mai. — Două ore la « Petit Palais » pentru a vizita expoziția de artă religioasă indiană. Nu notez nimic. Sunt incapabil. Lipsa mea de cultură în acest domeniu e atât de imensă încât, cel mult, aș putea cădea în considerații estetice când, în realitate, aici totul e pus în slujba sacrului.

31 Mai. — A murit Boris Pasternak. La 23 de zile după criza cardiacă, un cancer generalizat îl răpește din exilul lui interior pentru a-l trece pe tărâmul marii împăcări. Cei ce l-au huiduit, cei ce l-au târît în noroi — șeful Komsomolului l-a rânduit sub rasa porcină — pot continua acum, nestingheriți, « construirea socialismului ». Dintr'un fel de higienă și a conștiinței și a dragostei, Doctorul Jivago s'a ferit nu numai de « socialism », ci și de « revoluție ». Ca într'unul din poemele sale, în care Pasternak își înștiința contemporanii că « nu s'a născut de trei ori pentru a privi în trei feluri pe semenul din fața lui », existența lui a fost una. Pentru asemenea existențe, nu e loc în Rusia contemporană. Deaceea Boris Pasternak a ales să slujească Rusia eternă: Rusia lui Rublev. Cea de dincoace și de dincolo de istorie.

■

roza vânturilor

« FRAGMENTS D'UN JOURNAL » DE MIRCEA ELIADE

Există genuri şi forme literare care manifestă o derutantă accesibilitate în raport cu massa autorilor posibili; *jurnalul de zi* se numără printre acestea. Dacă pentru a scrie o tragedie se impun oarecare cunoştinţe în materie, dacă o glossă sau un sonet te pot inhiba prin exigenţele de ordin tehnic, nimic nu pare mai uşor decât să-ţi notezi întâmplările de peste zi, gânduri şi impresii disparate, adunând de-a lungul anilor o cantitate considerabilă de pagini. Apoi selectezi sau transcrii de-avalma şi-ţi tipăreşti cartea vieţii, « romanul » personal, cu speranţa că autenticitatea te poate propulsa, fără nicio pregătire literară, în rândul scriitorilor.

Există o parte de adevăr şi, totodată, foarte multă iluzie în această atitudine. Jurnale de zi interesante se cunosc destule — nu însă într'un număr exagerat —, mai ales dacă ele aparţin unor personalităţi de excepţie (oameni politici, generali glorioşi, scriitori, aventurieri). Depinde însă ce anume aşteaptă lectorul — în speţă, criticul — dela o carte-jurnal. Cele mai multe din producţiile de acest gen aparţin negreşit para-literaturii, interesul stârnit de ele e de ordin diferit. Predomină *informaţia,* « revelaţia »; cititorul se simte acceptat într'o intimitate măgulitoare şi pasionantă. Iată, îşi zice el, ce gândea cutare mare om în ziua când a trăit una din însemnatele şi binecuvântatele sale isprăvi! Acestui interes extra-literar îi răspund dealtfel numeroasele texte apocrife (jurnale, memorii, scrisori) atribuite unor personalităţi ale trecutului, de întinsă notorietate.

Jurnalul lui Mircea Eliade, din care editura Gallimard a publicat (în traducerea lui Luc Badesco) o substanţială selecţie, ne pare unul din textele pasionante şi de întâie importanţă. Din ansamblul notelor de zi adunate de-alungul unui sfert de veac — şi ale căror proporţii reale sunt greu de evaluat — autorul a selectat pagini esenţiale, lăsând de o parte tot ce i se părea de un interes mai limitat în spaţiu şi timp. La temelia acestor opţiuni şi a însăşi continuării prin ani a jurnalului, vom găsi un amestec de *instinct* (cuvântul e luat, aici, într'o accepţie foarte largă), şi îndelungate reflecţii asupra genului în speţă.

Atitudinea lui Mircea Eliade, ca şi a altor mari autori, faţă de jurnalul de zi nu este una dată odată pentru totdeauna. Scriitorul s'a orientat oarecum diferit prin ani, în cadrul unei gândiri unitare; reflecţiile ce pot fi culese din multele presărate în versiunea dela Gallimard vădesc un proces cu adevărat de clarificare a opiniilor despre jurnal, fără ca vreun cuvânt « hotărîtor » să fie rostit. Căci această formă literară (şi documentară) nu se lasă închisă în formule; ea acceptă mai de grabă preferinţe, fiind atât de intim legată de personalitatea fiecărui autor.

Chiar din primele pagini ale cărţii, adunând însemnări de zi din toamna lui 1945, după sosirea autorului la Paris, Eliade se vădeşte interesat de rolul (literar mai ales) pe care îl poate avea jurnalul, ca gen aparte. Într'o discuţie cu Eugen Ionescu (care îi declară că « notre génération est finie », cuvinte

atât de fericit contrazise de realitatea ulterioară!), Mircea Eliade pledează în favoarea jurnalului care « interesează întotdeauna; el e totodată un 'document' şi o 'mărturie' » (p. 10). Afirmaţii justificate în sine, dar care nu-l satisfac pe deplin, de vreme ce, în continuare, îl vom vedea parcurgând texte similare dintre cele mai notorii (jurnale de Charles du Bos, André Gide, Ramuz, Julien Green, Paul Régnier, peste ani, Ernest Jünger), reflectând asupra diverselor « tehnici » posibile. E o adevărată « pasiune pentru jurnale intime » — cum şi-o defineşte el însuşi (p. 35). Parcurgând « pe o bancă, în plin soare », în Jardin du Luxembourg, *Extraits d'un journal* de Charles du Bos, Eliade se arată înţelegător cu formula acestuia, foarte elaborată, dar preferinţa sa merge în altă parte: « Mărturisesc că prefer totuşi *Jurnalele* în care abundă notaţiile insignifiante, relatarea unei vizite banale, dificultăţile, visele, iluziile — ceea ce înseamnă că autorul îşi scrie Jurnalul şi *pentru sine însuşi* » (p. 11). Preferinţă subliniată, peste un an, în cuvinte încă mai categorice: « În fond, a ţine un jurnal interesant, semnificativ, nu e la îndemâna oricui. Ai sau nu ai « bossa » jurnalului intim, aşa cum ai pe aceea a nuvelei sau a povestirii fantastice. Julien Green, de pildă, este întotdeauna pasionant, chiar atunci când notează amănunte insignifiante. El este « făcut » pentru acest mod de a scrie [...] ghiceşti (la el, n.n.) mai cu seamă nevoia de a salva timpul concret, aceste momente ireversibile ale amurgurilor, ale umbrelor evanescente încărcate de revelaţii » (pp. 35-36).

Mircea Eliade nu este un partizan al confesiunii totale, al mărturisirii de sine « nemiloase » în jurnal. El o declară, dealtfel, fără ezitare: « Nu am simţit aproape niciodată nevoia de a mă « confesa » pe deantregul într'o pagină de jurnal » (p. 52). O asemenea confesiune totală rămâne foarte problematică şi interesul ei e condiţionat de sensul ei moral, mai general. Rolul Jurnalului trebue căutat în altă parte, în *fixarea* (deci în salvarea) unor « fragmente de timp concret », din curgerea neiertătoare a orelor. Fragmente de timp *concret* (calificativ bogat în sensuri, aici) adică: « imagini, situaţii sau gânduri ».

De aceea, Mircea Eliade face o netă distincţie între « jurnalul conceput ca gen literar » — deci rezultat al unei anume elaborări — şi « jurnalul — stenogramă ». E mai întâi actul aşternerii relativ spontane a gândurilor de peste zi: « Scriu pentru a mă putea reciti mai târziu. Scriu pentru a mă regăsi, pentru a-mi aduce aminte de clipele zadarnic pierdute. » Dincolo de aceasta, intervine selecţia, elaborarea, aşa cum vor fi procedat Gide şi Ernest Jünger. Acesta din urmă, constată Eliade, utilizează « notele rapide sau micile fragmente scrise în timpul zilei pentru a redacta (probabil seara sau în ziua următoare) un scurt paragraf care să reflecteze « esenţialul » (p. 461). Redactându-l astfel, cu intenţia de a-l publica vreodată, *Jurnalul* de scriitor în maniera Gide, Jünger, devine « o carte încărcată de « mesaje », chiar dacă aceste mesaje sunt mai directe şi mai epizodice. O mulţime de lucruri care nu pot fi spuse decât într'un jurnal » (p. 201).

Astfel stând lucrurile, pare evident că un asemenea text nu poate fi decât *fragmentar* (fragmente, extrase, firimituri...). Spre melancolia unui cititor mai lacom şi, negreşit, mai indiscret, Mircea Eliade — care mărturiseşte a ţine, cu inevitabile intermitenţe, un jurnal de zi încă din adolescenţă, unele părţi din acestea au fost utilizate în romane de tinereţe, altele s'au pierdut în vâltoarea unei vieţi de peregrin — e hotărît să interzică publicarea integrală a întregului material scris. Decizie pe care o putem, sentimental, regreta, dar în care admirăm consecvenţa cu sine însuşi a autorului.

*

Dacă se poate spune ceva sigur despre jurnalul de zi este că, pentru a interesa, el trebue să aparţină unei *personalităţi* ce se exprimă puternic (în *acel* text, şi nu neapărat în viaţa socială; există caiete intime ale unor mari însin-

guraţi care s'au rostit, în întregime sau în primul rând, în acele pagini — şi care se dovedesc de un mare interes, nu doar psihologic). Mircea Eliade îndeplineşte toate condiţiile ideale pentru ca mărturia lui să pasioneze la lectură: e mai întâi un mare scriitor, dintre cei mai originali şi mai solizi din câţi a cunoscut literatura română în acest secol — şi un prozator pe care Occidentul nu-l cunoaşte încă aşa cum s'ar cuveni, « partea scufundată » a operei sale narative întârziind să apară la suprafaţa unor limbi de largă circulaţie. Eliade mai este şi un spirit director în cercetarea ştiinţifică a zestrei de cultură a popoarelor dinafara sferei occidentale tradiţionale; sfidarea pe care el a lansat-o cu două şi chiar trei decenii în urmă, nu ne pare la îndemâna multora. Distinsul profesor de istoria religiilor n'a ezitat să acuze de *provincialism* spiritul occidental, răsturnând, spectaculos şi profund totodată, termenii! Astfel, la începutul lui 1963, continuând o discuţie cu Tom Altizer, el notează, referindu-se la nume de autoritate: « toţi aceşti autori iluştri pe care Tom îi admiră atât sunt *Occidentali*. Ceea ce înseamnă că ei au abordat probleme şi crize proprii spiritualităţii occidentale moderne. În ceea ce mă priveşte, eu gândesc că aceste orizonturi culturale sunt « provinciale » [...] Eu încerc să *deschid* Occidentalilor ferestre spre alte lumi — chiar dacă unele dintre aceste lumi s'au năruit acum vreo zece mii de ani. « Dialogul » meu are alţi interlocutori decât cei ai lui Freud sau James Joyce: eu încerc să înţeleg un vânător din Paleolitic, pe un yoghin sau pe un şaman, pe un ţăran din Indonezia, pe Africani, etc., şi să comunic cu fiecare » (p. 414).

Cititorul va fi mai puţin atras de coabitarea întru acelaşi spirit a două entităţi diferite, greu de conciliat: scriitorul şi omul de ştiinţă. E pasionant să urmăreşti de-alungul anilor evoluţia fiecăruia, pasul sigur, din ce în ce mai autoritar al savantului de reputaţie mondială, zbaterile şi împlinirile romancierului. Acesta din urmă nu priveşte cu nepăsare succesele reputatului său complement ştiinţific, jurnalul abundă în întrebări şi îndoieli, Mircea Eliade îşi pune nu odată problema dacă opera sa narativă nu a fost sacrificată pe altarul ştiinţei: « Sunt incapabil de a exista simultan în două universuri spirituale: literatura şi ştiinţa. E slăbiciunea mea fundamentală: nu pot să mă menţin concomitent treaz şi în vis, în joc. De îndată ce « fac literatură », mă regăsesc într'un alt univers; eu îl denumesc oniric deoarece el are o altă structură temporală şi deoarece raporturile mele cu personagiile sunt de natură imaginară şi nu critică » (p. 116).

Aceste rânduri datează din Noembrie 1949. Exact cu un an mai târziu, tensiunea dintre dorinţa de a scrie proză şi servituţile unei extraordinare cariere ştiinţifice devine anevoe de suportat (dar ea va fi îndurată şi astfel va trăi Eliade pradă ei, an după an, un deceniu după celălalt!): « În ultimii zece ani, m'am întors de trei ori la roman — şi de fiecare dată am abandonat la capătul câtorva luni [...]. Îmi voi fi pierdut oare suflul? Vâna mea ' epică ' se va fi secătuit? Nu am impresia asta. Dar am de terminat nefericitele mele cărţi ştiinţifice. Şi chiar şi pentru ele, găsesc din ce în ce mai puţin timp. De când m'am mutat în rue de la Tour, muncesc între douăsprezece şi patrusprezece ore pe zi, dar tot acest timp e consacrat studiilor, articolelor, conferinţelor [...] Nu-mi dau încă seama dacă şi când voi putea reveni la roman [...] Cât de rău mă port cu mine însumi, în aceşti ultimi ani de libertate care, printr'o minune, mi-au fost dăruiţi. În loc să mă consacru exclusiv cărţilor mele de căpetenie şi mai întâi romanului, nu mă ţin decât de conferinţe, studii şi articole » (p. 135).

Asemenea pasaje pot fi spicuite din belşug, fiind vorba de una din « temele » mari ale jurnalului. Undeva, Eliade comentează cu melancolie, găsindu-şi o similitudine de destin literar cu Georges Bernanos: « Îmi dau seama că, de mai bine de zece ani, şi eu am sacrificat « literatura »; am renunţat să scriu romane (singurul gen literar care răspundea talentului meu). Am făcut-o pentru a încerca să impun o nouă manieră de a-l înţelege pe *homo religiosus*. » (Regretând că, într'adevăr, producţia sa romanescă s'a întrerupt de atâţia ani, ne vom exprima dezacordul faţă de aserţiunea că romanul

ar fi *singurul* gen literar care răspunde talentului lui Mircea Eliade. Şi asta în vreme ce îmbogăţea literatura română cu cele mai reprezentative nuvele şi povestiri din câte a cunoscut ea în ultimele câteva decenii.)

Am putea întârzia încă mult asupra acestui aspect, întru atât înfruntarea dintre scriitorul şi savantul cu acelaşi nume e bogată în sugestii, dramatică, pasionantă. Viitorii cercetători ai operei eliadeşti vor găsi în paginile jurnalului şi unele preţioase indicaţii pentru descifrarea acestei personalităţi complexe, unele adevărate profesiuni de credinţă: « Un critic care ar vedea în opera mea ştiinţifică o înclinaţie spre erudiţie s'ar înşela grav. E vorba de cu totul altceva, e vorba de o lume care îmi pare mai *reală*, mai *vie* decât personagiile din romane şi din nuvele » (p. 430).

Ar fi totuşi o naivitate să credem că între omul de ştiinţă şi scriitor, între opera ştiinţifică şi cea literară a lui Mircea Eliade există o cezură. Între opurile sale de erudiţie — care e reală, binecunoscută şi uimitoare prin dimensiuni, chiar dacă autorul îşi neagă vreo înclinaţie spre aceasta — şi opera de imaginaţie, comunicarea e subtilă şi rodnică. S'ar putea scrie un studiu aparte pe această temă. Noi ne mulţumim să citâm o altă formulare din *Jurnal:* « Atracţia exercitată asupra omului modern de către mituri trădează dorinţa sa latentă de a face să i se spună poveşti, de a învăţa cum s'au născut lumile şi ce s'a mai întâmplat după aceea » (p. 246). Or, există în proza lui Mircea Eliade o enormă sete de a povesti, un fel de *exorcism al fabulaţiei;* povestirea proliferantă (ca în « Pe Strada Mântuleasa ») are, în definitiv, rolul de a conjura existenţa să dureze. Iar miturile despre crearea lumilor şi despre ce s'a mai întâmplat după aceea, se traduc în romane şi nuvele prin proectarea atâtor destine individuale — tot atâtea lumi! — apariţia de indivizi şi mulţimi şi trecerea lor prin roţile dinţate ale timpului, ale Istoriei (ca în « Noaptea de Sânziene »).

Că această interpretare a noastră e plauzibilă, ne-o confinrmă o altă însemnare din *Jurnal,* pentru noi o adevărată *ars poetica* a lui Mircea Eliade (pentru zona de ficţiune a operei sale): « Romanul trebue « să povestească » ceva, fiindcă naraţiunea (adică invenţia literară) îmbogăţeşte Lumea, nici mai mult nici mai puţin decât Istoria, deşi pe un alt plan. Noi suntem *creatori* în universurile imaginare cu mai multă şansă decât putem fi pe planul Istoriei. Faptul *că se petrece ceva, că se întâmplă tot felul de lucruri* — e tot atât de semnificativ pentru destinul omului ca faptul de a trăi în Istorie sau de a încerca s'o modifici » (p. 443).

*

Un alt motiv pentru care *Jurnalul* lui Eliade era sortit să pasioneze la lectură îl constituie însăşi situaţia sa existenţială: selecţia dela Gallimard, pe lângă faptul că este o adevărată « carte de înţelepciune » (cum în mod magistral a numit-o Claude Mauriac) şi un vast « zibaldone » al unui scriitor şi al unui savant care se îngână pe pagini, *Jurnalul* de faţă rămâne totodată mărturia unui mare cărturar exilat.

Să ţinem seama de faptul că modelul ideal de urmat pe calea dureroasă a exilului este pentru Mircea Eliade nu Ovidiu, ci Dante Alighieri. Opţiune plină de înţelesuri. Nu cunoaştem în literatura modernă multe pagini de exil care să poată sta alături de cele în care autorul « Nopţii de Sânziene » meditează asupra condiţiei deşţărării ajungând la o revelaţie bărbătească exemplară, elevată: « Urcam încet, tihnit şi simţeam tot mai năvalnic în sufletul meu această revelaţie: depeizarea este o lungă şi dureroasă probă iniţiatică menită să ne purifice, să ne transforme. Ţara îndepărtată, inaccesibilă va fi ca un

Paradis unde ne vom întoarce spiritual, adică « în duh », în taină, dar aevea. M'am gândit mult la Dante, la exilul său. E fără nicio importanță dacă trupește ne vom înapoia sau nu în țara noastră. » Căci, spune Eliade, există o patrie lăuntrică, revelată, pe care mișcările în timp ale destinelor omenești n'o pot atinge: « Da, însăși această patrie — dar va trebui ca noi înșine să devenim asemenea lui Dante (nu, bine înțeles, ca geniu, ca măreție, dar ca situație spirituală). Cum îi scriam lui Vintilă Horia, pe Dante și nu pe Ovidiu, trebue să ni-l luăm drept model » (pp. 162-163).

Amintirea României intervine direct în viața autorului, e sfâșietoare frecvența acestor intruziuni ale memoriei în realitatea vieții sale. La fiecare pas, traversând un peisaj din Franța, Italia, Statele Unite, Mexic, o asemănare cu locurile românești ale tinereții izbucnește; călătorind cu autocarul spre Royaumont, printre câmpuri acoperite de maci, Mircea Eliade trăește impactul amintirii: « și brusc, mă trezesc, mișcat, ca și cum aș ieși dintr'un vis, căci acestea sunt peisajele copilăriei mele, regăsesc cerul și câmpia românească. Înțeleg o dată mai mult până la ce punct munca, erudiția mă ocrotesc de nostalgia pământului și văzduhului de care am fost rupt » (p. 108). În Tyrol, din nou învie imaginea țării:« dar eu îmi aduc aminte necontenit de Carpați, de Bucegii vacanțelor mele de vară ». Tânărul alpinist de odinioară pentru care mulți din munții României nu mai aveau secrete, revine în pagini, peste ani și ani. Grupul de adolescenți surprins de căderea nopții, pe o coastă abruptă, decide să doarmă *in situ;* pentru mai multă siguranță, băieții se ancorează de arbori, cu centurile, ca să nu alunece în prăpastie, în vremea somnului. « Nu știu cum am putut adormi. Dar am dormit și încă adânc. M'am trezit spre miezul nopții, mi-aduc aminte, și am tresărit zărind foarte aproape de mine, la câțiva metri în prăpastie, un colier de pietre prețioase, verzi și albe. Mi-au trebuit câteva secunde pentru a înțelege că erau luminile orașului Câmpina, situat la câteva zeci de kilometri, în vale » (pp. 366-367). Dece mi-am amintit de acest epizod după patruzeci de ani?, se întreabă autorul, la capătul unei curate pagini de literatură. Pentrucă Țara trăește în fibra cea mai intimă a ființei sale, cum în puțini alți Români din acest veac. E plin de înțelesuri și profund sguduitor un « vis-în-stare-de-veghe » din iarna lui 1935: autorul, bănuindu-se în pragul extincției în urma unei intervenții chirurgicale, visează cu ochii deschiși o fantastică și funebră călătorie. E un fel de replică la cunoscutul epizod istoric al izgonirii lui Bălcescu, muribund, ajuns cu vaporul la Galați, din exil, și ne-acceptat în țară de autorități. Mircea Eliade parafrazează parcă una din « Nopțile » lui Macedonski, în care poetul asistă cu ironie tăioasă la propria înmormântare. Ceea ce oferă însă Eliade la paginile 234-236 ale *Jurnalului* său e un text de o densitate originală, neobișnuită, cu deschiderea unor perspective ce nu se vor doar geografice. E *marele vis* al exilatului, care nu-și poate redobândi Țara nici prin moarte. Călătoria prin levitație a sicriului, de-alungul unui întreg continent, are ceva macabru, derutant-ironic și impresionant dincolo de orice cuvinte:

« Mi-ar trebui pagini în șir pentru a descrie senzația provocată de acest « miracol », mulțimea care urmărea din ochi, pe străzile Parisului, sicriul planând deasupra caselor; mașinile, camioanele cinematografiei sau ale radioului, helicopterele care îl însoțeau în vreme ce el se îndepărta de capitală. Ziarele de seară indicau localitățile pe care le survola, iar edițiile se succedau cu ultimele fotografii. Sicriul se apropia de Alpi. El zbura acum la mare altitudine. În pofida rafalelor de vânt, nici florile și nici steagurile nu mișcau. Nimeni nu putea ghici în ce parte se îndrepta. » Sicriul zboară pe deasupra Italiei, Mării Adriatice, Iugoslaviei, pătrunde în Bulgaria și rămâne suspendat în văzduh deasupra malului drept al Dunării, în fața Olteniței, vreme de câteva zile. Odată obținută, prin Crucea Roșie, asigurarea că el nu va fi distrus, lenta călătorie onirică își urmează cursul spre ținta dorită, București. Și în acest moment visul începe să-și limpezească sensul: « Îl urmasem până aici fără nicio piedică peste munți, mări și orașe. Dar de data asta a trebuit să

renunț. Rămas pe malul bulgăresc al Dunării, îl priveam cum se îndepărtează până când pieri cu desăvârșire » (p. 235).

Această rupere pe totdeauna, ireparabilă, este trăită cu intensitate diferită prin ani, rămânând mereu prezentă. În Ianuarie 1953, în vreme ce lucra la « Noaptea de Sânziene » cu încordare, Eliade notează în *Jurnal:* « Dar sunt uneori atât de trist, atât de desnădăjduit încât mă întreb care mai este încă înțelesul acestui semn. Epizoadele la care lucrez acum sunt foarte triste — dar va fi oare acesta singurul motiv? Mă gândesc tot timpul la țară, la ai mei. Nu mai am vești de acolo de multă vreme. Mă îngrozește ideea de ce va fi putut să se întâmple. Totul a rămas acolo: tinerețea mea, trecutul meu, familia, prietenii. Tot ce am făcut sau nu am făcut, hârtiile adolescenței mele, manuscrisele, scrisorile dela atâția prieteni care nu mai sunt, cărțile mele, dosarele cu primele mele articole din vremea liceului sau a Universității, absolut tot. Aici în « Occident » nu sunt decât un fragment » (p. 199).

Abundența de peisaje românești în scrierile narative din exil ale lui Mircea Eliade fascinează; în realitate, întâlnim în ele o *geografie mitică,* reconstruită pe impresiile amintirii. Căci, spune autorul: « simt din ce în ce mai mult nevoia de a-mi elibera literatura de concretul geografic și istoric. Bucureștiul din « Pe Strada Mântuleasa », deși legendar, este mai « adevărat » decât orașul pe care l-am străbătut, pentru ultima oară, în August 1942 » (p.283).

Dintre opiniile politice ce pot fi întrevăzute în paginile acestor *Fragmente de Jurnal* merită să fie subliniată convingerea lui Eliade că singura activitate eficace la îndemâna exilului (sau a unei părți a lui, cel puțin) rămâne aceea de *a face cultură,* ca gest politic: « În acest război religios în care ne găsim angajați, adversarul nu se mai preocupă decât de « elite » care, pentru o poliție bine organizată, au avantajul de a putea fi destul de lesne suprimate. În consecință, azi « a face cultură » este singura politică eficace la îndemâna exilaților. Pozițiile tradiționale s'au răsturnat: nu politicienii sunt aceia care se află în centrul concret al istoriei, ci savanții, ' elitele intelectuale ' » (p. 103). Ideea e seducătoare dar discutabilă, prea « frumoasă » ca să fie și pe deplin exactă. Se poate spune, mai degrabă, că actualele condiții istorice au desvăluit cu insistență nesfârșita *vulnerabilitate* a intelectualului, a creatorului și savantului, între armele tot mai necruțătoare ale forțelor politice ce se înfruntă global. A-și face cu și mai multă dăruire datoria față de artă sau știință — iată arma *specifică,* autentică a artistului și omului de știință; după cum, firește, mulți dintre ei pot sui direct pe baricade de o parte și de alta. Dar, înțelegem noi din cuvintele autorului, un poet sau un cercetător științific, odată « angajat » direct în lupta socială, devine un simplu combatant între ceilalți (de unde o întreagă retorică a confundării voluntare cu mulțimea anonimă); *calitatea* sa se păstrează mai cu seamă atunci când acest luptător face cultură, se exprimă în sfera puterilor sale specifice. Dar în marginea acestei sugestii eliadești, discuția rămâne deschisă.

Mircea Eliade e un mare muncitor al scrisului, un *fecund* care se recunoaște ca atare, conștient și de eventualele riscuri ale fecundității sale. *Jurnalul* luminează în intimitate prețul de sacrificii, de suferință și necontenită alertă creatoare ale acestei rodnicii. Spirit renascentist, de o disponibilitate vastă, fără însă a se risipi, Eliade pare a fi dotat cu aceeași foame de muncă intelectuală care-i anima pe maeștrii plurivalenți din Quattrocento și Cinquecento. Legat de obsesia Renașterii, să reținem un gând al autorului, dela pagina 247, care dă o explicație gravă și subtilă în același timp orientării sale științifice: « Mai semnificativ este faptul însuși de a fi ales India drept principal câmp al cercetărilor mele chiar în momentul când studiam, în Italia, Renașterea italiană. Într'un fel, aș putea chiar să afirm că pentru tânărul care eram, orientalismul nu era decât o nouă versiune a Renașterii, descoperirea de noi izvoare, și întoarcerea la izvoare părăsite, uitate [...] Poate că înțelesesem deasemenea, fără să-mi dau seama de asta cu limpezime, adevărata lecție a Renașterii:

lărgirea orizontului cultural și reconsiderarea stării omului într'o perspectivă mai vastă. »

În abordarea acestui aspect al personalității sale — așa cum este el reflectat în *Jurnal* — e bine să alăturăm două elemente distincte: « datul » fundamental al rodniciei, cunoscut încă din anii antebelici, și care l-a împins pe tânărul romancier, jurnalist și savant să-și uluiască confrații cu uriașa sa desfășurare intelectuală (G. Călinescu menționează acest lucru în Istoria sa, minunându-se în modul său antipatic de eficacitatea lui Mircea Eliade); în al doilea rând trebue ținut seama de elementul *timp*: Eliade trăește necontenit o adevărată panică a vremii ce poate fi neutilizată, ce se poate cheltui fără folos intelectual. Ajuns la 38 de ani la un prag dureros al vieții, când totul trebue luat dela capăt, când până și trecutul se pierde lent, el se simte obligat să muncească peste fire, în condiții adesea neliniștitoare. În acei ani de nou început, prin 1947, el trăește o alternanță chinuitoare de sentimente, privind în timp înainte și înapoi: « Uneori *vedeam* înaintea mea proecte nenumărate de opere pe care urma să le creez, și perspective însuflețitoare, alteori eșecuri și dezastre. Înțelegeam ceea ce *nu făcusem,* ceea ce *nu trăisem* în acești doisprezece ani din urmă. Această « criză » mă apuca cel puțin odată în fiecare zi. Și dintr'odată mă pomeneam purtat într'un cu totul alt « orizont » unde cei patruzeci de ani pe care-i aveam, « istoria » pe care o simțeam în spatele meu nu mai jucau niciun rol, *nu mai existau* ca să zic așa. Simțeam, dimpotrivă, că abia începând de acum *timpul* merită să fie cunoscut; și că *a exista în timp* abia începea să însemne ceva de preț, să capete mai ales o valoare teoretică » (p. 87). Nici doisprezece ani mai târziu, în 1959, când deja roadele literare și științifice ale unui efort creator neîntrerupt, eroic, se făcuseră simțite din belșug, Mircea Eliade nu se poate « ierta », el se îmboldește mereu la noi eforturi, se mustră cu amărăciune (și, nu rareori, în mod nedrept!) că-și pierde vremea cu lucruri de puțină importanță: « Îmi pierd vremea scriind fleacuri, fragmente, lucruri care nu mă interesează. Și într'o bună zi mă voi trezi, va fi ceasul de plecare, fără să fi avut răgazul să scriu măcar una din cărțile mele de maturitate » (p. 295).

Pentru Eliade fericirea e în creația liberă, netulburată de niciun impediment. Viața pe care o duce, cariera sa științifică, universitară îl obligă prea adesea să facă ceea nu ar dori cu deosebire (acele articole, conferințe, intervenții — atât de importante totuși în activitatea unui savant!). O utopie fericită: a citi și a scrie după plac: « Visez uneori o lungă, nesfârșită vară, în care să mă trezesc în fiecare dimineață pe deplin bucuros că noua zi va fi a mea, numai a mea, și că voi putea, dacă aceasta mi-e voia, s'o risipesc sau s'o consum în întregime pentru a face o carte » (p. 232). Mai ales în primii ani de după război, condițiile de muncă sunt dificile, doar o tenacitate ieșită din comun poate asigura continuarea elaborării, când a textelor științifice, când a celor de proză: « Gripat, hărțuit din toate părțile, am continuat să scriu în fiecare zi, laborios, cu încăpățânare » (27 Octombrie 1949); « De două zile e așa de frig că-mi îngheață mâna pe stilou. Țin o sticlă cu apă caldă pe genunchi pentru a-mi dezmorți degetele din când în când » (31 Octombrie 1949); « Am reluat de câteva zile capitolul șase, penultimul. Lupt împotriva unei triști de neînțeles, a unei mari și profunde oboseli. Îmi spun mereu că ar trebui să mă odihnesc, căci nu mai sunt prea tânăr, dar simt că e prea târziu, și că, orice s'ar întâmpla, nu mai am timp și că singurul lucru pe care-l mai doresc, este să mă eliberez de roman — fie ce-o fi » (Iunie 1954).

La vârsta deplină a maturității, o rară lumină de împăcare, de mulțumire pentru cât s'a trudit, scaldă chipul neistovitului creator. E o bruscă declanșare de bucurie a muncii împlinite — atât de profund și exemplar omenească! — răsplătind ani și decenii de necontenit efort. E, totodată, un surâs al Timpului, care glorifică trăsăturile celui ce i s'a devotat cu atâta dăruire creatoare, așa cum lanul de grâu luminează adânc chipul țăranului în soarele înalt al verii. Să transcriem, în încheiere, această « iluminare », atât de la locul ei, de

firească, în pagina de *Jurnal:* « Astăzi, venind dela Universitate, în dreptul Institutului Oriental, am trăit pe neașteptate experiența *duratei* vieții mele. Mi-e cu neputință să găsesc cuvântul potrivit. M'am simțit dintr'odată nu mai bătrân, ci extraordinar de bogat și de plin; *dilatat* — adunând în mine, concomitent, și « timpul » indian, și cel portughez, cel parizian, și amintirile copilăriei și adolescenței mele bucureștene. Ca și cum aș fi căpătat o nouă dimensiune în profunzime [...] Un imens domeniu lăuntric — unde nu pătrundeam odinioară decât fragmentar încercând să retrăiesc cutare sau cutare eveniment — mi se desvăluie în întregime: îl văd dela un capăt la celălalt și, totodată, în adâncime. Sentiment stenic. Viața omenească, istorică, dobândește brusc sens și înțeles. Optimism » (p. 354).

ILIE CONSTANTIN

«DE L'INCONVENIENT D'ETRE NE» DE EM. CIORAN

— notele unui cititor —

« Ce que je sais à soixante ans, je le savais aussi bien à vingt », afirmă Emil Cioran, aproape de începutul ultimei sale cărți — *De l'inconvénient d'être né* [1] — și continuă cu acest melancolic verdict: « Quarante ans d'un long, d'un superflu travail de vérification ». Afirmația din prima propoziție o putem verifica recitindu-i cartea LACRIMI ȘI SFINȚI, apărută în editură proprie, la București, în 1937 [2]. Deschiderea de orizont a gândirii tânărului eseist asupra aventurii omului era de o amploare unică, bogăția intuițiilor și a percepțiilor covârșitoare, expresia acestora deseori memorabilă, aproape totdeauna justă. Lirismul părea vocația certă a talentului său excepțional. Îmi închipui că denunțând acum, la 60 de ani, «inconvenientul accidentului de a se fi născut», Cioran se răzvrătește nu numai împotriva accidentului individuației dar, implicit, și împotriva soartei care menindu-l astfel știutor, de la început, îl scutea să mai devină, obligându-l și la superfluitatea unei munci de verificare îndelungate.

Fidelitatea față de sine, în tot acest răstimp, a practicat-o c'un fel de stăruință ascetică — « tout ce que j'ai pu sentir et penser se confond avec un exercice d'anti-utopie » —; exemplară, dacă soarta n'ar fi inimitabilă. Demonul său avea să fie un demon al lucidității, sub zodia căruia și-a refuzat toate acele consolări ale științei și filozofiei, ale naturii și artei, care pentru cei mai mulți dintre noi atenuiază inconvenientul de a ne fi născut, permițându-ne să ne simțim acasă în lume, și să ne identificăm cu preocupările ei pentru a ne găsi propria identitate și a deveni, în cel mai bun caz, cei care eram sortiți să fim. Refuzându-și-le, Cioran accepta exilul total: în lume, însă nu *din* ea.

Refuzul lirismului pare să fi fost hotărîtor în această privință. Ne putem doar imagina ce ar fi putut să însemne acceptarea lui, din această descriere a unui moment de har, satiră (poate nu involuntară) a duhului propriu: « Comme je me promenais à une heure tardive dans cette allée bordée d'arbres, une châtaigne tomba à mes pieds. Le bruit qu'elle fit en éclatant, l'écho qu'il suscita en moi, et un saisissement hors de proportion avec cet incident infime, me plongèrent dans le miracle, dans l'ébriété du définitif, comme s'il n'y avait plus de questions, rien que des réponses. J'étais ivre de mille évidences inattendues, dont je ne savais que faire...

---

1) *Ed. Gallimard (collection « Les Essais »), Paris 1973.*
2) *Retipărită în 1972, la Paris (prin îngrijirea dlui Ioan Cușa).*

« C'est ainsi que je faillis toucher au suprême. Mais je crus préférable de continuer ma promenade ».

Constrâns cerințelor lucidității — în primul rând, de a spune *exact* ce avea de spus — Cioran renunța deliberat la privilegiul unic al libertății poeților, la «iresponsabilitatea» și «desmățul spiritului» acestora, despre care vorbea cu jind în LACRIMI ȘI SFINȚI. Scrisul va însemna pentru el o străduință penibilă, paralizantă — « à quoi bon écrire pour dire *exactement* ce qu'on avait à dire ? » — favorizându-i sentimentul ineficienței personale și convingerea de a fi « un non-citoyen », « un marginal ». Cred că acest fel de a se simți neîncăput în lume — «zăvorît pe dinafara ei» (vorba a lui Cocteau) — explică, în parte cel puțin, nostalgia increatului, a unei existențe neîncepute și nedeterminate, anterioară «accidentului individuației», pe care Cioran o sugera într'o pagină memorabilă din LACRIMI ȘI SFINȚI.

Ceea ce regăsim în ultima lui carte, o dată cu privirea desfermecată asupra lumii, este «pulsația organică» — aceeași ca odinoară — «tonul», cum îi mai spune Cioran, esența talentului, « ce qu'on ne saurait inventer, avec quoi on naît ». Nou — și surprinzător — mi se pare însă faptul că a izbuit să-și croiască *altă* soartă, pe care și-a ales-o refuzându-se lirismului și vrându-se inutilizabil. Același Cioran, care la 25 de ani afirma că «până și cravata ne-o alege Dumnezeu, din veacul veacurilor», proclamă acum, la 60, c'un amestec de orgoliu, sfidare și autoironie (dar poate că nu e decât dorința de a fi exact): « Mon mérite n'est pas d'être totalement inefficace mais de m'être voulu tel ». Măcar o dată, deci, într'o împrejurare decisivă identificării sale, pare să-și fi ales singur... cravata.

Totuși, în altă parte, scrie: « Je *sens* que je suis libre mais je *sais* que je ne le suis pas ». De unde «știe», și de ce « je sais » este mai demn de crezare decât « je sens » ? Preferința pentru eul știutor pare vădită. Dar dacă ar fi început fraza cu « je sais » și ar fi terminat-o cu « je sens »?... Autorul ei n'ar mai fi fost atunci «necetățeanul», sortit «din veacul veacurilor» să o scrie așa cum a scris-o. Cioran a putut alege însă și, alegând, să se vrea cel care este, diferit de acela care n'a fost să fie, de poetul Cioran. Totuși, în altă parte, etc. etc.

După ce observase că « n'a des convictions que celui qui n'a rien approfondi », Cioran afirmă, aproape de sfârșitul cărții: « je n'ai approfondi qu'une seule idée, à savoir que tout ce que l'homme accomplit se retourne nécessairement contre lui ». Ceea ce cred că pune într'o perspectivă diferită atitudinea lui aparent denigratoare față de rasa umană. Această idee — despre care adaogă că nu ar schimba-o «cu niciun alt adevăr, cu nicio altă revelație» — revine ca un leit-motiv în tot ce scrie.

Știu, nu numai de la mine, că lectura cărților sale inspiră cititorului un simțimânt de libertate exaltantă. «Iubește pe Dumnezeu și fă ce-ți place» era formula libertății promise de Sfântul Augustin. Aceea pe care ne-o oferă implicit Cioran aș formula-o astfel: «Nu e nimic de făcut (literalmente). Fă ce vrei, sau nimic — tot una-i». Cioran a ales *să facă* povestind, de când a început să scrie, că tot ce face omul se întoarce împotriva lui însuși și că, oricum, nu e nimic de făcut: subiect inepuizabil. Sub acest aspect numai, de *homo faber*, Cioran mi se pare exemplar, imitabil adică. DE L'INCONVENIENT D'ETRE NE este a șaptea lui carte publicată în editura Gallimard și, cuvântul din poveste, înainte tot mai este — Dumnezeu să-i ajute! Despre care Cioran scrie, criptic: « Dieu *est*, même s'il n'est pas ». Și din care înțeleg că unica dovadă (inepuizabilă) despre existența lui Dumnezeu este Dumnezeu însuși. (Dacă n'ar fi, nici nu s'ar povesti.) Dar numai uneori, fiindcă alteori îmi ajunge ce spune Cioran — cuvântător incomparabil — și-l cred pe cuvânt.

MIHAI NICULESCU

TEOLOGIA LUI TUDOR ARGHEZI

în poemul « Facerea lumii » din « Cartea cu jucării »

Poemul, numit în subtitlu «balet pe şapte silabe», reprezintă, în ce priveşte cadrul exterior, o piesă de teatru într'un act pentru «micii ascultători» Miţura şi Baruţu, cei doi copii ai poetului.

În introducere se constată, în perfectă concordanţă cu tradiţia biblică din Moise I, 1, 1; Ioan I, 1-3; Fapt. Ap. 14, 15; 17, 24; Evr. 11, 3; Apoc. 14, 7 şi alte texte mai puţin importante, că «la început nu era nimic făcut» şi se descrie plastic «noaptea», «ceaţa» şi «tăcerea» care umpleau «golul» cosmic iniţial. În singurătatea lui, Dumnezeu «o ducea cam greu», dat fiind că nu era nimic de văzut, nici de auzit, şi — mai grav — avea cu cine să schimbe «şi el, săracul» o vorbă, căci «n'avea nici pe cin' să certe şi n'avea nici cui să ierte ! »

În mijlocul acestui pustiu cosmic, în care existenţa lui «din veac şi până'n veac» (Ps. 89/90/, 2) n'avea de fapt niciun rost, Dumnezeu se decide să facă lumea. Dar în momentul când porneşte «să lucreze colo, sus», îşi dă seama, ca un filosof din antichitate, că din nimic nu se poate face nimic (ex nihilo nihil)! Privind totuşi golul cosmic mai de-aproape, Dumnezeul arghezian descoperă «nişte materiale, nişte mucavale, nişte cocă, nişte glomotoace, nişte prafuri cu care Sfinţia Sa n'avusese ce face», pentru că de fapt toate aceste gunoae nu erau bune de nimic. Din asemenea «nimicuri» face Dumnezeu soarele, luna, «stelele una câte una», şi «din clei şi pap» mai face şi-un crap! Omul, rămas mai la urmă, l-a făcut «cam fără să vrea» — prevăzând cât de mult îi va da de lucru acest copil răsfăţat — «după stea» — aceasta fiind transpunerea poetică a textului din Moise I, 26-27: «după chipul şi asemănarea *noastră*», adică a lui Dumnezeu însuşi.

De unde această inconsecvenţă la fostul călugăr Arghezi, care ştia foarte bine că, după învăţătura Bisericii (bazată pe textele citate mai sus), Dumnezeu a făcut lumea «din nimic»? Inconsecvenţa nu este a poetului nostru, ci a textelor biblice despre facerea omului. După cum se ştie, în cartea I atribuită lui Moise există două versiuni despre felul cum a procedat Dumnezeu când a făcut omul. În cea dintâi, mai nouă, în cap. 1, 26-27, reprezentând tradiţia lui Elohim, se spune că Dumnezeu a făcut omul «după chipul şi asemănarea» lui însuşi sub două înfăţişări: bărbat şi femee. Din versiunea a doua, mai veche, din cap. 2, 7, reproducând tradiţia lui Iahve, aflăm că «Domnul Dumnezeu, luând ţărână din pământ, a făcut pe om şi a suflat în faţa lui suflare de viaţă, şi (astfel) s'a făcut omul fiinţă vie ». Cu alte cuvinte: după Moise I, 1,

26-27 omul a fost făcut, ca întreagă făptură, «din nimic» *; dimpotrivă, la Moise I, 2, 7 omul reprezintă o creaţie secundară, oarecum de-a doua mână, pentru «facerea» căreia Dumnezeu s'a putut folosi de un material preexistent, şi anume de ceeace i-a fost mai la'ndemână: ţărâna pământului!

De unde provine deosebirea dintre cele două versiuni despre « facerea omului »? Despre facerea lumii în general şi a omului în special există atât în mitologiile antichităţii cât şi în folclorul universal două concepţii paralele şi contradictorii: facerea dintr'o materie preexistentă — concepţia cea mai răspândită — şi *creatio ex nihilo* — fără îndoială mai recentă — ca urmare a reprezentării lui Dumnezeu nu ca demiurg, ci ca fiinţa atotputernică şi atotştiutoare care nu are nevoe de niciun material prealabil pentru a putea creia. E foarte probabil ca autorul versiunii mai recente Elohim să-şi fi dat seama de această contradicţie dintre cele două tradiţii precum şi de faptul că « chipul » unui Dumnezeu atotştiutor şi atotputernic nu poate avea nimic « pământesc » în el. De aci lipsa « ţărânii » din versiunea Elohim spre deosebire de tradiţia mai veche a lui Iahve.

Această controversă se continuă şi în Noul Testament, şi Arghezi va fi aflat cândva că traducerea curentă a pasajului din Evrei 11, 3 nu corespunde exact originalului grecesc, unde se spune că « nu din ce s'arată (mè ek phainoménon) s'a făcut (tot) ce se vede ». Uneori acest text e tradus mai simplu: « nu din cele văzute (deci: din cele nevăzute) s'au făcut cele văzute ». Cu alte cuvinte: Dumnezeu n'a trebuit să facă lumea « din nimic », ci din « lucruri nevăzute », care nu pot fi totuna cu nimicul, deci din ceva preexistent creaţiei propriu zise.

În istoria gândirii filosofice ideia că lumea n'a fost creiată o găsim, pentru prima dată clar formulată la Heraclit din Efes (535-475) în fragmentul 30 din colecţia de fragmente presocratice a lui Hermann Diels: « Lumea aceasta, pretutindeni aceeaşi, n'a făcut-o niciun zeu şi niciun om, ci a fost, este şi va fi un foc veşnic viu, aprinzându-se cu măsură şi stingându-se cu măsură. » Aceeaşi concepţie se întâlneşte, în generaţia următoare, la autorul de comedii Epicharmos: « Nici zeii nici tot ce se vede n'a luat naştere vreodată, ci totul a fost din totdeauna » (Diels, fragm. 1 A). Formula clasică *ex nihilo nihil* o găsim la Epicur (341-270) în Epistola către (elevul său) Herodot, dela care a preluat-o două secole mai târziu, genialul său adept, poetul latin T. Lucretius Caro (96-55) în *De rerum natura* II, 278, operă publicată de Cicero (106-43) după moartea poetului.

Dat fiind că toată epoca elenistă a fost dominată, în proporţii aproape egale, de două curente filosofice: stoicismul şi epicureismul, ideia materiei necreate era un bun comun pentru toată lumea cultă din primul secol d. Cr. Astfel ea a putut pătrunde uşor în gândirea creştină, sub forma atenuată din Epistola către Evrei (11,3), care, între altele, şi din această cauză, nu poate fi atribuită apostolului Pavel, acesta rămânând consecvent la punctul de vedere elohimic, aşa cum se poate vedea din Epistola sa către Romani (4, 17), în care e vorba de Dumnezeul lui Avraam, « care învie morţii şi cheamă la fiinţă (din nimic) cele ce încă nu sunt » (tà mè ónta hos ónta).

La scurtă vreme după apariţia pe scenă a lui Adam (« cârn » şi « scurt cât o coadă de târn ») şi a Evei (« peltică », încât « nu putea să zică nici Petrică nici Costică. Zicea sticlă 'n loc de strică, zicea flică 'n loc de frică. Zicea chie 'n

---

* Textul cel mai clar despre « facerea din nimic » se găseşte însă in scrierea *necanonică* a Macabeilor (cartea II, 7, 28): « Rogu-te, fiule, ca la cer şi la pământ căutând şi văzând toate cele ce sunt într'însele, să cunoşti că din ce n'a fost le-a făcut pe ele Dumnezeu şi pe neamul omenesc tot aşa (din ce n'a fost, adică: din nimic) l-a făcut. » Comp. un text similar la Ap. Pavel: Rom. 4, 17: « Dumnezeu, care învie morţii şi cheamă la fiinţă (din nimic) cele ce încă nu sunt. »

loc de scrie, zicea cate 'n loc de carte, și etie, nu hârtie, și ace cu mângălie, și chion și nu creion. Și nu putea să zică nici Ion »), micii ascultători au bucuria să vadă și pe cei doi copii ai lor: « băiatul și fata », « de trei zile gata », « mici, însă voinici, rumeni, iuți și dolofani, ca la 5 și 6 ani » — deci de două ori mai voinici decât copiii din povești, care « cresc într'o zi cât alții'ntr'un an »!... Copiii lui Adam, « ținându-se'n livadă de mână, ca să nu cadă, numărau mereu pe dește ce au și ce mai lipsește ». Și ce le mai lipsea? « N'aveau cu ce să se joace, fiindcă n'aveau dobitoace! »

Dumnezeu, care « uitase să le facă 'n zile șase », recunoaște marea lipsă și purcede la facerea dobitoacelor. Dar Dumnezeul arghezian se abate din nou dela teologia biblică și în loc să facă el însuși dobitoacele, ca în Moise I, 1, 20-21 și 24-25 precum și 2, 19, recurge, ca Dumnezeul lui Plato, la colaborarea a trei « salaori » — în « Politeia » și « Timaios » e vorba numai de un sigur « demiurg » — și anume: croitorul, bărbierul și vopsitorul. « Cei trei lucrători » sunt chemați în fața Creatorului, unde fiecare-și prezintă măestria — cel mai artist dovedindu-se vopsitorul: « Eu lucrez cu bidinea, cu pensulă și vopsea. Am întins în mare și am spoit, din zare până'n zare, toată țara bolților cuprinzătoare. Luceafărul de poleială l-am lipit cu scrobeală și l-am pus în cuiburi de beteală. La pisici le-am făcut ochi de aur mici. Pe raci i-am pus în piele de draci. Lăcustele și-au strâns fustele și au trecut prin verdeață, încondeiate cu vopsea de ismă creață. » Se înțelege că demiurgii arghezieni au executat, ca și « lucrătorul » lui Plato, numai planurile Creatorului propriu zis, care-și păstrase « cojoacele, copcile, tiparele » — acestea fiind corespondențele poetice ale ideilor platonice.

Muncind zi și noapte — fiindcă « s'au înțeles să nu stea decât atunci când s'o putea » — cei trei lucrători au dat totul gata în « alte zile șapte ». Din păcate în timpul lucrului s'au întâmplat și câteva accidente de muncă: « Unul și-a scrântit piciorul, însă a venit croitorul, l-a cusut și l-a 'ndreptat. Iar bărbierul s'a tăiat: bun băiat, dar prost băiat! E stângaci și'n sus și'n jos și duce briciul pe dos. Vopsitorul are daruri din belșug, dar suferă și el de-un beteșug: se uită pieziș, cruciș, c'un ochi la făină, c'un ochi la slănină. De unde i s'a tras că s'a mânjit până la nas. Dar nu-i nimic: cu un pic de benzină o să-i iasă nasul la lumină. »

Când totul fu gata, « uite-l că vine și Dumnezeu înnot prin norii albi de trandafiri, dimprejurul sfintei Sale mânăstiri », pentru a se informa despre rezultatul obținut de salaori. Spre surpriza Creatorului cei trei lucrători ridică o problemă nouă: « Împărate, fiarele sunt adunate de trei nopți și jumătate, însă stau nebotezate ». Copiii vor să se joace însfârșit cu ele « și nu mai au răbdare de așteptare ». Neplăcut e și faptul că « Adam se strâmbă la noi și dă cu câte un pietroi. Eva dă cu tifla și ne'njură prin bătătură. » « Dacă le dăm jucăriile toate nebotezate, le-amestecă și le 'ncurcă. Viețelul o să semene a curcă și curca o să capete copite și din talmeș-balmeșul de vite cine știe ce-o să iasă pe lângă casă. Te-ai gândit, Măria Ta, ce nume le putem da? »

Precum se știe, Dumnezeul biblic — în cazul de față Iahve, care reprezintă versiunea mai veche — cedează lui Adam privilegiul de a numi vietățile create de el însuși (Moise I, 2, 19-20). Dumnezeul arghezian procedează însă și de data aceasta platonic, adică « botează » el însuși dobitoacele, așa cum crede Kratylos în dialogul care-i poartă numele că a procedat « o putere mai mare decât cea omenească », pe care Socrates la rândul lui o consideră « un demon sau un zeu », cu toate denumirile (« Kratylos », cap. XLIII). Se înțelege că Dumnezeu, cu această ocazie, își pune greu mintea la contribuție — « mă gândesc, mă răsgândesc și cred c'o să nimeresc » — dar, ca să fie mai sigur, și-a adus « dicționare, lexicoane și vocabulare », ca să vadă, « cum se schimbă dintr'o limbă'ntr'altă limbă ». Astfel Dumnezeu descrie și « botează » ariciul, broasca țestoasă — de « cealaltă, desbrăcată, vom îngriji altădată » — melcul, licuricii și, la sfârșit, fluturii. « Și așa, rând pe rând, toate s'au numit din gând... » În felul acesta micii ascultători au putut afla că toate denumirile, în

toate limbile, provenind dela însuși Dumnezeu, creatorul lucrurilor respective, nu pot fi decât potrivite cu scopul lor de a face ca oamenii să știe totdeauna de ce e vorba și deci de a se înțelege între ei.

Sfârșitul poemului e — pe măsura micilor ascultători — cât se poate de uman: « Vine Iene pe la gene... », dar totodată de măreție cosmică: « Și un glas vine din lună și vă zice: Noapte bună! »

*

După cum am văzut, teologia arghezian din « Facerea lumii » oscilează, după nevoile acestui poem conceput pentru mintea copiilor, între elementul biblic și cel platonic, folosind bine'nțeles totodată și date din folclorul « micilor ascultători». Că Arghezi a cunoscut și trăit profund, ca și Eminescu, folclorul românesc, o dovedește nu numai poemul de față, ci întreaga lui operă poetică. Pentru un fost ucenic de mânăstire nu e de mirare că întreaga lui operă nu poate fi înțeleasă și apreciată la justa ei valoare fără a o raporta la celălalt isvor de inspirație al ei: Biblia. În ce măsură Arghezi a fost familiarizat cu problemele și concepțiile filozofice, în special cu filosofia platonică, al cărei ecou în « Facerea lumii » mi se pare evident, nu va putea stabili decât un bun cunoscător al vieții și operii lui publicate și mai ales al celei nepublicate, adică al manuscriselor și însemnărilor de cititor din epoca de formare a personalității.

D. C. AMZĂR

AMINTIRI DESPRE PALLADY

La gândul de a descâlci ghemul amintirilor mele despre Pallady şi de a depăna în fir subţire de cerneală, dealungul aecstor pagini, unele întâmplări din viaţa acestuia, mă surprind zâmbind fără vrere.

Căci era acest Pallady artist subtil dar om tare curios, trufaş şi repede la harţă, cu limbă ascuţită şi dinţi lungi, pentru muşcătură adâncă. Se aprindea repede şi se stingea greu. Şi mai era, în totul, mai altfel decât toată lumea, la vorbă şi în port. Încolo, boier până în vârful degetelor. Sau, mai degrabă, până în vârful floretei abstracte care-i prelungea mâna ca un deget imperativ.

Prin fire, prin educaţie, prin apartenenţa sa la spiritualitatea franceză (pe Baudelaire îl ştia pe de rost; cu Matisse era prieten), prin viziunea rafinată a picturii sale, în care culoarea de ulei era sublimată până la punctul de transparenţă al acuarelei, acest « abstracteur de quintessences » se găsea la antipodul unui alt mare pictor român din generaţia sa: Petraşcu. Temperamentul cumpănit şi modest al acestuia, hrana sufletească neaoşă pe care şi-o afla în Creangă şi Eminescu, dârzenia la câştig, arta în fine, cu sensuale truculenţe de pastă, îl sâcâiau pe Pallady. Găsea şi omul şi opera deosebit de vulgare şi lipsite de aripi.

Boierul de curte, dispreţuia pe cel de ţară.

S'ar putea să fie unul din motivele pentru care inima nu mi-a dat ghies să mă apropiu prea mult de Pallady. Îi preţuiam arta: pe-a lui Petraşcu însă, o iubeam. Şi el o simţea. Dar mai erau şi altele: prezenţa lui te obliga să stai mereu în gardă, la distanţa unde floreta sa metaforică nu te putea ajunge. Te simţeai, tot timpul, ţintă. De dragul luptei gratuite combătea, până la absurd, adevărurile cele mai evidente. Şi defensiva de fiece clipă, crispa şi obosea.

Între timp, marea linişte care i-a cuprins deopotrivă, s'a aşternut şi peste reticenţele personale.

Acuma ştiu pentru ce m'am surprins surâzând: dintr'o retrospectivă simpatie înduioşată.

*

S'a spus, cu drept cuvânt, că « haina face pe om », că « mărul nu cade mai departe de pom ». Adevăruri valabile pentru toată lumea. Afară de Pallady. Când e vorba de el, axiomele sunt cele care greşesc.

Rar prăpastie mai de neumplut, ca la el, între haină şi om, între om şi operă. Nimic în pictura lui nu lasă să se întrevadă reacţiile, adesea curioase,

totdeauna neprevizibile, în raport cu situaţiile şi cu oamenii. Poate doar, în uleiuri, liniile colţuroase ale personagiilor, iar în desenele peisajelor, o naivitate voită, de bătrân copil teribil.

Ce ce nu l-au cunoscut şi şi-ar propune să-l închipue după impresiile ce se desprind din climatul general al operei, riscă să-şi facă o imagine foarte inexactă despre autorul ei.

Paleta sa cu armonii rafinate, ostile oricărei stridenţe; linia subtilă a desenului; sobra eleganţă a compoziţiei riguros logice; luciditatea unei viziuni învăluite în poezia de cleştar baudelerian a raporturilor geometrice, din care mişcarea « qui déplace les lignes » este mazilită, te fac să te gândeşti la un Pallady om de lume, cu comportări stilate, compunctios, afabil, şi o leacă salonard.

Nimic din toate astea.

Ţepos, nesociabil, distant, dârz când nu era deadreptul bătăios, stilul omul şi al artistului trăgeau în direcţii divergente.

*

Mi-ar fi plăcut să pot însoţi spusa de câteva reproduceri ale lucrărilor sale sau, după unele autoportrete şi portrete ce i-au făcut alţii, din care, cititorul care nu-l ştia, să-l afle, cel ce l-a uitat, să şi-l amintească, şi — de ce n'aş mărturisi-o? — pentru plăcerea mea. Dar condiţiile tehnice ale revistei nu-mi îngădue acest gust şi atunci, mă voiu strădui, să dau despre ele o idee aproximativă, firește.

Steriadi (boier şi el — dar nici de curte, nici de ţară — de cafenea) bonom mucalit şi pantagruelic, a evocat în nenumărate instantanee originala figură a prietenului său Pallady. Pitorescul acestuia părea făcut într'adins să ispitească spiritul ascuţit al lui Steriadi ce cultiva când satira amicală, când genul mai puţin corosiv al umorului, ştiind să-şi oprească fina ironie exact în punctul de unde ar fi început să usture dureros. Mobil ca o coardă în vibraţie surprinsă în toate poziţiile succesive ale înfiorării ei, desenul său amuzant ca o glumă reuşită a captat în reţeaua complexă a şerpuirilor lui, şi aspectul exterior şi viaţa lăuntrică a modelului, la fel de mobile şi ele. Iată-l, de pildă, pe Pallady picior peste picior, tolănit agale în trăsura unuia din muscalii ce dădeau atâta culoare Pieţii Teatrului de odinioară, azi dispăruţi şi ei, ca Pallady, ca Steriadi, ca o întreagă epocă, în goana cailor fremătători. Sau iată-l, într'una din expoziţiile sale, trăgând cu urechea la comentariile unor vizitatori nevăzuţi, vizibil enervat chiar şi de elogiile acestor « cochons de payants ». Într'o alta, cu nasul războinic şi pasul arogant, pare să urmărească o viziune interioară ce nu se lasă captată. Poate aceea a absolutului. În sfârşit, pentru a nu lungi enumerarea, câteva elemente numai i-au fost destule creionului lui Steriadi să fixeze, privită din spate, silueta caracteristică a lui Pallady, aşa cum putea fi recunoscută pe uliţele Bucureştilor: o pălărie cu largi aripi coşcovite, un guler înalt şi foarte scrobit, o haină largă, cu buzunarele doldora de mii de nimicuri, nădragi în cascadă, două mâneci împreunate pe o umbrelă piezişe, cu cap de pasăre.

Am în faţă un portret, semnat de acest adânc investigator al sufletului omenesc, care era fotograful Aurel Bauh. Arta sa a ştiut să « reveleze », dinnăuntru în afară, complexa personalitate spirituală pe care pictorul o arborează în trăsăturile feţii, ca pe un panaş: sub fruntea boltită se ghicesc mecanismele tainice ale gândurilor cu salturi neaşteptate. Nasul, falnic, pare un crainic trimis înainte pentru a deschide calea, în timp ce firele sprâncenelor, ale mustăţii şi ale bărbii, desordonate şi ţepoase ca spinii unei cactee, închipue o apărare de sârmă ghimpată împotriva cutezătorilor ce s'ar încumeta să se

apropie. E ca exteriorizarea permanentei lui burzuluiri lăuntrice. Un suveran dispreț apasă asupra colțurilor gurii întredeschise din care va țâșni dintr'un moment într'altul vorba semeață. Dar ceea ce mi se pare teribil, este privirea (această privire ce, rar, îi aprindea în ochi luminița zâmbetului); privire de șoim ce desfide tăria, într'o provocare dela egal la egal.

Imaginea exprimă intransigență, neatârnare, mândrie distantă, imposibilitate de adaptare, refuzul oricărei concesii morale și, în același timp, simțământul hipertrofic al propriei valori. Acest sentiment care ucidea tot ceea ce nu era « el » a fost redat, cu imensă vervă grafică, de către Eugen Drăguțescu, într'o schiță reprezentându-l pe Pallady înconjurat de propria sa imagine, multiplicată, în nenumărate ipostaze dintre cele mai tipice pentru atitudinile sale. Desenul poartă inscripția: « Maestrul Pallady, în mijlocul artiștilor. Căminul Artei, 21.8.1943. »

*

Galeria « Căminul Artei », ridicată la o adevărată instituție culturală de către spiritul animator al criticului Ionel Jianu — autorul și editorul remarcabilei monografii « Brâncuși », apărută la Paris — era locul de întâlnire al artiștilor, criticilor, iubitorilor de artă și al unui select mănunchiu de intelectuali.

Sunt de atunci mai mult de douăzeci de ani... Un bătrânel anacronic prin figură și ținută, discuta cu aprindere în fața unei pânze de mari dimensiuni, reprezentând un nud de femeie, scăldat în luminoase transparențe.

Pitorescul personaj avea ceva din aerul lui Henric al IV-lea de Porbus. În contrast cu trăsăturile sale aristocratice, îmbrăcămintea alcătuia un straniu amestec de rustică și boemă: o pălărie cu marginile foarte late se sprijinea pe spâncenele circonflexe; gulerul scrobit cu colțuri răsfrânte (cum nu mai purta nimeni, de mult) sub care aterizase fluturele galben stropit cu puncte roșii al cravatei, punea o notă de excentricitate frivolă, desmințită de o haină cafenie, lungă până la genunchi, tăiată rudimentar dintr'o dimie aspră, țărănească sau monacală, țesută la război de casă.

Burlanele pantalonilor în carouri, amintind Cartierul Latin dela sfârșitul secolului trecut, cădeau șerpuind, pe motivul vangoghian al unor bocanci obosiți.

S'ar fi zis un personaj desprins dintr'un volum în care un legător distrat ar fi adunat laolaltă, pagini răvășite din Cervantes, din Dumas-Tatăl, din Murger, din Rostand.

La un moment dat, am putut vedea cum bătrânul și-a îndreptat vârful bastonului ce nu-l părăsea niciodată (ca și pălăria) către un punct al tabloului, pe care părea că avea de gând să-l străpungă. Exact la un milimetru de suprafața pictată, impetuozitatea avântului s'a oprit brusc: gestul avea toată precizia suplă a unui spadasin.

Inutil să adaug că vehementul critic nu era altul decât Pallady însuși, autorul operii.

Așa era el. A traversat viața ca d'Artagnan, cu mâna pe mânerul spadei — o spadă simbolică pe care ar fi fost gravată deviza: « Qui s'y frotte s'y pique ». De data asta, negăsind niciun alt adversar, n'a ezitat să-și întoarcă vârful spadei spre el însuși. Numai și numai de dragul luptei.

O replică simetrică, dar în sens invers, i-a dat-o faimosul colecționar Drul Dona care-i cumpărase un peisaj din Saint-Paul. Fire mucalită, a decupat din hârtii colorate un ghiveci cu garoafe roșii, și l-a lipit pe tablou, în fereastra

casei din primul plan. Apoi, ca dintr'o doară, l-a poftit la el, pentru a-i arăta ce avantajos i-a plasat lucrarea. Când Pallady a dat cu ochii de sacrilegiul comis a rămas siderat, gata să izbucnească în imprecații. După o scurtă ezitare — în care lava fierbea mocnit — s'a hotărît să simuleze că n'a remarcat nimic, și fără să spună un cuvânt, a trecut mai departe. Dar multă vreme nu s'au mai văzut. Ca Cyrano, înțelegea să-și bată singur joc de nasul lui, dar nu putea accepta s'o facă altul.

*

Prin 1943, însoțit de colecționarul Laserson, i-am făcut o vizită la hotelul « Paris », unde locuia Pallady pe vremea aceea. Printre lucrările pe care mi le-a arătat se găsea și un autoportret ce-mi plăcuse în mod deosebit. Când am manifestat dorința de a-l cumpăra, s'a ridicat în pinteni și m'a refuzat net, lansându-se într'o teorie improvizată, potrivit căreia un autoportret, ca și o fotografie, nu poate fi oferită decât unui amic intim. Ori, « spre marea sa părere de rău », eu nu-i eram încă. Apoi, pentru a îndulci refuzul prea brutal, a început să debiteze o lungă diatribă împotriva autoportretelor. « Omul, zicea el, este singurul animal capabil de caraghioslâcul de a se așeza în fața oglinzii și de a-și reproduce, infatuat, trăsăturile. Animalele nu vor să pară niciodată altceva decât sunt. Incontestabil că sunt mult mai modeste și mai conștiente. » Când i-am replicat — puțin contrariat nu de teoria absurdă ci de refuz — că asta vine de acolo că animalele nu au culori, nici oglinzi și că păunul sau curcanul paradează exact ca și pictorii, s'a mulțumit să dea din umeri, disprețuitor, o leacă nervos, fără să-mi răspundă.

Plecând dela el am trecut prin pasajul Comoedia unde în vitrina încadratorului Alexandrescu, se afla expus un admirabil autoportret al maestrului. Firește că m'am grăbit să-l iau. Pallady i-l adusese spre vânzare, cu câteva ore înainte. Ideile sale de dimineață, nu mai erau valabile după amiază. Pallady și consecvența erau două lucruri antagonice. Trebuie să adaug că autoportretul pe care dintr'un neînțeles capriciu nu vrusese să mi-l cedeze, a fost achiziționat, mai târziu și după grele lupte, de către colecționarul Zambaccian. Înainte de a i-l preda, a scris deasupra semnăturii: « Il m'a eu. » În mintea lui adaosul trebuie să fi sunat așa: « Il m'a eu; l'autre pas. »

*

Rezultatele educației primite în casa părintească, grefată pe natura sa profund rectilinie și ireductibil demnă s'au manifestat la el, de foarte timpuriu, violentând deseori formele politeței conformiste. În monografia pe care i-a consacrat-o, Ionel Jianu relatează un incident foarte semnificativ, petrecut pe vremea când Pallady — student la Școala de Poduri și Șosele — nu avea încă șaisprezece ani.

În timpul unei probe scrise, directorul Școlii, părându-i-se că Pallady ar copia, l-a admonestat în mod public. Știindu-se nevinovat, acesta a negat faptul, pe nedrept imputat. Dar directorul a avut proasta inspirație să-l acuze că minte. A fost de ajuns pentru ca tânărul student, împins de imparabilele resorturi ale spiritului său de dreptate și ale onoarei sale ultragiate, i-a replicat: « Dv. aveți minți! » Și ca o dovadă de netăgăduit a nevinovăției sale, i-a arătat foaia de hârtie pe care nu scrisese decât atât: « Nu înțeleg nimic. Theodor Pallady. »

E dela sine înțeles că, în urma incidentului, a trebuit să părăsească școala. Tatăl său, dela care moștenise acest sentiment al demnității, l-a aprobat fără rezerve, mândru de a regăsi la feciorul său principiile de independență pe care își axase el însuși viața.

*

În împrejurările care-i angajau convingerile cele mai puternic înrădăcinate, cum erau acelea ale asprei sale probități morale, ca om și ca artist, Pallady nu cunoștea concesii sau capitulări. Dușman neînfricat al doctrinelor ce suprimau drepturile omului la libertate, indiferent de culoarea cămășilor sau drapelelor celor ce le profesau, el le combătea deopotrivă, cu arma temută a sarcasmului.

În timpul celui de al doilea război mondial, de pildă, când țărișoara suferea strivită de grosolanele cizme hitleriste, doi ofițeri nemți, într'un restaurant ticsit, i-au cerut incuviințarea de a se așeza la masa pe care Pallady o ocupa singur. Răspunsul a șuerat ca o Stuka. Servindu-se de propria lor armă, întoarsă de data asta împotriva lor, le-a replicat cu deviza fascistă, pusă de ei în circulație: « Am nevoe de spațiul meu vital! »

În aceeași epocă, am avut eu însumi prilejul de a asista la o scenă tot atât de edificatoare în ce privește oroarea sa în fața totalitarismului și a celor ce-l reprezentau.

Pe timpul dictaturii antonesciene, Mihai Antonescu, cunoscut mai curând sub diminutivul, ce i se potriva atât de bine, de « Ică », ajunsese grație împrejurărilor anormale, din obscur avocățel, ministru de interne. În contact intim cu fondurile secrete, micul mare personaj — puțintel la trup, înalt la tocurile ghetelor (soclu provizoriu pentru viitoarea statue) — își descoperise o subită pasiune pentru artă. Puțin timp după ascensiunea sa inesperată și-a durat palat de piatră în « stilul florentin » pus atunci la modă și, după pilda marilor potentați ai Renașterii, s'a dorit înconjurat de opere de artă. În scopul de a și le procura, își aducea importanta persoană, de câteva ori pe săptămână, la « Căminul Artei ». În ziua de care povestesc, se găseau acolo, ca de obiceiu, câțiva artiști, printre care și Pallady. « Marele demnitar » a dăruit fiecăruia o strângere de mână, fără să se prezinte sau să se lase prezentat, convins cum era că fiecare trebuia să-l știe și, știindu-l, să-l măgulească. Îl știa, desigur, și Pallady. Dar când s'a apropiat de el, l-a lăsat cu mâna întinsă și privindu-l mirat, l-a întrebat cu o inocență perfect jucată: « Domnul? » Prăbușit din înălțimea prezumțiozității sale, pigmeicul sub-dictator, dezorientat, și-a bâlbâit numele, în timp ce Pallady cu nasul în vânt și fără a-i strânge mâna, își atingea cu două degete, ca Vodă Carol I, marginile pălăriei, cu care rămăsese acoperit în tot timpul acestei scene. După care, i-a întors spatele simulând un irezistibil interes pentru una din pânzele expuse, către care s'a îndreptat cu pas țanțoș, de curcan înfoiat.

Dictaturii de fier a lui Hitler i-a succedat aceea de oțel a lui Stalin. Pallady a rămas ferm pe convingerile lui: el era de bronz.

Când, în urma punerii în pratică a canoanelor realismului socialist muzeele publice s'au golit de lucrările « decadente » ale unora din marii noștri clasici și contemporani — « nereconsiderați » încă pe vremea aceea —, când « 1907 » al lui Băncilă a luat locul « Anemonelor » lui Luchian exilate în depozite și când, în locul lor, panourile s'au acoperit cu pogoane de pictură catastrofic declamatorie și academistă, Pallady, după ce a colindat sălile unde erau expuse, la ieșire s'a oprit în fața portarului și cu aer sincer nedumerit l-a întrebat: « Spune-mi, te rog, dar pictură nu se expune aici? »

*

Toate aceste ieșiri reprezintă fără îndoială — văzute și în ele însile și în mod absolut — modalitățile unei concepții de viață axată pe coordonate mult deasupra celor de toate zilele; nu este însă mai puțin adevărat că insul în care se găseau întrunite, nu putea fi considerat decât ca având o fire nesociabilă, suficientă, sentențioasă, paradoxală și adesea deadreptul agresivă.

Iată pentruce, Pallady a creeat în jurul său o atmosferă puțin favorabilă prieteniei, care nu se poate desvolta decât într'un climat de căldură sentimentală, lipsit de neîncetatele piruete ale capriciului. Deaceea, fără a fi un izolat, Pallady era un solitar. Nu-mi amintesc să-l fi întâlnit vreodată în tovărășia cuiva. Nu ținea să aibă martori la certurile cu sine însuși și nici tovarăși de drum în propria lui orbită. Zambaccian povestește că pe marginea unei cărți împrumutate dela Pallady, a întâlnit acest trist soliloc: « Chaque jour m'apporte un nouvel ennui, tout m'exaspère à tel point que je ne sors plus pour ne pas avoir de conflits. Est-ce ma faute? Oui, probablement... »

Și totuși după spusele celor ce l-au cunoscut (dar cine l-a putut cunoaște cu adevărat?) agresivitatea lui Pallady ar fi fost exclusiv exterioară și verbală, datorită unei nemărturisite timidități și a unei pudori sentimentale ce nu voia să ofere spectacolul intimității sale.

Îmi amintesc că în urmă cu ani, când am citit aceste explicații-standard mi-am zis: « Pallady timid? Modest? Da' de unde... »

Dar dela aceste fapte și zise ale meșterului, făuritor al unei opere ce rămâne și va rămâne una din cele mai rafinate ale picturii românești contemporane, s'au scurs peste două decenii. Peste trecătoarele întâmplări s'a așternut uitarea, ca o pătură de zăpadă, acoperindu-le pe de-a'ntregul. Căldura unui zâmbet de simpatie târzie a topit-o, scoțându-le din nou la lumină. Și de data asta îmi zic: « Pallady timid? Modest? Cine știe, poate... »

AUREL VLADIMIR DIACONU

MIT ȘI SIMBOL ÎN PROZA LUI V. VOICULESCU

D-lui Profesor Bruno Manzone cu recunoștință

1. *PREMIZE TEORETICE*
(literatură, istoria religiilor, psihologie analitică)

În paginile care urmează nu este vorba despre legitimitatea unei critici literare din punctul de vedere al istoriei comparate a religiilor. Ne vom mulțumi să semnalăm că acest punct de vedere este uneori necesar și, chiar în cazul în care nu pare de fel folositor, poate deschide cercetării literare orizonturi în întregime noi.

Există o literatură care nu va fi înțeleasă fără a se raporta la fenomenele și credințele care au generat-o sau care sunt reflectate în ea, reduse la o funcție literară. Nu e vorba de « literatura religioasă », adică de textele care sunt în primul rând religioase[1] și abia în al doilea rând literare. Fără îndoială că va trebui să ne supunem codurilor și legilor *analogiei* mistice analizând forme atât de disparate ca poezia *sû'fî*, poemele mistice indiene (Tulsî Dâs, Gang, Mohammad Jâyasî, etc.), poezia Sf. Juan de la Cruz, aceea a lui Giordano Bruno, Campanella, Angelus Silesius ori Gryphius.

Se impune o afirmație: aceste texte conțin un « discours sousjacent », iar înțelegerea lor va fi foarte săracă dacă ne vom limita la o analiză « formală » în sensul strict al cuvântului[2].

Această pretenție formalistă stătea la baza unei celebre analize făcute de R. Jakobson și Cl. Lévi-Strauss (« Les Chats » de Baudelaire). Dar autorii, pentru câștigul cititorului, au « trișat » la un anume moment cu propriile lor principii. Au « sărit » de pe planul concatenațiilor morfo-sintactice pe planul semantic și de pe planul semantic pe planul simbolic. Or, nici o *continuitate* nu exista între aceste nivele, decât aceea din planul prestabilit al eminenților colaboratori.

Presupun că dacă cei doi ar analiza o poezie de Jalâl-ud Dîn Rûmî, le-ar fi greu să demonstreze că există o *continuitate* între ultimele componente simbolice obținute în analiza intrinsecă și *codul* (sau jargonul) folosit în general de poeții sufiți. Căci, chiar demonstrându-ne că vinul, cârciuma, veselii tovarăși, beția, frumoasa, ochii și părul ei *înseamnă* aici ceva deosebit decât în limbajul comun, nu ne-ar putea spune *ceea ce realmente înseamnă*. Este sarcina *istoriei* literare să ne explice codul, dar făcând aceasta ea a colaborat deja cu istoria religiilor. Deoarece *acest* cod este un cod inițiatic, « tainic », « misterios »[3]. Poezia lui Rûmî[4] a devenit foarte populară, și aceasta demonstrează că sensul ascuns, care nu poate fi descifrat decât de oarecari eruditi, nu merge la pas cu sensul aparent sau imediat. Încă odată, este vorba aici de un « discours sousjacent » de care analiza ar trebui să țină seamă. Căci formalismul se arată neputincios acolo unde începe acest « discours », fiind, fără îndoială, folositor până atunci.

Acest « discurs subjacent » este definit de *categorii pozitive*, nu morale, nici estetice, nici religioase. Este definit de *categoriile pozitive* ale unei experiențe care nu e tocmai (numai) o « experiență poetică » ci o *experiență lăuntrică* în sensul cel mai larg al acestei expresii.

Hugo Friedrich a vorbit[5] de « categoriile negative » ale liricii moderne, dar a amestecat mai multe criterii diverse enumerând câteva dintre acestea. Pare că « experiența lăuntrică » nu e detronată, dar este vorba de o experiență închisă într'un cerc vicios: nu poate nicicând atinge o *determinare pozitivă a experimentatului*. S'a experimentat *ceva*, dar acel *ceva* era *nimic*. Nu e vorba de *Nimicul* misticilor creștini ori buddhiști; e *nimic* în sensul că experiența nu duce la *nimic*, în vreme ce experiența celorlalți atingea *Nimicul*. *Nimicul* misticilor era, totuși, o categorie pozitivă, în vreme ce acest *nimic* al poeților moderni, « transcendența goală », este o categorie negativă.

O anume atmosferă « religionswissenschaftlich » există în remarcabila carte a profesorului german, așa cum există și în paginile bogate ale lui Albert Béguin[6] ori Marcel Raymond[7]. Dar elogiul acestor lucrări ar depăși ţelul propus.

Intervenția istoriei religiilor fiind indispensabilă în cazul literaturii mistice în general, este oportună foarte adesea. Cititorul unor texte disparate ca literatura taoistă și buddhistă în China, proza romanticilor germani, povestirile din « Manuscrisele » lui Jan Potocki, literatura zen în America ori proza lui J.L. Borges poate să nu ia în considerație « discursul subjacent » al acestor obiecte de lectură, satisfăcut fiind de ceea ce ele oferă prin ele însele. Nu și criticul însă, care nu va putea aborda « Călătoria spre Soare-răsare » a lui Wu Ch'eng-en fără o cunoaștere prealabilă a alchimiei taoiste, a cosmologiei buddhiste și a altor câtorva capitole din doctrina și istoria buddhismului în China. Fără aceasta nu va înțelege niciodată ce înseamnă Maimuța « Marele Înțelept Egal al Cerurilor » nici pentru ce sunt necesare atâtea lupte cu dragoni, monștri și asceți. Fabula e oricum frumoasă, dar implicațiile ei rămân obscure fără o oarecare cunoștință a istoriei religiilor în China. Semnificația ei primară

---

1) Înțelegem prin « religios » un text care se leagă într'un anume fel de « cultul divin », pentru a împrumuta expresia lui Cicero: « Cei ce reiau cu grijă și adună (relegerent) ... tot ceea ce are legătură cu cultul divin sunt numiți «religiosi» (de la cuvântul *religendo*), așa cum «elegant» vine de la *eligendo*, «inteligent» de la *intelligendo* » (*de nat. deor.* 2, 28, 72). Această definiție prea puțin riguroasă ar trebui să fie de ajuns pentru țelurile acestui articol.

2) Împrumut termenul de « discours sousjacent » din teza d-lui M. Marghesco *Littérature et littérarité* (Sorbonne, 1973), în curs de apariție la ed. Mouton din Haga.

3) Argumentația de aici nu e însoțită de o riguroasă bibliografie numai pentru a nu împovăra prea mult aparatul critic și așa deajuns de încărcat. Cartea d-lui Marghesco suplinește în parte această lipsă.

4) Referințe la *Mathnavî ma'navi*, ed. Nicholson.

5) *Die Struktur der modernen Lyrik.*

6) *L'Ame romantique et le Rêve.*

7) *De Baudelaire aux Surréalistes.*

este înlocuirea şi metamorfoza taoismului odată cu pătrunderea buddhismului: dispariţia vechilor divinităţi e urmărită cu humor şi nostalgie.

La fel, cine citeşte romanul lui Kerouak *Dharma Bums* (dar şi Salinger, de exemplu) fără a cunoaşte activitatea desfăşurată de D.T. Suzuki[8] şi de Allan Watts pentru răspândirea buddhismului Zen în America, ale cărei ecouri au pătruns de mult în Europa[9], va rămâne adânc nedumerit de atitudinea antisocială a tuturor personajelor şi-l va lua pe protagonist drept schizofrenic. Nu este cazul; personajele lui Kerouak caută doar pacea lăuntrică într'o societate făcută pentru a răpi orice speranţă de pace, « la gaie pauvreté » într'o societate bazată pe obligativitatea consumului, deci a bunăstării. Şi fac recurs la tehnici multiseculare pe care le adaptează acestei societăţi. Fără îndoială, un adevărat practicant al tehnicilor tantrice ar râde până la lacrimi aflând cum se practică în Vest « maithuna », actual sexual ritual, uniunea principiilor cosmice polare (yab-yum) într'o formă a coincidenţei opuselor. Aceasta n'ar stânjeni cu nimic practica însăşi, ba chiar trebuie recunoscut că este mai bine să se acorde măcar minima sacralitate unui act care a pierdut-o dintotdeauna. Un maestru Zen ar fi spart multe ulcioare în capul praticantului indolent care se retrage în păduri, pajişti şi munţi pentru a visa, ca să-i revele că practica sa este falsă. Dar e bine să se înveţe din nou visarea; această etapă primitivă va trebui probabil parcursă pentru ca procesul de reeducare să ajungă la forme mai complicate de religiozitate. Şi Han Shan se retrăsese pentru a visa în munţii T'en T'ai, mândru că « prostia » lui l-a îndepărtat de « inteligenţa » marilor oraşe. Poemele lui scrise pe frunze moarte şi scoarţă de arbori ai solitudinilor sunt de mult tezaure ale literaturii universale.

Fără ceva cunoştinţe de Kabbală, « Manuscrisul găsit la Zaragoza » de Jan Potocki va fi greu de priceput, în timp ce o poveste ca « Isabella din Eghipet » de Joachim von Arnim se va înţelege mai uşor cu ajutorul folclorului german şi al credinţelor ţiganilor. Aceeaşi istorie a mandragorei (Springwurzel) care a devenit piticul Zinnober în povestea lui Hoffmann va fi mai inteligibilă în lumina mitologiei comparate a plantelor.

Pentru a citi romane ca « Die Elixiere des Teufels » de Hofmann ori « The Monk » de Matthew Lewis, pentru a nu cita altele, este binevenită cunoştinţa unor probleme de demonologie creştină[10]; ni s'ar putea replica desigur că obişnuinţa vine odată cu lectura acestor romane, nefiind nevoie de nici o cunoştinţă prealabilă. Dar este vorba şi aici de un anume « discurs subjacent »; mitologia şi demonologia împărtăşite de aceste două romane sunt cu totul altele, de pildă, decât cele ale literaturii taoiste chineze. Cu cât mai mult cititorul se crede la curent cu subtilităţile doctrinare ascunse în aceste romane care revelă o concepţie creştină a lumii, cu atât se înşeală. Căci demonologia a fost întotdeauna o ştiinţă puţin cunoscută în afara mediilor demonomache şi, ca orice ştiinţă, are arcanele sale. Apariţia demonului în faţa lui Ivan Karamazov ori în faţa lui Adrian Leverkuehn din romanul lui Thomas Mann; posesiunea tuturor personajelor din « Demonii » lui Dostoievski; diverse epi-

8) Din vasta operă a lui Suzuki, citez numai *The Essentials of Zen Buddhism* (1962) şi cele trei volume de *Essays in Zen Buddhism* (1927). De Watts, pe lângă autobiografie, *The Way of Zen,* apărută în nenumărate ediţii şi traduceri.

9) Umberto Eco, într'un capitol din *Opera aperta.* Cunoştinţele sale sunt foarte aproximative.

10) Bibliografia este imensă. Îmi îngădui să citez sumarul lui J. Turmel *Histoire du Diable,* iar ca « summa » , *Malleus maleficarum* al inchizitorilor Kraemer şi Sprenger. Probleme de demonologie sunt conţinute şi în monumentala *History of Magic and Experimental Science* a lui Lynn Thorndike (8 vols. in 4°, New York, 1953).

soade din Edgar Poe, Barbey d'Aurevilly, etc., capătă o altă semnificaţie comparate cu texte demonologice. Toţi autorii citaţi erau mai mult sau mai puţin la curent cu tematica demonologică şi n'ar fi inutil de căutat în laboratorul creaţiilor lor reziduri de lecturi intens trăite. Flaubert însuşi e fascinat de aceste probleme, cărora le dă, în « La tentation de St. Antoine », valenţe simbolice profunde. Citez aici un text de mare interes [11], anume autobiografia doctorului Ludwig Staudenmaier († 1933). E un « demonizat » care-şi disecă experienţa cu răbdarea zoologului ori a chimistului german (ceea ce şi era); moare la Roma în timpul unei experienţe de provocare a «căldurii vitale». Un caz de schizofrenie? Staudenmaier însuşi e de altă părere şi nu putem decât să-l credem pe cuvânt. Pentru că el conţinea deopotrivă personagiile pe care în « Doktor Faustus » al lui Mann le întâlnim disociate: Serenus Zeitblom, fidelul şi dubitativul exeget, spiritul « clasic », diurn, fascinat de tăinuita « Nachtseite » a prietenului său « demonizat », Leverkuehn.

Dedublarea personajului principal se întâlneşte frecvent în literatura modernă, corespunzând unei reale dedublări a personalităţii autorului. Aşa de pildă în « Demian », « Siddharta » şi « Das Glassperlenspiel » de Hermann Hesse, pentru a nu cita decât capodoperele sale. Tonio Kroeger al lui Mann, fără nici o proiecţie mitologică *încă,* se simţea şi el « dublu ». În « Noaptea de Sânziene » a lui Mircea Eliade dedublarea este semnificativă, deşi autorul o cenzurează critic în « Jurnal », coborînd-o la nivel de procedeu literar.

E la fel de semnificativ că în « Illusions perdues » a lui Balzac, din viaţa pariziană a lui Rastignac lipseşte un personaj, despre care se vorbeşte doar în şoaptă, aluziv: Louis Lambert. Louis Lambert e marele dispărut într'un roman al contactului traumatic cu « lumea », al dispariţiei « iluziilor ». E însuşi Balzac romanticul cel despre care se vorbeşte în şoaptă la intrarea în panopticul comediei umane: Balzac swedenborgianul din «Séraphitus-Séraphitâ», din « Louis Lambert » şi chiar din « La peau de chagrin ».

Nu putem decât deplânge faptul că Mircea Eliade n'a terminat cartea sa despre Balzac. Ar fi urmărit în ea aceeaşi îngustare a orizonturilor mirabile ale visului către detaliul plat, dezgustător, al mecanismului social? Acelaşi mort mereu prezent, Louis Lambert, care sucombă odată cu « iluziile »? În ediţia 1942 din « Mitul Reintegrării », un capitol începea cu motivul androginului în Balzac; această parte a dispărut în versiunea franceză a eseului [12]. Ar fi fost deosebit de important ca un istoric al religiilor să se ocupe de operele de tinereţe ale lui Balzac, după cum ar fi fost important ca iluminarea simbolului paradisiac din *Cezara* lui Eminescu (« Insula lui Euthanasius ») să continue cu iluminarea altor simboluri din opera aceluiaşi. Eliade, credincios unui program[13], a privilegiat literatura populară[14] ocupându-se marginal de literatura « cultă », culegând mai mult sugestii, ca pasajul din Prologul în Cer din Faust I cu care începe « Mitul Reintegrării » (şi versiunea franceză citată)[15].

Paginile care urmează au fost călăuzite atât de sugestiile fecunde din opera lui Eliade, cât şi de scrierile lui Jung şi ale grupului de la « Eranos »-ul

11) Ludwig Staudenmaier, *Die Magie als experimentelle Naturwissenschaft,* Freising, 1912. Cf. Heinrich Zimmer, *On the Significance of the Indian Tantric Yoga* in: Spiritual Disciplines (Papers from Eranos Jahrbuch) 4, New York 1960, pp. 40 sqq.

12) *Méphistophélès et l'Androgyne,* Paris, 1962.

13) Cf. « Folklorul... », in : *Insula lui Euthanasius,* Bucureşti, 1943.

14) *Comentarii la legenda Meşterului Manole* şi recentul rezumat în « De Zamolxe à Gengis Khan »; analiza la « Mioriţa » în aceeaşi.

15) Prefaţa la ediţia portugheză a poeziilor lui Eminescu este doar o prezentare sumară a poetului pentru străini, un episod divulgativ rătăcit în creaţia atât de vastă a lui Eliade.

din Ascona[16]. Mi se pare inutil să insist asupra teoriei junghiene a « arhetipurilor » în inconştientul colectiv. Aşa cum s'a arătat[17], această teorie este cu totul diferită de aceea a lui Mircea Eliade.

Pentru Jung, « adevărata operă de artă îşi extrage semnificaţia sa particulară din faptul că a reuşit să se elibereze de imperiul şi de obstacolul a ceea ce este personal, pentru a lăsa departe în urmă orice element caduc şi contingent al purei personalităţi ». Opera de artă simbolică nu-şi primeşte sevele din *subconştientul personal* al autorului ci « din acea sferă a mitologiei inconştiente ale cărei imagini primordiale sunt proprietate comună a umanităţii »[18]. Procesul de creaţie este un fel de « mystica participatio », ca mirarea kabbalistului Ya'aqov ben Shesheth care, întors la sine din meditaţie, reflectă: « Dacă n'aş şti că toate astea s'au născut din sufletul meu, aş gândi că Moise le-a scris pe muntele Sinai »[19]. Şi Filon din Alexandria consideră mai presus decât orice argumentaţie scripturală « un gând mai înalt decât acestea, venit dintr'un glas al sufletului meu, care deseori e posedat de Dumnezeu (theolêpteîsthai) şi ghiceşte ceea ce nu ştie »[20]. Jung a recurs în nenumărate cazuri la exemple literare, la analize lungi şi deosebit de acute. Se poate spune că a fundat chiar o metodă autonomă de critică. În linia junghiană se situează remarcabilele « reducţii elementare » ale lui Bachelard, începând cu « Psychanalyse du feu » şi sfârşind cu « Poétique de la rêverie ». Sugestii pentru o interpretare literară autonomă se pot întâlni şi în Lacan[21], depăşind de departe premisele freudiene de la care autorul pleacă.

O infinitate de studii în ultimii 20 de ani pleacă de la premise psichanalitice. Multe dintre ele sunt deja clasice, fie că tratează opera lui Racine, a lui Poe ori a lui Lautréamont. Puţine au însă curajul de a se aventura în lumea simbolurilor transpersonale; majoritatea se opresc la detectarea unor « complexe » recurente. Dar « complexele » sunt accidente ale personalităţii; un « complex » este şi faptul de a se ocupa de un anumit autor şi nu de altul, sau cel puţin aceasta indică prezenţa unui complex, ca testul Rohrschah atunci când pacientul preferă o anumită figură ori un anume tip de răspuns.

Acceptând viziunea lui Jung, nu voi încerca să desprind vreun « complex » din opera lui Voiculescu, ci numai să întrezăresc structura ei simbolică. Am făcut acest lucru într'un eseu anterior nepublicat, al cărui text e demult pierdut. Voi încerca să refac drumul, dispunând acum de mijloace bibliografice mult mai vaste.

Roma-Lugano, 1973

2. *ORBUL ŞI OLOGUL*

Nu ni se va lua în nume de rău dacă vom începe acest studiu cu un joc: etimologia fantastică, procedeu predilect construcţiilor artistice în care transpar adânci forme onirice, dar şi misticilor în general. Este un « mod de

16) Asupra « întâlnirilor de la Ascona », cf. Eliade în *Spiritual Disciplines* cit. (Encounters at Ascona).

17) Cfr. Ira Progoff in Eranos Jrbh. 35/1968.

18) « Psichologia analitică în raport cu arta poetică » in: *Seelenprobleme der Gegenwart,* 1931. Pentru adâncirea acestei probleme, cf. « Rivista di Psicologia Analitica », Napoli, care a consacrat un număr special dezbaterilor asupra raportului psihologie analitică-artă. Studiul citat al lui Jung face parte din vol. 15 din Opera omnia în 18 vols. şi a fost scris în 1922. Sugestii în vol. colectiv publicat după moartea lui Jung, *Man and his symbols,* 1964.

19) Cit. in G. Scholem, *The Major Trends of Jewish Mysticism,* IV, 1.

20) *De Cherubim,* 27 (143) vol. II Colson 1968, p. 25.

21) « Séminaire sur „La lettre volée" » in *Ecrits,* 1966 (azi în *Ecrits I*).

cunoaştere » plin de capcane ca *gematria* kabbalistică. Nu interpreta Meister Eckhart pasajul din Ioan 2,1 (Et die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galileæ) considerând Galilea ca o denumire simbolică, egală cu *gilgul* « transmigratio » de la verbul *galil* « transmigrare »[22]?

Aşa numele Zahei (Zaharia), oricât de întâmplător s'ar alătura unor vocabule greceşti aproape omofone, aceasta nu e fără « tâlc », cel puţin în cadrul aceluiaşi « joc » onirico-estetic care organizează proza lui Voiculescu. *Zahreies* înseamnă în greceşte « violent », iar *zahreios* înseamnă « care are mare nevoie (de) ». Adică tocmai situaţia violentului Zahei din roman[23], orbit din patimă pentru alcool, căutând apoi vederea care-i lipseşte şi care începe tot mai mult să se confunde cu o redempţiune interioară. Alegorie pentru «noaptea obscură» a sufletului? Pelerinaj prin istorie şi lume, pentru care formulează o negaţie radicală (lumea e: « dragoste spurcată, rachiu otrăvit, tutun blestemat »)? Poate fi şi aceasta, dar valoarea romanului stă tocmai în depăşirea alegoriei, în sensul simbolic al întâmplărilor « fireşti ».

În lunga sa călătorie în căutarea luminii, Zahei ajunge la un popă, fost hoţ de cai, acum olog. Boala însă, « uscându-i » trupul, eliberase energii ascunse. Popa e taumaturg şi Zahei întrezăreşte ceva atunci când acesta îşi ţine mâna strâns lipită de creştetul lui. Dar numai atunci. Cum să facă însă ca această clipă să dureze? Zahei e un inventiv şi găseşte soluţia într'un procedeu mecanic: construieşte un fel de jilţ pe spatele sale uriaşe, în care popa poate să şadă. Astfel, din două creaturi betege se reîntregeşte una sănătoasă: orbul vede şi ologul umblă. Împreună vor parcurge drumul către un *témenos* ascuns în pădurea adâncă, sanctuar profanat de ex-hoţul de cai, pe care sfântul vrea să-l reaşeze.

Imaginea creaturii reîntregite prin unirea a doi estropiaţi este unul din simbolurile arhaice ale acestei ultime părţi a romanului. Voiculescu o putea întâlni în folclor, în « Făt-Frumos din lacrimă » a lui Eminescu. O putea întâlni în jocurile de copii ori în gravurile lui Goya (Mascarada infantil) sau Breughel cel Bătrân. Jocurile de copii păstrează deseori simboluri arhaice[24]. « Ludus puerorum » este însăşi melancolica şi răbdătoarea operă alchimică, regres în lumea simbolurilor primare[25].

Imaginea apare în « Sâmkhya kârikâ (atribuite lui Îshvarakrshna) şi e dezvoltată în comentariul medieval al lui Gaudapâda (Gaudapâdabhâshya), pentru a explica prin sugestie uniunea dintre Spiritul inactiv şi izolat (purusha), comparat cu un olog (pangu; pangu e şi numele planetei Saturn, « ologul » din reprezentările alchimice[26]) şi Natura (prakrti) primordială nemanifestată (avyakta), comparată cu un orb (andhâ). Cei doi formează o unică, întreagă, făptură: *pangvandhavân,* un « olog-şi-orb »[27]. Nu ştiu dacă imaginea aparţinea dinainte folclorului indian ori a pătruns în folclor sub influenţa acestui text.

22) *Die lateinischen Werke,* III. Bd., 4. Lief., Stuttgart 1953, pp. 241-304; p. 293.

23) *Zahei Orbul,* Cluj, Dacia, 1970.

24) C. G. Jung-K. Kerényi, *Einfuehrung in das Wesen der Mythologie,* Zuerich, 1951, passim. J. G. Frazer, *The Dying God,* despre « dansul cocorului », etc.

25) Cfr. Jung, *Psychologie u. Alchemie,* 1944, passim; id., *Psychologie der Uebertragung,* 1946; Eliade, *Forgerons et Alchimistes,* 1956; J. Van Lennep, *Art et Alchimie,* 1966.

26) Cf., de ex., Van Lennep, op. cit. Pt. cuvintele pangu şi andhâ, cf. Dict. Monnier-Williams, s.vv.

27) Sâmkhya kârikâ şi Gaudapâdabhâshya în ed. A.-M. Esnoul, 1963, cu traducere franceză. O excelentă traducere românească în S. Al-George, *Texte filosofice indiene,* 1970.

În « Cursul de limba hindâ » al profesorului P. Vidyâsâgar Dayâl[28] e inclusă următoarea istorioară în versuri, intitulată « Andhâ aur langarha » (Orbul şi ologul): într'un sat la marginea unui râu locuiau un orb şi un olog. În urma unei inundaţii, cei doi rămân izolaţi, pentru că nu pot scăpa individual cataclismului. Numai unindu-se vor reuşi să iasă din încurcătură. Şi morala: « kintu mel se katin kâm bhî, bahut saral hojâtâ ». Mai simplu: unirea face puterea. Simbolul a suferit o degradare, dar a rămas, departe îndărătul noii funcţii care i se atribuie, acelaşi.

3. *ALIODOR, SERAFIMII ŞI ŞARPELE DE ARAMĂ*

Şarpele a exercitat o fascinaţie deosebită asupra lui Voiculescu. Benvenuto Cellini copil primeşte un semn al destinului (aşa îl socoteşte) pentru că strânge în mână un scorpion care nu-i face nici un rău. Într'o carte a lui Hervé Bazin (Vipère au poing),scorpionul lui Cellini devine o viperă. Copilul Ionică din povestirea « Şarpele Aliodor » ascunde un şarpe în sân, dar e vorba de un specimen inofensiv. Şarpele e botezat Aliodor, pentru că în basmele româneşti Aliodor e călăuzit de fiul împăratului şerpilor până în palatul subpământean al tatălui său, din gura căruia scoate o boabă de mărgean (rubin) cu puteri miraculoase. Acest basm, care are paralèle în folclorul iranian, nu a fost suficient « iluminat », pentru a nu spune « exploatat ». În al doilea imn din *Actele* apocrife ale apostolului Toma, este vorba despre un prinţ care părăseşte lumea cerească pentru a răpi o preţioasă perlă străjuită de un dragon vigilent[29].

Povestea lui Aliodor e, pentru medicul-scriitor, şi prilej de combatere a superstiţiei. O femeie bolnavă de cancer crede că a înghiţit şarpele; acesta dispăruse în adevăr, dar misterul dispariţiei se clarifică la o petrecere: şarpele curios se înecase într'un butoi de ţuică. Prilej de spaimă şi zvârcoleală pentru cei ce o băuseră. În imaginaţia populară, de care medicul se distanţează dar scriitorul rămâne fascinat, şarpele e privit ca o manifestare a puterilor întunecate, dar în acelaşi timp ca « semn » al unei forţe divine. Această ambiguitate atinge dimensiuni simbolice în romanul « Zahei Orbul ». În sanctuarul resfinţit de preotul olog purtat în cârca voinicului orb, există un vas italienesc cu însemnul şarpelui. E un vas de botez. Or şarpele, vechi însemn al tămăduitorului Asklepios, este un simbol christic. În *Numeri* 21,6-9 se spune că Yahweh pedepseşte poporul incredul al lui Israel trimiţând « şerpi înfocaţi » a căror muşcătură ucide. « Domnul a zis lui Moise: " Fă-ţi un şarpe înfocat şi spânzură-l de o prăjină; oricine este muşcat, şi va privi spre el, va trăi. " Moise a făcut un şarpe de aramă şi l-a pus într'o prăjină; şi oricine era muşcat de şarpe şi privea spre şarpele de aramă, trăia » (vers. Galaction-Radu). Denumirea ebraică pentru şarpe e, în general, *nâhâsh;* aici însă e folosit cuvântul *sârâph* (plural *seraphîm!*), « şarpe veninos » (tradus în română « şarpe înfocat »)

28) P. Vidyâsâgar, *Curs de limba hindî,* Bucureşti, 1972, pp. 635-6.

29) *Acta Thomæ,* 108 sqq., ed. A. F. J. Klijn, *The Acts of Thomas,* Leiden, 1962, pp. 120-25 şi 273-281; Erwin Preuschen, *Zwei gnostische Hymnen,* Gieszen, 1904; Ugo Bianchi, *La recherche sur les origines du gnosticisme,* in: *Origini dello Gnosticismo* a cura di U. Bianchi, Leiden, 1967, pp. 744-6; Hans Jonas, *Gnosis u. spaetantiker Geist,* Goettingen, ed. 1954, vol. I., pp. 320 sqq.; G. Quispel, *Makarius, das Thomasevangelium u. das Lied von der Perle,* Leiden, 1967; poziţia iraniştilor rezumată şi susţinută de G. Widengren, *Les origines du gnost., et l'hist. des religions,* in *Origini...* cit., pp. 52 sq. Cfr. un rezumat într'un articol al nostru în pregătire pt. « Acta Phil. et Theol. SAR ».

(Vulgata: « ignitos serpentes »). Or, Serafimii sunt şi un rang îngeresc superior. Şarpele de aramă este însă *nâhâsh* (ori *nehushtân,* unde se întrebuinţează pentru « şarpe » termenul impropriu *" tân "*, « reptilă »). Este vorba de şerpi cu denumiri diferite, deci de esenţe diferite. Exegeza biblică consideră « şerpii înfocaţi » un simbol al oştirilor satanice, pentru că şarpele tentator care cauzează căderea perechii primordiale din Eden, paradisul terestru (Gen., 3), este asimilat lui Satan. Şarpele de aramă e în schimb un simbol christic, o profeţie veterotestamentară a venirii Mântuitorului. Evanghelia după Ioan (3,14-15) dă această interpretare: « Şi, după cum a înălţat Moise şarpele în pustie, tot aşa trebuie să fie înălţat şi Fiul omului, pentruca oricine crede în El să nu piară, ci să aibă viaţă veşnică » (acest *logion* al lui Iisus lipseşte în celelalte Evanghelii).

Dar nu e numai atât: lucrarea suprafirească a preotului şi a orbului uniţi acum de puteri neînţelese, primeşte un « semn » de consfinţire: un şarpe adevărat vine să se adape din vasul de botez, iar apoi rămâne pe acele locuri, gardian al templului.

Episodul final, al năruirii fiinţei reîntregite după încercarea neizbutită a preotului de a învia un copil mort nebotezat, este marcat şi de o altă destrucţie simbolică: orbul striveşte sub călcâi şarpele, din nebăgare de seamă.

Foarte multe s'ar putea spune despre aceste episoade. Reţinem mai ales caracterul *ambiguu* al şarpelui în povestea lui Voiculescu. Pentru a spune mai mult, ar trebui pusă în mişcare o uriaşă roată bibliografică. Fără îndoială şarpele în acelaşi timp căpetenie demonică şi redemptor e o expresie a ceea ce Eliade cuprinde sub formula « coincidentia oppositorum »[30]. Această ambiguitate poate fi urmărită mai ales la secta gnostică a Naassenilor (de la *nâhâsh;* se mai numesc « ofiţi » de la numele grecesc al şarpelui — « ophis » din *Cartea lui Baruch* a gnosticului Justin[31]. O descriere amănunţită a problematicii ofite şi a paralelelor în lumea hellenistică o dă H. Leisegang[32]. Un alt text fundamental, din lucrarea « Contra ereziilor » a Sf. Ireneu din Lyon[33] ne comunică teologia complicată a ofiţilor, în care lumea divină e scindată printr'o întâmplare nefastă. Partea « de sus », adevărata divinitate, nu mai comunică cu « partea de jos ». Creatorul omului este căpetenia ignorantă şi superbă a emanaţiei divine inferioare, dar omul este prin esenţă deasupra acestui demiurg rău şi a cetelor sale angelice. Pe neştiute, divinitatea superioară comunică ţelul ei perechii umane primordiale; o face prin intermediul şarpelui, a acelui şarpe-seducător din Geneză (cap. 3). Acest şarpe este, aşadar, contrar opiniei curente, « bun », pentru că sol al înaltului tainic. El este rău doar pentru mentalitatea ignorantă a umanităţii supuse demiurgului *acestei* lumi.

4. *ÎNCHEIERE*

Am atins aici numai două probleme pe care proza lui Voiculescu le pune istoriei comparate a religiilor. Această exemplificare, pe care o sperăm în curând urmată de altele, urmărea să ilustreze premiza teoretică a articolului.

Preîntâmpinăm obiecţia-reproş care i s'a făcut, acum 30-40 de ani, lui Mircea Eliade : aceea că astfel de studii nu au « specific naţional », într'un cu-

30) *Mitul Reintegrării* cit.; *Méphistophélès et l'Androgyne* cit.; Ch. XII din *Traité d'Histoire des Religions.*

31) apud Hyppolit, *Refutatio omnium hæresium,* V 24, pp. 2 sqq.

32) H. Leisegang, *Die Gnosis.* Tr. fr. J. Gouillard, *La Gnose,* Paris, 1951, pp. 81 sqq.

33) Iren., *Adv. hær.,* I 30.

vânt că au prea puțin deaface cu problematica ideală a spațiului românesc. Dar dacă avem o clară afirmare în perspectivă universală a multor creații românești care ar fi rămas parțial necunoscute, aceasta o datorăm în primul rând lui Mircea Eliade. Fără nici o veleitate națională, ci spunând doar atât: că și cultura românească are valorile ei stabile, care se încadrează organic unui concept atemporal și aspațial de « cultură ».

București 1971 - Roma 1973

IOAN PETRU CULIANU

« SIMETRII » DE G.M. CANTACUZINO

Apăruse cu câțiva ani în urmă la Paris, în editura Fundației Regale Universitare Carol I, un volum de « Scrieri » ale arhitectului G.M. Cantacuzino, reunite și prezentate de Virgil Ierunca; sub aceeași îngrijire apar acum, în editura Ethos-Ioan Cușa, « Simetriile » — grupare de studii, de editoriale, de note și articole de dicționar estetic destinate, între anii 1939 și 1947, revistei « Simetria ». Subintitulată « Caiete de artă și critică », această publicație nefericit căzută în cursul istoric n'a putut supraviețui evenimentelor vremii (deși — sau tocmai pentru că — acei ce o făceau, alături de Cantacuzino, se chemau Matila Ghyka, Tudor Vianu, Constantin Noica, Ion Pillat sau Michel Dard). Dar, mai mult decât orice altceva, dispariția și uitarea nedreaptă a unei reviste de asemenea calitate ilustrează însăși soarta animatorului ei, intelectual de înaltă tradiție și de spirit sintetic, pe care istoria recentă, după ce l-a făcut « să ispășească în închisorile țării vina de a fi fost un aristocrat în toate înțelesurile cuvântului » (V. Ierunca), l-a menit sfârșitului de uitare al surghiunitului interior. Și acțiunea editorială de azi nu reprezintă decât o tardivă — dar indispensabilă — justiție, pentru memoria unui cărturar nedreptățit de oameni și de vremi.

Ce-i drept, punctul de inserțiune a lui Cantacuzino în literatura pură poate prilejui discuții: operele sale de căpătâi « Arcade, firide și lespezi » (1932), « Izvoare și popasuri » (1934), « Pătrar de veghe » (1938) ilustrează itinerariul spiritual al arhitectului-cronicar de civilizație, ce parcurge prin repertoriul formal și prin studiul istoric al creației plastice, întreaga alcătuire națională, religioasă, socială și culturală ce încheagă sufletul unui popor. Apropiat prin traiectoria sa intelectuală familiei eruditilor-gânditori de sinteză ce-i cuprindea la noi pe Hașdeu, Odobescu, Iorga, Blaga sau Dan Botta, G.M. Cantacuzino este absent pe nedrept din istoriile literaturii române, și chiar din aceea, monumentală, a lui G. Călinescu. În perioada antebelică, explicația uitării voite se poate găsi în chiar structura personajului: erudiție sigură și întinsă, viziune clasică a marilor planuri de echilibru, a axelor și simetriilor în întreg câmpul culturii; toate acestea îmbinate cu modestie, cu simțul măsurii și al cuviinței, în vremuri de furtună ideologică în care nu tocmai cuviința, măsura și omenia erau calitățile propice răsunetului literar. Dar, oricare va fi fost răsunetul imediat al unor asemenea criterii, ele vor fi prilejuit pagini de definiție ale universului românesc ce nu pot să nu rămână antologice: « Prin văile Moldovei sau ale Olteniei, prin șesurile Munteniei sau pe poalele Carpaților, monumentele noastre, fie că sunt biserici izolate, case boierești sau mânăstiri, nu se văd mai mult decât micșunelele într'un răzor de frunze veștede.

Această lipsă de trufie, această aristocratică renunțare la efectele ușoare, acea măsură și acel simț al intimității care emană din toată arta trecutului nostru, acea conștiință a posibilităților de exprimare și acea siguranță în modul de a le exprima, arată însușirile unei lumi care își cunoaște rostul ».

După război, persecuția și uitarea sunt lesne de explicat, în cazul unui intelectual precum G.M. Cantacuzino: chiar calitățile gândirii sale sunt acelea ce-i îndreptățesc prigoana; căci modestia nu se desparte la el de orgoliul senin al « omului de omenie », pentru care esteticul nu poate fi despărțit de etic, puterea seculară nu trebuie să intervină în domeniul spiritual, și în special în tărâmul interior al libertății creatorului: « ... suferințele lăuntrice ale sufletului nu privesc societatea. Și, în orice caz, rolul societății nu este de de a agrava această suferință. Artistul adevărat știe să-și găsească libertatea fără a înfrunta legile comunității în care trăiește. Dar el e îndreptățit a cere securitatea și ceea ce Românii numesc: omenia ». Mai mult încă decât de a se fi ridicat împotriva imixtiunii Statului în artă « pe căi polițienești », G.M. Cantacuzino s'a făcut însă vinovat de altă crimă majoră în ochii noului regim: nu revendicase el într'un editorial (« Orient-Occident »), apartenența culturii române la universul occidental « cu toată disciplina lui spirituală, cu toată claritatea lui conceptuală »? Fără a nega izvoarele profunde ale ortodoxiei și ale marii tradiții bizantine, el se ridica împotriva « neobizantinismului pentru uzul Slavilor », împotriva « misticismului revoluționar și social-mente promițător », și conchidea: « ... o cultură valabilă este și o continuă luare de atitudini pentru afirmarea unei concepții. Contra diletantismului, cultura alege. Și noi am ales Occidentul ».

Cum dealtminteri să ne mirăm de prigonirea arhitectului Cantacuzino, când, chiar pe planul strict profesional, după o vizită pe teritoriile sovietice ocupate, el analiza astfel spiritul noilor construcții: « Arhitectura tradițională rusească e o parodă de volume. Astăzi, arhitecții sovietici nu întrebuințează spațiile, dar le pierd. Piețele lor sunt maidane, după un exces de spațiu pierdut vine în interior o sărăcie de spațiu. Se pare că regimul comunist împinge pe individ spre promiscuitate, pentru a sfărâma ultimele veleități ale grupării familiale, idealul regimului fiind, peste tot și toate, cazarma. Pe când marea problemă a arhitecturii sociale era locuința celor mulți, punând cât mai multe familii la adăpostul nevoilor, într'un cadru cât mai atrăgător și cât mai demn, preocuparea regimului sovietic este disocierea celulei familiale prin promiscuitate. În rezumat: o arhitectură de cazarmă, o higienă de parodă, o cultură minimală și strict utilitară ».

Nu se cuvine însă să rezumăm importanța lui G.M. Cantacuzino în cultura noastră modernă, la singurele aspecte conflictuale în contextul istoric și estetic; pentru că, dincolo de intervențiile sale remarcabile în aceste domenii definite, arhitectul-cărturar și-a îndreptat atenția asupra unor aspecte și personalități majore în cultura universală. Fie că este vorba de studiile sale asupra catedralelor gotice sau Acropolei ateniene, fie de evocarea unor Goethe, Gide sau Valéry, aceeași atenție neabătută urmărește demersul spiritual, rigoarea și înțelegerea umană, ridicând judecățile la planul sintezei istorice. Iar atunci când, într'o judecată a civilizației tehnologice contemporane, întâlnim sub pana lui G.M. Cantacuzino aceste rânduri scrise cu decenii în urmă: « ... de data asta, grație progresului științei, omul și-a aruncat săgeata atât de departe, încât îi vine greu s'o mai găsească și nu știe încotro s'o apuce pentru a parcurge drumul care desparte nevoile lui spirituale de posibilitățile incomensurabile ale tehnicei moderne. Omul este astăzi în posesie de mijloace tehnice mult prea mari pentru vechea lui noțiune a fericirii » — odată închisă cartea, nu putem să nu visăm o clipă la ceea ce prezența printre noi a unui gânditor de asemenea clarviziune ar fi putut însemna azi...

ȘERBAN CRISTOVICI

AMBIGUITATE ȘI SEMNIFICAȚIE ÎN « PE STRADA MÂNTULEASA »

Opera literară a lui Mircea Eliade provoacă inevitabil o adâncă ezitare în alegerea modalităților de exercitare a actului critic. Marea tentație este aceea a studiului consecințelor coexistenței scriitorului și omului de știință, a descifrării în nuvelele și romanele lui Mircea Eliade a unor savante aluzii la istoria religiilor. Acest tip de analiză ni se pare însă potrivit istoriei literare și nu criticei literare. Dualitatea om de știință-romancier este similară bine cunoscutei dualități undă-corpuscul din mecanica cuantică: proprietatea de «undă» și proprietatea de «corpuscul» sunt aspecte ale unei unice și indestructibile entități, dar ele se manifestă întotdeauna în mod separat. Cu alte cuvinte, savantul Mircea Eliade, preocupat de studiul rolului miturilor existente în societățile arhaice sau moderne, devine, în ipostaza romancierului Mircea Eliade, creator de mituri și astfel, deși continuă a fi el însuși, nu-și poate deveni propriul obiect de studiu.

Dar activitatea științifică a lui Mircea Eliade are desigur o influență covârșitoare asupra scrierilor sale literare pe un plan mult mai subtil, acela al structurii și al însăși substanței lor. Această influență, deși considerabilă, este trecută prin multiple filtre și prisme succesive, fenomenul final de transmutație concretizându-se în constituirea unui nou gen de literatură, de o surprinzătoare originalitate într'o lume saturată de «mode» și dezabuzată de nenumărate « experiențe ». « Pe strada Mântuleasa... » ni se pare un bun exemplu pentru analiza interesantului proces de transmutație.

La o privire superficială, romanul «Pe strada Mântuleasa...» ar putea fi clasificat în categoria modernă a «literaturii secretului», ilustrată, de exemplu, de Alain Robbe-Grillet (în «Les gommes») sau de Mircea Ciobanu (în «Martorii»). Argumentul ar fi prezența triadei «anchetator» (funcționarii Securității) — «martor» (învățătorul Zaharia Fărâma) — «secret» (cine este Lixandru?). La Alain Robbe-Grillet ancheta este un mecanism repetitiv ce funcționează în gol, vidul metafizic implicând absența secretului, într'o lume constituită de obiecte moarte. Încercarea de descifrare a inexistentului secret devine singurul țel al anchetei, scop în sine de valențe exclusiv estetice. Pe un cu totul alt registru, ancheta din «Martorii» lui Mircea Ciobanu are rolul de a adânci, și nu de a revela, secretul. Într'o viziune apocaliptică de o aproape insuportabilă densitate metafizică, inițierea apare ca fiind singura posibilitate de supraviețuire. Lumea reală, umană, este spațiul pur al ficțiunii, inseparabilă de focarul generator, dar în imposibilitate de cunoaștere sau atingere a acestui focar.

În «Pe strada Mântuleasa...» triada menționată ascunde raporturi multiple între elementele sale. Secretul declarat este un fals secret, desfășurarea anchetei formulând și descifrând adevăratul secret. «Martorul» este de fapt cel ce conduce ancheta, «anchetatorii» presupuși fiind simple fantoșe ale istoriei, marionete de umbră condamnate la dispariție pe măsura revelării secretului. La Mircea Eliade, miturile constitutive ale «secretului» au o existență *tangibilă*, spațiul metafizic este spațiul natural, firesc al personajelor sale, dar realitatea cotidiană, «degradată» este continuu prezentă, într'o savantă interpenetrare cu universul ficțiunii. Dualitatea realitate-ficțiune se rezolvă într'o sinteză de infinite rezonanțe. Ficțiunea devine astfel reală, iar realitatea este fictivă. «Pe strada Mântuleasa...» este prototipul unei literaturi ce s'ar putea numi «realist-fantastică», distinctă, prin absența ermetismului, de «literatura secretului».

Începutul romanului este normal, «realist», aproape banal: un învățător ieșit la pensie își caută un fost elev, care se întâmplă a fi ofițer de securitate. Dar câteva «semne» neliniștitoare își fac deja simțită prezența. Ne gândim mai ales la rolul «căldurii», cufundând spiritele în torpoare, determinând o inevitabilă descompunere («... strada era încinsă; soarele lovea din plin, cu puterea nămiezii de vară...»; «... De ce n'ai luat ascensorul?... — Nu suport, răspunse intimidat bătrânul. Mai ales în timpul verii, pe călduri, mi se urcă la cap...»; «Bătrânul se rezemă de perete și reîncepu să-și facă vânt cu pălăria. Ascensorul trecu lin pe lângă el. Zări, în treacăt, o figură palidă, cu doi ochi mari, vineți, care-l priviră pătrunzător...»).

Există, de altfel, o teorie a evoluției universului, bazată pe o anumită interpretare a principiului al doilea al termodinamicii, indicându-ne că toate formele de energie existente în univers se transformă progresiv în energie termică, în «căldură». «Căldura» reprezintă starea de dezordine maximă a materiei, de haos, de moarte. Analogia între «Pe strada Mântuleasa...» și un alt roman, al lui Mircea Ciobanu, «Cartea fiilor», ni se pare frapantă. În «Cartea fiilor» rolul esențial în descifrarea (adâncirea) secretului este jucat de asemenea de un «bătrân» și «căldura», toropeala sunt pretutindeni prezente.

Un alt «semn» dominând «Pe strada Mântuleasa...» este cel al «înaltului» degradat, materializat prin ascensorul blocului în care locuiește maiorul Borza I. Vasile și prin ascensoarele kafkianei clădiri a Securității.

Urcarea etajelor spre apartamentul maiorului Borza este, de fapt, o coborîre în infern: figuri palide, ochi vineți, zgomote înăbușite, o femeie fără vârstă, convorbiri în șoaptă, o difuză atmosferă de teroare, de crimă. În clădirea Securității ascensoarele descriu scurte traiectorii într'un labirint a cărui singură lege pare a fi absurdul. Ascensorul, vehicul în principiu al « înălțării » este în realitate un vehicul purtând spre spații degradate, într'o treptată și rafinată descompunere. Începutul « interogatoriului » ce ar trebui să definitiveze acest proces are efectul paradoxal de a stopa descompunerea și a indica, după nenumărate meandre, o nebănuită cale de « ieșire ». Și nu este rezultatul unei întâmplări faptul că « mărturia » învățătorului debutează prin descrierea mitului privnițelor părăsite, mit invers celui al aparentei « înălțări ».

Mitul « pivnițelor », unul dintre cele mai interesante mituri create (recreate?) de Mircea Eliade în romanul « Pe strada Mântuleasa... », poate fi înțeles pe două planuri distincte, dar nu disjuncte: cel al unei semnificații general umane, independente de spațiu și timp, și cel al unei semnificații istorice, într'un spațiu spiritual și geografic determinat.

« Pivnița părăsită » poate fi interpretată în sensul unui spațiu special, « *secret* », ce permite accesul către moarte. Acest spațiu este « secret », căci în

multitudinea pivnițelor, puține sunt acelea ce permit trecerea în « celălalt » univers. Depozitarul « secretului » este Abdul, băiatul de tătar, cel ce are puteri supranaturale, săvârșind, de exemplu, miracolul « mușteloor ». Dar acest spațiu este, în același timp, « real », căci el este măsurabil: « ...numai la una (dintre pivnițe — n.n.) s'au potrivit semnele pe care le învățase Aldea de la Abdul... — Ce fel de semne? întrebă Dumitrescu... — Asta n'o știu, că nu mi-au spus-o. Poate vreo măsurătoare, pentrucă am aflat mai târziu că băieții umblau cu un baston lung și cu o traistă veche după ei. Bastonul l-au găsit, rupt în două, dar de traistă nu i-au mai dat de urmă... »

Moartea nu este un sfârșit, ci o renaștere. Viața este într'adevăr un lung voiaj către moarte, dar pentru a se metamorfoza într'o altă formă de existență. Dovadă — frumusețea fascinantă a spațiului de trecere (« apa » pivnițelor): « ...Dar să știți că e frumos, e ca în basme... — Era ca o lumină mare de tot... — Era ca o peșteră de diamant... și luminată de parcă ardeau o mie de făclii... » — mărturisesc copiii plonjând în apa pivniței, unde urma să dispară pentru totdeauna Iozi, băiatul rabinului.

Realitatea spațiului de trecere este accentuată prin încercările de a regăsi *corpul* băiatului rabinului. În cele din urmă apa a fost pompată afară din pivniță, dar nu s'a găsit nimic. Întreprinzându-se apoi săpături în fundul pivniței s'a descoperit un zid vechi, resturi de fortificație medievală și « mai în adânc, urme de așezări omenești și mai vechi ». Ajungem astfel la celălalt plan, istoric, al semnificației mitului «pivniței ». Salvarea dintr'o lume degradată, descompusă, destinată « morții » înțelese ca pură dispariție, constă într'o reîntorcere în timp, în apelul la valorile imanente și primordiale revelate de istorie, în restaurarea unei continuități întrerupte printr'un absurd cataclism.

Spre sfârșitul « mărturiei » sale, bătrânul învățător revine la motivul central al « pivniței ». Aflăm astfel că cu peste două sute de ani înainte un anume Iorgu Calomfir, bărbatul « prea frumoasei Arghira » avea și el obsesia vieții « de sub pământ », acolo unde se află cristale și pietre scumpe vrăjite, tărâm al Blajinilor, cei care « ...au trăit cândva pe fața pământului, și... numai după o anumită întâmplare s'au retras ei sub pământ ». Dar toate încercările lui Calomfir de penetrare a « misterului » eșuează căci apa năvălește nemiloasă, inundând pivnițele unde Calomfir își instala « laboratorul ». Eșecul vechilor timpuri de restaurare a « continuității » nu este oare o « fatalitate » a istoriei românești și ultimul în timp, cu siguranță cel mai exacerbat dintre eșecuri, nu este oare un semn al acestei inevitabile « fatalități »?

Continua pendulare între real și ficțiune generează, prin interpretarea lor dinamică, deci mereu schimbătoare, o nouă realitate care *este* ficțiune, o nouă ficțiune care *este* realitate. Totul se petrece ca și cum universul fizic spațio-temporal einsteinian ar dobândi o nouă dimensiune — aceea a spiritualității. Această a cincea dimensiune provoacă, prin simpla sa existență, o metamorfoză a spațiului și timpului, după cum realitatea spațio-temporală determină, la rândul ei, substanțiale modificări ale spiritualității. Procesul descris este delicat, subtil, aproape imponderabil... Dar rezultatele sale pot fi descoperite cu relativă ușurință.

O consecință imediată se revelează în structurarea discursului: părțile « normale », « realiste », sunt suprapuse părților onirice, într'o unitate inseparabilă. Alunecarea în oniric este imperceptibilă, iar revenirea la « realitate » se face în mod firesc. Procedeul este modern, și alți scriitori, de exemplu Céline, l-au ilustrat cu strălucire. Dar ceea ce la alți scriitori este un procedeu, la Mircea Eliade apare ca o consecință a însăși substanței românești.

Contururile obiectelor-ființe în spațiu-timp devin, prin considerarea noii dimensiuni, vagi, nedefinite, variabile. Un personaj al romanului, Marina,

are uneori 40 de ani, iar alteori 20 sau 60 de ani. Fluctuația vârstei Marinei se petrece într'un interval de timp restrâns, de ordinul zilelor. Unul dintre « anchetatori », intrigat, este convins ca fluctuația de vârstă este un rezultat al unei « tehnici speciale pe care o avea Marina de a-și schimba înfățișarea după voie ».

Spațiul însuși suferă transformări spectaculoase. *Infinitul* spațial, care este definit în universul obișnuit printr'un proces de *limită*, devine, în noul univers, o cantitate *măsurabilă*. În jocurile copiilor cu arcul, săgețile trimise de Lixandru, variantă modernă a « scării » către cer, nu se mai întorc. Cunoașterea absolutului devine astfel posibilă: « Dacă aș ști unde a dispărut săgeata... *aș ști tot!* » — mărturisește cu convingere Lixandru.

Influența inversă, a spațiului-timp asupra spiritualității, poate fi de asemenea descoperită. Magicianul care se află în posesia secretului multiplelor metamorfoze este « Doftorul », scamator cunoscător al unor nenumărate « limbi » și « leacuri ».

Una dintre scamatoriile sale, cea a « bazinului », este deosebit de elocventă pentru înțelegerea procesului studiat. « Doftorul » prinde în aer o linie lungă de sticlă; așezând-o pe pământ și întinzând-o o transformă într'un geam; trăgând de o latură a geamului construiește astfel un bazin de câțiva metri; apa țâșnește din pământ și bazinul se umple cu apă; « Doftorul » face câteva semne și apa devine plină de pești; « Doftorul » intră în bazin, alege unul dintre pești, iese din bazin fără nici o picătură de apă pe el și întinde peștele unuia dintre spectatori; spectatorul ia peștele, care se zbate în mâna sa. « Peștele » (al cărui rol simbolic în religia creștină este cunoscut) este o încarnare a iluziei, o dovadă a realității « ficțiunii ». Divinul este deci tangibil.

În noul univers, din cauza necontenitelor interacțiuni și metamorfoze, semnificația nu poate fi transmisă în mod direct. Secretul nu este ascuns de scriitor pentru a crea o literatură dificilă, ci el *se află* ascuns în lanțul evenimentelor. Scriitorul-« martor » descoperă în același timp cu noi, ceilalți « martori », semnificația secretului. De aceea, « mărturia » este în mod inevitabil ambiguă: « ...unele amănunte par că ar contrazice întregul » — recunoaște bătrânul învățător, contemplându-și propria sa « mărturie ». Această ambiguitate constituie, de altfel, farmecul fundamental al cărții lui Mircea Eliade.

Un rol important în înțelegerea romanului « Pe strada Mântuleasa... » ni se pare a fi jucat de personajul Oanei.

Oana ne apare, la început, ca o chipeșă fată, ce prezintă ciudățenia de a fi uriașă (îea măsoară 2 m 42, ni se precizează în carte), dar în rest ea are o comportare normală, ca toată lumea. Dar, pe măsură ce « mărturia » bătrânului învățător progresează, Oana își revelează treptat adevărata identitate. La un moment dat ea devine un personaj de basm, în descrierea « vrajei de măritiș » de pur filon folcloric: « ...Oana s'a oprit la marginea unui luminiș, și-a tras rochia de pe ea și-a rămas goală. A îngenunchiat întâi și a căutat ceva între buruieni, apoi s'a ridicat și a început să dănțuiască învârtindu-se în cerc, cântând și murmurând... Dintre buruieni s'a ridicat deodată o arătare, ca un fel de femeie bătrână, îmbrăcată în zdrențe, despletită și cu o salbă de aur la gât... — Când ți-o fi și-o fi de măritiș, să te duci la munte, că de acolo îți vine bărbat. Năzdrăvan ca și tine, călare pe doi cai, și cu o năframă roșie la gât... »

Dar această « identitate » de personaj de basm este o falsă identitate. O primă îndoială este produsă de descrierea sexualității dezlănțuite a Oanei, caracteristică desigur neobișnuită basmelor românești: « ...Și deodată a lovit-o baciul cu o vână de bou peste gât, și Oana s'a prăvălit moale la picioarele lui. Baciul a tras-o de mâini până la culcuș, și și-a făcut-o ibovnică. Apoi a ieșit și a strigat către stână: — Ia veniți mă! Și au venit toți ciobanii și și-au

făcut-o pe rând ibovnică. Iar către dimineață s'a trezit și Oana și s'a dus amețită să se scalde. Apoi i-a spus ciobanului: — Mulțumesc Dtale, baciule, că pățania asta mi-o fi de învățătură... Și a început să râdă... Începând de a doua noapte, Oana chema ciobanii, pe rând, la ea în culcuș, și-i muncea pe toți, până dimineața.. »

Oana se revelează astfel ca o încarnare a principiului vital, depășind specia umană și cuprinzând forțele naturale în ansamblul lor. Împreunarea Oanei cu taurul ni se pare a fi o bună ilustrare a acestei interpretări: « ...Iar în nopțile cu lună, mugea taurul de se auzea în șapte văi, și se trezeau oamenii înfricoșați, și așa s'a făcut de au văzut-o toți alergând goală peste dealuri, cu părul fâlfâindu-i pe umeri, și cu taurul pe urma ei. Și au văzut-o cum se oprea pe neașteptate, se încovoia puțin din șale, și apoi răcnea, că o pătrundea taurul, și rămâneau așa, împreunați, vreme îndelungată, cu taurul în spinarea ei, mugind și scăpărând din copite... »

Personajul Oanei capătă astfel dimensiuni mitice (« Pasă-mi-te, tu te tragi din Uriașii Jidovi... » — îi spune Oanei una dintre nevestele ciobanilor vlăguiți). Acest caracter mitic este accentuat de aspectul de *statuie* al Oanei. « Era...frumoasă ca o statuie » — încredințează « martorul » Zaharia Fărâma, care a fost el însuși contemporanul Oanei. Iar în pasajul esențial al descrierii reprezentației de bâlci organizate de « Doftor », bătrânul învățător « mărturisește »: « Acum, cum sta Oana nemișcată, susținând lada cu amândouă mâinile, în aer, semăna și mai mult cu o statuie, părea o cariatidă... » De altfel, în amintitul pasaj al « reprezentației » ni se pare a afla cheia adevăratei identități a Oanei. În « lada » susținută de mâinile Oanei, scamatorul « Doftor » invită să pătrundă tot publicul ce asista la reprezentație, reducând apoi dimensiunile « lăzii » după bunul său plac.

Oana apare astfel ca o zeiță-mamă, generatoare a unei realități « fictive », a unei ficțiuni « reale ». Oana este încarnarea inconștientului colectiv al unui popor ce s'a întâmplat să se nască la gurile Dunării, la o răscruce de vânturi și necurmate furtuni, împreunându-se cu diferiții « ciobani » ai istoriei dar rămânând pur, plecându-și deseori capul pentru a nu fi tăiat dar păstrând ca o continuă nostalgie ideea libertății, oscilând continuu între un rol mesianic și o inepuizabilă știință a eșecului.

Unul dintre « anchetatori », și nu unul dintre cei mărunți, manifestă un interes nedisimulat față de personajul Oanei. Importantul ministru Anca Vogel (desigur Ana Pauker pe numele ei adevărat) îl îmbie continuu pe « martor » să revină la povestirea vieții Oanei. Atracția atotputernicei « anchetatoare » față de personajul Oanei, admirația unită cu teamă sunt atât de evidente încât ne întrebăm surprinși dacă Anca Vogel nu este un fel de « dublu » al Oanei, o Oană caricaturală, vidă, imagine într'o oglindă deformantă, dar totuși « imagine ». Surpriza noastră este cu atât mai mare observând că aproape toți « anchetatorii » Securității sunt plini de o rece curtoazie, aproape «distinși», aventurându-se chiar în exerciții de subtilă analiză... Obsesia « anchetatorilor » este nu aceea de a pedepsi, tortura și distruge, ci de *a afla* cine este trezorierul « memoriei » colective: « ...*cine* este Lizandru, *acum și aici*, în acest oraș, poate chiar în această clădire? Dstră îl cunoașteți. Spuneți-ne: *cine este?* » — îl întreabă pe bătrân unul dintre anchetatori.

Descriind epoca stalinistă (prin numeroasele și clarele aluzii) și o anchetă a Securității, Mircea Eliade ar fi putut vorbi cu violență despre teroare, despre asasinate, despre frica generalizată ca stare « naturală » a populației, despre distrugerea fizică și morală a atâtor « dușmani » sau nu de « clasă ». Din fericire, Mircea Eliade a refuzat această cale de facilitate. Spunem « din fericire » pentrucă o expunere brută a faptelor (expunere ce își are desigur rostul său)

provoacă inevitabil, prin însăşi monstruozitatea şi chiar « neverosimilitatea » celor relatate, impresia unui accident al istoriei, accident ca atâtea altele.

Analiza lui Mircea Eliade se situează la un cu totul alt nivel. Într'o disecţie de nemiloasă luciditate, Mircea Eliade « demonstrează » că perioada stalinistă este o « cădere » vertiginoasă însoţită de pierderea « memoriei » istorice, de o degenerare şi distrugere a « miturilor » fundamentale, constitutive, vitale, de dezagregare a spaţiului spiritual românesc. « Pragul » de la care această dezagregare devine ireversibilă este greu de definit. Şi oare moartea spirituală este de preferat simplei dispariţii fizice?

Tonul este susurat. Confesiunea — şoptită. Atmosfera — de farmec şi basm. Dar verdictul « martorului » Mircea Eliade este necruţător şi clar. « Pe strada Mântuleasa... », carte de o fascinantă ambiguitate, constituie o mărturie fundamentală asupra unei epoci, a epocii noastre.

ANDREI BOGDAN

O MONOGRAFIE I.L. CARAGIALE ÎN LIMBA ENGLEZĂ*

În Statele Unite, la New York, există o casă de editură, *Twayne Publishers,* a cărei principală misiune este să publice monografii despre scriitorii cei mai de seamă aparţinând tuturor naţiunilor globului. Respectivele monografii apar în aşa numita colecţie Twayne a autorilor din toată lumea. Întâlnim aici, unii lângă alţii, scriitori din Australia, Canada, China, Japonia, Scandinavia, din ţările africane şi din Franţa, din India şi din Italia. O vastă panoramă destinată cititorului de limbă engleză care doreşte să ia cunoştinţă, pe limba sa, de mesajul artistic al marilor autori de pretutindeni. Intenţia fiecărui volum este « să prezinte un studiu critic şi analitic al operei scriitorului, cuprinzând materialul biografic şi istoric necesar pentru înţelegerea şi aprecierea ei critică; să prezinte totul într'o engleză limpede şi concisă, fără a vicia conţinutul ştiinţific al lucrării ». Preciziune necesară într'o lume pururi grăbită, avidă de informaţii şi copleşită de ele, unde pilula culturală tinde să se substituie nu odată operei vii şi unde un rezumat de câteva rânduri, în cel mai bun caz pagini, se prezintă drept substitut al unui roman fluviu. Doamna Silvia E. Bowman, dela universitatea din Indiana, garantează cu numele ei ţinuta cărturărească a colecţiei.

Anul acesta a apărut în amintita colecţie o carte despre Ion Luca Caragiale, datorată profesorului Eric D. Tappe de la Universitatea din Londra.

*

Se poate scrie în felurite chipuri despre un autor. Urmărindu-l foarte îndeaproape, cântărindu-i fiecare virgulă şi fiecare pas, adunând cu migală tot ce se ştie sau se bănuieşte despre el; cum face de pildă Edgar Fripp în monumentalul său studiu despre Shakespeare sau doctorul Ernest Jones când scrie despre Freud, cum se întâmplă oridecâteori un gânditor îşi dedică munca de o viaţă altuia. Se poate scrie despre un autor urmărindu-l cu uneltele literaturii comparate în păinjenişul influenţelor care l-au produs şi al celor pe care, la rândul său, la declanşează; sau punându-l la radiografia structuralismului pentru a-i detecta tiparele stilistice. Aceste abordări din felurite unghiuri îşi ating numai atunci menirea când prezumtivii cititori au la îndemână în rafturi, sau măcar în librării, opera scriitorului.

Dar profesorul Tappe scrie pentru cititorii de limbă engleză care îl ignoră cu desăvârşire pe Caragiale sau în cel mai bun caz, dacă au terminat cu foarte bine doctoratul în litere, ştiu că este vorba despre un autor mort în Germania,

* Eric D. Tappe — *Ion Luca Caragiale,* Twayne Publishers, New York, 1974.

poate chiar german, care l-ar fi influențat pe Eugen Ionescu. Obligat nu numai de limitele colecției în care apare, cât mai ales de lipsa de informație în materie a celor cărora se adresează, profesorul Tappe întreprinde o prezentare didactică și ține să precizeze dintru început: « Pentru faptele legate de viața lui Caragiale și pentru bibliografie, această carte este în întregime debitoare cercetării altora. Nu am pretenția să fi descoperit nici un fapt nou. În primul rând îi sunt îndatorat profesorului Șerban Cioculescu atât pentru binecunoscutele sale lucrări cât și pentru acele articole ale sale, încă neretipărite, pe care a avut amabilitatea să mi le pună la dispoziție. »

Cartea începe cu un tablou cronologic și continuă cu expunerea vieții lui Caragiale. Apoi sunt prezentate, une câte una, operele mari sau mărunte ale lui Ion Luca, cele nemuritoare alături de cele care nu mai prezintă decât cel mult un interes istoric. Profesorul găsește spațiu să vorbească, în treacăt de sigur, despre traducerea piesei *Roma învinsă,* consemnată de altminteri și de Maiorescu în însemnările sale zilnice, sau despre libretul operetei *Hatmanul Baltag,* semnat de Caragiale în colaborare cu Iacob Negruzzi. Cartea se încheie cu două scurte capitole, primul despre Caragiale-omul și al doilea, recte ultimul, despre Caragiale artistul. Aparatul critic cuprinde note și referințe, plasate la sfârșitul lucrării, o bibliografie selectivă și un index.

Dar dacă pentru descrierea faptelor de viață profesorul Tappe este, așa cum însuși spune, tributar altora, el își ia distanța față de aprecierile criticilor români: « pentru latura critică a acestei cărți m'am abținut în mod deliberat de la o citare sistematică a literaturii critice românești. Am credința că interesul principal al studiului meu constă în a se plasa, pe cât posibil, neinfluențat de părerile cercetătorilor autohtoni. » Ajungând la *O scrisoare pierdută,* profesorul Tappe este impresionat de suverana detașare a lui Caragiale față de personajele sale și de faptul că piesa ne câștigă deși nu suntem atașați niciunuia dintre eroi. Cu acest prilej, profesorul londonez îl menționează pe criticul Charles Lamb care, vorbind despre piesele dramaturgului englez Congrev, vorbește parcă despre *O scrisoare pierdută.* « Judecat din punct de vedere moral — spune Charles Lamb — fiecare caracter în această piesă (...) este van și lipsit de valoare. Marea artă a lui Congrev se arată cu deosebire în faptul că a exclus din scenele sale (...) orice pretenție la bunătate sau sentimente nobile. Fie că a făcut-o asta anume, fie din instinct, efectul este pe atât de fericit pe cât fusese planul de îndrăzneț. Mă uimește ciudata putere a acestei piese care te face să urmărești cu interes niște personaje de care nu te simți câtuși de puțin legat, pe care nici nu le iubești, nici nu le urăști și cred că tocmai datorită acestei indiferențe față de fiecare în parte apreciezi ansamblul. »

Comparațiile cu literatura engleză revin la fiecare capitol. Astfel, intriga neverosimilă a nuvelei *Păcat* reamintește profesorului Tappe de Thomas Hardy, economia de mijloace în descrierea naturii i-l recheamă pe Evelyn Waugh, iar libretul operetei *Hatmanul Baltag* îi evocă *Povestea de Crăciun* a lui Dickens. Menționând primirile nu întotdeauna entuziaste stârnite de piesele lui Caragiale, profesorul Tappe îl compară pe spectatorul de atunci cu cel de astăzi, trecut prin toate. Într'adevăr, ce-ar fi zis cei care au fluierat la premieră *D'ale carnavalului,* sau cei care au scris despre ea cu indignare considerând-o nepermis de crudă și de vulgară, asistând — prin ipoteză — la un spectacol pe text de Arrabal, de Beckett sau de Genêt?

Câteva notații ale profesorului Tappe (nu-mi dau seama în ce măsură îi aparțin) m'au îndemnat să reflectez la modul în care ar putea să se organizeze o critică structuralistă a operei lui Caragiale. Ce asemănare poate fi, de pildă, între *O scrisoare pierdută* și *Năpasta?* Mediul în care se desfășoară cele două piese, tonul lor, intrigile ca atare par să pună distanță între o comedie alertă și o dramă din cele mai sumbre. Dar la un examen mai amănunțit al textului vom întâlni aceeași detașare a autorului față de eroii săi, iar Ion Nebunul — notează profesorul Tappe — se vădește a fi contra-partea tragică a cetățeanului turmentat. Asemenea apropieri, între opere aparent opuse, prin stabilirea unui

tablou de similitudini, sunt curente astăzi în Franța unde anglicistul Richard Marienstras, de pildă, comparând *Faust*-ul lui Goethe cu *Furtuna* lui Shakespeare, susține că din punct de vedere compozițional Ariel îndeplinește aceeași funcție ca Mefisto.

Monografia profesorului Tappe este presărată cu citate substanțiale atât din teatrul cât și din proza lui Caragiale. Fără ele, cartea nu și-ar atinș scopul propus. Întrebarea se pune, acum ca și altădată, ce rămâne din Caragiale tradus în altă limbă? În această ordine de idei îmi voi permite să citez prefața monografiei, nu pentrucă ar descoperi cine știe ce Americă, ci doar din pricină că profesorul Tappe reia în ea, dela celălalt capăt al continentului, o veche și binecunoscută îndoială:

« Dacă un Român este întrebat cine a scris cea mai bună piesă românească sau cine este cel mai mare scriitor comic român, răspunsul va fi după toate probabilitățile, în ambele cazuri, Caragiale. Pe de altă parte, dacă se pune problema prezentării lui Caragiale pe scară mondială, cel întrebat își va manifesta rezervele față de impactul pe care aceste opere ar putea să le aibe în afara României. El va susține că sunt, în cea mai mare parte, intraductibile. Desigur, în comediile și schițele lui Caragiale unde este evocată viața de pe vremuri a Bucureștiului, izul vorbirii folosite de personajele sale nu poate fi transmis mulțumitor în altă limbă; dar chiar și cu această pierdere, rămâne mult. Pe de altă parte, anumite opere ale lui Caragiale par să se ridice la universalitate. Dacă *Revizorul* lui Gogol este jucat cu atâta succes și de atâtea ori în afara Rusiei, *O scrisoare pierdută* ar trebui să aibe aceeași soartă. Iar dintre povestirile sale, *La hanul lui Mânjoală* cu ironia și cu subtila ei construcție, sau *Kir Ianulea,* sunt demne să figureze printre scrierile clasice ale lumii. »

În 1973, cu prilejul alegerilor legislative din Franța, Caragiale a fost prezent, cu *O scrisoare pierdută,* pe scena a două teatre pariziene. Succesul a fost modest, participarea publicului mai mult decât redusă. La unul dintre spectacole, printre primele, am numărat în sală cincisprezece persoane. Ne amintim, pe de altă parte, vâlva stârnită de aceeași *Scrisoare pierdută* în interpretarea Teatrului Național din București, la Teatrul Națiunilor, cu ani în urmă. Adevărul e că, tradus în cea mai onorabilă limbă franceză, textul lui Caragiale se diluiază, își pierde expresivitatea, iar piesa se transformă într'o comedie bulevardieră, ușor prăfuită, atinsă parcă de bagheta magică a unui vrăjitor poznaș. Dar limba engleză cu avalanșa ei de monosilabe îmi pare mult mai potrivită pentru dinamismul piesei. Și am avut într'adevăr o surpriză văzând cât de bine cad replicile în traducerea profesorului Tappe, cât de eficace e restituită verva dialogului. Dealtminteri dramaturgii englezi contemporani, foarte atenți la vorbirea străzii, la expresiile argotice pentru care par să manifeste o deosebită predilecție, cunosc aceleași pierderi de substanță poetică oridecâte ori sunt transpuși într'o limbă străină. Savoarea dialogului pinterian, de pildă, ce traducător se poate mândri de a-l fi restituit? Proba de foc, de sigur, nu ne-o poate da decât scena.

Cartea profesorului Tappe despre Caragiale constituie un început. Ea justifică acum apariția unor studii în limba engleză care să pună în valoare unicitatea lui Caragiale, prin scoaterea în evidență a tuturor procedeelor care fac din marele clasic român un premergător, pe multe planuri, ale acelui teatru denumit « al absurdului ». Pentru că în spatele realismului lui Caragiale se organizează imaginea unui univers derutant, iar personajele sale pulverizate în clișee ne vorbesc, pe limba lor, despre moartea limbajului. Cei care astăzi exemplifică gradul zero al scrisului prin pagini din Beckett sau din *Străinul* lui Camus ar rămâne surprinși, și poate derutați, citind cutare schiță scrisă acum trei sferturi de secol.

ION OLARU

ION VLAD

Pentru mine, Ion Vlad a reprezentat întotdeauna sculptorul prin excelenţă, Meşterul, Creiatorul a cărui mână încărcată cu iubire dă viaţă materiei — piatră sau metal. Forţă care se confundă cu natura. Tot ce iese din această mână este fructul împerechierii dintre inspiraţie şi muncă brută, dintre visare şi confruntare directă cu natura. Nu ne aflăm aici în domeniul rece al căutărilor formale, pure satisfacţii ale creierului, ci în acela al unui clocot interior, al unei tensiuni care naşte forma palpitând de sevă. Deaceea lui Vlad îi era necesară nu celebritatea sau gloria, pe care a părăsit-o deliberat, nici câmpul bălţat derutant al experienţelor artei actuale, care ar fi putut constitui motivul instalării sale la Paris. Nu. Vlad ajunge în 1965 la Paris, unde se stabileşte pentru climatul parizian, fertil creiaţiei, pentru parfumul de libertate, de poezie care impregnează fiecare colţ al Parisului.

Nimic nu-i distrage atenţia din urmărirea aceloraşi vechi preocupări şi obsesii, pe care nu tinde decât să le adânceească mereu, asemenea naturii în care piatra neclintită se lasă mângâiată de val, de vânt, îmbogăţindu-se parcă pe dinăuntru, în timp ce forma se limpezeşte. În toţi aceşti ani de viaţă pariziană, Vlad a păstrat modestia înţeleaptă a adevăratului artist. Nu s'a lăsat descumpănit sau momit nici de succesul comercial la care ar fi putut ceda, nici de elucubraţii savante la modă. Credincios în primul rând unui adevăr interior, şi-a continuat drumul, prezent în saloanele importante pariziene ca Réalités Nouvelles, Grands et Jeunes d'Aujourd'hui, Jeune Sculpture sau Comparaisons, în expoziţii personale în Suedia şi Franţa.

Şi iată-l acum pe Vlad în mai 1974, la Galerie de l'Université de pe rue Bassano la Paris, într'o expoziţie personală prezentată într'un spaţiu primitor dealtfel, cu un grup amplu, închegat, de sculpturi, realizări ale ultimilor ani. De dimensiuni variate, ele sunt dispuse cu pricepere, respirând fie pe perete plat, fie pe socluri, fie pe jos, creind un «peisaj» sculptural în care ne putem plimba, descoperindu-le rând pe rând.

În fertilitatea variată a preocupărilor, o temă domină, eternă, inepuizabilă: trupul femeii. Detalii simbolice — rotunjimi, se dislocă, se reîmperechiază în ansambluri hibride care amintesc izvorul, fără a-l imita vreodată. Acestea, fie în ghips fie în metal, se chiamă sau Mandragoră, sau devenite Fructe ale păcatului se oferă ochiului într'o plinătate aproape de izbucnire. Forme degajând o sensualitate mult mai profundă, mai vitală, decât ar fi făcut-o o interpretare realistă. Aceleaşi detalii feminine creiază în ghips un Scaun, plin de un humor stăpânit, care circulă prin majoritatea sculpturilor lui Vlad, humor în care recunoaştem pe omul Vlad, căruia îi ştim limbajul

înflorit cu vorbe de haz care-i aparţin atât de mult. Un anumit fel de a se lua singur peste picior, în stilul înţelepciunii populare, şi care ascunde de fapt pe acela care cunoaşte greutatea lucrurilor, şi nu se lasă amăgit de aparenţe. Condusă de sculptor prin expoziţie, printre explicaţii deloc grandilocvente aflăm că acest Scaun a fost conceput nu numai ca obiect în sine, de sens aproape dadaist, ci şi funcţional. Ne putem aşeza pe aceste şolduri lărgite primitor, sprijindu-ne capul confortabil între doi sâni imenşi încadrând spătarul.

Mai noi, câteva sculpturi în bronz după model atacate cu flacăra în polistiren, dând o ciudată sdrenţuire a formei amintind de anumite roci marine lucrate de mare şi încrustate de scoici, sau de interiorul cariat al peşterilor. Astfel: «Cuplu divin», cele 3 «Poloneze», sau marea «Floare»-relief, în care suprafeţe lustruite-oglindă alternează cu cele poroase. Aici tendinţa lui Vlad de a juca cu golurile îşi găseşte instrument pe măsură. Materialul este pătruns, găurit, cercetat cu violenţă. Forma obţinută este doar aparent barocă, scheletul rămânând echilibrat static, clasic în esenţă. Tocmai acest contrast între liniştea construcţiei şi violenţa modelajului redă un dinamism, o tensiune pe muche de cuţit şi un mister ca în cazul capului intitulat Milos sau în Cuplul divin, sculpturi de mici dimensiuni dar care s'ar preta cu uşurinţă la mari dimensiuni. Construcţia simetrică de esenţă arhaică este agitată în scoarţă, elementele fiind doar sumar indicate.

Amintim de câteva interesante portrete, gen pe care Vlad îl cultivă dintotdeauna, desluşind esenţa fizionomiilor, şi din care detaşăm portretul în piatră al lui Ionescu, ca un cap holbat de lăcustă sau portretul lui Eliade, tot în piatră, ca un enigmatic ou...

Expoziţia este completată de un ciclu de colaje — reliefuri scrijelate în hârtie de gravură sau hârtie sugativă, deobiceiu pe două tonuri de alb şi culoare.

Şi înfine: în două vitrine, remarcabile mici sculpturi, preţioase ca nişte bijuterii, făcute la urmă, ca o răsplată, pentru sine şi pentru noi. Unele în bronz, altele după un model în ceară, tehnică numită dealtfel « cire perdue », ca acel emoţionant «Puişor», rotund şi neîndemânatec.

După ce am mângâiat cu ochii şi cu mintea aceste sculpturi, suntem îndemnaţi să distingem anume caracteristici care definesc în esenţă o creiaţie plastică. Prin ce această operă se distinge din furnicarul din ce în ce mai complicat, mai obositor al artei actuale? Ce cuvinte cheie ne vin în minte după contemplarea sculpturilor lui Vlad? Pentru mine, cuvintele: pământ, autentic, românesc, emoţional. Este o artă încărcată de emoţie, ieşită din vibraţia trezită din contactul cu pământul, contact pe care, credem, fiecare Român îl posedă undeva. Şi această parte nimic nu o poate distruge, nici măcar distanţa. Suntem născuţi dintr'o rădăcină înfiptă adânc într'un pământ secular, ne-am născut cu acest noroc pe care nu trebuie să-l pierdem.

În curtea Centrului American de pe Bd Raspail, primăvara aduce miresme înnoitoare. În fundul curţii, atelierul. Aici, tineri din toate colţurile lumii vin să înveţe sculptura. Răsturnate pe iarba proaspătă, câteva din pietrele lui Vlad, masive. Simţim o linişte şi o împăcare, privilegiu rar.

NATALIA DUMITRESCU

Numele Nataliei Dumitrescu radiază pentru noi o complexitate de imagini printre care : în primul rând aceea a unui nume important în pictura abstractă, apoi aceea a unui nume venit de la «noi», şi în al treilea rând aceea a unei artiste femei, care se situează printre rarele exemplare care au parvenit să se impună pe plan internaţional.

Natalia Dumitrescu soseşte la Paris în 1947, adică imediat după război. Parisul oferă în acea epocă peisajul unei lumi artistice «în fierbere», complexe, în care numeroase tendinţe se întrepătrund, coexistă, dar convergând toate spre nevoia găsirii unor soluţii noi: după experienţa tragică a războiului, o necesitate de reînnoire se afirmă.

Arta abstractă axată pe două linii: una derivând din geometrismul lui Mondrian, cealaltă din visarea lui Kandinsky, — caută noi puncte de sprijin, filtrând moştenirea acestor două personalităţi. Căutările artiştilor abstracţi de după război se mai umanizează, se încălzesc, caută chiar puncte de sprijin în realitate, corespunzând unei noi forme de sensibilitate.

Pictura Nataliei Dumitrescu, credem, s'ar situa cam pe această zonă de căutări. Universul ei pictural ne apare de un lirism structurat. Fiecare din picturile sale se impune prin prezenţa unei construcţii sugerate dar solide, amintindu-ne fie furnicarul ordonat al stelelor, fie de germinaţii citadine văzute din înălţimea unui sbor. Există o anumită candoare, o prospeţime în jocul acestor cadrilări repetate la infinit, jucate ritmat, când concentrându-se ca în focare magnetice, când dispersându-se liberând spaţiul. Este o artă de optimism, de echilibru aproape clasic, în care forţa şi fineţea se completează.

La Galeria Raymonde Cazenave, Natalia Dumitrescu expune o serie de guaşe, desene şi litografii produse între 59 şi 74. Impresia este de firesc, de spontaneitate şi termenul de farmec n'ar fi deplasat. Avem imaginea unui univers familiar, a lumii care ne înconjoară, transfigurată, decantată prin prisma de poezie purificatoare a artistei. Mijlocul de expresie al desenului liberează şi mai mult tuşa spontană, elementele sunt răpite într'un dans voios, dans condus cu măestrie în care spirala alternează cu pătratul, simetricul cu asimetricul, şi tonurile cântă în subtile variaţii.

Natalia Dumitrescu s'a născut la 20 decembrie 1915 la Bucureşti. Este diplomată a Academiei de Belle Arte din Bucureşti în 1939. Soseşte la Paris în 1947, unde întâlneşte pe C. Brâncuşi. Numeroase expoziţii personale sau de grup în întreaga lume constelează o activitate plastică prodigioasă. De menţinut în 1955 — premiul Kandinsky, care o face cunoscută, şi în 1957 — Premiul Amatorilor şi Colecţionarilor de Artă. În 1960, în urma expoziţiei la Galeria del Naviglio la Milano, N. D. se afirmă ca un reprezentant important, cu personalitate rotunjită, a ceeace se numea « L'Ecole de Paris ».

Critici de marcă i-au consacrat studii importante. Nu rareori pictura i-a fost comparată cu muzica, cu arhitectura. André Rolland de Renéville scrie într'o prefaţă: «Tuşele puternice şi pure ale Nataliei Dumitrescu ne fac să ne gândim la cele ale unui pianist ideal care ar fi avut puterea magică de a fixa în spaţiul nostru interior, sub formă de puncte fierbinţi sau de minuscule dreptunghiuri colorate, notele pe care tocmai le-a cântat, şi pe care deobicei spaţiul şi timpul nu le pot reţine. Fiecare din tablourile sale are frumuseţea unei fugi solidificate pe care am putea s'o luăm în mână şi s'o auzim în acelaşi timp. »

Aşa cum criticul Gualtieri di San Lazzaro o constată în prefaţa catalogului expoziţiei de faţă, N. D. are meritul de a-şi continua drumul drept, cu fervoare şi simplitate, prin confuzia lumii artistice actuale.

Mai 74

SANDA NIŢESCU

ȘTEFAN NENIȚESCU: «ANI»

Complexă și insezisabilă personalitate, poetul însuși, Ștefan Neniţescu apare într'un cât de firav volumaș miluit de editura Minerva-București cu un tiraj de șapte sute treizeci de exemplare. Modest și ascuns, subt aparențele de promovare girată de Al. Philippide, nu riscă să le cadă subt ochi mai mult decât lucrătorilor din tipografie, mai singuri beneficiari ai alegerii lui Dinu Pillat din filele autorului, subt numele de *Ani*. Deși nu e decât o promisiune, nefăcută, a publicării viitoare a demersului poetic echivalent cu întregul sistem pus să meargă ca unul de orlogerie de Șt. Neniţescu — măsură zilelor și nopților (din amintire: «cum fiecare astăzi iarăși ieri e»), — permite totuși un sbor pe subt sborul lui, căruia cerul îi ajunge. Și încă-i mai rămâne, ca să arunce câte un reflex, câte un fulger, câte o rezonanță. Iată-l contemplativ:

Și chiar dacă-s nouri grei, sau e beznă'n slăvi,
prin vinul de chihlimbar întrevăd lumini
pe Tireniana mare —
o dungă lucie.

(din «Ode Italice»)

sau atent foșnetelor, semnificațiilor:

Aud cum pe tăcere viu se-ascute coasa.
Iar adumbrirea fioroasă
tot crește;
ca o stafie mă pindește...

...aud cum în tăcere lung se-ascute coasa.

(din «Vrajă»)

recules:

vînt —
rece bate, șfios; clopote larg sună: e ziuă și
zilei dau înțeles, căci înțeles este'n credință doar.

(Lună albă)

Ecouri filtrate eminesciene pregătesc o familiaritate de verb cu (distanțele în poezie sunt și mai iluzorii decât acelea geografice) Mallarmé și Ion Barbu.

Cît mă turbur că mai preget,
logodit cu zările,
dorul, un inel în deget,
cînd mi-așterne mările
. . . . . .

(Inel)

poate duce la cadența tăioasă:

Dușmani, pizmașii lași cădelniță ți
cu ponegriri atît au prididit:
prin rea credința lor inveterați
silex fidelității m'au zidit.

(Azurul)

Un «Proverb» al ritmului:

Ornice, n'astupi
vremea, ticăiești:
trîntor, cicălești
clipa'n ceasuri stupi.

cedează pasul amărăciunii despuiate, închisoarea nescutind artistul:

Singurele gînduri,
singurele vise,
oasele pe scînduri,
vorbele închise.

Zilei în odaie,
ceasurilor grele,
singurele paie
umbra de zăbrele.

O adun căci spuma-i
lumii cea de-afară,
cînd aici e numai
rugă pentru țară.

(Umbră)

Sonetul, în închisoare, era totuși forma în care, substanțial și ciclic, s'a turnat cu preferință — spre delectarea singură poetului — săgetarea luminii strânse subt pleoape:

Nu! — Însă nici tăgăduiri, nici veste:
nepăsătoarea-mi grije'n ușurință,
sau teama drămuită, cu silință,
cînd sborului aproape umbra-i este,

din scufundat văzduh, dar care creste
atinge pe pămînt, și'ntr'o privință
contur de apă-i (dedesubt știință
de oglindiri, prea iuți!) sub gîndul peste

aceeași curgere, prea mai, nu zace,
decît nimic, mult soare'n ridicare
de spaimă'nsprintenită-mi vindecare,

plutind genire — din căderi — se face
pleoapelor, cît negrului greu grele,
boltire'n frîntul unghi de rîndunele.

(Desen)

Câteva versuri din «Geluituri», cu care se încheie acești «Ani»:

cleștarele'nchinări pur cer acvarii
umflate-ți velă, prinsele fuioare
ca lîna vrunor miei d'un mărăcine,
căci forma'n emotiv stă mistuire...

...și mîntuire
curg nod cu nod pe negre quindecine
misterelor din cele trei rozarii.

(CXXIII)

pecetluiesc o poetică mai presus creștină.

Redarea tuturor acestor versuri este o încercare de dare spre o citire aproape de nerealizat pe text imprimat a câtorva din acelea strălucind în culesul poeziei românești — și, dincolo de această antologie și de «filtrarea ei, Ștefan Nenițescu spune încă multe:

sus, luna scoate, proprie-și custură
imensa-i pepinieră de-aventură...

Paris, Iulie 1974

George TOMAZIU

CREAȚIE ȘI AMĂGIRE LA C. NOICA

După *Rostirea filosofică românească*, iată acum *Creație și frumos în rostirea românească* prin care Constantin Noica duce mai departe o biografie privilegiată a cuvintelor care nu este altceva decât explorarea filosofică a unui mod românesc de a fi în lume. Nu e deloc exagerat a spune că aceste două volume reprezintă fenomenul major de cultură dela război încoace. C. Noica este — o știm — cea mai mare șansă filosofică a noastră, după ce o alta — pe aceeași linie de « ispitire » a cuvintelor, l-am numit pe Mircea Vulcănescu, — a fost sacrificată cu o criminală nesăbuire. Dar nici această a doua șansă nu este cinstită în România cum s'ar cuveni: mai mult tolerată decât celebrată, oarecum în umbră ca și cum gândirea autentică n'ar putea să se manifeste decât într'un fel de suspectă semi-clandestinitate, în condițiile actuale din țară.

Suntem deci convinși că aceste două cărți ale lui C. Noica sunt temei și popas de meditație în cultura românească. Dar, în același timp, nu ne este ușor să vorbim despre ele. Există la C. Noica un fel de capcană a simplicității. E unul dintre rarii filosofi care pot renunța la tehnicitatea limbajului de specialitate, făcând din filosofie un basm. În substanțialele sale texte, cuvintele curg precum o apă limpede în care vezi lesne și până la fund, de parcă te-ai oglindi cu gândurile, toate, în ea. Dar când vrei să te oprești pentru a cântări îmbogățirea pe care ți-au adus-o, îți dai seama că nu poți opri cursul apei și că, asemenea versurilor populare pe care le citează autorul, ți-ai dat cuvintele « la toate trăznitele ». Înseamnă mai simplu că ceea ce autorul a scris în cele 180 de pagini ale cărții din urmă, nu poate fi în niciun fel rezumat, că niciun pasaj din aceste aventuri ale cuvântului nu este indiferent. Orice Român care vrea să știe de ce vorbește limba pe care o vorbește și ce ascunde ea sub aparențele cotidiene de comunicare, spre ce orizonturi îl duc cuvintele pe care le rostește și spre ce trecut îl cheamă, orice Român care vrea să se « lămurească » — în sensul pe care C. Noica îl dă acestui termen — trebue să citească această carte de temei existențial și poetic.

Acestea fiind spuse, să ne fie totuși îngăduite câteva reflecții. Cartea ni se pare a se situa sub semnul paradoxului *cumplit* — în sensul originar al termenului, *complet*, pe care ni-l amintește autorul. C. Noica își pecetluește cartea cu următorul motto din Eminescu:

« ... această parte netraductibilă a unei limbi care formează adevărata ei zestre de la moși-strămoși, pe când partea traductibilă este comoara gândirii omenești în genere. Precum într'un sat ne bucurăm toți de oarecare bunuri, cari sunt ale tuturor și a nimănui, uliți, grădini, piețe, tot astfel în republica limbelor sunt drumuri bătute care sunt a tuturor — adevărata avere proprie

o are însă cineva acasă la sine; iar acasă la dânsa limba românească este o bună gospodină și are multe de toate. »

E deci dela sine înțeles că C. Noica întreabă cuvintele din gospodăria românească, cele intraductibile care nu se pot plimba pe ulițile universului și nici în grădinile lumii, nerelevându-și semnificațiile decât sub un singur cer. Până aici niciun paradox atâta vreme cât C. Noica vrea să ne desvăluie pe noi nouă înșine. Dealungul cărții, îl simțim însă preocupat de șansa acestor cuvinte de a ne reprezenta în lume și mai ales de a aduce în lumea nouă care se pregătește « lămurirea » lor. Sau cum spune C. Noica: « Se poate atunci vorbi românește în noutatea lumii ». Mai mult sau mai puțin ascunsă, o obsesie străbate cartea: aceea a intrării culturii românești în universal. Poate că numai la tânărul Cioran, care reclama pentru România « populația Chinei și destinul Franței », nostalgia acestei integrări majore în circuitul valorilor universale să fi fost atât de puternică. Un astfel de salt nu se poate însă săvârși numai prin încordarea voinței, el rezultă dintr'un adevărat miracol al coincidenței între momentul în care o cultură are ceva de spus lumii și acela în care lumea este deschisă să primească. Obsesia nu e deci inocentă și-l duce pe C. Noica spre câteva iluzii dăunătoare lucidității filosofice și, la urma urmei, nu numai filosofice. De pildă, el presupune că România ar fi azi ridicată « la istoria majoră ». Că, într'un sens, primul pas este făcut, al doilea urmând să fie săvârșit de creatorii de cultură. Nu aici și acum vom discuta temeiul unui astfel de optimism. Dar nu ne putem împiedica să constatăm că tocmai acest temei lipsește. Presupunem că C. Noica se referă la politica externă a lui Nicolae Ceaușescu. Această politică e — să spunem — mobilă și se soldează prin multe, foarte multe călătorii. E oare deajuns pentru ca unui gânditor astfel de deplasări să i se pară a se confunda cu istoria majoră? S'au înregistrat incursiuni ale unor state mici în « istoria majoră » care au amenințat cu sdruncinarea un imperiu: Ungaria în 1956, Cehoslovacia în 1968. Pentru oricine are cultul istoriei, sau numai simțul ei, e evident că aceste țări făceau atunci Istorie. Dar ce au comun cu astfel de momente manifestările diplomatice ale României? Optimismul sau naivitatea filosofului să fie atât de mari încât să confunde limbajul convențional al cancelariilor diplomatice cu limba « istoriei majore »? Pentru un biograf al cuvintelor de sensibilitatea lui C. Noica, pentru un seismograf al lor, asemenea confuzie e de neînțeles.

Surprindem în voința de optimism a lui C. Noica ispitiri și mai primejdioase. Ca atunci când, analizând diferența dintre cuvintele *muncă* și *lucrare* (lucrarea doar fiind creatoare), vede întregul popor român trecut, ca prin miracol, dela stadiu de cazną și pedeapsă al « muncii », la acela de creație al « lucrării ». El scrie :

« Poate că aceasta și era istoria Românilor la care se va fi gîndit Bălcescu: una în care un popor se poate ridica dela munci la lucrări. Biruit-au, acum lucrarea asupra muncii și cîștigul în sînul lucrării ».

Cititorii din România care cu toții « muncesc » în sensul analizat de C. Noica și niciodată, în cazna lor, n'au fost mai departe de « lucrare », vor măsura lesne imensa amăgire a filosofului.

Citindu-l sub acest unghiu pe C. Noica, nu poți să nu-ți spui c'a existat probabil un moment în gândirea și existența lui când a adoptat voit și cu toată sinceritatea o atitudine intelectuală optimistă și că totul decurge de aici: încrederea sa fără de umbră în cuceririle tehnice, în viitorul omenirii și — ceea ce e mai grav — în prezentul ei. Cibernetica — un salt calitativ; omul pe lună — început de eră nouă. Fără a împărtăși neapărat îngrijorarea anumitor intelectuali occidentali ce cumulează mitul rousseau-ist al « bunului sălbatec » cu refuzul tehnologiei și cu nostalgia baricadelor, nu i se pare mai puțin că veacul stă cel puțin în cumpănă între oroarea concentraționară — la care l-a dus poate

tocmai optimismul progresului moștenit din secolul trecut — și perspectivele prometeice pe care i le-ar deschide știința dacă gândirea n'ar fi rămas prizoniera unor concepte învechite. Pentrucă important nu este numai să ajungi în lună dar să te și gândești ce aduci acolo. Sau, cum ar spune C. Noica, ce cuvinte iei cu tine?

Nu în cadrul unei cronici am putea răspunde la o astfel de întrebare. Ne ajunge deacamdată să ne bucurăm că C. Noica a redat gospodăriei românești câteva din neprețuitele-i bogății. Că le vom duce sau nu cu noi într'o zi în lume ni se pare, contrariu lui C. Noica, subsidiar. Pentrucă nu optimismul sau pesimismul nostru o va decide ci pătrunderea cu adevărat în istoria majoră care n'avem cum să știm când se va întâmpla și dacă se va întâmpla. Nu e în fond, toată deosebirea între *închipuire* și *întruchipare?*

Monica LOVINESCU

TITUS MOCANU ȘI MORFOLOGIA ARTEI MODERNE

Cartea lui Titus Mocanu, apărută anul trecut în editura *Meridiane* și intitulată *Morfologia artei moderne* urmărește să cuprindă într'o privire de sinteză manifestările atât de diverse ale fenomenului plastic contemporan, să-i deducă și să-i expună structurile de bază.

Titus Mocanu, autorul studiului despre sublim apărut în 1970, este un intelectual riguros, de formație logico-matematică, înclinat spre ordine și metodă. Această rigoare îi interzice lui Titus Mocanu să se lase furat de aventura stilului, de notații eseistice, cu un cuvânt de tot ce ar putea știrbi caracterul de demonstrație al studiului său. Tot ea îl face să prefere termenii strict tehnici chiar acolo unde vorbirea profană i-ar fi putut pune la îndemână sinonime. Dacă acest limbaj științific sporește precizia, el reduce fără îndoială audiența; puțini vor duce cu consecvență până la capăt această substanțială carte a cărei lectură te obligă să revii nu odată asupra unei pagini sau chiar a unui întreg capitol. E adevărat însă că limbajul științific permite expunerea unor idei îndrăznețe a căror prezență ar fi putut să pară, altminteri, alarmantă.

Închizând *Morfologia artei,* martorii dramelor culturale prin care a trecut România în ultimii treizeci de ani își vor reaminti modul în care era tratat fenomenul artei contemporane la noi prin anii 50-60, toate invectivele cu care era gratificat; își vor aduce aminte agresiva opacitate oficială față de tot ceeace contrazicea canoanele realismului socialist, vegheat cu strășnicie de polițiștii culturii. Distanța ce separă pamfletele acelor ani de lucrarea lui Titus Mocanu, întreprinsă în spiritul celei mai serioase angajări științifice, mi se pare apreciabilă. Nu știu dacă arta cinetică sau cea serială își vor găsi locul în spațiile expozițiilor oficiale de la București, dar faptul că o carte apărută acolo tratează asemenea forme ale artei drept manifestări inerente spiritului contemporan, că arta modernă devine — fie și sporadic — obiect de înțelegere în loc de a fi țintă de batjocură, e cât se poate de îmbucurător.

Postulatul de la care pornește Titus Mocanu este că civilizația și cultura, aceste două moduri de reacție ale spiritului uman, se întrepătrund și se condiționează. « De aceea, o cercetare riguroasă a fenomenului plastic modern nu poate face abstracție de tehnologia și știința epocii actuale. » Asistăm la o mutație a felului de a concepe și de a realiza arta. Odinioară arta plastică se mulțumea să imite, cu ajustările de rigoare, o realitate pe care i-o puneau la îndemână simțurile. Astăzi, microscopul, geometriile pluridimensionale, cercetările teoretice ne oferă diferite straturi ale realului, la fel de îndreptățite de a-și găsi expresia în opera de artă. Dacă odinioară receptarea artistică se baza pe stări de înțelegere mimetică, pe o mobilizare a factorilor sentimentali, dacă spectatorul se înduioșa, se cutremura sau se bucura, astăzi — spune Titus Mocanu — orizontul ultim al fenomenului artistic apare definit mai de grabă prin faptul uimirii în fața abstracțiilor survenite în lumea posibilului. Sau, în cuvintele esteticianului Bense: « Stadiul estetic este, în arta clasică, o problemă a afectului; în arta modernă el este însă un rezultat al reflexiei spirituale. »

Dar, acestea fiind spuse, care sunt formele fundamentale ale creației plastice contemporane? Care este criteriul ce permite o clasificare riguroasă a lor? Titus Mocanu întreprinde această clasificare pe temeiul structurilor de comportament, adică (într'un limbaj mai direct care ar sacrifica din precizie) pe diferitele moduri ale ființei umane de-a lua contact cu ceeace se petrece înlăuntrul și în afara sa.

Titus Mocanu propune șase asemenea forme ale artei și le consacră, pe rând, câte un capitol: forme geometrice, seriale, dinamice, fantastice, obiectuale și capricioase. Aceste forme care se combină sau se contrazic înregistrează pornirile contradictorii ale psihicului nostru profund, prins între știință și mit, între vis și precizie; contradicții despre care ne vorbiseră pe limba și la vremea lor Nietzsche și Jung. Arta, în mereu alte realizări, exprimă aceste adânci impulsuri antinomice. Lărgirea lumii formelor, consființirea unor moduri de expresie care nu au fost presimțite mai înainte, constituie preocupări centrale ale artei timpului nostru.

Pentru Titus Mocanu, ca pentru atâția alții, civilizația tehnologică este o realitate, ei nu-i mai poate corespunde o cultură alcătuită din forme trecute. Ca urmare se cere, se impune să fim la curent cu cultura de pretutindeni, fără discriminări înguste și ridicole. Dacă îngăduim să vină spre noi aparate moderne alcătuite pe toate meridianele globului, se cade să dăm acces — fie și doar spre a le cunoaște — produselor culturale de pretutindeni. Titus Mocanu spune o frază asupra căreia nu știu câți se vor fi oprit, dar care ar merita să fie săpată în marmoră la intrarea *Casei Scânteii:* « Necesitatea cunoașterii realizărilor culturale în lumea întreagă devine tot atât de imperioasă ca și înțelegerea formelor existente în cadrul tehnologiei. »

Apropierea culturii de civilizație nu se petrece, desigur, fără primejdie. Tehnologia pune la îndemână expresiei artistice diversele ei materiale și mijloace, dar în același timp ea tinde să devină autoritară, să înghită arta, să se transforme în tehnocrație. Constatăm, de pildă, în arta contemporană, o orientare evidentă către folosirea simbolisticei științifice. Până la ce limită, se întreabă autorul nostru, poate continua acest proces fără a altera esența artei? Pe de altă parte se ridică problema dacă o artă a spațiilor abstracte și imaginare (pentru a lua un singur exemplu din formele dominante astăzi) mai poate fi o artă pentru toată lumea sau dacă ea e destinată să rămână apanajul unor cunoscători privilegiați? Însăși cartea lui Titus Mocanu, carte pentru specialiști în ciuda faptului că pledează pentru o artă a tuturor, ne face să ridicăm această problemă cu și mai multă insistență. « Ca să creiezi în termenii civilizației contemporane — spune Titus Mocanu — este o chestiune de mare răspundere. »

Rostite prea des, adevărurile se demonetizează. Auzindu-le mereu, urechea refuză să le mai înregistreze, dar ele nu încetează de a rămâne valabile. Mă gândesc în speță la ideea dispariției naturii din viața omului modern, acest prizonier al marilor metropole silit să trăiască într'o lume de sticlă, de beton și oțel. Unul dintre rosturile artei moderne ar fi de a se îndrepta spre aceste regiuni pentru a le oferi un succedaneu, în lipsa naturii, configurându-le în « tipare estetice ». Pentru a creia ceeace se chiamă un *ambient,* o înconjurime în locul celei cu care părinții și predecesorii noștri fuseseră obișnuiți.

Intelectual de vastă erudiție, Titus Mocanu nu se sfiește să și-o arate, uneori — poate — cu ostentație. Așa de pildă, vorbind despre doctrina *Einfühlung*-ului, adică a participării estetice prin însimțire (doctrină în părăsire astăzi și fără legătură imediată cu obiectivul cărții), Titus Mocanu ne spune

că ea se realizează în operele lui Lotze, Lipps, Siebeck, Robert Fisch, Volkelt, etc... Nemulțuminde-se doar cu atât, ne dă la subsol treisprezece rânduri de titluri cu literă mică a căror lipsă nu ar fi văduvit cu nimic imaginii noastre despre carte și despre erudiția autorului, dimpotrivă. Ar fi să-l șicanăm pe Titus Mocanu, și nu o merită, semnalând mici scăpări de condei care duc uneori la fraze ininteligibile, ca de pildă la pagina treizeci unde citim: « în alternativa mitică actul de alegere este restrictiv și capricios, în schimb deschiderea simbolică este largă și cu totul neprevăzută ».

Ne miră doar că din corpul nenumăratelor referințe, uneori adiacente, lipsesc tocmai cele privind noul curent estetic italian, ilustrat prin personalitățile lui Pareyson și Eco, primii care să se fi ocupat în mod sistematic de aventura artei moderne în domeniul posibilului. Și ne mai miră iarăși că dintr'o lucrare de asemenea nivel lipsește indexul.

Multă satisfacție dă ușurința cu care Titus Mocanu circulă peste veacuri, într'o echilibristică fără greș, de la Aristotel la Heidegger (pentru care pare să aibă o secretă afinitate, chiar atunci când îl respinge), de la Ficino la Niculai Hartmann, de la Plotin la Bense și la ultimele cărți de specialitate ale anului, făcându-ne să pricepem că teoriile cele mai noi își au rădăcinile în trecut, în sensul că ele răspund unor sugestii și unor întrebări de mult formulate. Titus Mocanu leagă peste milenii pariul artei moderne de estetica lui Plato care respingea teza *mimesis*-ului, adică a imitației (în dorința sa de a surprinde esențele), și țintea la desacralizarea artistului. « Drept urmare, o nouă formă a modestiei străbate gândirea artiștilor de mare răspundere intelectuală. »

Știm astăzi, fără doar și poate, o mulțime de lucruri neștiute înainte, cunoștințele noastre au sporit în mod spectaculos în vreme ce certitudinile noastre sunt în continuă scădere. Experiența pe care o trăim e dramatică, depinde poate de noi ca ea să nu devină tragică. Așteptăm, în toate domeniile, o lume cu mai multă ordine, mai adânc străbătută de sensuri. Dar să dăm cuvântul, în încheiere, tot lui Titus Mocanu, autorul acestei cărți care ar fi făcut cinste oricărei mari case de editură occidentală: « Problema se pune arzător în epoca noastră. Am ajuns cu examenul analitic până la cele mai subtile implicații cu putință. Și este neîndoios că stăpânirea din ce în ce mai evidentă de către noi a legilor care guvernează amănuntul ne face să avem, și în artă, o mai mare încredere în experiența și în capacitatea spiritului critic de a disocia faptele. Dar timpul ce vine nu mai poate fi cel al analizei. O nevoie imperioasă de noi sinteze se cere împlinită și această necesitate nu apare numai în sfera cunoașterii ci și în cea mult mai complicată a creației artistice. »

Ion OLARU

« FEȚELE TĂCERII » DE AUGUSTIN BUZURA

« N'am făcut altceva decât să-mi dau osteneala să nu mint » — spune personagiul principal din romanul lui Augustin Buzura: *Fețele Tăcerii*. Și mai departe: « Oricând e momentul adevărului, dreptății, sinceității, și mai mult ca oricând e *acum*. Se poate și trebue să spunem deschis totul. Eu am spus puțin, dar e numai începutul ». Și, în sfârșit, în finalul cărții: « Începem drumul împotriva fricii, a lașității, a amînării. Am încercat să spun ce cred și e abia începutul ».

Acest *început* reprezintă în literele românești din clipa de față un eveniment.

Fețele Tăcerii aparțin bine înțeles — dată fiind valoarea autorului — esteticului, dar îl depășesc pentru a se instala în etic, sau, mai precis, în adevăr. Una dintre cele mai bune cronici ce au fost scrise asupra acestui roman, purta drept titlu, parafrazând pe acela al romanului, « Fețele adevărului ». Și e singurul punct asupra căruia nu suntem de acord cu Nicolae Manolescu, a cărui analiză este, altfel, și riguroasă și inspirată. Deoarece, adevărul este aici unul și indivizibil chiar dacă, pentru a ajunge până la el, Buzura ne propune și o versiune a lui contrarie. Obsesia adevărului — temelie a romanului și trăsătură caracteristică a lui Augustin Buzura — este atât de totală încât cele două versiuni ale faptelor oferite, prima de activistul Radu, făuritor al colectivizării, a doua de victimele lui, prin gura lui Carol Măgureanu, nu ajung la o relativizare a adevărului, la o fărâmițare a lui, cum logic ar fi trebui să se întâmple, ci la întărirea convingerii că, în fond, victimele au dreptate, iar nu Radu chiar dacă șansa spovedaniei este dată tuturor. Atitudinea naratorului Toma este semnificativă din acest punct de vedere. În cursul anchetei în care se lansează pentru a descoperi adevărul asupra colectivizării în satul din Arini, iritarea lui este tot atât de constantă când îi vorbește socrul său, Radu, care caută să-și justifice (dealtminteri cu un inimitabil accent de sinceritate și cu o umbră de patetism), pe cât îi este de clară adeziunea dealungul monologului lui Carol. Atitudinea lui Toma este, în ea însăși, o judecată.

Singurul lucru care ne poate lăsa impresia imparțialității este nuanțarea (estetic atât de reușită) a personagiului lui Radu, activistul. Un scriitor de valoarea lui Augustin Buzura, chiar atunci când face realism, renunțând în bună parte la procedeele mai moderne din precedentul său roman *Absențîi*, nu poate cădea în capcanele și clișeele fostului realism socialist, oferindu-ne personagii negative și pozitive. Dacă însă Radu nu este monstruos — și nu este — atunci monstruos a fost sistemul care a dat unui om putere de viață și de moarte asupra

semenilor săi, după cum i-a dat și justificarea bunei credințe printr'o teorie simplistă, printr'o dogmă care a îngăduit și a justificat totul : dela neomenie la crimă. Cu cât Radu dobândește verosimilitate și devine scuzabil, cu atât sistemul care i-a îngăduit lui și altora asemenea lui să ia puterea absolută, își pierde orice urmă de justificare istorică.

Adevăratul titlu al cărții este cel dat de autor: *Fețele tăcerii*. Carol, victima, spune, vorbind despre satul de azi:

« Primul pas spre eliberare este să nu minți, să spui ce crezi. Cât despre consăteni... Uită sau se fac? [...] Eu cred că deocamdată zidurile astea frumoase, hainele oamenilor, zîmbetul și glumele lor sunt pentru unii și un fel de fețe ale tăcerii ».

Și Radu, activistul:

« Sigur toți tăcem; că taci de frică, de tristețe, de lene, tăcerea e una și aceeași: cauzele sunt diferite. Ești închis în tine ca o bombă, îți păzești vorbele. Dar uneori crăpi, izbucnești, te ia gura pe dinainte și-ți dai drumul, nu-ți pasă, se duce dracului judecata, nu mai poți suporta greutatea tăcerii ».

Iar naratorul, gazetarul Toma:

« Am multe șanse pentru a mă schimba, a începe viața într-un fel dela capăt, indiferent de risc. Riscul? Ratarea pe care, oricum, am simți, ce vrei. A nu încerca să spui, împotriva tuturor dacă e cazul. Nu e comod, dar asta are importanță? Tăcerea ar trebui să mă incomodeze, a mea și a altora. Răul fundamental, indiferența și ignoranța există [...] și mai există lenea, amînarea, îngrozitoarea amînare. Mîine, mereu mîine. Întotdeauna mîine. Niciodată, *acum, imediat* ci mîine [...] De ce mereu, la nesfîrșit, mîine »?

Fețele Tăcerii înseamnă deci ruperea acestei tăceri, *azi, acum,* în loc de *mâine*. Și deaceea titlul e în sine o propunere etică și deaceea publicarea unui astfel de roman reprezintă, cum spuneam, un eveniment.

Desigur au existat *F* și *Vînătoarea Regală* de D.R. Popescu și le-am subliniat, la timpul cuvenit, importanța. Dar o anumită latură fantastico-vizionară — atât de rodnică pe plan literar — putea să învăluie, pentru unii, limpezimea adevărului. Desigur au existat și *Moromeții* lui Marin Preda, în care însă analiza pasionată și pasionantă a bătrânului Moromete, lăsa mai puțin loc faptelor în sine să se desfășoare. Pe când în *Fețele Tăcerii,* într'o proză albă și aspră, realul nu-și pierde nimic din concretul său, are prioritate asupra personagiilor care nu fac decât să-l desvăluie. Până și neglijențele de stil, asperitatea unei vorbiri cotidiene întru nimic transfigurată sau, dimpotrivă, satirizată, par a sluji același proect: transmiterea precisă a celor petrecute.

De fapt, măcinătoarea patimă a dreptății, incapacitatea fundamentală de a uita, care-l definesc pe Buzura, îl înrudesc cu un scriitor mai ales, cu Paul Goma. La amândoi, menirea scriitorului pare a fi, înainte de toate, de a asigura prin memoria exactă a celor întâmplate, supraviețuirea morală a întregii colectivități.

Există în *Fețele Tăcerii* de Augustin Buzura nu un singur roman — al colectivizării — ci cel puțin două: al colectivizării de ieri și al intelectualului neadaptat la moravurile de azi din România, al nonconformistului care nu poate respira în atmosfera îmbâcsită de arivisme, lașitate, lăudăroșenie și uitare a trecutului care împânzește mai ales mediile intelectuale. Acest roman din urmă prelungește subiectul sau mai curând obsesia precedentei cărți a lui Buzura, *Absenții,* și cu el vom începe.

Nu înainte însă de a schița subiectul acestui roman pe care pentru comoditatea analizei îl împărțim — puțin arbitrar totuși — în două.

Un gazetar, Toma, în plină criză existențială (pentru că este obligat să scrie altfel decât îi dictează și conștiința și realitatea) primește vizita tatălui femeii cu care trăește venit să-i ceară sprijinul. Socrul său, Radu, fost activist

notoriu și care a realizat colectivizarea în satul Arini, azi scos la pensie, se crede persecutat de victimele sale, mai ales de unul dintre supraviețuitorii familiei Măgureanu — Carol, care i-ar fi dat foc casei. Îi cere deci lui Toma să intervină pe lângă unul dintre puternicii zilei spre a fi sprijinit într'un proces în care nu va dispune de dovezi. Toma se duce în satul Arini pentru a avea și o altă versiune a faptelor, pentru a reconstitui trecutul și după spusele lui Carol Măgureanu. Până la sfârșit se va dovedi că în fond Radu nu vrea atât acest proces spre a dobândi încă o răzbunare împotriva Măgurenilor, cât pentru a-și clarifica socotelile cu el însuși. Radu îi spune lui Toma:

« Țin cu orice preț să luăm dela capăt în fața tribunalului povestea noastră, să vină dacă e cazul întreg satul, exact cine a fost implicat și să se pronunțe tribunalul dacă am făcut bine sau rău, să zică judecătorii dacă în principiu a trebuit sau nu să execut ordinele »...

Procesul nu va avea loc, dar cartea este ea însăși acest proces, mereu deschis.

Anchetatorul — de fapt judecătorul — este Toma. Fratele leit al eroului din *Absenții,* bolnav de cinste într'un mediu în care cinstea ține de patologie. Trădat, tot ca în *Absenții,* de prietenul său, de data aceasta Marian, care a ales calea compromisului și care-și pune întreaga inteligență în a o justifica. Cum astfel de Mariani abundă printre scriitorii și gazetarii de azi din România, e bine să-i dăm cuvântul spre a vedea cu cine trebuie să lupte un scriitor spre a-și păstra convingerea necesară și a scrie o carte ca *Fețele Tăcerii.* În câteva rânduri, prezentarea lui Marian:

« Azi a ajuns atît de cinic încît uneori mă înspăimîntă. Desigur, discutăm cu aceeași sinceritate, însă, cu timpul, parcă nu mai avem ce vorbi. »

Iată acum, fragmentar, « argumentele » lui Marian:

« Îmbată-te, e simplu. Scrie cu cîteva coniace în cap, iar dacă ești antialcoolic, cumpără-ți niște carboxine. Sau fă copii mulți. Nevastă-ta îți va cere mereu bani, tu, înstransigentul, curatul, purul, ușa catedralei de pe Athos, nu vei avea și, uite, contemplînd lista de datorii de pe masă, te apucă așa, din senin, optimismul. Nu te mai întrebi *ce* scrii, ci *cît* scrii, or asta e cu totul altceva. »

Marian el însuși n'are nevastă sau copii, dar dispune de o altă soluție pe care o « vinde » lui Toma:

« ... să n'ai, prin apropriere, alt dumnezeu în afară de șeful direct, adică să scrii cînd îți cere și ce-ți cere. [...] Bine, eu sunt o excepție nefericită. Pentru că îmi dau seama ce și cum, am ajuns deliberat la această soluție. Plus că am ceva cultură, eu îmbrac nimicul, minciuna sau ce o fi în vorbe mai frumoase, nu se vede grozav, deși, în esență, e cam același lucru. »

Pledoaria continuă și Toma îl întrerupe întrebându-l dacă nu i-e scârbă de el însuși și adăogând: « Azi-mîine, o să-mi pledezi pentru turnătorie ». La care Marian replică prin vagi teoretizări pe care le cunoaștem bine de la toți cinicii literaturii române și care s'ar putea rezuma astfel:

« Aici e poarta Orientului [...] Există momente speciale cînd demagogia ți se omologhează, cînd poți cîștiga ceva de pe urma ei [...] Și pe urmă, nu noi amîndoi sau nu numai noi doi, sîntem destinați să sfințim noțiunea de om. Chiar să vrem, n'avem cu ce o umple. Iar apoi, nu rentează. »

Pe lângă cinic, există ceea ce autorul numește « intelectualul mediu de tranziție ».

« E o specie curioasă, greu de definit, e un fel de Iuda contemporan. Obișnuit, să zicem, trăește intens drama existenței noastre, limitată în timp și așa cum mai este și cum spun filosofii, și, tot obișnuit, în momente calme, nu se sfiește să-și *afirme* gusturile, convingerile. Cînd trebue însă să le *apere*

este primul care renunță la ele, își pune cenușe pe cap; el se deszice ușor în fața oricărui *mărișor,* în fața ideii de forță. Mai mult însă, este chiar mai zelos și mai consecvent decît, să-i zic, « inchizitorul ». Te condamnă că preferi ceea ce preferă el în intimitate sau exact ceea ce a preferat pînă în clipa schimbării regulilor jocului, te pedepsește că susții exact ceea ce ar susține și el dacă ar avea curaj. Oricum frica sau conștiința propriei lor sterilități, instinctul de conservare, lenea sau educația, dumnezeu să înțeleagă, îi face uneori mai periculoși decît brutele și idioții. Nu e totuna să n'ai cultură cu să ai, dar să te porți de parcă n'ai avea. »

Mai există și « mici burghezii » care « vor o liniște idioată în care să poată dormi în voie, cu ziarul pe ochi [...] n'au nevoie să se complice, nu vor, a gîndi înseamnă a se complica, a *răspunde,* a *decide,* or ei, în afară de liniște, nu pot să hotărască altceva [...] Urîndu-se și suspectîndu-se fiecare pe fiecare, la cel mai mic pericol se adună, devin o haită și, atunci, atacă fără milă, mascați de vorbe frumoase, de lozinci [...] Sunt iertate numai nulitățile ».

Există, în sfârșit, redactorul-șef de ziar care, la orice articol mai îndrăzneț îți răspunde cu « nu e momentul ». La care Toma replică: « Adică nu-i momentul adevărului. Vreți să spuneți că-i momentul minciunii, al fugii, al demagogiei ». Sau: « Înseamnă că misiunea noastră ar fi să statutăm minciuna »?

Toma simte cât de greu îi va fi să reziste într'un astfel de climat, de unde și criza existențială dela începutul cărții: « consolările facile, entuziasmul disgrațios, cuvintele înșiruite mecanic din inerție, spălatul laș pe mîini îmi aminteau involuntar de însăilările mele numite articole »...

Criză din care ancheta pe care o va duce în satul Arini, îl va vindeca. Ancheta, sau mai precis, procesul imaginar intentat colectivizării.

Colectivizarea din satul Arini care este adevăratul subiect al romanului lui Augustin Buzura, *Fețele Tăcerii,* nu poate fi rezumată în spațiul unei cronici. În schimb, pentru ca seria de crime prin care a sfârșit prin a fi realizată, să-și desvăluie, odată mai mult, întreaga gratuitate și să-și piardă orice urmă de justificare istorică, e bine să prezentăm forțele ce se înfruntă.

Familia cea mai veche și mai înstărită din sat (dar înstărită prin propria ei muncă): Măgurenii. Bătrânul Măgureanu, ostil colectivizării, n'o refuză totuși în principiu. Își așteaptă doar băeții să se sfătuiască, înainte de a da « Cezarului ce e al Cezarului ». Iată cuvintele lui, amintite de fiul său, Carol:

« Trec și astea, ne spunea, « colosul cu picioare de lut », metafora biblică preferată, se va surpa, poporul nostru a suferit prea mult ca să n-aibe odată parte de bine. Au fost pe aici huni, tătari, turci și alt fel de neamuri, mult mai rele, și noi am rămas, nu ne-a putut scoate nimeni dintr-ale noastre. Ne pun să ne rugăm la un chip cioplit? Mă rog te faci că-l saluți, dar vii acasă și te rogi în fața Dumnezeului tău din moși-strămoși. Ne facem că ascultăm și credem ce ne spun, însă ne vedem de ale noastre. Atîția au trecut pe aici, încît nu se face să te omori cu firea [...] Ne-au furat, în decursul veacurilor pământurile [...], oile, vitele, ne-au obligat să trăim în munți, ne-au furat aurul, grînele, dar sufletul nu ni l-a furat nimeni, niciodată. »

În fața Măgurenilor, activistul trimes dela raion, pentru a le fura, lor și celorlalți, de astă dată, sufletul: Radu. Definit astfel de ginerele lui, Toma:

« De cînd îl cunoscusem, mă iritase setea lui de putere. [...] La el depistasem de mult dorința aceasta în forma ei cea mai rudimentară, cînd propriile-ți forțe needucate și necizelate le consideri legi pentru toți, cînd visezi o lume nu după chipul și asemănarea ta, deoarece te consideri unic, ci conformă gusturilor tale, o lume ascultătoare, docilă, înfricată numai de tine, o lume pe care o vrei mereu datoare cu recunoștință și admirație. Evident, nici chiar dacă și-ar fi permis toate capriciile, nu ar fi fost puternic, deoarece în paralel i-ar fi sporit și nesiguranța, frica. »

Despot în sat, trimițându-l pe Măgureanu la închisoare, obligându-i pe copii fie să se retragă'n munți unde-i va hăitui și apoi lichida, fie să se ascundă (e cazul lui Carol) într'o pivniță unde se va zidi de viu, persecutând pe mama lor până a o aduce într'o stare apropiată de demență, Radu este, la rândul lui, terorizat. N'avea nicio poftă să vină'n acest sat, dar cum să i-o spună tovarășului de mai sus, deoarece « în cîteva clipe, îți găsea, dacă dorea neapărat, rude în Australia, sau că ai fost legionar, ori membru în nu știu ce partid de dreapta. » Așa încât își lasă familia și pleacă'n satul în care a fost detașat, în țipetele soției sale: « În ăstea ți-a trebuit să te bagi? Să iei pământul dela țărani? Să distrugi atîția oameni, legea lor veche, credința? » Tremurând de alții și mai mari ca el cărora, la fiecare sosire'n sat, trebue să le pregătească primiri cu pâine și sare, aplauze și tribună (primiri al căror obicei nu s'a pierdut nici azi), Radu trăește și sub teroarea partizanilor din munți care atunci când prind comuniști îi obligă să-și înghită carnetul de partid. Șeful acestor partizani, Sterian este dealtminteri singurul personaj schematic din carte — de parcă — e o concesie sau o neîndemânare? — un personaj cu totul negativ, ar fi fost obligatoriu să existe printre « dușmanii de clasă ». În acest context, Radu, curajos și chiar aprig cu sine, va fi mai cumplit cu ceilalți, înlocuind orice urmă de omenie prin credința sa în socialism. Va plăti — dar nu pe câte a făcut — fiind pus — când se schimbă puțin vremurile — pe linie moartă de ai săi, apoi prin felul în care îl privesc și-l critică copiii lui, va fi detestat chiar și de cei pe care-i ajutase să urce. Dar pedeapsa cea mai mare va fi incertitudinea care-l macină, întrebarea dac'a făcut bine ce a făcut, și aceasta în ciuda tuturor justificărilor pe care și le găsește singur.

Dar cum e azi, la atâția ani dela colectivizare, satul pe care l-a înălțat Radu, zidindu-i în temelii atâtea victime? El însuși îl privește astfel:

« Știi ce-mi spusese Ciobanu la un chef? »: « Nu-mi trebue pământ nici să mi-l dai cu forța. Pe cine mai interesează astăzi proprietatea particulară? Mai pe nimeni. Funcția e totul. Ai funcție? Ești cineva. Ești președinte? Ai întreg pământul la dispoziție, cu oameni cu tot! Oamenii au ajuns să fie apreciați după vorbe, aici la noi și, se știe, cei ce zic și făgăduesc multe, nu fac mai nimic. Ședința iese bine, dar grîu ioc! »

Același sat văzut de țăran, devenit miner:

« La ședințe poate sta oricine, că nu-i greu să bați din palme și să caști gura, dar de muncit bine nu-i la îndemîna tuturor [...] Angajamente știu să-și ia, nu prididesc, dar grîul trebue să ți-l culeagă alții [...] Să vină elevii și muncitorii? Dar se poate? Ce-s ăștia? N-au și ei treaba lor? »

Și în sfârșit, primarul de azi al comunei declarându-i lui Toma, gazetarul:

« ... avem un sat cu oameni harnici, muncitori, entuziaști: 257 televizoare, 300 de case noi, un cămin cultural nou, etc. etc. Bună starea se poate citi pe chipul oamenilor. »

Toma îl întrerupe:

« Și-n trecut cum a fost? » — l-am întrebat ironic. « O, foarte rău — spuse el automat. Mizerie, înapoiere, exploatare. Dispuneam de-abia de doi învățători și de un sigur castel. »

Și Toma comentează:

« Dacă i-aș fi pus întrebarea tip X, mi-ar fi răspuns cu formula tip X. [...] Dar cine i-a obișnuit așa? Nu noi gazetarii? Vorbe fără viață, fără suflet, adunătură de clișee. « Sigur, au mai avut dificultăți unii, recunoaștem asta. » Dar cine poate să cîntărească acest cuvînt? Dificultate este și un cui în roata dela bicicletă, și moartea unui om. »

Întrebarea care se pune, în fond, este dacă e vorba de moartea unui om, a mai multora, sau de moartea satului în sine ca entitate spirituală pe temeiul

căreia a trăit poporul român şi prin care şi-a făurit trăsăturile specifice. Dar întrebarea această — tragică — depăşeşte cadrul romanului lui Augustin Buzura.

« Am încercat să spun ceea ce cred şi este abia începutul » afirmă Augustin Buzura în încheere. Şi pentru a spune cât mai inteligibil, a renunţat şi la factura modernă a precedentului său roman, *Absenţii*. E poate regretabil, dar există un ordin al urgenţelor. A recuceri asupra trecutului, aupra falsificărilor acestui trecut, adevărul — e o condiţie liminară a supravieţuirii oricărei societăţi. Acestei vocaţii morale, Augustin Buzura nu-i sacrifică vocaţia estetică. Solid construite, « Feţele tăcerii » reprezintă şi pe plan pur literar o reuşită chiar dacă unele fragmente şi mai ales epizodul cu mina ne conving mai puţin, simbolismul lui părându-ni-se cam artificial. Dar pe deasupra acestor calităţi şi a câtorva rezerve, există în *Feţele Tăcerii*, un foc exact al adevărului, o patimă a lui, care dau romanului culoarea lui exemplară. « N'am făcut altceva decît mi-am dat ostenelea să nu mint » scrie în această carte Augustin Buzura. Nu e puţin, dimpotrivă suntem siguri că este lucrul de care are cel mai mult nevoie literatura din România, şi dealtminteri nu numai literatura. Şi mai este nevoie să adăogăm că acest lucru este şi cel mai puţin răspândit? Iată dece *Feţele Tăcerii* ni se par o dată în această literatură şi — să sperăm — o pildă.

Ioana COSTIN

ILEANA MĂLĂNCIOIU

Ileana Mălăncioiu întăreşte şi mai mult convingerea noastră că există azi în România o lirică nu feminină, ci o lirică, pur şi simplu, făcută de femei, care poate sta la loc de cinste cu aceea făcută de bărbaţi. Nu suntem pentru o împărţire de acest gen, dar nu odată s'au ridicat voci, în critică, prin care poetesele erau nedreptăţite. O poezie care numără însă prezenţe ca acelea ale Ilenei Mălăncioiu, Etei Boeriu, Anei Blandiana, Constanţei Buzea, Victoriei Ana Tăuşan, Irinei Mavrodin, Stelei Viniţchi — pentru ca să nu citâm decât câteva nume — se poate oricând rândui pe acelaşi plan cu poezia unor Ion Alexandru, Marin Sorescu, Mircea Ciobanu, Sorin Mărculescu, Mircea Ivănescu — pentru ca să rămânem mereu la generaţia nouă.

Avem la îndemână un volum antologic al Ilenei Mălăncioiu care cuprinde cartea de debut, *Pasărea tăiată,* cum şi cele următoare: *Către Ieronim* şi *Inima Reginei.* Ultima apărută, nu ne-am putut-o procura. E destul însă, credem, pentru a ne face o idee despre o vocaţie şi o conştiinţă.

Dela început, trebue să subliniem că există în opera Ilenei Mălăncioiu două faze aproape distincte, fără ca aceasta să excludă potenţarea completării. Prima fază se contopeşte cu cartea sa de debut, *Pasăre tăiată.* Un debut care valorează, de fapt, cât o consacrare deoarece poeta impune un stil nou, situând altfel minunata zare a satului românesc care a ispitit atâţia poeţi, dela semănătoriştii naivi, până la gândiriştii tradiţionalişti, gen Ion Pillat, sau până la discobolul mitic al satului românesc, Lucian Blaga. Satul Ilenei Mălăncioiu este cufundat într'un fel de expresionism tragic, în care prezenţa poetei intervine pentru a mângâia parcă unele asperităţi îndurate de oameni, de plante şi dobitoace. Un fel de panică nerostită de a fi încă într'o copilărie podidită de taine cumplite, reci, învălue această asistentă existenţială a satului, a unui sat în care totul e vulnerabil: bieţii boi care trebue potcoviţi — potcovitul devine aproape un mister creştin — puii de cioară cărora poeta le veghează zborul, şi totul într'o atmosferă de seism ancestral: şesul « umblă s'o urmărească », « chiuitul lunii » o « înfioară », — « lătrată de toţi câinii mahalei ». Nimic pitoresc, totul într'o ceremonie aproape dureroasă. Pomeneam de *lună,* dar luna e un fel de complice activ al neasemuitului, al insolitului rănit de esenţe, ca la un Georg Trakl rătăcit într'un sat din Vlaşca. Ileana Mălăncioiu nu poposeşte nicio clipă în decorativ. Ei îi e teamă, existenţa ei e un fel de greşală mitică. « La moară » — aşa se întitulează unul din poemele ei — se macină, desigur, mălaiul — un fel de mană agonisită nu « din greu », ci cu gravitate — dar se macină, mai ales, implacabilul, nesfârşitul, timpul ca o ameninţare a neclintirii:

Întunericul e neclintit
Parc-a mers și timpul după roata morii
Și la miezul nopții s'a oprit.

Mă agăț de spițele-nghețate
să pornească roata să se facă zi
Și se subțiază și mă tem că lemnul
măcinat de ape va pieri.

Desigur că din această lume, pândită necontenit de atâtea blesteme indicibile, nu lipsesc nici apelurile la vatra folklorică a satului, în care superstiția, eresul, vraja își au locul lor. Un loc însă transfigurat de un fel de boare a povestei, de un fel de salt fantomatic într'un tărâm ciudat în care iubirea și moartea — teme înrădăcinate ale universului său liric — se consumă într'o tensiune inumană, de zei stinși, de regat îngropat. Vom cita din prima carte a Ilenei Mălăncioiu un poem — *Mărturisire* — care ne va sluji drept punte de legătură cu viitoarele două cărți care — cum spuneam — deschid un alt aevea:

Nu-mi amintesc decît că am intrat într-o pădure,
Iar o zeiță tînără aduna zilele de la noi
Și ne-nsemna pe-un copac după lumina din ochi
Ca la plecare să ni le dea înapoi.

Și n'am aflat dacă zeița a fost de vină
Sau copacul a ars de lumină,
Dar știu că semnele ni s-au amestecat
Și-am luat șapte zile din viața unui bărbat.

Și fiindcă mă temeam de mînia zeiței
M-am furișat într-una dintre ele
Să văd dacă omul acelea umblă cu viața-ntreruptă
Ori și-a pus în loc zilele mele

Mărturisesc că l-am văzut trăind
Și că zeița însăși a fost o clipă fericită
Că după-acest amestec de semne și de vieți
Știa că va scăpa nepedepsită.

Apoi ne-a înconjurat îndurerată
De parcă se temea că nu vom reuși
Să intrăm în viețile noastre
Și după șapte zile vom muri.

Acest amestec de « semne și de vieți » care străbate *Mărturisirea* poetei ne introduce în miezul însuși al celorlalte două cărți: *Către Ieronim* și *Inima Reginei*. Două cărți unice în poezia tânără românească, pentrucă ele așează iubirea și moartea, dincoace de Eminescu, în acel spațiu înalt al inaccesibilului în care murirea își caută nemurirea, în care orice iubire posibilă se confundă cu decesul ei. Luându-și drept metodă poetică — dacă poate fi vorba de așa ceva — metamorfoza și icoana, poeta își serafizează mitic și dureros iubirea, răscumpărând-o și recompunând-o prin moarte — moarte regească într'un cadru de baladă'noptată:

Nu știusem că te pot adormi
Din greșeală te-am atins, dulcele meu domn,
La capul tău stau acum și plîng
Și frică mi-e că vei muri în somn

Pămîntul e ca de cutremur prins
Sînt singură cu adevărat
Ca un clopot de argint în oasele tale
La miezul nopții bat.

Comunitate de sfâșiere, iubirea — rană izoldică — nu poate fi, în adevărul ei profund, decât senina moarte. Într'adevăr, poemul din care citâm acum se chiamă *Senin :*

Acest senin, iubite, ca ochiul tău albastru
Îmi intră în odaie cătînd-o pe moartă
Pe-un cap al scării negre ce duce nicăieri
Pe care-un număr rece al nu știu cui o poartă.

La capul celălaltul mă caută pe mine
Asemeni umbrei reci pe scară așteptînd
Dar eu m-am dus, iubite, în patul cu stîlpi negri
Pe care zece cai îl trag plîngînd.

Există în România câțiva critici — și dintre cei mai buni — care se lasă ispitiți de tehnicile noii critici, azi atât de la modă în Apus. Ne-am închipuit o clipă ce dezastru intelectual s'ar produce dacă vreunul dintre aceștia ar aplica, de pildă, metodele psiho-criticei la poezia Ilenei Mălăncioiu. Pentrucă rareori o poezie chiamă mai insistent — dar numai aparent — o asemenea metodă. Orice recurs la psiho-critică ar da naștere unui adevărat incest intelectual. Pentrucă rareori tânăra poezie românească a dat dovadă de o asemenea invitație la descoperirea unei poezii de dragoste care reface — nervalic — romantismul unui sentiment compromis de prea multă... literatură. Ileana Mălăncioiu nu face literatură, ci poezie. Și aceasta este, credem, suprema vocație a poetului adevărat.

Virgil IERUNCA

1. *EUGEN SIMION*

Eugen Simion este probabil unul dintre criticii români care au evoluat cel mai mult. Nu rapid, nici spectacular, dar nici trudit sau svâcnit. Am spune organic, dacă n'am şti că nu există nimic organic în critica literară, că în afara condiţiei liminare a talentului, tot restul este studiu, veghe a spiritului, formare şi întreţinere a gustului, exigenţă faţă de sine, mai mare decât faţă de alţii, probitate, atenţie faţă de fenomenul contemporan de acasă şi de pe alte meridiane dar, în acelaşi timp, distanţa judecăţii şi cernerii, renunţarea, mai grea decât se crede, la unele porniri polemice, dincolo sau dincoace de polemica necesară a ideii. Cu alte cuvinte şi cu mai puţină risipă de epitete, evoluţia aceasta se numeşte maturizare şi ea ni se pare evidentă la Eugen Simion în recentul său volum *Scriitori români de azi,* apărut la Bucureşti.

Cele câteva reproşuri ce i s'au adus lui Eugen Simion în presa din ţară decurg dintr'o proastă citire a titlului. Totul stă într'un articol. Scriitor*i* — spune Eugen Simion, iar nu scriitor*ii,* cum alţii ar fi vrut să citească. Volumul nu-şi propune deci să prezinte un tablou complet al scriitorilor români contemporani şi e un joc gratuit, dacă nu chiar rău intenţionat, de a trage la răspundere pe Eugen Simion pentru omisiunile, unele voluntare, altele provenind poate din unele tabu-uri ale cenzurii (mai ales în cazurile Paul Goma şi Dumitru Ţepeneag), dar pe care, în orice caz, titlul le anunţă şi justifică.

Nu e mai puţin adevărat că însăşi calitatea acestei cărţi — una dintre puţinele care, alcătuite îndeosebi din cronici publicate mai înainte, nu lasă impresia hibridă a atâtor culegeri de acest gen —, modul de prezentare în trei mari capitole (evoluţia poeziei, prozei şi a criticii literare), efortul de obiectivitate duc cu gândul spre o « Istorie a literaturii contemporane » pe care Eugen Simion ne-ar putea-o oferi într'o zi. De fapt, numai câteva trepte despart aceşti « Scritori români » de Scriitor*ii* pe care ni i-ar putea de mâine sub forma unei Istorii Literare. O primă treaptă ar fi introducerea celor omişi — indiferent de unele tendinţe polemice care mai dăinuie la autor, o a doua, unificarea metodei — în volumul de faţă unii scriitori sunt judecaţi numai pe o operă, alţii pe totalitatea evoluţiei lor, disparitatea de tratament decurgând din modul de alcătuire a cărţii: cronici apărute în presa literară. A treia treaptă e şi cea mai dificilă: cronicile au fost scrise la vârste intelectuale diferite, discrepanţa dintre ele devenind cu atât mai sensibilă cu cât în vremea din urmă Eugen Simion s'a apropiat de critica tematică a unui Jean-Pierre Richard.

În sfârşit, o ultimă treaptă aparţine utopiei. Pentru o adevărată Istorie a literaturii, Eugen Simion, ca şi ceilalţi critici din România, ar trebui să poată scrie fără sabia ameninţătoare a cenzurii. Ori, nu numai că cenzura s'a intensificat în vremea din urmă, dar, dela Tezele din Iulie 1971 încoace, militantismul primar şi-a făcut din nou apariţia. În astfel de condiţii a lupta cum face Eugen Simion, şi mai mulţi ca el, pentru menţinerea criteriului estetic, reprezintă maximum ce se poate cere unui critic demn de acest nume. Când însă substanţa unor romane — ca acelea ale lui Augustin Buzura, D.R. Popescu şi chiar Nicolae Breban — stă îndeosebi în curajul lor « politic », Eugen Simion o trece sub tăcere, punând astfel pecetea caducităţii pe propriile-i analize. Şi cum ar putea să facă altfel? În treacăt fie spus, această situaţie ne obligă pe noi să facem, de aici, un fel de critică pe care am numi-o de compensaţie, insistând mai ales asupra adevărului istoric cuprins în astfel de cărţi şi care nu poate fi desvăluit în România.

Paranteza aceasta nu este inutilă deoarece dela primul capitol al cărţii lui Eugen Simion ne lovim de astfel de limite impuse unui critic în România. Eugen Simion se miră de a vedea cât de puţin este receptată azi poezia lui Tudor Arghezi şi se întreabă de ce. Întrebare cam fără rost deoarece nu-i poate răspunde decât pe jumătate. Arghezi, ne spune Eugen Simion, a intrat în conştiinţa multora ca un « mister oficializat ». Ar fi mai just să se renunţe la « mister » şi să se reţină doar « oficializat ». Ceea ce ar avea avantajul de a pune capăt mirării: Arghezi a încetat să fie referinţa poetică ce-ar fi meritat din pricina plecăciunilor sale excesiv de curtene, în contradicţie flagrantă cu ideea pe care ne încăpăţânăm să ne-o facem despre Poet, cu majusculă, har şi responsabilitate faţă de cuvânt. « Potriveala » cuvintelor este în sine îndoelnică; atunci când se cunună cu puterea, devine însă cu totul suspectă. Să ne mai mirăm atunci că Tudor Arghezi a încetat pentru sensibilitatea poetică a clipei de faţă să mai constituie o referinţă?

Şi pentrucă am început prin cele câteva rezerve pe care le naşte, inevitabil, orice volum de critică, oricât de valoros al fi el, să mai adăogăm că prezenţa lui Zaharia Stancu şi la capitolul prozei şi la acela al poeziei ni se pare abuzivă. Dar greu de evitat. De când era preşedintele Uniunii Scriitorilor, talentul lui Zaharia Stancu era atât de amplificat de critici şi cronicari încât, dacă nu l-am fi citit, am putea crede că ne aflam în faţa ultimului clasic român în viaţă. Nu aceasta este realitatea şi de altminteri nici Eugen Simion n'o pretinde, fiind măsurat în termeni şi ferindu-se, la proză, să tămâieze romanul *Desculţ* care a devenit clişeul osanalei interesate. Nu e mai puţin adevărat că Zaharia Stancu ocupă în cartea lui Eugen Simion un spaţiu exagerat, dar s'a publicat vreun volum de critică în România în care valoarea acestui scriitor să nu fi fost determinată de funcţia sa?

E extrem de bine venit comentariul lui Eugen Simion la volumul de versuri al lui Eugen Jebeleanu, *Hanibal,* lunecând însă spre zone de incredibilitate atunci când criticul acordă beneficiul revoltei şi sincerităţii întregii opere a poetului. Ori dacă *Hanibal* a izbit prin ceva a fost tocmai prin accentele de sinceră revoltă care dispăruseră total din versurile de comandă ale poetului sub zodia realismului-socialist. « Revolta » — comodă — din *Hiroşima* care coincidea cu cerinţele puterii, traducându-se în vers prin grimasă şi retorism. O recunoaşte şi Eugen Simion, în încheerea capitolului despre Eugen Jebeleanu : « Simţim aici (în *Hanibal*) că divorţul dintre expresie şi gând dispare. Cuvântul începe să aibă o valoare... *Hanibal* reprezintă din acest punct de vedere o reabilitare şi o reconciliere ». Dar de ce « reabilitare » dacă « sentimentul de revendicare » faţă de istorie ar fi fost tot atât de autentic şi în *Hiroşima* de pildă? Adevărul este că Eugen Jebeleanu, poet foarte oficial până la Tezele din Iulie, a luat loc printre « contestatari » din acea clipă şi că *Hanibal* a fost expresia acestei opoziţii. În plus, şi nu e un detaliu, e singura carte din România care a apărut cu ortografia veche, devenind un fel de manifest. Ceea ce nu a sporit talentul lui Eugen Jebeleanu — poet secundar — dar i-a acordat credibilitatea de care duceau lipsă toate versurile sale scrise sub zodia comunismului. Această svâcnire de curaj neputând fi însă analizată în România, aproximaţia judecăţii criticii provine iarăşi din cauze extra-literare.

Când astfel de cauze dispar, Eugen Simion își dă întreaga măsură. Poate că el este în același timp cel mai inspirat și cel mai cumpătat atunci când se ocupă de « Momentul 45-46 », adică de « generația pierdută » care a debutat o primă oară în anii războiului sau imediat după, o a doua oară după lunga cezură a realismului socialist pentru cei care, între timp, nu fuseseră înghițiți de teroare. Câțiva dintre poeții acestei generații au fost repuși în dreptul lor de a figura într'o literatură din care nu-i izgonise decât poliția. Capitolul lui Eugen Simion consfințește această re-impunere. Va fi greu de acum înainte să se scrie despre generația pierdută fără o referire la substanțialele analize ale lui Eugen Simion. Și la caracterizările, deseori memorabile. Astfel imaginea de « arici » pentru primele poeme ale lui Ion Caraion — poeme cu « țepi » cum spune criticul — tot astfel la Geo Dumirescu, « gustul pentru teroarea verbală ». Eugen Simion adaogă « în limbaj caragialesc, marea lui satisfacție este să tachineze », poemul lui fiind un « mic recital de teroare verbală și fantezie inteligentă ». Părăsind revolta bucureșteană a acelor ani pentru unduirea născătoare de mituri a Transilvaniei, îl aflăm bine înțeles pe Ștefan Aug. Doinaș, făuritor al unei poezii a statuarului și monumentalului în care Eugen Simion se simte mereu întâmpinat de marmura versului și de perfecția ei. O perfecție prea deplină — se întreabă criticul? I se pare că lipsește din poezia lui Doinaș, călcâiul lui Ahile, acel « călcîi vulnerabil » care « ar dovedi mai ușor că poemul este viu ». Chiar neîmpărtășind acest punct de vedere, trebue să constați că deschide un alt orizont pentru discutarea poeziei lui Doinaș.

Caracterizările inspirate nu se opresc la poeții momentului citat. Interesant ni se pare astfel și capitolul consacrat lui Adrian Păunescu, definit, fără intenție pejorativă — ca un poet « al bulimiei », înfometat de cuvinte și lacom de determinări. « Ospățul pantagruelic » — care este după Eugen Simion, poemul lui Adrian Păunescu, pândit de primejdia retorismului și salvat — inițial — de sinceritatea emoției, ni se pare însă îngropat acum sub maldărul de osanale și alte « ospețe », de data aceasta, la Curte.

Deși substanțial, capitolul dedicat lui Ion Alexandru, își află limitele inerente în faptul că se oprește la *Infernul discutabil* ne-studiind evoluția care duce pe poet până la recentele sale « Imnuri ». Eugen Simion are însă meritul de a fi prevăzut încă din faza « Infernului discutabil » probabilitatea unui astfel de itinerar.

Ne miră că Eugen Simion îl clasează pe Marin Sorescu într'o rubrică a ironiștilor și fanteziștilor, cedând unei îndârjite prejudecăți bucureștene ce leagă numele lui Sorescu de acela al lui Prévert (Eugen Simion n'o face), când în fond Marin Sorescu este un poet tragic cu toată ambiguitatea pe care acest termen îl dobândește în epoca actuală când tragicul se camuflează în grotesc și humor negru. Adevărata filiație se poate stabili pe linia lui Henri Michaux, iar Michaux — fie chiar și în « Plume » — nu e nici ironist, nici fantezist.

Era natural ca unul dintre capitolele cele mai realizate ale cărții să fie acela consacrat lui Marin Preda pentru opera căruia Eugen Simion nutrește o admirație constantă. Într'un domeniu în care s'a scris atât de mult, Eugen Simion reușește să aducă accente originale. Un singur exemplu: la personagiile lui Marin Preda, conversația, după Eugen Simion, nu e o formă de elucidare ci de amânare a revelației adevărului. Deoarece, în fond, pentru neamul Moromeților nu elucidarea adevărului contează, deși e obsesia lor, ci popasurile, treptele, încâlcelile în căutarea lui. Substanțial este și comentariul la *Imposibila întoarcere* cu toate că nu suntem de acord asupra unui punct nici cu Eugen Simion și, în parte, nici cu Marin Preda: nu fatalitatea industrializării a destrămat și traumatizat țărănimea din România (și mecanizarea și industrializarea se puteau săvârși treptat ca în Occident, neprovocând pierderi iremediabile de identitate spirituală) ci colectivizarea, aberantă în principiul ei, neomenoasă în modul de aplicare și care a distrus această țărănime ca pătură socială, ca

izvor de înțelepciune, ca temei de dăinuire a întregului popor. Iarăși lucruri ce nu pot fi spuse în clar, în condițiile actuale din țară.

Să revenim spre literatură pentru a ne exprima acordul total cu capitolul despre *Coborînd* de Paul Georgescu (de metamorfozele stalinisto-diabolice ale căruia nu vedem cine ar putea fi interesat), reticențele noastre față de un *Principele* instalat în filiația « Crailor » (cartea lui Eugen Barbu nu e decât o compilare neinspirată de texte vechi în scopuri de pitoresc de raion și nu înțelegem cum a putut să fie luată drept o carte mare în România), rezervele față de locul prea important acordat lui Nichita Stănescu (poet interesant dar inegal, pierdut de certitudinea că orice rând scris merită să vadă lumina tiparului) ca și acela dăruit, în evoluția criticii literare, lui Al. Philippide, una din acele valori minore, asupra căreia se înfăptuește, ciudat, consensul criticii actuale, pentru a o ridica la niște înălțimi ce nu-i priesc. În schimb, exemplare ni se par capitolele privind pe Ștefan Bănulescu, D. R. Popescu, A. Baconsky, R. Vulpescu, Iordan Chimet.

Principalele scăderi ale cărții lui Eugen Simion aparțin vremurilor sub care stă criticul, calitățile ei majore, criticului el însuși, care are meritul de a fi putut să ne dea aproape iluzia că vremurile sunt diferite, prin efortul său de obiectivitate și prin tenacitatea cu care a rămas consecvent criteriului estetic luptând cu știință și conștiință în inima unei citadele din ce în ce mai împrejmuite.

2. *UN CRITIC DEMISTIFICATOR: M. NIȚESCU*

Nici nu știa M. Nițescu ce profetic era când și-a intitulat *Intre Scylla și Charibda,* volumul de critică apărut în 1973 la București. Imediat după publicare, M. Nițescu a fost atacat și de criticii de profesie și de criticii de partid.

De fapt, atacul criticilor de profesie era prevăzut de M. Nițescu atunci când scria: « Dacă se întîmplă ca cineva să manifeste mai mult spirit critic atunci apar anumite formule consacrate în textele critice care dispensează de orice argumente: negativist, contestatar, agresiv, sau altele vag profesionale: judecăți extravagante, singularitate, etc. »

M. Nițescu — pe care l-am urmărit de mai mulți ani în *Viața Românească* — repune sistematic în discuție unele din mitologiile cele mai înrădăcinate. Un motiv suficient pentru a fi încadrat, alături de Alexandru George, alt spirit neconformist, demn de toată atenția, în categoria « contestatarilor agresivi ». Dar în timp ce lui Alexandru George i se admite totuși apartenența la breasla criticilor, lui M. Nițescu i se neagă acest drept, și nu știm după care criteriu. Chiar atunci când nu suntem de acord cu el — ceea ce se întâmplă des — nu putem să nu apreciem curajul atitudinii critice, fermitatea argumentării, depășirea unei faze descriptive în analiza fenomenului poetic, neaderența la modele zilei. O neaderență atât de totală încât i se întâmplă să fie injust. Dar nu e oare preferabil riscul exagerării atitudinii, mai răspândite, care caută în prietenii, coterii, uneori chiar interese mai precise, preferințele literare? M. Nițescu sosește ca un fel de înger răzbunător al bunului simț, lovind cu paloșul dreptății lui în numele unei înalte concepții despre poezie în special și despre literatură în general. Dacă i se poate face un reproș este că vorbește prea de sus, ca un fel de magister dând note de pe o catedră supremă a criticii. Tonul enervează deci mai mult decât analiza — nuanțată și întemeiată obiectiv. Ceilalți critici își amintesc fără îndoială că s'au aflat în primele rânduri ale luptei pentru afirmarea anumitor valori pe când M. Nițescu sta alături, la acea distanță care-i îngăduie acum să vadă lucrurile mai de sus, și deseori mai exact decât cei prinși în volbura actualității. E singurul reproș ce i se putea aduce și i l-a adus Ale-

xandru George într'unul din rarele articole măsurate despre *Între Scylla și Charibda*.

În buna sa credință, M. Nițescu a dat dovadă și de naivitate. El a avut impresia c'a sosit momentul ca, din entuziasmul liberalizării, să se treacă la înțelepciunea bilanțului. Or, evoluția, nu numai literară, din Iulie 1971 încoace ne-a arătat că marile pericole care pândesc literele românești nu sunt nici « proliferarea non-literaturii », nici « evaziunea într'un fel de estetism artificios », nici « moda absurdului », ci revenirea spre criteriile stalinismului, spre cât de hulitul « sociologism vulgar », spre judecarea literaturii din nou în funcție de « mesajul revoluționar », de « militantismul » tot revoluționar, la care a venit să se adaoge și criteriul patriotardo-pășunist și cel al laudei de Curte. Actuale, în majoritatea lor, atunci când au fost publicate în reviste (prin 1968-1969) articolele acestea, la data alcătuirii în volum, sunt depășite de evenimentele survenite între timp. Nu mitologiile puse, cu atâta seriozitate, în discuție de M. Nițescu reprezintă marele pericol al clipei de față. Nu e mai puțin adevărat că demitologizările sunt necesare și că ele trebue să intervină periodic, nicio literatură neputând trăi îndelungat sub semnul hagiografiei.

Din acest punct de vedere, capitolul rezervat în cartea lui M. Nițescu lui G. Călinescu, rămâne — ori care ne-ar fi opiniile — exemplar. M. Nițescu se ridică împotriva mitologizării lui G. Călinescu. Ivirea acestui stil de mitologizare a fost nu numai explicabilă dar și inevitabilă. Ieșind de sub zodia realismului socialist, hiperbolizarea anumitor figuri părea că asigură un prag de ne-întoarcere spre dogma jdanovistă. Dar un astfel de mit, clădit pe inevitabile exagerări și admirație fără rezerve, nu reprezintă o barieră împotriva noilor dogme simplificatoare. Dovadă? Responsabilii culturii au anexat la rândul lor mitul care nu i-a împiedicat în niciun fel să revină spre o concepție primară a literaturii.

Dar ce a îndrăznit M. Nițescu? Nu să-l conteste pe G. Călinescu ci să-i sdruncine doar statutul de « Despot-Vodă » al criticii. Poziția lui M. Nițescu față de G. Călinescu ar putea fi rezumată astfel: artist înainte de a fi critic, critic înainte de a fi istoric literar, G. Călinescu a făcut din fascinanta sa « Istorie a Literaturii Române » mai curând un roman al literaturii decât o istorie literară. De istoria literară nu-l îndepărtau doar bine cunoscutele sale capricii în judecata critică, impresionismul său de humoare, cât refuzul organic al oricărei sinteze. Ca un romancier, după M. Nițescu, G. Călinescu exagerează locul biografiei substituindu-se operei, nu rezistă ispitei de a privi prin gaura cheii în viața cotidiană a autorului și desvoltă latura descriptivă, obsedat de pitoresc. Același pitoresc domină și în judecățile sale despre poezie și-l face mai sensibil la Tudor Arghezi decât la Ion Barbu.

Deoarece M. Nițescu face rezerve și asupra « artizanatului » lui Tudor Arghezi. Plecând de aici, ca și dela celebrul articol al lui Ion Barbu, ar fi extrem de interesant să se studieze mai serios ipoteza după care sâmburele de pitoresc și potriveală a sfârșit prin a roade substanța poeziei argheziene.

Demitologizările continuă și în ce privește poeții din deceniul care a urmat stalinismului. De pildă s'a creat un mit Nichita Stănescu, ce-a dăunat până la urmă chiar poetului. Adulat de critici, el s'a obișnuit să nu-și drămuiască producția și să transforme prea deseori în manieră și filosofare în vag, darurile dintâi. Oricât ar fi de sever studiul lui M. Nițescu asupra lui Nichita Stănescu, el reprezintă o reacție necesară la entuziasmul generalizat până la infantilism care întâmpina orice volum al lui Nichita Stănescu.

Deloc justificată, în schimb, ni se pare severitatea sa față de Marin Sorescu. Mai întâi, nu e deloc adevărat că Marin Sorescu ar fi fost primit, la debut, cu același cor de laude ca Nichita Stănescu. El a beneficiat, e adevărat, de dubla lansare a lui G. Călinescu și Vladimir Streinu, dar restul criticii s'a fixat pe comparația falsă cu Jacques Prévert și a perseverat în această eroare cu o consecvență stranie. Însuși sentimentul morții pe care M. Nițescu îl desvăluie în poezia lui Marin Sorescu ar trebui să-l scutească de epitetele de « anecdotism » sau de « prozaism » cu care este abuziv de darnic.

S'a spus despre M. Nițescu că e iconoclast, mizantrop și arțăgos. Cu atât mai apreciabile îi sunt entuziasmele. Studiul său despre poezia lui Ion Alexandru dovedește că M. Nițescu este unul dintre acei critici care știu să se apropie de esența însăși a poeziei. El nu se oprește la stadiul în care Ion Alexandru — un « Goga blagizat », formula pregnantă îi aparține lui M. Nițescu — fusese admirat de toată critica literară ci surprinde, odată cu *Vămile Văzduhului* treapta supremă a absolutizării discursului poetic.

Ce i s'a iertat mai greu lui M. Nițescu a fost însă critica criticii. Exagerată dealtfel deoarece M. Nițescu după ce amintește în cartea sa cu o curajoasă claritate condițiile de anulare a literaturii dealungul realismului socialist, pare brusc a uita cât de ingrați au fost primii pași ai noii critici literare în anii în care enuziasmul atârna mai greu și era mai necesar decât ponderea critică. E adevărat că nivelul ultimei decade nu s'a apropiat de cel dinainte de război, dar nu e mai puțin adevărat că a fost aproape un miracol de a vedea literatura reînvățând să vorbească după atâția ani de mutenie absolută.

Criticii s'au răzbunat intrând într'o cabală menită să-l scoată pe M. Nițescu din viața literară — ceea ce s'a cam și întâmplat — dar din care nu și-au dat seama că nu ei vor ieși câștigători. Deoarece lupta a fost dusă în primul rând de oameni de partid cu argumente ce se pot întoarce oricând — și au și început să se întoarcă — împotriva tuturor criticilor.

Tonul a fost dat nu de un cadru de partid ce de un agitat sistematic care tot aduce acestui partid servicii care nici măcar nu i se prea cer: Al. Ivasiuc. Luând « apărarea » lui G. Călinescu, Al. Ivasiuc aduce un « argument »: la apariția ei, « Istoria Literaturii », a fost atacată de presa de dreapta! Amalgamul sugerat este următorul: orice critică exprimată azi nu poate decât să coincidă cu o poziție de dreapta. Cu atât mai mult cu cât, în același articol, Al. Ivasiuc pomenea de acei critici care se simt « iritați de raționalism călinescian, de clasicismul său, de caracterul său fundamental laic ». Deci noțiunii de dreapta i s'a adăogat și o insinuare de misticism. După amalgam și insinuare, amenințarea: « Asemenea punct de vedere trebue judecat cu toată asprimea nu din cauza formulărilor nepoliticoase, ci din pricina implicațiilor pe care le conține ». Limbajul de anchetă judecătorească, denunțul implicit n'au de ce să mire venind din partea lui Al. Ivasiuc care a contribuit la interzicerea romanului lui Paul Goma, *Ușa*, pretinzând că unul din personagile « negative » ale romanului ar fi fost Elena Ceaușescu. Afirmație în niciun fel justificată dar decisivă pentru oprirea cărții de către cenzură.

După care și-a făcut apariția grosul trupei de partid, în *Scînteia*. În frunte cu Valeriu Râpeanu, care ne-numindu-l pe M. Nițescu, și-a luat sarcina să apere pe clasici împotriva « nihilismului critic salonard ». Clasicii, definiți de Valeriu Râpeanu prin tot felul de epitete originale — « culmi de artă nepieritoare », « piscuri ale frumosului și ale gândirii », « nestemate », etc..., trebue apărați de asalturile nihilismului critic deoarece operele lor « adună cele trei dimensiuni care dau sens vieții unei națiuni: prezentul, trecutul și viitorul ». După această tridimensionare care slujește pentru prima oară drept criteriu estetic hotărîtor, Valeriu Râpeanu recunoaște totuși că asupra unora dintre clasicii al căror avocat a devenit tardiv, nu acum, ci mai demult « viziuni dogmatice, închistate aruncaseră anateme neștiințifice, așezaseră etichete lipsite de viabilitate, unele deadreptul grotești ». De ce acest anonimat al pudorii, acest plural al inocentării? Valeriu Râpeanu nu-și amintește de etichetele de care s'a slujit el însuși de prin 1955 și până prin 1965, ca bun slujitor al dogmelor de partid ce a fost și este? Doar etichetele acestea sunt gata să slujească din nou în procesul de restalinizare actual.

Generalitățile sunt urmate de atacul nominal, semnat tot în *Scînteia* de George Gibescu și intitulat *Agresivitatea impostorii*. Cum acest George Gibescu nu s'a semnalat niciodată în critică, nu se înțelege deloc în numele a ce tra-

tează drept impostor pe M. Nițescu, autor totuși al unui volum de critică literară. Prevăzând poate o asemenea obiecție, George Gibescu, vorbește dintru început în numele partidului care nu va tolera încercarea de « demolare » a valorilor recunoscute, după cum « n'a tolerat să fie sărăcită istoria noastră culturală pe considerente fals politice ». Ceea ce dovedește că Gibescu nu cunoaște deloc « istoria patriei » — cum se spune azi. Nu numai că partidul a tolerat « sărăcirea » dar a și condus-o sistematic, timp de 20 ani și e gata, dela Tezele din Iulie 1971 încoace să « demoleze » din nou. Sau ne înșeală memoria și nu partidul comunist a fost la cârma țării dealungul unui realism-socialist care a secat toate izvoarele, clasice, ale spiritualității românești? Pentru ca humorul involuntar să nu fie absent dintr'un text de partid, autorul se bizuie în argumentarea sa împotriva criteriilor estetice — el le spune « falsestetice » — pe un citat al lui Pierre de Boisdeffre. Nu e o imprudență personală. Toți cei care veghează azi în România la « sănătatea culturii socialiste » au o mare slăbiciune pentru criticii « reacționari » din Occident. Pierre de Boisdeffre se situează, cum bine se știe, pe o linie de reacțiune împotriva noii critici și a manifestărilor literare de stânga. Nu e simptomatic faptul că el este criticul francez cel mai bine văzut de oficialii unei culturi ca cea din România care se pretinde și socialistă și de stânga?

Tot George Gibescu ne mai înștiințează că printr'un « act cultural generos », partidul a reeditat în tiraje masive pe marii scriitori, printre care G. Călinescu. Și că « generații întregi au aflat și nenumărate altele o vor face în opera critică a lui G. Călinescu, un îndreptar... » Cum o vor face? Prin divinație? « Actul generos » al partidului a constat într'adevăr, de 30 ani, în a nu republica « Istoria Literaturii Române ». G. Călinescu este transformat de tot felul de apărători ad-hoc care n'au nimic de-a face cu literatura într'un monument ce trebue ferit de « demolare », dar opera lui esențială a fost retrasă din circulație de peste un sfert de veac! E genul de logică sui generis atât de familiară regimului din România încât a ajuns să nu mai mire pe nimeni.

Această cabală care în 1973 a eliminat, de facto, de pe scena literară pe M. Nițescu, unul dintre criticii cei mai neconformiști, e un exemplu negativ al lipsei de solidaritate care domnește printre scriitorii din țară. Deoarece criticii care-au luat parte la ea, sunt și ei supuși azi noului tir al politicii culturale care ordonă, în numele marxismului, patriei, leninismului, militantismului, eroismului muncitoresc și anti-intelectualismului actual al forurilor de partid, să renunțe la criteriile estetice, pentru a reveni spre acelea verificate dealungul stalinismului și prin care se va asigura repede dar sigur « demolarea » nu numai a unui scriitor sau altuia, ci a unei întregi literaturi așa cum, în grabă, febrilitate, speranță și fragilitate, fusese ea reclădită din 1965 până în luna de tristă memorie Iulie 1971.

Monica LOVINESCU

MARCEL PETRIȘOR : « LA ROCHEFOUCAULD SAU AVENTURA ORGOLIULUI »

Răsare câte-o carte blestemată din vreme'n vreme; ea denunță cu îndrăzneală tot ceeace oamenii se străduiesc să treacă sub tăcere, demască reaua credință și ne pune față'n față cu noi înșine. Mă gândesc, de pildă, la *Principele* lui Machiavelli, la *Genealogia moralei*, la *Etica* lui Spinoza. S'au iscat furtuni de proteste, autorul a fost denunțat drept inamicul public al omenirii, vrednic de oprobriu dacă nu de foc. Apoi, treptat, cartea și-a făcut loc în conștiințe, adevărurile ei au devenit adevărurile noastre iar cei care o înfierară și-au câștigat dreptul la nemurire prin eroarea lor. O asemenea carte a fost, la vremea ei, *Maximele* lui La Rochefoucauld, denunțată drept « producție a unui spirit satanic ».

Eseul lui Marcel Petrișor, apărut în colecția *Contemporanul nostru* al editurii *Albatros*, consemnează o prezență românească într'un domeniu unde asemenea prezențe sunt, deocamdată, rare. Căci dacă marii autori francezi ai așazisului secol de aur și-au găsit la noi traducătorii, dacă a fost pusă la dispoziția cititorului român o versiune Molière aproape integrală, un La Bruyère sau un Racine, cărți care să se ocupe de fiecare dintre acești scriitori în parte, monografii sau eseuri, sunt din păcate mai puține.

Marcel Petrișor este, prin studiile sale, un specialist în literatura franceză. Pe de altă parte el s'a aplecat cu deosebită stăruință, în decursul ultimilor ani, asupra problemelor de ontologie, etică și estetică. Înscriem la activul său un studiu despre *Tehnica și problema întoarcerii la Heidegger* în 1968, *Funcția epistemologică a esteticului contemporan* în anul următor, apoi un *Grünewald* în 71 și o privire asupra curentelor estetice contemporane în 72. În eseul despre La Rochefoucauld converg cele trei pasiuni culturale ale lui Marcel Petrișor: pentru literatura franceză, pentru filosofie și pentru fenomenul contemporan. Pentru literatura franceză, căci e vorba de un autor francez; pentru filosofie deoarece, precum se știe, La Rochefoucauld face parte dintr'o glorioasă falangă de moraliști; pentru fenomenul contemporan, în sfârșit, deoarece dintre toți scriitori secolului al 19-lea necruțătorul duce ne este, poate, cel mai apropiat, cel mai în măsură să explice prin anticipație ființa noastră de astăzi.

Spiritele pioase, deopotrivă cu rafinatele doamne dătătoare de ton în saloanele vremii, au fost indignate de apariția maximelor lui La Rochefoucauld, de forța lor demistificatoare. « Virtuțile noastre — ne avertizează moralistul dintru început — nu sunt cel mai adesea decât vicii deghizate. » Sub pana lui dragostea, iubirea de patrie și de dreptate, devotamentul, își desvăluie o altă identitate, aceea de metamorfoze ale orgoliului. Să nu ne lăsăm înșelați

de aparențe; admirabilele noastre elanuri sunt un calcul savant al iubirii de sine. Astăzi, după ce Nietzsche ne-a arătat cât de adânc este apetitul nostru pentru cruzime iar Dostoievski ni l-a desvăluit pe omul subteran pitit în fiecare dintre noi, după ce Freud ne-a dovedit că tendința spre distrugere (*Todenstrieb*) este stăpână pe inconștientul nostru deopotrivă cu *erosul*, după reabilitarea lui Sade și « a nepotului lui Rameau », viziunea lui la Rochefoucauld nu ne mai poate scandaliza chiar dacă am dori-o. Ea ne apare drept un spelndid efort de simplificare, de reducere a diversității la unitate.

« O aventură a orgoliului — spune Marcel Petrișor — presupune mai întâi o angajare fără rezerve într'un flux acțional, mai exact într'o viață în care să se încrucișeze, la fiecare pas, ca într'un duel, reflexele orgoliilor competitive, apoi o distanțare reflexivă dublată de o luciditate necruțătoare cu sine care ajunge să recunoască adevăratele imbolduri acționale. Întreaga viață a lui La Rochefoucauld — care nu s'a cruțat o clipă pe sine nici când a fost vorba de acțiune, deci de manifestare, nici când a fost vorba de recunoaștere — o ilustrează. » Iată deci ambiția acestui eseu despre La Rochefoucauld odată cu justificarea titlului său.

Omul, mai întâi. E angrenat în conspirații, în lupta surdă pentru putere care marchează Franța după moartea lui Enric al IV-lea. Doritor să joace un mare rol politic pentru care nu avea însă nici o dăruire, ducele ia parte la revolta din 1643, devine adversarul lui Mazarin, se alătură Frondei, își pierde și își recucerește privilegiile. Mereu fidel ducelui de Condé, deține pentru o clipă, împreună cu acesta, destinele Franței, pierde din nou tot ce recâștigase și un ochi pe deasupra, pentru a se retrage în cele din urmă pe domeniile sale. « Angajarea în viață a omului — comentează Marcel Petrișor — a fost totală. » O angajare stimulată de un imens orgoliu, spunem noi astăzi, privind peste vreme. O spunea și La Fochefoucauld vorbind despre sine: « Îmi plac pasiunile puternice: acestea dovedesc noblețe sufletească, și deși în neliniștile pe care ni le pricinuiesc se află ceva potrivnic severei înțelepciuni, ele se potrivesc pe de altă parte atât de bine cu virtutea cea mai austeră încât cred c'am fi nedrepți dacă le-am osândi. »

Dar pentru ca aventura orgoliului să se încheie, trebuie ca acestei totale angajări să-i urmeze o desprindere la fel de necondiționată. Atunci cel stăpânit atâta vreme și până'n măruntaiele sale de orgoliu, aruncă o privire limpede asupra pasiunii sale dominante, o decantează prin amintire ca printr'un filtru și se ridică la legile spiritului. Această schimbare de sens, această întoarcere cu 180 de grade se consumă arareori; rar este dusă până la capăt aventura orgoliului, cea mai temerară poate dintre cele cărora se supune sau este supus omul. O aventură căreia toate secolele i-au oferit teren. Cu mențiunea că dintre toate, cel al 17-lea i-a fost prielnic prin excelență. În Franța ultimilor Ludovici orgoliul își pune pelerină de paradă, se decretează drept cea mai nobilă dintre virtuți și se auto-denumește onoare.

Pentru Marcel Petrișor, autorul *Maximelor* este un premergător. « În sensul acesta un Pascal n'ar putea fi conceput fără La Rochefoucauld (...) pioneratul în acest haotic ținut al inimii nu i se poate nega. Există oare înaintea lui un autor care să se fi strecurat mai adânc în anatomia substraturilor noastre intenționale și care să fi surprins mai exact mecanismul funcționării lor, mai ales atunci când e vorba de manifestarea propriului nostru idolatrism? Nu credem. » Poate că totuși eseistul — atât de judicios în celelalte afirmații ale sale — se înșeală. Marcel Petrișor este un prea bun cunoscător al literaturii franceze ca să nu-l cunoască așa cum trebuie pe Montaigne. De astă dată însă, se preface a-l ignora, pasionat de autorul despre care scrie.

Atacând un asemenea subiect, pioneratul lui Marcel Petrișor se limitează la scara națională. Prin forța lucrurilor el preia date sau aprecieri deseori invocate în critica franceză. Uneori însă simțim, ca pe o contribuție personală, privirea scrutătoare a filosofului pornit să lumineze probleme care i-ar fi scăpat unui critic obișnuit. Așa de pildă Marcel Petrișor ne explică pentru ce, cu

necesitate, gândirea lui La Rochefoucauld trebuia să îmbrace forma aforistică, drept urmare a naturii subiectului atacat. Căci aforismul pătrunde acolo unde gândirea sistematică se dovedește neputincioasă. « Să ne gândim la Schopenhauer sau la Gœthe și vom constata că ori de câte ori este vorba de spargerea unui tipar ontologic aforismul, ca instrument, are o certă eficacitate etică. » Cu alte cuvinte, pentru a folosi o imagine a lumii de astăzi, aforismul este asemeni sondei care pătrunde în adâncurile interzise marilor aparate.

Ca filosof, Marcel Petrișor știe că la temelia fiecărei concepții despre lume, a fiecărui *Weltanschauung*, se ascunde o eroare fundamentală. Odată acceptată această eroare cu rol axiomatic, tot restul se încheagă și se justifică. Concepția lui La Rochefoucauld despre suflet și viață pornește de la o dublă afirmație contradictorie pe care eseistul român n'o lasă să-i scape necenzurată deși se străduiește apoi să o justifice. Astfel, La Rochefouclaud spune că « orgoliul nostru crește în măsura în care ni se micșorează defectele ». Dar tot el afirmă, în alt capitol, « se pare că firea care a orânduit cu atâta înțelepciune organele trupului spre a ne face fericiți ne-a dat și orgoliul ca să ne cruțe de durerea de a ne cunoaște imperfecțiunile ».

Aș ridica două obiecții acestui eseu atât de util pentru o mai bună cunoaștere în România, și prin ochi de astăzi, a marelui secol francez. Prima obiecție privește terminologia. Desigur, scriitori francezi de-atunci se feresc să folosească un vocabular amplu. Știm de pildă că Racine a utilizat cam de zece ori mai puține cuvinte decât colegul său Shakespeare. Aceste cuvinte însă, aceste noțiuni, necontenit poleite, capătă o deosebită subtilitate. Pentru a distinge toate etapele, toate formele iubirii de sine, el folosește o seamă de noțiuni foarte apropiate și care ar putea să pară identice unui ochi mai puțin exersat. Astfel el ne vorbește despre iubirea de sine, despre amor propriu, mândrie, vanitate și, în sfârșit, orgoliu. Cred că o mai mare insistență asupra acestui vocabular al pasiunii nu ar fi păgubit eselui întru nimic.

A doua obiecție privește prezentarea. Textul eseului este presărat de citate, nimic mai firesc. Dar uneori lungimea citatului întrerupe textul modificând raportul optim între studiu și obiectul său. Așa, de pildă, în corpul acestui eseu de circa o sută patruzeci de pagini își face loc un citat pe nu mai puțin de zece pagini, aparținând lui Segrais, secretarul — foarte pătrunzător de altfel — al ducelui moralist. La o a doua ediție a eseului — care nu mă îndoiesc că se va impune, dacă nu cumva s'a și impus până acum — aș sugera autorului să schimbe ordinea prezentării; să facă adică așa cum se face nu odată în colecțiile editurilor franceze. Toate citatele din sau despre La Rochefoucauld să se constituie drept florilegiu în continuarea unui substanțial studiu introductiv.

Câți îl cunosc pe Marcel Petrișor se vor fi întrebat, poate, ce-l va fi făcut pe acest om atât de puțin orgolios, atât de iertător cu cei care îi fac și mai ales i-au făcut rău, să scrie o carte despre aventura orgoliului. Nu știu cum își vor fi răspuns. Eu însă care am avut privilegiul să-l cunosc aș spune, folosindu-mă de o analiză oferită tot de către el, că cel mai mare dintre orgolii este, poate, cel de a te strădui necontenit să nu fii orgolios.

Ion OLARU

DESPRE CENZURĂ ȘI VIS

N'am avut niciodată parte de o rubrică pe care s'o țin un timp mai îndelungat. În 1966 am publicat o serie de articole în RAMURI, un fel de « reconsiderări » literare în care am scris despre Mateiu Caragiale, Eusebiu Camilar, Constant Tonegaru și Ion Caraion (care pe vremea aceea abia reîncepea să publice). Am refuzat să mai continui din pricina ultimului articol despre Caraion pe care Cenzura mi l-a ciopârțit într'un mod lamentabil.

În anul de grație 1968, după ce Ștefan Bănulescu trecuse în locul lui Eugen Barbu la LUCEAFĂRUL, mi s'a oferit, pentru prima dată, un colț de revistă în care să-mi expun « teoria ». În căutarea unei definiții — așa mi-am intitulat seria de articole — nu era chiar o rubrică, ci mai degrabă un fel de foileton teoretic pe care, firește, aș fi vrut să-l lungesc cât mai mult. Așa că luând-o tacticos de la antici și întârziind cu delicii în romantismul german, mă apropiam cu ocoluri de suprarealism pe care trebuia să-l fac harcea parcea, abia după care urmând să-mi exprim ideile în legătură cu onirismul meu, botezat pe vremea aceea onirism estetic. Numai că la al patrulea articol, Ștefan Bănulescu mi-a atras atenția că « tovarășii » de la « Secție » nu mai suportă să stea în fiecare săptămână cu lupa fixată pe articolul meu: nu cumva, Doamne ferește, să se strecoare vreo idee prea deochiată! Așa dar încă un articol și basta. Degeaba am protestat, degeaba am încercat să explic că tot ce scrisesem până atunci nu constituia decât o introducere și că ar fi păcat să fiu silit să-mi înghesui ideile în spațiul unui singur articol final. Trebuia să fiu mulțumit că mi se îngăduise și atât. Și așa și era! Dar asta aveam să înțeleg ceva mai târziu. Căci începând din acea vară a anului 1968, evenimente tot mai potrivnice literaturii au avut loc...

Și totuși mult râvnita rubrică am obținut-o peste vreo doi ani, în iarna lui 1970, la ARGEȘ. Am botezat-o ȘOTRON ca să subliniez ideea de joc și de libertate a jocului. Din păcate Cenzura se înăsprise, și mai mult de un sfert din « căsuțele » șotronului mi-au fost tăiate fără milă. Era, pentru mine, un adevărat coșmar să public în asemenea condiții: mă tocmeam pentru fiecare frază, pentru fiecare cuvânt. Iar ARGEȘUL apărea la Pitești și tocmeala asta nu o făceam direct, ci printr'unul din redactorii revistei care la un moment dat mi-a mărturisit că a fost întrebat la comitetul de partid al regiunii: « Ia spune, tovarășe, câți ani a stat Țepeneag ăsta? » Adică la închisoare. În mintea lor, îndârjirea mea pentru fiecare cuvințel nu se putea explica altfel. A fost un adevărat chin rubrica asta. Tremuram de fiecare dată — noroc că ARGEȘ era lunar! — de frică și de furie. Frică să nu-mi mutileze articolul, să nu-mi schimbe titlul. Cum s'a întâmplat încă de la primul articol care din « Homo ludens » a ajuns să se cheme « Legile jocurilor » (plural!). Căci, vezi Doamne, homo nu poate fi decât faber ori sapiens, în România. Nu și ludens... Mi-au schimbat titlul în ultimul moment, n'au mai avut timp să-mi ceară alt titlu și-au pus ce le-a trecut prin cap.

N'am rezistat decât tot patru numere. După patru articole mi-am luat tălpășița. Între timp venise Breban la ROMÂNIA LITERARĂ și mi-a propus să-mi mut rubrica la el. Zis și făcut. Singura lui condiție era ca, măcar la început, să evit să vorbesc despre grupul oniric. La ARGEȘ făceam ce făceam și tot despre asta aduceam vorba. Deci despre orice altceva numai despre onirism nu. Am răbdat eu o săptămână, două, într'a treia n'am mai putut. În primul rând că era nedrept și caraghios să fie surghiunit un cuvânt. Iar în al doilea rând, vroiam să-l pun la încercare pe Breban care se lăudase că va face și va drege dacă i se va încredința o revistă. Am adus un ȘOTRON plin de onirism și de vis (al doilea cuvânt era mai puțin primejdios!?) și i-am declarat ritos lui Breban că dacă nu se face luntre și punte să-l publice, eu plec. Ut pictura poesis a fost firește respins și Breban nu s'a zbătut prea tare ca să apară. Iar eu m'am ținut de cuvânt. Am plecat. Am plecat în vacanță la mare și apoi la Paris.

Și dacă public acest ultim ȘOTRON, n'o fac pentru că i-aș acorda vreo valoare deosebită. Nici pentru că ar conține cine știe ce « șopârle ». Nici pomeneală de așa ceva. Cred că de nu păstram șpaltul, care dovedește că articolul a fost scos de Cenzură, nici nu mi-aș mai fi dat osteneala să-l public. Dar așa poate fi o mărturie în plus despre absurditatea și ridicolul Cenzurii din România acestor ani.

D.Ț.

UT PICTURA POESIS

Într'un dialog cu I. Negoițescu, încercam să explic cum am ajuns la ideea *onirismului estetic* (determinantul e necesar împotriva tiraniei semantice a primului termen!) plecând de la pictura suprarealistă. Aproape orice tablou considerat suprarealist încalcă a fortiori principala « lege » a suprarealismului: dicteul automat. Să ajungi la un « automatism psihic pur », la un « dicteu al gândirii prin absența oricărui control exercitat de rațiune, în afară de orice preocupare estetică sau morală » nu e atât de ușor pe cât s'ar crede; logica se înfiltrează și în subconștient, nici demenții nu scapă cu totul de ea. Poetul încă mai poate, prin înșiruirea unor imagini contradictorii și reciproc anulatoare, să obțină acea incoerență dragă suprarealiștilor; pictorul însă, exprimându-se într'o simultaneitate și ascultând de alte reguli de organizare a spațiului, de echilibru al formelor și armonizare a culorilor, chiar dacă urmează indicațiile lui Breton și se așează în « starea cea mai pasivă sau mai receptivă cu putință », tot e silit să *opteze* pentru anumite imagini care nu pot sta între ele în raporturi arbitrare. În pictură suprarealismul e corectat, îndreptat pe linia onirismului estetic.

*

În primele poezii (unele admirabile) ale lui Vintilă Ivănceanu, tentația suprarealismului e evidentă. O furie iconoclastă îl împinge la dinamitarea imaginii poetice prin toate mijloacele: de la calambur la extravaganța lexicală. Spun *tentație,* pentru că Ivănceanu n'a fost niciodată un suprarealist ortodox; în versul său, el polemizează nu numai cu poezia tradiționalistă, dar și cu aceea suprarealistă pe care o privește peste umăr, suspectându-i « metoda ». Despre Ivănceanu din această perioadă se poate spune ce spunea Călinescu despre Urmuz: « ...nu avem de a face cu nici un automatism, ci cu o convenție care duce la efecte comice ». Pentru că Ivănceanu e un lucid, un « calculat » care scrie o poezie plină de bufonerii și extravaganțe, nu fiindcă și-a propus să-și exploreze sufletul spre a ajunge la subconștientul pur, cum râvneau suprarealiștii, ci dimpotrivă fiindcă vrea să și-l disimuleze. El nu se dezvăluie, ci se ascunde în explozia de metafore.

În *Vultcaloborgul și frumoasa Beleponjă,* ultimul său poem, mult mai lung decât celelalte, Ivăceanu renunță la dinamită: el oferă cititorului viziunea unor animale fabuloase într'o atmosferă eroi-comică, în care imaginile grotești și șocante se structurează până la urmă prin însuși faptul derulării lor într'un spațiu dat pe care îl umplu precum niște elemente figurative pânza unui tablou. De reținut că până acum Ivănceanu fusese un liric care se apăra cu îndârjire de orice pătrundere a sentimentalismului în poezia sa. *Vultcaloborgul* e o epopee, o cronică burlescă pictată, un vis avându-și coerența sa, deci o operă autentic onirică.

*

Picturalitatea, puternica vizualitate e o caracteristică generală a *onirismului estetic.* Și Brumaru și Turcea, ca să nu mai vorbim de Dimov, precum și alții a căror producție literară e considerată drept proză, *scriu* tablouri. Învinuirea de parnasianism care i s'a adus lui Dimov e rizibilă. Parnasienii « zugrăveau » obiectele dintr'o realitate convențional frumoasă și sufereau de prețiozitate. Erau niște esteți, credeau adică într'o existență obiectivă a frumosului, clasând obiectele în serii antinomice: poetic/prozaic. Onirismul, așa cum îl văd eu, e vizionar nu descriptiv, estetic nu estet.

*

Esteticianul german Oskar Walzel, discutând deosebirea pe care o făcea Lessing între artele succesive și cele simultane, ajunge încă din 1923 la o concluzie ce deschide un drum foarte interesant: « Poezia, afirmă el, este o artă succesivă, întocmai ca și muzica. Desigur muzica ne oferă o succesiune de tonuri și produce prin aceasta o succesiune de sentimente. Poezia nu se oprește

aici, ea provoacă și o succesiune de reprezentări. Dar configurația întregului unei opere poetice nu poate fi cuprinsă decât atunci când întregul se oferă ochiului interior ca o *existență statică* » (apud T. Vianu, « Studii de stilistică »).

George Călinescu folosește ideea pentru formularea unei mici teorii a metaforei. Astfel în « Principii de estetică », el observă cu o mare subtilitate: « ...când o imagine place, cauza nu este întărirea procesului mimetic, ci de cele mai multe ori abstragerea de la natură. În « Rumenă, suavă ca o garofiță », cele două percepții « față feciorelnică » și « garoafă » se suprapun și dau o nouă percepție care să aparțină și vegetalului și umanului totodată. Prin metaforă facem conștienți acele apropieri aparent absurde care sunt posibile în vis. Metafora este modul de a visa al umanității. »

Așa dar, în momentul perceperii lor, imaginile tind dintr'o succesiune să se reorganizeze într'o simultaneitate, din temporal să treacă în spațial. Și invers.

D. ȚEPENEAG

«UȘA» — ROMAN DE PAUL GOMA

Astăzi, publicul francez poate lua contact cu opera lui Paul Goma. La București nu s'a putut încă citi nici « Ostinato » — apărut la Paris sub titlul « La cellule des libérables » — nici « Ușa noastră cea de toate zilele », pe care editura Gallimard o publică acum, în traducerea lui Alain Paruit, sub titlul « Elles étaient quatre... ». În Germania Apuseană, cartea apăruse încă din 1972, sub îngrijirea casei Suhrkamp, la Frankfurt; numai cititorii români nu par încă a fi judecați suficient de adulți pentru a avea acces la acest volum.

Și totuși « Ușa » nu se prezintă, a priori, ca o mărturie șocantă asupra terorii staliniste — chiar dacă unele dintre personaje au avut a o suferi; nici asupra lagărelor de muncă silnică — deși amintirea lor nu s'a șters încă din memoria supraviețuitorilor; nici asupra dificultăților vieții cotidiene, sau asupra omniprezenței suspiciunii — chiar dacă, ici și colo, înțelegem că ele continuă să condiționeze substratul fiecărui gest.

Nu! « Ușa » nu este decât « Odiseea de cameră » a patru femei — cetățence române din zilele noastre — pe care întâmplarea le-a blocat pentru câteva ore într'o cameră de cabană, a cărei ușă refuză să se redeschidă, în vreme ce bărbații se află pe pistele de ski. Întâmplarea, inexplicabilă și neexplicabilă, nu poate să nu inspire interpretări sinistre în universul românesc; în realitate însă, ea nu constituie decât pretextul inițial al uneia dintre acele situații « în vas închis » căutate cu predilecție de Paul Goma pentrucă, într'un spațiu fizic și psihic limitat, ele deșteaptă rezonanțele întregii lumi înconjurătoare.

În spațiul camerei de cabană sunt reunite astfel patru femei — specimene umane destul de reprezentative ale unui oarecare județ de provincie românească: o profesoară de țară, abrutizată de muncă și de hărțuielile cotidiene, o actriță semi-ratată, vedetă în capitala județului, o fostă activistă « de nădejde » a Partidului, pensionată anticipat de noua generație, și în sfârșit o adolescentă de 16 ani, fiica unui înalt demnitar — « tovărașul Bizim » — aflat și el pe cale de reîntoarcere la « munca de jos ».

Între aceste patru femei — întrunite aparent de pura întâmplare — există totuși relațiile nebănuite pe care istoria recentă le-a țesut între locuitorii aceleiași arii umane; astfel, actrița a fost una dintre metresele « tovarășului Bizim », a cărui primă soție — mama liceenei — se sinucisese cu câțiva ani înainte; astfel, în timpul campaniei de colectivizare, tatăl profesoarei fusese arestat ca fiind chiabur la ordinul activistei, și expediat într'un lagăr de unde nu s'a mai întors niciodată. De-a lungul dialogurilor între aceste femei, de-a lungul confruntărilor, reproșurilor și justificărilor succesive, desprindem cu încetul situații și tipuri semnificative nu numai pentru istoria județului — ci mai departe, pentru ambianța reală a țării însăși, în cuprinsul ultimelor decenii. Nu putem uita în deosebi chipul halucinant al fostei activiste, Florica Iosub, turbarea ei neputincioasă de a fi fost îndepărtată de putere; și nu putem uita « suvenirurile » ei de campanie — lichidarea « bandiților », rezistenții hăituiți și împușcați fără milă, sau « lămurirea » propriului unchi — țăran fruntaș, sceptic față de colectivizare, pe care nepoata, salvată altădată dela moarte de el (în anii ilegalității), îl silește să se înscrie, prin tortura morală cea mai cinică.

Dincolo însă de amintiri — fie ele cutremurătoare — tabloul contemporan ce se desprinde nu este mai puțin semnificativ: tabloul României fără fard, univers laborios, traumatizat încă de « perioada cultului », de « deschiaburire », de « colectivizare » — dar hotărît să uite furtuna. Supraviețuitorii s'au întors tăcuți, unii au fost chiar reabilitați; unii se cufundă într'un nihilism fără speranță, alții se « reîncadrează în societate »: unchiul lămurit cu sila este acum președintele cooperativei din sat « ...s'a vorbit de el la ziar, a participat la o grămadă de conferințe, a făcut chiar o călătorie în Bulgaria pentru schimb de experiență »; soția altcuiva, obligată să divorțeze de bărbatul arestat « ... s'a recăsătorit într'un sat cu veterinarul... s'au mutat în casă nouă, construită cu credite dela Stat, au televizor, mașină de spălat rufe, mobile de 11.000 lei și așteaptă rândul pentru o Dacia 1100 »... Nu mai este universul tragic al marilor furtuni staliniste, ci socialismul cu chip posomorît așa cum l-am putut cunoaște și din filmele sau romanele cehe sau iugoslave; socialismul uitării, al tăcerii și, paradoxal, socialismul consumului de bunuri — ca leac universal pentru durere și pentru memorie.

Bine'nțeles, totul nu este numai mediocritate și resemnare în cartea lui Paul Goma; oamenii mai păstrează în suflet colțișoare de cer senin: dragostea, la care cele patru femei nu încetează o clipă a se gândi; fascinația și remușcarea resimțite de adolescentă înaintea victimelor tatălui ei; umorul indulgent al actriței, la apusul unei vieți sacrificate, după ce soarta va fi făcut-o rând pe rând victimă și beneficiară a circumstanțelor. Și, mai ales, câteva figuri « absente » reînvie în jocul memoriei, figuri ale celor care au știut rezista, care și-au salvat demnitatea și omenia de-a lungul încercărilor; astfel personajul (de spirit dostoievskian) al fotografului Ignat, prieten al actriței: savant strălucit, fost militant de stânga și înalt responsabil al industriei chimice, destituit mai apoi, închis și despărțit de soție la instigația unui carierist crescut la umbra lui, Ignat refuză reabilitarea și alege să-și termine zilele ca modest fotograf, pentru a nu avea de înfruntat ispita puterii regăsite și, mai ales, ispita răzbunării; un alt personaj, un doctor evocat de fosta activistă, o cheamă pe aceasta în cabinet, în clipa plecării ei din spitalul unde o tratase cu un devotament ireproșabil — și-i reamintește că, printre victimele ei directe, s'a aflat și familia lui... Exemplele sunt numeroase de astfel de « personaje absente » care, chemate de amintire din universul exterior, sfârșesc poate prin a da cărții mai mult echilibru și mai multă densitate umană decât chiar personajele reale.

Pentrucă cele patru femei reale, prezente, încălcite aici într'un sentimentalism dezlânat, aici în clișeele de limbaj și în lozincile inerente societății socialiste, ne apar adeseori ca mult mai puțin interesante prin ele însele, decât prin evocările pe care le prilejuiesc. Să fie oare misoginie tăinuită din partea autorului? Sau poate, mai degrabă, schițarea indirectă — dincolo de sentimentalismul vulgar, dincolo de clișeele « dublului limbaj » — a absenței oricărei forme de transcendență, a sărăcirii esențiale a spiritului, într'o societate care, altminteri, nu încetează o clipă să proclame « dezvoltarea multilaterală a ființei umane »? ...

Problema pusă este fundamentală; și, pentru a o discerne, pentru a-i răspunde, pentru a o depăși chiar, cititorul român n'ar trebui să fie împiedicat de a avea acces la un roman precum « Ușa » — în măsura în care astfel de cărți constituiesc terapeutica cea mai eficace împotriva resemnării.

Șerban CRISTOVICI

zodia cumpenei

Scriem aceste rânduri înainte de Congresul partidului comunist (al XI-lea). Dar dispunem de Tezele C.C. al P.C.R.-ului, care au mai fost declarate o « cartă fundamentală ».

Încă din faza de proect de program, « Carta » a fost salutată cu sgomotul de rigoare. Dintre atâtea articole-trâmbiţe semnate de profesioniştii entuziasmului, dela Dragoş Vrânceanu la Constantin Chiriţă, cel mai caracteristic pentru delirul festiv ni s'a părut al lui Radu Popescu. Risipitor cu epitetele, el ne anunţa, încă din titlu, că e vorba de un document « realist şi vizionar, ştiinţific şi visător, riguros şi înaripat », pe care l-a citit, citit şi recitit. După un efort intelectual atât de epuizant, Radu Popescu a ajuns la concluzia că acest « program » e deosebit de celelalte documente de partid cu lectura cărora se îndeletniceşte de peste treizeci de ani (această precizare pentru ca să nu uităm c'a fost ilegalist, nu ca alţii...) prin aceea mai ales că « îmbină satisfacţia raţiunii cu admiraţia frumuseţii » că luminează « arcul istoric dela Burebista pînă la Nicolae Ceauşescu », că dă un sens haosului şi mai ales că-i îngăduie să citească în viitor cu aceeaşi exactitate ca şi în trecut. De fapt, ne interesează aici mai puţin logorea verbală, confundarea în negurile trecutului pentru a găsi filiaţii demne de actualul şef al statului, (tămâierea sa a atins astfel de proporţii încât în curând vom urca până'n protoistorie pentru a-i afla justificări), avântarea pe aripele viitorului spre a-l tălmăci asemenea trecutului care, ştim, e lucrul cel mai puţin sigur într'o optică de tip comunist pentru care re-scrierea lui periodică cere cel puţin tot atâtea eforturi ca prezicerea viitorului. Mai simptomatic ni se pare finalul articolului lui Radu Popescu când ne înştiinţează cu punct de exclamaţie, alăturându-se elanului eroic provocat de « Program »: « ei bine, vom lupta! » Ceea ce ne aminteşte că nu e prima oară. Radu Popescu şi colegii săi de înaripare au mai luptat. În vremea stalinismului integral. Cu rezultatele pe care le ştim.

Limitându-ne la rezoluţiile din « Teze » ce privesc cultura, ca şi la felul în care au fost imediat interpretate de feluriţi corifei ai îndemnurilor oficiale, ne e greu să nu revenim tocmai spre acest trecut stalinist. Arta trebue să redevină tributară conţinutului ei strict social — ca şi cum s'ar fi uitat de erorile oficial recunoscute ale «sociologismului vulgar » —, ea urmează să fie din nou judecată după mesajul « nobil » pe care-l transmite, aspectul « eroic » al construcţiei socialiste — asupra căruia s'a insistat şi în cursul întâlnirii dintre scriitori şi Ceauşescu la Mangalia — e pusă pe primul plan, toate mijloacele de propagandă şi educaţie « sunt chemate să acţioneze în direcţia unică a educării şi formării omului nou », iar lupta în domeniul ideologic va fi dusă « de pe poziţii intransigente, pătrunse de combativitate revoluţionară ».

Drept care, chiar şi acum când poeţii apar prin publicaţii mai ales în funcţie de cantitatea de sentimente patriotarde care le animă versurile, interpreţii « Tezelor » găsesc că nu e deajuns şi că efortul propagandistic trebue sporit.

Constantin Chiriţă, în *Scînteia,* reclamă cât mai multe idei « eroice » şi îndeamnă pe scriitori să privească în jur « înarmaţi şi cu acest etalon al eroismului », Dragoş Vrânceanu, în acelaşi ziar din 13 septembrie 1974, insistă, tot ditirambic, asupra judecării operei de artă în funcţie de toate criteriile adunate cu condiţia ca din ele să lipsească cel estetic, Cornel Ştefănache, într'o emisiune dela Radio-Bucureşti din 23 Septembrie reînvie « eroul pozitiv » — comunistul, simbol al omului nou —, tot pe calea undelor, la 29 Septembrie, Vasile Rebreanu acordă interpretării sociologice prioritatea absolută, Nicolae Călinoiu, cerberul muzicii, directorul adjunct în Consiliul Culturii şi Educaţiei socialiste, într'un interview radiofonic, tot din Septembrie, anunţă programarea prioritară, în viitoarea stagiune muzicală, a lucrărilor cu « mesaj militant », cu conţinut patriotic, revoluţionar, inspirate din lupta ilegală a partidului, din actualitatea socialistă, etc., etc. Oprim aici acest iarmaroc ideologic în care « revoluţia culturală » chineză care a inspirat alte « Teze » — cele din Iulie 1971 — dobândeşte o culoare balcanică şi oportunistă, lipsită însă de orice pitoresc. Deoarece rezultatul, reîngheţul, al cărui punct culminant este reprezentat de Tezele din Septembrie 1974 — punctul iniţial fiind Iulie 1971 — riscă să fie lichidarea brumei de literatură şi artă ivită în deceniul 60.

Optimiştii speră că odată trecut acest an 1974 — umplut cu zarva aniversării a treizeci de ani dela 23 August 1944 şi cu pregătirea Congresului al XI-lea — să se mai calmeze şi avântul « militant » care pustieşte literatura.

Pesimiştii replică — şi este plauzibil — că partidul a intrat într'o fază în care nu mai are nevoie de intelectuali. Ceea ce s'a numit « liberalizarea » n'a însemnat, în fond, la toate nivelurile şi în toate domeniile, nu numai în cultură — decât înlocuirea militantului prin profesionist şi tehnician şi a zelului politic prin competenţă. Înlocuire deloc sistematică (fără de care n'ar mai fi fost vorba de liberalizare ci de libertate), mai mult o tendinţă, dar şi aceea rodnică. Reclasarea scriitorului a intrat în această mişcare de ansamblu. Au dispărut mimii de slogane — sau au rămas în umbră —, au reapărut scriitorii. Talentul a fost din nou luat în consideraţie, criteriul estetic a fost readmis.

Concesiile făcute de partid şi amplificate de scriitori care au îngăduit revenirea literaturii într'o zonă de lumină — încă incertă totuşi şi fragilă — nu erau explicabile decât prin dorinţa partidului de a avea pe scriitori alături în metamorfoza dificilă pe care şi-o propunea. Dintr'un partid instalat la putere de armata roşie, voia să se transforme într'un partid naţional, mai bine spus « naţionalizat » prin opoziţia sa faţă de Moscova.

N'avem cum să ştim când şi cum s'a hotărît că partidul nu mai are nevoie de acest sprijin al intelectualilor şi, în cazul de care ne ocupăm acum, al scriitorilor. Dar mai tot arată c'ar fi aşa: o nouă lege a drepturilor de autor, planuri editoriale reduse, tiraje asemenea, reducerea publicaţiilor literare — la adăpostul crizei de hârtie sau mai curând sub pretextul ei deoarece România exportă hârtie —, dar şi dări afară din slujbă sau jumătăţi de normă, o serie de măsuri care anunţă o schimbare a statutului scriitorilor din România.

Când se iau astfel de măsuri restrictive împotriva scriitorilor, marele public din România riscă nu numai să fie mulţumit dar şi să aprobe, scriitorii fiind în general prezentaţi ca aparţinând unei pături privilegiate. Or nu « pătura » era propriu zis privilegiată ci câţiva care-şi vedeau avantagiile crescând nu pe măsura operelor (legea drepturilor de autor din România sancţionează succesul, plătind din ce în ce mai puţin, pe măsură ce se succed ediţiile), ci după capacitatea de a parafraza cuvintele de ordine. Am atacat îndeajuns pe aceşti făuritori de cuvinte încrucişate pe temele «conducător», «partid», «patrie» — pentru a ne îngădui odată luxul, nu de a-i înţelege ci de a le prevedea reacţiile în faţa acestei schimbări de optică a regimului: de când există propagandă propagandiştii sunt plătiţi, dar cine a mai văzut şi când, o literatură de comandă executată gratuit? Dacă astfel de măsuri se confirmă sau chiar se întăresc, nu le mai rămâne unor astfel de privilegiaţi decât două perspective: să treacă într'un fel de vagă opoziţie bozumflată, încercând deliciile inedite ale bunei conştiinţe şi ale spiritului contestatar, sau, mai plauzibil, să vâneze posturi în partid, consolându-se cu ele, dar înfruntând, odată cu beţia puterii, şi riscurile ei într'un regim în care cu cât te înalţi mai mult, cu atât devii mai vulnerabil. Pariul rămâne deschis, nu ne-ar mira însă prea mult ca unele, cel puţin, dintre «vedetele» de ultimă oră ale literaturii conformiste să-şi pregătească acum un statut de victime, descoperind, brusc, problemele de conştiinţă şi categoriile moralei.

Orice ar fi, câţiva privilegiaţi deveniseră pentru marele public simbolul întregii bresle. Or, în această breaslă, câţi nu trăesc modest, unii la limita decenţei? Şi câţi nici măcar nu pot trăi din munca lor, manuscrisele fiindu-le refuzate de cenzură? Acum cenzura intensificându-şi severitatea, numărul ziarelor ce adăposteau articole literare, reducându-se, ce va mai rămâne nu din privilegiile dar din mijloacele de trai, pur şi simplu, ale celor mai mulţi dintre scriitori?

S'ar fi spus, la nivel foarte înalt, că în ţările din Occident, scriitorii nu trăesc din scrisul lor. Ceea ce e, în general, adevărat. Dar dacă e obligat să aibe o funcţie anexă care să-i asigure existenţa, scriitorul mediu occidental cunoaşte totuşi cel mai mare dintre privilegii: libertatea de a scrie ce vrea, cum vrea, fără nicio cenzură. Dacă în România, partidul vrea să aplice scriitorului acelaşi regim ca în Occident, sau ca altădată la noi, nu-i mai rămâne decât să fie logic cu el însuşi şi să suprime cenzura.

Se mai declară (oficios şi nu oficial) că, scăzându-se posibilităţile de câştig ale scriitorilor, va scădea şi numărul celor care devin scriitori numai pentru a fi privilegiaţi, celor care confundă vocaţia cu profesia mănoasă. E şi adevărat şi de dorit. Numai că, din nou, ne lovim de aceeaşi lipsă de logică. Vocaţia implică libertatea de a te exprima după vrerea ta şi doar a ta. Doar « profesia » — scump retribuită — te pune la dispoziţia comanditarului care-ţi indică, sau mai precis te obligă *ce* şi *cum* să scrii. Vocaţia unui poet se confundă cu libertatea de a face versuri pe temele alese de el, profesia unui poet de azi din România este de a rima pe tricolor. Se poate deci cere unui scriitor să asume riscurile unei vocaţii (dela sărăcie şi chiar mizerie până la a nu ajunge să se facă repede cunoscut) dacă i se oferă libertatea de a fi el însuşi. Nu i se poate însă cere să devină un « simbriaş fără plată », adică să slujească la curtea partidului şi a cuvintelor sale de ordine, trecând doar pe la ghişeul cenzurii şi nu pe la acela al casieriei.

Se mai insinuează că astfel tinerii nu vor mai da năvală în literatură de dragul unui farniente şi unui haimanalâc gras retribuit. Iar este un bine. Doar că, în ultima vreme, nu prea vedem spre ce tribune s'ar repezi tinerii. Singura revistă ce le este, în principiu, consacrată, *Luceafărul,* a devenit, sub direcţia unui om de serviciu al partidului, N. Dragoş, un organ de compromitere sistematică a tinerilor. Ori sunt sforăitori, ori nu sunt publicaţi. Ne-am spus de atâtea ori că foarte tânăra generaţie din România nu dă nimic, dar poate nu ne-am gândit îndeajuns la faptul că cei meniţi să spună ceva n'au pur şi simplu acces la publicaţii şi posturi în universitate. Dacă ne-am lua după criteriul listei de absolvenţi dela Facultatea de Litere (nu e neapărat un criteriu absolut, dar e totuşi un criteriu), am putea probabil verifica un fenomen sui generis: cei din fruntea listei, cu mediile cele mai mari, ajung prin sate, sau orăşele de provincie, cei de la coadă, care au acceptat, în schimb, oferta de colaborare a ofiţerului de securitate apar pe prima pagină a ziarelor din capitală.

Puţină istorie literară — şi nu numai literară — ar fi utilă responsabililor culturali. Acolo ar învăţa că, de când s'a despărţit de Biserică şi de Curte, literatura a renunţat la funcţia ei laudativă. Şi încă prelaţii şi autorii de mecenate de pe vremuri erau tot atât de cultivaţi ca şi artiştii cărora le comandau opere şi aveau inteligenţa de a nu interveni cel puţin în « forma » comenzii date.

Despre gustul și inteligența artistică a mecenatului comunist în general și celui din România în particular s'ar putea face o antologie a humorului involuntar și — bine înțeles — negru. De când a dispărut în Europa mecenatul de curte, și-a descoperit și literatura o funcție critică. Ori acum asistăm la o situație paradoxală: partidul pare a lua hotărîrea de a renunța să mai fie mecena dar obligă pe scriitor să asume mai departe o sarcină de laudă care nu era justificată — și prost justificată — decât prin acest mecenat.

S'ar putea ca partidul să facă un calcul greșit. În afară de teroare — pe care o refuză, din fericire, — nu există vreun alt mijloc de a obține să fie slujit decât simbria. Scăzând-o la maximum, riscă să vadă slăbind și corul entuziasmului — deoarece nu credem ca cineva să mai aibă naivitatea de a presupune vreo convingere sau vreo ideologie scritoriilor de chenzină și duzină din România.

Dar nu decepțiile posibile ale partidului ne interesează aici și nici pierderile celor care riscă să devină « simbriași fără plată ». Ci toți ceilalți scriitori de « vocație », sau *și* de vocație, care se lovesc de o cenzură din ce în ce mai intransigentă și ale căror manuscrise riscă să rămână în sertar. Deoarece de soarta lor se leagă aceea a unei întregi literaturi care, deabia ivită, e amenințată din nou de dispariție. România își mai poate oferi încă odată riscul de pierzanie care a fost acela al literaturii sale dealungul celor douăzeci de ani de realism socialist? E, în fond, singura întrebare. Ceea ce e cu adevărat grav este că noi, și nu numai noi, cunoaștem răspunsul dinainte. Nu se poate repeta la nesfârșit sacrificiul meșterului Manole.

□

CAMILIAN DEMETRESCU

« CU CĂRȚILE PE FAȚĂ CU NICOLAE CEAUȘESCU »

Marți 23 iulie 1974 s'a transmis la televiziunea italiană documentarul « Cu cărțile pe față cu Nicolae Ceaușescu », realizat de Carlo Ponti și Giancarlo Vigorelli; primul cunoscut cineast, al doilea om de litere, fost președinte al « Comunității europene a scriitorilor » tutelată de Ruși în perioada stalinistă și imediat următoare. Să vedem în ce mod a fost informat publicul italian despre actuala situație a României și despre « mitul » numit Ceaușescu.

După Vigorelli, Ceaușescu, Mao Tse Tung, Hrușciov și papa Giovanni, sunt « cei patru mari țărani ai veacului nostru » care au dat « splendide probe de imaginație și de concreteță ». Toată lumea cunoaște de pildă « splendidele probe de imaginație și de concreteță » ale lui Nichita Hrușciov: zidul Berlinului, masacrul de la Budapesta, criza cubană, sângeroasa represiune a manifestațiilor de la Novotcerkask. E adevărat că el a îndrăznit destalinizarea Rusiei, dar nu a avut nicio clipă imaginația de a derusifica comunismul. Sunt cunoscute tuturor « splendidele probe » pe care le-a dat Mao în revoluția culturală, în tratamentul aplicat intelectualilor, în evaluarea patrimoniului spiritual al occidentului, în ridicarea noului imens zid ideologic, menit să izoleze definitiv poporul chinez de restul lumii. Telespectatorul italian nu cunoștea însă în profunzime « splendidele probe » ale « marelui țăran » Ceaușescu, și tocmai acesta a fost motivul care l-a determinat pe Vigorelli (autorul comentariului) să purceadă la realizarea acestui documentar. Nu se înțelege însă cum acești iluștri prelați ai antibisericii, Hrușciov, Mao și Ceaușescu, au acceptat — în viziunea lui Vigorelli — să-și împartă gloria rustică cu un umil servitor al bisericii creștine care a fost papa Giovanni.

Dar să trecem la punctarea ideilor principale ale comentariului. Grație lui Ceaușescu, spune Vigorelli, pentru România de astăzi « supunerea față de Moscova e doar o amară amintire ». Pentru a cântări valoarea unei asemenea afirmații, e necesar să ne referim la antecedentele « noului curs » de la București. În cercurile bine informate bucureștene și străine, se știe cum a început, încă din vremea stalinistului Gheorghiu Dej, disensiunea cu Moscova. Când Hrușciov a întreprins turneul prin țările « socialiste » satelite ale Moscovei, pentru a destaliniza partidele comuniste, stalinistul Dej se opune din răsputeri pericolului ce îl amenința, și astfel începu disensiunea cu Kremlinul. Apropiata sa moarte va permite urmașului Ceaușescu o anumită autonomie politică, urmată însă imediat de violente represalii economice din partea sovietică. Noua politică economică românească a avut și are ca scop principal de a restabili gravul dezechilibru provocat de aceste represalii în cadrul CAER-ului, de a asigura

o adevărată autonomie, creind o puternică industrie națională. Dar cu ce preț? România va plăti timp de mai multe generații imensele datorii contractate în străinătate pentru crearea acestei industrii autonome, fără a avea speranța unei reale competitivități pe piețele mondiale. În această situație, posibilitatea de a asigura un standard decent de viață poporului român nu poate fi decât amânată pentru mai multe decenii, când o eventuală politică economică mai rațională și mai realistă ar scoate țara din lunga criză provocată de incompetență și grandomanie. Vigorelli ar fi trebuit să ne informeze — cu cărțile pe față (cum îi place să-și definească documentarul) — despre *această* situație economică, despre consecințele ei nu numai în realitatea statului român, dar mai ales în existența individului, despre disperata sa luptă cotidiană pentru supraviețuire. Efectele unei aventuri economice de acest tip nu puteau fi decât dezastruoase, într'o civilizație în care interdependența în procesul de producție e o lege esențială, mai ales când e vorba de o mică națiune. În ce mod Ceaușescu și partidul comunist au consultat poporul înainte de a-l antrena într'o astfel de aventură ale cărei efecte negative sunt de pe acum dramatice? Structura de tip sovietic a statului român împiedică orice posibilitate de critică a directivelor, prin forța unei totale cenzuri a mijloacelor de informație și a unei mașini a unanimității ce funcționează autoritar la toate nivelele, inclusiv și mai ales în marea adunare națională.

Recent, Ceausescu s'a ales președinte al republicii, prin modificarea constituției, rămânând în același timp secretar general al partidului comunist. « Dacă Ceaușescu ține totul în mână — explică Vigorelli — este și pentru a dovedi că România a încetat să mai fie o țară socialistă satelită ». Stranie explicație! O conducere colectivă, democratică, ar fi oare pentru dl. Vigorelli dovada unei lipse de autonomii față de Kremlin? Existența unui dictator într'o țară socialistă est-europeană nu este ea oare garantată de forța sovietică, chiar în cazul României, unde o consultare populară liberă nu ar fi cu putință decât în cazul ieșirii din zona de influență a Moscovei? Faptul că poporul român nu are astăzi posibilitatea să spună dacă îl vrea sau nu pe Ceaușescu, nu este o dovadă că sistemul sovietic instaurat acum treizeci de ani în România este de fapt același? Dictatura de astăzi de la București nu este de fapt garantată de Ruși, chiar dacă personal dictatorul român nu este chiar pe placul Moscovei? Și atunci, revenind la afirmația lui Vigorelli despre « amara amintire » a supunerii față de Moscova, ne întrebăm ce valoare mai poate avea o asemenea frază decât aceea a unui joc gratuit de cuvinte, răspunzând evident unui joc mai subtil și mai puțin gratuit, a cărui demascare ar pune în adevărata lumină atât documentarul în discuție cât și pe autorii lui.

În răspunsurile (bătute la mașină) citite de Ceaușescu la întrebările lui Vigorelli, se spune la un moment dat: « un partid revoluționar trebuie să țină cont de interesele propriului popor, trebuie să se identifice cu aspirațiile sale ». Să ignore oare Ceaușescu, și odată cu el Vigorelli, că fundamentala aspirație a oricărei ființe este de a se salva din starea de sclavie în care o putere constituită în mod dictatorial îl ține prizonier, cum este cazul în țările cu regimuri autoritare? Să nu-și dea seama oare nici unul nici altul că « interesele » unui popor, nu sunt în fond decât interesele fiecărui cetățean în parte și că pentru a le cunoaște e necesar ca individul să fie întrebat care sunt pentru el aceste interese? Mai e util așadar să ne întrebăm — școlărește — dacă în România de astăzi statul e în slujba individului, sau invers? Sau poate că statul e astăzi, exclusiv, în slujba lui Ceaușescu.

Credincios fiu al poporului, Ceaușescu duce o viață sobră « fără nicio mondenitate » — în portretul pe care i-l face Vigorelli (autor de altfel al unei copioase biografii apărute, nu de mult, în Italia), care însă, nu ne invită să intrăm în luxuoasele vile cu plafoane de mozaicuri de Murano (executate de echipe de artiști plastici) și nici nu amintește ceva despre fiul președintelui care până nu de mult studia constiința de « tip nou » la Oxford (unde se făcuse celebru mai ales prin accidentele « Jaguar »-ului său). Doamna Ceaușescu a devenit membru al biroului executiv al CC al PC român și, recent, membru al Academiei Române. Își dă seama dl. Vigorelli de enormitatea acestei imposturi, de aspectul caricatural, caragialesc ce domină la curtea acestui principe țăran comunist? Cultul personalității amintește astăzi la București vremea lui Stalin, prin grotestile elogii oficiale, somptuoasele și costisitoarele ceremonii « istorico-patriotice » ce depășesc cu mult în ridicol predecesorul. Se va găsi desigur un humorist al istoriei să-l creioneze definitiv pe Ceaușescu cel tânăr dând mâna cu umilul Mircea cel Bătrân, încovoiat slugarnic în cortul echipei de filmare de la Rovine (în reîncarnarea unui actor reserist) el care altădată nici nu clipise în fața temutului Baiazid.

Devenit președinte al republicii, Ceaușescu chemă la el oamenii de cultură — după cum relatează în documentar Dumitru Popescu, ministru al culturii socialiste — și « trasă un tablou al viitoarei politici culturale », cu alte cuvinte dictă directivele. În comentariul său Vigorelli declară că « literatura, teatrul, artele, s'au bucurat și se bucură de o bună folosință a libertății, mai mult decât în oricare altă țară socialistă ». Și totuși Vigorelli știe prea bine că romanul « Ostinato » de pildă, al lui Paul Goma (ce denunță închisorile și crimele stalinismului în România, el însuși întemnițat), a fost cenzurat în țară și a putut vedea lumina tiparului doar în străinătate; și totul după ce la București se denunțase oficial, în ședințe speciale, ororile și crimele din vremea lui Stalin și a consilierilor sovietici. Știe desigur, de la prietenii săi scriitori români în vizită prin Italia, câte manuscrise zac în sertarele cenzurii și ale autorilor înșiși, fără posibilitatea de a fi publicate, numai pentru că nu se încadrează în sistemul de reguli ce delimitează ce este și ce nu este « patriotic », adică mai pe românește ce convine și ce nu regimului. Dl Vigorelli știe, dela alții și chiar de la subsemnatul (pe care l-a prezentat elogios în prefața unei expoziții personale la Como) că arta nonfigurativă nu pătrunde în expozițiile de stat și colective ale uniunii artiștilor plastici, exact ca în perioada lui Goebbels sau Jdanov; că producția de filme și spectacolele teatrale sunt supuse deasemeni unei riguroase cenzuri « ideologice ». Știe cât sunt de dificile contactele oamenilor de cultură cu colegii lor din străinătate, și că nu există niciun sector cultural care să scape cenzurii. Și atunci? În ce mod înțelege Vigorelli această « bună folosință a libertății » în cultura românească, care ar fi mai liberă « decât în oricare altă țară socialistă »? El care conduce o importantă revistă de teatru la Roma, « Il Dramma », știe că în Polonia, care are trupele sovietice în casă, există o importantă mișcare teatrală de avangardă, inexistentă în România. Vigorelli recunoaște că astăzi la București există o « anume strângere de șurub » și că, « între patru ochi Ceaușescu invită pe intelectuali să nu repete riscurile primăverii de la Praga », adică riscul de a smulge unui regim autoritar dreptul la propria opinie. « Tineretului român — spune Vigorelli — Ceaușescu i-ar fi clamat după invazia de la Praga: putem fi slabi, dar nu putem fi lași! » Trebuie să amintim că numai cu cinci zile înaintea invaziei, Ceaușescu semnase la Praga cu Dubcek noul tratat de prietenie și ajutor reciproc, și că după sosirea tancurilor sovietice, singurul ajutor pe care l-a dat țării prietene cotropite a fost discursul său de la 21 August în piața Palatului. Mai târziu, tratatul semnat cu Husak l-a substituit pe cel precedent.

Despre programul său politic Ceaușescu declară în interview: « noi recunoaștem fiecărui stat dreptul de a-și organiza viața după cum dorește ». Statului da; dar individului, cetățeanului care stă la baza statului? În mod straniu, leaderul român nu vorbește niciodată despre individ, despre om. Pentru el individul este proprietatea statului. Ca în toate dictaturile. Ce ar face dl. Vigorelli dacă într'o zi ar deveni și domnia sa proprietate a statului? Desigur nu ar mai putea face interviuri ca acesta, deoarece, chiar dacă în mod timid recunoaște în finalul documentarului că « într'o țară comunistă, chiar dacă diferită și mai deschisă, sistemul are regulele sale, condițiile sale, ritualurile sale », și că în orice dialog « unele cărți rămân inevitabil ascunse ». N'ar fi fost oare util ca Vigorelli să interpreteze, pentru publicul italian, actuala situație a

României tocmai prin prizma acestor « reguli », « condiții » și « ritualuri » de partid și de putere dictatorială, pentru a face un tablou cu adevărat realist și demn de un spirit liber așa cum se consideră? Ca cetățean român mă întreb: este oare televiziunea italiană aceea care plătește cheltuiala unui astfel de documentar, pentru a informa opinia publică italiană într'un mod atât de deficitar și preconceput despre o realitate pe care autorul pretinde că a cunoscut-o la fața locului? În actuala conjunctură politică est-europeană probabil că nu se pot spune anumite adevăruri, dar, în interesul poporului român, cel puțin nu ar trebui să se mintă. Și mai ales când se vorbește în calitate de prieten al României!

Roma, 24 iulie 1974

□

SUBDESVOLTARE

Întâmplător, am primit o copie a articolului lui Doru Popovici « O Generoasă Temă de Inspirație Muzicală: Lupta Partidului pentru Înflorirea României Socialiste », din revista « Muzica », Ianuarie 1974. Mărturisesc că, după doi ani în care n'am citit nicio publicație RSR-istă, șocul a fost puternic. Întâi, forma de prezentare: un vocabular de sărăcia căruia un adolescent ar trebui să se jeneze, cuvinte repetate, fraze construite stângaci și cu o lipsă de imaginație neobișnuită chiar în cazul unui compozitor lăudând Partidul. Vorbe goale, fără legătură cu obiectul discuției, care par un compliment. Iată câteva exemple de rigoare muzicologică și eleganță a stilului: toate lucrările citate ori « se reliefează» — «pregnant» sau nu —, ori s'au «afirmat», ori sunt «realizări» — majoritatea « valoroase » —; cel mai folosit adjectiv este « inspirat », probabil pentrucă e deajuns de vag; în rest, armonia este « adecvată » și « suculentă », polifonia « atrăgătoare », « densă », « bogată »; sentimentele « variate »; orchestrația « complexă », « simplă dar nu simplistă » și, evident, « inspirată »; vigoarea « granitică » (?) sau « vulcanică »; lirismul « cald, fremătător ». Și așa mai departe, pe două pagini scoase, parcă, din Caragiale. Iată și paragraful tezist: « discursul muzical relevă când aspecte clasice, când altele romantice », armonia este « modală », iar fraza conciliatorie sosește și ea: « ca apoi să evolueze spre noile mijloace ale artei sonore, cele atonale (...) ». Mai mult, « nu sunt evitate nici procedeele atematice și cele ale construcției structuraliste ».

Aș vrea să știu și eu care sunt acele « procedee » amintite, cine le-a inventat, definit, catalogat, etc. Evident însă, cunoștințele lui Doru Popovici depășesc posibilitățile mele de informare. Dar nu de clișeele de limbaj și nici de imaginația autorului vreau să mă ocup, ci de ceea ce stă în spatele lor.

Fiindcă stilul acesta penibil nu este numai o lipsă de abilitate în mânuirea condeiului; el arată degradarea pe care intelectualii RSR-iști o acceptă cu seninătate. Locul comun vine și de la faptul că cel care acceptă compromisul nu mai poate vorbi ca un om normal, cu cuvintele lui, ci « spune » lecția învățată pe dinafară, rostește ceea ce ceilalți așteaptă să iasă din gura lui. Există o dogmă și un șablon, iar picioarele — sau capul — care depășesc lungimea patului, se retează.

Remarc apoi, drămuirea grijulie, ierarhizarea lingușirilor, controlul lungimii fiecărui paragraf. Ca într'un « document de partid », ca un comunicat după o « întâlnire frățească ». În orânduirea care e presupusă a fi expresia ultimă a egalității sociale, càstele, privilegiile și ploconelile nu se opresc la Mercedes-urile negre pentru care se blochează circulația pe străzi sau la magazinele speciale unde se găsesc carne și portocale, la vilele cu soldați la poartă

sau la atâtea avantaje pe care oamenii de rând — în numele cărora, teoretic, e guvernată ţara — nici nu le visează. Ele se aplică, la alte dimensiuni, pe fiecare treaptă a acestei piramide umilitoare. În articolul lui Doru Popovici, întâi apare Chirescu care, dela corul de biserică a ajuns la « Republică măreaţă vatră »: terfelirea fără rezerve a conştiinţei trebuie omagiată; apoi Socor; apoi oamenii Partidului; apoi militarii, dar cu mai puţine plecăciuni; apoi Profeta; Sarchizov şi Bratu, puterea executivă; apoi lichelele complet lipsite de talent; o aluzie la Olah, Vieru, deputatul Ţăranu şi la Niculescu; apoi prietenul de fanfaronadă naţionalistă Donose; apoi muzica uşoară; şi aşa mai departe. Ghiţă Dumitrescu e lăsat « pour la bonne bouche » findcă el « utilizează cu o rară măiestrie şi autentică originalitate folclorul OLTENESC » şi doar ştim cu toţii cine mai sunt olteni. Asta se numeşte « diplomaţie », iar Doru Popovici e un maestru în această artă: din cartea lui despre muzica românească nimeni nu poate pricepe care e deosebirea dintre Enescu şi Cuclin, dintre Andricu şi Trăilescu sau vreun alt Nimeni.

Şi, vorbind despre Trăilescu, nu mai sunt la curent cu intrigile dela Curte, aşa că mă mir, dece atâta deferenţă? (Doreşte Doru Popovici un post la Operă sau Trăilescu a ajuns un mare personaj?) Oricum, reţin formularea « ramura atât de captivantă a *coregrafiei* moderne, în adevăratul sens al noţiunii ». Până aici cu atonalismul şi cu structuralismul, căci există un « adevărat sens al noţiunii ». Dacă adevărul acesta e asociat cu Trăilescu, dacă Partidul şi cei pe care el se sprijină sunt autorizaţi să-l definească, atunci m'am lămurit şi până unde merge varietatea stilistică de care se entuziasmează Doru Popovici. Şi dacă mi se va spune că judec pripit, atunci aş vrea să ştiu: cine a fost cântat şi de câte ori în ultimul an, cine a fost publicat, cine a plecat peste graniţă şi pentru ce, care este venitul anual al lui Dumitrescu, etc., etc. Cine are nevoie de « adevăruri » de acestea şi dece trebuie cultura diriguită? Dece? Întâi, pentru că o minte stupidă nu acceptă o părere diferită, pe urmă, fiindcă libertatea de gândire e duşmanul oricărei tiranii, apoi, acesta e un mijloc de a instaura nesiguranţa, regula bunului plac în a da şi în a lua, deci o modalitate de a pretinde obedienţă, şi, în sfârşit, pentru că aşa se perpetuează rinocerii mari şi mici, aşa inculţii venali pot comanda celorlalţi, iar cei mărunţi pot spera să le ia locul dacă scriu multe cântece de laudă Partidului.

Dar, cel mai aberant lucru mi se pare că este coruperea înţelesului nu doar al cuvintelor ci şi al relaţiilor dintre oameni. Ce să ne ascundem după deget, personal ştiu bine ce gândeşte Doru Popovici şi despre « lupta Partidului », şi despre « emoţionantele omagii » ale lui Emil Lerescu, şi despre Dinastia Dumitrescu, şi despre multe altele. Ştiu şi ce spunea Doru Popovici acum şapte-opt ani, ştiu şi ce motive materiale au determinat schimbările nuanţate din atitudinea lui. Şi nu ştiu doar eu lucrurile acestea: le ştiu cei care l-au cunoscut pe Doru Popovici atunci şi acum, o ştie şi clanul Dumitrescu, cei dela Radio şi, mai ales, o ştiu foarte bine cei dela Partid. Atunci, crede cineva în cele scrise de Doru Popovici în « Muzica »: autorul, cititorii, lăudaţii, oficialii? Bineînţeles că nu. Dar, crede cineva în ce scrie în « Scânteia »: publicul, gazetarii, patronii ziarului? Crede cineva că România este « o ţară în plin progres » — aşa cum zice şi Doru Popovici — atunci când nu se găseşte carne, unt, legume, când toate merg pe dos, când se face raţionalizare la benzină pentru a o vinde altora, când nu se mai fac abonamente la ziarele ajunse minuscule din cauza lipsei de hârtie? Crede cineva în onestitatea şi în patriotismul unui Partid adus la putere printr'o fraudă electorală de către o armată de ocupaţie? Care acum se pretinde liberal şi naţionalist după ce l-a asasinat — la ordinul lui Hruşciov — pe Imre Nagy, căruia i se acordase azil? Şi, mai ales, după ce a îndoliat atâtea sute de mii de familii, ale adversarilor, ale ţăranilor care-şi apărau pământul, sau ale celor care cereau ceea ce azi este doctrina oficială? Crede cineva în vorba cu « greşelile care aparţin trecutului »? Dar unde erau ei, cei de acum, ATUNCI, nu tot în aceeaşi paradă de portrete făcând cu mâna fostei statui a lui Stalin?

Fac o paranteză. Ascensiunea lui Ion Dumitrescu a fost posibilă prin ajutorul pe care i l-au dat Paul Constantinescu, Jora şi alţii; destui tineri, printre care şi Doru Popovici, au contribuit după puteri, la consolidarea poziţiei lui, atunci şi mai târziu. Ei înşişi s'au socotit exponenţii românismului luptând contra echipei Socor. Deasemenea, cunosc cazul unui coleg de generaţie insultat pe culoarele Radio-ului de Doru Popovici în numele lui Coşbuc şi al antisemitismului. Şi acum, cine apare al doilea pe lista maeştrilor admiraţi de consecventul compozitor? Matei Socor, autorul Imnului fără cuvinte. Eu ştiu că în Balcani asta se numeşte şmecherie, deşteptăciune, abilitate sau, mă-car, « n'a avut săracu ce să facă ». Dar aceasta e şi piatra de temelie a guvernării actuale: coruperea atitudinilor, compromisul, încovoierea fără demnitate după cum bate vântul. Cine gândeşte şi acţionează consecvent cu sine însuşi e un duşman potenţial iar cel slugarnic şi fără scrupule primeşte răsplată de bună comportare: post la Radio, lucrări cântate, apartament, articole, cărţi, şi atâtea altele. Ba, uneori doar promisiunea tacită de a fi lăsat în pace un timp poate fi îndeajuns. Cât despre naţionalismul de culise, laş şi obtuz — încurajat în mod indirect de Partid —, el este pasa de scamatorie care abate atenţia atunci când ţi se astupă gura; şi nici un regim opresiv — dela Hitler până la Idi Amin Dada, despotul din Uganda — n'a neglijat această mană demagogică.

De departe totul pare o farsă, ceva ca la azilul de nebuni: una vorbim, alta înţelegem, alta facem şi cu totul altceva gândim în sinea noastră. Dar tragedia impusă unui neam întreg? Spre deosebire de Fanarioţi, regimul comunist nu a adus cu el doar aservirea ţării şi dezastrul economic: actuala subdesvoltare materială nu înseamnă nimic pe lângă cea spirituală şi morală care în 30 de ani au transformat fizionomia unei naţiuni.

Un petec de senin în mulţimea de amar, dezgust, nevoie de a uita trezite de această nedorită reîntâlnire cu « Muzica » de la Bucureşti: câteva nume lipsesc de pe lista prostituţiei. Fie că au reuşit să-şi păstreze condeiul curat, fie că sunt în disgraţie. Tot ce se poate face, fiind acolo, este de a nu te lăsa turcit, a nu colabora cu un duşman întinzând mieros tipsia poleită şi ascunzând la spate cnutul. A te retrage în munţi luând cu tine câteva bunuri agonisite cu greu: integritatea judecăţii şi a conştiinţei, posibilitatea de a privi pe cineva în ochi, drept, de a nu te ruşina de numele cu care ai semnat ieri.

Dar, câţi sunt cei care încă pot păşi cu fruntea sus? Absenţii, adevăraţii absenţi, din articolul amintit se numără pe degetele unei singure mâini. Dacă, însă, exilaţii din interior sunt puţini şi nu au altă opţiune decât tăcerea, noi cei din afară avem *datoria* de a vorbi, şi, în primul rând, de a nu permite acreditarea ecuaţiei infamante România = Partidul + servii săi abrutizaţi.

În cazul în care până şi Niculescu, Olah, Vieru se simt bine în compania lui Vasile Timiş, Neagu, Sarchizov şi Bratu, lăudaţi fiind cu toţii de Doru Popovici, atunci locul meu este aici, în cealaltă emisferă, alături de cei care pot spune că sunt Români fără să roşească. În acelaşi timp fiind mai aproape decât sunt ei, cei de acolo, şi de cultura românească, aceea netrunchiată.

Exil politic, intelectual, moral, care nu poate avea nimic comun cu oamenii, obiceiurile, nivelul de gândire şi artistic al căror reprezentant este Doru Popovici. Refugiat, evadat dintr'o temniţă paranoică şi de coşmar, pentru a nu deveni un suflet şi o conştiinţă moartă, pentru a ţine minte, pentru a putea spune şi altora.

□

MONICA LOVINESCU

OVIDIU GENARU ŞI DUPLICITATEA POETULUI

Am primit cu întârziere un volum de poeme al lui Ovidiu Genaru, *Patimile după Bacovia* şi constatăm, odată mai mult, diferenţa, antinomia chiar dintre poemele pe care acest talentat poet le reuneşte în carte şi celelalte, pe care acelaşi poet, abandonat brusc de har, le publică în reviste, în momente mai mult sau mai puţin festive, dar mereu în coincidenţă cu cerinţele partidului şi ale momentului. Pentru Ovidiu Genaru, ca şi pentru alţii ca el, formula goetheană « poezie şi adevăr » ar putea fi transformată în « poezie şi duplicitate ».

Deoarece am vrea să ştim când e « adevărat » Ovidiu Genaru? Atunci când scrie în « Contemporanul » acest vers de o academică platitudine: « *În România poporul şi partidul sînt o singură voce* » sau atunci când regăseşte un ton personal ca în acest volum din care extragem, mai întâi, poemul întitulat « Umoristul gotic de unchiu-meu » :

« *Trist e omul care nu-nţelege*
graiul animalelor hei la naiba
toate mi se trag dela acel bărbos
de unchiu-meu filosof pasionat după maşini
cu abur şi societăţi utopice înfloritoare
mare proprietar de castel la capătul
ocheanului umoristului gotic luat în
serios de rudele mele sărace
Care într'o blestemată zi i-au desfăcut
testamentul şi-acuma rabdă. »

Dacă prin primul vers, Ovidiu Genaru nu ne-ar pune în gardă « trist e omul care nu-nţelege », poate nu ne-am strădui nici noi prea mult să înţelegem. Dar, în fapt, e nevoe oare de multă strădanie pentru a identifica pe Swift prin termenii « ochean » şi « umorist », pentru a ne da seama că acela « gotic » e sinonim cu german şi că deci acel filosof « pasionat după maşini cu aburi şi societăţi utopice înfloritoare », « luat în serios de rudele sărace care într'o blestemată zi i-au desfăcut testamentul şi-acuma rabdă », nu e un uncheaş ca oricare altul, ci Marx el însuşi, german, «gotic», stabilit în ţara lui Swift, adică în Anglia? Evident, interpretarea ne aparţine, dar nu ne forţează, într'un fel, poetul să recurgem la el? Şi ca şi cum s'ar teme să nu isbutim, îşi întitulează un alt poem « Ocheanul lui Swift » şi scrie:

« *Prietenii mei sînt de nerecunoscut*
nu mai vor să alerge după fluturi nu
mai vor să joace popice la pista aia
brutală care îngroaşe vocea
prietenii mei când aud de club cască
cred că s-au îmbolnăvit pe nesimţite
s-au îngrăşat s-au săturat de furajul
de dandanaua provinciei: s-a întâmplat

ca grăjdarul să găsească în mormanele
de îngrăşăminte bătrânul ochean ruginit al
irlandezului ăla de Swift şi-acum toţi
vor să-l îndrepte spre prosperele
magazii ale ţărmurilor de mâine. »

E drept că Ovidiu Genaru, situându-şi volumul sub semnul lui Bacovia, îşi aruncă poemele, sau mai precis tematica lor, spre trecut, şi că, neajungându-i această precauţie, îşi întitulează unele poeme cu date fictive: « această panglicuţă roză din anul 1920 » sau « automobil tip 1905 », dar însuşi conţinutul poemelor dezice această datare, iar alte titluri ca de pildă « societatea de consum » ne atrag imperios atenţia asupra procedeului. Ce pare într'adevăr curios cu Ovidiu Genaru este că se arată mereu neliniştit de a nu fi înţeles cum ar trebui. Şi cu o auto-ironie corosivă, el îşi defineşte soarta încă din primul poem al volumului:

« *Toate pasările cerului sînt avuţia*
naţiunii norii şi curcubeul fără de graniţi şi fără izvor
dragele mele gemene
ochii mei de dincolo
de sfârşit scrierea mea de dincolo de tăcerea eternă
viaţa mea de dincolo de epoca eroică
anume eu am lăsat în urmă guri care
să nu tacă am trăit ca Iona în burta
provinciei într-o nobilă mahala cu
flori de mărită-mă mamă vis a vis de circiuma
leii Zilbeştein nu prea departe de
mările de gunoaie acolo am auzit trenurile
acolo mi-au crescut întîile dorinţi
dar acum totul s-a sfîrşit
a fost un coşmar. »

După care închee, ca nu cumva să ne lăsăm păcăliţi de finalul (să-i spunem) optimist:

« *amintiţi-vă bine*
de întunecaţii romantici care-şi sfîrşeau
poezia cu o rază de soare. »

Poetul pendulează mereu între aruncarea temelor cele mai îndrăzneţe spre trecut şi demonul care-l împinge să se facă înţeles şi care-i dictează detalii precise pentru a anula acest paseism. De pildă, în poemul « Veche dugheană sătească », aceste versuri:

« *Şi mireasa de şindrilă fîlf fîlf peste*
grajdurile goale în căutarea mirelui
înghiţit de industrii lucinde. »

Oare când s'au golit satele de ţăranii veniţi să se facă muncitori în fabrici? În vremea lui Bacovia sau a noastră? Şi când a fost tânăr acest poet născut în 1934? Pe vremea lui Bacovia sau mai aproape de noi? Şi atunci cum să interpretăm versurile:

« *am plătit totul*
zilele pubertăţii
mele sînt pietrele dela temelia
fabricii de curent electric şi aşa
este foarte bine pentru naţiune. »

Exemplele ar putea fi înmulţite; de fapt în tot volumul nu există niciun poem fără acest îndemn la propria lui clarificare. N'am fi ascultat, în ce ne priveşte, de acest îndemn, cum n'am făcut-o nici în alte cazuri, dacă poetul nu ne-ar atrage insistent atenţia asupra situaţiei sale dulce-amară de scriitor care răspunde la comandă, conştient însă, în acelaşi timp, de primejdia unei astfel de duplicităţi pentru talentul său:

« Şi-acuma să ne străduim din răsputeri
să compunem un rînd frumos de cuvinte (...)
dar mai întîi să-mi faceţi o comandă
în cuvinte respectuoase în care
conform uzanţelor să-mi amintiţi şi recompensa
fiindcă familia mea numeroasă
nu mănîncă numai flori de nu-mă-uita ».

Dar în acelaşi timp o nemulţumire surdă îl macină, nemulţumire despre care ne vorbeşte la modul ironic ce-i este propriu:

« în piept păstrez manuscrise în care nimeni
încă nu s-a uitat ca-ntr-un ţinut de neguri şi fără
lumânare. »

Şi pe hârtie, noaptea, ca în poemul cu acelaşi titlu, poetul plăteşte alt tribut:

« ... pe cînd eu ca un cal greu de Pomerania
trag la remorca provinciei toată ziua
şi noaptea alung cu o unealtă specială
albinele fără somn atrase de
dulceaţa poemelor mele despre viitor. »

N'am fi cedat dorinţei lui Ovidiu Genaru de a se face « înţeles », dacă el nu s'ar afla, pe de altă parte, la adăpost de orice neplăceri, graţie altor poeme în care răspunde la comandă cu versuri care nu mai par scrise de aceeaşi pană. Într'adevăr, cine ar recunoaşte — chiar numai pe plan estetic — pe Ovidiu Genaru din volum, în Ovidiu Genaru dela gazetă, ca în acest poem, apărut în chenar, în revista « Ateneu »:

« El e cea mai înaltă raţiune
a celui mai înstelat popor
el e cel mai uman dintre oameni.
În toate casele noastre
stă numele lui de întemeietor.
Ca Eminescu în fruntea poeţilor,
ca soarele în miez de soartă,
stă el, clarvăzătorul fiu răsăritean
al celor douăzeci de milioane
ce trec prin stemă ca prin poartă,
Iarna nu sînt privighetori pe plai,
nici flori de liliac să înflorească,
dar cîntăreţii sînt toţi în România
fîntîni de suflet şi de grai
să cînte această zi ca o văpaie
pentru partid şi pentru Ceauşescu Nicolaie. »

Dacă Ovidiu Genaru este cu adevărat tipic pentru un anumit stil răsăritean de duplicitate, mai putem oare crede în promisiunea pe care singur şi-o face în versurile de cu totul altă factură din acest volum?:

« dar într-o zi tot am să scriu ceva
care să ardă pe măsură ce se-nfăptueşte
o rază de lumină în bibliotecă un
trandafir ce piere înflorind. »

□

ANTOLOGIA RUŞINII

ALEXANDRESCU Sică
« Teatrul, ca formă activă a artei, se cuvine să se împărtăşească din plin din tezaurul de învăţăminte pe care ni l-a pus la dispoziţie ampla expunere a tovarăşului Nicolae Ceauşescu de la plenara din noiembrie a anului trecut. *Teatrul este o artă militantă, iar scena o tribună de la înălţimea căreia se cuvine să răsune în fiecare seară o pledoarie înflăcărată, exprimată artistic, şi care să constituie o contribuţie esenţială la definirea universului intelectual şi moral al omului nou, constructor pasionat şi plin de devoţiune al orînduirii noastre socialiste.* »

(*Scînteia,* 20 Decembrie 1972)

AMZA-PELLEA
« Cred că e bine ca teatrul să fie încredinţat comuniştilor din teatru, aşa cum siderurgia este încredinţată comuniştilor din siderurgie. Această încredere şi această libertate de acţiune reprezintă pîinea curajului nostru. »

(*Flacăra,* 17 Februarie 1973)

ANDRIŢOIU Al.

« *PARTIDUL, CEAUŞESCU, ROMÂNIA*

Căci tuturor ne eşti în veci mîndria
Şi conştiinţa trează luminînd
Partidul, Ceauşescu, România
E tot ce-avem mai scump pe-acest pămînt. »

(Scînteia, 27 Ianuarie 1973)

ANGHEL Paul
« Cuvintele preşedintelui Ceauşescu sculptează edictul. Cînd spune *Libertate* — el trăieşte libertatea odată cu noi, cînd spune *Independenţă* — el jură pe fiinţa acestui pămînt, cînd spune *Pace* — el vede siguranţa pîinii noastre de toate zilele, cînd spune *Comunism* — el vede viitorul nostru, viitorul României.

Trebuie să spun că n-am cunoscut scriitori, poeți, vizionari crezînd în cuvinte cu atîta ardoare; Ceaușescu trăiește literatura actului politic.
Nimeni nu mai poate contesta adevărul în plină lumină. Este tocmai ceea ce se întîmplă cu adevărurile rostite de Nicolae Ceaușescu, după ce ochiul său, inteligența sa, bărbăția sa le-au rostit. Acum, după ce ne-a spus-o el, adîncind cugetarea marxist-leninistă, știm mai bine, chiar foarte bine, ceea ce înseamnă libertate, independență, suveranitate, dar și imperialism, agresiune, inechitate internațională.
Ceaușescu e un OM, ca dealtfel toți oamenii mari ai lumii. Ei sînt memoria istoriei și ei intră în marea memorie a istoriei. »
(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

ANTON Ion, Prof.
« Documentele de partid în care ne-am obișnuit să vedem sinteze magistrale, contribuții esențiale care îmbogățesc cu noi teze și idei patrimoniul științific al marxism-leninismului creator, poartă amprenta „gîndirii Ceaușescu", care exprimă o sinteză a gîndirii întregului partid și popor în ceea ce are mai bun, mai demn și mai măreț. »
(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

APOSTOL Pavel
« Privită în tendințele și aspirațiile ei fundamentale, cultura românească actuală se situează în orizontul proiectului dezvoltării viitoare, elaborat de Partidul Comunist Român, și prin aceasta se integrează în procesul universal de construire, cu o certă notă de originalitate, a unei culturi capabile să genereze semnificat, valori și realizări ce reorganizează prezentul *în perspectiva viitorului.* Această orientare a fost și este inițiată, stimulată și tradusă în viață prin consecvența revoluționară cu care se pune în valoare esența prospectivă a ideologiei marxiste, atît în teoria, cît și în practica făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. »
(*Contemporanul,* 1 Decembrie 1972)

ARGEȘEANU Ion Popa

« *POEM DE ANIVERSARE*

Pămînt de Cîntec, lut al unui neam viteaz,
Eroi îți sînt strămoșii din veacuri legendare.
Dorința lor mai mîndră-i în brațul nostru treaz
ce se-înveșmîntă astăzi în Socialismul-Soare! »
(*Argeș,* Ianuarie 1973)

BALOTĂ Nicolae
« Aș aminti, în acest sens, apelul adresat oamenilor de artă de către secretarul general al partidului, în urmă cu doi ani, la Expunerea la Plenara din noembrie a Comitetului Central. Artiștii erau îndemnați să redea în operele lor transformările socialiste, munca milioanelor de oameni, contradicțiile și conflictele reale alături de faptele măreție emoționante, frumosul și iubirea, astfel încît arta să contribuie la perfecționarea continuă a societății, a omului, de afirmare a dreptății și echității socialiste, a modului de viață socialistă și comunistă.
Nu este oare acesta rostul însuși al inițierii întru cultură, al introducerii în spațiul spiritual? »
(*România Liberă,* 8 Noembrie 1973)

BALTAG Cezar
« Chemînd pe toți oamenii la activitate creatoare și înzestrîndu-i cu înalta

conștiință a muncii, socialismul din România realizează una din cele mai adînci prefaceri morale. Norme de mare profunzime esențială sînt astăzi ridicate la rangul unor principii ale politicii de stat.
Cuvîntul care pornește de la istorie, de la conducerea țării, de la Secretarul general al partidului, ni-l asumăm și astăzi, ca și altădată, ca pe o convingere și o credință izvorînd din inima și cugetarea noastră cea mai înaltă. Cu aceste sentimente întîmpinăm deschiderea marelui forum al comuniștilor din România.»
(*Luceafărul,* 15 Iulie 1972)

BALTAZAR Camil

« *PATRIE ȘI PARTID*

Reavăn chip al țării noastre dragi,
Iar pe obeliscul ei etern,
Sculptural, înalt profil modern, —
Are-nmiresmări de brazi și fagi.
Iar partidul, omenescul far
Și-l vădește în stindard solar. »
(*Familia,* August 1972)

BANUȘ Maria
« Dezbinați uneori (din păcate) sau necunoscîndu-ne uneori (din păcate), ne cunoaștem și ne unim în aspirațiile comune ale țării spre un ideal de umanitate și de civilizație socialistă, din care ne împărtășim cu toții.
Conferința Națională a Partidului va realiza o amplă analiză a activității sociale din România, în toate domeniile, va dezbate principalele probleme de actualitate și de perspectivă și va trasa căile, mijloacele de dezvoltare ale societății din care facem parte, pentru ani și ani, de aici înainte. »
(*Luceafărul,* 15 Iulie 1972)

BĂNUȚĂ Ion
« *CU SOARE*

România! Libertatea sună, sună.
Iubiți visul, iubiți Cetatea străbună!

Un secol de aur se-adună. Priviți-l!
Jinduiți-l! Gîndul luminii uniți-l! »
(*Scînteia,* 23 August 1973)

BARANGA Aurel
« *INCHINARE*

Sus inima, tovarăși! E zi de sărbătoare,
Din toate cea mai scumpă, fiindcă e ziua Lui,
E timp de bucurie și ceas de înălțare,
Avîntul, demnitatea, mîndria neamului.

Tot ce-a sperat poporul și n-a sperat să spere,
Tot ce-a visat în veacuri de crunte asupriri,
Durerile lui Horea și-a Iancului durere
Prin lupta Lui sînt astăzi doar sfinte amintiri.

Priviți în jur o țară ce crește ca în basme,
Priviți în jurul vostru spre oamenii ce cresc,
Eliberați de spaime, osînde și fantasme,
Și mîndre că-s vlăstare din trunchiul românesc.
[...]

Să închinăm un cîntec de laudă și glorie
Aceluia ce poartă stindardul lui Bălcescu
Și-nscrie socialismul în inimi și-n Istorie.
Sus inima, tovarăși! Trăiască Ceaușescu! »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

BARBU Eugen

« Vă fac o confidență pe care vă rog să n-o luați ca un compliment, pentru că eu, înainte de toate, rămîn un scriitor, adică un martor al istoriei: totdeauna spun celor apropiați că prezența acestui mare și curajos bărbat în fruntea țării e o fericire pentru noi, într-o lume atît de controversată, într-o lume care trece printr'o teribilă criză morală, o lume în care mic și mare voim să supraviețuim. El, acest curaj al acestui mare bărbat, ne ține treji în fiecare minut al existenței noastre. Dacă toate fumurile patriei se ivesc în fiecare zori de zi sub geana soarelui, este și pentru că acest om există. Dacă avem pe masă pîinea de fiecare zi, bună-rea, cum este, că nu toate zilele și anii noștri sînt sărbătoare, asta se datorează și acestui vajnic bărbat care știe să spună și *nu* cînd trebuie, care stă neabătut la cîrma țării, dînd în fiecare ceas titanicul său exemplu de muncă, fără răgaz și fără cruțare.

[...]

El nu poate fi comparat decît cu marii bărbați ai antichității, cu acei șefi de cetate despre care Plutarh spunea că *sînt ai cetății și deasupra cetății.* Nicolae Ceaușescu este o figură proeminentă a istoriei, care-l va înregistra alături de marii săi conducători. »

(*Tribuna României,* 15 Februarie 1973)

BARBUȚĂ Margareta

« Se simte nevoia depășirii fazei actuale, în care corectitudinea pare să fi devenit, pentru unii, supremul ideal. Claritatea ideologică, fermitatea și spiritul militant partinic nu pot fi confundate cu atitudinea neutră, de expectativă, nici cu idealismul incolor. Îndrăzneala creatoare, dublată de responsabilitatea față de comandamentele social-politice ale actualului moment istoric, constituie o condiție esențială a progresului în orice domeniu și cu atît mai mult în arta teatrală. »

(*Contemporanul,* 6 Iulie 1973)

BÂRNA Vlaicu

« Eliberarea țării de hoardele hitleriste a deschis drumul eliberării omului de exploatare. Intrat în legalitate, Partidul Comunist Român a desfășurat o acerbă luptă cu rămășițele reacțiunii, camuflate sub lozinci „democratice" și patriotarde și sprijinite de factorul dinastic. Autoritatea acestui factor fusese însă terfelită de scandalurile de culise și de alcov ale unui aventurier venal și rapace, iar farsa lozincilor „democratice" se mai jucase și în trecut, și nu mai avea șanse să înșele pe nimeni.

La primele alegeri reacțiunea a fost înfrîntă. Marea majoritate a sufragiilor a fost dată reprezentanților muncitorimii, țărănimii și intelectualității progresiste. Țara se rostea pentru sine și împotriva oligarhiei marilor proprietari, a trustmanilor și a cavalerilor de industrie, protejați de cercurile palatului. »

(*Viața Românească,* Decembrie 1972)

BELIGAN Radu

« În domeniul culturii, contribuția tovarășului Nicolae Ceaușescu este substanțială și se leagă direct de cele mai solide înfăptuiri, de un întreg spirit creator, ale cărui baze le-a pus și a cărui dezvoltare ascendentă o urmărește îndeaproape ca pe una dintre trăsăturile esențiale ale politicii culturale a partidului nostru. Trei dintre direcțiile acestei acțiuni de stimulare a spiritului creator se cer în mod deosebit subliniate cu recunoștință. Este mai întîi imboldul dat artei noastre de a se întemeia statornic, neabătut pe valorile unei conștiințe socialiste care socotește omul ca esență și valoare supremă a vieții. Este apoi impulsul dat artei de a situa în centrul ei nu un erou pasiv, stăpînit de împrejurări, ci o voință de a se realiza uman și pentru oameni, în atmosfera unei înalte și vibrante tensiuni morale. Și este, de asemenea, avîntul imprimat atît de necesarului proces permanent de primenire interioară a culturii, prin intensificarea cunoașterii propriei noastre arte și a artei tuturor celorlalte popoare în evoluția lor. Aceste trei direcții constituie manifestarea unei gîndiri extrem de dinamice, caracterizată printr-o continuă și rodnică dorință de a comunica direct cu ceea ce este viu, spărgînd tiparele, formulele și schemele. Meritul de excepție al acestei gîndiri e de a veni în întîmpinare evenimentului, de a prevedea și de a ține seama de modificările petrecute în real. »

(*Scînteia,* 27 Ianuarie 1973)

BENIUC M.

« *FIUL PATRIEI*

Sub fruntea lui se-ncheagă constelații
De visuri pentru cei ce sînt ori vin,
Croindu-i trainic drum acestei nații,
Stăpînă peste propriu-i destin.

Cu mîna către culmea-mpurpurată,
Celor ce-au pus în rodul muncii țel,
El secolul de aur îl arată
Și-n fruntea tuturora este el. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

BRAD Ion

« *ISTORIE*

Din istorie vine, ca pe-o aspră cărare de munte
Pîndită de capcane, vînată de primejdii,
Pe care, copil, a-nvățat să le-nfrunte
Încingînd toate armele
De cavaler ne-nfricat al nădejdii.
A crescut odată cu timpul rănit
De fulgerul ideilor, de întrebările mîntuitoare.
Pravilă i-a fost glia fierbinte a țării.
Cu ochii izvoarelor a văzut în partid
Înălțimea poporului care niciodată nu moare.
Numai el a smuls din pămînt,
Cum se dezgroapă, primăvara, vița de vie,
Într-un mănunchi de lujere îngemănînd
Seva neliniștită-a cuvintelor:
„Să fim comuniști de omenie!"
La rădăcina furtunilor a știut să ne-arate
Cum crește, eroic, gorunul cu pieptul cît România
De fiece frunză cîntînd veacul tău, Libertate,

Veacul tău, Socialism înnoitor,
Veacul tău frumos, Demnitate,
Coroana aceasta de frunze ce cîntă
Fiindu-ne pe frunte, tuturor,
Cugetătoare, mîndria... »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu,* Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

BRĂDĂŢEANU Virgil

« Înflorirea dramaturgiei şi a artei spectacolului în anii socialismului, diversificarea modalităţilor, valoarea atît or şi-atît or creaţii, reprezintă rezultatul politicii culturale a Partidului Comunist Român, al îndrumării şi condiţiilor create pentru activitatea culturală şi, firesc, al adeziunii artiştilor, al muncii depuse în slujba vieţii noi, al angajării în opera de construire a socialismului. »

(*Contemporanul,* 5 Ianuarie 1973)

BRÂNCUŞI Petre

« În ciuda unor mentalităţi anacronice, a modelor cu tentă exclusivistă, a devenit limpede pentru oricare slujitor al muzicii că problematica generală a culturii şi creaţiei artistice de valoare, evoluţia lor în socialism se pot întemeia numai pe concepţia materialist-dialectică despre lume, ce îi luminează sensurile, ţelurile însufleţitoare.
Caracterul inedit şi angajat al artei noastre muzicale a fost surprins cu clarviziune de secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. »

(*Scînteia,* 14 Iunie 1973)

BUDEANU Radu

« Conducător strălucit al României socialiste, eminent lider al mişcării progresiste internaţionale, prestigios demnitar al lumii contemporane. Nicolae Ceauşescu este, cum au afirmat adesea autorii biografiei sale politice, un om de excepţie. Îndrăznesc să afirm că în conştiinţa noastră Nicolae Ceauşescu nu este doar o excepţie superioară, ci o necesitate istorică pe care poporul României a avut şansa s-o trăiască într-un moment fundamental al existenţei sale. Nicolae Ceauşescu este simbolul demnităţii României în lume. »

(*Tribuna României,* 15 Februarie 1973)

BUTNARU Aurel

« *COMUNIST*

Tot ce-i mai demn e-n cuvîntul acesta magnet,
Pacea în chip de zeiţă a rodului adunat în hambare
Dalta cioplitorului, veghea şi versul plămădit de poet,
Nădejdea şi dorul, puterea gravată în medalii de soare. »

(*Anotimpuri,* Editura «Junimea», Iaşi, 1972)

CÂNDEA Virgil

« A înţelege, a vorbi şi a scrie limba românească, a poporului însuşi care a creat-o şi o dezvoltă; a cunoaşte creaţia materială şi spirituală de ieri şi de astăzi a acestui popor, idealurile, împlinirile şi proiectele; a revedea locurile copilăriei şi ale tinereţii, întîia şcoală, întîia bibliotecă, întîiul şantier sau birou; a regăsi ambianţa primelor sentimente puternice; a călca pe cîmpurile biruinţelor lui Ştefan sau Mihai sau a le contempla ctitoriile; a examina cu ochi expert construcţiile României din ultimul sfert de secol, către care atîţia specialişti din alte ţări îşi îndreaptă cu admiraţie privirile — iată experienţe pe care ştim că cei originari de aici şi le doresc. Asociaţia „România" a luat fiinţă tocmai pentru a înlesni aceste esenţiale experienţe. »

(*Tribuna României,* 15 Noembrie 1972)

CĂPRARIU Al.

« Sîntem la 125 de ani de la Marea Adunare de pe Cîmpia Libertăţii. Rememorarea unor linii majore de forţă pe care Blajul le-a dat spiritualităţii româneşti, istoriei moderne a patriei noastre reprezintă mai mult decît un semn de firească recunoştinţă. Această rememorare semnifică însuşirea de către întreaga naţiune a învăţăturii şi exemplului dat de acei iluştri înaintaşi, continuarea operei lor sub orizontul liber, paşnic, profund constructiv al socialismului. »

(*România Literară,* 26 Aprilie 1973)

CARAGEA Boris

« Consider că trebuie să facem de la început o legătură între profesie şi orientarea ideologică, sau, altfel spus, o legătură între cursul de istoria partidului şi estetică. Numai în felul acesta, cursurile teoretice vor putea fi alimentate cu hrana ideologică necesară studentului. Prin urmare, abia după însuşirea meşteşugului şi a ideilor marxist-leniniste se va putea înfăţişa în mod just realitatea prin compoziţii ce vor reda specificul nostru şi totodată vor constitui zona de contact cu noul umanism socialist. »

(*Forum,* Aprilie 1972)

CARIANOPOL Virgil

[O SCRISOARE CĂTRE TEOFIL IONESCU]

« Prea Sfinţia Voastră,
Sunt unul dintre milioanele de români ale veşnicei şi sfintei noastre Românii. Trăesc sub scutul celor care s-au identificat complet cu nevoile, suferinţele, bucuriile şi aspiraţiile neamului acesta de o înălţime sufletească şi patriotică exemplară. Citesc deasemenea presa străină spre a cunoaşte şi eu ecoul strădaniilor noastre şi ale conducătorilor noştri. Vă felicit pentru scrisul şi lupta Dvs. din „Vestitorul" împotriva acelora care nici acum nu înţeleg că ţara noastră trăieşte înalte zile de lumină şi de refacere, de pe urma acelora care au ruinat totul, fără a rămâne aci să-şi dea seama de faptele lor mârşave. »

(*Vestitorul,* Paris, Octombrie 1973)

CÂRNECI Radu

« *LUMINOS PARTID*

Credinţa mea rămîi şi vei rămîne
— frumos, cu imnuri te împodobesc! —,
tu, demn stăpîn pe forţele stăpîne,
mai omenesc în tot ce-i omenesc —
tu vis mereu, mereu întruchipare,
înmiresmînd al cîntecelor grai,
ce mîndru sînt în marea ta splendoare,
tu, dor al meu, tu, gura mea de rai... »

(*Scînteia,* 19 August 1973)

CHIRIŢĂ Constantin

« Nici un scriitor adevărat, care-şi respectă numele şi profesiunea, nu poate să nu înţeleagă rolul hotărîtor, rolul covîrşitor al Partidului nostru atît în edificarea materială modernă, socialistă, a României, cît şi în apărarea şi dezvoltarea spiritualităţii româneşti în aspectele ei cele mai caracteristice şi mai necesare: patriotism, justiţie, demnitate. În acest sens, adeziunea scriitorului sau respectul său faţă de politica generală a Partidului Comunist Român devine o problemă de cinste, de loialitate, de sinceritate. »

(*Luceafărul,* 22 Iulie 1972)

CIOCULESCU Şerban

« Una dintre calităţile cel mai rare ale unui om public este dăruirea de sine, zi de zi, ceas de ceas, prezenţa permanentă în mijlocul poporului său, pentru a-i stimula puterea de muncă şi de creaţie. Ecranul televiziunii noastre ne oferă cotidian imaginea tovarăşul Nicolae Ceauşescu străbătînd toate şantierele ţării noastre, strîngînd mâinile oamenilor muncii, întreţinîndu-se la toate treptele producţiei asupra metodelor de lucru şi a rezultatelor obţinute, propunînd soluţii în domeniile cele mai diferite ale activităţii obşteşti. Este reconfortantă această dăruire de sine a bărbatului de stat, care ne dă sentimentul unei depline securităţi şi al unei ritmicităţi creatoare, unică de-a lungul istoriei noastre. »

(*Contemporanul,* 26 Ianuarie 1973)

CIOPRAGA Constantin

« Scriitorul, de pildă, trebue să se considere angajat faţă de realităţile politice şi morale ale socialismului, să dea impuls unei forme estetice şi unei atitudini. Să se considere angajat, totodată, faţă de conştiinţa cititorilor, deci să contribue la revelarea propriei lor individualităţi politice şi etice. Adevărata angajare, termen sinonim cu acela de militantism, este în acelaşi timp un fenomen de *integrare* (de adeziune, la ideologia socialistă) şi unul de *deschidere,* adică de iradiere, de la individ către colectivitate. »

(*Convorbiri Literare,* 30 Ianuarie 1972)

CIUCU George, Rectorul Universităţii Bucureşti

« Iată de ce noi, profesori şi studenţi, oameni ai ştiinţei şi culturii, ne exprimăm mîndria că avem privilegiul unic să vă mulţumim pentru deosebita onoare ce ne-o acordaţi primind titlul de Doctor Honoris Causa al Universităţii din Bucureşti şi vă asigurăm în acelaşi timp că vom depune întregul nostru talent, energia şi puterea de muncă pentru a da expresie totală indicaţiilor dumneavoastră privind continua dezvoltare şi modernizare a învăţămîntului universitar, legarea lui organică cu cercetarea şi producţia. »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu,* Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

CIULEI Liviu

« Urmărind lucrările Conferinţei Naţionale a P.C.R. mi-am dat seama o dată mai mult de nobila sarcină care ne revine nouă, celor care lucrăm în domeniul teatrului, de a face totul ca prin arta noastră să contribuim la afirmarea spiritualităţii poporului nostru, la educarea maselor în spiritul politicii Partidului Comunist Român.

Însufleţiţi de perspectivele luminoase ale programului înfăţişat ţării de conducătorul partidului, ne vom spori eforturile pentru a valorifica şi mai bine condiţiile şi posibilităţile de care dispunem, pentru a exprima cît mai pregnant prin spectacolele noastre chipul eroic al constructorului socialismului şi comunismului. »

(*Săptămâna Culturală a Capitalei,* 28 Iulie 1972)

COCEA Dina

« Trebuie să promovăm cu fermitate şi consecvenţă acele opere de artă care să înfăţişeze viaţa poporului nostru, opere care poartă germenii spiritului înnoitor al comunismului. Artele spectacolului actual solicită din partea creatorilor profesionalitate, concepţie filozofică şi estetică, contribuţie pe linia influenţării spiritualităţii noului public, a celor ce vor să se regăsească în arderea artei scenice. Universul moral şi spiritual, pe care îl întruchipăm ca artişti, trebuie să concorde cu propriile noastre convingeri, cu propriul nostru model moral, spre a cultiva adevărul artelor aşa cum recentele documente de partid subliniază cu exigenţă şi impuls creator. »

(*Săptămâna Culturală a Capitalei,* 28 Iulie 1972)

Acad. CONDURACHI Emil

« Din fericire, cei mai mulţi oameni de ştiinţă din ţara noastră gîndesc alminteri. Gîndesc încrezători şi fac dovada că în ciuda greutăţilor — ce par uneori mai mari decît sînt ele în realitate — nu au uitat şi nu uită datoria lor de gratitudine faţă de ţara şi de poporul în mijlocul căruia au crescut şi s-au format, faţă de toţi cei care de departe sau de aproape i-au ajutat, i-au îndemnat şi i-au preţuit. Preţuire subliniată adeseori de glasul cel mai autorizat al partidului nostru, acela al tovarăşului Nicolae Ceauşescu, preţuire meritată cu atît mai mult cu cît roadele muncii lor se întorc către poporul nostru, care i-a ajutat să le culeagă. »

(*Contemporanul,* 24 Ianuarie 1972)

CONSTANTIN Dumitru

« Înnobilate de suflul mobilizator şi eficient al politicii partidului nostru comunist, ideile şi tezele sale profunde privind construirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate au însufleţit toţi locuitorii ţării — români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi conlocuitoare, ele se sincronizează individual cu idealurile milenare de pace şi progres multilateral ale poporului al cărui conducător este. »

(*Săptămâna Culturală a Capitalei,* 26 Ianuarie 1973)

CORLACIU Ben

« *ANIVERSARE*

Dar iubirea mea de ţară e cu putinţă fără oameni ca Acesta?
Dar omul acesta e cu putinţă fără iubirea mea de Ţară?
Cît voi trăi? Eu
cît voi mai trăi? De astăzi pînă departe?
De la amîndoi
pînă dincolo de fruntea istoriei?
Rănile mele, numai ţara mea mi le vindecă,
în inima lui e libertatea mea
şi vai, cît mă doare în cîte-o noapte ideea
venită ca fulgerul, că într-o zi cineva
m-ar putea obliga să nu-mi mai văd ţara,
să mă ia dintre oamenii acestei ţări încoronaţi
cu laurii faptelor lui,
cu laurii noştri ce cresc din cuvîntul
însămînţat de omul Acesta. »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu,* Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

COSTIN Calistrat

« Azi, plaiurile carpato-dunărene învaţă la şcoala celei mai înalte cugetări; *celei mai înalte* pentrucă este *cea mai liberă.* Poezia nu poate fi decît gîndire. A trăi, a simţi, a gîndi şi a scrie în chip comunist — iată suprema ipostază a poetului. Meditînd responsabil asupra existenţei, scriitorul comunist îşi justifică menirea, dînd firească expresie politicii profund patriotice a PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN. »

(*Ateneu,* Noembrie 1972)

COŞOVEI Traian

« *EXISTĂ ÎN DOBROGEA UN POET...*

Acum, ca într'o carte,
citeşti sufletul acestui mare poet demiurg —

în tot ce-i aici.
Și uriașa lui forță și gingășia lui;
și necuprinsa lui voință și setea lui de frumos;
și strălucitoarea lui imaginație și uriașa lui luciditate
și puterea lui industrială.
În totul marele lui suflu înnoitor;
în totul — concepția lui bărbătească
gîndirea lui robustă —
patosul lui creator, închinat Omului.

Există în Dobrogea un poet
există în România un poet:
Partidul, viu, trăind în oameni. »

(*Tomis,* 25 Martie 1973)

COVALIU Brăduț

« Energia manifestată de partidul nostru în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, de clasa noastră muncitoare, de întregul popor român în făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, oferă artistului plastic un vast și inepuizabil șantier. »

(*Contemporanul,* 1 Iunie 1973)

CRÎNGULEANU Ion

« *PARTIDULUI*

Căci, mai clară ca inima, raza partidului
Se ivește zilnic din rodire, prin libertate și bucurie,
Din puritatea izvorului pornit să sclipească
Prin clipa grîului, încolțind, aur țării să fie. »

(*Scînteia,* 23 August 1973)

CRIȘAN Constantin

« Maturizîndu-se — proces care trebuie văzut în toată complexitatea lui, într-o permanentă luptă a contrariilor —, literatura noastră și-a regăsit vocea specifică și, prin aceasta, a refăcut liantul cu universalitatea. Maturizarea artei, literaturii a fost însă reflexul maturizării politice a societății socialiste românești. În acest sens înțelegem vorbele tovarășului Nicolae Ceaușescu la întîlnirea cu oamenii de artă și cultură din februarie 1971. »

(*Era Socialistă,* Martie 1973)

CROHMĂLNICEANU Ov. S.

« Tovărașul Ceaușescu are un stil profund democratic de a conduce treburile publice. El folosește necontenit principiul consultării largi populare, încurajează critica, are încredere în oameni, știe să fie pe cît de intransigent, pe atît de înțelegător. Un curent de simpatie spontan, firesc, sincer se creează imediat în jurul lui ori de cîte ori vizitează diverse unități socialiste sau discută cu reprezentanții lor. Sentimentul tuturor e că nimic formal nu determină asemenea întîlniri, ci o dorință arzătoare de a face ca lucrurile să meargă mai bine. În sfîrșit, tovarășul Nicolae Ceaușescu unește o inteligență ascuțită cu un deosebit simț practic și o mare flacără sufletească. El știe să aprecieze, de aceea, cu o curajoasă luciditate realitățile și totodată să aprindă entuziasme. Ochiul clarvăzător al partidului și inima lui fierbinte se recunosc în aceste calități. Scriitorii au simțit în tovarășul Ceaușescu un îndrumător luminat și un prieten care și-a găsit oricînd timp ca să le asculte părerile. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

DEAC Augustin

« Consecințele pozitive ale luptelor din 1933, creșterea prestigiului și capacității de luptă a clasei muncitoare și Partidului Comunist Român, au dovedit justețea orientării generale a mișcării revoluționare din România, iar evoluția luptelor de clasă și antifasciste în etapa următoare le-a confirmat pe deplin. Experiența și învățămintele luptelor muncitorimii ceferiste și petroliste din 1933, au contribuit la victoriile istorice ale insurecției naționale, ale revoluției populare și construcției socialiste obținute de poporul nostru sub conducerea Partidului Comunist Român. »

(*Luceafărul,* 17 Februarie 1973)

DIMA Al.

« Neobosita și complexa activitate a tovarășului Nicolae Ceaușescu se aplică necurmat tuturor domeniilor creației materiale și spirituale a poporului nostru în raport cu transformările tot mai adînci ale istoriei națiunii române, la marile evenimente ale căreia a participat cu verbul său înflăcărat și cu fapta sa energic pilduitoare. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

DODU BĂLAN Ion

« *Ceaușescu și poporul, Ceaușescu P.C.R.!* Împerecherea aceasta fericită de cuvinte, care ne amintește de Ștefan cel Mare și norodul, de Bălcescu și națiunea — nu e numai o creație lingvistică a poporului român creatorul tuturor valorilor materiale și spirituale și stăpînul acestora ci și una politică, expresia legăturii indisolubile dintre conducători și națiunea socialistă, dintre partidul comuniștilor și popor. Această legătură indisolubilă dintre cel mai bun fiu al poporului și poporul său se bazează pe o imensă și sfîntă dragoste reciprocă, pentru că mai mult decît oricînd de-a lungul istoriei sale „țara — cum ar fi zis cronicarul — iubește pre conducător și conducătorul iubește pre țară". »

(*Tribuna,* 1 Februarie 1973)

DRĂGĂNESCU Ion

« *DIN PRIDVORUL ȚĂRII DELA MARE*

Cînd pe buze înflorim cuvîntul
Ceaușescu, contopim în el
Tot ce e mai scump: urmași, pămîntul,
Comunism, eternul nostru țel. »

(*Tomis,* 25 Ianuarie 1973)

DRAGOȘ Nicolae

« Însăși viziunea asupra îndrumării artei de către partid constituie o contribuție proprie, strîns legată de condițiile concrete ale țării noastre, de sarcinile actuale ale făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Practica edificării noii culturi a demonstrat că îndrumarea și conducerea artei de către partid este o necesitate imperioasă, chezășia slujirii prin artă și literatură a cauzei socialismului și progresului. »

(*Scînteia,* 18 Decembrie 1973)

DUMITRESCU Ion

« Trebue să-mi mărturisesc cu această ocazie emoția dar în același timp satisfacția și bucuria că trăiesc aceste zile pline alături de întregul nostru popor care participă cu atîta entuziasm și atîta dragoste la sărbătorirea aniversării Dumneavoastră.
Omagiul fierbinte care Vi se aduce cu această ocazie reprezintă prinosul de

respect și de recunoștință pentru cel mai bun dintre noi, pentru cel mai iubit fiu al poporului nostru, pentru omul cu largă viziune internațională, pentru ctitorul României Socialiste, pentru ctitorul culturii noastre noi, pentru prietenul, sfătuitorul și îndrumătorul artiștilor. »

(*Muzica,* Ianuarie 1973)

DUMITRESCU-BUȘULENGA Zoe

« Există, parcă, o miraculoasă legătură, mai cu seamă la români, între calitatea timpului și calitatea omului încărcat cu o mare misiune socială. Și dacă timpul scoate la iveală pe acela care-l reprezintă mai adînc, atunci putem crede că și cel ales pune asupra timpului pecetea adevărului și acțiunii sale. Fie timpul prielnic alesului acestui moment istoric al României socialiste, pentru ca el să-și poată desfășura, ani și ani mai departe, atît de hotărîtoarea, atât de strălucita sa misiune. Ceea ce, tradus în formula noastră tradițională de urare, înseamnă: La mulți ani, mulți ani, mult stimate tovarășe secretar general, spre înălțarea istoriei noastre pe culmi! »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

ENESCU Radu

« Astăzi, la vîrsta maturității rotunjite — la 26 ianuarie a împlinit 55 de ani de viață și 40 de ani de activitate în rîndurile mișcării comuniste — a personalității multilateral dezvoltate, ca un desăvîrșit cristal, bărbatul de stat Nicolae Ceaușescu ne înfățișează o biografie vie, dialectică în același timp, o biografie care se contopește cu istoria poporului său. Gîndirea acestui om atît de stimat, e dialectică în toate articulațiile ei, iar viața sa așișderea, pentru că Nicolae Ceaușescu constituie o indestructibilă unitate între om și operă, între teorie și practica adînc revoluționară. »

(*Familia,* Ianuarie 1973)

EVERAC Paul

« Mînuim armele morale ale unei mai bune așezări în istorie și în civilizație a acestui popor, răspundem în parte de această dialectică. Teatrul se *joacă* e adevărat, dar a-l scrie nu e nicidecum o joacă. Nu sîntem numai ai noștri, nici numai ai fanteziei noastre, nici numai ai culturii în genere.
Sîntem ai Republicii. »

(*Teatrul,* Decembrie 1972)

EVU Eugen

« *TIMP COMUNIST*

[...]
Mă prind cu trup
și suflet întru tine,
Timp comunist
al țării de tării,
Din dor curat
și cîntec spre mai bine
Simt respirarea
Marii Poezii! »

(*Familia,* Ianuarie 1973)

FRUNZĂ Eugen

« *ȘI SÎNTEM UNA*

Partid, pe albe magistrale
venim în sărbători, venim:

străluminatele mulțimi
de flacăra credinței tale.
Ștergar cu chipuri de eroi
așternem cerul dimprejururi
slăvind în slava ta de-a pururi
nedespărțirea dintre noi. »

(*Contemporanul,* 1 Ianuarie 1972)

FRUNZETTI Ion

« Ne bucurăm, în țara noastră socialistă, nu numai de libertatea de a ne spune sincer și deschis părerile, ci și de îndemnul explicit de a ni le exprima și confrunta cu ale tuturor celor ce vor să intre în discuția unor asemenea probleme. Eu nu cred că greșesc deschizînd-o, această discuție, în preajma conferinței pe țară a Uniunilor de creație. Ce e al individului creator din creație, și ce e al societății, se decide nu numai cînd e vorba de conținutul operelor, ci și de soarta lor! Și societatea noastră are maturitatea necesară sincerității. »

(*Contemporanul,* 12 Mai 1972)

FULGA Laurențiu

« Istoria v-a descoperit din plămada din care s-au plămădit atâtea genii românești, și-i aparțineți. Binecuvîntată deci fie istoria. Și dacă mîine, în tumultul treburilor de stat și de partid, veți găsi o singură clipă de răgaz, stați numai o clipă, după vorba poetului, ca o sabie cu vîrful în sus, ca o cumpănă între trecut și prezent, ca o cumpănă între prezent și viitor, și cereți timpului s-aștepte. Aruncați-vă privirea înapoi, spre ziua de început a acestui neam, și sîntem convinși că veți zări rădăcinile de la care se trage și prin seva cărora durează și azi. Sîntem convinși că-i veți zări pe marii, neînfricații bărbați ai acestui neam, cum vin prin secole să vi se așeze alături, fiindcă visurile lor toate s-au împlinit în ființa dumneavoastră și a partidului pe care-l conduceți. Și aruncați-vă apoi privirea spre înainte, pentru fiecare 26 ianuarie al anilor ce vă așteaptă! Și sîntem convinși că, de astă dată, veți vedea milioane de bărbați și de femei, de tineri și de copii purtători ai cravatelor roșii cu tricolor, întruniți la un loc să vă aclame. Sînt România zămislită din cealaltă idee — și asta se chiamă Comunism! »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

GENARU Ovidiu

« *EL*

El e cea mai înaltă rațiune
a celui mai înstelat popor,
el e cel mai uman dintre oameni.
În toate casele noastre
stă numele lui de întemeietor.

Ca Eminescu în fruntea poeților,
ca soarele în miez de soartă,
stă el, clarvăzătorul fiu răsăritean
al celor douăzeci de milioane
ce trec prin stemă ca prin poartă.

Iarna nu sînt privighetori pe plai,
nici flori de liliac să înflorească,
dar cîntăreții sînt toți în România
fîntîni de suflet și de grai
să cînte această zi ca o văpaie
pentru partid și Ceaușescu Nicolae. »

(*Ateneu,* Ianuarie 1973)

GEORGESCU Paul
« Dar educatorul nostru cei mai bun este Partidul, cel ce cunoaşte, în ansamblu, în interdependenţă, suma problemelor pe care le ridică societatea românească, acela ce vede mai departe decît fiecare dintre noi, acel ce de pe baze ştiinţifice construieşte viitorul. Iată de ce scriitorii au urmărit cu atîta atenţie cuvîntarea Secretarului general al Partidului, lor adresată, iată de ce ei vor căuta să pună în practică ideile exprimate acolo. Cuvîntarea aceasta reprezintă însăşi vocea poporului nostru, care-şi construieşte lucid istoria. Tovarăşul Nicolae Ceauşescu a confirmat încă o dată că Partidul Comunist Român, preocupat de progresul economico-social al Patriei acordă, în acelaşi timp, o deosebită atenţie dezvoltării fericite a ştiinţei şi culturii, acestea constituind „parte componentă inseparabilă a edificării noii societăţi a civilizaţiei socialiste". »

(*Viaţa Românească,* Iunie 1972)

GHELMEZ Petre
« Am ascultat în aceste zile de iulie generos, în care pămîntul sună plin, sună bogat, aureolat de culorile incandescente ale roadelor ţării, cuvîntul secretarului general al partidului nostru, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, şi, în orizonturile solare deschise înfloririi naţiunii noastre socialiste; în traiectoriile de o nobilă cutezanţă umană, privind dezvoltarea modernă, atît în plan material, cît şi în plan spiritual, a societăţii româneşti contemporane, pe care secretarul general al partidului le numea cu atîta concreteţe şi clarviziune, am simţit că se află izvoarele vii ale operelor noastre, ale cărţilor noastre *mari,* spre care, în calitate de editori ori de scriitori, săpăm, pentru a le aduce pe lume, pentru a le pune dinaintea sufletului şi a gîndului cititorilor noştri. »

(*România Literară,* 3 August 1972)

GHEORGHIU Mihnea
« Am sentimentul că în ultimele două sute de ore nu există nici o singură casă românească în care numele dumneavoastră să nu fi fost rostit, cu respect şi afecţiune, însoţit de o urare sinceră. Fac parte din generaţia U.T.C. din 1939, promoţia intelectualităţii comuniste „Nicolae Ceauşescu".
Legile istoriei României au fost uneori neîndurătoare, fiindcă nu tuturor eroilor ei le-au oferit dreptul de a se bucura de roadele gîndului şi luptei înflăcărate, ca lui Mihai şi lui Bălcescu şi lui Cuza.
În cazul nostru avem bucuria de a inaugura epoca unei construcţii fericite şi sigure, sub conducerea unei personalităţi complexe şi puternice, care de patru decenii garantează cu propria sa tinereţe tinereţea victorioasă a patriei, fiindcă are alături de sine tot poporul român. »
(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu,* Editura Politică, Bucureşti 1973, 592 p.)

GHEŢIE Coriolan
« E sărbătoarea Republicii! Ce firesc ni se pare acum, cînd statul e confluent cu naţiunea, cînd am ajuns la o arcuire de curcubeu, cînd se voalează prin ani frămîntările, cînd nu avem oarecari „drepturi", concesionate, cînd sîntem în sanctitatea drepturilor noastre suverane, publice şi civile, preluate cu lumini noi dintr-o veche tradiţie romană, cu cutume rămase peste veacuri de prin gîndirile progresiste ale lui Bărnuţiu şi Bălcescu sau din concepţiile de unitate istorică dintre stat şi popor de la Kogălniceanu, Eminescu şi Pârvan şi atîţia alţii cu insigne de precursori, pe care trebuie să-i aducem în această solemnitate, legitimată atît de frumos şi evident cu înaltele făuriri de lucruri şi inestimabile transformări în suflet şi cînd întreaga naţiune este în Forum. »

(*Familia,* Decembrie 1972)

GHEZA Vida
« Pentru că trebuie să înţelegem limpede că avem îndatoriri mari faţă de societate. Trăim o epoca frămîntată, în sensul cel mai frumos al înţelegerii ei. Construim societatea socialistă multilateral dezvoltată, atît în traiul material, dar şi în suflete, în conştiinţe. Iar artiştii trebuie să reflecte acest lucru, să se ridice la înţelegerea esenţei epocii în care trăim. Arta a fost şi rămîne o mare carte de istorie pentru toate epocile, deci aşa e necesar să fie înţeleasă şi acum. Pentru ca urmaşii să înveţe din arta pe care o vor păstra, de la noi, istoria acestei epoci eroice. Să vadă cum au trăit părinţii şi bunicii lor, în chip comunist. Deci, arta contemporană — o carte de aur a istoriei socialiste a României. »

(*Scînteia,* 7 Iunie 1973)

GHILIA Alecu Ivan
« În aceste zile de iulie, în aceste zile atît de dense pentru conştiinţa noastră, amplul raport prezentat de secretarul general al partidului a generat o efervescenţă creatoare care a cuprins întreaga noastră societate ca şi pe slujitorii literaturii dîndu-le un prilej de meditaţie profundă asupra sarcinilor şi răspunderilor artei actuale [...]
Sădind în noi sentimentul responsabil al acţiunii, adevărului şi complexităţii, secretarul general al partidului ne-a pus în faţă sarcina de a crea acele mari lucrări de sinteză, pline de originalitate şi de patosul epocii noastre. »

(*Luceafărul,* 29 Iulie 1972)

GHIŞE Dumitru
« Una dintre sarcinile fundamentale, trasate în cadrul acestei întîlniri de către tovarăşul Nicolae Ceauşescu, a fost aceea de a face filme mai multe şi mai bune, pentru ca cinematografia să fie o prezenţă cît mai activă în cîmpul vieţii noastre culturale. Vom face, deci, 25-30 de filme în următorii ani. Aceste filme trebuie să aibă un conţinut de idei bogat, să fie mai legate de problematica noastră contemporană, să reflecte în profunzime angajarea oamenilor muncii în îndeplinirea vastului program de dezvoltare multilaterală a societăţii socialiste, totodată sîntem preocupaţi de diversificările genurilor de film pentru ca, în general, cea de-a 7-a artă să devină un foarte important mijloc de educaţie artistică, etică şi cetăţenească. »

(*România Liberă,* 29 Martie 1972)

GIURESCU Constantin C.
« Ca istoric ştiu că istoria are nepreţuitul dar de a ne ajuta să cunoaştem bine cine sîntem, ce vrem, de unde venim şi încotro tindem să ajungem. Datele esenţiale ale tineretului de azi sînt asemănătoare datelor care au definit întotdeauna poporul român. E rîndul generaţiei tinere de azi să tindă acum mai sus şi mai departe, să creeze valori care să îmbogăţească patrimoniul naţional şi, prin aceasta, să dea o nouă strălucire numelui de român. Este, de altfel, esenţa exemplului de înalt patriotism pe care-l cere tineretului secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Actuala generaţie tînără este bine înzestrată sub raportul posibilităţilor creatoare şi al spiritului critic, cu dor de muncă, de perfecţionare. Cu siguranţă că va da lucruri de o mare valoare. Este însă de datoria factorilor educaţionali — şcoala şi organizaţia U.T.C. avînd în acest sens cele mai importante responsabilităţi — de a face totul pentru a accentua latura politică a personalităţii tinerilor, pentru a le dezvolta conştiinţa scopului politic major al societăţii noastre: construcţia etapei superioare a socialismului şi trecerea treptată la făurirea comunismului în România. »

(*Scînteia Tineretului,* 31 Octombrie 1973)

GORUNESCU Valeriu

« DESFERECARE

partid, cărarea noastră şi-a păcii chezăşie.
Sînt umbrele-alungate şi ochii s-au zvîntat.

De mult vînjoase mlade noian țîșnesc din glie.
Fă tu să nu rămînă nimic nerăzbunat,
partid, cărarea noastră și-a păcii chezășie! »

(*Familia,* Decembrie 1972)

GRIGORESCU Ioan

« Grăbim acum viitorul pentru a ne pregăti o zi de mîine a plenitudinilor. Îl grăbim pentru a reduce și a anula handicapul de la care am pornit față de țările dezvoltate din punct de vedere economic, tehnic, științific. Avem, pentru aceasta, temeiuri ferme: unitatea moral politică a întregii națiuni în jurul Partidului Comunist Român, conștiința revoluționară, legile eticii și ale echității socialiste, responsabilitatea față de toate perspectivele noi ce se deschid țării, angajarea fermă a unui întreg popor pe calea trasată de partid. »

(*Scînteia,* 1 Mai 1973)

HAGIU Grigore

« *ÎN RAZA UNUI DREPT CONDUCĂTOR*

Străin, sub vaste zodii visate-n timp, nu-i nimeni;
în raza unui unic și drept conducător
sîntem, vom fi alături, putere-a tuturor,
la cugete mai limpezi, întemeiați la inimi. »

(*Scînteia,* 22 August 1973)

HATMANU Dan

« O retrospectivă organizată pe criteriu tematic ar fi, practic, o retrospectivă în imagini a unor semnificative momente din anii pe care i-au dat Republicii noastre forță și prestigiu. Ea sintetizînd, într-un fel, tot ceea ce, prin geniul creator al poporului nostru și printr-o științifică valorificare a resurselor existente, s-a înfăptuit, purtînd vibrantul nume — Republica Socialistă România. Ei îi dedicăm întreaga noastră activitate creatoare, pătrunși de înaltul rol pe care-l are astăzi arta în opera de edificare a conștiinței socialiste, de mobilizare a tuturor cetățenilor patriei în primele rînduri ale luptei pentru socialista înflorire a Republicii noastre. »

(*Cronica,* 29 Decembrie 1972)

HERSENI Traian

« Ceea ce apare ca *nou* pentru epoca noastră, spre deosebire de ceea ce a fost altădată, este gradul ei foarte mare de *conștiință.* Toate orînduirile sociale se reflectă, într-un fel sau altul, în conștiința oamenilor și imprimă deci acesteia, cu necesitate, o formă social-istorică adecvată dar fenomenul acesta apare *post factum,* ca o consecință psihică a unor procese economico-sociale spontane, în general stihinice. Într-o societate care se construiește în chip planificat, pe baza legilor obiective de dezvoltare a societății, cum este a noastră, conștiința socialistă nu este numai o *urmare,* ci și o *premisă:* ea condiționează dezvoltarea însăși a socialismului, iar, în continuare, a comunismului. Socialismul și comunismul nu sînt numai forme specifice de structură economică, ci și forme specifice de *conștiință umană,* am putea spune, de *spiritualitate creatoare.* »

(*Familia,* Septembrie 1972)

HINOVEANU Ilarie

« *DEODATĂ*

Deodată Țara noastră, deodată, ca-n trecut
Și-a scos din tinda sfîntă spre larguri omenia,
El-stîlpul de la poartă, El-steagul desfăcut,
El, Ceaușescu-fiul, Ea, mamă-România! »

(*Ramuri,* 15 Februarie 1973)

HORODINCĂ Georgeta

« Cînd cerem literaturii actuale să devină cu adevărat o literatură a actualității, a construcției societății socialiste, îi cerem să încorporeze istoriei noastre cotidiene o valoare nouă, să inventeze structura estetică a societății noastre, să scoată din patima și truda noastră zilnică sensul umanist pe care-l are eternitatea frumuseții. »

(*România Literară,* 20 Iulie 1972)

IANCU Traian

« *AL TIMPULUI FOCAR*

Un adevăr, căutat în vasta fire,
Ce-a curs neștiut în cercul permanent,
E comunismu-n marea înfrățire,
Al timpului focar! Și monument! »

(*Steaua,* 16 August 1973)

IOANA Nicolae

« Pentru șantierul de creație al fiecăruia dintre noi, pentru creator și creație, documentele de partid, orientările date culturii, aprecierea rolului deosebit care îi revine în efortul general de edificare a unui om nou înseamnă foarte mult. Spiritul lor trebuie aprofundat în continuare, în dialectica lui, deoarece înseși aceste documente ne atrag atenția că marxismul trebuie privit ca ceva viu, ca o entitate din care se impune o reflexivitate proprie și o participare permanentă. Ele îndeamnă la o confruntare continuă cu realitatea. Pătrunderea în esența acestui program cuprinzător asupra omului în societate, a progresului social are darul, sînt convins, să fertilizeze însăși creația fiecăruia, să ofere o perspectivă mai convingătoare ideilor, sentimentelor pe care dorim să le comunicăm prin opere. »

(*Scînteia,* 1 Aprilie 1972)

IRIMIE Negoiță

« *RITMURI DE MAI*

Sub arcul nopții pumnul meu deschidu-l
Și risipesc sub cer un pumn de stele —
Arc luminos deasupra țării mele
Străluminat într-un cuvînt — Partidul.

Cu el noi mergem spre un anotimp
Incandescent în care gîndul arde —
Polară stea aprinsă în stindarde
Veghind prin timp și dincolo de timp;
Fiii acestui timp, pe timp stăpîn,
Noi toți — Partidul Comunist Român. »

(*Tribuna,* 10 Mai 1973)

ISAC Dumitru

« Ideile au pătruns în mase, devenind o uriașă forță materială, au cuprins și au transformat gîndirea celei mai mari părți a omenirii, în toate sectoarele teoretice și practice, s-au dovedit biruitoare și de nebiruit în luptă cu ideologia burgheză. Creator și mereu novator, marxismul își păstrează cu fidelitate principiile cele mai generale, acele care au rodit și rodesc mereu în aria trainică a celui mai înalt umanism care pledează pentru eliberarea întregii omeniri de

exploatare, pentru asigurarea deplină a demnității umane, a ridicării omului pe o treaptă tot mai înaltă de libertate, susținută de împlinirea sa spirituală și de asigurarea unei vieți materiale care să-i asigure maxima dezvoltare a personalității. »

(*Tribuna*, 15 Martie 1973)

IVASIUC Alexandru

« Cînd vorbim, deci, despre o artă de idei, înțelegem ca aceste idei să fie ferme, clare, să cuprindă certitudini, să ni se dezvăluie cu forță artistică de convingere, dar să fie structurate fără echivoc. Apoi, după ce am stabilit acest lucru, ne putem gîndi la conținutul și sursa însăși a acestor idei și principii care nu pot fi străine realității noastre și timpului nostru, a ideilor care să slujească devenirii noastre sociale, a ideilor înălțătoare ale patriotismului și umanismului socialist, a ideilor progresiste revoluționare promovate de partidul nostru. »

(*Scînteia*, 3 Noembrie 1972)

IVAȘCU George

« L-am văzut, zilele trecute, pe secretarul general al partidului, conducătorul statului, în fața monumentului lui Ștefan cel Mare, recent ridicat la Vaslui — și imaginea aceasta de simbolică întîlnire în timpul istoric românesc ne-a transmis o puternică undă de emoție. Trăiam sinteza înlănțuirii veacurilor pînă la aceste zile ale bucuriei noastre.

L-am văzut, apoi, pe Nicolae Ceaușescu, înconjurat, ovaționat de miile și miile de oameni veniți să-l întîmpine, să-l salute cu dragoste, cu respect și recunoștință; totodată, manifestînd acea pe cît de nobilă, pe atît de caldă atmosferă de identificare cu un om, îmbrățișînd propriile lor năzuințe, purtînd insemnele propriului lor destin.

Era — simțeam noi înșine aceasta prin imaginile televizate — Istoria trăită. Iar cînd Nicolae Ceaușescu — celui căruia unanimitatea românească îi urează mulți și buni ani — a îmbrățișat pe un pionier ce-i oferea buchetul lui de flori și candoarea lui omagială, am vibrat și noi, ca țara întreagă, la acest sărut al Viitorului. »

(*România Literară*, 25 Ianuarie 1973)

JALEA ION

« Principiile fundamentale ale socialismului și comunismului nu pot fi concepute fără dezvoltarea științelor și artelor, fără cultura științifică și spirituală a poporului întreg, cu consecințe numeroase în dezvoltarea progresului și mersului omenirii către civilizație.

Este cazul să ne întoarcem cu gîndurile la conducătorul statului nostru, Partidul Comunist Român, care ne-a stat și ne stă în ajutor. »

(*Contemporanul*, 15 Iunie 1973)

JEBELEANU Alexandru

« Avui prilejul în mai multe rînduri să particip la întîlnirile tovarășului Ceaușescu cu scriitorii. Îndrumările și sugestiile secretarului general al Partidului Comunist Român, adînc cumpănite, luminate de razele unei gîndiri îndrăznețe și clare, m-au răscolit întotdeauna stîrnindu-mi întrebări și limpeziri asupra activității mele obștești. Tezele din Iulie 1971 sînt un exemplu de aplicare creatoare a marxism-leninismului la condițiile țării noastre. »

(*Orizont*, 1 Februarie 1973)

LESNEA George

« SĂ TRĂIȚI MULȚI ANI ȘI BUNI PENTRU NOI ȘI ROMÂNIA

Fiți binevenit la Iași
Pisc și suflet de văpaie
Ce-ndrumați ai țării pași:
Ceaușescu Nicolae.
[...]
Mulțumim că prin partid,
Deci prin voi, slăvite faur,
Tuturor ni se deschid
Căi spre-un viitor de aur. »

(*Flacăra Iașului*, Ianuarie 1973)

LEU Corneliu

« Generația mea nu va uita că a participat la entuziaste momente de afirmare ale teatrului politic românesc, în care echipe de actori celebri, care au intrat în istoria teatrului românesc, impuneau cu credință și pasiune dramaturgia originală, cînd autori de mare prestigiu cum au fost Camil Petrescu, Victor Eftimiu, se dăruiau cu pasiune tematicii revoluționare, iar, alături de ei, o altă generație de dramaturgi aducea pe scenă problematica începuturilor construcției socialiste. »

(*Teatrul*, Octombrie 1973)

LOVINESCU Horia

« Cu prilejul aniversării de 55 de ani ai domniei voastre, mi-ar plăcea să urez ca această epocă să se numească « Secolul Ceaușescu ». Mărturisindu-vă recunoștința noastră pentru acest sentiment de demnitate și răspundere majoră pe care ni l-ați insuflat, vă asigurăm, iubite tovarășe Nicolae Ceaușescu, că vom depune toate străduaniile pentru ca, potrivit cu îndemnurile domniei voastre, teatrul românesc să devină din ce în ce mai mult o tribună a conștiințelor angajate în opera de construire a României socialiste și să contribue la făurirea omului nou. Pentru că modelul acestui om nou, spre care trebuie să tindem cu toată tăria, e înfăptuit, îl avem în fața noastră. El se chiamă Nicolae Ceaușescu. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu*, Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

LUCA Eugen

« Un scriitor nepolitic e un nonsens. Un nonsens, iarăși, un scriitor care să nu aleagă poziția forțelor înaintate. Pe căi directe sau întortochiate, scriitorii noștri au ajuns la acest adevăr. Care explică adeziunea lor la cauza partidului, avangarda societății noastre, identificarea lor cu această cauză. Și care constituie o chezășie a dezvoltării fericite a literaturii noastre. »

(*România Literară*, 20 Iulie 1972)

LUNGU Ion

« Nu putem uita, însă, că fără aplicarea consecventă a hotărîrilor partidului nostru, a indicațiilor înțelepte formulate de secretarul său general, multe din eforturile noastre s-ar irosi, victoria însăși ar sta sub semnul incertitudinii.

Marea fericire a poporului nostru este că și-a făurit un partid pe măsura orînduirii pe care o edificăm, că s-a ridicat din rîndurile noastre un conducător înțelept, că fiecare dintre noi are posibilitatea să se afirme la nivelul și exigențele sarcinilor istorice care ni se pun în față. »

(*Tribuna*, 1 Februarie 1973)

MANCAŞ Mircea
« Mai mult decît oricînd, astăzi literatura şi arta trebuie să se adreseze maselor populare, trezite la o viaţă culturală neîntîlnită în trecut, datorită însemnătăţii pe care partidul o acordă valorilor culturii naţionale, ridicării nivelului de înţelegere şi cunoaştere a problemelor societăţii socialiste, constructoare a unei noi civilizaţii în ţara noastră. »

(*Contemporanul,* 2 Iunie 1972)

MANDRIC Eugen
« Iar a dialoga în această ţară, înseamnă, în perspectiva calitativ nouă deschisă revoluţiei noastre socialiste de tovarăşul Nicolae Ceauşescu la Congresul al IX-lea al partidului, înseamnă a urmări determinarea concordanţei dintre idealul comunist şi realitatea sau realităţile societăţii româneşti. »

(*Flacăra,* 10 Martie 1973)

MARINCA Felicia

« OMAGIU

De la Dragoş,
De la Ştefan,
De la Mihai,
De la Tudor,
De la Bălcescu,
De la un fiu de pe plai argeşean,
De la Ceauşescu —
De la ei am învăţat. »

(*Ramuri,* 15 August 1973)

MARTIN Aurel
« Interlocutorul poeţilor noştri de azi e o patrie *socialistă.* Cu inerentele ei contradicţii. De alt ordin decît cele acute de pe vremea lui Eminescu, Goga sau Beniuc-tînărul. Cu alte idealuri imediate. Şi cu un alt sistem de a le înfăptui. Opţiunea pntru elocvent însemnează orientarea spre prezent prin virtuala oglindă a viitorului. Sau spre trecut, pornind de la celelalte două dimensiuni ale timpului. Cînd asociem conceptului de patrie epitetul « socialistă », realizăm diferenţa prin diferenţa specifică. »

(*Contemporanul,* 25 August 1972)

Acad. MÂRZA Vasile
« Sînt momente emoţionante pentru fiecare din noi, momente în care gîndurile ne poartă către partidul iubit, care a crescut cu exigenţă şi cu părinteasca grijă numeroase cadre în spiritul celor mai înalte tradiţii materialiste de luptă revoluţionară, înarmîndu-le cu o solidă pregătire marxist-leninistă, cu concepţia ştiinţifică despre lume şi viaţă. În focul luptelor pentru transformarea României vechi în România socialistă de astăzi s-au evidenţiat calităţile înalte ale comuniştilor. »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu,*
Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

MATEESCU Patriciu
« Avem condiţii excelente de lucru; vom organiza în acest an întîlniri cu artişti din domeniul artelor decorative pentru a ne confrunta rezultatele; am participat la numeroase concursuri şi festivaluri internaţionale. Am putut astfel să ne dăm seama de ce uriaş potenţial creator dispunem. Să nu-l lăsăm în stare latentă. Să-l punem în slujba omului, a constructorilor comunismului. »

(*Scînteia,* 6 Iunie 1973)

Prof. univ. MAZILU Dumitru I.
« Măsurile întreprinse sînt de natură a contribui la lărgirea drepturilor democratice ale tuturor cetăţenilor, la promovarea unor noi garanţii pentru realizarea libertăţilor individului, pentru afirmarea deplină, nestînjenită a personalităţii umane. »

(*Glasul Patriei,* 20 August 1972)

MAZILU Teodor
« Angajarea scriitorului în realitatea imediată — angajare pe care Partidul a cerut-o întotdeauna — nu e o dorinţă sentimentală, o utopie, ci expresie a esenţei artei înseşi. Nu există decît artă realistă, toate celelalte forme sînt doar experienţe de laborator, fără nici o însemnătate. Talentul unui scriitor nu se poate demonstra decît într-o operă realistă. »

(*Contemporanul,* 7 Iulie 1972)

MELINESCU Gabriela
« Femeia, cu rolul ei activ în societate, nu trebuie numai să aibă drepturi egale dar conştiinţa ei trebuie eliberată de acel complex de inferioritate care o face părtaşe la micile egalităţi şi nu la cele majore.
Tocmai de aceea m-au emoţionat, în Raportul ţinut de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, la Conferinţa Naţională a partidului, cuvintele limpezi şi exacte cu privire la necesitatea promovării femeilor în societatea noastră. »

(*Luceafărul,* 22 Iulie 1972)

Acad. MILCU Ştefan
« Mă bucură nespus de mult hotărîrea consiliului rectorilor şi senatului Universităţii de a vă conferi înaltul titlu de Doctor Honoris Causa a Universităţii din Bucureşti. Această hotărîre a fost generată de înalta apreciere pe care intelectualitatea acestei ţări, împreună cu toţi oamenii muncii o dau preţioasei dumneavoastră contribuţii teoretice la edificarea noii orînduiri. Aceasta este, totodată, o dovadă a stimei şi afecţiunii ce v-o păstrează intelectualitatea română, pentru sprijinul competent şi generos pe care îl acordaţi în permanenţă dezvoltării creaţiei ştiinţifice şi artistice.
Permanenta şi constructiva dumneavoastră prezenţă în actualitatea problemelor diferite şi complexe ale ştiinţei, învăţămîntului şi producţiei ne-a impresionat întotdeauna prin amplitudinea sa creatoare şi prin incandescenţa mobilizatoare a personalităţii dumneavoastră. »

(*Scînteia,* 27 Ianuarie 1973)

MOLEA Ion

« CU STEAUA PE UMAR

Era şi mai e o ţară de glorii.
Citeşte-i hrisovul ascuns în pămînt.
Ascultă-i comunistul cuvînt
Şi fii început de istorii. »

(*Ramuri,* 15 August 1972)

MUNTEANU Aurel Dragoş
« Problema guvernării în ţara noastră a fost rezolvată pe calea unui legitimism absolut. România este statul socialist al oamenilor muncii, poporul este cel care conduce. Pentru prima oară în istorie a fost consfinţită unitatea deplină între guvernanţi şi guvernaţi. Nu există nici o deosebire, conducătorii partidului şi statului sînt indestructibil legaţi de interesele sale, şi nu reprezintă nimic în afara lui, cum spunea tovarăşul Nicolae Ceauşescu...
Identitatea ţelurilor între partid şi popor, caracterul popular al legilor, ema-

națiе a voinței colective, consultarea directă a maselor și dialogul permanent dintre conducerea supremă și țară ne îndreptățesc să spunem că niciodată, dela voievozii și eroii din vechime, România nu a fost atît de drept guvernată. Este o realitate care aparține istoriei și constituie blazonul acestor ani. »

(*Flacăra,* 17 Februarie 1973)

MUNTEANU Romul

« Orice om din țara noastră, care beneficiază de cele mai obișnuite canale de comunicare, cum sînt radio-ul, televiziunea, presa, știe în fiecare zi ce se întâmplă pe cele mai îndepărtate meridiane ale globului. »

(*Tribuna României,* Iulie 1973)

MUSTEȚIU Romulus

« UN OM PENTRU O ȚARĂ

Spre comunism cînd vor ajunge pruncii,
Ne vor cinsti cu flacăra plenară,
Și ei urcînd mereu pe frontul muncii,
Cum luptă azi un om pentru o țară. »

(*Contemporanul,* 19 Octombrie 1973)

MUTAȘCU Dan

« ÎN ETERNA NOASTRĂ ROMÂNIE

În eterna noastră Românie ne numim cu nume de partid
și tot ce istoric reînvie
stă în jurul nostru ca un zid.
În eterna noastră Românie
Soarele pe care îl slăvesc
Soarele e-un imn muncitoresc. »

(*Scînteia,* 23 August 1973)

NEGULESCU Mihai

« ÎN VEAC DE MĂREȚIE

Eroi, oșteni și meșteri, luptăm cu bărbăție,
partidului credință statornic am jurat;
spre comunista zare, slăvită Românie,
ne poartă Tricolorul eroic înălțat. »

(*Scînteia,* 28 Decembrie 1972)

NETEA Vasile

« S-au realizat condiții de viață demnă, de libertate și cultură pentru toți cei care trăiesc pe acest pămînt, pentru toți cei care muncesc în ogoare, în fabrici, în institute științifice, în asociații literare și artistice, pentru romîni, maghiari, germani și alte naționalități, Republica Socialistă România fiind patria și scutul tuturora. »

(*Luceafărul,* 2 Decembrie 1972)

Acad. NICULESCU Miron

« Călătoresc foarte mult în străinătate, particip la reuniuni și colocvii internaționale, prezidez congrese, am întîlniri cu colegii mei de disciplină care mă întreabă, cu interes, ce se întîmplă în țara mea. Le spun tot ce știu, dar, în clipa cînd mă întorc acasă, trăiesc eu însumi surpriza noutăților. România

realizează azi o producție industrială globală de 28 de ori mai mare decît în primul an al Republicii. România socialistă e țara care te obligă să te ții la curent cu ea, s-o urmărești clipă de clipă în dinamica dezvoltării ei. Și, urmărind-o, să fii bucuros că te afli aici, că lucrezi și creezi pentru ea, că o reprezinți, că-i porți numele.

Dar să nu ne înșelăm, o țară e mare sau mică nu numai prin numărul de locuitori, ci și prin calitatea lor, prin voința lor de a face o istorie mare și — s-o spunem exact — prin calitatea celui ce o reprezintă, fiind una cu destinele ei. Cei ce rostesc numele României spun astăzi Nicolae Ceaușescu.

25 de ani e foarte mult pentru un om, e însă puțin pentru o țară. Puținul acestei vîrste — 25 de ani — măsoară o epocă, pe care cei mai tineri o numesc eră. Eu i-aș spune vîrsta noastră republicană, de fapt cea mai tînără vîrstă a României eterne. »

(*Tribuna României,* 1 Ianuarie 1973)

NISTOR Virgil

« Din recile hrube iviți comuniștii, ei facla voinței, putere și faptă și gînd luminos spre mai bine.

Din stepa rusească risipite în vînturi fascistele armii cuiburi de fier își făcură sub arcul carpatic, așteptînd înfruntarea, sub cerul albastru boltit peste rodul de aur al mănoaselor noastre cîmpii.

Din seninul acesta porni peste noapte fulgerul noilor vremi, dospit de decenii în spiritul acelei de neînfrînt conștiințe: Partidul. »

(*Steaua,* 16 August 1973)

PALADE Constantin

« Comunismul se creează cu eforturi concrete, pline de pasiune, de către eroii poporului muncitor care trăiesc printre noi, care scriu istoria cea mare și adevărată, cu eforturi și dăruire, mînați de țelurile cele mai nobile și mai înalte ale unei vieți mai drepte și mai bune. Avîntul constructiv al țării se cere constituit într-un viu îndemn către creatori: compozitori, scriitori și interpreți pentru tălmăcirea figurilor apoteozate de înseși țelurile și năzuințele cucerite, în opere măreție, „măiestrite", convingătoare, contemporane ca grai, sincere și capabile să transforme sufletele celor care le ascultă. »

(*Scînteia,* 17 Aprilie 1973)

PANTAZI Radu

« Doar instrumentul fin al analizei dialectice mînuit cu pricepere de istoricul marxist al filozofiei și culturii poate, prin cercetări continue, să stabilească locul și rolul curentelor și gînditorilor. Cercetări la care partidul ne îndeamnă stăruitor, așa cum a subliniat din nou și cu tărie secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la plenara din noiembrie 1971 a C.C. al P.C.R., îndemnîndu-ne la o valorificare critică, adîncită și competentă, a moștenirii culturale. În această acțiune, care constituie de fapt o permanență în dezvoltarea unei culturi, sînt angrenați și istorici ai filosofiei, și ai literaturii, și ai artelor, în genere istoricii culturii. De aceea, credem că și în domeniul acesta gingaș și complex, dar de mare răspundere și frumusețe, al studierii trecutului nostru cultural, eforturile trebuie mai bine conjugate. »

(*Lupta de Clasă,* Mai 1972)

PAPADIMA Ovidiu

« Vasta bază democratică a construirii socialismului în patria noastră a descătușat deplin energiile creatoare, a consolidat respectul pentru tot ceea ce este valoare durabilă și mișcare progresistă în tradițiile trecutului, realizîndu-se acel

dorit echilibru între inovație și tradiție, în toate domeniile vieții noastre economice și sociale. Fecundele îndrumări și impulsuri date în acest sens în ultima vreme au avut un ecou amplu în dezvoltarea culturii noastre contemporane, a creației artistice și literare. Dînd posibilitatea deplinei desfășurări creatoare din mase, e firesc ca aceste energii să fie canalizate spre forma optimă de manifestare a lor. »

(*Glasul Patriei,* 20 Ianuarie 1972)

PAPILIAN Alexandru

« România, azi, are fundație solidă, capabilă să-și suporte atît propria creștere, cît și evenimentele din afară. Pornită de cîțiva ani încoace, mai ales, pe o dezvoltare plenară, în diferite direcții și ramificații, România deține acel trunchi viguros, stabil, care semnifică vocația istorică a unei națiuni. Așa cum arată în interior țara noastră, ne putem încumeta la aspirații de mare anvergură. Socialismul, anunțat de multă vreme ca societate a viitorului, comunismul, evocat ca ideal perpetuu, se dovedesc nu numai realizabile, ci chiar începute, aflate în faza de perfecționare. »

(*Flacăra,* 1 Septembrie 1973)

PAPU Edgar

« Actualizarea implică înțelegerea momentului actual prin acțiunile de odinioară, care l-au pregătit. Dar aceste acțiuni nu pot fi identice cu cele de astăzi, fiindcă nu existau pe atunci condițiile unei asemenea identități. Actualizarea reclamă selectarea unor elemente semnificative, doar similare cu cele de astăzi, elemente proiectate, bineînțes numai în coordonatele timpului respectiv. Ea cerea apoi să se urmărească legătura fină, dialectică, a acelor date cu actualitatea, iar nu să se facă din trecut o facilă alegorie a prezentului. Cu această rezervă, dirijată mai mult preventiv față de o eroare artistică potențială, putem spune că literatura noastră cu conținut istoric are create toate premisele pentru a se afla azi în plin progres. Departe de-a mai fi privită ca un gen desuet și răsuflat romantic, în momentul de față o asemenea literatură, așezată pe baze și concepții noi, pe concepția materialist-dialectică asupra istoriei, se integrează necesar în spiritul și aspirațiile noastre actuale, devine o literatură angajată și angajantă, în sensul superior al cuvîntului, o modalitate impresionantă de cultivare a sentimentelor patriotice, a respectului pentru tradițiile de luptă ale poporului, ale clasei muncitoare. »

(*Scînteia,* 26 Iulie 1973)

PARDĂU Platon

« Din foarte bogata agendă politică internă a lunii ianuarie, un moment de intensă emoție: aniversarea zilei de naștere a secretarului general al partidului, a președintelui statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Un moment ce dă dimensiunea ecoului pe care poate să o aibă, în sensibilitatea atît de profundă a neamului, fapta pentru țară. Un moment care ne aduce aminte, ne aduce și mai acut în memorie — adevărul că țara nu uită. »

(*Astra,* Februarie 1973)

Prof. univ. PASCU Ștefan

« I se potrivește cu prisosință, mult stimatului și iubitului conducător al partidului și statului nostru, caracterizarea pe care el însuși a făcut-o altui mare bărbat în gînd și faptă, Avram Iancu: « Figură luminoasă, expresie a luptei hotărîte și a setei de dreptate și independență națională a poporului român ». Figură luminoasă a marilor idealuri socialiste a fost tovarășul Nicolae Ceaușescu timp de 40 de ani, revoluționar temerar pentru dreptatea poporului său și a tuturor popoarelor, pentru drepturile țării sale și ale tuturor țărilor, de pretutindeni, pentru dezvoltarea creatoare a tezaurului marxismului și leninismului. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,*
Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

PĂUNESCU Adrian

« *UN CÎNTEC*

. . . . . .

Că dacă-n România nu-și are loc abuzul,
Și se visează visul de a trăi frumos
E pentru că el, primul, și-a aplecat auzul
Spre muma-țară și spre durerile de jos.

. . . . . .

El ne făcu mai liberi și mai cu rost pe lume,
Precum ne puse-n față oglinda să vedem
Erorile cu nume și cele fără nume....
De legea lui severă erorile se tem.

Îl cînt pentru că este. Îl cînt pentru că arde
Întruchipînd partidul, de dragul țării lui,
Că respectînd a lumii pădure de stindarde
Nici unul, pentru dînsul, ca tricolorul nu-i.

El este ritmul nostru, voința și mîndria.
De-un sînge sau de altul fiind, ca la un semn,
Cînd spunem Ceaușescu, noi spunem România,
Și comunism, și oameni, și spunem un drum demn. »

(*Scînteia,* 26 Ianuarie 1973)

PETRACHE Ion

« *PARTIDUL*

Partidul e iubirea și lupta-ntr-un cuvînt,
Ideea ce trăiește în fiecare faptă,
E rădăcina vie crescută din pămînt,
Ce-și dăruie mulțimii drept hrană roada coaptă. »

(*Scînteia,* 5 August 1973)

POP Grigore Traian

« Pentru partidul nostru, pentru conducătorul partidului și statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, larga consultare cu masele în problemele generale și în cele în amănunt ale construcției socialiste a devenit o modalitate de lucru curentă. Acest spirit, de înaltă responsabilitate comunistă, de autentică principialitate a fost imprimat tuturor factorilor de decizie, se manifestă în toate domeniile vieții noastre sociale, politice și economice, la toate nivelele acesteia. »

(*Ramuri,* 15 Mai 1973)

POPA Marian

[Despre proza politică a lui Dumitru POPESCU]

« În fond, eseul de acest tip continuă caracterologia tradițională cu perfecționările cerute de contemporanitatea politică: în acest sens volumul cuprinde pagini excepționale de psihologie și moralism pe care le-ar fi semnat fără șovăire Marc Aureliu, La Bruyère sau Erasmus, avînd însă ca particularitate fervoarea invitației la demnitate și acțiune. »

(*Ateneu,* Septembrie 1971)

POPESCU Adrian

« INIMA NOASTRĂ SĂ-I URMEZE FAPTA

Fiul superb al unei generații
Veni pe lume iarna — ca bărbații
Acestei țări ca un inel, o țară,
La care înimbînd Carpații
Destinul lor e piatră rară.

Veni pe lume iarna, ca bărbații
Să-nfăptuiască-un gînd, ca o poruncă
De la strămoși. În bătălii se-aruncă
Precum Bălcescu nemurindu-și visul
Sufletul nostru să-i cunoască slova, scrisul,
Inima noastră să-i urmeze fapta. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

POPESCU Petru
« Un efect psihic extrem de important, ales tot din foarte multe, a fost — în conștiința scriitorilor înșiși — descoperirea că esteticul nu este de fel opus politicului, cum unii au crezut la un moment dat. Dimpotrivă, am putea spune că, după acești ani, și de la înălțimea unor cărți remarcabile, putem constata esența „de stînga" a frumosului. La urma urmei, esteticul se manifestă ca o înnoire, uneori ca o adevărată revoluționare a unor forme cunoscute, vechi. El combate obișnuințele, închistările, el se exprimă împotriva șablonului, mereu ca invenție și inovație, și tocmai de aceea sesizează conștiința, cucerește publicul, farmecă pe tineri. Esteticul este, prin acțiunea lui de cunoaștere și descoperire, o formă a politicului, strîns înrudită. O concluzie îmbucurătoare, extrem de importantă pentru mobilizarea artiștilor la misiunea pe care o au față de societate. În climatul tonic al unei comunități active, politica și arta nu se pot combate: dimpotrivă, o „cooperare" între ele face să rodească din plin și ideea politică, și expresia estetică. E și aceasta o „realizare" a literaturii noi, pe planul moral și teoretic, ce ar merita, după noi, mai multă atenție. »

(*Contemporanul,* 24 August 1973)

POPESCU Radu
« Nicolae Ceaușescu, care iubește laboratoarele, care înțelege calculele, care mîngîie și mînuiește mașinăriile; Nicolae Ceaușescu, care citește, studiază, cunoaște toate marile probleme ale cugetării și care cugetă îndrăznește, fiind un filosof cu substrat adînc și cu reflecție spontană; Nicolae Ceaușescu, care admiră și comentează opera de artă, care e un iubitor de literatură, care e un mare orator, care e un scriitor și care, cu un extraordinar instinct artistic al necesității sufletești colective, știe și poate recurge la armele vrăjite ale poeziei. Toată intelectualitatea română trăiește sentimentul profund că în fruntea statului acționează cel ce are orizontul larg al omului de cultură, rigoarea neslăbită a omului de știință și capacitatea de emoție, de sensibilitate, de vis, a artistului.
Un asemenea conducător nu putea forma, din materia primă a umanității românești, decît partidul comunist. »

(*România Literară,* 25 Ianuarie 1973)

POPOVICI Titus
« În momentul grav în care interese străine — cărora clasele privilegiate, așa cum se întîmplă întotdeauna în istorie, le deveniseră slugi plecate — aruncaseră

patria pe marginea prăpastiei, Partidul Comunist Român s-a dovedit nu numai depozitarul legitim a tot ce a fost demn și nobil, luminos și lucid în întregul nostru trecut, ci și forța politico-organizatorică în stare să concretizeze, hotărît și definitiv, aspirația majoră a unui popor de atîtea ori mințit, de atîtea ori trădat, de atîtea ori considerat un simplu pion neglijabil în jocul marilor puteri. »

(*Scînteia,* 22 August 1973)

PORUMBACU Veronica

« DEDICAȚIE

Dacă-aș avea poiana cu florile poeme,
Eu le-aș culege astăzi și ți le-aș dărui
pentru această floare a vîrstei de o numeri:
55 — o viață, un crez de luptător.
Ce limpede, cu anii pe care-i porți pe umeri
Vedem această țară, cu ochii-n viitor. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

POP Simion
« Istoria ne-o spune: orice conducător adevărat își leagă numele de cîte o faptă bună, ctitorind ceva frumos și durabil: o mănăstire, un fort, o mîndră cetate, o binecuvîntată lege, care înstăpînesc bucuria și încrederea poporului. Nenumărate sînt ctitoriile României socialiste care se leagă de inițiativa tovarășului Nicolae Ceaușescu: fabrici, uzine, orașe, regiuni trezite la viață. Cred că cel puțin la fel de însemnate sînt ctitoriile de alt ordin, la care conducătorul de azi a contribuit într-o mare și semnificativă măsură: legile a trăi drept, echitabil, în limitele adevărului și potrivit eticii comuniste. Este o ctitorie de conștiință, menită să înfrunte vremea și să lumineze tot mai puternic drumul națiunii pînă departe, în comunism. »

(*România Pitorească,* Ianuarie 1973)

POTRA Florian
« Materialul e arhiabundent: realitatea, viața oamenilor angajați în impresionantul efort de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Dar pentru ca acest material oferit cu atîta generozitate să devină reelaborare, retrăire creatoare a realității, cineaștii au datoria, atît față de colectivitate, cît și față de ei înșiși, față de arta lor, de a vedea, de a gîndi și de a exprima artistic cu mai multă maturitate și răspundere decît pînă acum. De altfel, tot ceea ce am propus aici ca teme de meditație și de discuție constituie reflexul teoretic al îndemnurilor ce reies cu evidență din mereu actualele documente elaborate de partid cu privire la dezvoltarea artei și culturii noastre socialiste. »

(*Scînteia,* 25 Ianuarie 1972)

PROFETA Laurențiu

« Principala acțiune în domeniul cîntecului patriotic a fost legată în anul trecut de chemările pentru crearea imnurilor dedicate Republicii și Partidului, la care au răspuns cu dăruire numeroși compozitori, fiind scrise peste 100 de cîntece și imnuri. Cele mai valoroase au fost tipărite în două albume speciale, fiind difuzate în întreaga țară. Ținem să arătăm cu satisfacție că aceste cîntece și imnuri au fost apreciate ca valoroase de către Conducerea Partidului nostru. Aceasta ne onorează, obligîndu-ne în același timp să stăruim în direcția îmbunătățirii nivelului calitativ al cîntecului nostru de mase. »

(*Muzica,* Martie 1973)

RĂCHIȚEANU-ȘIRIANU Irina
« Cred că în aceste zile, în care teatrele își definitivează repertoriul, angajarea deplină a artiștilor în efortul colectiv presupune meditația și participarea lor la o concepere judicioasă a afișului, cu gîndul la înalta funcție educativă pe care o are de îndeplinit arta și la care ne cheamă atît de fierbinte partidul. »

(*Scînteia,* 13 Iulie 1972)

Acad. RĂDULEȚ Remus
« Cu admirație pentru spiritul de echitate pe care-l promovați în politica internă și externă a țării, pentru instaurarea unui regim de pace și securitate în lumea frămîntatului nostru secol, este o cinste pentru mine să mă alătur oamenilor muncii care vă urează sănătate și putere de muncă în conducerea cu devotament și dragoste a destinelor poporului al cărui fiu de seamă sînteți, pe drumul construirii socialismului și a comunismului în patria noastră. »

(*Scînteia,* 27 Ianuarie 1973)

RÂPEANU Valeriu
« Mîndria de a fi român o avem știind că în fruntea noastră se află neîncetat cîrmaciul și călăuza, cel care din vremurile de răstriște ne-a călăuzit drumul, cel care ne-a arătat calea libertății, cel sub conducerea căruia viața nouă, libertatea, frăția, dreptatea și egalitatea, idealurile scumpe celor mai buni fii al acestui popor au devenit realitate: Partidul Comunist Român. »

(*România Liberă,* 22 August 1973)

REBREANU Dan
« Formulînd cerințe, propunînd un profil uman complex, de mare bogăție spirituală și elevație morală (ce nu diminuează nici pe departe însușirile particulare ale fiecăruia), socialismul își sporește forța la infinit și se dovedește a fi cel mai uman sistem social din istoria omenirii. El demonstrează și asigură posibilitatea suprapunerii de semnificații a două noțiuni decisive pentru progres: eticul și umanul. Sudura lor, revărsarea unuia în celălalt sînt hotărîtoare pentru profilul omului de mîine — căruia comunistul, constructor sau gînditor pasionat de azi este o anticipare. »

(*Tribuna,* 31 August 1972)

REBREANU Vasile
« El este sarea pămîntului. Oamenii sînt florile pămîntului. Partidul ne spune: totul pentru om, totul pentru patrie. Partidul Comunist Român a redat omului libertatea și demnitatea. A dat țării libertate și a făcut-o demnă. Țara are chipul omului, îi seamănă, poartă amprenta gîndului, a mîinilor lui: are culoarea ochilor noștri. Chipul României libere, demne, e în privire și cugetul nostru. Sîntem aceeași lumină. »

(*Scînteia,* 30 August 1972)

Acad. RIPAN Raluca
« În toate marile momente ale istoriei sale, poporul român a avut în frunte oameni mari, luminați, care s-au consacrat fără rezerve luptei pentru mai bine a maselor, conducînd cu luciditate și curaj destinele țării printre cataractele vremii. O asemenea personalitate eroică este tovarășul Nicolae Ceaușescu. Pentru noi este o mare fericire și o mare mîndrie că avem în fruntea Romîniei socialiste pe cel mai ales dintre fiii poporului nostru, pe omul care întruchipează tot ce are mai distins partidul nostru comunist. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,*
Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

SABIN Mihail
« Prin glasul tovarășului Ceaușescu, un popor liber și demn pătrunde astfel în conștiința lumii contemporane, oferind imaginea unui nobil efort creator, menit să înalțe România Socialistă pe culmile progresului și ale civilizației. »

(*Ateneu,* Aprilie 1973)

SĂLCEANU Grigore

« *TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU DEDICAȚIE*

În orice casă românească, frumoasă, îți surîde fața:
Prin Tine, înflorește cîmpul, prin Tine înflorește viața!
Prin Tine, țara, de la munte și pînă-n Pontul Euxin,
Respiră liberă, creează, cu chipul pururea senin.
Cu-ntreg poporul și partidul, ce-n lupte dîrze s-au jertfit,
Tu faci un singur trup și suflet, întruchipînd un monolit.
Și gestul Tău, din orice clipă, e a poporului voință
Și chipul Tău simbolizează nemuritoarea lui ființă! »

(*Tomis,* 25 Ianuarie 1973)

SĂLCUDEANU Petre
« Nimic n-ar fi fost cu putință fără acești oameni ai zilelor noastre, fără acești cercetași ai viitorului devenit azi prezent, fără pionierii noilor descoperiri dinăuntrul materiei, fără acești combatanți pașnici ai devenirii sociale, fără acești ostași pentru care credința în victorie era la începutul acestui sfert de veac socialist un deziderat și o pasiune nestinsă. »

(*România Liberă,* 7 Martie 1973)

SĂRARU Dinu
« Perfecționarea vieții noastre sociale și de stat în spiritul democrației socialiste a implicat prezența dialogului conducere-mase în toate manifestările hotărîtoare ale administrației. Nu vorbesc de legile votate de Adunarea Națională după ce mai înainte, cum bine s-a încetățenit, în urma Congresului al IX-lea, ele au fost și sînt discutate și aprobate de către întregul popor, nu vorbesc de hotărîrile de partid privind destinul țării și cetățenilor ei care, de asemenea, devin hotăriri prin aprobarea lor de către masele largi ale populației, nu vorbesc deci numai de aceste manifestări ale dialogului, care dau, prin ele însele, măsura democrației noastre și o justifică și o fac autentică și viabilă. »

(*Flacăra,* 14 Aprilie 1973)

SEGĂRCEANU Ion

« *FLUX*

Iată, rostesc PARTID
și sunetele toate se-aprind înălțîndu-se ca un rug al mîndriei
peste frunțile treze-ale semenilor.

Roșu, roșu, roșu:
intimă, fundamentală culoare... »

(*Contemporanul,* 22 Iunie 1973)

SELEAJAN Radu

« CÎNTEC

Și am scrîșnit
și am luptat
și-am izbîndit,
sub steagul tău,
Partid, conduși de tine. »

(*Cîntece și Descîntece de piatră,* Editura « Cartea Românească, 1972)

SILVESTRU Valentin

« Observațiile noastre conjugîndu-se cu ale străinilor converg spre adevărul indiscutabil — exprimat limpede și în documentele de partid — că socialismul i-a dat teatrului românesc, în mod ireversibil, libertatea plenară de exprimare în contextul specificității sale într-o mare diversitate artistică, determinîndu-i modernitatea funciară. »

(*România Literară,* 28 Decembrie 1972)

Acad. SIMIONESCU Cristofor

« Vă rog să-mi permiteți ca, în numele consiliului rectorilor și al senatelor institutelor de învățămînt superior din Iași, să exprim entuziasta adeziune a universitarilor din Moldova la actul solemn prin care Universitatea București are cinstea de a conferi secretarului general al Partidului Comunist Român titlul de Doctor Honoris Causa.
Felicitînd și invidiind în același timp Centrul universitar București pentru această inspirată inițiativă, noi ținem să adăogăm că, deși, în conformitate cu legile țării, acest titlu se acordă astăzi tovarășului Nicolae Ceaușescu de către o singură instituție de învățămînt superior el este acordat în realitate simultan de către întreaga școală românească, care este emoționată și recunoscătoare primului bărbat al țării pentru omagiul pe care i-l aduce acceptînd.
Această afirmație nu este doar o figură de stil, ci expresia unui adevăr. Care universitate românească nu ar fi mîndră și astăzi și întotdeauna dacă ar fi avut cinstea să acorde titlul de Doctor Honoris Causa lui Alexandru Ioan Cuza sau Mihail Kogălniceanu? »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

SIMIONESCU Mircea Horia

« Niciodată patria noastră nu s-a bucurat de un asemenea prestigiu, de o asemenea forță a valorilor și de asemenea noblețe a ideilor în plină expansiune, ca astăzi. Avem realizări impresionante, și avem certitudini însuflețitoare. Ca un poet ce străbate cu gîndul viitorul, pînă la atingerea idealului fascinant, Partidul Comunist Român își întinde antenele către plăsmuirea de mîine a României, statornicind cu fiecare măsură preconizată, cu fiecare idee avansată, coordonatele civilizației și culturii românești în era socialismului. »

(*România Literară,* 27 Iulie 1972)

STANCU Zaharia

« Conducerea partidului ne dă sfaturi, ne dă îndrumări, ne dă sprijin în toate împrejurările în care avem nevoie de toate acestea. Urechea secretarului general este mereu atentă la spusele noastre. Urechile noastre sînt mereu deschise spuselor partidului. S-ar putea spune multe, foarte multe în această privință. Acum n-ar fi poate potrivit să spun mai mult. Dar sînt obligat de realități să mărturisesc măcar un lucru: secretarul general al partidului cunoaște pe aproape toți scriitorii, chiar pe cei foarte tineri. El se interesează de munca fiecăruia dintre

noi și nu pot să nu adaug: *de viața fiecăruia dintre noi,* ca un adevărat părinte. La sugestia sa și sub directa sa îndrumare s-au făcut legi speciale de sprijinire a literaturii și a creatorilor de literatură. Una din principalele sale preocupări este buna dezvoltare a artelor și a literaturii. Spuneți-mi, cum să nu iubim noi Partidul Comunist Român? Cum să nu fim noi devotați partidului nostru comunist? Cum să nu ajutăm noi la împlinirea unor vechi visuri ale poporului nostru și ale noastre? Și cum să nu iubim cu toții, adînc, sincer, pe omul intrat de foarte tînăr în mișcarea revoluționară românească care poartă poporul nostru, partidul nostru și pe noi înșine, de cîțiva ani, spre viitorul strălucit al patriei noastre, al poporului nostru?
Am fost cuprinși de o adîncă emoție cînd Nicolae Ceaușescu a venit în mijlocul nostru al scriitorilor, însoțit de principalii săi colaboratori, la conducerea Partidului și a Statului. Am fost adînc cuprinși de emoție cînd a vorbit, remarcînd realizările noastre. Am fost cuprinși de emoție cînd ne-a urat spor la muncă, sănătate și fericire. L-am asigurat acolo, în sala Conferinței noastre, și îl mai asigur și prin scrierea și publicarea acestor rînduri de dragostea noastră, de prețuirea noastră, de întregul nostru devotament.
Ne socotim soldații apărători ai construcției României socialiste și, deopotrivă, ne socotim una cu constructorii acestei noi Românii. Unitatea dintre noi și partid este — și va rămîne — indestructibilă, admirația, stima și devotamentul nostru față de secretarul general al partidului sînt fără margini și, trebuie să adaug, nepieritoare. »

(*Contemporanul,* 26 Mai 1972)

STĂTESCU Ștefan

« ȚARĂ ȘI CER

și ca pe-o torță, crezu-ntr-o mai dreaptă
orînduire. Și ne-am definit:
Republica e noua țării treaptă
iar cerul ei, Conștiința de Partid. »

(*Astra,* Februarie 1973)

STOIAN Niculae

« EROU PENTRU O EROICĂ ISTORIE

Fertil pămînt rodindu-și la timp izbînditorii!
— Așa grăi Bălcescu — odinioară,
Alt Nicolae-n altă răscruce mîndră a veacului
Ca soarele din zarișteа aurorii
Și ca vitejii nemuriți de țară.

De-aceea-n sărbătoare ni-s inima și gîndul
Și azi ca niciodată mă mîndresc cu
Poporul ce prin lupte s-a ridicat în glorie,
Pe cel mai brav izbînditor născîndu-l
Fiu și părinte-al țării — CEAUȘESCU
Erou pentru-o eroică istorie. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

STROIA Gh.

« Libertatea de creație, potrivit concepției partidului nostru, presupune înțelegerea necesităților sociale, realizarea unor opere în spiritul ideologiei și al societății în care artistul își desfășoară activitatea. « Firește », spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu.... etc. etc. »

(*Luceafărul,* 15 Iulie 1972)

STURZU Corneliu
« Am avut fericirea să vă ascult și să vă privesc la noi, la Iași, acum câteva zile. Din orele petrecute printre oamenii muncii de aici ne-am dat seama și mai bine de marea dumneavoastră putere de acțiune, de spiritul dumneavoastră, pe care aș îndrăzni să-l numesc genial. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

SZASZ Janos
« Comuniștii nu numai că au transformat fapta într-un instrument umanist, dar au cimentat în practica umană indisolubila unitate între vorbă și faptă. »

(*Scînteia,* 19 Iulie 1972)

ȘERBAN Corneliu

« *OMUL LA CARE NE GÎNDIM*

Inima mea se deschide
în fața acestui OM,
pentru că vine în mijlocul nostru,
ne știe sufletul
ne îmbrățișează copiii
și zilei de azi, Azi îi spune
și energic în fruntea noastră pășește
« SĂ URCE NAȚIUNEA
SPRE COMUNISM ÎN ZBOR! »
Inima mea se deschide
în fața acestui OM
pentru că viața sa a fost și este
luptă,
lupta sa a fost și este
izbîndă,
izbînda sa a fost și este
lumină comunistă
statornicită-n plaiul românesc. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,* Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

ȘTEFANACHE Corneliu
« După cum știm, întreaga noastră activitate s-a aflat sub semnul măsurilor adoptate de Plenara din noiembrie 1971, măsuri care ne-au îndemnat să dăm scrisului, artei pe care o profesăm, un mai pronunțat caracter revoluționar. Cine ar rememora toate cîte s-au petrecut în 1972, chiar numai prin simpla răsfoire a presei din sutele de zile ce s-au scurs, își va da cu ușurință seama de prezența activă a scriitorilor la toate aceste evenimente, culminate de Conferința Națională a partidului și de sărbătorrea Republicii, — prezență ce a arătat nu numai răspunsul lor față de măsuri ideologice luate de conducerea partidului, ci și afirmarea plenară a atașamentului scriitorului din România la politica partidului. »

(*Convorbiri Literare,* 15 Ianuarie 1973)

ȘTEFĂNESCU Al. I.
« Verbul inspirat, chibzuit, ultralucid al Secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a înfățișat pe larg, cu avînt și cumpătare în același timp, realizările poporului român, proiectele lui, visurile lui și căile care pot duce la înfăptuirea acestor proiecte și visuri. Întregul raport ca și impresionanta întrunire a acestor bărbați și femei, respiră un aer de puternică încredere, o garanție că « visul de veacuri al omenirii », comunismul se va înfăptui, într-un viitor ce nu mai este atît de îndepărtat, pe meleagurile Carpaților românești. »

(*Luceafărul,* 22 Iulie 1972)

ȘTEFĂNESCU Mircea
« E de remarcat că azi, nu există criză de subiecte pentru dramaturgi. Azi reportajul și-a căpătat adevărata lui menire de a trezi atenția tuturor asupra variatelor ramuri de activitate, ce grăbesc etapele de progrese ale țării; și reportajul își semnalează prezența în multe dintre piesele tinerilor autori, oferind reale surse de inspirație. Autorii au astăzi posibilitatea inaugurată în primii ani după 23 August — să plece în documentări, să vadă tot ce se realizează în zeci de puncte de muncă de pe harta țării, și mai ales să cunoască conștiința acelora care le realizează: adică oamenii de azi. »

(*Teatrul,* Decembrie 1972)

ȘTIRBU Constantin

« *ȚĂRII*

Țară spun și-n tîmplă îmi zvîcnește
albă nesfîrșirea cît exist
și înalt deasupra mea rotește
dinspre zori drapelul comunist. »

(*Familia,* Decembrie 1972)

TARANGUL Marin
« Dacă eu aș fi chemat ca artist — și nu vorbesc în numele meu, ci al Artei — să reprezint pe un zid, ziua de 23 August, m-aș gîndi care ar fi forma în care simțirea mea s-ar întîlni cu monumentul timpului. Voi căuta bucuria mea în timp care să fie recunoscută. Voi găsi timpul bucuriei pe care îl pot transmite; voi căuta, mai ales, ceea ce poate să rămînă din timpul pe care cu vremea să-l ridic în fața timpului. »

(*România Literară,* 13 Iulie 1972)

TĂRCHILĂ Dan
« Veacul nostru ne-a răsplătit pentru puterea dragostei noastre. Am dorit libertatea și ne-am cucerit-o. Am vrut egalitatea socială și am făcut-o. De cînd am dorit? De cînd am vrut? Poate că ar trebui să înșirăm războaiele și revoluțiile din toată istoria noastră și ar fi drept. Dar mai ales trebuie să ne gîndim la acel mai al anului 1921 și la acel august al anului 1944. Și ori de cîte ori sărbătorim zilele începuturilor României contemporane, să respectăm demnitatea acelor zile pe care le-au conferit-o cei mai curați și mai cutezători oameni: comuniștii. »

(*Astra,* August 1972)

TEODORESCU Virgil
« *A fi cu adevărat marxist-leninist* — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Expunerea prezentată la Plenara din Noiembrie 1971 — *înseamnă a fi un explorator îndrăzneț și experimentat al drumului nou pe care îl deschide omenirii socialismul și comunismul, un cutezător vizionar al zilei de mîine pornind de la realitățile și cerințele arzătoare ale zilei de azi, precum și de la concluziile, generalizate pe plan teoretic, ale experienței de ieri, și de azi.* Această definiție valabilă pentru fiecare membru al partidului, al societății noastre, este cu atît mai valabilă pentru scriitorul comunist, care nu poate fi decît un vizionar, un

modelator al tipului de umanitate pe care comunismul îl afirmă în lume. Se cere, din partea tuturor creatorilor de literatură, o mai mare responsabilitate față de principala lor activitate: cea scriitoricească. Datoria noastră fundamentală este de a scrie cărți cît mai adevărate, mai trainice, mai profunde. Putem vorbi, la ora actuală, despre o reală diversitate de modalități artistice, despre o multitudine de stiluri literare. Se știe foarte bine că partidul face tot timpul apel la o gîndire creatoare, cît mai originală și mai îndrăzneață, cu adevărat nouă. »

(*Informația Bucureștiului*, 18 Mai 1972)

TOMESCU Vasile

« Ataşaţi cu întreaga lor fiinţă programului elaborat de partid, compozitorii şi muzicologii şi-au consacrat energia şi talentul înfăptuirii marilor deziderate ale culturii noastre contemporane. Creatori din toate generaţiile s-au alăturat pentru a da un nou avînt genurilor cu puternic răsunet social-educativ, punînd accentul aşa cum se sublinia ca fiind necesar în documentele de partid, pe înflorirea lucrărilor muzicale cu text, îndeosebi a operei şi baletului, cîntecului patriotic, cantatei, oratoriului, etc. etc. »

(*Muzica*, Decembrie 1973)

TOMOZEI Gheorghe

« PARTIDULUI, PATRIEI SOCIALISTE

Republică, bătrînii te-aşteptară
cu mînile îmbătrînind pe arme,
Vroind coroana regilor s-o sfarme
în lutu-mbogăţit cu cripte, Ţară!

Republică, tu te-ai născut din larme,
din clocote, şi vîlvătăi de pară
şi-a noastră eşti în veci de veci, comoară,
statuia ta nu-i nimeni să o darme... »

(*Scînteia*, 30 Decembrie 1973)

TORNEA Florin

« Pentru acest om arta şi poezia sînt deopotrivă oglinzi de recunoaştere, de confruntare cu propria lui făptură şi esenţă, ca şi turburătoare detectoare ale adevărului şi reflectoare ale drumului pe care le bate şi pe care este chemat de-acum încolo să le taie. Nimic, de aceea, din ce ţine de problemele uriaş complexe ale revoluţiei şi construcţiei noastre revoluţionare, de perspectivele devenirii noastre istorice, de orizontul dezvoltării multilaterale a aşezării noastre socialiste — aşa cum ele au fost statornicite de crucialele congrese al IX-lea şi al X-lea ale partidului, apoi de atîtea documente ulterioare, decurgînd din ele şi culminînd cu cele mai recente, privind îmbunătăţirea activităţii în cîmpul ideologic — nu poate fi străin (fără primejdia unei triste sterilităţi) problemelor şi mai ales modului de a pune şi dezlega problemele creaţiei noastre poetice. »

(*Teatrul*, Aprilie 1972)

TULBURE Victor

« STAFETA-STEAG

Bălcescu — nimb al unei vremi amare!
Şi Ceauşescu — început de eră!
Azi libertatea cîntă-n drumul mare
Cu viitorul la butonieră.

Un veac — abia mocnea o rază tristă...
Dar dup-alt sfert de veac: ce vîlvătaie!
Bălcescule, Republica există!
Şi tu exişti în celalt Nicolae!

(*Scînteia*, 27 Ianuarie 1973)

ŢÂRNEA George

« PARTIDULUI

Elementar ca apa, ca focul şi pămîntul
din miezul unei sfere de adevăr torid
în tine-şi află matca puterea şi cuvîntul
şi omenia noastră, solarul meu Partid. »

(*România Literară*, 20 Decembrie 1973)

ŢUGUI Haralambie

« LA MULŢI ANI!

Să fii pretutindeni cu noi împreună
Nicolae Ceauşescu, glas de lumini
Din anii de luptă spre anii senini,
Năier al partidului, gînd al poporului
Mereu alte porţi deschizînd viitorului. »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu*, Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

URECHE Damian

« E ÎNSĂŞI EXISTENŢA ROMÂNIEI

Un sigur crez avem în plin avînt,
Contemporana noastră vîlvătaie,
Cum voievozii-acestui drag pămînt
Sînt toţi în Ceauşescu Nicolae.
Dacă-i un singur om în toţi sculptat
Călit de focul demn al vijeliei,
Istoria acestui brav bărbat
E însăşi existenţa României! »

(*Omagiu Tovarăşului Nicolae Ceauşescu*, Editura Politică, Bucureşti, 1973, 542 p.)

UTAN Tiberiu

« PARTIDULUI

Partidule, îţi creşti copiii
Ca un părinte iubitor;
Le dai povaţă înţeleaptă,
Cutezătoare armă dreaptă,
Şi aripi dornice de zbor. »

(*Cărţi Noi*, 6 Iunie 1972)

VICOL Dragoș

« *BĂRBATUL ȚĂRII*

. . . . . .

Bărbatul țării, lîngă orice suflet
Și lîngă orice ram, și rîu, și grînă,
înseamnă-aceeași mare Bucurie:
Partidul, Timpul, Patria Română! »

(*Cronica,* 9 Februarie 1973)

VRÂNCEANU Dragoș

« Menirea Conferinței naționale proxime a scriitorilor devine, în contextul propunerilor din iulie ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, cu adevărat revelantă. Nici o epocă literară nu poate fi creatoare fără includerea în structura ei a unui ideal istoric organic. Acest fapt este dovedit cu prisosință de întreaga noastră evoluție literară, de desfășurarea oricărei literaturi, indiferent de alternanțele ei tactice, instinctive sau lucide. Literatura unei epoci are sufletul ei, personalitatea ei distinctă, în raport cu a altor epoci. Mișcarea noastră literară de astăzi nu poate face excepție de la această regulă suverană, cu atît mai mult cu cît istoria pe care se grefează este excepțională. »

(*Contemporanul,* 31 Martie 1972)

ZALIS Henri

« Ce am fi rămas dacă nu era Partidul? O țară eminamente agricolă, cu orizonturi reduse la acel balcanism prin care, sistematic, factorii interesați ne puneau în evidență mărginirea provincială. Servituțile unei situații nedorite și nedrepte sporeau pe măsură ce ni se contestau noblețea spirituală, hărnicia, talentul. »

(*Săptămîna Culturală a Capitalei,* 7 Iulie 1972)

ZAMFIRESCU Dan

« Completînd gîndul lui Maiorescu, Secretarul general al partidului a chemat, în cuvinte emoționante, toate energiile ce se desfășoară astăzi pe ogorul literaturii noastre, la o mare operă, esențială: la degrevarea energiilor de tot ceea ce le poate devia, împuțina, împotmoli, spre a se îndrepta într-un șuvoi unic — trăsătura definitoare a marilor epoci creatoare — spre un singur țel, definit în cuvinte memorabile. »

(*Contemporanul,* 2 Iunie 1972)

ZAMFIRESCU Violeta

« *PATRIA ÎI CÎNTĂ NUMELE*

Ce iarnă de purificare
Te-a nins din leagăn, să răsari, tăria firii.
Torță a țării,
Visînd, luptînd, neabătut,
Aerul tare
Al comunismului ne-adie fața,
Și tu rămîi aripa-zbor a tuturor. »

(*Omagiu Tovarășului Nicolae Ceaușescu,*
Editura Politică, București, 1973, 542 p.)

ZANC Grigore

« În socialism se extinde la scară socială aceeași morală — morala comunistă — pe temeiul scopului fundamental al politicii Partidului Comunist, și anume

făurirea societății deplinei afirmări și dezvoltări umane. Omul, cu nevoile sale materiale și spirituale, fiind scop final al politicii de construire a socialismului, « conciliația » termenilor înseamnă sistem politic unitar — moral în esența lui — și morală omogenă, unitară — politică în esența ei. Prin aceasta, unitatea dintre etic și politic în socialism se afirmă ca esențial nouă, deși nu total nouă. »

(*Tribuna,* 18 Ianuarie 1973)

□

ROMÂNII DEPLASAȚI

BACIU N.

« Un răspuns cinstit implică mult curaj, fiindcă mulți dintre români și mulți dintre ei de bună credință, vor vorbi de « naivitate », de « interes » sau chiar de « trădare ». Ca unul ce nu am niciun interes, ca unul ce prețuesc libertatea și adevărata democrație occidentală, ca unul ce am trecut prin zece pușcării comuniste, voi avea curajul să răspund cinstit la această chestiune, făcând abstracție și de ideologii și de resentimente personale.
Eu cred că în cadrul luptei de independență națională comerțul românesc este și trebue să devină o armă principală a acestei lupte. »

(*Europa și Neamul Românesc,* Aprilie 1972)

DRĂGAN Constantin

« A uita locurile copilăriei, a rămîne surzi la vocea pămîntului ce ne-a generat și care nu încetează să ne transmită sevele lui, înseamnă o trădare a celor mai intime simțiri a strămunilor care acolo odihnesc, care au stropit cu sîngele și cu sudoarea frunții lor acest pămînt sfînt, frămîntîndu-l și apărîndu-l. Nu degeaba se spune că pămîntul țării geme cînd e cotropit și că ecoul înnoirilor sale se aude pînă în depărtări, atunci cînd țara este în floare. »

(*Contemporanul,* 6 Octombrie 1972)

GUȚIA Ioan

« După o absență de douăzeci și cinci de ani, din 1967 am fost în țară în fiecare an, cu excepția anului trecut. Am participat cu comunicări la al X-lea Congres internațional de lingvistică (București, 1967) și ca invitat oficial la al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică (București, 1968). La invitația Academiei am făcut în 1969 o călătorie de studii de două săptămîni. Institutul de relații culturale cu străinătatea mi s-a pus la dispoziție pentru orice nevoie. »

(*Tribuna,* 8 Iunie 1972)

MICHAEL-TITUS Constantin

« De cîțiva ani, diplomația europeană, și într-o destul de mare măsură cea mondială, asistă la luarea de cunoștință și afirmarea din ce în ce mai decisă și mai clară a unei politici internaționale ce-și găsește sursa în gîndirea politică a guvernului român. Bucureștii au devenit în ultimii ani punctul de plecare al unei noi evanghelii politice, care capătă pe zi ce trece însemnătate de necontestat și audiție atentă, dar și un pic surprinsă, în cercurile mondiale. »

(*Tribuna României,* 15 August 1973)

NICULESCU Barbu
« Trebuie să vă mărturisesc — că dorința mea de a fi util României a fost mult mai puternică decît dorința de a o revedea cu orice preț. De altfel, nutresc ferm convingerea că românii de peste hotare trebuie să-și revadă țara, altfel decît ca simpli turiști, adică să colaboreze cu ea eficient, uzînd de toate relațiile lor economice. »

(*Tribuna României*, 15 Octombrie 1973)

STERIADE Mihail
« Nicolae Ceaușescu e la curent cu totul. Orice activitate umană îl interesează și încearcă să se inițieze în cele mai recente descoperiri ale spiritului uman. Prezent peste tot, simplu, curajos, animat de idealul unității, al libertății, înțelegînd supremele obligații care decurg din aceasta, al activității colective, bazată pe responsabilitatea individuală, el are o foarte înaltă idee despre demnitatea conducătorului. »

(*Le Journal roumain des poètes*, Belgia, 31 August 1972)

USCATESCU George
« Eu cred că problema miturilor ocupă un loc aparte în complexul unei culturi. Din punctul de vedere al metodei de definiție a unei culturi, miturile altceva nu sînt decît mijlocul de a detecta unele semnificații ale culturii în cauză, dar nu definiția culturii în ansamblul ei. La noi, tema miturilor a fost oarecum exagerată în primul rînd din teama că din afară cultura noastră nu era socotită o cultură majoră și, în al doilea rînd, datorită faptului că nu se ajunsese la o adevărată înțelegere a esențelor poetice românești și, în sfîrșit, datorită morfologiei culturii românești care a dominat multă vreme spiritele și a întîrziat fixarea lucidă și clară a elementelor menite să integreze o ontologie a culturii românești. »

(*România Literară*, 24 Mai 1973)

ALȚI ROMÂNI DEPLASAȚI :

BUHOCIU Octavian, CANTACUZINO Ștefan, GALACTION PASSARELLI Lucky, IONESCU Teofil, MANOLIU Florin, MIRON Paul, RĂDULESCU Magdalena, ȚINCOCA Remus.

□

însemnări

GEORGE ENESCU NEDREPTĂȚIT

Sub titlul « La plus grande injustice du siècle », criticul și muzicologul Antoine Goléa scrie următoarele în săptămânalul « Carrefour » din 13 Decembrie 1973: « *Pe plan muzical, cea mai mare, cea mai țipătoare injustiție a secolului XX-lea este necunoașterea totală a operei lui George Enescu. Pe vremea când trăia se spunea: celebrul violonist aduce prejudicii compozitorului; și era adevărat, până la un anumit punct. Dar Enescu a murit în 1955 și, prin forța lucrurilor, amintirea directă a violonistului se șterge, fără ca, în schimb, cunoașterea compozitorului să sporească; deoarece la necunoașterea unora, se adaogă ignoranța, pur și simplu, a celor mai mulți.*

Și Bartók a fost necunoscut, cât a trăit, în calitate de compozitor. Însă numai la câteva luni după moartea sa, în 1945, gloria sa s'a restabilit dintr'odată. I s'a recunoscut însemnătatea, grandoarea; iar poziția sa de « mare clasic » al secolului XX n'a mai fost clătinată de atunci încoace.

Dacă pomenesc de Bartók, este pentrucă, într'o oarecare măsură, o paralelă între el și Enescu se impune. Unul ungur, celălalt român, ei au contribuit, amândoi, la preamărirea importanței folklorului imaginar, adică a unei scrieri care evocă puternic, până la obsesie, o anumită muzică populară, fără să utilizeze din această muzică vreo temă orginală, ci întrebuințând, simplu, modurile, ritmurile, timbrul acestei muzici, re-creată astfel integral și perfect originală totuși, profund pecetluită de personalitatea compozitorului. Așa a făcut și Debussy compunând Ibéria, modelul genului, operă „mai spaniolă decât muzica spaniolă autentică", după expresia lui Manuel de Falla; și tot astfel, folklorul maghiar se află transfigurat în Divertimento-*ul lui Bartók, folklorul românesc în cea de a* Treia Sonată *pentru vioară și pian de Enescu.*

Dar în afară de acest demers de stil, de această întoarcere la izvoare și a unuia și a celuilalt, greu se pot imagina temperamente, genii mai diferite ca acelea ale lui Bartók și Enescu. Ceea ce a făcut, îndată după moartea sa și după războiul dintre 1939-1945, brusca celebritate a lui Bartók, este violența ritmurilor sale și a culorilor sale instrumentale, violență care corespundea și continuă să corespundă atât de bine la ceea ce caută și adoră, din generație în generație, tineretul din ultimii treizeci de ani; și ceea ce se află la originea necunoașterii lui Enescu, a acestui soi de îndârjire în voința de ignorare a muzicii sale, este caracterul ei profund liric, esența ei romantică, care nu vatămă nicidecum originalitatea mijloacelor de expresie folosite. »

★

M. BLECHER ÎN LIMBA FRANCEZĂ

« Aventuri în irealitatea imediată » de M. Blecher a apărut în limba franceză în editura Denoël, în colecția condusă de criticul Maurice Nadeau, « Les Lettres Nouvelles ». Traducerea a fost făcută de Mariana Șora. O bună alegere pentru a familiariza pe cititorul francez cu anumite aspecte ale literaturii române dintre cele două războaie.

Însemnătatea acestui scriitor « blestemat » a fost bine surprinsă de Diane de Margerie în ziarul « Le Monde » din 20 Septembrie 1973: « *Scris în 1938 de un tânăr scriitor român mort în urma maladiei lui Pott la 29 de ani, acest mic volum e o mare carte, bogată în esențe. Titlul său,* « *Aventuri în realitatea imediată* » *arată cât*

de mult aceste excursii spirituale, pentru a fi cotidiene, nu sunt mai puțin neliniștitoare. Prefațatorul cărții apropie pe scriitor de Kafka, dar ne gândim și la tonul nostalgic din « Ochii încordați » de Remizov și uneori, din cauza parfumului de insidioasă mortalitate care invadează povestirea, la unele texte ale romanticilor germani. Blecher descrie cum angoasa dar și bogăția ființei sunt stârnite de pierderea propriei sale identități. La întrebarea teribilă « Cine sunt eu, la drept vorbind? », mintea nu poate să răspundă singură, deoarece întreaga-i personalitate îi este mobilizată într'un fel de operație esențială, o « criză », prin care, de fiecare dată, Blecher își regăsește copilăria. Copilăria se rezumă pentru el la unele locuri emoționante, desmoștenite, spații blestemate în preajma cărora plutește un sentiment, el nu spune de absurd, ci de zădărnicie, care l-a pecetluit pentru totdeauna.

Obiectele se impun scriitorului în toată goliciunea lor, pe viu, ca și cum ar avea viață, și Blecher arată admirabil această progresivă deposedare de sine care se însoțește de un fel de noapte obscură. Blecher exprimă necesitatea de a inventa un limbaj pentru a descrie ceea ce se petrece atunci cu el, de a găsi cuvinte pentru această operație care privește în același timp trupul și sufletul și-l simțim întru căutarea unei « gândiri fizice », pentru a relua termenii lui Bernard Noël din recentul său esseu despre Blanchot. »

În revista « Les Lettres Nouvelles » din Iunie-Iulie 1973, Dumitru Țepeneag a consacrat, de pe altă parte, un substanțial esseu, celui care ar putea fi considerat ca un precursor al mișcării « oniriste », inaugurate de autorul esseului. După ce insistă asupra voinței de derealizare absolută a lui Blecher, Dumitru Țepeneag continuă: *« Dar această mașină de derealizare pe care își propune cu încăpățânare s'o pună în aplicare, nu tolerează repetițiile. Trebue surprins totdeauna ceva nou, ceva insolit. Și cu cât gesturile sale se multiplică, ele devin mai puțin eficace. Se tocesc. Până la urmă conștiința recuperează totul. Neașteptatul devine un « bine-înțeles ». Apare oboseala. Tânărul slab și palid simte acum nevoia de gesturi din ce în ce mai violente. Îi e lehamite de umanitatea din care face parte, vrea să devină animal [...] Ajuns la acest punct, nu mai e nimic de făcut. Nici încercarea de sinucidere, nici drogarea (se drogheză cu medicamente) nu mai reușesc să-i înlăture acest sentiment al precarului, adică al inexistenței. Deoarece toate aceste gesturi, mai mult sau mai puțin violente și absurde, prin care încearcă să se exteriorizeze pentru a afirma contururile ființei sale, pentru a se împotrivi invaziei materiei împrejmuitoare, toate aceste gesturi nu sunt numai inutile, ci și primejdioase fiindcă îl înnecă în această realitate neantizându-l.*

De preferat atunci imobilitatea. Și suferința. Într'adevăr, acest gust premergător al morții pe care l-a avut totdeauna, a fost subliniat de boala sa care l-a ținuit la pat timp de zece ani : epilogul trăit al acestei cărți stranii și morbide.

Nici roman, nici amintiri, nici literatură, nici filosofie, « Aventuri în irealitatea imediată » e un mic tratat de thanatologie care poate purta drept epigraf acest țipăt beckettian, dinaintea lui Beckett: « În lume nu există decât noroi. »

★

« ELIADE, HERMENEUTUL »

Sub acest titlu, Claude-Henri Rocquet, profesor la Universitatea din Montpellier, publică în « La Quinzaine Littéraire » din 1 Ianuarie 1974, un lung esseu consacrat lui Mircea Eliade, cu prilejul apariției *Jurnalului său,* din care extragem următoarele:

« Chiar în vremea unor Geza Roheim și Levy-Strauss, J.P. Vernant, interesul acestei opere este de netăgăduit: *a demistifica nu înseamnă a demitiza;* și e adevărat că omul trăiește în mod imaginar, simbolic; e adevărat că « omul locuiește ca un poet » (Hölderlin, citat de Heidegger). Astfel, de exemplu, și pentru a rămâne

aici la ceea ce ne spune Eliade despre spațiul uman, este de dorit ca viitorii arhitecți să citească « Sacrul și Profanul ». Etapă necesară în descoperirea *sensului* inerent oricărui spațiu trăit: în înțelegerea imaginarului.

Temele familiare ale hermeneutului convin lecturii portretului și biografiei ce se dezvăluie în aceste « Fragmente dintr'un jurnal ». Nu-și trăiește oare viața, Eliade el însuși, la modul lui « homo religiosus »? Pentru el, a ține un jurnal înseamnă a conjura obsesia timpului care trece, a eterniza clipa, a conferi ireversibilului un fel de reversibilitate și de permanență. Alte teme: sciziunea între creatorul cu propriile sale mituri (Eliade este romancier) — versantul sacru, și savant — versantul profan (dar puțin câte puțin profanul se sacralizează); exilul (în 1945, Eliade vine la Paris; lasă în urma lui, în România, viața sa anterioară, manuscrisele; trăiește într'o sărăcie extremă); rătăcirea prin lume (din India, în tinerețe, la Chicago, unde predă acum); și însăși « aventura intelectuală »: acestea sunt, pentru Eliade, etapele unei inițieri, o odisee, un drum al lui Dante, o succesiune de morți și de reînvieri, figurile unui labirint, căutarea unui « Centru ». Pentru Eliade, fără simpatie, fără experiența interioară a ceea ce trăiește omul « arhaic », n'ar fi posibilă nicio înțelegere adevărată a acestui om. Dar nu se intră în « existența sanctificată » fără a se fi schimbat pe sine. Astfel că Jurnalul confirmă o fuziune din ce în ce mai profundă între obiectul de studiu și cel ce studiază. (Notă din 5 februarie 1968: « E vorba de o *transmutare* a persoanei care primește, interpretează și asimilează revelația ».)

În jurul unui om, universul său. Aici: confrați, studenți, preoți, esoteriști, tineri americani mistici. Printre figurile celebre, Ionescu, Cioran, români de la Paris; Teilhard de Chardin; Papini; Jung, mai ales. Dintre morți, Hegel; ... și Goethe.

Aceste prezențe în Jurnal nu-l surprind pe cititorul eseurilor lui Eliade. Dar, pentru a defini cu precizie teritoriul acestui istoric al religiilor, este mai bine să examinăm ceea ce el refuză, și ceea ce trece sub tăcere. Ceea ce el refuză: Freud și Marx (aproape complet); într'un cuvânt: *materialismul.* Absență și refuz mai surprinzătoare, totuși: acelea ale lui Lévy-Strauss și structuralismului. Nici urmă a vreunei întâlniri a lui Eliade cu această gândire nouă și adversă. Nici urmă din seismul ce animă încă « științele umane ». Câtă putere de îngrădire și liniște în acest spirit « științific »! (Rezistența la « modern » se explică fără îndoială, în parte, prin propria situație a lui Eliade și a României în « Istorie ». Explicație care, mutatis mutandis, ar fi deasemeni valabilă pentru Ionescu și Cioran.)

Una dintre științele care se caută astăzi este știința Imaginarului și a Simbolicului, și nu știința « religiilor ». Aici, Eliade ocupă o poziție ambiguă. Noi propunem să se dialectizeze, în lumina unei epistemologii dubitative, discursul *sensului* și acela al *structurii;* « sensul » neînsemnând neapărat *transcendență.* »

★

« UNE SOMME POETIQUE » : JURNALUL LUI MIRCEA ELIADE

Le Monde des Livres, suplimentul literar al ziarului « Le Monde » din 22 Martie 1974, publică sub semnătura lui Claude Mettra un articol consacrat *Jurnalului* lui Mircea Eliade, articol întitulat *Les errances initiatiques de Mircea Eliade.* Claude Mettra începe prin acest citat semnificativ din Jurnalul savantului român: « Fiecare exilat este un Ulisse în drum spre Ithaca. Orice existență reală reproduce Odiseea. Drumul spre Ithaca, drumul spre Centru ». « *Acesta este voiajul pe care-l descriu aceste « Fragmente dintr'un Jurnal »,* continuă autorul articolului. « *Descoperirile itinerariului le cunoaștem grație unei opere care în istoria religiilor ocupă, azi, un loc fundamental. Prea impregnată de misticism pentru unii, prea îndepărtată de recentele achiziții ale filosofiei critice sau ale științelor exacte pentru alții, această operă îm-*

parte, cu câteva demersuri contemporane, un mare privilegiu: acela de a răscoli în intimitatea lui pe cel în care această operă a început să vorbească. Vom străbate deci, nu fără urme această cronică a unei vieți care este în același timp cronica unei pasiuni a spiritului.

Mircea Eliade își privește viața ca o inițiere în labirint. Omul modern e separat de univers, de semeni, de el însuși. El a pierdut virtutea sa primitivă: o porozitate desăvârșită între toate nivelurile cosmice. Și tocmai această nostalgie a unei comuniuni arhaice îndeamnă pe Eliade să se cufunde în misterele religiilor dispărute pentru a reconstitui dialogul coerent dintre cei morți și cei vii, să regăsească drumul unui extaz în care, odinioară, spața a încercat să recupereze paradisul originar. Această carte este marele marș al unui om spre insesisabilul secret, însă omul acesta nu este închis în castelul științei sale: el participă la o istorie suferindă, aceea a României natale, care nu iese din fascism decât pentru a se prăbuși în stalinism, istoria refugiaților constrânși să caute o casă mitică pe meleaguri străine, istoria omului cotidian încercat de servitutile trupului sau de nechibzuințele ființei. Aceste « Fragmente dintr'un Jurnal » constituie un document pasionant. Nu numai pentrucă ele restituie calea răbdătoare, nesigură și neîncetat fecundată a unui scriitor în drum spre propriul său pământ. Dar și pentrucă ne aflăm în fața unei « somme poétique » în care fiecare își va găsi hrana, după propria lui foame, deoarece, aici, sunt convocați magii societăților barbare, profeții Răsăritului, iluminații propriei noastre istorii. « Exilatul, spune Mircea Eliade, trebue să fie în stare să pătrundă sensul ascuns al rătăcirilor sale și să le înțeleagă ca pe niște probe inițiatice care-l duc spre Centru ». Celor care se confruntă cu rătăcirile lor, această mărturie le va apărea ca un semn aproape prietenesc în care, dincolo de modele intelectuale ale momentului, un liric nutrit de toate miturile umanității ne invită să ne spălăm de abstracțiunile noastre în apele fremătătoare ale imaginarului. »

★

EUGEN IONESCU ȘI SOLJENIȚIN

Eugen Ionescu publică în săptămânalul *Le Point* din 18 Februarie 1974 un excepțional articol consacrat expulzării lui Soljenițin din Uniunea Sovietică. « *Marele scriitor, eroul Alexandru Soljenițin* — scrie el — *n'a fost trimis într'un lagăr de muncă forțată. Nici n'a fost judecat sau întemnițat. Fruntașii sovietici au șovăit s'o facă în fața scutului ridicat de oamenii de dreapta și de stânga din Occident. Ei n'au mai îndrăznit să înfrunte opinia mondială. Clasa conducătoare a Rusiei actuale începe oare să aibă conștiința încărcată? Masacrele săvârșite în Ungaria, ocuparea Cehoslovaciei, miile de muncitori masacrați în Polonia, în Germania răsăriteană, oamenii care fug din Est, uciși pe frontieră, — toate acestea nu vor fi fost zadarnice. Când clasa diriguitoare începe să aibă o conștiință încărcată — remarca Taine — această clasă se apropie de sfârșitul ei. Un început de conștiință încărcată și prăbușirea ei, capitularea ei este deja înscrisă în destinul ei. Mârșăviile pe care le-a comis se întorc împotriva ei. Și toți morții devin strigoi.*

Soljenițin, Siniavski, Brodski, Medvedev, sunt în afară de primejdie. Dar câte zeci sau sute de scriitori și intelectuali sovietici, de poeți și de savanți, se află încă internați în lagărele de muncă forțată sovietice sau în azile psihiatrice? Poate că Soljenițin ne va vorbi despre aceștia. Câte opere literare și de confesare continuă să fie interzise în Rusia? Nu vom ști nimic sau prea puțin despre toate acestea.

Mă întreb însă dacă, acum, Soljenițin, în occident, va fi tot atât de ascultat. Poetul Brodski, gonit din țara sa, și-a văzut diminuat creditul moral în Statele Unite: într'adevăr, el a declarat că în Vietnam atrocitățile n'au fost numai acțiunea Americanilor, ci și a celor « roșii ». El a îndrăznit să spună că imperialismul chinez sau sovietic nu este mai justificat decât hegemonia economică americană.

Soljenițin a denunțat deja într'un articol « ipocrizia » Occidentului care, între altele, a uitat foarte repede sau nici măcar n'a înregistrat « omorul bestial dela Hué, deși a fost atestat, în bună regulă, în cursul ofensivei sărbătorii Têt în 1968, când Vietcongul bombarda orașul provocând mii de morți ». Faptul acesta a trecut neobservat fiindcă simpatia presei stângiste era de partea agresorului.

Acum mai bine de vreo douăzeci de ani, cu mult mai puțin talent sau geniu, Kravcenko denunța crimele, atrocitățile, delictele judiciare, machiavelismul Rusiei Sovietice. Un filosof francez considera că Kravcenko nu era decât un trădător. Kravcenko murea de disperare. Koestler, în admirabila sa carte « Zero și Infinitul » ne-a vorbit de sistemul polițist sovietic, l-a denunțat. Koestler a fost tratat de vândut.

Ah!, dacă conștiința universală s'ar fi trezit la acea epocă, dacă intelectualii uniți din toate țările ar fi protestat, n'ar fi existat fără îndoială nici zdrobirea Ungariei, nici nimicirea primăverii dela Praga, ar fi existat, poate, acum, o societate în același timp mai liberă și mai puțin injustă, în lume.

Operele lui Soljenițin nu pot servi în acest moment celor din Rusia deoarece ele sunt interzise în această țară. Într'adevăr, acolo, a pune'n cauză ideile de bază pe care e construit un întreg stat, este de neconceput. În schimb, scriitorii și intelectualii occidentali circulă liber. Societățile occidentale să fie, până la urmă, mai sigure de ele decât societățile totalitare? S'ar crede că da. Aceasta este forța Occidentului: de a putea da scriitorilor săi, filosofilor săi, libertatea de a contesta.

Soljenițin ar avea multe lucruri să ne învețe. Multe lucruri. Dar nu i se va râde oare nas dacă va vrea să ne spună, ceea ce ne-a și spus, că conștiința binelui și a răului este înnăscută în om, că nu există societate posibilă fără dragoste, că orice poliție nu poate, până la urmă, salva un regim, că religia e preferabilă doctrinei? Stângiștii, cărora el vrea să le deschidă ochii, comuniștii care depind de Moscova, financiarii și burghezii în sfârșit, tot atât de cinici, în felul lor, ca și stângiștii, nu vor constitui ei o nouă cenzură, o cenzură diferită de cea pe care a cunoscut-o în țara sa?... Brejnev l-a expulzat pe Soljenițin cu speranța că intelectualitatea occidentală va înnăbuși vocea scriitorului. Ideologii îl vor combate, gânditorii din diversele Saint-Germain-des-Prés din Paris, Londra sau New-York nu vor vedea în el decât un naiv; o cenzură mai insidioasă va împiedeca pe Soljenițin să fie ascultat în acest pustiu, în acest haos zgomotos care este lumea ce ne înconjoară.

Și cu toate acestea poate că surzii vor auzi și orbii vor vedea. »

★

« NEBUNII DE LIBERTATE »

În *Le Figaro Littéraire* din 27 octombrie 1973, Eugen Ionescu semnează un articol întitulat « Pour les fous de la liberté ». « Orice acțiune revoluționară — scrie el — cere puterea. Odată puterea obținută, revoluția întepenește. După ce a cerut abolirea Statului, revoluția se face Stat. Cu alte cuvinte, conducătorii revoluției devin conducătorii Statului, Statul însuși. Deși pretinde a fi noua societate, Statul se separă de societate. Internaționalismul devine naționalism fanatic. Mai mult, naționalismul întărit devine imperialism. Inutil de a cita încă odată anexările directe sau indirecte făcute de Rusia sovietică. Rusia actuală continuă țelurile panslavismului de altădată. O știm foarte bine. Pe de altă parte, libertatea, pentru care s'a pretins că se luptă, este și ea distrusă. Fraternitatea sau dragostea au devenit lucruri de disprețuit, lucruri ridicule sau « sentimentalism mic-burghez ». În numele unei revoluții mitice, adică în numele așa zisei revoluții prole-

tare, numai conducătorii ei au puterea și cuvântul. « Nu mai există critici de făcut la noi, îmi spunea cu ocazia unei reuniuni internaționale, ministrul Afacerilor Culturale sovietic. Marx a izbutit, revoluția s'a făcut, cei care sunt contra noastră sunt contra societății. »

În fapt, societatea este altundeva. Tocmai din societate, adică din străfundurile sufletului unui popor, izvorăsc protestele eroice sau protestele tăcute. Este evident că, din cauza slăbiciunii, a conformismului, a inconștienței, Statul are propagandiștii lui, conformiștii lui, slugile lui.

Dar cea mai mare parte a țării suferă. Supunerea generală este o regulă, în istorie, de secole și secole. Cine ar îndrăzni să spună un cuvânt, cine ar îndrăzni să facă o critică fundamentală este considerat trădător, criminal sau nebun.

Marx însuși era considerat ca nebun. De fapt, el deținea adevăruri ale timpului lui, care azi sunt depășite. Adevărurile sale, răstălmăcite, au devenit, în Stat, dogmatisme intransigente și absurde.

Care sunt « nebunii » de azi? Sakharov, Soljenițin, Amalric, Siniavski, Panin, Daniel. Și atâția alții.

În realitate, adevărații nebuni sunt la putere. Iar cei sănătoși la minte, eroii, martirii, sfinții sunt în opoziție. Ei erau numeroși în trecut, acești pretinși nebuni pe care puterea i-a internat sau i-a ars. În fond, ei erau deținătorii adevărului, un adevăr pe care toate inchizițiile au reușit prea deseori să-l înnăbușe. După cum există azi o anti-revoluție care se pretinde revoluționară, a existat un anti-creștinism care se pretindea creștin. Iisus Christos era un revoluționar, de care, întâi Evreii, apoi Biserica, n'au vrut să țină seama. Lucrul acesta a fost pus în evidență, în mod genial, de Dostoievski. Pe vremea acestuia, sub țari, libertatea era totuși mai mare decât în Rusia de azi. Nici Dostoievski, nici Tolstoi nici Gogol nu și-au văzut operele cenzurate. Dacă regimul țarist i-a urmărit este pentrucă ei au complotat împotriva țarului, însă opera lor a fost lăsată să vadă lumina tiparului. Astăzi, operele marilor scriitori ruși sunt interzise în Rusia. Partizanii libertății și ai dragostei sunt exterminați sau amenințați cu exterminarea.

De mai multă vreme deja, Essenin și Maiakovski, disperați de a vedea revoluția transformându-se în reacțiune, s'au sinucis. Ei sunt și vor rămâne onoarea Rusiei. Astăzi, după Pasternak și Mandelstam, onoarea Rusiei sunt Soljenițin, Sakharov, Bukovski, Amalric, Grigorenko, Daniel, Siniavski, Panin, Rips, Gorbanevskaia, Novodvorskaia, Borissov, Kuznețov, Feinberg, Iakimovici, alți zeci și sute al căror nume e mai puțin cunoscut, apărători ai drepturilor civice, ai libertății, ai vocațiilor originale și personale care sunt onoarea Rusiei. »

★

E.M. CIORAN INCONSOLABIL DE A EXISTA

Odată cu apariția, la editura Gallimard, a ultimului esseu semnat de Emil Cioran — « Despre inconvenientul de a se fi născut », Sanda Stolojan prezintă pe filozoful și moralistul român în numărul din 22 decembrie 1973 al cotidianului « Journal de Genève ». Sub titlul « E.M. Cioran: un credincios ratat, inconsolabil de a exista », ea scrie:

« Ne aflăm la un punct extrem al paradoxului: nu moartea este răul, ci nașterea. Pentru a sonda acest paradox, Cioran se servește ca întotdeauna, de sine, de meditațiile sale asupra propriei naturi, de ideile sale, de obsesiile sale.

« Aforismul, foc fără flacără? Înțelegem că nimeni nu va voi să se încălzească la el ». Dar contactul cu aforismul cioranian este orice, numai glacial nu. El te arde, și nu cu o căldură rece, ci cu flacăra unei naturi tinzând, în toate, spre intensitate.

« Nicio diferență nu apare între ființă și ne-ființă, dacă le percepi cu egală intensitate ». S'ar putea spune că « efectul Cioran » provine din alăturarea îndoielii și a pasiunii care mocnește sub natura sa sceptică și anxioasă. « Am căutat în îndoială un leac împotriva anxietății, și leacul a terminat prin a face cauză comună cu boala ». Această boală devastatoare este fără îndoială nutritoare. Pentrucă E. M. Cioran s'a instalat în ea nu cu resemnarea tristă a unui înțelept antic, ci cu setea de « vociferare » înscrisă adânc în natura sa.

El nu este nici credincios, nici ateu, și resimte aceasta ca o dramă. Niciodată, el « nu a putut disprețui toate secolele dealungul cărora nu s'a făcut nimic altceva decât să se pună la punct o definiție a lui Dumnezeu ». Cioran este de totdeauna un obsedat de credința la care aspiră, este un credincios ratat. Chinurile sale chezășuiesc un Dumnezeu la care el nu se poate hotărî. Ar vrea « o rugăciune cu cuvinte-pumnale ». El nu crede « decât în ceea ce a fost conceput în singurătate, față cu Dumnezeu », este acel om « atras de singurătate, dar care rămâne totuși sub vremi: un stâlpnic fără coloană ».

În realitate, Cioran nu se poate vindeca de boala de a trăi. Să te fi născut, înseamnă să fii mereu dezamăgit, să încerci un sentiment copleșitor de sațietate — sațietatea care întovărășește orice experiență, orice săvârșire. Cioran detestă fără îndoială săvârșirea, această versiune a sfârșitului, deci a morții. În măsura în care viața este realizare, ea este — printr'un eufemism ce ascunde abia un rictus subtil — un « inconvenient ». Cioran este inconsolabil de a exista.

Această neliniște existențială vine de departe. Cioran este de două ori exilat metafizic: odată prin natura sa însetată de alte orizonturi, și odată prin apartenența sa unui tărâm aflat altundeva, în acele « ținuturi unde se răcnește la înmormântări », unde sentimentul nostalgic și fatidic de a fi se înrădăcinează într'o tradiție pecetluită de păgânism în zorii creștinătății.

O singură săvârșire totuși, o singură mângâiere pentru acest nemângâiat: să scrie, să exprime, să transcendeze spaima morții « prin verb, prin simbolul însuși al caducității ». În încleștare cu limba franceză, Cioran a câștigat acest pariu unic: de a capta în tiparul impecabil al unei limbi demne de marele moralist care este el, o tonalitate născută la izvoarele unei sensibilități venite de altundeva. Poate a trecut pe alături de poezie. « Să fii steril — cu atâtea senzații! Permanentă poezie fără cuvinte! » Dar oare itinerariul său nu este făcut tocmai din aceste răspântii și întretăieri, în centrul cărora el se reîntâlnește cu obsesiile și căutările sale, de fiecare dată el însuși și de fiecare dată luminat de o altă fațetă? »

★

LUCIAN PINTILIE VĂZUT DE EUGEN IONESCU

Cu prilejul spectacolului « Prințesa Turandot », Eugen Ionescu a scris un articol întitulat « Lucian Pintilie, metteur en scène démystificateur », publicat în « Le Figaro Littéraire » din 16 Februarie 1974, din care extragem următoarele:

« ... E sigur însă că regizorul este un creator. Nu știm cum se strecoară într'o operă teatrală fantasmele, neliniștile, problemele și preocupările esențiale ale regizorului, cum coexistă ele cu însăși opera, luminând-o fără s'o distrugă.

Dar pentru a re-trăi, este evident că, în reactualizarea ei, opera își conține eternitatea sau permanența, adică arhetipul, mitul, problemele esențiale și insolubile.

Apare incontestabil că, în regia « Prințesei Turandot » ce este jucată acum la Gaîté-Lyrique, regizorul Lucian Pintilie reînvie, pur și reînnoit, mitul — imuabil, viu, neîntinat. Este desigur o bravură de a reactualiza un mit precum cel al Geei, pământul, mama, uriașa, pe care o reînvia Baudelaire, dar e mai mult decât atât, sau, mai degrabă, este dovadă că acest mit dăinuiește în noi, ne-dezrădăcinat.

Gea este misterul morții și al vieții, mister ce ne bântuie, problemă fundamentală. Încă odată, misterul poate fi vremelnic lămurit, și, în mod provizoriu, i se poate răspunde și el poate fi înfrânt, dar victoria este de scurtă

durată, misterul e mai tare decât orice, el va sfârşi prin a ne învinge, prin a ne dezarma, prin a ne înghiţi, viaţa şi moartea sunt mai puternice decât orice răspuns.

Piticii, adică noi înşine, vor uita această trezire temporară, şi totul va redeveni peripeţie cotidiană, indiferenţă, până ce un nou erou, un prinţ eroic, va înfrunta din nou ceea ce e de ne-înfruntat. Şi totul se petrece, s'a petrecut, într'un decor asemeni celui imaginat de Pintilie şi de scenografii lui, hiper-baroc, într'o lume totodată teribilă şi grotescă, tragică şi derizorie, asemeni celei în care trăim, indiferentă Mitului, Frumuseţii, Supraomenescului, şi totul va fi astfel în aşteptarea unui alt Prinţ Fermecat ce va îndrăzni să înfrunte ceea ce n'are răspuns.

Dar toate acestea n'ar însemna nimic, fără reuşita artistică. Pentru Pintilie, textul nu este decât un pretext. In operele teatrale, câteodată cuvântul, textul este cel mai important, în Operă muzica, iar în anumite regii, precum cea a lui Pintilie, regizorul inventează, utilizează textul, muzica, imaginile scenice, ca materiale servind la realizarea unei construcţii noi. Ceea ce noi vedem pe scenă, sunt delirurile, obsesiile şi fantasmele obiectivate ale regizorului creator.

Această creaţie ceremonială (teatrul este ceremonie) depăşeşte tot atât realismul, cât şi teatrul zis « angajat ». Dacă în compania teatrală americană « Bread and Puppet » aflăm, netăgăduit, temele sociale ale epocii noastre, ceea ce va rămâne sunt « păpuşile », adică jocul, reînnoirea expresiei artistice şi dramatice.

După atâtea demistificări şi demitizări (dar mitul nu este mistificare, cum spun cei care le confundă) mitul, adevăr fundamental, trebuie redescoperit. Dealtminteri el e în noi. În teatru, oameni ca Andrei Şerban, Grotowski, Pintilie, ne ajută să-l readucem la lumină.

Pentrucă, paradoxal, tocmai aceasta este noutatea: a regăsi izvoarele pure, reîntinerite, ale unei tradiţii vii. »

*

UN OMAGIU ADUS LUI LUCIAN PINTILIE

Spectacolul adaptat de Lucian Pintilie după opera lui Puccini şi Gozzi a constituit evenimentul major al stagiunii experimentale a Teatrului Naţional Popular din Paris; cum însă stagiunea era, în principiu, destinată publicului de copii, regia puţin conformistă a lui Pintilie a stârnit discuţii pe măsura reuşitei spectacolului. Pentru a clarifica aprecierile, ziarul « Combat » din 11 martie 1974 a consacrat atunci o « pagină-dosar » piesei « Turandot », cerând unor personalităţi marcante din lumea culturii (pictoriţa Léonor Fini, criticul Roland Barthes, romancierul Alberto Moravia) să-şi spună părerea. După cum putem vedea, limbajul teatral al lui Lucian Pintilie a fost înţeles şi apreciat; mai mult chiar, LEONOR FINI va intra în polemică directă cu acei critici care s'au declarat scandalizaţi:

« Turandot *era un spectacol perfect. Văzând acest decor minunat, te cufundai numaidecât într'o lume în care erai captiv — şi fericit. Este tocmai ceea ce i-a revoltat pe anumiţi critici. Ei n'au suportat să fie fermecaţi de o realitate puternică, ce scapă butadelor lor. Pentru unii era « nesănătos » — ce vrea să însemne « nesănătos »? — ei gândeau la iubirea piticului pentru uriaşa ce se îndura să-l iubească la rândul ei; şi acesta e un mit foarte adânc (pentru judecătorii vremii, « Uriaşa » lui Baudelaire era deasemeni « nesănătos »).*

Termenul « Kitsch » a făcut deasemeni ravagii. Prea adeseori rău utilizat, el devine absurd aplicat acestei viziuni bogate, complexe, închegate. Totul era perfect în spectacol: decor, costume, lumini — «Kitsch » este, dimpotrivă, disonanţă neîndemânatecă. Unii mai pretind că nu ne putem identifica cu nişte pitici, dar teatrul este tocmai identificarea cu ceea ce noi nu suntem în aparenţă. Toţi oamenii au o latură de « pitic ». Piticii par atât de fericiţi de a se exprima, de a juca, de a dezlănţui simţul lor comic; « mila » celorlalţi este vulgară şi jignitoare.

Mai spun încă: « Copiii vor fi înspăimântaţi ». Dar copiii adoră să fie înspăimântaţi — n'avem decât să ne amintim fabulele şi poveştile pe care ei le preferă.

Acest spectacol este îndeosebi miraculos *pentrucă el este foarte* deschis. *El propune psihismului nostru bogăţii neaşteptate şi nu imediat exprimabile.»*

ROLAND BARTHES scrie, de partea sa:

« Am văzut „Turandot" de Pintilie cu cea mai mare plăcere. Este un spectacol într'adevăr somptuos, în acelaşi timp nebun şi organizat, unde simbolul ne atacă direct cu violenţă, până la râs — adică probabil până la frică...

Nici un minut de plictiseală: aştepţi mereu ceva, şi mereu se întâmplă ceva ce nu aşteptai. Tensiunea nu este în acţiune, ci în aventura trupurilor: corpul uriaşei şi cele ale piticilor, dar şi trupul nostru, şocat, revulsat şi fascinat de o lipsă de măsură pe care Pintilie a ştiut s'o organizeze în funcţie de efectul ei simbolic exact: el a reuşit regia cea mai dificilă, aceea a inconştientului nostru. »

ALBERTO MORAVIA nu este mai puţin entuziast:

« Spectacolul m'a interesat mult — există întotdeauna ceva misterios într'un spectacol, într'un film şi chiar într'un roman în care sunt exploatate disproporţiile — în cazul de faţă, gigantismul sau nanismul. Este ceva care izbeşte imaginaţia, cu toate că nu ştim ce, ceva care ne face întotdeauna să cugetăm, atunci când se petrece în literatură sau în teatru. Mi-a plăcut deasemeni mult ceea ce era în acelaşi timp ironic şi misterios în regie, ca un aspect fantastic care-l depăşeşte poate pe Puccini. Fabula lui Gozzi a fost reinventată, revizitată cum se spune azi. Exista în acest spectacol o distanţă, o conştiinţă critică şi ironică. Gozzi îşi trăise fabula în mod serios, dar noi, acum, nu mai credem în fabule — credem că credem în fabule. Pantru mine « Turandot » de Puccini era o operă « început de secol », şi spectacolul ne arată moartea acestui stil, moartea stilului « Liberty » văzută prin prisma unui decalaj critic şi ironic. »

★

PRESA FRANCEZĂ DESPRE « ELEKTRA » LUI ANDREI ŞERBAN

Spectacolul punând în scenă « Elektra » lui Sofocle, în text original, în cadrul unic constituit de Sainte-Chapelle, a însemnat unul dintre momentele-cheie ale stagiunii teatrale pariziene. Regizorul Andrei Şerban, român stabilit în America, şi-a văzut confirmată poziţia de animator major al avant-gardei, iar căutările sale pentru reînnodarea tradiţiei magice în spectacol sunt sancţionate odată mai mult de entuziasmul publicului şi al criticii.

Astfel, puteam citi în ziarul « Le Monde » din 24 noembrie 1973, sub semnătura Colette Godard:

« Totul este neobişnuit în acest spectacol, şi utilizarea textului original, în greacă veche, nu e principalul element de ruptură, ci forţa. O forţă de cataclism mereu gata să se dezlănţuie. Andrei Şerban ar spune că este energia regăsită a acestor cuvinte care au traversat două mii de ani. Câteodată ea izbucneşte şi, imediat recuperată, stăpânită, canalizată, pulverizează amintirea legată de capela pustie. Spectacolul se aseamănă unei slujbe bizare, descentrate, unui rit de exorcism oficiat de călugări în sutane întunecate, folosindu-se de obiecte barbare: pocal, sceptru, secure. O ceremonie dominată de repulsie, consacrată repulsiei, ororii, condusă de « certitudinea catastrofei » ... Andrei Şerban a construit un fel de operă venită dintr'o religie revoltată, sălbatecă, bazată pe răceala arzătoare a urii. Utilizarea loculuı şi a actorilor este splendidă. »

Criticul ziarului « Combat » din 8-9 decembrie 1973, Matthieu Galey, împărtăşeşte impresia de ansamblu; el scrie:

« In penumbra din Sainte-Chapelle, unde a fost construită o imensă scară ce urcă până la marele altar — spaţiul este mult mai bine utilizat decât în spectacolul lui Grotowski — ne simţim într'adevăr deportaţi spre o lume imemorială, în care ceremonia teatrului îşi păstra caracterul sacru. Ce alt loc, mai bine decât o catedrală, putea să-i reînvie

misterul? [...] nu este numai o ceremonie: ea trezește o emoție foarte puternică. Nu este în nimic o reconstituire la modul antic, cum ne-am fi putut teme. Mai degrabă o recreare, simplă, nobilă, dar și violentă, în spirit și nu în formă. Ești pătruns de adevărul tragicului, de despuierea sa, de gesturile lente, de economia de mijloace amplificându-i efectul. »

Criticul ziarului « Combat » merge apoi mai departe, situând căutările lui Andrei Șerban în raport cu tendințele dramaturgiei contemporane, și chiar cu aspectele generale de civilizație. El mai scrie:

« *Cercetarea lui Andrei Șerban riscă să se oprească într'o fundătură, dacă este condusă în mod sistematic. Dar această a doua experiență — după « Medea » — rămâne convingătoare. Nebazându-se pe sens ci pe semne, pe ritm, sunete, mișcări, el regăsește ceva dintr'o sensibilitate ștearsă de veacuri. Este, mai înainte de toate, o călătorie în timp, bogată în poezie. O impresie fugitivă, ipotetică, a unei poteci misterioase căreia i-am pierdut secretul. Nu suntem departe de pariul lui Pascal: reinventând gesturile unei credințe ce nu mai este a noastră, vom regăsi poate și elanul adânc ce o anima... Odată mai mult, este manifestarea mai mult sau mai puțin conștientă a unei generații în căutarea unei mistici a cărei lipsă o simte.* »

Oprindu-se la cele « mai originale descoperiri» ale Festivalului de toamnă dela Paris, Claude Baignères salută, în primul rând, în « *Le Figaro Littéraire* » din 8 decembrie 1973, contribuția lui Andrei Șerban.

« *Andrei Șerban* — scrie autorul articolului — *crede în puterea șocului provocat de imagine, însă — sub influența lui Peter Brook — el a dobândit certitudinea că vocea omenească posedă puteri magnetice cu care teatrul are datoria să redescopere misterele. Nu e o întâmplare că, prin* Elektra, *el face, după* Medea, *un nou pelerinaj la izvoarele teatrului grec. Deoarece limba lui Socrate este bogată în timbruri, în ritmuri, în vibrații pe care antena percepției noastre a păstrat facultatea de a o capta iar sensibilitatea noastră de a o transforma în impresii limpezi. Limbile noastre moderne nu posedă această magie. Valoarea țipătului, a inflexiunii: nu e necesar de a cunoaște sensul cuvintelor pentru a înțelege semnificația textului. E vorba de exact același fenomen ca acela provocat de o audiție muzicală. Și tocmai acesta este fenomenul pe care Andrei Șerban, împreună cu actorii săi, și-au propus să-l creeze, căutând printr'un studiu, nu lingvistic ci experimental, să redea evidentă proecția senzorială și intelectuală a sunetului. Rezultatul este fascinant, cu atât mai mult cu cât regisorul a transformat dialogul lui Sofocle într'o adevărată partitură simfonică: suprapunând replici, el stabilește un adevărat contrapunct; repetându-le, el le organizează în canon. Și este deajuns să ascultăm, pentru a avea revelația, nu a unor argumente, ci a emoțiilor care agită pe Elektra, pe Oreste sau Clitemnestra.*

Acest demers este, bine înțeles, ajutat de spectacolul care se desfășoară în spațiul din Sainte-Chapelle *dela portalul închis până la o imensă scară înălțată aproape pe verticală pe deasupra altarului. În centru, mormântul lui Agamemnon, înconjurat de cor. Gesturi foarte sobre, aproape hieratice. Reprezentația seamănă cu un ceremonial al cărui destin e zeul. Toți interpreții au ajuns la o măestrie abolută a mijloacelor lor fizice și vocale.* »

★

« *UN MARE DIRIJOR ROMÂN* »

În preajma seriei de concerte preparate de Orchestra Națională a Radio-televiziunii franceze sub bagheta lui Sergiu Celibidache, rubrica muzicală a ziarului « *Le Figaro* » a publicat la 20 decembrie 1974 un portret al dirijorului român, semnat de muzicologul Clarendon (Bernard Gavoty). Extragem din articolul criticului francez:

« *Inzestrat pentru tot; praticând în același timp studiul pianului, al scrisului și acela al calculului integral;*

SERGIU CELIBIDACHE — *desen de G. Tomaziu*

muzicolog; autor al unui tratat de fenomenologie; mergând la chiar izvoarele muzicii, dar refuzând în mod absolut să vadă în sunete altceva decât o materie primă (distingându-se astfel de atâția autori contemporani care iau mijlocul drept scop); crezând numai în muzica vie, judecând că ea încremenește și moare de îndată ce este gravată pe disc; impunând un foarte mare număr de repetiții pentru fiecare concert pe care-l dirijează; compozitor opus cu încăpățânare execuției publice a propriilor sale opere; considerând că operele clasice mai sunt încă în stadiul primei audiții; el este un artist original, mereu în căutarea perfecțiunii care, precum linia orizontului, se îndepărtează pe măsură ce ne apropiem de ea.

Fundamental diferit de toți ceilalți dirijori, cine știe dacă felul său de a privi muzica nu este menit să determine Orchestra noastră națională să străbată o etapă decisivă?... »

*

O « BAGHETĂ MAGICĂ » : SERGIU CELIBIDACHE

Sub titlul « O baghetă magică » și cu sub-titlul « Un maestru necunoscut a reînviat orchestra națională ORTF », criticul muzical Maurice Fleuret publică în « *Le Nouvel Observateur* » din 31 decembrie 1973, o pagină de elogii la adresa lui Sergiu Celibidache. Maurice Fleuret scrie:

« *S'a produs un eveniment pe care nu-l mai așteptam. Un eveniment de o însemnătate incalculabilă. Într'adevăr niciun fel de trac, nicio notă falsă, nicio aciditate a coardelor sau vulgaritate a suflătorilor, nicio amărăciune, nicio plictiseală, pretutindeni o justețe ideală, o căldură pură și omogenă a sonorității, o precizie quasi-electronică a atacurilor, un control absolut al intensităților, transparența, relieful țesutului instrumental, viața palpitantă a frazării și, mai ales, un mare suflu unanim: toate acestea pentru ultimele patru concerte ale Orchestrei Naționale ORTF, așa cum n'am auzit-o niciodată, metamorfozată, revelată, atinsă parcă de grație, sub bagheta magică a lui Sergiu Celibidache.*

Ce s'a întâmplat deci pentru ca programe atât de hibride și atât de convenționale să poată deveni, dintr'odată, terenul unei atât de profunde mutații? Mai mult: pentru ca Cherubini să se învecineze cu Stravinski, Richard Strauss, Ravel, iar Johann Strauss cu Schubert, în aceeași evidență luminoasă, în aceeași gravitate a eternității?

Ori ce s'ar spune, Celibidache nu este singurul dirijor din lume care cere un minimum de zece repetiții. Dar, foarte adesea, cu alți dirijori, orchestra se blochează dela a cincea ședință și nu mai face niciun progres. Dacă nu l-ai opri, Celibidache n'ar sfârși niciodată să-și antreneze trupele pe toate fronturile, să rafineze asupra detaliului și să mediteze asupra ansamblului luând fără încetare și detaliul și ansamblul sub unghiul celuilalt. Avem impresia că, pentru el, muzica este cu adevărat inepuizabilă, poate și pentrucă Celibidache s'a identificat cu ea, pentru totdeauna.

În loc să repete, la nesfârșit, pasagiul incriminat, el invită mai de grabă un instrumentist să asculte pe un altul, de obicei pierdut în masa orchestrei. Astfel, fir cu fir, și în responsabilitatea fiecăruia, se urzește țesutul subtil al rețelei relațiilor care guvernează jocul colectiv.

La sfârșitul unei repetiții, un muzician din orchestră mărturisea: „Fac această meserie de patruzeci de ani și este pentru prima oară când cineva mă învață cu adevărat să cânt din instrumentul meu." După trei repetiții separate pentru „Symphonie des Psaumes" de Stravinski, corurile ORTF, și ele transfigurate, erau cucerite pentru totdeauna de Celibidache. »

★

COSTIN MIEREANU

Revista *L'Art Vivant* de pe septembrie 1974 publică sub semnătura lui Daniel Caux un important articol, *A la lisière de l'écoute*, în care autorul subliniază contribuția a doi compozitori tineri la metamorfozele moderne ale limbajului muzical: iugoslavul Martin Davorin-Jagodic și românul Costin Miereanu, stabilit în Franța de câțiva ani. (Amintim că, paralel cu opera sa de compozitor, Costin Miereanu, este și profesor la Universitatea Vincennes de lângă Paris.)

« Unde se situează frontierele dintre muzical și ne-muzical? — se întreabă Daniel Caux. În ce momente se va decide dacă există sau nu există muzică, în cazul când compozitorul, prin opera sa, a ținut neapărat să se situeze în acest spațiu ambiguu, acest « no man's land » care, până acum era explorat oarecum prin inadvertență și care, de cele mai multe ori, era ocolit? Apropiindu-ne însă de aceste limite, explorând acest domeniu prea puțin cunoscut, nu vom apuca oare, dincolo de subiectivitate și de utopie, să situăm mai bine, pe de o parte posibilitățile specifice ale muzicii, iar pe de altă parte relațiile dintre aceasta și celelalte discipline artistice, între muzică și lumea exterioară?

A nu refuza ambiguitatea, a ieși din ideile preconcepute privind muzica — și în desosebi din conceptul pe care i-l conferă de cele mai multe ori nașterea sa în Occident: acela al scriiturii, al partiturii —, acesta este țelul fundamental al lui Martin Davorin-Jagodic și al lui Costin Miereanu, doi compozitori, unul iugoslav, altul român, stabiliți de mai mulți ani la Paris si care se consacră unor lucrări pe care unii le vor considera ciudate. »

După ce analizează aportul compozitorului iugoslav la această nouă dinamică a artelor, Daniel Caux se ocupă de Costin Miereanu: « Costin Miereanu este și el interesat de raporturile ce se pot stabili între elementele sonore și cele vizuale. Un principiu pe care-l regăsim adesea în lucrările sale este acela al revalorizării ștersăturii, adică a ceea ce este complect uitat, „ocultizat" în partiturile tradiționale. O ștersătură pe care el o reintegrează în compoziție și căreia îi acordă aceeași importanță ca și trăsăturii abia perceptibile, o ștersătură care redevine ea însăși trăsătură. Astfel, în partea vizuală a celor cinci piese *Amnar, Rod, Amurg, Zbor* și *Apoi*, prezentate în Februarie trecut la Muzeul de Artă Modernă din Paris, au fost prezentate două filme, primul montat în chip « normal », continuu, al doilea, montat în mod discontinuu, cu „prisosurile" celui dintâi, cu adică ceea ce de obicei, nu se arată: în acest al doilea film, nu mai rămâne din primul decât un lung „continuum" de negru, presărat, întrerupt de flashuri de imagini și de segmente albe, într'o desfășurare „ilogică", ca și când aparatul ar fi stricat. Vizualizare și „sonorizare" a spațiului: o versiune din *Silence Tissé* constă într'o fotografie ce reprezintă fire telefonice luate drept portativ de valoare, un mesaj fiind înscris cu simboluri ermetice pe un acord de Wagner... Subversiune? Demers extrem până la absurd al scriiturii occidentale? Dar, încă odată — continuă Daniel Caux — ce este muzica? Atunci când ne amintim de o operă ascultată pentru prima oară și care ne-a mișcat, păstrăm în memorie în chip pregnant sau trecător o atmosferă deosebită, o „culoare generală" mai mult vizualizată decât ascultată în sensul obișnuit al termenului: această impresie de quasi-tăcere nu este ea încă muzică? În vers, nu e un secret pentru nimeni că lectura unor partituri desvăluie bogății de neauzit în concert: plăcerea resimțită cu prilejul acestei lecturi trece oare dincolo de cadrul muzicii?

Demersurile lui Davorin-Jagodic și al lui Costin Miereanu nu sunt izolate. Ele se înscriu într'o mișcare care unește, de mai bine de zece ani, mai mulți tineri compozitori din diferite țări. O mișcare ale cărei origini duc, aparent, la unele afirmații ale lui John Cage, de prin anii 50 — afirmații considerate, în general, și azi ca amuzicale, sau depinzând de un fel de « filosofie » îndepărtată de muzica pură — sau la grupul internațional « Fluxus »: George Brecht, Dick Higgins, Nam June Paik, etc..., fără să uităm pe La Monte Young, ale cărei fulgerătoare « Compoziții 1960 » rămân modele ale genului. Să mai citâm pe italianul Giuseppe Chiari, pe ger-

manul Dieter Schnebel, cum şi grupul dela Madrid « Zaj » : Esther Ferrer, Juan Hidalgo şi Walter Marchetti.

O artă care nu se naşte din neant. Astfel Davorin-Jagodic a fost foarte impresionat în copilăria sa, după război, în Iugoslavia: un spaţiu « codat », din motive ideologice, un spaţiu sonorizat şi vizualizat: megafoane, filme de propagandă pe piaţa publică, etc... Iar pe de altă parte, nu e o întâmplare dacă, în ce-l priveşte, românul Costin Miereanu este fascinat de semne, de numere cu semnificaţie esoterică, de fetişizarea unor obiecte ca de pildă lumânarea, a cărei însemnătate simbolică e foarte mare în religia ortodoxă: fascinaţie şi re-scriere a elementelor unei credinţe de origine păgână, anterioară chiar ortodoxiei.

A face să isvorască situaţii în relaţii cu sunetele, plecând dela date spaţiale care, până acum, nu priveau pe muzicieni. A considera ca partitură spaţiul care ne înconjoară. A face să apară ceea ce în general e refuzat, e şters. A merge şi mai departe şi a imagina partituri strict imposibil de interpretat... « Text-compoziţie », « Foto-compoziţie », « Trans-muzică »: departe de jocul gratuit pe care unii vor să-l vadă în toate acestea, aveam de a face cu o artă de conceptualizare, de reflexiune.» (Ar trebui, cu acest prilej, să amintim şi esseul lui Costin Miereanu « Text-komposition — Voie zéro de l'écriture musicale » publicat în revista pariziană « Musique en jeu ».)

Revista « L'Art Vivant » face apoi o scurtă prezentare bio-bibliografică a lui Costin Miereanu, pe care o reproducem şi noi, deoarece ea este mai mult decât utilă, dată fiind tăcerea care se păstrează la Bucureşti despre activitatea acestui excelent compozitor:

Costin Miereanu s'a născut la Bucureşti la 27 Februarie 1943. După ce studiază pianul la Şcoala de Muzică a oraşului, el intră la Conservatorul Naţional din România, unde obţine în 1966, primul premiu de compoziţie. Anul următor, i se se decernează « Premiul Fundaţiei Europene de Cultură », la concursul internaţional de compoziţie organizat de Fundaţia olandeză Gaudeamus. În 1967-68, Costin Miereanu urmează cursurile de muzică nouă dela Darmstadt şi participă la compoziţia colectivă a lui Stockhausen « Musik für ein Haus ». Paralel cu activitatea sa de compozitor, el se interesează de muzicologie şi de critica muzicală (articole în reviste de specialitate, emisiuni radiofonice, etc.); împreună cu Doru Popovici, scrie şi o Istorie a Muzicii Româneşti.

Costin Miereanu se stabileşte la Paris în 1968. Pasionat de problemele puse de analiza semiotică, el pregăteşte la « Ecole Pratique des Hautes Etudes » o teză de doctorat cu subiectul « Textkomposition, voie zéro de l'écriture musicale ». Începând din 1972, el este conferenţiar universitar la « Universitatea Paris 8 ».

Principale opere ale lui Costin Miereanu: « Donum Sacrum Brancusi » pentru soprană şi orchestră (1963-65); « Monostructures I » pentru două orchestre cu coarde şi alămuri (1966); « Finis Coronat Opus », pentru un pianist şi 6 grupuri de instrumente (1966); « Monostructures », pentru alămuri, coarde şi bandă magnetică (1966-67); « Sursum Corda I », pentru piano, trio cu coarde şi clarinet (1967); « Couleurs du Temps », pentru coarde (1967-68); « Espaces II », pentru douăzeci de coarde soliste, pian şi bandă magnetică (1967-69); « Espace Au-dela du Dernier », pentru 14 instrumente (1968); « Polymorphies 5 x 7 (A) », pentru 5 instrumente şi două benzi (1968-69); « Dans la Nuit des Temps », text de muzică aleatorie, ansamblu variabil (1968-69); « Night Music », pentru una sau mai multe benzi magnetice (1968-70); « Espace Dernier », pentru cor, orchestră şi bandă (1968-72); « Polymorphies 5 x 7 (B) », pentru şapte executanţi (1969-70); « Alba », pentru 12 voci şi percuţie (1970-72); « Source de Juin » (1972); « Source de Silence » (1969-72); « Anfang » (1972); « Altar » (muzică vizibilă, 1972-73).

În Februarie trecut, cinci piese recente au fost create la Muzeul de Artă Modernă din Paris (A.R.C.), de « La Petite Compagnie », cu participarea Seminarului « Aspects visuels de la musique» din Paris: «Amnar», «Rod», « Amurg », « Zbor » şi « Apoi » (rescrieri spaţio-temporale). În Martie două opere au fost date în premieră mondială: « Silence tissé », la Săptămâna de Muzică Contemporană dela Orléans, apoi « Quintefeira », pentru bande magnetice şi ansamblu instrumental (Quintetul de alămuri Ars Nova) la Festivalul dela Royan.

★

SEVER TIPEI

Stabilit în Statele Unite, tânărul compozitor şi muzicolog Sever Tipei are o importantă activitate artistică. În ultima vreme el a compus mai multe lucrări care au fost editate si interpretate în cadrul unor concerte de avangardă, dintre care cele mai importante sunt: « *And you also...* »; « *Happy And* »; « *Les Liaisons Dangereuses* » şi « *Katastrophe* ».

« *And you also* » (« Şi voi deasemenea... ») a fost scrisă pentru o culegere de imnuri destinate bisericilor protestante americane. Dorinţa editorilor era de a aduna lucrări accesibile unor interpreţi non-profesionişti dar cât mai îndrăzneţe în forma de exprimare.

Piesa este o improvizaţie colectivă înlănţuind trei tipuri de evenimente: un « cluster » nazal, abea şoptit; tăcere; şi o parte solistică în care un participant, ridicându-se în picioare, scandează un verset din Evanghelia după Ioan: « Şi voi, deasemenea veţi mărturisi, pentrucă aţi fost cu Mine dela început ». Există reguli după care intervenţiile se influenţează reciproc şi preferinţa ca fiecare să scandeze măcar odată. Ideile în spatele acestei piese corale sunt: egalitatea potenţială în faţa experienţei mistice, echilibrul spontan între iniţiativa individuală şi dorinţa de a colabora cu vecinii, dar, mai ales, reafirmarea muzicii ca posibilă parte a dimensiunii religioase.

« *Happy And* » (« and » ortografiat ca « şi » nu ca « sfârşit ») este deasemenea o lungă improvizaţie, de data aceasta pentru soprană solo. Sunt date reguli similare celora incluse în programul de computer la care lucra în acelaşi timp. Ele se referă la procese probabilistice în care sunt luate în seamă valori medii, limite, varietatea elementelor, procedee de a face alegeri, etc. Solistei i se cere să ia decizii de detaliu în timpul concertului, tot aşa cum computerul alege fiecare sunet în parte. În linii mari, piesa este un neîntrerupt arc, dela linişte la o intensitate paroxistică şi înapoi la linişte. Pe toată durata ei se aude, pe o bandă, unison de sunete foarte înalte şi de ultrasunete. Partea sopranei include note lungi cât respiraţia maximă, invenţia unor melodii de tipul cântărilor orientale, în punctul culminant un citat din « Maeştrii Cântăreţi » şi apoi distrugerea celor precedente până la sunete guturale, întretăiate. Tot timpul, solista se acompaniază singură cu o serie de mici instrumente de percuţie, clopoţei indieni, cutiuţe muzicale, gong, pian, iar în a doua jumătate, cu fel de fel de obiecte, jucării, o sirenă de poliţie, fluiere, burghiu electric, sticle sparte, etc. degradând ambianţa, ca în teatrul lui Beckett. Pe toată durata lucrării, solista descrie o foarte lentă mişcare de rotaţie în jurul propriului ei corp şi de revoluţie în jurul scenei, asemănătoare rotirii Lunei în jurul Pământului şi al Soarelui. Muzica începe şi se termină pe întuneric, iar după ce s'a ajuns din nou la liniştea dela început, solista declanşează un patefon cu o romanţă sentimentală cântată de un ţigan rus. « Happy end », sfârşit fericit ca în filme sau un « Şi... » deschis? În decursul lucrării se citesc două fragmente din romanul « Sexus » de Henri Miller. Ele vorbesc despre adevărata noastră identitate, despre minciună şi creaţie, despre « mariajul dintre divin şi profan », idee prezentă si în filozofia Zen care ocoleşte dualisme de tipul bine-rău, frumos-urât, etc. Iar romanţa ţigănească pare să reprezinte o a treia posibilitate la astfel de antiteze...

Partitura cuprinde instrucţiuni şi nouă «samples», probe ale procesului. Ele sunt aranjate în ordine şi constituie un ghid pentru solistă: cum ar

trebui să arate muzica la un anumit stadiu. Ea însă trebuie să facă legătura între momentele descrise în « samples », să asigure continuitatea muzicii şi să treacă dela un sunet la altul, dela un obiect la altul pe nesimţite. Chiar mersul ei e cel al unui lunatec, în transă, hotărît şi inconştient, fără reveniri. În Tarot, Luna simbolizează, printre altele, « viaţa imaginaţiei despărţită de cea a spiritului ».

« *Les Liaisons Dangereuses* » este prima lucrare produsă de programul de computer M.P.I., a cărui punere la punct a durat mai bine de trei ani. Scrisă pentru orice combinaţie de cinci instrumente şi (sau) voci capabile să cânte ceea ce e notat, « Les Liaisons Dangereuses » este o muzica de factură probabilistică în care apar, în plus, o serie de citate din literatura clasică: « Tristesse » de Chopin, Concertul pentru vioară de Alban Berg, o piesă de Machaut, Concertul pentru pian de Ceaikovski, « Cântec fără cuvinte » de Mendelsohn-Bartholdy. Şansa ca ele să fie reproduse de computer variază în decursul lucrării aşa că există regiuni unde se aud în întregime, iar altele unde entropia fiind mare, realizarea chiar a unor scurte fragmente devine imposibilă.

« Les Liaisons Dangereuses » introduce încă două idei care-l preocupă intens pe compozitor. Întâi, piesa se adresează unor interpreţi amatori, fără abilităţi tehnice deosebite, dar cu dragoste şi plăcere de a cânta, spre deosebire de profesionişti, la care contează în special precizia acrobatică. Ca răsplată, interpreţii acestei piese au cu siguranţă satisfacţii mai mari decât ascultătorii din sală. În al doilea rând, în « Les Liaisons Dangereuses » nu există o defăşurare temporală sequenţială. Muzica poate începe cu orice notă din partitură, poate continua ori poate fi întreruptă şi continuată în cu totul alt loc, iar muzicanţii numără, se invită şi discută între ei cu voce tare în decursul execuţiei. Cei cinci nu cântă decât rareori toţi în acelaşi timp, indiferent de ceea ce apare scris în ştime. Aşa cum privitorul unui tablou nu-l poate cuprinde întreg decât lăsându-şi privirea să vagabondeze în lungul contururilor şi culorilor, descoperind poate niciodată toate detaliile, tot aşa interpretarea acestei piese presupune o « explorare » liberă a materialului dat. Distrugere a formei în timp dar nu şi a celei abstracte, în afara timpului.

« Les Liaisons Dangereuses » este totodată un joc între interpreţi, fiecare acţionând asemenea câte unui personaj din romanul lui Laclos. În speţă, Vicontele de Valmont şi Marchiza de Merteuil încearcă să influenţeze comportarea celorlalţi trei.

Titlul piesei electronice « *Katastrophe* » — « *Catastrofă* », dar scris cu « *Key* » — are semnificaţii legate printre altele de viaţa particulară a autorului. Şi aici, un mare crescendo în prima treime a lucrării unde se aud sunete produse exclusiv prin mijloace electronice dar asemănătoare cu ceea ce ar putea fi strigătele unor păsări sau animale gigantice, un cutremur, vuietul vântului şi alte calamităţi naturale. Trei gonguri transformă ambianţa şi, până la sfârşit, pe fondul unui tors de pisică monstruoasă, se disting trompete tibetane, un Koto Japonez, şi un nou gong. Majoritatea sunetelor au fost obţinute printr'un procedeu comun, un fel de feed-back în circuitul unui sintetizator Moog, ajutat de un sequencer controlând o serie de filtre şi un sistem de regenerare a frecvenţelor.

« *Katastrophe* » a fost realizată la Studioul de Muzică Electronică al Şcolii de Muzică dela University of Michigan in Ann Arbor.

★

« *DOES'NT ANYTHING WHERETO?* » DE H. RĂDULESCU

Horaţiu Rădulescu a prezentat la Festivalul Internaţional de la Orléans 1974 şi în concertul Colectivului Internaţional de la Campigny din 19 aprilie 1974 recentul său opus 18 « doesn't anything whereto? » dedicat unui compozitor şi unor 23 de copii amatori.

Cele două conştiinţe muzicale, cea de amator şi cea de compozitor, îşi dau întâlnire în conştiinţa muzicală de interpret; de asemenea, sunetul natural (idee pură), sunetul modulat, amplificat (materializare) şi cel intermodulat (spiritualizare) coexistă trinitar.

Sursele sonore globale: interioară (umană abstractă şi umană concretă — noţională sau pseudonoţională), tangentă (instrumentală şi electronică), exterioară (fenomene sonore din natură, folclor) sunt folosite simultan. Între un pre-neant şi un post-neant, « fericirea de a exista » (« Il y a un Dieu au départ, sinon au but, de toute joie » — E.M. Cioran) a sunetului (micro) sau a muzicii însăşi (macro) devine infinit de lungă sau scurtă, neexistând niciun atac (apariţie) sau stingere (dispariţie) de sunet perceptibile.

Cauza, sursa sonoră şi efectul, calitatea sunetului sunt « ascunse » (nu pot fi recunoscute sau detectate auditiv), urmând exemplul oferit de natură, pentru compozitor, singura artă autentică. (Evo-involuţia de formă şi culoare a norilor, sclipirea stelară etc. pot să ne inspire în acest sens.)

În biserica Saint Saturnin (sec. XII) din Champigny, o imensă « plasă de păianjen », ţesută din corzi vibrante, traversa nava centrală, dela un balcon la altul opus, pătrunzând în diferite instrumente cu corzi numeroase. Printre acestea, un mare pian de concert, aşezat vertical, descoperit, ca o « icoană de bronz », un « abis de rezonanţă », pe locul altarului. În cerc tangent la această imensă « icoană trezită », ansamblul PARIS PSYCHE (23 de eleve) şi autorul, dispunând de o multitudine de instrumente exotice şi tradiţionale, ca şi de surse electronice.

Conţinând 23 de « echo-encefalograme de sunet » — 23 de picturi, colorate în funcţie de sursele sonore predominante, partitura descrie traiectorii ce desenează chiar cele 23 de litere şi semne ale titlului:

doesn't anything whereto?

Acelaşi 23 de picturi sunt pulsate în diapozitive cu lumină variabilă pentru a crea şi mediul vizual, ca o galaxie ce palpită în jurul nostru şi care este singura sursă de lumină în timpul acestei muzici.

Copiii şi compozitorul interpretează cu arcuşe sau figurează traiectorii de « stele căzătoare » cu degetele pe « plasa de păianjen » ce « mângâie » vibrant corzile instrumentelor (pian, psalterium, cythare etc.), sau folosesc flaute javaneze, româneşti, japoneze, clopote şi gonguri, cristale concave sau statuete în bronz a unui războinic rege african ce revelă sunetul straniu al secolelor de tăcere pe care le-a trăit, trezindu-se la insistenţa a două arcuşe ce se încrucişează în efemer.

În acelaşi timp ansamblul murmură, respiră, fluieră, cântă, uneori fiecare interpret intonând şi fluierând simultan « sunete — nori » (atât expirând cât şi inspirând, mereu continuu, ca un suflu nesfârşit) sau recită magic, noţional ori fonetic, ca o rugăciune, ca o comunicare ori ca o « alchimie a textului », utilizând foneme ale unei limbi imaginare, intersecţie a caracteristicilor multor articulări.

Şi pentru fiecare interpret, pentru fiecare traiectorie planetară, preînregistrate, sursele naturală şi electronică sunt injectate în « plasma sonoră » globală.

Un ritual care, după cum mărturiseşte autorul, vehiculează mereu multidirecţional în *spaţiul sonor* al punctelor cardinale: Noise (zgomot, opacitate), Sound (sunet, claritate), Width (lărgime, aglomerare, textură, lumină), Element (fascicol, rază), şi în *spaţiul psyché-ului jungian:* Gând, Sentiment, Intuiţie, Senzaţie.

Această stare specială, rezultat al unei lunecări perpetue în straturile de subconştient, conştient, hiperconştient este voită şi realizată surprinzător de adolescente de 13 ani care s'au dedicat unui studiu aprofundat al « muzicii paraconştiente » timp de 3 luni.

Imponderabilul, transa sunt de altfel sugerate de însuşi titlul: « doesn't anything whereto? », « nu ... încotro ... nimic? », unde « încotro » ar fi un verb activ la persoana a III-a singular.

★

GILIOLI

Ionel Jianu - Hélène Lassalle

« Gilioli a ştiut să introducă în arta abstractă graiul inimii şi nostalgia cerului. Acesta este aportul lui esenţial la mersul înainte al sculpturii contemporane. »

Aşa îl defineşte Ionel Jianu pe sculptorul francez, în monografia ce i-o consacră, împreună cu H. Lassalle, la editura Arted. Şi arareori definiţie mai lapidară a acoperit mai bine ansamblul unei opere şi unei vieţi coherente — fără crispare, exemplare — fără spectacular. Pentru că, originar dintr'o extrem de modestă familie de muncitori italieni imigraţi în Franţa la începutul secolului, Gilioli a avut totul de construit, în acelaşi timp, plecând de la zero: educaţia, cultura, credinţa, bazele artizanale ale meşteşugului sculpturii; traiectorie asemănătoare aceleia a patriarhului sculpturii abstracte, Brâncuşi, de care dealtfel Gilioli s'a apropiat cu veneraţie în anii de după război, prin intermediul pictorului Vărbănescu. Bine'nţeles, o vocaţie de fundator de stil precum aceea brâncuşiană, era unică şi prin caracterul ei « imediat »: Brâncuşi şi-a ales calea cu o siguranţă halucinantă, atins de graţia rarisimă a acelor ce găsesc înainte de a fi căutat; modest, muncitor îndârjit, Gilioli a trudit incomparabil mai mult, a urmat învăţături artistice felurite, a urcat treaptă cu treaptă până la atitudinea ce i-a permis să privească universul cu ochii unui sintetizator de formă... Dar vocaţia plastică se manifestă şi sub această formă, mai puţin spectaculară, a limpezirii treptate — în special prin facultatea, pe bună dreptate remarcată de I. Jianu, de a alege cu discernământ elementele esenţiale în succesivele experienţe pedagogice şi profesionale, în întâlnirile capabile de a îmbogăţi o viziune plastică, în căutările spirituale (credinţa) ce o aprofundează de-a lungul anilor. « Gilioli — sau truditorul răsplătit » — aşa s'ar putea intitula cartea...

Itinerariul urmat de Gilioli corespunde, în acelaşi timp, evoluţiei mediu a gândirii sculpturale după primul război mondial, şi unei fidelităţi personale de vocaţie: mai întâi, prin uceniciile succesive, de la modestul fierar italian din adolescenţă, la sculptorul de ornamente şi la şcoala tradiţională de Belle Arte, neo-clasicistă; mai apoi, întâlnirea cu suprarealismul, cu Şcoala de la Paris, cu Brâncuşi; şi, neîncetat, în filigran, amintirea bucuriei de copilărie a primei sculpturi, o puşculiţă în formă de pară geometrizată, născută spontan din inspiraţia ţărănuşului italian ce era atunci Gilioli. Ori, sculptorul matur, în deplina posesie a tuturor mijloacelor tehnice, s'a reîntâlnit tocmai cu spontaneitatea genezei acestui modest obiect, a înţeles că arta este în primul rând atenţie neabătută la glasurile abia auzite ale firii şi ale inimii, este smerenie şi pârguire spirituală, răbdare şi nerăbdare, semeţie şi umilinţă în acelaşi timp.

Şi, asemeni puşculiţei modelate în copilărie, s'au născut în universul plastic ciudatele cristale abstracte plăsmuite de Gilioli, stelele comemorative — figurative şi nefigurative totodată, marile decoraţii şi tapiserii abstracte pentru monumente de arhitectură: un univers de forme îndelung împlinite, culese din materie ca nişte fructe coapte de către sculptorul al cărui rol, la urma urmelor, n'a fost decât să aştepte pârguirea. Şi, odată culese, Gilioli le face mai frumoase, şlefuind îndelung suprafeţele, punând în valoare textura materialului, pentru ca obiectul de artă să capete acea pecete artizanală prin care artistul personalizează darurile primite de altundeva pentru semeni.

Poate deci, pentru oameni ca sculptorul Gilioli, să fie folosită titulatura de « martori privilegiaţi (şi mediatori) ai revelaţiei plastice ».

Şerban Cristovici

★

CAMILIAN DEMETRESCU

Începând din 1969, pictorul şi sculptorul Camilian Demetrescu se stabileşte în Italia devenind, şi pe plan românesc una dintre personalităţile de vază ale exilului nostru intelectual.

Numai la un an după stabilirea sa în Occident, Camilian Demetrescu deschide trei expoziţii de sculptură (Galeria *S.M. 13*-Roma, Galeria *Il Giorno*-Milano, Galeria *Il Salotto*-Como) şi o expoziţie de grafică (Galeria *Maitani*-Orvieto).

În 1971 expune, din nou la Galeria *S.M. 13* din Roma, sculpturile experimentale de sicoglas realizate la centrul Polimero Arte din Castiglione Olona. Tot în 1971 participă la două expoziţii internaţionale, în cadrul Bienalei din Veneţia: « Aspecte ale graficii europene » (la Muzeul de artă modernă *Ca'Pesaro* din Veneţia) şi « Expoziţia internaţională de sculptură » la Lido-Veneţia, cu prilejul celui de al 32-lea Festival internaţional al cinematografiei.

În 1972, trei expoziţii personale de sculptură şi grafică (Galeria *Cadario* — Milano, Galeria *La Nuova Loggia* — Bologna, Galeria *Centro Steccata* — Parma). În acelaşi an participă la « Festivalul celor două lumi » dela Spoleto cu o sală personală de sculptură (la *Palazzo Orsini*) şi, invitat de comuna din Perugia, deschide o amplă expoziţie de grafică şi sculptură în sălile medievale dela *Palazzo dei priori*. Tot în 1972 ia parte, la Roma, la expoziţia de grafică « 50 de artişti contemporani », la *Palazzo Braschi* (expoziţie deschisă apoi la München).

În afară de expoziţiile personale şi colective, enumărate mai sus, Camilian Demetrescu a mai participat la diferite alte manifestări de grup în diferite oraşe ale Italiei.

Iată acum câteva extrase din articole şi texte publicate în Italia în ultimii patru ani, privitoare la activitatea sa artistică:

Rosario Assunto, catalogul expoziţiei de la Palazzo dei Priori, Perugia, 1972:

Dragă Demetrescu,

sunt aici de trei zile, interogându-mă asupra operei dtale de artist. Şi te numesc cu acest nobil nume « artist », deoarece ştiu că vorbesc unui om liber, a cărui conştiinţă nu s'a lăsat anesteziată nici intimidată de neobabeuvismul cultural (citeşte anticultural...) al unora dintre colegii dtale ce resping cuvântul « artist », vroind a fi numiţi « operatori estetici »...

...Calificativul de « operator estetic », acesta desigur dta l-ai refuza: pentrucă e destul să observi operele dtale pentru a înţelege că arta este, pentru dta, o vocaţie, un destin şi nu o meserie substituibilă cu oricare alta, şi pe care alţii o pot face în locul artistului: şi pentru aceasta e importantă pentru oameni, pentru toţi oamenii, apropiaţi sau îndepărtaţi..... un serviciu care se aduce oamenilor, când cineva se supune, cu orice preţ, chemării destinului care îl vrea artist...

...Mă întreb deci, asupra artei dtale... ce anume spune ea filosofiei, care este sensul emoţiei pe care formele create de dta o produce asupra oricărui privitor şi nu doar asupra filosofului... fie serigrafie, fie forme, cum le numeşti dta « experimentale »: obiectivări, în orice caz, ce fac dintr'o idee, realitate; şi se adaogă experienţei noastre ca tot atâtea mărturii ale unui mod de a vedea lumea, propunând odată cu subiectul ce dă formă materiei, o categorie de judecată, un ideal de frumuseţe... Acest ideal, această categorie, filosoful trebuie să o clarifice...

...Observ una câte una anumite foarte subtile suprafeţe de lemn: ce se învăluie pe ele înşile, se înşurubează în aer, desenând noduri, sugerează spirale ce anunţă o mişcare infinită şi astfel se propun pe ele înşile ca o variantă a acelui semn al infinitului pe care de atâtea ori arta şi l-a propus... Materie ce se învinge pe sine, ce denunţă propria-i greutate, şi, am putea spune, propria sa mărginire, după cum lemnul alb, redus la o suprafaţă fragilă şi tensionată (pentru a relua două splendide, foarte pertinente adjective din esseul pe care Argan ţi l-a dedicat, interpretând opera dtale cu acea sigură luciditate pe care cu toţii o admirăm la el), s'a eliberat de toate rugozităţile şi toate nodurile, prezentându-se ca pură esenţă, suflet *al lemnului aş putea spune, această materie mereu mai rară şi mai preţioasă, capabilă să condenseze în sine imateriala identitate a metalului sau a pietrei, cu atât de diversa suplete a frunzelor, cu docilitatea lor la lumină şi la căldură. Lemnul, frunzele... Dar nu constă oare într'un*

deosebit de subtil, de o mare delicateţe, acord cromatic, sensul acelei serigrafii care m'a izbit înainte de toate, revelându-mi aproape secretul sculpturilor ce stăteau alături? Şi acea vibrare pe albul hârtiei, a verdelui şi a culorilor lemnului, tonalităţile clare ale anumitor trunchiuri argintii din familia plopului, albul purelor dtale forme de lemn, nu erau oare o indicaţie preţioasă pentru mine care cercetam sensul operei dtale, categoria după care dta ca artist judeci lumea?

...Frunzele, lemnul. Docilitatea lemnului de a fi el însuşi şi în acelaşi timp altceva, de a primi forme şi culori: lemn verde; lemn roşu; lemn violet; galben; lemn azuriu, lemn-scoică îmbibat de lumină, de o lumină de cer şi de apă de mare; lumină de o mare antică, nedemitizată: *populată de Nereide şi de Tritoni, iluminată până în străfunduri de o lumină nemurdărită de scursurile petrolierelor, şi care investeşte cu sine, cu propria-i transparentă luminozitate, eleganţa formelor vii, şi nu retorica stupidă a sacilor cu gunoaie...*

...Am spus forme vii, *şi nu am spus-o întâmplător. Fie lemn sau metal smălţuit, cu anume roşuri, anume albastruri ce scânteiază şi în unele dintre serigrafiile dtale; fie oţelul inoxidabil al* bulburilor stelare, *în care se oglindeşte multiplicată şi variată imaginea caselor, a plantelor, a oamenilor şi a nu mulţilor arbori pe care idioţia umană nu i-a doborît încă; fie chiar şi acele materiale noi — răşinile sintetice — pentru a căror apariţie nu puţini am fost bucuroşi, cu ani în urmă, dintr'o candidă prostie; şi pe care doar arta le poate răscumpăra... făcând din ele obiecte nedestinate consumului: oricare ar fi materialul pe care îl foloseşti, oricare ar fi el, capătă o formă care este o formă a vieţii, abstracţia pură, aş zice, a acelei forme căreia îi datorează viaţa formele vii. E forma* liberă (*şi spun liberă, gândindu-mă la formele create de dta... la conceptul de* frumuseţe liberă, « *pulchritudo vaga* »), *aceea care în fiinţele vii, reale sau posibile (păsări ipotetice, sau ipotetici fluturi; şi* scoici zburătoare, *sau scoici ce conţin infinitul marin...) devine formă inerentă:* pulchritudo adhærens.

...Formă a vieţii, *infinitul posibil al vieţii... Şi nu poate fi decât forma curbă, tinzând spre circular sau spiraliform: pentrucă linia dreaptă, suprafeţele cu unghiuri şi colţuri există în ceea ce numim viaţă, dar nu sunt forme* ale *vieţi: şi nu anunţă infinitul ci doar coşmarul cantităţii şi al suprafeţei multiplicabile la nesfârşit, fracţionabile la nesfârşit. Sunt, dimpotrivă, semnul mărginirii blasfeme ce neagă propria temelie infinită. Nu e de mirare aşadar că uneori formele dtale se dezvoltă în virtuale arhitecturi în care* reprezentarea *predomină asupra* funcţiei, *înglobând-o. Că formele dtale cresc şi devin proiecte de edificii reprezentative prin excelenţă, pavilioane de expoziţii, aeroporturi, nu e oare acesta un mod al dtale de a răspunde suferinţei pe care cu toţii o încercăm pentru această lume de cutii, de cuburi produse în serie, desindividualizate, în care trăim şi pentru care, într'un mod sau într'altul suntem răspunzători?*

...Nu vorbeşte oare, în aceste ipoteze arhitectonice ale dtale, după atât mecanicism şi geometrism, aspiraţia noastră spre o arhitectură ca formă a vieţii: *care, asemeni tuturor arhitecturilor* istorice, *pretehnologice şi preindustriale, e destinată a găzdui viaţa şi a o reprezenta, dându-i sensul nemărginirii? ...Dar dta eşti mai tânăr, şi vei vedea poate o lume mai bună. Îţi urez deci spor la treabă, o viaţă lungă şi senină. Şi încă o urare, interesată: într'o zi, ce sper să fie cât mai îndepărtată, va fi necesar să mă rog zeilor.... şi s'ar putea să fii chiar dta acela — nu se ştie niciodată — care să sacrifice (pentru mine) un cocoş lui Aesculap. Dar va fi poate mai bine să nu faci nimic: divinităţile antice erau susceptibile, răzbunătoare; şi s'ar putea ca Aesculap să interpreteze ca un sacrilegiu sacrificarea unui cocoş artificial, ca aceia care ne sunt furnizaţi cu miile, în fiecare zi, de incubatoarele tehnologice ale acestei ere demitizate şi disacrante.*

Cu sinceră prietenie,
al dtale Rosario Assunto

Arturo Carlo Quintavalle, revista N.A.C., Milano, 1972:

...Cum sunt articulate lucrările lui Demetrescu? Din punct de vedere tehnic sculpturile sale sunt deosebit de complexe şi de elaborate, construcţia lor stratificată în timp corespunde acelei durate *pe care Argan o scoate în relief din punct de vedere al imaginii.... Tehnica e complexă: foi de lemn, în genere, tăiate după desene mult timp studiate, sunt construite pentru a forma suprafeţe concave şi convexe, uneori fixate pe panouri, alteori suprapuse într'un sistem de valve diferite, deschise în succesiune... Ce sunt aceste tipuri de forme? Cu acuitate, Argan sugerează numele unui Gabo şi Pevsner, mai degrabă decât al unui Brâncuşi, ca precursori, şi s'ar putea adăoga, pentru atentul cunoscător al avangardei care este Demetrescu, cel puţin numele unui Tatlin şi ale marilor arhitecţi ruşi ai constructivismului, pentru a explica aceste forme continue, aceste forme pe care culorile stinse le fac să « dureze » în timp, aceste forme construite pentru o vizionare neaxială, şi à propos de care Argan vorbeşte de caracterul lor « intrinsecamente temporal ». Pentru a clarifica această afirmaţie a criticului, merită să cităm câteva rânduri dintr'un text al lui Demetrescu intitulat « Puritatea în imperfecţie şi în instabilitate — imperfecţie a formei şi instabilitate a liniei — puritatea ca principiu primordial al formei vii ». În acest text se afirmă: «* formele vii *sunt rezultatul unui continuu conflict de forţe şi tensiuni interne, conflict care se traduce prin instabilitatea liniei şi imperfecţia formei »... Deci, tema este tensiunea ca simbol al lumii organice; aceasta rezultă clar şi din seria titlurilor, în care se citeşte esenţialul, raportul cu lumea organică, o lume redusă însă, să ne înţelegem, la universal, la anume categorii vitale: bulbul, aripa, scoica, floarea; o lume redusă la sisteme de « suprafeţe concavo-convexe, cu două feţe, corespunzând feţei interne şi externe a suprafeţelor ce delimitează formele vii »* (*Demetrescu*). *Scopul lui Demetrescu nu este aşadar de a construi un mimesis al realului, ci dimpotrivă, de a-l exclude, de a elimina volumul păstrând doar efectul acelor tensiuni interne « proectate pe suprafaţa-formă a unui volum virtual »*(*id*). *Caracterul potenţial şi de perspectivă, în sistemul de construcţie a imaginii la artistul român, se contrapune cercetărilor istorice precedente asupra spaţiilor închise-deschise; referinţe în acest sens se găsesc şi în cazul figurilor « topologice »* (*la lucrări mai recente*), *unde graniţa între intern şi extern este eliminată: deci, odată mai mult, analiza la Demetrescu devine structurală...*

...Structuri, deci, absolute, dar în dialectică cu realul... Un mod nou, îmi pare, acest mod al lui Demetrescu, în felul lui genial, de a propune experimentarea de avangardă... Un mod de a menţine, prin mijlocirea « temporalităţii », acea « continuitate existenţială » care este fundamentală, pentru Demetrescu, în raportul său cu lumea.

Antonio Carlo Ponti, Il Tempo, pe marginea expoziţiei dela Palazzo dei Priori, Perugia, 4 Oct. 1972:

...Artist al purităţii, Demetrescu îşi încredinţează lucidul său raţionament şi sensibilitatea sa de om unor pure abstracţiuni formale. Astfel se nasc, făcute din materiale uşoare şi vegetale (lemn şi pânză), structurile sale formăculoare, ce resping, cum se întâmplă în miracolul naturii, perfecţiunea geometrică euclidiană; ele ating o extremă puritate, în imperfecţiune şi în instabilitate; forme pure, imperfecte şi aeriene, mereu în devenire, ca viaţa însăşi, scufundate în oceanul timpului. În serigrafii, Demetrescu readuce bidimensional abstracţiunile imperfecte — dar « perfectissime » ca frunzele purtate de vânt, ca scoicile naufragiate pe nisipuri — şi inventează « antimaşini » poetice şi « absurde » prin puternicul lor iz de natură într'o eră ca a noastră « ce profesează nu filozofia existenţei ci sociologia bunei stări » (*cum spune Rosario Assunto în splendida sa scrisoare-prefaţă a catalogului*)... *Formele evoluiază, se articulează ...într'o neîncetată mişcare de reînnoire, splendide zburătoare îmbibate de logică şi de formă, spirale de idei, imaculate abstracţii ce nu au nimic din abstractul matematicii...*

...Dacă nu ar fi sacrilegă interpretarea vie a filozofiei şi a logicii, Demetrescu, şi numai el, ar putea să « redea » ascuţitele iluminări, străpungătoare fulge-

rări.... de care este cuprinsă într'un crescendo ameţitor, gândirea diamantină a lui Ludwig Wittgenstein...

Giulio Carlo Argan, prezentarea catalogului, expoziţiile de la Milano (galeria « Cadario »), Bologna (galeria « La Nuova Loggia ») şi Parma (galeria « Centro Steccata ») — 1972:

...Formele plastice ale lui Camilian Demetrescu sunt construite din materiale uşoare: foi subţiri de lemn, pânză, laminate metalice, materii plastice. Sunt modelate, în curbarea suprafeţelor şi a profilurilor, pentru a învinge gravitatea şi a se mişca libere în spaţiu. Evocă lucruri fragile şi tensionate, concave şi convexe: valve de scoici, oase de sepia, anumite flori şi frunze de plante acvatice, petale purtate de vânt. Tehnica aminteşte pe aceea cu care se determină forma aripilor la aparatele de zburat: planuri făcute pentru a aluneca deasupra curenţilor, pentru a se înşuruba în aer şi a plana. Prezenţa acestor forme în spaţiu e provizorie, şi aproape grăbită, ca şi cum ar fi fost purtate de vânt şi ar putea, aşa cum au venit, să zboare din nou. Îşi compensează această instabilitate prin însăşi deschiderea şi dilatarea în spaţiu a suprafeţelor de zbor, prin evidenţa culorilor opace şi intense ce absorb lumina. Vor să fie, şi uneori o spun chiar titlurile, creaturi ale spaţiului şi ale luminii, purtătoare de gânduri şi de fugare evocări ale memoriei.

...Subsistă un fel de ambiguitate între labilitatea imaginii şi consistenţa obiectului, şi tocmai această ambiguitate, sau mai degrabă ambivalenţă, elimină de îndată orice ipoteză de corelaţie simbolică. Dincolo de anumite constanţe morfologice, aluzive la spaţialitatea deschisă a formelor, flexiunea şi învăluirea planurilor se desfăşoară pe firul unei tehnici prudente, subtile şi totodată sigure, ca aceea care se ocupă de materiale fragile şi instabile. Ca orice tehnică, are un automatism al său: mâinile lucrează în timp ce mintea gândeşte, rememorează, imaginează, ca şi cum încordarea muncii manuale ar elibera însăşi energia minţii; şi ceea ce trece în operă nu este lucrul gândit, rememorat, imaginat, ci fluxul, ritmul gândirii, rememorării, imaginării.

Ca pentru orice artist român modern, şi pentru Demetrescu e inevitabilă referirea la Brâncuşi, ce reprezintă pentru România un genius loci *înainte de a fi un mare maestru al artei moderne europene. Cu toate că necesară, referirea nu poate fi decât indirectă şi îndepărtată: în opera sa există o poetică diversă, o literatură diversă, o diferită substanţă a imaginii. Legătura e mai profundă prin modul în care străbate obscura temporalitate a lucrării, pentru a ajunge la spaţialitatea vizibilă a formei, prin modul în care aceasta se constituie în obiect, prin modul în care e purtătoare de gânduri, amintiri, imagini. În cultura lui Demetrescu sunt şi alte filoane culturale: de pildă, reluarea şi dezvoltarea unei cercetări, mergând în urmă deadreptul până la Pevsner şi Gabo, asupra afinităţii intrinsece dintre formă şi spaţiu, asupra modulării planurilor plastice sub acţiunea presiunilor şi impulsurilor atmosferice, asupra funcţionalităţii planurilor şi profilelor curbe. E semnificativ totuşi faptul că tendinţa acelei cercetări spre o determinare ştiinţifică, quasi matematică, a formei, se traduce la Demetrescu într'o tendinţă poetică sau de cadenţă de ordin literar, în căutarea a ceea ce am putea numi « fraza plastică », în acelaşi sens în care se vorbeşte de o « frază poetică sau muzicală »: cu o transparentă intenţie de a face din sculptură o artă esenţialiamente temporală, mijloc sensibil, revelator al unei continuităţi existenţiale.*

Gianni Cavazzini, Gazetta di Parma, 4 Aprilie 1972, expoziţia de la galeria Centro Steccata:

...Armonica tensiune a naturii se regăseşte în aceste forme plastice ale lui Camilian Demetrescu. Sunt structuri modulate prin puritatea profilurilor şlefuite; sunt valve ce sorb cu finete spaţiile şi umbrele... Artistul român pătrunde în vibrantul mister al vieţii, în căutarea raţiunii ascunse ce generează mişcarea şi forma...

Întâlnirea cu lumea magică a lui Demetrescu este în acelaşi timp o întoarcere la propriile noastre rădăcini. Gesturile simple ale străvechii istorii a omului renasc în căldura molcomă a formelor create de Demetrescu: materia îşi conservă tensiunea sa originară în proecţia concavă şi convexă a acestor valve colorate. Dar lemnul nu mai este lemn dedesubtul subtilelor văluri de alb sau de violet; se transformă într'o emblemă de adevăr al naturii ce răzbate din fremătătoarea imperfecţiune a acestor prezenţe plastice. În interiorul fiecărei structuri e încordată o tăcută tensiune care îi întreţine viaţa şi o proectează dincolo de limitele timpului.

Cercetarea lui Camilian Demetrescu poartă semnul unei profunde civilizaţii: e sinteza unei culturi extraordinare, închisă în pasiunea propriei identităţi etnice, tradusă ca simbol al vieţii însăşi. În formele pe care artistul le recreează pe parcursul unui inepuizabil dialog cu omul şi cu natura, mijeşte firul unei mărturii care înnoadă trecutul cu viitorul. (Aceste forme)... închid în ele o tensiune perenă care nu este numai a vieţii ci şi a conştiinţei... »

★

VICTOR ROMAN

Victor Roman a expus în vara lui 1973 o mare parte din opera sa la Centrul de Sculptură Contemporană (Galerie de l'Université) din Paris. În prefaţa catalogului, criticul francez Denys Chevalier scrie, printre altele: *« De unde vine faptul că, la o primă observaţie, confirmată dealtfel de analiza ulterioară, sculpturile lui Victor Roman, mari compoziţii sau mici bronzuri atât de vii, impun cu atâta forţă ideea de dans, de gest, de înlănţuire cadenţată? S'ar părea că nu le lipseşte decât muzica, întru atâta ritmul, esenţiala punctuare respiratorie a muzicii, îşi pune pecetea necontenit pe structurile sale.*

În primele lucrări pe care le-am văzut, acum câţiva ani (când deabia îl cunoşteam) această impresie a pus stăpânire pe spiritul meu, fără să-mi propun, dealtfel, nici s'o explic, nici s'o justific. După aceea, o frecventare mai asiduă a căutărilor sale, n'a făcut decât să-mi întărească impresia iniţială. Totuşi, doar mai târziu, destul de recent şi întâmplător, am aflat că dansul nu constituia pentru el o artă străină. Această veste nu m'a surprins deloc. Parcă mă aşteptam la aceasta şi contrariul m'ar fi descumpănit.

Deoarece pentru cine ştie să vadă, ceea ce caracterizează sculpturile acestui artist este tocmai o graţioasă şi uşoară impresie de mişcare, combinată cu inefabila şi riguroasa armonie proprie baletului. Şi, mai mult, poate, o operă de Roman este un dans, iar reuniunea operelor sale devine un autentic balet. Un balet al tăcerii, mai puţin îngheţat însă în imobilitate, cât fixat în clipa prielnică a uneia din mişcările sale. »

Pe de altă parte, scriitorul şi criticul Jack Ligot, care a urmărit opera lui Victor Roman încă dela debuturile lui bucureştene — Jack Ligot se afla în serviciile culturale ale ambasadei franceze din România — situează, după cum urmează itinerariul acestui artist, dela « realism la realitate »: *« De cele mai multe ori simetria sau o subtilă falsă simetrie dă operelor sale un elan liniştitor, evidenţa stabilităţii lor. Oricât de reduse şi decantate pot fi aceste opere, le simţim în picioare pentru multă vreme. Ceea ce sporeşte astfel densitatea lor expresivă nu contrariază, totuşi, niciodată, în noi, deslănţuirea emoţiei. Dimpotrivă, alianţa, jocul dintre simetrie şi încărcătura sensibilă conferă imaginilor sale puterea de fascinaţie, aceeaşi putere care ne reţine în arta primitivă sau arhaică. Aşa se face că echilibrul merge mână în mână cu tensiunea la Roman. Hieratismul bizantin ce a putut fi văzut în opera sa nu este decât aspectul vizibil al unui dinamism reţinut: energii latente par totdeauna gata să treacă la act.*

Dacă ştie din instinct că aproape nimic poate sugera totul, Roman a învăţat în zece ani că pentru a fi eficace,

acest laconism vrea perfecțiunea. Nimic la întâmplare, îi place să spună. De unde, pasiunea lui de finisare și a materialelor șlefuite la nesfârșit, prin care sporește încă și mai mult tăriile celor mai mici dintre obiectele lui. Îndârjirea cu care, prin toate resursele artei, comunică sculpturilor sale o forță sintetică, nu răpește însă nimic din greutatea realității lor. Toate păstrează un vădit și misterios realism, legat de facultatea pe care pare s'o aibă Roman de a pătrunde în fiecare din regnurile naturale, de a descifra, pentru a-l transcrie, limbajul secret al formelor.

Forme în spațiu, sculpturile sale sunt și receptacole a unor stări de suflet, a unor judecăți asupra lumii din afară, ale categoriilor gândirii. Aceasta înseamnă a spune, cu alte cuvinte, că ele există ca opere. Ele nu sunt simboluri ale vieții, ci viața însăși, întrupată, neîndoelnică, telurică. Fie că sunt plante, animale, topoare, ele sunt, în principiul lor, ființe. »

★

DUMITRU ȚEPENEAG ȘI CRITICA TÂNĂRĂ

Noua carte a lui Dumitru Țepeneag s'a bucurat de o bună primire din partea criticii. Daniel Oster (în « Les Nouvelles Littéraires »), Michel Cournot (în « Le Nouvel Observateur »), Claude Bonnefoy (în « La Quinzaine Littéraire »), Gabrielle Rollin (în « Le Soir » dela Bruxelles), Sanda Stolojan (în « Journal de Genève »), unul dintre criticii revistei catolice « Etudes », au scos în evidență calitățile noii cărți a scriitorului român, « Arpièges » apărută — ca și precedenta — în colecția de avangardă « Textes » a editurii Flammarion.

Vom reține însă mai ales considerațiile făcute asupra lui « Arpièges » de către Jean Ricardou în suplimentul literar al ziarului « Le Monde » din 20 Septembrie 1973, deoarece Jean Ricardou este unul dintre corifeii « noului roman ».

Articolul lui Jean Ricardou, întitulat « Les Recherches de Tsepeneag » începe prin a situa vocația contestatară a literaturii noi. « *O știm prea bine* — scrie Ricardou — *romanul modern se deosebește de romanul tradițional tocmai prin povestire. Romanul tradițional se supune povestirii; romanul modern o pune în discuție. Una dintre principalele proceduri ale acestei contestații este folosirea din ce în ce mai determinantă a principiului de similitudine: povestirea e avariată tocmai prin variantele sale* ». După care, scriitorul francez încearcă să determine trei tipuri de variante: « *variantele de tip Raymond Roussel, în care povestirea trebue să admită evenimente legate între ele prin similitudinea cuvintelor care le prezintă. Astfel a făcut Roussel în « Textes-Genèse ». Apoi variantele de tip Valéry, în care povestirea trebue să includă scene învecinate de cele pe care Valéry le oferă separat în celebrele sale sonete (Blanc, Fée, Féerie, Même Féerie). În sfârșit, variantele de tip Raymond Queneau în care povestirea trebue să integreze diferitele formulări ale unui aceluiași eveniment, ca în « Exercices de Style » ale acestui scriitor. Într'un chip oarecum diferit, noul roman a uzat sistematic de acest tip de variante.* »

Jean Ricardou situează cartea lui Dumitru Țepeneag în domeniul variantelor Valéry: « *Să presupunem această scenă din două aspecte: o situație (de pildă de călătorie) și elemente (de pildă cutare vehicul — un autobuz —, cutare funcționar — șoferul —, cutare loc — o stradă și niște călători). Această scenă poate fi dezvoltată pentru ea însăși, dar ea poate servi drept bază pentru a da naștere altor scene. E ușor de distins două procedee. Scena poate servi drept model, prin substituiri. Situația rămâne aceeași dar unele elemente se schimbă: vehiculul este acum un tren, funcționarul un controlor, etc. Scena mai poate sluji și drept rezervor: e deajuns să introduci alte combinații. Elementele rămân acum aceleași, dar situația este diferită: cutare călător asistă la tăierea unui porc de către un om cu o șapcă de șofeur, etc. Astfel, cu un material minim, pe care lucrezi la maximum, neîncetate scene se desfășoară la infinit.* »

Rămâne punerea în relație a acestor scene. Jean Ricardou scrie: « *Propunând unele rafinamente, cu o perfectă virtuozitate, Țepeneag utilizează cele două reguli de înlănțuire care și-au făcut probele. Regula de contiguitate: cutare personaj fugind spre autobuzul său pentru a căuta o femee la gară, vede un om pe cale de a tăia un porc. Regula similitudinii: e ușor să revii dela autobuzul condus de un om cu o șapcă de șofeur spre acea curte în care un om cu o șapcă de șofeur se pregătește să taie un porc, desigur într'o nouă variantă.* »

Analiza lui Jean Ricardou, mult mai mult decât textul lui Dumitru Țepeneag, riscă să ne ducă cu gândul spre o pură gratuitate a exercițiului. Dar sensul nu va întârzia să se arate chiar și în analiza lui Jean Ricardou: « *E vorba deci de o mașină menită să obțină apropieri nepreväzute, și, ca urmare, efecte de tot felul. Ironia, mai ales, prin repetarea și combinarea anumitor gesturi, sau angoasa, dacă raportul între două scene lasă să se prevadă o a treia, înfricoșetoare: aceea de pildă pe care o anunță alăturarea porcului tăiat și prizonierului care a fost scos din celulă.* »

În sfârșit, Jean Ricardou insistă, în încheere, asupra lecturii de tip nou pe care o presupune cartea lui Dumitru Țepeneag: « *Cu o astfel de carte, cititorul are satisfacții noi. Departe de lipsa de savoare a fascinației pasive, textul provoacă bucurile activității neîncetate. În două aspecte majore: descoperirea și previziunea. Într'un prim timp, cititorul distinge, în bogăția mereu renăscută, întoarcerea elementelor și situațiilor. Într'un al doilea timp, e îndemnat să prevadă: lectura sa este de acum înainte confruntarea între ceea ce începe să scrie și ceea ce este deja scris. Și această incitare de a scrie, definește mai bine ca orice textul modern. Aceasta este calitatea primordială a povestirii « Arpièges »: e o povestire care-și chiamă variațiile.* »

★

EMIL TURDEANU ȘI CRONOGRAFUL ROMÂNESC DELA SIGMARINGEN

În *Rumanian Studies*, revista universității din Urbana, Illinois (vol. II, 1973), profesorul Emil Turdeanu publică un studiu documentat asupra unui Cronograf românesc din sec. XVII, puțin cunoscut până acum, aflat în colecția de manuscrise a bibliotecii Castelului Hohenzollern dela Sigmaringen. Tradus din grecește, la încurarea mai multor negustori luminați din Brașov, iubitori de limbă română, Cronograful face parte din cele 25 de copii de « tipul Danovici » recenzate de istoricul I. Ștefănescu. Manuscrisul dela Sigmaringen este, bine înțeles, important în sine, ca exemplu de frumoasă limbă românească la sfârșitul veacului XVII (1680-1690); dar, mai important poate în studiul semnat de E. Turdeanu, apare contextul cultural și istoric ce l-a prilejuit: rolul patrioților de pe întreg cuprinsul românesc, comanditari precum gocimanul Ion Buburuzea din Brașov ai unor astfel de manuscrise; rolul preoților cărturari, precum popa Vasile Grid dela Șcheii Brașovului, ultim traducător al Cronografului; însemnătatea, pentru teza continuității culturale a Românilor, a neîntreruptei circulații de cuvânt scris în Muntenia, Transilvania, Moldova. De aceea, studiul se încheie prin ideea,prețioasă, a alcăturii unui «Atlas de texte vechi românești»:

« *... culegând de pe feluritele manuscrise toate știrile ce le cuprind, neam duce cu ele din loc în loc, dela un copist la altul, dela un cititor la altul, până s'ar întinde rețeaua peste toate ungherele de pământ pe care le-a străbătut textul în circulația lui. Și s'ar înscrie din nou, pe o altă hartă, mărturia acestei înfrățiri a tuturor Românilor sub lumina mângâietoare a aceleiași opere...*

Scriitorilor români care, privind cumpăna vremurilor, se plâng mereu de căderea poporului român în « subistorie », li s'ar dovedi existența continuă și spornică a unei culturi, de caracter popular dar și cult, și trainică peste veacuri și peste hotare — deci peste istorie — *fără de care nu se*

poate pricepe nici sentimentul organic al unității Românilor de pretutindeni, nici sinteza spontană a culturii lor moderne. »

★

ISTORIA SI ANTOLOGIA LITERATURII ROMÂNE ÎN ITALIA DE MIRCEA POPESCU

În colecția de istorie a literaturii universale, apărută sub îngrijirea lui Luigi Santucci la editura milaneză Fabbri Fratelli, volumele 33 și 34 sunt consacrate Sud-Estului european; alături de literaturile iugoslavă, bulgară, neo-greacă și albaneză, literatura română ocupă un spațiu tipografic confortabil, în excelenta prezentare, selecție și traducere a profesorului Mircea Popescu. Încă din paginile introductive la ansamblul celor două volume, pe care savantul român le semnează, sunt conturate trăsăturile de înrudire ale literaturilor balcanice grupate aici: substratul comun traco-illiric, reminiscențele romane, apoi tradiția bizantină, ocupația otomană, nașterea ideii de independență națională, și în sfârșit recentele zbuciumări istorice trăite în comun: totodată se remarcă, în final, « tentativele... de azi, de a impune o dogmă ideologică prea puțin acceptată, s'au lovit de rezistențe bazate pe un lung trecut de suferință, de credință și de luptă ».

Selecția consacrată României de către Mircea Popescu se articulează potrivit tocmai acestor criterii, de respect al specificului istoric național, al valorilor credinței, apoi de integrare liberă în ansamblul valorilor spirituale ale lumii moderne; astfel, tradiția populară este remarcabil ilustrată, precum și moștenirea cronicarilor; bine'nțeles secolul XIX (cu un remarcabil fragment publicistic eminescian asupra tendinței invadatoare a Rusiei — fragment, presupunem, extrem de greu accesibil studiilor eminesciene în România contemporană); apoi, pentru secolul XX, opere ale unor Rebreanu, Bacovia, chiar Sadoveanu, Arghezi și G. Călinescu dinainte de compromisul istoric, dar mai ales cu Blaga, Ion Barbu și Mircea Eliade, pagini prin care, la nivelul cel mai înalt al exigenței universale, și fără compromis, permanențele spirituale românești se impun anilor recenți. Fie ca în viitoarele ediții ale unor astfel de istorii literare, cât mai mulți dintre scriitorii români contemporani să devină demni de a figura, prin ținuta morală și estetică a operei lor...

★

PETRE Ș. NĂSTUREL: « CONSIDERAȚII ASUPRA IDEII IMPERIALE LA ROMÂNI »

BYZANTINA vol. 5/1973

În revista de studii bizantine ce apare la Salonic, istoricul român Petre Ș. Năsturel, stabilit recent în Grecia, publică un remarcabil articol asupra permanenței ideii imperiale în Principatele Române. Este într'adevăr remarcabilă, și prea puțin interogată până acum, importanța unei astfel de supraviețuiri în condițiile istorice și geo-politice pe care le-au cunoscut Muntenia și Moldova; pentru că, după cum demonstrează Petre Ș. Năsturel, dacă un Neagoe Basarab, un Ștefan cel Mare, un Petru Rareș au făcut — în cronici, în inscripții votive, în documente administrative — obiectul unor titulaturi în aparență incompatibile cu statutul voivodal, motivația profundă a acestei tendințe este cu totul alta decât simpla tentație a măgulirii de curte. Reamintindu-ne substratul religios, pioșenia nedezmințită a marilor voievozi, istoricul român stabilește filiația corectă a fenomenului, integrat unei Europe Răsăritene fărâmițate și supuse presiunii otomane. « *Ideea imperială la Români este înainte de toate de impregnație bizantină. Ea este opera Ortodoxiei, și în special a cercurilor grecești. Ea se alătură rezistenței creștine în fața jugului otoman.* » Astfel, pentru o întreagă regiune năpăstuită de istorie, persistența ideii imperiale a constituit, mai

mult decât un ornament circumstanțial, tentativa de reînnodare cu marea tradiție creștină a Paleologilor și Imperiului Slav de Sud, afirmația valorilor supreme ale Ortodoxiei peste spuma învolburată a istoriei profane.

★

REVUE DES ETUDES ROUMAINES

După o absență — motivată de atâtea condiții neprielnice, inerente exilului — « Revue des Etudes Roumaines » reapare grație ostenelii profesorului Emil Turdeanu.

Ea se deschide cu un text inedit al lui G.I. Brătianu, « Les Assemblées d'états et les Roumains de Transylvanie », precedat de câteva note explicative, importante, semnate de istoricul și sociologul francez Eric Dampierre. Acesta ne atrage atenția supra faptului că textul actual s'ar putea să fie « *una dintre ultimele lucrări pe care G. Brătianu le-a scris între 1947 și 1950. Cu domiciliu forțat, înainte de a fi închis în temnița din Sighet, unde urma să-și afle moartea,* — continuă Eric Dampierre — *G.I. Brătianu și-a consacrat ultimii ani întru a studia ordinele, sau stările, în Europa medievală și modernă și a sfaturilor domnești în deosebi, studiu pe care l-a întreprins îndată după război.* » După ce citează cele opt lucrări care au fost sau vor fi publicate, Eric Dampierre încheie: « *Degajat de împrejurările care au înconjurat redactarea și care fragmentează, din nefericire, publicarea sa, acest ansamblu de lucrări, în mod deliberat comparatiste, cere să fie citit în integritatea lui. Numai atunci se va putea măsura cu adevărat ambiția autorului acestei mari opere, care va apărea, fără îndoială, neavând condițiile unui adevărat precursor, drept contemporanul unor lucrări mai recente în care raporturile de dependență, relațiile funcționale și raționalizările etnice („stilizările" lui Dumézil) sunt examinate în ele însile și nu neapărat în funcție de sistematica feudală* ».

« Revue des Etudes Roumaines » comemorează apoi amintirea lui Dimitrie Cantemir prin trei studii semnate de Neagu Djuvara, E. Lozovan și George Ciorănescu. Studiul lui Neagu Djuvara ni se pare mai cu seamă interesant deoarece el pune accentul asupra unei lucrări a savantului-domnitor întitulată « Monarchiarum physica examinatio » din care, până în 1951, se cunoștea numai titlul, dar al cărui manuscris a fost regăsit de Gh. Haupt (azi refugiat în Franța) în biblioteca Academiei de Științe dela Leningrad și publicat de el în 1951 în traducere românească. În plus, Neagu Djuvara demitologizează anumite interpretări tendențioase ale lui Cantemir de către istoricii din țară. În sfârșit, autorul acestui studiu reușește să ne prezinte, convingător, un « Dimitrie Cantemir, filosof al istoriei », deși această disciplină apare nu odată ca hibridă, din cauza ambiguităților cu care monopolizează și discursul filosofic și exigențele istoriei.

În restul numărului, două studii: unul de Petre Ș. Năsturel « « Litoralul Mării Negre după portulanul grec dela Leyda ») și Titus Bărbulescu (« Timp extern și timp intern la Mihai Eminescu »). În sfârșit, un studiu, cu totul excepțional, al profesorului Turdeanu, întitulat « Dumnezeu a creat lumea din opt elemente și și-a tras numele din patru colțuri ale lumii », care revitalizează, științific, studiile noastre de folklor.

Revista se încheie cu o serie de articole și dări de seamă, semnate de: E.D. Tappe, Maria Golescu, Letiția Turdeanu-Cartojan, René Eucher.

★

« *FUTURO PRESENTE* »

Așa se intitulează revista de ținută europeană pe care o conduce, la Madrid, începând din Noembrie 1971, Vintilă Horia. Scriitorul român își propune să dezbată în această revistă problemele de futurologie dintr'o perspectivă spirituală, opunându-se mai

ales asaltului ideologiilor care desfigurează vremea noastră dar şi pe aceea a viitorului.

Pentru aceasta el s'a bucurat, până acum — şi printre alţii — de colaboratori iluştri: savanţi ca Werner Heisenberg; filosofi ca Etienne Gilson, Stéphane Lupasco, Ugo Spirito, Jean Brun; istorici, sau mai bine spus, filosofi ai istoriei ca Arnold Toynbee; futurologi umanişti ca Robert Jungk; sociologi ca Jean Fourastié; economişti ca Jacques Rueff; polemologi ca Gaston Bouthoul; urbanişti ca Bernard Oudin; critici şi istorici de artă ca René Huyghe; artişti ca Georges Mathieu sau Nicolas Schöffer; ba chiar teologi ca Yves Congar sau esseişti ca Thomas Molnar, care este autorul unor substanţiale rechizitorii împotriva mitologiilor progresiste din Occident.

Trebue să menţionăm, în sfârşit, că în paginile acestei reviste de prestigiu am întâlnit în afară de Ştefan Lupaşcu şi contribuţia a doi Români: un om de ştiinţă (Floricel Şerbănescu) şi un filolog (Dumitru Copceag).

★

« CATACOMBES » ALMANAHUL BISERICII TĂCERII

A apărut, în îngrijirea lui Sergiu Grossu, Almanahul complementar periodicului « Catacombes » şi pentru anul 1973; e o lectură dintre cele mai cutremurătoare pe care le putem face în aceste vremuri de incertitudine şi tulburare universală. Pentrucă Biserica Tăcerii, al cărei organ de legătură cu credincioşii din Răsărit este acest periodic, apare din ce în ce mai izolată în Occidentul căruia i se adresează mesajul — cu atât mai izolată, cu cât, paradoxal, rolul ei se impune ca esenţial în apărarea tuturor persecutaţilor credinţei, în perpetuarea adevărurilor creştine, în declanşarea solidarităţii mondiale...

Trăim, într'adevăr, vremuri tulburi, şi Bisericile oficiale nu sunt scutite de tributul îndoielii; nu demult, în Franţa, sondaje de opinie revelau incontestabilul dezacord ce s'a stabilit între masa credincioşilor, şi opţiunile politice iresponsabile ale ierarhiei bisericeşti (opţiuni ilustrate recent de prezenţa cardinalului Marty sau arhiepiscopilor Riobé şi Matagran, la aceeaşi tribună cu conducătorii de partid şi sindicat comunist); Roma se dezonorează renegând lupta cardinalului Mindszenty, în timp ce un înalt prelat catolic oriental se ilustrează furnizând arme şi explozive teroriştilor palestinieni. Bisericile protestante nu se lasă nici ele mai prejos: Consiliul Ecumenic mondial îşi continuă politică « progresistă » de ajutorare a mişcărilor revoluţionare de inspiraţie neorasistă, dar nu răspunde decât prin refuzuri politicoase chemărilor de solidaritate cu persecutaţii din Est... Şi nu putem uita că, din ce în ce mai mult, fracţiunea militantă a oficialităţilor religioase preia controlul situaţiei, transformând condiţia eclesiastică în auxiliar ideologic.

Sub astfel de timpuri, «Catacombes» îşi justifică titlul ca o anticipare amară; cele 200 de pagini, modest tipărite, depun mărturie pentru martirii ignoraţi, pentru victimele de două ori mute: odată pentrucă înnăbuşite în ţara lor, încă odată pentrucă fraţii de credinţă din Apus îşi astupă urechile la chemarea lor. De o parte, imensele mijloace de propagandă ale călăilor, « partidele frăţeşti », J.O.C. (Tineretul Muncitoresc Creştin, controlat de comunişti), « Témoignage Chrétien », simpatizanţii din episcopat; de cealaltă parte, înverşunarea naivă a câtorva credincioşi care, precum Sergiu Grossu, n'au renunţat să alcătuiască «actul de acuzare al unei lumi infra-umane, desfigurată de lupta de clasă şi de aşa-zisa dictatură a proletariatului, al unei lumi crepusculare unde domnesc ura, constrângerea ideologică şi tirania fără limite ». De o parte, artileria grea a tezelor universitare, simpozioanelor şi tribunelor de presă chemându-i pe creştini la întovărăşirea (vremelnică şi înşelătoare) cu comuniştii, pentru doborîrea capitalismului; de cealaltă parte, mărturiile cutremurătoare publicate în « Catacombes » (mărturii prea puţin luate în seamă), ale creştinilor căzuţi pradă puterii

aceloraşi comunişti. De o parte, eleganţa stilului neo-academic, obişnuinţa dezbaterii de idei într'o lume ale cărei idei acceptă dezbaterea, onctuozitatea cazuistică în slujba noii stăpâniri; de cealaltă parte, indignarea naivă, « primară », a pastorului Richard Wurmbrandt, ce şi-a scuipat ani de zile plămânii într'o temniţă românească: « *Fraţi şi surori din Occident, voi sunteţi liberi. Nu cunoaşteţi voi nimic din răul comunist? Unii pot rămâne indiferenţi. Dar există ceva mai rău decât indiferenţa, este indiferenţa faţă de indiferenţă. Unii dintre voi pot chiar rămâne nepăsători, de faptul că Biserica a devenit indiferentă la strigătele milioanelor de oameni martirizaţi de către comunişti... Nu pot să vă spun ce trebuie să faceţi pentru noi. Păstorii noştri au fost ucişi, şi oile risipite. Îngrijiţi-vă de aceste oi, adunaţi-le. Bibliile noastre au fost confiscate. Familiile noastre mănâncă gunoaie. Nu ştiu ce să fac...* »

Poate că, în adevăr, nimic efectiv nu mai este de făcut. Poate că, supusă ispitirii supreme, lepădându-se de sine, Biserica oficială este menită auto-dizolvării prin înrobirea la noii stăpâni, duşmanii ei cei mai înverşunaţi. Dar mărturiile din «Catacombes» vor rămâne. Mărturia deţinuţilor dela Piteşti, constrânşi la parodii monstruoase ale ritualului liturgic, siluiţi în credinţa lor precum nicicând în istoria persecuţiilor religioase (D. Bacu); mărturia credincioşilor sovietici, sortiţi lagărelor şi azilelor psihiatrice, precum şi lista de neuitat a celor 50 de mitropoliţi martirizaţi de revoluţia bolşevică; mărturia creştinilor persecutaţi şi nimiciţi în China, în Vietnamul de Nord, în Cuba sau în Albania. Toate aceste mărturii înseamnă însă şi tot atâtea miracole, prin chiar existenţa şi răspândirea lor (fie ea fragmentară şi tardivă): pentrucă sunt mărturii smulse sistemului de anihilare şi cenzură celui mai extraordinar pe care l-a cunoscut vreodată omenirea; pentrucă au supravieţuit adeseori, transmise cu riscuri infinite, şi martorilor suprimaţi, şi arhivelor distruse; pentrucă noi şi noi generaţii de credincioşi se ridică fără întrerupere, pe ruinele bisericilor nimicite, pentru a le chezăşui.

Împotriva curentului, împotriva modelor de gândire şi disponibilităţilor spirituale ale unei epoci ispitite de tentaţia colaborării cu inevitabilul, « Catacombes » rezistă cu puţinătatea mijloacelor încă accesibile. Dar existenţa unor asemenea tentative de supravieţuire a demnităţii umane va constitui poate, vreodată, singura scuză şi mântuire a întregii epoci...

Şerban Cristovici

□

O SCRISOARE A LUI PAUL GOMA CĂTRE HEINRICH BÖLL

STIMATE DOMNULE BÖLL,

Mă adresez Dvs., scriitorului, laureatului premiului Nobel, președintelui Pen Clubului internațional — dar mai ales intelectualului ridicat în apărarea intelectualilor prigoniți, amenințați.

E adevărat: eu nu sunt un Soljenițin, iar România, din fericire, nu e Uniunea Sovietică. Dar, din nefericire, și în România libertățile garantate prin Constituție sunt călcate în picioare. Și în România legile care prevăd *datoriile* cetățeanului sunt aplicate, chiar cu exces de zel, iar cele care asigură *drepturile* sunt consecvent « uitate » — iar cine îndrăznește să se folosească de ele e pedepsit în virtutea unor « interpretări » a legilor cunoscute sau prin aplicarea altora, secrete.

Iată câteva din drepturile de care nu ne bucurăm:

Dreptul de exprimare: Eu însumi am folosit acest drept, fără « bilet de voie », în 1956 și m'am ales de pe urma lui cu doi ani de închisoare, cinci de domiciliu obligatoriu și alți doi de « hors la loi ». N'am fost o excepție: mii, zeci de mii de oameni au fost condamnați și întemnițați pentru *cuvinte* (scrise — de mână, evident — rostite sau doar... gândite...) — în virtutea celebrului articol 327 din Codul Penal. Că azi, pentru *cuvinte,* nu se mai arestează (deși, în iarna lui 1971 un nefericit versificator a fost condamnat la 12 ani pentru că una din poeziile trimise unei reviste... putea fi interpretată ca... dușmănoasă... — în urma scandalului care amenința să treacă frontiera, omul a fost liberat, cu scuze și... despăgubiri...), nu înseamnă că li se permite cuvintelor să fie rostite. Nimeni, nici un cetățean « liber » al României nu-și poate exprima, public, opinia — dacă e cazul, nemulțumirile, îndoielile. Scriitorii nu au voie să se atingă de ceeace a fost și este « negru », « trist », « rău » — sau, după o expresie oficială: « încălcare a legalității ». Un singur cetățean are voie să critice public, trecutul apropiat și chiar prezentul: șeful statului. Dar numai el.

Dreptul de întrunire și asociere. Și acest drept a fost aspru pedepsit, chiar cu moartea; zeci de mii de oameni au făcut cunoștință cu și mai celebrul articol din Codul Penal: 209, cu multele lui subdiviziuni; am cunoscut, în închisoare, « organizații subversive » alcătuite din... doi prieteni care aveau obiceiul să se plângă, la un pahar de vin, de greutățile vieții...

Azi, pentru așa ceva nu se mai pedepsește: pentru că oamenii au învățat atât de bine lecția stalinistă încât se feresc de grupuri care, la o adică. ar putea fi botezate: grupări.

Singure autoritățile de stat hotărăsc formarea unor asociații — în folosul tot al lor, al autorităților — și dizolvarea altora, alcătuite tot din ordinul lor, anterior.

Un amănunt: am fost învățați, începând din închisoare, să nu vorbim, să nu cerem, să nu reclamăm decât... fiecare în numele lui și numai pentru el. Pluralul *noi* devine, automat, suspect: autoritățile îl interpretează ca pe o « uneltire », ca pe o răzvrătire organizată.

Dreptul la grevă. Un stat « al muncitorilor », « al dictaturii proletariatului » interzice cu desăvârșire acest drept elementar. Sub acuzația de « sabotaj », de « subminare a economiei naționale ».

Dreptul la un pașaport, pentru a călători în străinătate, ca și *dreptul cetățenilor de a se stabili în altă țară:* E adevărat, accesul la un pașaport nu este total interzis, ca în celelalte cazuri. Numai că, dintr'un *drept,* autoritățile au făcut un *privilegiu.* Cetățeanul trebuie să dea dovadă de « bună purtare », ca să capete o *recompensă.* Sute, mii de oameni așteaptă de ani și ani *privilegiul* unui pașaport. De obicei, refuzul nu este motivat — un NU pur și simplu. Legea pașapoartelor spune că nu se acordă pașaport celor care: a) au datorii către stat; b) sunt parte într'un proces în curs și c) ar putea aduce

prejudicii statului, prin comportarea în străinătate. *Ar putea...* După cum se vede, sunt sancționate și delictele... virtuale...

În ceea ce privește dreptul de stabilire în altă țară... Există, în Germania Sași din România care vă pot informa *cât* au așteptat, *cum* li s'au rezolvat cererile. Dar Sașii au fost ajutați de statul german, Evreii de statul Israel. Dar Românii? Care stat i-ar putea ajuta pe Români?...

Dreptul la informare: Cetățeanul român are acces numai la presa și mijloacele de informare românești. Care mijloace informează unilateral, tendențios ori nu informează... Buletinul de știri al Agenției Române de Presă (Agerpres) este difuzat numai înalților demnitari, « lucrători pe tărâm ideologic », înalților funcționari — sub indicația: SECRET. Evident, muritorii de rând nu trebuie să afle ce s'a mai întâmplat în lume sau chiar în propria țară. Presa străină care se vindea în chioșcuri — conștiincios selectată — acum se reduce la « L'Humanité » și « L'Humanité Dimanche », iar numerele din « Le Monde » care conțin măcar o aluzie « neprietenească » nu mai sânt difuzate*.

Cel care vrea să se informeze, trebuie să apeleze la un prieten sus-pus (jurând că nu va spune nimănui) sau la rarii turiști descurcăreți.

Am spus « descurcăreț », pentru că, la frontieră, călătorii care intră în țară sunt sever percheziționați și li se « opresc » toate cărțile și publicațiile, în vederea « verificării » — care, de obicei, se transformă în confiscare. În iunie, acest an, la vamă, mi s'au « oprit » *toate* cărțile și periodicele aduse din Franța, printre autori numărându-se: Raymond Aron, Saint-John Perse, Soljenițin, Nadejda Mandelstam, J. F. Revel, și chiar... Willy Brandt (« Pentru o politică de pace »). Bine'nțeles, mi s'au oprit toate manuscrisele și toate exemplarele din cărțile mele publicate în Germania și Franța. Pot să mă socotesc norocos: mi s'au restituit, dar numai în urma amenințării că voi da publicității, în presa din B.D.R. în special, lista autorilor interziși în România (în preajma călătoriei Dlui Ceaușescu în B.D.R.).

În timpul stalinismului, scriitorul avea de ales: ori scria după rețeta impusă de comisarii literari, ori tăcea. Pentru că atunci se știa exact ce e permis și ce e interzis.

Astăzi nu se mai cunoaște granița dintre interzis și permis; scriitorii sunt îndemnați să fie realiști, curajoși, responsabili, li se cere să critice aspectele negative ale trecutului apropiat și chiar ale prezentului, dar...

Dar... Odată cu acest *dar...* începe tragedia: *literatura cerută* (deci: *comandată*) nu este publicată.

Realism? Da, *dar...* e prea negru. Curaj? Da, *dar...* e prea... curajos (pardon! cenzura folosește alt termen ca să tempereze curajul: « Nu e momentul... »). Atitudine critică? Da, *dar...* e prea critică, e demobilizatoare și apoi... faptul criticat n'a fost chiar așa cum l-ai descris... Că scriitorul e responsabil? Da, *dar...* nu-i strică un pic de ajutor, oleacă de îndrumare din partea noastră, care de ce dracu suntem puși aici, dacă nu să vă îndrumăm pe voi, scriitorii, care... îi cunoaștem noi pe scriitori, exagerează tot timpul, o iau razna cu fantezia lor!...

Evident, cenzura nu recunoaște că a stabilit tabu-uri. Ceea ce n'o împiedecă să respingă manuscrisele din pricina tabu-urilor. Iată câteva: închisoarea; colectivizarea agriculturii; activitatea securității și a activiștilor; situația Sașilor din Transilvania; relațiile româno-sovietice (răpirea Bucovinei și a Basarabiei; comportarea « aliaților », după 23 august '44 cu populația românească; jaful organizat după armistițiu; impunerea în România a formelor de administrație, de politică internă și externă, de cultură, învățământ, economie, apărare — până și de ortografie! — apoi: Ungaria, 1956; Cehoslovacia, 1968; conflictul sino-sovietic și altele...); apoi: dragostea prea dragoste; moartea prea moarte; tristețea prea... tristă...; apoi: greutățile materiale cotidiene; birocra-

* Acum în urmă a dispărut și « Le Monde ».

tismul; corupția; incoherența legilor, hotărîrilor, dispozițiilor; inechitatea socială (pentru că în România, țară cu orânduire fără clase, există clase: înalții demnitari s'au constituit nu doar într'o clasă, ci într'o castă, nesupuși obligațiilor, dar cu supra-drepturi, nu doar materiale, ci chiar juridice, chiar... spirituale).

N'am epuizat lista tabu-urilor. Ar fi și greu: cenzura o îmbogățește mereu, o remaniază (uneori de la o zi la alta, după cursul evenimentelor). Din nefericire, o îmbogățesc și unii scriitori dornici de publicare cu orice preț care, prin *omisiune* și prin *falsificare,* sugerează cenzurii noi tabu-uri.

Recent, pentru a pretinde, în exterior, că la noi nu există cenzură, sarcina de a cenzura a fost translată pe umerii editorilor, redactorilor, lectorilor. Ei vor răspunde, pe viitor, de « puritatea politică » a cutărei cărți, a cutărui articol. Această « lege » urmărește un triplu scop:

1. să se poată pretinde că nu mai există cenzură — dar care va continua să existe și ca instituție și ca sistem;

2. redactorii, lectorii, editorii să fie înfricoșați de « greaua povară » a răspunderii; știind bine că ei nu vor răspunde decât în cazul unor defecțiuni, știind bine că nu li se va permite să-și asume răspunderea publicării unei cărți, știind bine că hotărîrile tot cenzura le va lua — « acolo, sus » — vor fi « cuminți », adică apatici, fără inițiativă, fără interes — în afară de interesul de a-și păstra slujba care, la noi, se păstrează numai prin cuminție...

3. să li se închidă gura autorilor; dacă până acum, un autor mai putea contesta competența în materie de cultură, de literatură, a cenzorilor de meserie, de astă dată vor avea în față nu un dușman declarat (cenzorul în stare pură), ci... oameni pregătiți, mulți autori ei înșiși, poate chiar prieteni ai autorului... Și redactorul și autorul vor ști că hotărîrile se iau în altă parte, că un muritor de rând nu poate ajunge « acolo, sus », ca să-și explice cartea ori să și-o apere... așa că... ne așteaptă un îngheț amabil, lung și ucigaș.

În ceea ce mă privește: după aproape patru ani de tratative cu o editură românească, romanul « Ostinato » mi-a fost respins. Pentru că mă atinsesem de tabu-urile mai sus amintite. Trimisesem, între timp, manuscrisul la Suhrkamp Verlag din Frankfurt/M — unde mi-a apărut în septembrie 1971.

Dar până la această apariție, Românii îmi mai respinseseră un roman (« Die Tür » — apărut tot la Suhrkamp, în 1972) și, în mai 1970,mi s'a luat dreptul de a mai publica și de a mi se cita numele în presă. Apoi am fost exclus din partidul comunist (la care aderasem în 22 august 1968). Apoi am fost dat afară de la revista « România literară ». Apoi... vom mai vedea...

Pedeapsa care se aplică în România scriitorilor care nu doresc să versifice sloganuri (dacă e poet) ori să scrie romane-fluvii despre cutare șantier (dacă e prozator) nu este — deocamdată — închisoarea. Ci tăcerea. Acel scriitor necuminte este obligat la tăcere și... tăcut de presă, de critică. Și, evident, sugrumat din punct de vedere material. (Ar trebui să afle tinerii scriitori gauche-iști din B.D.R. că invidiatul de ei « Fond Literar » — creat cu cele mai bune intenții și care o vreme a fost de mare ajutor, în special poeților care nu pot să trăiască din ce scriu — a devenit un mijloc de corupție, de șantaj. Chiar mai mult: în România există cel puțin două « serii » de foști-tineri poeți stricați, distruși de sistemul de « ajutorare » al Fondului. Ar mai trebui să știe că, într'o societate socialistă, banul are un rol tot atât de important, și în bine și în rău, ca și în putredul Occident capitalist...)

Nu sunt singurul în această situație. Scriitorul Dumitru Țepeneag cunoaște aceeași soartă, cu toate că el, în scrierile sale, nu s'a atins de tabu-uri. El însă e acuzat de altă crimă: e oniric... Tot oniric e și Virgil Tănase — și el nepublicat în România, dar care va fi publicat la Flammarion (unde Țepeneag a și scos două titluri).

(N'am dat decât aceste două nume, pentru simplul motiv că numai acești doi scriitori m'au autorizat să-i citez. Ar mai trebui să știe scriitorii din B.D.R. că, la noi, prin îndelungat exercițiu, s'a ajuns la performanța următoare:

victima nu numai că nu se plânge, dar, uneori, înalță imnuri de cinstire la adresa celui care-l asuprește.)

România a semnat Carta Drepturilor Omului și, cu prilejul Conferinței pentru Securitate Europeană, s'a agitat și continuă să se agite, susținând (propunând, mi se pare, noi articole) convenția privitoare la libera circulație a informațiilor și a oamenilor. Sunt convins că și în viitor va semna orice act care va consfinți drepturile omului, deci demnitatea omului.

Dar... nu va respecta nimic în interior. În cel mai fericit caz, va transforma *drepturile* în *privilegii.* Așa că cetățenii români vor aștepta și după Helsinki, cu anii, *privilegiul* unui pașaport, cu deceniile *privilegiul* de a fi informați, *privilegiul* de a se exprima — într'un cuvânt: *privilegiul a a fi oameni liberi.*

România este foarte grijulie să-și asigure un prestigiu extern. Dar puțin îi pasă de cel intern, nu se sinchisește nici măcar de aplicarea legilor care asigură drepturi elementare propriilor cetățeni.

S'ar putea crede că un stat care nu aplică, la el, convenții *semnate,* nu are dreptul să ceară aplicarea acelor convenții în altă parte. Ei, bine, există asemenea state! Și nu puține. State care și-au făcut un obicei din a despărți net politica externă de cea internă, din a pretinde altora să facă ceea ce ele nu fac. Și procedează *așa,* pentru că *așa* au fost încurajate să procedeze, de către partenerii care... se jenează să le amintească nerespectarea angajamentelor.

Atâta vreme cât la o conferință de acest gen — soldată cu o convenție, deci cu un angajament ferm — vor fi acceptate, în continuare, state care au dovedit cu o consecvență demnă de o cauză mai bună, că semnează orice dar nu respectă nimic, aceste conferințe vor fi timp pierdut iar convențiile hârtii fără valoare.

Ar trebui ca participarea unui stat la asemenea întruniri internaționale să fie *meritată; să fie condiționată de respectarea și pe plan intern a angajamentelor similare, luate anterior.* Și ar trebui demascate, boicotate, excluse acele state care se agită, fluturând drapelul libertăților cetățenilor din alte țări, în timp ce calcă în picioare cu dezinvoltură și fără teamă că vor fi trase la răspundere, *drepturile* (dealtfel, asigurate prin legi!) ale propriilor cetățeni.

Stimate Domnule Böll,

Mă adresez Dvs., rugându-vă să folosiți atât prestigiul de care vă bucurați, cât și posibilitatea Dvs., de a vă exprima (pe care noi Românii n'o avem), pentru a face cunoscută opiniei publice internaționale situația reală a cetățenilor români și, în special, situația scriitorilor din România (mai exact: situația *scriitorului...*).

Deasemeni, mă adresez Dvs., cu cererea de a fi acceptat membru asociat al Pen Clubului. Aici, în România, nici un organism nu mă poate ajuta, nu-mi poate asigura protecție, chiar dacă ar avea această intenție (cazul Uniunii Scriitorilor, neputincioasă).

În speranța că scrisoarea mea va găsi audiență la Dvs. și la alți intelectuali germani, apărători ai libertăților omului,

Vă asigur de stima multor scriitori români.

ss) *Paul Goma*

București, 11 septembrie 1973

P.S. Dacă puteți da publicității textul acestei scrisori, vă rog insistent să o faceți.

P. G.

bibliografie

A.B., *Scrisoare din Bucureşti. O conferinţă a Prof. Ion Petrovici,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 212-217.

A.v.d. B., *Zum Roman des Rumänen Paul Goma. Das Unsagbare sagen...,* Mannheimer Morgen, 22 Octombrie 1971.

A.V.R., *Notes de lecture. Stéphane Lupasco :* « *Les Trois Matières* », La Gazette de Lausanne 18-19 Iulie 1970.

ABASTADO Claude, *Eugène Ionesco. Etude suivie d'un entretien avec Eugène Ionesco,* Ed. Bordas, Coll. « Présences littéraires », Paris-Montréal, 1971, 288 p.

ADAMESTEANU D., *L'area del basso materano ; L'area di Val d'Agri ; L'area potentina ; L'area melfese,* Popoli Anellenici in Basilicata, Potenza, Octombrie-Decembrie 1971.

ADELIN Jacques, *Six Maîtres de l'estampe japonaise au XIIIe siècle,* Combat, 25 Ianuarie 1971.

ADELIN Jacques, *Au musée du Louvre.* « *De Van Eyck à Spranger* », Combat, 15 Februarie 1971.

ADELIN Jacques, *Artistes originaires de Roumanie,* Combat, 22 Februarie 1971.

ADELIN Jacques, *Une peinture de l'inquiétude,* [despre Sanda Niţescu], Combat, 15 Martie 1971.

ADRIAN P.G., *Essentialisme et Pop dans l'art actuel,* Editions d'Art Arted, Paris, 1971, 80 p.

ALEXANDRU Ion, *Imn nocturn,* [poem], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.

ALEXANDRU Ioan, *Spiritualité antique et spiritualité ortodoxe en poésie,* in « L'Imagination Créatrice », A La Baconnière, Coll. « Langages », Neuchâtel, 1971, pp. 241-244.

ALLEN Douglas, *The History of Religions and Eliade's Phenomenology,* (Dissertation for Doctor of Philosophy, August 1971), Nashville, Tennessee, XI, 367 p.

AMARIU Constantin, *I. Negoïtesco :* « *La Poésie d'Eminesco* », La Nation Roumaine, Anul XX, Nr. 243, Aprilie-Iulie 1968.

AMARIU Constantin, *La voie humaine,* [despre Horia Tănăsescu], La Nation Roumaine, Anul XX, Nr. 245, Iulie-Octombrie 1968.

AMARIU C., *E.M. Cioran :* « *Le mauvais démiurge* », La Nation Roumaine, Paris, Anul XXI, Nr. 249, August-Noembrie 1969.

AMARIU Constantin, *Urmuz et la tentation du non-sens,* La Nation Roumaine, Anul XXII, Nr. 250, Decembrie 1969-Februarie 1970.

AMARIU C., *C. Noica :* « *Les 27 degrés du réel* », La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 254, Decembrie 1970-Ianuarie 1971.

AMARIU C., *La Métaphysique du lyrisme roumain,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 255, Februarie-Aprilie 1971.

AMARIU Constantin, *La Reconstitution* [despre Lucian Pintilie], La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 256, Mai-Iulie 1971.

AMĂRIUŢEI Constantin, « *Sborul* » *liric din Luceafărul şi Domnişoara Hus,* România, New-York, Anul XV, Nr. 111, Iunie-August 1970.

AMĂRIUŢEI Constantin, *Frumosul neființei,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 76-87.

AMĂRIUŢEI Constantin, BELDICEANU N., BOGDAN E., DAMIAN D., FILITI G., KORNE M., MICOU V., MISSIRLIU R., *Memorandum,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 257, August-Septembrie 1971.

AMER Henry, « *Mythes, Rêves et Mystères* » *de Mircea Eliade,* La Nouvelle Revue Française, Anul V, Nr. 59, Noembrie 1957, pp. 953-955.

AMER Henry, *Cioran, le docteur ès décadences,* La Nouvelle Revue Française, Anul VIII, Nr. 92, August 1960, pp. 297-307.

AMZĂR D.C., *Nae Ionescu. Cum l-am cunoscut,* Prodromos, Paris, Nr. 10, 1970, pp. 4-6.

AMZĂR D.C., *O eroare care persistă,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 152-153.

ANDREWS Colman Robert, *The Rumanian Film Today,* East Europe, New-York, Nr. 8-9, 1969, pp. 21-24.

ANOUILH Jean, *Du Chapitre des Chaises* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 219-220.

ARAGON, *Chez Anna de Noailles* (rectification), La Nouvelle Revue Française, Anul XV, Nr. 178, Octombrie 1967, pp. 725-727.

ARBELLOT Simon, *Un soir à Bucarest chez Grégoire Gafenco,* Ecrits de Paris, Februarie 1957, pp. 113-115.

ATZORI Maria Teresa, *Sever Pop :* « *Recueil posthume de linguistique et dialectologie* », Orbis, Louvain, t. XVI, Nr. 2, 1967, pp. 594-595.

AURY Dominique, *La Forêt profonde* [despre Mircea Eliade], La Nouvelle Revue Française, Anul IV, Nr. 39, Martie 1956, pp. 512-517.

AUDEN W.H., *The anomalous Creature* [despre E.M. Cioran], New-York Times Book Review, Ianuarie 1971.

AXON George, *Gândire română, popor român,* Unirea (The Union), Vol. 20, Nr. 1, Ianuarie 1969.

AXON George, *Noi şi România,* Unirea (The Union), Vol. 20, Nr. 2, Februarie 1969.

B.L., *Ionel Jianou et Hélène Lassalle:* « *Gilioli* », Vie des Arts, Montréal, Nr. 65, 1971.

BACIU Mira, *La Naissance des obsessions fondamentales d'Eugène Ionesco,* Procedings Pacific Northwest Conference on Foreign Languages, Twenty-second Annual Meeting, April 16-17 1971, The College of Idaho Walter C. Kraft Editor, Vol. XXII, Published at Oregon State University, pp. 1-10.

BACIU Mira, *Ionesco et le paradis perdu,* Conjonction, Revue franco-haïtienne, Port-au-Prince, 1971, Nr. 116, pp. 30-36.

BACIU-SIMIAN Mira, *Le Mythe et la prophétie d'Urmuz,* Gradiva, Bruxelles, Nr. 3, pp. 12-15.

BACIU Ştefan, *La Hora de Maroţ,* Presencia Literaria, La Paz, 2 Noembrie 1969.

BACIU Ştefan, *La Cia .Ltda.* [poem], Colección « El Hilo de la Araña », Hollywood, 1970.

BACIU Ştefan, *Der Siebente Tag* [poem], Die Tat, Zürich, 3 Ianuarie 1970.

BACIU Ştefan, *Market in Seattle* [poem], Die Tat, Zürich, 17 Ianuarie 1970.

BACIU Ştefan, *Schlafos* [poem], Die Tat, Zürich, 24 Ianuarie 1970.

BACIU Ştefan, *Stimmen* [poem], Die Tat, Zürich, 5 Februarie 1970.

BACIU Ştefan, *Enrique Gómez Correa der Gesandte der Nacht,* Die Tat, Zürich, 20 Februarie 1970.

BACIU Ştefan, *Pass und Taschentuch* [poem], Die Tat, Zürich, 14 Martie 1970.

BACIU Ştefan, *Vogel in der Vergangenheit* [poem], Die Tat, Zürich, 11 Aprilie 1970.

BACIU Ştefan, *Subversiv* [poem], Die Tat, Zürich, 18 Aprilie 1970.

BACIU Ştefan, *Pasaporte y Panuelo* [poeme], Revista Conservadora del Pensamiento Centroamericano, Managua, Iulie 1970.

BACIU Ştefan, *Întâlnire pe o stradă care duce din Honolulu în Braşov,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.

BACIU Ştefan, *Poesia rumana joven* [traduceri din: Marius Suter, Vlad Gheorghe Druck, Doina Uricaru, Mihai Lau, Al. Silviu Deleanu, Andrei Radu, Ioana Crăciunescu, Romeo Nadasan, Ion Ghiaur, Tia Serbănescu], Haraui, Chosica (Peru), Anul VII, Nr. 20, August 1970.

BACIU Ştefan, *Humberto Megget: Hamlet mit Mundharmonika,* Die Tat, Zürich, 15 August 1970.

BACIU Ştefan, *Socialismo y socialistas en el continente ingenuo,* Presencia Literaria, La Paz, 27 Septembrie 1970.

BACIU Ştefan, *Roberto Sosa aus Honduras,* Die Tat, Zürich, 4 Decembrie 1970.
BACIU Ştefan, *Cuatro jovenes poetas rumanos,* Presencia Literaria, La Paz, 6 Decembrie 1970.
BACIU Ştefan, *Un document,* România, New-York, Anul XV, Nr. 112, Decembrie 1970.
BACIU Ştefan, *Mariano Picón-Salas, desconocido,* La Torre, San Juan, Puerto Rico, Nr. 69, 1970, pp. 69-91.
BACIU Ştefan, *Marele Lenin; Epitaf de Mihai Beniuc pentru Mihai Beniuc; Apa trece* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 25-26.
BACIU Ştefan, *Cum am făcut «Start» şi «Stilet»,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 58-63.
BACIU Ştefan, *Dichter mit Maschienengewehr,* Die Tat, Zürich, 23 Ianuarie 1971.
BACIU Ştefan, *Los aforismos en la poésia del visitante profundo,* El Imparcial, Guatemala, Februarie 1971.
BACIU Ştefan, *Benjamin Péret; O.K.* [poeme], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
BACIU Ştefan, *Novismos poetas de Romania,* La Prensa Literaria, Managua, Nicaragua, 23 Mai 1971.
BACIU Ştefan, *Mi amigo Luciano* [poem], La Prensa Literaria, La Paz, Bolivia, 27 Iunie 1971.
BACIU Ştefan, *Cincizeci la sută adevăr,* România, New-York, Anul XVI, Nr. 113, Iunie 1971.
BACIU Ştefan, *Horacio Pena, « La soledad y el desierto »,* Revista Interamericana de Bibliografia, Iulie-Septembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Joaquim Inojosa, O movimento modernista em Pernambuco,* Revista Interamericana de Bibliografia, Washington, Iulie-Septembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Poemas Chapines,* El Imparcial, Guatemala, 8 Septembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Palabras en libertad. Paul Goma, una voz del país rumano,* El Imperial, Guatemala, 7 Octombrie 1971.
BACIU Ştefan, *Paul Goma,* El Dia, Tegucigalpa, Honduras, 9 Octombrie 1971.
BACIU Ştefan, *Paul Goma,* Replica, Puerto Rico, 26 Noembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Mi amigo Luciano* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 20, Noembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Carlos Mérida en Waikiki* [poem], Revista de la Semana, Mexico, 6 Decembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Cetind « Versurile » lui Emil Botta în Insulele Sandwich,* [poem], Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
BACIU Ştefan, *Grădinar* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971.
BACIU Ştefan, *Requiem pentru Domniţa,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 34-39.
BACU D., *The Anti-Humans. Student « Re-education » in Romanian Prisons.* Introduction by Warren Heats, Soldiers of the Cross, Englewood, Colorado, U.S.A., 1971, 270 p.
BACU Dumitru, *Scrisoare către editori,* Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.
BADESCO Luc, *Une épopée tournant à la mascarade...,* Cahiers de La Compagnie Madeleine Renaud - Jean-Louis Barrault, Paris, Caietul XXIV, Noembrie 1958, pp. 61-69.
BADESCO Luc, *La Génération poétique de 1860,* L'Information Littéraire, Paris, Anul XXII, Nr. 1, Ianuarie-Februarie 1970, pp. 16-20.
BADESCO Luc, *La Génération poétique de 1860. La Jeunesse des deux rives. Milieux d'avant-garde et mouvements littéraires. Les œuvres et les hommes,* Editions A.-G. Nizet, Paris, 1971, 2 vol., 1427 p.
BĂDESCU Lucian, *Amintirea lui Robert Klein,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
BADESCU Lucian, *Mircea Eliade : « La Nostalgie des origines »,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
BAFFI Mariano, *Constantin Brancusi,* Scena Illustrata, Roma, Nr. 2, Februarie 1968.
BAFFI Mariano, *Alexandru Săndulescu despre Duiliu Zamfirescu,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, p. 154.

BAFFI Mariano, *Explorările în istoria literaturii române ale lui Alexandru Duţu,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, p. 155.
BAIRD Robert D., *Normative Elements in Eliade's Phenomenology of Symbolism,* Union Seminary Quarterly Review, Vol. XXV, Nr. 4, 1970, pp. 505-522.
BARBĂNEAGRĂ Paul, *« Damian la vămile... »,* Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
BARBĂNEAGRĂ Paul, *Nădejdea lui Cain,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
BARBĂNEAGRĂ Paul, *Mircea Eliade: « De Zalmoxis à Genghis-Khan »,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
BARBU Ion, *Du temps, déduit...* [poem], traduction de Romulus Vulpescu, Mele, Honolulu, Nr. 20, Noembrie 1971.
BARBUL Georges, *L'Armée rouge,* Ecrits de Paris, Martie 1957, pp. 65-70. Paris, Martie 1957, pp. 65-70.
BARBUL Georges, *Milovan Djilas, l'ennemi des « classes possédantes »,* Ecrits de Paris, Noembrie 1957, pp. 74-80.
BARBULESCU Titus, *1918-1968. Un Cinquantenaire,* Sfinţii Arhangheli, Paris, Anul V, Nr. 21, Ianuarie-Martie 1969.
BARLEA Octavian, *Die Weihe der Bischöfe, Presbyter und Diakone in vornicänischer Zeit,* Acta Philosophica et Theologica, T. III, Societas Academica Dacoromana, München, 1969, 362 p.
BĂRLEA Octavian, *Soborul Episcopilor Români Uniţi,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 11-13.
BAROCHE Christiane, *L'Expérience du sacré. Mircea Eliade : « La Nostalgie des origines »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 16 Septembrie 1971, pp. 20-21.
BARTÓK Béla [Lettres à Dimitrie G. Kiriak, Ion Bianu, Octavian Beu] in « Bartók, sa vie et son œuvre », publié sous la direction de Bence Szabolcsi, Boosey and Hawkes, Paris, 1968, 332 p.
BASTIDE François-Régis, *« Jeux de Massacre » d'Eugène Ionesco,* Les Nouvelles Littéraires, 1 Oct. 1970.
BATAILLE Nicolas, *La Bataille de la Cantatrice* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 245-248.
BATAILLON Marcel, *Portrait d'un chercheur. Robert Klein et ses écrits sur la Renaissance et l'art moderne,* Le Monde, 4 Iulie 1970.
BEAUJON Edmond, *Le Sentiment de la vie* [despre E.-M. Cioran], Le Journal de Genève, 10 Octombrie 1970.
BEAUPERE René, OP., *Un dialogue entre Juifs et Chrétiens sur le Prochain Orient* [despre Andrei Scrima], La Croix, 29 Mai 1970.
BELDICEANU Nicoară, *Bajazet I-er* in « Les Hommes d'Etat célèbres », t. III, Ed. Mazenod, Paris, 1970, pp. 300-303.
BELDICEANU Nicoară, *En marge d'un livre sur la Mer Noire,* Revue des Etudes Islamiques, t. XXXIX/2, Paris 1971, pp. 389-393.
BELDICEANU Nicoară - Irène BELDICEANU-STEINHERR, *Deux Villes de l'Anatolie préottomane. Develi et Qarabisar d'après des documents inédits,* Paris, 1971, 64 p. + 13 planches h. t. + 1 carte.
BELDICEANU Nicoară - Irène BELDICEANU-STEINHERR, *Un Paléologue inconnu dans la région de Serres,* Byzantion, t. XLI, Bruxelles, 1971, pp. 5-17.
BENDESCU V., *Bibliografia lui Vasile Gherasim,* Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
BENMUSSA Simone, *Le Massacre* [despre Eugen Ionescu], La Quinzaine Littéraire, Nr. 88, 1 Februarie 1970.
BEREA Dimitrie, *La Retrospectiva lui Brâncuşi,* România, New-York, Anul XV, Nr. 109, Ianuarie-Februarie 1970.
BERKOWITZ Asra, *The Prisoniers of Sighet,* East Europe, New-York, Nr. 4, 1962, pp. 32-33.
BIEMEL Walter, *Heidegger und die Metaphysik,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 42-55.
BILLY André, *Les propos de Samedi. Une découverte de Ionesco,* Le Figaro Littéraire, 12 Ianuarie 1970.
BINDER David, *Rumania, in a Huff, Quitsthe Book Fair in Frankfurt* [des-

pre Paul Goma], The New-York Times, 17 Octombrie 1971.
BINDER David, *Romanians Quit German Book Fair. Irate at Publication of Novel They Banned* [despre Paul Goma], International Herald Tribune, 18 Octombrie 1971.
BIRO Adam, *Un Roumain mal connu* [despre Matei Caragiale], Le Journa de Genève, Iulie 1969.
BLAGA Corneliu, *Rămâi printre pa-* [poeme], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
BLAGA Cornel, *Agonie ; Într'o zi sări* [poem], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
BLAGA Luciano, *Poesías.* (Traducción de Angel Crespo y Michel Costinescu), Revista de Letras, Universidad de Puerto Rico en Mayagüez, Tomul III, Nr. 10, Iunie 1971, pp. 221-239.
BLECHER M., *Trois poèmes de « Corps transparent »: Pastorale; Sur le rivage; Marche,* traduction de Colomba Voronca, Mele, Honolulu, Nr. 20, Noembrie 1971.
BODISCO Antoaneta, *La Apus de cuvânt* [poeme]. Desene şi ilustraţii de Eugen şi Tudor Drăguţescu, Ed. Revista Scriitorilor Români, Roma, 1970, 78 p.
BODISCO Antoaneta, *Peisaj* [poem], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
BODISCO Antoaneta, *Jurnal de călătorie,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 142-147.
BODISCO Antoaneta, *Mai răsar semne; Despărţire* [poeme], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
BODISCO Antoaneta, *Monsieur Monod şi veveriţele din Marienburg,* Revista Scriitorilor Români, Nr. 10, 1971, pp. 117-118.
BOLDEANU Vasile Pr., *Poziţia noastră,* Sfinţii Arhangeli, Paris, Anul V, Nr. 20, Septembrie 1968, pp. 1-6.
BOLDEANU Vasile Pr., *Întâlnire pe trecut...,* Sfinţii Arhangeli, Paris, Anul V, Nr. 21, Ianuarie-Martie 1969.
BOLDUR Alexandru V., *Ştefan cel Mare Voievod al Moldovei. Studiu de istorie socială şi politică,* Editura « Carpaţii », Traian Popescu, Madrid, 1969.
BOLEA M. PAVIA, *Sever Pop : « Limba română, romanitate, românism »,* Revista Portuguesa de Filologia, Coimbra, vol. XV, t. 1-2, 1969-1971, p. 174.
BONNEFOY Claude, *Eugène Ionesco : « Découvertes »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, Nr. 88, 1 Februarie 1970.
BONNEFOY Claude, *Un Soljenitsyne roumain, Paul Goma : « La Cellule des Libérables »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, Nr. 131, 16 Decembrie 1971, pp. 9-10.
BOSSCHERE Guy de, *Entretien avec le directeur (démissionné) de « La Roumanie Littéraire »* [discuţie cu N. Breban şi Dumitru Ţepeneag], La Quinzaine Littéraire, 16 Octombrie 1971, pp. 21-23.
BOTOŞANI G.P., *Yalta,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
BOŢOMAN Rodica, *Reflecţii la « Poeme din închisori »,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
BOURIN André, *Ionesco : Moi et mes monstres* (entretien), Les Nouvelles 29 Ianuarie 1970.
BOURNE Eric, *Trade stressed. Romania expands Soviet ties,* The Christian Science Monitor, 28 Iulie 1970.
BOUYEURE Claude, *Alexandre Istrati,* Les Lettres Françaises, Paris, 12 Mai 1971.
BRADESCO F., *L'importance de la droite dans la lutte anticommuniste,* Défense de l'Occident, Nr. 99, Octombrie-Noembrie 1971, pp. 28-38.
BRAGA Roman — Arhim., *Specific etnic şi ortodoxie,* Drum, Anul VII, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.
BRAGA Roman Arhim., *Pictorul Ion Oana Potecaşu* (14 Sept. 1912-4 Nov. 1970), Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
BRAGA Roman Arhim., *Scrisoare către pastorul Wurmbrand,* Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
BRAGA Roman Arhim., *Drama marilor căderi,* Drum, Anul VII, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971.
BRAGA Roman Arhim., *Rugul aprins,* Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.
BRAILOIU Constantin, *Réflexions sur la création musicale collective,* Diogène, Nr. 25, Ianuarie-Martie 1959, pp. 83-93.
BRATEŞ Verona, *Apus* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 20, Noembrie 1971.

BRATIANO Georges, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane,* Acta Historica, Tomus IX, Societatea Academică Română, München, 1968, 394 p.
BRAUNER Harry, *La Pollution du folklore* [interview acordat lui Pierre Hugli], La Gazette de Lausanne, 22 Noembrie 1970.
BREITMAN Michel, *Monsieur Smith-Durand voyage* [despre Eugène Ionesco], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 277-278.
BREJOUX Jean, *A propos de Panaït Istrati,* Le Figaro Littéraire, 27 Ianuarie 1969.
BRENNER Jacques, *La vie est un songe* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 227-229.
BRETON André, *Toupie ronflante* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, p. 233.
BRION Marcel, *Sur Ionesco,* Mercure de France, 1 Iunie 1959, pp. 272-277.
BROSSE Jacques, *Mircea Eliade : dépasser le provincialisme,* Les Nouvelles Littéraires, 17 Septembrie 1971.
BROWN J.F., *Rumania Today. I : Towards Integration,* Problems of Comunism, Ianuarie-Februarie 1969, pp. 8-87.
BROWN J.F., *Rumania Today. II : The Strategy of Defiance,* Problems of Comunism, Martie-Aprilie 1969, pp. 32-38.
BUESCU Victor, *Un mito rumano en la literatura portuguesa,* Salamanca, 1971, 37 p.
BRUTARIU Jacques Adelin, *« La Mer Noire » de Gheorghe Brătianu,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
BUICAN D., *Quand fera-t-il jour, camarades ? « Un cas de folie » par Jaurès et Roy Medvedev,* Le (Figaro) Littéraire, 2 Septembrie 1970.
BUICAN D., *Le Massacre des chromosomes,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 16 Iunie 1971, pp. 25-26.
BUICAN D., *Hasard, nécessité et logique du vivant,* Nouvelle Revue Française, Septembrie 1971, pp. 77-85.
BUICAN D., *Rencontre de Jean Rostand,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 1 Septembrie 1971, pp. 26-27.
BUTUCEANU-BARNELL C., *Al. Soljenitsyn şi « Zacharie l'Escarcelle »,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 151-152.
C.G., *Les Cafés-Théâtres. Au « Sélénite »* [despre Ana Novac], Le Monde, 12 Noembrie 1971.
C.O., *A la télévision danoise, un ballet de Flindt sur un argument d'Ionesco,* Le Monde, 5 Ianuarie 1971.
CABANNE Pierre, *L'Ecriture vivace de Gilioli* [despre Ionel Ianu], Combat, 21 Iunie 1971.
CABAU Jacques, *Pas de liberté pour les pollueurs. « La Cellule des Libérables » par Paul Goma,* L'Express, 6 Decembrie 1971.
CADARU Petre, *Episcopia Catolică de Siret. 600 de ani dela înfiinţare (1371-1971),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 117-124.
CADARU Petru, *La Diocesi cattolica di Siret in Romania,* Vita Ospedaliera, Roma, 1971, pp. 140-144.
CADIEU Martine, *Sergiu Celibidache exalte l'Orchestre de Paris,* Les Lettres Françaises, 28 Ianuarie 1970.
CALAFATEANU, *Dessins et gouaches.* Préface de Pierre Imbourg, Nouvelles Editions Latines, Coll. « Art et artistes », Paris 1971, 60 p.
CĂLINESCU Pantelimon, *Scrisoarea din urmă,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
CANTOR Vasile, *Dialog cu tine,* Drum, Anul VII, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.
CANTOR Valentin, *Pe suflul greu al muribunzilor* [poem], Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
CARAGIALE Matei, *Les Seigneurs du Vieux-Castel,* précédé de *Remember* (traduit du roumain par Claude B. Levenson). Préface par Claude B. Levenson. Editions l'Age d'Homme, Lausanne 1969, 182 p.
CARAION Ion, *Grito aplastado* [poem], traducere de Ştefan Baciu, Mele, Honolulu, Nr. 17, Februarie 1971.

CARANICA Nicu, *Anul 1940* [poem], Madrid, 1968, Caietul Nr. 16, pp. 66-77, Caietul Nr. 17-18, pp. 18-22, şi Caietul Nr. 19-20, 1969, pp. 48-56.
CARANICA Nicu, *Cântec spiritual* [poem], Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 86-93.
CARANICA Nicu, *Requiem pentru un « filozof »*, Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 178-188.
CARDENAL Ernesto, *Zerschneide den Stacheldraht*. Lateinamericanische Psalmen, aus dem Spanischen übertragen von Ştefan Baciu, Juggenddienst — Verlag, Wuppertal, 1970, 68 p.
CÂRJA Nicolae, *Lăutarul Ion Roman*, Drum, Anul IV, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1968.
CÂRJA Nicolae, « *Din Bucovina pe Oder* » [despre Chirilă Ciuntu], Drum, Anul IV, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1968.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Problematica Bisericii în Ortodoxie*, Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 60-76.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Problema Bisericii în Reforma protestantă*, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 71-88.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Poezii latine moderne. Josif del Ton* [traduceri], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 42-44.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Numele şi simbolica Bisericii*, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 45-60.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Misterul Bisericii*, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 99-108.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Misterul Preasfintei Treimi şi Biserica*, Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 68-79.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Un prieten al Românilor : Monseniorul Alberto Canestri*, Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 95-107.
CÂRNAŢIU Pamfil, *Prezenţa şi acţiunea Spiritului Sfânt în Biserică*, Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 84-95.
CARP Mircea, *G. Ibrăileanu*, România, New-York, Decembrie 1971.
CARS Guy des, *Carmen Sylva, reine de Roumanie, reine de poésie*, Historia, Paris, Nr. 232, Martie 1966, pp. 126-135.
CASTEX Jean [despre concertul Maria Brătianu], La Dépêche du Midi, 21 August 1967.
CATANOY Nicholas, *Flux alb*. Illustrations by Radu Dan, Brunswick Press, 1970, 52 p.
CAWS Peter, *The Temptation to exist* [despre E.M. Cioran], New York Times Book Review, Martie 1971.
CAZABAN Théodore, *Tradition et modernisme. Tendances intellectuelles en Roumanie vers 1913*, in « L'Année 1913. Les formes esthétiques de l'œuvre d'art à la veille de la première guerre mondiale. Travaux et documents inédits réunis sous la direction de L. Brion-Guerry », Klincksieck, Paris, 1971, pp. 1131-1140.
CELAN Paul, *Soir des paroles ; Mémoire ; Argumentum e silentio*, (poeme), traduit de l'allemand par Jean-Pierre Wilhelm, Cahiers du Sud, Tome XLII, Nr. 334, Aprilie 1956, pp. 403-407.
CELAN Paul, *De seuil au seuil* [poeme], traducere de Jean Claude Schneider. Cu o introducere de Yvon Belaval, La Nouvelle Revue Française, Anul XIV, Nr. 168, Decembrie 1966, pp. 1005-1017.
CELAN Paul, *Trois poèmes*, traduction de Jean-Claude Schneider, Les Lettres Françaises, Paris, 13 Mai 1970.
CELAN Paul, *Strette* (poèmes). Suivi de *Méridien* (Der Meridian) et de *Entretien dans la montagne* (Das Gespräch im Gebirg). Trad. par André Du Bouchet, Jean-Pierre Burgat, Jean Daive et John E. Jackson, Ed. Mercure de France, Paris, 1971, 208 p.
CELAN Paul, *Fem Dikter*, trad. Carl-Henrik Wittrock, Svenska Dagbladet, 26 Septembrie 1971.
CHANCEL Jacques, *Isidore Isou déclare la guerre aux psychiatres*, Paris-Jour, 5 Noembrie 1969.
CHAPELAN Maurice, « *Valéry face à ses idoles* » *par E.M. Cioran*, Le Figaro Littéraire, 20 Iunie 1970.

CHASTAIN Gabriel du, *La dernière interview de Carol de Roumanie*, Fédération, Nr. 102-103, Iulie-August 1953, pp. 641-646.
CHEVALIER Denys, *Cupşa*, Les Lettres Françaises, Paris, 29 Aprilie1970.
CHIRNOAGĂ Platon Gral., *Episcopul Ioan Inochentie Micu*, Buletinul Comitetului Naţional Român-American, Anul XII, Decembrie 1969, pp. 24-32.
CHIRNOAGĂ P. Gral., *Incotro mergem?*, Buletinul Comitetului Naţional Român-American, Anul XII, Aprilie 1970, pp. 10-17.
CHIRNOAGĂ Platon, General, *Istoria Daciei şi continuitatea daco-română*, Editura Traian Popescu, Madrid, 1971, 298 p.
CHIROPOL Miron, *Împărtăşanie ; Biblică* [poeme], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
CHIROPOL Miron, *Erata* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
CHIROPOL Miron, *Întâlnire cu Vintilă Horia*, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 35-37.
CHIROPOL Miron, *Fecioara* [poem], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
CICALĂ Ion, *Din copilărie; Îndoieli* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 66-67.
CICALĂ Ion, *Cuib în lut* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971.
CINDREL Radu, *Românii de peste hotare. Viaţa românească în Sao Paolo*, Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
CIORAN E.M., *Saint-John Perse, ou le vertige de la plénitude*, La Nouvelle Revue Française, Anul VIII, Nr. 96, Decembrie 1960, pp. 1076-1081.
CIORAN E.M., *Rencontre avec le suicide*, La Nouvelle Revue Française, Anul XVI, Nr. 181, Ianuarie 1968, pp. 6-26.
CIORAN E.M., *Valéry face à ses idoles*, L'Herne, Paris 1970, 45 p.
CIORAN E.M., *La Fascination du minéral* [despre Roger Caillois], Le Monde, Aprilie 1970.
CIORAN E.M., *L'Horreur d'être né* [despre Samuel Beckett], Le Monde, 13 Iunie 1970.
CIORAN E.M., *Uber den Nachteil des Geborenseins*, trad. Elmar Tophoven, Die Welt, Nr. 254, 31 Octombrie 1970.
CIORAN E.M., *Hantise de la naissance*, La Nouvelle Revue Française, Ianuarie 1971, pp. 1-25.
CIORANESCU Alexandru, *Las Indias de San Borondón*, Estudios Canarios, XIV-XV, 1968-1970, pp. 56-63.
CIORANESCU Alexandru, *Exista una poesia canaria?*, Estudios Canarios, XIV-XV (1968-1970), pp. 70-71.
CIORANESCU Alexandru, *Bibliographie de la Littérature française au XVIIème siècle*, Deuxième édition, Paris, 1970, 2231 p. (3 vol.).
CIORANESCU Alexandru. *El Poema de Antonio de Viana*. Madrid - Las Palmas, 1970, 75 p. (Anuario de Estudios Atlánticos, XVI).
CIORANESCU Alexandru, *Dante et Coşbuc*, Revue de Littérature Comparée, 1970, pp. 250-255.
CIORANESCU Alexandru, *El Sueño y su representación*, Revue de Littérature Comparée, 1970, pp. 270-271.
CIORANESCU Alexandru, *Stewart, Innocent Gentillet*, Revue de Littérature Comparée, 1970, pp. 417-419.
CIORANESCU Alexandru, *Forster, The Icy Fire*, Revue de Littérature Comparée, 1970, pp. 550-551.
CIORANESCU Alexandru, *Documentos referentes a Alonso Fernandez de Lugo* (Fontes Rerum Canarium, XI), la Laguna, 1970, pp. 263-311.
CIORANESCU Alexandru, *Dos Documentos de Juan de Bethencourt*, in « Homenaje a Elias Serra Rafols », II, La Laguna, 1970, 11 p.
CIORĂNESCU Alexandru, *Artă poetică*, Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
CIORĂNESCU Alexandru, *La Povera Cieca*, Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 68-74.
CIORANESCU Alexandre, *Utopie : Cocagne et âge d'or*, Diogène, Nr. 75, Iulie-Septembrie 1971, pp. 86-123.
CIORANESCU Alexandru, *Chevalier, l'Arioste en Espagne*, Revue de Littérature Comparée, 1971, pp. 104-108.
CIORANESCU Alexandru, *Bucur, Documente inedite în arhivele franceze*, Revue de Littérature Comparée, 1971, pp. 427-428.

CIORANESCU Alexandru, *Rancœur, Bibliographie littéraire française,* Revue de Littérature Comparée, 1971, pp. 615-617.
CIORANESCU Alexandru, *Baquero, Estructuras de la novela,* Revue de Littérature Comparée, 1971, pp. 620-621.
CIORANESCU Alexandru, *Tirso de Molina y Lope de Vega,* in « Homenaje al Profesor William L. Fichter », Madrid, 1971, pp. 151-160.
CIORĂNESCU Alexandru, *Notes sur la bibliographie littéraire du XVIIIe siècle,* Dix-huitième siècle, III (1971), pp. 261-270.
CIORĂNESCU Alexandru, *Patimile și Învierea Domnului în poemele literaturii universale* (traduceri), Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 19-30.
CIORĂNESCU George, *Sfântul Francisc din Assisi se roagă și predică pentru noi* [traduceri], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 14-21.
CIORĂNESCU George, *Preacurata universală* [traduceri din Francisc din Assisi, Dante, Francis Jammes, Paul Claudel, Pierre Emmanuel, etc.], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 26-34.
CIORĂNESCU George, *O Colindă de Crăciun, adaptare după Charles Dickens,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 27-50.
CIORANESCU G., *La politique de russification,* in « Aspects des relations soviéto-roumaines », vol. 2, Paris, 1971, pp. 170-207.
CIORĂNESCU George, *Rugăciuni, meditații și cântări pentru Săptămâna Luminată* [traduceri din Sfântul Francisc din Assisi, Sfânta Tereza, Pascal, Claudel, Vachel Lindsay, etc.], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 42-67.
CIORĂNESCU George, *Psalmi implorând lui Dumnezeu împotriva vrăjmașilor,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 96-103.
CIORĂNESCU George, *Mâine neîntâmplat* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971.
CISMARESCU Michael, *Rumania's Changing Legal Code,* East Europe, Nr. 8, 1967, pp. 16-17.
CISMARESCU Michael, *Démographie et indépendance dans la Roumanie d'aujourd'hui,* Akademischer Verlag Dr. Peter Belej, München, 1970, 16 p.
CISMARESCU Michael, *Rumania's Industrial Development,* East Europe, New York, vol. 19, Nr. 1, Ianuarie 1970, pp. 2-8.
CISMĂRESCU Mihai, *Regăsire* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970.
CISMARESCO M., *Perspectives démographiques roumaines,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XII, Nr. 253, Septembrie-Noembrie 1970.
CISMĂRESCU Mihai, *George Ciorănescu: « Un Român prin Grecia » (Paris, 1967),* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 165-166.
CISMARESCU Michael, *Die gerichtliche Kontrolle von Verwaltungsakteni n der Sozialistischen Republik Rumänien,* Societas Academica Dacoromana, München, 1971, 62 p.
CISMARESCU Mihai, *Reformen im Rechts und Justizwesen Rumäniens, 1965-1970,* în « Acta Scientiarum Socialium », tomus III, Societas Academica Dacoromana, München, 1971, pp. 3-102.
CISMĂRESCU Mihai, *Justitia fundamentum regnorum (Sau despre noile « Reforme » din România),* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 131-150.
CISMĂRESCU Mihai, *Peripețiile lui Clio sau o nouă răstălmăcire a istoriei românești* [despre Stephen Fischer-Galați], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 129-138.
CIUNTU Chirilă, *Unirea exilului,* Buletinul Comitetului Național Român-American, Anul XII, Decembrie 1969, pp. 14-16.
CLAIR René, *Ne craignez pas que j'abuse* [despre Eugen Ionescu], Les Nouvelles Littéraires, 25 Februarie 1971.
CLARENDON, *Sergiu Celibidache,* Le Figaro, 27 Ianuarie 1970.
CLAUDIAN J., *Le Comportement alimentaire,* Annales, Paris, XXI, Nr. 1, Ianuarie-Februarie 1966.

COGNIAT Raymond, *Beethoven et Bourdelle* [despre Ionel Jianu], Le Figaro, 16 Iulie 1970.
COGNIAT Raymond, *Structures d'espace* [despre Ionel Jianu], Le Figaro, 21 Iunie 1971.
COGNIAT Raymond, *Sur quelques sculpteurs* [despre Ionel Jianu], Le Figaro, 29 Noembrie 1971.
COLBOC-LIONS Geneviève, *Turnurile lui Mirea,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, p. 168.
COMNÈNE Angela Dr., *Relaçoes diplomaticas e culturias Brasilo-Romenas,* Rio de Janeiro, 1965.
COMNÈNE Angela Dr., *A amizade de Dom Pedro II por duoas princesas romenas: Dora d'Istria e Carmen Sylva,* Rio de Janeiro, 1961.
COMNÈNE N. P., *En lisant les mémoires de l'amiral Horty,* Ecrits de Paris, August 1955, pp. 65-77.
COMNÈNE N.P., *Maxim Litvinov,* Ecrits de Paris, Iulie-August 1958,
CONSTANT Marius, « *Candide* » *est une féerie cynique* (Propos recueillis par Louis Dandrel), Le Monde, 21 Ianuarie 1971.
COPFERMANN Emile, *Ionesco par Lavelli au Théâtre Montparnasse,* Les Lettres Françaises, Paris, 9 Septembrie 1970.
CORNEA Victor, *The National Peasant Party view Ceausescu's Policy — Pretence and Reality, East-European Spokesman,* Londra, Nr. 9, Iunie 1970.
CORNIER Jean-François, *Ionesco vu par Lavelli,* Combat, 13 Septembrie 1970.
CORSA Filip, *Preludiu* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 17, Februarie 1971.
CORTEANU-LOFFREDO Nicoletta, *Lirice* [poem], Destin, Madrid, 1968, Caietul Nr. 16, pp. 109-110.
CORTEANU-LOFFREDO Nicoletta, *Profili di estetica europea. Lucian Blaga. Gaston Bachelard. Carl Gustav Jung,* Casa Editrice Oreste Barjes, Roma, 1971, 156 p.
COSMA Gh. Mons., *Aniversarea de 25 de ani a Misiunii Catolice Române din Franța,* Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 102-105.
COSMA Georges Mgr., *Un confesseur de la foi* [despre Episcopul Iuliu Hossu], Catacombes, Nr. 1, 15 Octombrie 1971, pp. 7-8.
COSTE Brutus, *The Soviet Strategy in World Politics Today,* East-European Spokesman, Londra, Nr. 9, Iunie 1970.
COSTE Brutus, *Moartea lui Ionel Perlea,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
COSTINE Jacques, *La Paille et la poutre,* Les Lettres Nouvelles, Paris, Anul XIII, Serie Nouă, Ianuarie-Februarie 1965, pp. 79-82.
COSTINE Jacques, *Le Bœuf* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 17, Februarie 1971.
COSTINESCU Michel, *El Florecimiento de la Literatura rumana* (Esbozo histórico), Revista de Letras, Universidad de Puerto Rico en Mayagüez, Tomul III, Nr. 9, Martie 1971, pp. 145-152.
COSTINESCU Michel, *Lucian Blaga o el elogio del misterio,* Revista de Letras, Universidad de Puerto Rico en Mayagüez, Tomul III, Nr. 10, Iunie 1971, pp. 208-220.
COSTINESCU Michel, «*Nous sommes ici aux portes de l'Orient*», *o sobre el azar objectivo* [despre Matei Caragiale], Revista de Letras, Universidad de Puerto Rico en Mayagüez, Decembrie 1971, pp. 539-560.
COTRUȘ Ovidiu, *Les Fonctions mythiques de la poésie,* in « L'Imagination créatrice », A La Baconnière, Coll. « Langages », Neuchâtel, 1971, pp. 232-240.
CRIȘAN Traian, *Latinitate de la Roma sau dela Rîm?* Presa Liberă Română, Londra, 25 Octombrie 1970.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Zece Mai, « Ziua nașterii » întâiului mărturisitor al credinței,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, 1970, pp. 8-10.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Iubirea dușmanilor,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 1-6.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Întruparea Cuvântului și Împărăția lui Dumnezeu,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 1-7.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Neghina în împărăția lui Dumnezeu,* Bună Ves-

tire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 1-6.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Pacea creştină,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 1-3.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Centurionul,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971, pp. 1-3.
CRISTEA Vasile, Episcop, *Gânduri de Crăciun,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 1-5.
CRISTOVICI Şerban, *Victor Cupşa şi spaţiul meta-obiectal,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
CRISTOVICI Şerban, *Expoziţia Constantin Calafateanu,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
CRISTOVICI Şerban, *Expoziţia Sanda Niţescu,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
CRIŞAN Traian, *Introducere în Psaltire,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971, pp. 4-59.
CRIVEŢ Ion P., *Binele lor,* Le Courrier Roumain, Paris, Anul XVIII, Nr. 339-340, Ianuarie 1971.
CUBOLTA Simion, *Pietre de aducere aminte* [poeme], fără dată, fără loc ; 110 p.
CUGLER Grigore (APUNAKE), *Carte de Bucate; Limbă à la Princesse; Colţunaşi cu şteregoaie; Curcanul cu surdină; Costiţe sultanine; Ţipar cu mătănii; Sosuri* [proze], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 46-49.
CUGLER-APUNAKE Grigore, *Coropişniţa* (*Gryllotalpa Vulgaris*), Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 127-130.
CUŞA Ioan, *Drept răspuns...* Prodromos, Paris, Nr. 10, 1970.
CUŞA Ioan, *Cântarea Dobrogei* — fragment — [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
CUŞA Ioan, *No Man's Land III* [poem], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.

D. D., *L'Indépendance roumaine et l'Occident* [despre Congresul Societăţii Academice Române], Le Figaro, 7 Septembrie 1970.

D. P. A., *Paul Goma zieht seinen Roman « Ostinato » zurück. Die Dinge stehen schleht. Der « rumänische Solschenizyn » hat erneut Schwierigkeiten mit der Zensur,* Stuttgarter Nachrichten, 17 Septembrie 1971.
D. P. A., *Eklat auf der Buchmesse. Rumänien verlassen Frankfurt* [despre Paul Goma], Badisches Tageblatt, Baden-Baden, 16 Octombrie 1971.
D. P. A., *So siecht Suhrkamp die Sache* [despre Paul Goma], Mannheimer Morgen, 22 Octombrie 1971.
DALEVEZE J., *Ionesco : Bicorne et Pinoceau,* Les Nouvelles Littéraires, 25 Martie 1971.
DANDREL Louis, *A Hambourg, « Candide », de Marcel Marceau et Marius Constant,* Le Monde, 6 Februarie 1971.
DELAVAILLE Bernard, *Une révolution de la poésie* [despre Gherasim Luca], Combat, 16 Iulie 1970.
DELAY Jean, *Un magicien pour notre temps* [Eugen Ionesco], Les Nouvelles Littéraires, 25 Februarie 1971.
DESCARGUES Pierre, *Gilioli* [Recenzie despre monografia Gilioli de Ionel Jianu şi H. Lassalle], Les Lettres Françaises, Paris, 15 Septembrie 1971.
DIMA Nicu, *Amintiri din Aiud,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
DIMA Nicu, *Growing up in a Communist Society,* Acen News, New York, Nr. 150, Martie-Aprilie 1971.
DIMA Nicu, *Explozia* [Amintiri din închisoare], Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
DIMITRIU C., *« Horizonte en Tinieblas » de Maria Celia Safta,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
DIMITRIU I.G., *Augusto Magne,* Orbis, Louvain, Tome III, Nr. 2, 1959, pp. 570-573.
DIMITRIU I.G., *Manuel Said Ali Ida (1861-1953),* Orbis, Louvain, Tome VIII, Nr. 2, 1959, pp. 578-582.
DIMITRIU I.G., *Rumänische Volkpoesie in deutscher Sprache erstmals gesammelt und übersetzt von Pfarrer Martin Samuel Möckesch aus Hermanstadt,* Buletinul Bibliotecii Române, Vol. 1 (V), Serie nouă, 1967-1968, Freiburg i. Br., pp. 179-184.

DUMITRIU I.G., *Eternitate* [poem], Drum, Anul IV, Nr. 2, Aprilie-Iunie, 1968.
DIMITRIU I.G., *Doina, cântecul neamului românesc,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 175-186.
DIMITRIU I.G., *Patriarhală dacă* [poem], Revista Scriitorilor Români, Nr. 10, 1971.
DIMITRIU Paul, *Le Crépuscule des idéologies,* in « Les Idéologies dans le monde actuel», Desclée de Brouwer, Paris, 1971, pp. 57-71.
DIMITRIU Sergiu, *La Roumanie, terre d'infortune,* Nouvelles Editions Debresse, Paris, 1971, 128 p.
DIMOV Leonid, *Veille d'huile; Crimes* [poeme], adaptate din românește de Michel Deguy, Les Lettres Nouvelles, Paris, Noembrie 1971, pp. 106-107.
DIONISIE MONAHUL [*Viaţa lui...*], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970 şi Nr. 4, Iulie 1970.
DIPLICH Hans, *Eminescu und das Banat,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 149-160.
D(OENS) I(rénée), Père, *Sever Pop: « Recueil posthume de linguistique et de dialectologie »,* Irénikon, Chevtogne, II, 1969, pp. 269-271.
D(OENS) I(rénée), Père, *Sever Pop: « Limba română, romanitate, românism »,* Irénikon, Chevtogne, (Belgique), I, 1970, 151 p.
DOMITRIU Mircea Pr., *Nu uităm,* Sfinţii Arhangheli, Paris, Anul V, Nr. 21, Ianuarie-Martie 1969.
DOUBROVSKY Serge, *Le rire de Ionesco,* La Nouvelle Revue Française, Anul VIII, Nr. 86, Februarie 1960, pp. 313-323.
DRĂGHICI Simona, *Miron Chiropol, pictor,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
DRĂGHICI Simona, *Ofrande; Zidurile; Ceasului cu figuri de ceară; Neant* [poeme], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
DRĂGHICI Simona, *Catedrala dela Coventry* [poem], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
DRAGOŞ S., *Le Parti du chaos,* La Nation Roumaine, Paris, XXIII, Nr. 255, Februarie-Aprilie 1971.
DRAGOŞ S., *Extrait de l'acte de naissance du P.C.R.,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 256, Mai-Iulie 1971.
DRAGUTESCU Eugenio, *Ungaretti. « Ritrati » 1942-1970,* Stamperia dei Greci, Roma, 1970.
DRIMBA N., *Istoricul Unirii dela Alba Iulia,* Universul Nostru, Montréal, Decembrie 1970-Ianuarie 1971.
DRIMBA N., *Temniţa securităţii în comunism,* Porunca Vremii, New-York, Anul II, Nr. 22-23, Ianuarie-Februarie 1971.
DUMITRIU Petru, *Les Deux nouvelles classes,* Témoignages, Monaco, Nr. 21, Septembrie-Octombrie 1961, pp. 3-11.
DUMITRIU Petru, *La Volupté de la crise,* Esprit, Octombrie 1961, pp. 457-462.
DUMITRIU Petru, *Rumänien erzählt.* Herausgegeben von Petru Dumitriu (I.L. Caragiale, Brătescu-Voineşti, Gala Galaction, Urmuz, Mircea Eliade, Marin Preda, etc.), Fischer Bücherei, Frankfurt am Main, 1967, 175 p.
DUMITRU Ion, *Forme de etnocid în U.R.S.S.,* München, 1969, 158 p.
DUMITRU Ion, *Colind* [poem], Drum, Anul VII, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.
DUMUR Guy, *« Jeux de Massacre » d'Ionesco,* La Gazette de Lausanne, 26-27 Septembrie 1970.
DZIEWANOWSKI M.K., *The Pattern of Rumanian Independence,* East-Europe, New-York, Nr. 6, 1969, pp. 8-12.

ELGAR Frank, *Au Musée de la Haye, pour la première fois en Europe, une ample rétrospective des œuvres du sculpteur Brancusi,* Carrefour, 7 Octombrie 1970.
ELIADE Mircea, *Mystique de la lumière,* L'Age Nouveau, Paris, Nr. 104, Noembrie-Decembrie 1958, pp. 27-34.
ELIADE Mircea, *Comparative Religion: Its Past and Future,* in Walter J. Ong, Ed., Knowledge and the

Future of Man, An International Symposium, New-York, Holt, Rinchart and Winston, 1968, pp. 245-254.
ELIADE Mircea, *The Quest. History and Meaning in Religion,* Chicago University Press, 1969, 180 p.
ELIADE Mircea, *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale,* Payot, Paris, 1970, 252 p.
ELIADE Mircea, *Sacrum. Mit. Historia,* Panstwowy Instytut Wydawniczy, Varşovia, 1970, 310 p.
ELIADE Mircea, *Two Tales of the Occult,* Herder and Herder, New-York, 1970, 144 p.
ELIADE Mircea, *Bei den Zigeunerinnen* (tr. Edith Horowitz-Silbermann) in « Die Schwartze Trube und andere rumänische Erzählungen », Horst Erdmann Verlag, Stuttgart, 1970, pp. 214-249.
ELIADE Mircea, *Notes for a Dialogue* in: John B. Cobb, Ed., *The Theology of Altizer:* Critique and Response, The Westminster Press, Philadelphia, 1970, pp. 234-271.
ELIADE Mircea, *Bunka Rinon no Ryuko to Shukyo-gaku* (« Cultural Fashions in History of Religions ») in « Gendai no Shukyo-gaku », ed. J.M. Kitagawa, trad. Ichiro Hori, Tokyo, Tokyodaigaku shuppanlai, 1970, pp. 21-41.
ELIADE Mircea, *The Meaning of Myth,* in « Man, Myth and Magic », Nr. 8 (1971), pp. 213-216.
ELIADE Mircea, *Pagini de Jurnal,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
ELIADE Mircea, *Alchemy and Science in China,* History of Religions, X, Nr. 2, Noembrie 1970, pp. 178-182.
ELIADE Mircea, *Profesorul Nae Ionescu, 30 ani dela moarte,* Prodromos, Paris, Nr. 10, 1970, pp. 1-2.
ELIADE Mircea, *Coloana nesfârşită* [teatru], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 82-127.
ELIADE Mircea, *Noaptea de Sânziene* [roman], 2 vol., Editura Ioan Cuşa, Paris, 1971, 428 + 320 p.
ELIADE Mircea, *La Nostalgie des origines. Méthodologie et histoires des religions,* Ed. Gallimard, Coll. « Les Essais », Paris, 1971, 337 p.
ELIADE Mircea, *La Busqueda,* Ediciones Megapolis, Buenos Aires, 1971, 206 p.
ELIADE Mircea, *Sei To Saisei,* The University of Tokio Press, Tokyo, 1971, 280 p.
ELIADE Mircea, *Mefistofele e l'Androgine,* Edizioni Mediteranee, Roma, 1971, 200 p.
ELIADE Mircea, *South American High Gods: Part III,* History of Religions, Vol. 10, Nr. 3, Februarie 1971, pp. 234-296.
ELIADE Mircea, *L'Impossible désacralisation,* La France Catholique, Paris, Nr. 1265, 12 Martie 1971.
ELIADE Mircea, *Spirit, Light and Seed,* History of Religions, XI, I, August 1971, pp. 1-30.
ELIADE Mircea, [*O desminţire în legătură cu cazul Adrian Păunescu*], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971.
ELIADE Mircea, *Shaman* in « Man, Myth and Magic », Fasc. 91, 1971, pp. 2546-2549.
ELIADE Mircea, *Martin Heidegger,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971.
ELIADE Mircea, *Pagini de Jurnal. Iarnă în Mexic,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 94-116.
ELIOT T.S., *Miercurea pocăinţei* (traducere de Georges Ciorănescu), Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 69-71.
ELSEN Claude, *Paul Scortesco : « Amour qui es-tu ? »,* La Table Ronde, Paris, Nr. 97, Ianuarie 1956, pp. 111-115.
EMILIAN ION V., *Rumänische Kavallerieverbände und Aufklärungsabteilungen,* Acta Historica, Tomus V, Societas Academica Dacoromana, München, 1966, pp. 185-196.
EMILIAN Ion V., *Moldauische Bauern, mutige Kämpfer für die Freiheit Rumäniens,* Stindardul, München, Anul XVI, Nr. 107, Aprile-Iunie 1969.
EMINESCO Mihaïl, *Au chevet d'une jeune morte; Les Deux noces dans la forêt* (mis en vers français de Robert Vivier sur une traduction de Pierre Crainiceanu), Marginales, Bruxelles, Anul XIX, Nr. 95-96, Iunie 1964, pp. 29-33.

ENESCU Radu, *Universul cel himeric,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 132-139.
ENESCU Radu, *Leagănul gândirii. Istorie analitică a gândirii greceşti,* vol. I, Ed. Revista Scriitorilor Români, Roma, 1971, 150 p.
ENESCU Radu, *Un gânditor mistic: Bergson,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 53-68.
ENESCU Radu, *Vintilă Horia: Pe aripile spiritului,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
ENESCU Radu, *Cosmos şi Arithmos,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 126-138.
ENESCU Radu, « *Du rêve de la mathématique et de la mort* », *par Stéphane Lupasco,* Paris, 1971, Future Présente, Nr. 1, Noembrie 1971, pp. 137-141.
ENESCU Radu, « *La parola ed il silenzio* » *de Angelo Moretta,* Roma, 1971, Futuro Presente, Nr. 2, Decembrie 1971, pp. 139-141.
ENESCU Radu, *Visul, matematica şi moartea* (despre Ştefan Lupaşcu), Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 146-150.
ENESCU Radu, *Divagaţii pe o temă heideggeriană,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 63-74.
ENESCU Radu, *Horia Stamatu: « Punta Europa »,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 200-204.
ENESCU Radu, *În amintirea profesorului I.C. Petrescu,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 208-211.
ESPINOSA Fray Alonso de, *Historia de Nuestra Senora de Candelaria.* Introducción de Alejandro Cioranescu, Santa Cruz de Tenerife, 1970, XL-220 p.
F.A.Z., *Der Fall « Ostinato ». Die Abreise der Rumänen* [despre Paul Goma], Frankfurter Allgemeine Zeitung, 16 Octombrie 1971.
FABRY G., *Henry Moore* [recenzie despre monografia *H. Moore* de Ionel Jianu], Les Arts, 19 Martie 1971.
FAG Constantin, *O Mărturie: Spaima de adevăr,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
FAYARD Jean, *Un académicien bien intégré* [despre Eugen Ionescu], Le Figaro, 26 Februarie 1971.
FEJTÖ François, *La Vie culturelle évolue de l'orthodoxie sourcilleuse à un libéralisme tout relatif. Le Coup de frein de M. Ceausescu,* Le Monde Diplomatique, Octombrie 1971.
FÉRON Bernard, *La Roumanie terre latine d'Orient,* Atlas, Paris, Nr. 23, Iunie 1968, pp. 14-30.
FILIP I., *Sfârşitul papalităţii?,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 1, Ianuarie 1970.
F(ILIP) I(on), *Ion Dumitru: « Forme de etnocid în U.R.S.S. »,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 2, Februarie 1970.
FILIP Ion, *Eminescu şi ţărănimea,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 84-89.
F(ILIP) I(on), *Desvoltarea statului-massă,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 4, Aprilie 1970.
FILIP Ion, *Înţelesul creştin al istoriei,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 63-67.
FILIP Ion, *Un umanism comunist?* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 91-97.
FILIP Ion, *Statele Unite. Biserica şi problemele actuale,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 95-100.
FILITI Gr., *La Sécurité européenne,* in « Aspects des Relations soviéto-roumaines 1967-1971 », Paris, 1971, pp. 11-153.
FLORAN G., *Little Sonnets* (translated by Dan Peters), International Book Publishing, Cleveland, Ohio, 1969, 56 p.
FLORAN G., *Pierre Larousse.* Wireless Script in 7 acts and a Prologue. (Translated by Veronica S. Johnson), Euram Book Publishing, New-York, 1971, 63 p.
FOCAS Spiridon dr., *52 ani dela Unirea Basarabiei. « Pământ românesc în bătaia vântului »,* România, New-York, Anul XV, Nr. 110, Martie-Mai 1970.

FOCAS Spiridon dr., *Nicioară Beldiceanu: « La Moldavie Ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle »*, România, New-York, Anul XV, Nr. 111, Iunie-August 1970.
FONDANE Benjamin, *Sur les rives de l'Ilissus,* La Table Ronde, Paris, Iunie 1959, pp. 52-66.
FONDANE Benjamin, *Rencontres avec Léon Chestov,* Mercure de France, Iunie 1964, pp. 179-212.
FONDANE Benjamin, *Rencontres avec Léon Chestov,* in Léon Chestov: « Le Pouvoir des clefs », Ed. Flammarion, Paris 1967, pp. 7-33.

GABANYI Annelli Ute, *Rumänische Kerkerzeit. Paul Goma zwischen Literatur und Politik,* Die Zeit, 12 Noembrie 1971.
GAFENCO Grégoire, *Le « bloc de l'Est »*, Ecrits de Paris, Aprilie 1955, pp. 10-13.
GAFENCO Grégoire, *L'Occident va-t-il abandonner les peuples esclaves?* Fédération, Paris, Nr. 130, Noembrie 1955, pp. 678-683.
GAFENCO Grégoire, *Dictature sans dictateur,* Preuves, Paris, Nr. 64, Iunie 1956, pp. 22-24.
GALEY Matthieu, *Ionesco des deux mondes,* Combat, 19 Mai 1970.
GALEY Matthieu, *« Jeux de Massacre » d'Eugène Ionesco,* Combat, 19-20, Septembrie 1970.
GASPARD Armand, *Une « mini-révolution culturelle » en Roumanie,* La Gazette de Lausanne, 9-10 Octombrie 1971.
GAUTIER Jean-Jacques, *« Jeux de Massacre » d'Eugène Ionesco,* Le Figaro, 19-20 Septembrie 1970.
GAZDARU D., *O ipoteză filologică și date inedite despre episcopia catolică a Argeșului,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 101-110.
GAZDARU Demetrio, *Aventuras del latin y origines de las lenguas románicas,* Instituto de Filologia Románica, La Plata, 1970, 94 p.
GH., *« Götter dämmerung », bei der schönen Linken?* [despre Paul Goma], Deutscher Ostdienst, Bonn, Nr. 41-42, 27 Octombrie 1971.
GHERMAN Petru, *Revolta tinerilor,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 3, Martie 1969.
GHERMAN P., *Căutarea adevărului,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 5, Mai 1969.
GHERMAN Petru, *Ecumenismul: Progres sau declin?* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 1, Ianuarie 1970.
GHERMAN Petru, *Credința și viața. Învierea în inima credinței noastre,* Unirea (The Union), Aprilie 1970.
GHERMAN Petru, *Mărturia Svetlanei Allilujeva-Stalin,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 149-151.
GHERMAN Petru, *« Semnele timpurilor »*, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 74-77.
GHERMAN Petru, *Mesajul spiritual al lui Soljenitsyn,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 139-140.
GHERMAN Petru, *Problemele actuale ale Bisericii,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 108-114.
GHERMAN Petru, *« Semnele timpurilor » (II),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 121-125.
GHERMAN Petru, *Centrul Cultural American : A IV-a « Masă rotundă » : Misiunea filosofică a sec. XX-lea: Misterul istoriei pentru omul sec. XX-lea,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 148-152.
GHYKA Matila, *Pythéas,* Cahiers du Sud, Marsilia, Nr. 358, Decembrie 1960-Ianuarie 1961.
GHYKA Matila, *Philosophie et mystique du nombre* (2ème édition), Payot, Paris, 1971, 284 p.
GIESE Wilhelm, *Stilmischung in der Bucovina,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 111-122.
GINDAERTAL R.V., *Dumitresco* [despre Natalia Dumitrescu], Cimaise, Paris, Aprilie 1956.

GOLAN Galia Dr. - SHAFIR Michael, *Bibliography for the Study of the Communist World,* Jerusalem, 1971, 249 p.
GOLEA Antoine, *Ionesco sous la Coupole,* Carrefour, Paris, 28 Ianuarie 1970.
GOLEA Antoine, *Un génial inconnu : Georges Enesco,* Carrefour, Paris, Nr. 1389, 12 Mai 1971.
GOMA Paul, *Ostinato* [roman], trad. Marie-Thérèse Kerschbaumer, Surkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1971, 488 p.
GOMA Paul, *La Cellule des libérables* [roman], trad. du roumain et Préface par Alain Paruit, Gallimard, Coll. « Du Monde entier », Paris, 1971, 448 p.
GOVORA N.S., *A murit Ion Vâltoare* [poem], Drum, Anul IV, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1968.
GRAMATOPOL Démostène, *Rêves blancs et noirs* [poèmes]. Préface de Jacques Pierre. « La Taverne aux poètes », Angers, 1970, 88 p.
GRAND P.-M., *Brancusi, l'œuvre d'un mage à La Haye,* Le Monde, 14 Octombrie 1970.
GRAȚIAN Radu Protos., *Din Desaga amintirilor.* Vatra, Freiburg in Br., Nr. 115, Aprilie-Iunie 1970.
GREGORIAN Alexandru, *Colindul ciubărarilor* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
GRENIER Roger, *Jeux de massacre* [despre Eugen Ionescu], La Quinzaine Littéraire, 1 Iunie 1970.
GROSS George, *The Fruits of Autonomy,* Problems of Communism, Ianuarie-Februarie 1966, pp. 16-27.
GROSSU Sergiu, *Musca* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 50-55.
GROSSU Sergiu, *La Chaîne* (*Poèmes de prison*), Illustrations de Jacques Richard. José Millas-Martin Editeur, Paris 1971, 38 p.
GROSSU Sergiu, *Un rayon de Soleil* [Poèmes], Collection Debresse-Poésie, Paris, 1971, 77 p.
GROSSU Sergiu, *Nous attendons une nouvelle terre.* (*Plaidoyer pour un nouvel œcuménisme*), Ed. La Pensée Universelle, Paris, 1971, 176 p.
GROSSU Sergiu, *Qui est mon prochain ? Méditations œcuméniques,* Tant qu'il fait jour, Ianuarie 1971.
GROSSU Sergiu, *De l'Eglise du confort à l'Eglise des Béatitudes,* L'Homme Nouveau, Paris, 21 Februarie 1971.
GROSSU Sergiu, *Tehnica milosteniei în lumina Sfintei Scripturi,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Aprilie-Iunie 1971, pp. 72-80.
GROSSU Sergiu, *Măria-Sa Forța* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 82-88.
GROSSU Sergiu, *Cântecul de triumf* [poem], Drum, Anul VII, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Devant l'assaut des idéologies athées,* Tant qu'il fait jour, Septembrie-Octombrie 1971 și Noembrie-Decembrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Pour défendre la vérité,* Catacombes, Paris, Nr. 1, 15 Octombrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Calendrier des Catacombes,* Catacombes, Paris, Nr. 1, 15 Octombrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Litera* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 25-43.
GROSSU Sergiu, *Nous avons choisi Jésus,* Catacombes, Paris, Nr. 2, 15 Noembrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Sous l'Etoile de Bethléem,* Catacombes, Paris, Nr. 3, 15 Decembrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Știu ce e moartea* [poem], Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.
GROSSU Sergiu, *Bradul* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 8-18.
GRUNERT Manfred, *Die lähmende Lust an der Umfreiheit. Ein Roman aus Rumänien* [despre Paul Goma], Die Bücherkommentare, München, Nr. 6, Decembrie 1971.
GUILLEMINAULT Gilbert, *« Jeux de Massacre » d'Eugène Ionesco,* L'Aurore, 19-20 Septembrie 1970.
GUILLERMOU Alain, *Les avatars d'un poète. Michel Eminesco et la Roumanie d'aujourd'hui,* Revue de Paris, Anul 1971, Nr. 11, Noembrie 1964, pp. 21-31.

GUILLERMOU Alain, *Plus de bonjour à Bucarest,* Carrefour, Paris, 1 Decembrie 1971.

GUIRAUD Paul, *Codréanu et la Garde de Fer,* Défense de l'Occident, Paris, Anul XVII, Nr. 42, Iunie 1964, pp. 27-42.

GUISSARD Lucien, *Les « découvertes » d'Eugène Ionesco,* La Croix, Paris, 21-22 Decembrie 1969.

GURIAN Sorana, *Journal de bord,* Preuves, Paris, Nr. 60, Februarie 1956, pp. 47-50.

GUȚIA Ioan, *Linguaggio di Ungaretti,* F. le Monnier, Firenze, 1959, 148 p.

GUȚIA Ion, *Contatti dell'Italiano col romeno,* Il Vetro, 1969, Nr. 1-2.

HAIDE Victor, *Tinerețe; Coloane; Descântec pescăresc,* [poeme], Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.

HALMAGHI John, *Nixon la Vatican,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 3, Martie 1969.

HALMAGHI John, *Un ambasador american la Vatican?,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 5, Mai 1969.

HALMAGHI John, *Un ambasador la Vatican?,* Unirea (The Union, Vol. XX, Nr. 5, Mai 1969.

HALMAGHI John, *Perspectives 1970,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Ianuarie 1970.

HALMAGHI John, *O notă pentru actualitate,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 1, Ianuarie 1970.

HALMAGHI John, *Jurnal,* Drum, Anul VI, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970.

HALMAGHI John, *Civilizația noastră,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 2, Februarie 1970.

HALMAGHI John, *Dreptatea socială,* Unirea (The Union, Vol. XXI, Nr. 4, Aprilie 1970.

HALMAGHI John, *Jurnal,* Drum, Anul VI, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970.

HALMAGHI John, *Reinstaurarea Bisericii Greco-Catolice,* Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 6, Iunie 1970.

HALMAGHI John, *Congresul Societății Academice Române,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.

HALMAGHI John, *Jurnal,* Drum, Anul VII, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.

HAMON Jean, *Marius Constant sauve le concert Paita,* Combat, 22 Decembrie 1969.

HAȚEGAN Vasile Pr., *Viața religioasă a Românilor din America,* Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 47-59.

HEITMANN Klaus, *Das « rumänische Phänomen ». Die Frage des nationalen Spezifikums in der Selbstbesinnung der rumänischer Kultur seit 1900,* Südost-Forschungen, München, XXIX, 1970, pp. 171-236.

HEITMANN Klaus, *Sever Pop : « Limbă română, romanitate, românism »,* Südost -Forschungen, Heidelberg, 1973, pp. 563-564.

HENRY Henri-Michel, *Lettre à Eugène Ionesco,* La Gazette de Lausanne, 30 Noembrie-1 Decembrie 1968.

HERSCOVICI Leo H. Dr., *Galleria di ritratti. Eterni amici dell'uomo,* [despre Ion Minulescu, Eugen Relgis, Panait Istrati, etc.], Libero Accordo, Torino, 1971, 214 p.

HISTORICUS, *Iuliu Maniu,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 1, Ianuarie 1969.

HISTORICUS, *Pe marginea unei cărți. Istorie ori basm?* [despre Mitropolitul Nicolae al Ardealului], Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 4, Aprilie 1969.

HOJBOTĂ H. Matei, *Violente manifestații demonstrative anticomuniste și contra Rusiei Sovietice din Canada, contra vizitei premierului sovietic Alexei Kosygin,* Porunca Vremii, New York, Anul III, Nr. 33, Decembrie 1971.

HÖLDERLIN Friedrich, *Popoarele tăceau, adormeau* [poem], trad. de Horia Stamatu, Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.

HOLLOBAN Joan, *Historian Says Romanian Doctor Beat Banting To Insulin Discovery* [despre Dr. Paulescu], The Globe and Mail, 31 August 1971.

HORIA Vintilă, *Ovidiu; Incizii sacre; În vie* [poeme], Destin, Madrid, 1968, Caietul 16, pp. 63-65.

HORIA Vintilă, *Horia Grigorescu,* Destin, Madrid, 1968, Caietul 16, pp. 150-151.

HORIA Vintilă, *España y otros mundos,* Barcelona, 1970, 300 p.

HORIA Vintilă, *El hombre de las nieblas* [roman], Barcelona, 1970, 312 p.

HORIA Vintilă, *Capăt de cod* [poem] Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.

HORIA Vintilă, *Western* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.

HORIA Vintilă, *Jurnalul războiului în sine* [fragmente], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 14-20.

HORIA Vintilă, *Iulius în două părți* [nuvelă], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 8-21.

HORIA Vintilă, *Din punctul Alfa* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.

HORIA Vintilă, *Concluzii la o călătorie spre « centre »,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.

HORIA Vintilă, *Signifiants* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 20, Noembrie 1971.

HORIA Vintilă, *« Future Shock » por Alvin Toffler,* New York 1970, Future Presente, Nr. 1, Noembrie 1971, pp. 125-128.

HORIA Vintilă, *« Rebelión y Futuro » por Juan Roț Carballo,* Madrid 1971, Future Presente, Nr. 1, Noembrie 1971, pp. 128-130.

HORIA Vintilă, *« Un informe sobre el futuro » por Julio Garcia de Durango,* Madrid, 1971, Future Presente, Nr. 2, Decembrie 1971, pp. 129-131.

HORIA Vintilă, *« La civilización del deperdicio » por J.J. Sáenz-Diez,* Barcelona 1971, Future Presente, Nr. 2, Decembrie 1971, pp. 131-132.

HORIA Vintilă, *Heisenberg, ovvero la sconfitta del determinismo,* La Destra, Roma, Decembrie 1971, pp. 37-44.

HUGLI Pierre, *Une défaite pour Marceau* [despre Marius Constant], La Gazette de Lausanne, 30-31 Ianuarie 1971.

HURMUZIADI George, *Nostalgie resemnată,* Destin, Madrid, 1968, Caietul 16, pp. 104-106.

IANCU-PALTINIȘANU Nic., *Democrațiile Occidentale în fața primejdiei comuniste,* Porunca Vremii, New York, Nr. 16-17, Iulie-August 1970.

IASINSCHI V., *28 Noembrie 1918,* Porunca Vremii, New York, Anul II, Nr. 20-21, Noembrie-Decembrie 1970.

IENCIU Dorina, *Arat* [poem], Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.

IENCIU Dorina, *Incertitudine; Vis* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 110-111.

IERUNCA Virgil, *Inel* [poem], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.

I(ERUNCA) V(irgil), *O magistrală teză de doctorat la Sorbona : « La Génération poétique de 1860. La Jeunesse des deux rives. Milieux d'avant-garde et mouvements littéraires. Les œuvres et les hommes » de Luc Badescu,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.

IERUNCA Virgil, *Temei ars* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.

I(ERUNCA) V(irgil), *Moartea lui Paul Celan,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.

IERUNCA Virgil, *Întâlnire* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 64-65.

IERUNCA Virgil, *Soljenițin,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.

IERUNCA Virgil, *Soljénitsyne,* Vers l'Unité Chrétienne, Paris, Nr. 4-5, Aprilie 1971, pp. 142-146.

IERUNCA Virgil, *Soljénitsyne ou le réalisme nécessaire,* La France Catholique, Paris, Nr. 1282, 9 Iulie 1971.

IERUNCA Virgil, *Obol* [poem], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.

IERUNCA Virgil, *Prezențe : Boris Deșliu sau despre renașterea poetului,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.

IERUNCA Virgil, *Paul Goma,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.

IERUNCA Virgil, *Heterotelică* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971.

IHL., *Fall Goma weitet sich aus,* Süddeutsche Zeitung, 20 Octombrie 1971.

ILIESCU Nicolae, *Da Manzoni a Nievo. Considerazioni sul romanzo italiano,* Societas Academica Dacoromana, Roma, 1969, 125 p.

IMBOURG Pierre, *Constantin Calafateanu, peintre, historien et auteur dramatique,* L'Amateur d'Art, Paris, 1970, Nr. 30.
IONESCU Alexandru Şerban, *Un; Filaret; Vin pe Dâmboviţa; Se vinde bragă* [poeme], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
IONESCO Eugène, *Une victime du devoir* [proză], Medium, Paris, Serie Nouă, Nr. 4, Ianuarie 1955, pp. 38-40.
IONESCO Eugène, *Expérience du théâtre,* La Nouvelle Revue Française, Anul VI, Nr. 62, Februarie 1958, pp. 247-270.
IONESCO Eugène, *Lorsque j'écris...,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 209-211.
IONESCO Eugène, *Je n'ai jamais réussi...,* Cahier des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 212-214.
IONESCO Eugène, *Le cœur n'est pas sur la main,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 262-267.
IONESCO Eugène, *Naissance de la Cantatrice,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 282-284.
IONESCO Eugène, *Propos sur mon théâtre et sur les propos des autres,* L'VII, Bruxelles, Nr. 3, Septembrie 1960, pp. 9-32.
IONESCO Eugène, *Communication pour une réunion d'écrivains,* L'VII, Bruxelles, Nr. 7-8, Octombrie 1961, pp. 85-94.
IONESCO Eugène, *Précurseurs roumains du surréalisme,* Les Lettres Nouvelles, Paris, Anul XIII, Serie Nouă, Ianuarie-Februarie 1965, pp. 71-73.
IONESCO Eugène, *Rhinocéros* [proză], Les Lettres Nouvelles, Paris, Anul V, Nr. 52, Septembrie 1967, pp. 219-235.
IONESCO Eugène, *Le Rhinocéros.* Prés. et commenté par Claude Abastado, Collection « Classiques contemporains Bordas », Ed. Bordas, Paris, 1970, 192 p.
IONESCO Eugène, *Rhinocéros.* Prés. par Etienne Frois, Collection « Profil d'une œuvre », Ed. Hatier, Paris, 1970, 64 p.
IONESCO Eugène, *Tuons nous les uns les autres !* [interview acordat lui Claude Cezan], Les Nouvelles Littéraires, 17 Septembrie 1970.
IONESCO Eugène, *[L'Express* va plus loin avec Ionesco.] Entretien, L'Express, Paris, 5 Octombrie 1970.
IONESCO Eugène, *Notes retrouvées,* Les Nouvelles Littéraires, 25 Februarie 1971.
IONESCO Eugène, *L'Académie Française reçoit M. Eugène Ionesco. Le discours du récipiendaire,* Le Monde, 26 Februarie 1971.
IONESCO Eugène, *Je n'aime pas Brecht,* Le Figaro (Littéraire), 12 Martie 1971.
IONESCU Ghita, *Social Structure: Rumania Under Communism,* The Annals of the American Academy of Political and social Science, Vol. 317, 1958, pp. 53-62.
IONESCU Ghita, *Communist Rumania and Nonalignement,* Slavic Review, Vol. 24, 1965, pp. 241-257.
IONESCU Nae, [Scrisoare inedită], Prodromos, Paris, Nr. 10, 1970.
IORAŞ Toader, *Prescurile* [nuvelă], Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
IOSIF Anton, *O Mărturie. În faţa Deliberalizării,* Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
IRINOIU I., *La Plume et le dégel,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 257, August-Noembrie 1971.
IROAIE Petru, *Relaţii româneşti cu Giuseppe Pitre,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 149-152.
IROAIE Petru, *Egloga română* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 93-95.
IROAIE Petru, *Viziunea mioritică a lui Giovanni Battista Pighi,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 163-166.
ISTRATI Panaït, *Les Chardons de Baragan,* suivi de *Tsatsa-Minnka, Nerrantsoula, La Famille Perlmutter, Pour avoir aimé la terre,* Gallimard, Paris, 1970, 534 p.
ISOU Isidore, *Fondements pour la transformation intégrale du théâtre,* Vol. II, Centre de Créativité, Ed. Lettristes, Paris, 1970, 250 p.
ISOU Isidore, *Modeste commentaire sur M. J.-J. Gautier,* suivi de *Le Critique fou* de Maurice Lemaître, Centre de Créativité, Ed. Lettristes, Paris, 1970, 20 p.
IVANCEANU Vintila, *Uberzeugende Seelengefangenschaft. Paul Goma « Ostinato »,* Presse Wien, 9 Octombrie 1971.
IVAŞCU Gabriel, Pr., *Episcopul Iuliu Hossu (Frangar des non flectar),* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 68-73.

J.L.K., *« Exercices d'attente » de Dumitru Tsepeneag,* Tribune de Lausanne, 3 Octombrie 1971.
JACKSON John E., *Paul Celan : une esthétique de la laideur et de la cruauté,* Le Journal de Genève, 16 Mai 1970.
JACQUET Charles, *Poèmes choisis.* Choix de textes et traduction roumaine de Octav Prour, Editions du Centre, 1971, 16 p.
JIANOU Ionel, [Préface au catalogue de l'exposition G. Voinesco], Galerie Saint-Luc, Paris, 1968 ; Galleria Mariani, Roma 1969.
JIANOU Ionel, [Préface au catalogue de l'exposition Demou], Caracas, Venezuela, 1969.
JIANOU Ionel, *Panorama des merveilles de l'art. 5000 ans d'architecture,* Ed. Fernand Nathan, Paris, 1970, 128 p., 334 reprod.
JIANOU Ionel, *Dictionnaire Universel des Arts et des Artistes,* Ed. F. Hazan, Paris 1967-1970, 3 Vol. Vol. 1 : Andreesco (p. 51) ; Bernath (p. 136) ; Ciucourenco (p. 304) ; Derkovits (p. 386).
Vol. 2 : N. Grigoresco (p. 119) ; L'art hongrois (pp. 172-174) ; Luchian (p. 420).
Vol. 3 : Mincou (p. 21) ; Munkascy (p. 59) ; Laszlo Pal (p. 109) ; Paciurea (p. 110) ; Pallady (p. 124) ; Petrasco (p. 149) ; Rippl-Ronay (p. 267) ; L'Art roumain (pp. 328-331) ; Szinyei Merse (p. 437) ; L'Art tchécoslovaque (pp. 444-448) ; N. Tonitza (p. 467).
JIANOU Ionel, *Nouveau Dictionnaire de la Sculpture moderne,* Ed. Hazan, Paris, 1970. (Demou — p. 81 ; Paciurea — p. 237.)
JIANOU Ionel, - GEORGE Waldemar, *Dimitrios Demou,* Arted, Editions d'Art, Paris, 1970, 22 p. + 16 ilustraţii.
JIANOU Ionel, *Hommage à Zadkine,* Catalogue de l'exposition « Hommage à Zadkine », Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris — Musée Rodin, Paris, 1970.
JIANOU Ionel, [Préface au catalogue de l'exposition « Depuis Rodin »], Musée Municipal, Saint-Germain-en Laye, 1970.
JIANOU Ionel - LASSALLE Hélène, *Gilioli,* Arted, Editions d'Art, Paris, 1971, 73 p. + 98 reproduceri.
JIANOU Ionel, *[Sanda Niţescu* — prezentarea pictoriţei, în Catalogul Expoziţiei dela « American Center for Students and Artists »], Paris, 1971.
JIANU Ionel, *Marius Bunescu,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 154-155.
JIANU Ionel, *Amintiri despre Theodor Pallady,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 117-126.
JIANU Ionel, *O sută de ani dela naşterea lui Pallady,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
JUIN Hubert, *Paul Celan,* Les Lettres Françaises, Paris, 13 Mai 1970.
JULIEN Pierre, *Reçu à L'Académie Française par Jean Delay, Eugène Ionesco n'a commis que des gags involontaires,* L'Aurore, 26 Februarie 1971..
JUTRIN-KLENER Monique, *Panaït Istrati, un chardon déraciné,* Maspéro, Paris, 1970, 310 p.

K.P., *Goma zum Fall Goma. Erfolg von « Ostinato » garantiert,* Abendzeitung, 22 Octombrie 1971.
K. 705, *Vasile Stoica,* Stindardul, Anul XVI, Nr. 107. Aprilie-Iunie 1969.
KALDA Alexandre, *La mort des immortels* [despre Eugen Ionescu], L'Actualité, 18 Februarie 1970.
KANTERS Robert, *« Forêt interdite » de Mircea Eliade,* La Tour Saint Jacques, Paris, Nr. 3, Martie-Aprilie 1956, pp. 85-88.
KARLINGER Felix, *Consideraţii despre lumea de dincolo şi reprezentarea*

ei în literaturile populare romanice, Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 63-70.
KARLINGER Felix, *Fragmente din lirica religioasă românească între cele două războaie,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 8-15.
KERN Alfred, *Ionesco : un clown,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 237-238.
KIRSCHEN Leonard, *Prisoner of Red Justice* (An account of Ten Year's captivity in Communist Rumania), Arthur Barker Limited, Londra, 1963, 224 p.
KLEIN Robert, *La Forme et l'intelligible. Ecrits sur la Renaissance et l'art moderne.* Préface d'André Chastel. Editions Gallimard, Col. « Bibliothèques des Sciences Humaines », Paris, 1970, 495 p.
KORNE M., *Tentatives européennes,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXII, Nr. 250, Decembrie 1969-Februarie 1970.
KORNE Mihai, *La Roumanie et ses paysans,* Esprit, Iunie 1970, pp. 1169-1173.
KORNE Mihai, *Securitate sau solidaritate europeană,* România, New York, Anul XV, Nr. 112, Decembrie 1970.
KORNE M., *De la « Moldavie socialiste » à la Yougoslavie,* La Nation Roumaine, Paris, XXIII, Nr. 255, Februarie-Aprilie 1971.
K(ORNE) M(ihai), *Un Débat sur Etat et Nation,* Esprit, Paris, Aprilie 1971, pp. 848-849.
KORNE M., *Commentaires,* in « Aspects des Relations soviéto-roumaines », Vol. 2, Paris, 1971, pp. 224-234.
KORNE M., *Prin subjugare la rusificare,* România, New York, Anul XVI, Nr. 113, Iunie 1971.
KOROSI-KRISZAN Sandor, *Rumania and the Comintern,* East-Europe, New York, Nr. 12, 1966, pp. 13-15.

LAOUST Henri, *Contribution à l'histoire de l'Orient Islamique* [despre N. Beldiceanu], Revue des Etudes Islamiques, XXXVIII, Nr. 2, 1970, pp. 371-380.
LAUDENBACH Francine, *De la bantise de la mort à l'indifférence* [despre Eugen Ionescu], Le Journal de Genève, 3 Octombrie 1970.
LEIBOVICI Marcel, [recenzie despre « Literarische Keilschrifttexte aus Assur », Berlin, 1953], Diogène, Nr. 18, Aprilie 1957, pp. 127-129.
LEMARCHAND Jacques, *Les Débuts de Ionesco,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 215-218.
LEMARCHAND Jacques, *Ionesco académicien,* Le Figaro Littéraire, 26 Ianuarie 1970.
LEONTIEȘ Demetrius, *Bisericii oprimate. (Omagiul unui român ortodox),* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970.
LEONTIEȘ Demetrius, *Die Industrialisierung Rumäniens bis zum zweiten Weltkrieg,* Acta Scientiarum Socialum, tomus IV, Societatea Academică Română, München, 1971, 360 p.
LEONTIEȘ Demetrius, *Heinemans Irrweg nach Bukarest,* Deutsche Wochenzeitung, Nr. 22, Hanovra, 1971.
LEPORATTI Mario, *Nicola Balcescu e il risorgimento nazionale in Romania,* Societatea Academică Română, Roma, 1971, 92 p.
LEVÊQUE J.J., *Le Paradis perdu* [despre Ionel Jianu], Les Nouvelles Littéraires, 9 Iulie 1971.
LONCHAMPT Jacques, *Deux œuvres de Beethoven* [despre Traian Popescu], Le Monde, 4 Martie 1970.
LORINT Florica Elena, *La Fleur Jaune.* Poèmes adaptés du roumain et introduits par Roger Brucher, Maison Internationale de la Poésie, Gand, 1971, 32 p.
LORINȚ Florica Elena, *Imnul XXX; Imnul XXXIV; Imnul XXXVIII* [poeme], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
LORINȚ Florica Elena, *Poeme,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
LOVINESCU E., *Pagini inedite : Agendă,* Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
LOVINESCU Monica, *The New Wave of Rumanian Writers,* East Europe, New York, Nr. 12, 1967, pp. 9-15.
LOVINESCO Monique, *La Littérature en Europe de l'Est : les jeunes écrivains roumains,* Témoignages, Monaco, Ianuarie-Februarie 1968, pp. 32-41.
LOVINESCU Monica, *Curtenii de stil vechi : Eminescu luat la « bani mărunți » de Eugen Barbu ; Contagiunea compromisului sau despre Nicolae Breban ; Ridicolul « definitoriu » : Ion Brad,* Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
LOVINESCU Monica, *O umbră primejdioasă : Mihai Beniuc,* România, New York, Anul V, Nr. 110, Martie-Mai 1970.
LOVINESCU Monica, *Semne bune : Un roman al conștiinței (despre D.R. Popescu) ; Un moment poetic : « Existențe » de Victoria Ana Tăușan,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
L(OVINESCU) M(onica), *Spectacolul « Adieu Juliette » de Iulian Negulescu la Centrul Cultural American din Paris,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
LOVINESCU Monica, *Dan Botta la el acasă,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
LOVINESCU Monica, *Primul film românesc : « Reconstituirea » de Lucian Pintilie,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
LOVINESCU Monica, *Impostura în teatru,* România, New York, Anul XV, Nr. 111, Iunie-August 1970.
LOVINESCU Monica, *Fascinația scepticismului* [despre E.M. Cioran], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
LOVINESCU Monica, *Evazionismul : o falsă problemă,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
LOVINESCU Monica, *Obsesia deceniului stalinist,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 27-30.
LOVINESCU Monica, *O istorie a logicei românești fără Nae Ionescu ?,* Prodromos, Paris , Nr. 10, 1970, pp. 13-14.
LOVINESCU Monica, *Semne bune : O poetă necunoscută în propria ei țară: Olga Caba; Romulus Vulpescu, traducător al lui Alfred Jarry,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
L(OVINESCU) M(onica), *[Moartea lui Vladimir Streinu],* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
L(OVINESCU) M(onica), *[Despre Aurora Cornu],* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
LOVINESCU Monica, *«Confesiunile» lui N. Carandino,* România, New York, Anul XVI, Nr. 113, Iunie 1971.
LOVINESCU Monica, *Eugen Ionescu la Academia Franceză,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
LOVINESCU Monica, *Noua gardă a compromisului* [despre Nicolae Breban și Al. Ivasiuc], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
LOVINESCU Monica, *Conformism și anticonformism în literatura tânără : I) Un roman realist-socialist : « Pasările » de Al. Ivasiuc. II) « Absenții » lui Augustin Buzura absenți din librăriile românești,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
LOVINESCU Monica, *În centrul neojdanovismului din România,* România, New York, Decembrie 1971.
LOVINESCU Monica, *Realismul irealist,* Revista Scriiitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 125-129.
LOZOVAN E., *L'Europe des esclaves : linguistique et déportation,* Stindardul, Anul XIV, Nr. 97, Septembrie-Noembrie 1966.
LOZOVAN Eugen, *B.P. Hașdeu în Țările Scandinave,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg in Br., Vol. L(V), Serie Nouă, 1967-1968, pp. 113-122.
LUCA Gherasim, *Sept Slogans ontophoniques.* Eaux-Fortes par Augustin Fernandez, Jacques Hérold, Enrique Zanartu, G. Celan Lestrange, Coll. « Portofolio » Nr. 4, Ed. Brunidor, Paris, 1964.
LUCA Gherasim, *Héros-Limite.* Avec trois dessins de Jacques Hérold, Le Soleil Noir, Paris, 1970, 94 p.
LUCA Gherasim, *Zéro coup de feu* [poem], Fragment, Cahier, Nr. 2, 1971, pp. 33-37.
LUCBERT Manuel, *Campagne contre le « relâchement » à Bucarest. Le « tour de vis » imposé à la vie culturelle roumaine ne vise pas seulement à rassurer Moscou,* Le Monde, 28 August 1971.
LUPASCO Stéphane, *Energie et phénomène psychique,* Synthèses, Bruxelles, Anul X, Nr. 107, Aprilie 1955, pp. 278-296.

LUPASCO Stéphane, *Microphysique et Matière psychique,* La Nouvelle Revue Française, Anul VI, Nr. 63, Martie 1958, pp. 449-466 şi Nr. 64, Aprilie 1958, pp. 621-642.
LUPASCO Stéphane, *L'Axiome du choix, le principe de Pauli et le phénomène vital,* Lettre Ouverte, Paris, Nr. 1, Decembrie 1960, pp. 11-17.
LUPASCO Stéphane, *De quelques mots-clés de la philosophie,* L'VII, Bruxelles, Nr. 18, Octombrie 1964, pp. 46-68.
LUPAŞCU Ştefan, *Du rêve,* Destin, Madrid, 1968, Caietul 16, pp. 13-26.
LUPASCO Stéphane, *La Tragédie de l'Energie,* Ed. Casterman, Coll. « Mutations-Orientations », Paris, 1970, 142 p.
LUPASCO Stéphane, *Du rêve, de la mathématique et de la mort,* Ed. Christian Bourgois, Paris 1971, 230 p.
LUTOTOVICI, *Drum* [poem], Drum, Anul IV, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1968.

M.J.G., *Ionel Jianou : « 5000 ans d'architecture »,* Vie des Arts, Montréal, Nr. 65, 1971.
MAIER Anneli, *Trends in Rumanian Literature,* Radio Free Europe Research Bulletin, Nr. 27, 16 Octombrie 1969, pp. 1-8.
MANCIULEA Ştefan, *Scriitori străini despre vechimea şi numărul Românilor din Transilvania, Banat şi Ungaria,* Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 77-83 ; Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 99-119.
MANCIULEA Ştefan, *Timoteiu Cipariu,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 19-41.
MANCIULEA Ştefan, *Nicolae Iorga şi Blajul,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 43-83.
MANOLESCU Ion Sofia, *La mormântul lui Brâncuşi* [poem], Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
MANZATTI Nellu, *Constantin Brăiloiu,* Vocea Libertăţii, Atena, Anul XIII, Nr. 147, 1 Aprilie 1966.
MANZATTI J.N., *«Traian în Dacia». Într'o operă lirică italiană din secolul XVIII,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg in Br., Vol. II, Serie Nouă, 1969-1970, pp. 63-99.
MANZATTI Nello, *De-ale Teatrului,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 61-66.
MANZATTI Nello, *Maria Tănase,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 156-158.
MARCULESCU Ileana, *Fragmente de Jurnal (1965),* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
MARGHESCU Fl., « *No, Hai* », Universul nostru, Montréal, Anul I, Nr. 1, Noembrie 1970.
MARIN Demetrio, *La Questione del latino,* Roma, 1969, 165 p.
MARIN Demetrio, *Il Superuomo Nietzsche,* Extras din « Studi storici in onore di Gabriele Pepe », Bari, 1969, 8 p.
MARIN Demetrio, « *Per molti* » *non* « *per tutti* », extras din « Studia Florentina Alessandro Ronconi », Roma, 1970, 11 p.
MARIN D. ST., *Eminescu şi critica italiană. Note şi impresii,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 7-25.
MARIN Demetrio, *Retorica stilistica estetica nell'età augustea,* Bari, 1971, 158 p.
MARIN D., *Un Ion mai modest dar mai autentic,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 43-52.
MARIN D. St.,*Dor* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 89-94.
MARIN (GHERASIM) Virgil, *Warum bist du traurig,* Deutsch von Doina Lescu, Berlin, 1970, 60 p.
MARIN (GHERASIM) Virgil, « *Scrisori către Seneca* » (fragmente), Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
MARIŢIA Nicolae, *Michael Cismărescu : Reformen in Rechts und Justizwesen Rumäniens 1965-1970,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 218-220.
MARTINEZ Trino, *Ionesco en Espagne,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 279-281.
MASON Rainer Michael, *Paul Celan,* La Gazette de Lausanne, 16-17 Mai 1970.

MASTEAU Pierre, *Gilioli* [recenzie despre monografia Gilioli de Ionel Jianu şi H. Lassalle], Revue d'Ameublement, Decembrie 1971, pp. 135-136.
MAUCLAIR Jacques, *Un voyage fantastique* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 253-254.
MAZARS Pierre, *Une exégèse et une vivisection. « La Forme et l'Intelligible » par Robert Klein,* Le Figaro Littéraire, 13 Septembrie 1970.
MEGRET Christian, *Ionesco l'Immortel,* Carrefour, Paris, 17 Iunie 1970.
MERCAŞ Ilie, *Voi fi acuzator la un proces care se va judeca odată. Minciună şi jaf în loc de onoare şi patrie,* Stindardul, Anul XVI, Nr. 107, Aprilie-Iunie 1969.
MICU-STAVILA Constantin, *[Cuvântare la Centrul american dela Paris. Colocviul mesei rotunde],* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
MIHAESCO Eugène, *35e Biennale de Venise,* La Gazette de Lausanne, 4-5 Iulie 1970.
MIHAI I, *Cuvânt către ţară de Anul Nou 1970,* România, Anul XV, Nr. 109, Ianuarie-Februarie 1970.
MIHU Iuliana, *Vag vid* [poem], Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
MINART Cella, *Vivre à Majorque. Marc Bernard : « Mayorquinas »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 1 Iunie 1970.
MINART Cella, *Fils de Miller. Daniel Apruz : « Le Bêlamour »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 16 Noembrie 1970.
MINART Cella, *Une invitation à la liberté. Bernard Dary : « Un coup de fouet »,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 1 August 1971.
MINART Cella, « *Le Confesseur et les poètes* » [despre Prinţesa Bibescu], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
MIRCEA Alexandru, *Simple note privitoare la dialogul cu ortodoxia,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970.
MIRCEA Alexandru, *Reflexiuni în jurul dialogului : Catolicism-Ortodoxie,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 22-35.
MIREA Ion, *Locul,* Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
MIREA Ioan I., *Calea pietrelor* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970.
MIREA Ion, *Timpul culelor,* Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
MIREA Ion, *Frumos şi fiinţă,* Drum, Anul VII, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971.
MIREA Ion, *Nu mă du, ţărână...* [poem], Drum, Anul VII, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971.
MIREA Ion, *Puţine pentru puţini,* Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.
MISSIRLIU AL., *Doctrines soviétiques des nationalités,* in « Aspects des relations soviéto-roumaines », Vol. 2, 1971, pp. 208-223.
MOLINSKI Bogdan, *Humanistyka, Religioznawstwo i Mit samotnego czlowieka : Uwagi o tworczosci Mircea Eliadego,* in « Sacrum, mit, historia », Varşovia 1970, pp. 11-29.
MORAND Paul, *Grégoire Gafenco,* Ecrits de Paris, Februarie 1957, pp. 112-113.
MORARIU Leca, *Dela noi* (poveşti), Colecţia Drum, Madrid, 1970, 90 p.
MORARU Alexandru S., *Karl Marx und das Gewissen der Rumänen,* Stindardul, München, Anul XVI, Nr. 107, Aprilie-Iunie 1969.
MORETTA Angelo, *La Parola e il Silenzio,* Gesualdi Editore, Roma 1970, 278 p.
MORNAND Pierre, *Calafateanu,* Editions d'Art Rousset, Paris, 1970.
MULLER Joseph-Emile, *Quelques nouveaux livres d'art* [despre Ionel Jianu], Letzeburger Land, Luxembourg, 9 Iulie 1971.
MURESAN George C., *Ceausescu in Washington,* Unirea (The Union), Vol. 21, Nr. 11, Noembrie 1970.
MURESAN C. George Fr., *The Romanian Byzantine Catholic Church in the Cultural Life of Romanians,* Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.

NACOU D., *La Dialectique soviétique face à l'histoire, aux nations, aux individus,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 257, August-Septembrie 1971.

NACU Demostene, *Mamă* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 112-115.
NAKOV Andrei B., *Lăcaşurile demiurgice ale lui Mirea,* Drum, Anul VII, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971.
NASTUREL Petre Ş., *Un vestige cyrillo-méthodien dans la toponymie de la Transylvanie,* Tessalonic, 1968.
NECULCE N., *Réponse à une mystification,* in « Aspects des Relations soviéto-roumaines », 1967-1971, Paris 1971, pp. 5-7.
NEGOIŢESCU Ion, *Zeii* [poem], Destin, Madrid, 1969, Caietul 19-20.
NEGRESCU-NEGRILLO Mihail, *Eroica Veacului XX,* Cenaclul Literar « Menora », Ierusalim, 1968.
NEGULESCU Iulian, *M'am îndoit de tine, nu uita ; Târziu ; Amintiri dintr'o vară fierbinte* [poeme], Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
NEGULESCU Iulian, *Pentru fiecare din ele ; Neobosite drumuri* [poeme], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
NEGULESCU Iulian, *La hanul cu plopi* [poem], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
NEGULESCU Iulian, *Pe plaja lumii la ora de dor* [poem], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
NEVEUX Georges, *Sous la loupe* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, p. 239.
NICODIM Tiberiu, *Creştinism şi ateism astăzi. Un bilanţ,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971, pp. 83-84.
NICULESCU Mihai, *Ivan Jelinek* [urmat de traducerea a trei poeme], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
NICULESCU Mihai, *Porumbei din toată lumea !...,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 43-55.
NIŢESCU Sanda, *« Cu capul în stele » de Margareta Dorian,* Limite, Paris, Nr. 4, Iunie 1970.
NIŢESCU Sanda, *Victor Brauner la Galeria Iolas,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
NIŢESCU Sanda, *« La Apus de cuvânt »* [despre Antoaneta Bodisco], Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
NOICA Constantin, *Temps du réel et temps du logos,* Diogène, Paris, Nr. 74, 1971, pp. 35-52.
NOICA Constantin, *Lettre sur Heidegger. Avoir accès à...,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 30-32.
NOVAC Nicolae, *Lirica românească în exil,* Drum, Anul III, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1967.
NOVAC Nicolae, *Întoarcerea,* Drum, Anul V, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1969.
NOVAC Nicolae, *Unitate în diversitate,* Drum, Anul V, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1969.
NOVAC Nicolae, *Răscruci,* Drum, Anul VI, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970.
NOVAC Nicolae, *Coordonate : Aici; Dincolo ; Cu ce mai rămânem?,* Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
NOVAC Nicolae, *Coordonate : Ca la Turnul Vavilonului ; Două voroave ; Ce zic cei « deacasă »?,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
NOVAC Nicolae, *Ora noului colind* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 56-57.
NOVAC Nicolae, *Fata tatii* [nuvelă], Drum, Anul VII, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971.
OBALDIA René de, *Eugène Ionesco de Cérisy,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 249-252.
ONCIULESCU Teodor, *Sever Pop (1901-1961),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 6-13.
OPREANU Mircea, *Hat sich der Kommunismus in Rumänien gewandelt ?,* Stindardul, Anul XVI, Nr. 97, Septembrie-Noembrie 1966.
ORCHETTO Valerio, *Clima nuovo per la Chiese di Romania,* Sette Giorne, Roma, Nr. 33, 28 Ianuarie 1968.
ORTEGA Jesus, *Handgranaten* [patru poeme traduse de Ştefan Baciu], Die Tat, Zürich, 30 Mai 1970.
OSTER Daniel, *Rhinocérite sous la Coupole* [despre Eugen Ionescu], Les Nouvelles Littéraires, 4 Martie 1971.
OŞTEANU Doina, *Moment* [poem], Porunca Vremii, New York, Anul III, Nr. 33, Decembrie 1971.
OUELETTE Fernand, *Présentation de Dumitru Tsepeneag,* Liberté, Montréal, Vol. 13, Nr. 6, pp. 5-6.

PAPANACE Constantin, *A propos de minoritatea macedo-română (valahă),* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 116-120.
PARFENIE Maria, *Conceptual; Cu mine paralel* [poeme], Limite, Paris, Nr. 1, Septembrie 1969.
PARFENIE Maria, *Pentru un om* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
PÂRVAN Vasile, *Lettres à la Princesse Bibesco,* Revue archéologique, Paris, 1966, fasc. 2, pp. 345-356.
PÂRVULESCU Ion, *« Ruedo »* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
PASSERON René, *Victor Brauner* in « Histoire de la Peinture surréaliste », Paris, Livre de Poche, 1968, pp. 222-234.
PAULESCU D., *Rugă din exil...* [poem], Unirea (The Union), Vol. XXI, Nr. 6, Iunie 1970.
P(AVEL) T(oma), *Două locuri comune,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
PENESCO Nicolas, *Les Evénements du 6 mars 1945 en Roumanie* [scrisoare adresată ziarului], Le Monde, 2 Aprilie 1970.
PENESCU Nicolae, *Trei Portrete. Ion Mihalache. Mihai Popovici. Iuliu Maniu,* « F.R.P. ». Presa Liberă Română, Londra, Vol. XV, Nr. 13, 5 Aprilie 1970.
PETIT Marc, *« Strette » de Paul Celan,* La Nouvelle Revue Française, Nr. 225, Septembrie 1971, pp. 86-89.
PETRA N., *Binecuvântare* [poem], Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
PETRA N., *Undeva, cândva, odată* [poem], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
PETRA N., *Întinderi* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
PETRA N., *Anii* [poem], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
PETRA N., *Prag* [poem], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
PETRA N., *Parabola întrebării,* Limite Paris, Nr. 7, August 1971.
PETRA N., *Un dram de dăruire* [poem], Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
PETRA N., *Noapte; Foltea; Turnu Roşu* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 57-59.
PETRAŞINCU Dan, *Omul suspect.* [Cu o scrisoare către Mircea Popescu], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 19-29.
PETRESCU Camil, *Pagini inedite: Voinţa şi dorinţa-Responsabilitate; Soluţia bunului simţ-Sens; Dialectic: idee, regulă; Vivacitate organică şi sensibilitate; Unicitatea punctului de aplicare noosică; Semnificaţia şi sensul negaţiei,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
PETRESCU S., *Stéphane Lupasco : « Du rêve, de la mathématique et de la mort »,* Limite, Paris, Nr. 8, Paris 1971.
PETROVICI Ion, *Aşchii,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.
PETROVICI Ion, *Trecutul* [poem], Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 217-218.
PIA Pascal, *Joseph de Maistre* in « Romanciers, Poètes et Essayistes du XIX-e siècle » [despre E.M. Cioran], Coll. «Dossiers des Lettres Nouvelles», Ed. Denoël, Paris, 1971, pp. 35-38.
PIATIER Jacqueline, *Portrait de l'immortel en poète* [despre Eugen Ionescu], Le Monde, 24 Ianuarie 1970.
PIATIER Jacqueline, *Les Colères d'E.-M. Cioran,* Le Monde, 30 Mai 1970.
PICHARD Joseph, *Le Sculpteur Gilioli* [recenzie despre lucrarea lui Ionel Jianu], La Croix, Paris, 12 Iulie 1971.
PILLEMENT Georges, *Les livres d'art et archéologie* [despre Ionel Jianu], Le Médecin de Campagne, Septembrie 1971.
PINCHERLE Marc, *Génie et talent. Sergiu Celibidache dirige l'Orchestre de Paris,* Les Nouvelles Littéraires, 29 Ianuarie 1970.
PINCHERLE Marc, *Trajan Popesco ressuscite le Requiem allemand,* Les Nouvelles Littéraires, 26 Martie 1970.
PLAZY Gilles, *Ionesco iconoclaste,* Combat, 23 Februarie 1970.

POCRIŞ Eugen, *Nu vreau să uit nimic* [poem], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
POIROT-DELPECH B., *Ionesco à l'Académie Française. De l'absurde à un humanisme chagrin.* Le Monde, 24 Ianuarie 1970.
POIROT-DELPECH B., « *Jeux de Massacre* » *d'Eugène Ionesco,* Le Monde, 19 Septembrie 1970.
POP Traian, *Make Way for the Young,* New-York, Nr. 7, 1968, pp. 31-32.
POP Sever, *Ioan Guția: « Linguagio di Ungaretti »,* Orbis, Louvain, Tome VIII, Nr. 2, 1959, pp. 553-555.
POPA Adrian, *Cronica Pesimistului: « Credința » poetului și arhimandritului B.V. Anania,* Vatra, Freiburg in Br., Nr. 119, Iulie-Septembrie 1971.
POPA Augustin, *Folclorul românesc — în pericol!,* România, New York, Anul XIII, Nr. 101, Septembrie-Octombrie 1968.
POPAN Flavio, *La Missione ecumenica della Chiesa Unita Romena,* Studium, Roma, Nr. 11, 1967.
POPESCU Mircea, *Le Colinde romene. Un caso di « contaminatio multipla »,* Orbis, Louvain, Tome VIII, Nr. 2, 1959, pp. 476-499.
POPESCU Mircea, *Storia della Letteratura Romena,* in « Storia delle Letterature del sud-est europeo », Fratelli Fabbri Editori, Milano, 1970, pp. 40-70.
POPESCU Mircea, *Letteratura Romena,* in « Antologia delle Letterature del sud-est europeo », Fratelli Fabbri Editori, Milano 1970, pp. 107-204.
POPESCU Mircea, *Un apolog neinventat,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
POPESCU Mircea, *Un studiu italian despre balada românească,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, p. 153.
POPESCU Mircea, « *În țară, închisoarea cântă* », Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, p. 157.
POPESCU Mircea, *Pamfil Șeicaru: «La Roumanie dans la grande guerre»,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 158-159.
POPESCU Mircea, « *Românismul* » *lui Sever Pop,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 161-162.
POPESCU Mircea, « *Dacia* » *lui Mircea Eliade,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 162-163.
POPESCU Mircea, « *Cuvântul și Tăcerea* » *lui Dan Petrașincu,* Revista Scriitorilor Români, Nr. 9, 1970, p. 164.
POPESCU Mircea, *Întrebarea lirică la Ana Blandiana și Ion Alexandru,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 166-168.
POPESCU Mircea, *Marx e la Russia,* Roma, 1971, 10 p.
POPESCU, Mircea, *Ionesco. Passato e presente. Un asso nella manica,* La Fiera Letteraria, Roma, 7 Martie 1971.
POPESCU Mircea, *Alt apolog neinventat,* Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.
POPESCU Mircea, *Riscurile unei involuții,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 5-7.
POPESCU Mircea, « *Dialogurile* » *lui Horia Stamatu,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 142-143.
POPESCU Mircea, « *Căutătorul de comori* » *din Honolulu* [despre Ștefan Baciu], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 143-144.
POPESCU Mircea, *Drăguțescu sau despre « Nebunia Desenului »,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, p. 145.
POPESCU Paul, *Chef-d'œuvres du vitrail européen. La Cathédrale de Chartres,* La Bibliothèque des Arts, Paris 1970, 144 p.
POPESCU-BOTOȘANI G., *Pace cu dreptate,* Drum, Anul IV, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1968.
POPINCEANU Ion, *Despre scrierea cu â și î în limba română,* România, New-York, Anul XV, Nr. 109, Ianuarie-Februarie 1970.
POPINCEANU Ion, *Limba religioasă și limba instituțiilor la Români. Introducere,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 88-97.
POPINCEANU Ion, *Limba religioasă și limba superstițiilor la Români (II),* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 68-80.
POPINCEANU Ion, *Influențe și rămășițe precreștine (III),* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 78-90.
POPINCEANU Ion, *Limba religioasă și limba superstițiilor la Români (IV),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 80-94.
POPINCEANU Ion, *Alte făpturi și spirite bune și rele,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 115-135.
POPINCEANU Ion, *Limba religioasă și limba superstițiilor la Români (VI),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971, pp. 60-82.
POPINCEANU Ion, *Limba religioasă și limba superstițiilor la Români (VII),* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 104-118.
POPINCEANU Ion, *Ernst Gamillscheg (1887-1971),* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 153-154.
POPOVICI C.L., *L'art abstrait en Espagne,* Cimaise, Paris, Octombrie-Noembrie 1955, pp. 7-9.
POPOVICI C.L., *Heidegger y el origen de la obra de arte,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 56-62.
POPOVICI Lucia A., *Din viața politică a lui Aurel C. Popovici,* Buletinul Bibliotecii Române, Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 1-28.
POPOVICI Lucia A., *Pe răboj,* Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
POPPER J., *Scriitorul și societatea,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 164-170.
PORA D., *Faut-il absoudre le parti ?,* La Nation Roumaine, Anul XXI, Nr. 246, Noembrie-Decembrie 1968-Ianuarie 1969.
PORA D., *L'Ere des Diadoques,* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 254, Decembrie 1970-Ianuarie 1971.
PORA D., *L'Illusion révolutionnaire,* La Nation Roumaine, Paris, XXIII, Nr. 255, Februarie-Aprilie 1971.
POSTEUCĂ Vasile, *În dodii (memoriei lui G. Ciprian)* [poem], Drum, Anul IV, Nr. 3, Iulie-Sept., 1968.
POSTEUCĂ Vasile, *Între politic și spiritual,* Drum, Anul IV, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1968.
POSTEUCĂ Vasile, *Spre gândirea cu inima,* Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.
POSTEUCĂ Vasile, *Libertatea, dimensiune de risc,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
POSTEUCĂ Vasile, *Judecată; Mărul* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 128-131.
POSTEUCĂ Vasile, *Vântul divin,* Drum, Anul 7, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1971.
POSTEUCĂ Vasile, *Urcând în vară...* [poem], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 119-120.
POSTEUCĂ Vasile, *Generația lui Isus,* Drum, Anul VII, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971.
POSTEUCĂ Vasile, *Ci, numai tu...; Sbor; Masa tăcerii; Intoarcerea din vis; Meditând* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 119-123.
POTOP Anne, *Ecole unique pour l'enseignement de vingt-huit langues et dialectes vivants* (US Army Languages School of Monterey, Calif.), Orbis, Louvain, Tome VIII, Nr. 2, 1959, pp. 514-520.
POTOP Anna Dr., *O sută de ani* [despre Nicolae Iorga], România, New-York, Decembrie 1971.
POTTIER Patrice, *Réfugié politique qui a choisi la liberté, Omero Orasean recrée chaque soir sur sa table de cuisine la céramique « originelle » sans outil, sans tour, avec deux mains, comme les premiers potiers,* La Tribune de Genève, 3 August 1970.
PRODAN Paul Dr., *Francmasoni în trecutul literelor românești,* Aurora, Tel-Aviv, Nr. 7, 1 Martie 1970.
PROUR Octav, *Retour à la poésie* (Essais), Editions de la Liberté, Paris, 1971, 63 p.
PROUR Octav, *L'Univers de la poésie français-roumain,* Coll. « Horizon », Nr. 23-24, Paris, 1971, 68 p., et Nr. 25-26, 1971, 88 p.

R.M., *Note de Lecture. « Roumanie terre d'infortune », un ouvrage de Sergiu Dumitriu,* Le Figaro, 1 Iulie 1970.
RĂDULESCU Horaţiu, *Flux pentru originile eternului; Vieţi pentru cerurile întrerupte; Apocalips* [poeme], Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
RAGON Michel, *Chronique des livres d'art* [despre Ionel Jianu], Cimaise, Paris, Octombrie 1971.
RAGON Michel, *Gilioli; Forme et graphisme* [despre Ionel Jianu], La Galerie, Paris, Noembrie 1971.
RAMITZ Diana de, *Ionesco à la Galerie Iolas,* La Gazette de Lausanne, 11-12 Iulie 1970.
RANDA Alexander, *Ein Vorbote der modernen Europa-Idee. (Aurel C. Popovici, 1863-1917),* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 29-62.
RANDA Alexander, *Mihai Viteazuls Kampf für die Einheit der Rumänen und die europäische Solidarität,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg i. Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 161-174.
RAŢIU Ion, *Biserica greco-catolică din România,* « F.R.P. - Presa Liberă Română », Londra, 13 Aprilie 1969.
RAUTA Aurelio, *Memoria. Veinticinco anos de actividad academica 1946-1971,* Salamanca, 1971, 73 p.
RAYDON Edouard, *Panait Istrati ou le dernier vagabond,* L'Ordre Nouveau, Paris, Nouvelle Série, Nr. 8, Septembrie-Octombrie 1963, pp. 65-72.
RAZI G.M., *Rumania: Don't Rock the Boat,* Problems of Communism, Mai-Iunie 1962, pp. 18-21.
REED Muriel, *Eugène Ionesco, l'auteur le plus discuté du théâtre contemporain,* Réalités, Paris, Noembrie 1957.
REICHMAN Edgar, *Une Fête sauvage et baroque. « Les Seigneurs du Vieux-Castel » de Matei Caragiale,* Le Monde, 15 Ianuarie 1971.
RELGIS Eugen, *Doce Capitales. Peregrinaciones europeas,* Editions « Humanidad », Montevideo, 1961, 468 p.
RELGIS Eugen, *Hojas de mi calendario,* Ediciones « Humanidad », Montevideo, 1970, 160 p.
RELGIS Eugen, *Brazi şi stânci* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 75-81.
RELGIS Eugenio, *Han Ryner,* Libero Accordo, Torino, 1971, 68 p.
RELGIS Eugen, *El* [poem], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 88-90.
RETOR Adalid Rivero, *Estefan Baciu, escritor y diplomático,* Nueva Epoca, Santa Cruz, 10 Octombrie 1971.
REY Anne, *Sergiu Celibidache dirige l'Orchestre de Paris,* Le Monde, 28 Ianuarie 1970.
REY Anne, *Hommage à Enesco,* Le Monde, 6-7 Iunie 1971.
RHAM Diana de, *Les Arts populaires en Roumanie,* La Gazette de Lausanne, 13 Iulie 1968.
RICARDI Fabio, *L'interpretazione del sacro nell'opera di Mircea Eliade,* Rivista di Filosofia Neo-Scolastica, LXI, 1969, pp. 509-535 şi LXII, 1970, pp. 133-162.
RICAUMONT Jacques de, *«La Sultane Roxelane» par Viorica Stircea,* Les Nouvelles Littéraires, 22 Ianuarie 1970.
RICKETTS Mac Linskott, *The Nature and Extent of Eliade's « Jungianism »,* Union Seminary Quarterly Review, XXV, 2, 1970, pp. 211-234.
ROBINSON William F., *Czechoslovakia and Its Allies,* I, Studies in Comparative Communism, Vol. I., Nr. 1, 1968, pp. 141-170.
ROHOU Guy. *« Journal en miettes » d'Eugène Ionesco,* La Nouvelle Revue Française, Anul XV, Nr. 178, Octombrie 1967, pp. 699-700.
ROMAN Andrei, *Discuţii asupra problemei minorităţilor,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 155-157.
ROMAN George, *Informaţia contra propagandei,* Buletinul Comitetului Naţional Român-American, Anul XII, Aprilie 1970.
ROMAN Horia, *România* [poem], Limite, PaPris, Nr. 6, Martie 1971.
ROMAN Horia, *Una Lettera inedita di Marcel Proust. Alla ricerca di un epistolario perduto,* La Destra, Roma, Decembrie 1971, pp. 84-94.
ROSEN Theodor, *Cântec din ţara doinei,* Iafa, 1968.

ROSS Alexander, *Waiting for Alexei: a study in love and hate,* Toronto Daily Star, 26 Octombrie 1971.
ROSSIGNON Yvonne, *« Noli me tangere! »* [poem], Limite, Paris, Nr. 2, Ianuarie 1970.
ROSSIGNON Yvonne, *S'au risipit grădinile* [poem], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
ROSSIGNON Yvonne, *Aştept Cuvântul; Colind; Copăcel, Colindători!* [poeme], Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 16-18.
ROSSIGNON Yvonne, *Şi Tu, Isuse, ai plâns...; Doamne, depărtările; Ce dor te'mpinge?...* [poeme], Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 40-42.
ROSTAND Claude, *Dictionnaire de la musique contemporaine* [despre George Enescu, M. Mihalovici, Costin Miereanu, M.G. Mitrea-Celarianu, etc], Librairie Larousse, Paris, 1970, 255 p.
ROŞU Adrian, *Eminescu et l'indianisme romantique,* Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Vol. 119, Caietul 2, 1970, pp. 241-250.
ROUSSELOT Jean, *Ilarie Voronca,* Les Nouvelles Littéraires, 1 Aprilie 1971.
RUBINSTEIN Alvin Z., *Stalinist Rumania,* Current History, Iulie 1957, pp. 37-42.
RUSU Vasile I., *Pământ nou* [nuvelă], Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
S.K., *« 5000 ans d'architecture » par Ionel Jianou,* Dernière Heure, Bruxelles, 24 Februarie 1971.
SAFRAN David, *Întrebări şi răspunsuri pentru generaţia mea,* Ierusalim, 1969.
SAFRAN David, *Arta de-a citi,* Ierusalim, 1970, 100 p.
SAFTA Maria Celia, *Horizonte en Tinieblas,* Colecion Acanto, Buenos Aires, 1970.
SAID Edward, *Amateur of the Insoluble* [despre E.M. Cioran], The Hudson Review, Vol. XXI, 1968-1969.
SAMUEL Claude, *Prions pour que Sergiu Celibidache reste à Paris,* Paris-Presse l'Intransigeant, 25-26 Ianuarie 1970.
SANDULESCU Jacques, *A Man Never Dies,* Curtis Books, New-York, 1968, 174 p.
SÂRBULESCU Marin, *Luminosul toiag muţimic* [poem], Mele, Honolulu, Nr. 17, Februarie 1971.
SAROYAN William, *Ionesco,* Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 206-208.
SARRAUTE Claude, *Entretien avec Ionesco,* Le Monde, 15 Septembrie 1970.
SAUVAGE Léo, *Le Rire d'Ionesco à la conquête des Américains,* Le Figaro, 12 Mai 1970.
SCHERER Jacques, *L'Evolution de Ionesco,* Les Lettres Nouvelles, Paris, Anul VIII, Serie Nouă, Nr. 1, Martie-Aprilie 1960, pp. 91-96.
SCHLESAK Dieter, *Weltliteratur Lebenszeichen aus Rumänien: « Ostinato ». Ein Roman von Paul Goma,* Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 236, 12 Octombrie 1971.
SCHMIDT Josef, *Rumänen und Deutsche. Einheit der Rumänen in Freiheit von 50 Jahren,* Donauschwäbische Lehrerblätter, Anul XIV, Nr. 4 (56), Decembrie 1968, pp. 98-110.
SCHMIDT-HAUER Christian, *« Experiment sind notwendig ». Gespräch mit dem rumänischen Autor Paul Goma,* Süddeutsche Zeitung, 20-21 Noembrie 1971.
SCHNEIDER Georgina, *Elisabeth de Roumanie, reine, poète et peintre,* Aux Carrefours de l'Histoire, Paris, Nr. 13, Septembrie 1958, pp. 1357-1361.
SCHNEIDER Jean-Claude, *Paul Celan,* Les Lettres Françaises, Paris, 13 Mai 1970.
SCHNEIDER Marcel, *Celibidache à l'Orchestre de Paris : Un grand chef,* Combat, 23 Ianuarie 1970.
SCHNEIDER Marcel, *C'est la fête à Voltaire. « Candide » à l'Opéra de Hambourg* [despre Marius Constant], Le Figaro Littéraire, 1 Februarie 1971.
SCHWERIN Christoph, *Hiob unter der Moralisten* [despre E.M. Cioran], Süddeutsche Zeitung, 13 Noembrie 1969.

STOLOJAN Sanda, « *Rostirea filosofică românească* » *de C. Noica,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 138-142.
STURDZA Mihai Dim., *La Russie vue par la presse parisienne, 1848-1859,* Cahiers du Monde Russe (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Sorbonne), Paris, Vol. IX, 1968, pp. 386-436.
STURDZA Mihai Dim., *Allgemeine Einführung... über die Familie Cantacuzene,* Archiv für Sippenforschung, C.A. Starke Verlag, Limburg/Lahn 36. Nr. 38, Mai 1970, pp. 445-467.
STURDZA Mihai Dim., *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines, 1864-1866,* Cahiers du Monde Russe (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Sorbonne), Paris, Vol. XII, 1971, pp. 247-285.
SUGA Alexandru, *Die auswärtige Gewalt der sozialistischen Republik Rumänien,* in « Internationales Recht und Diplomatie », 1969, 11 p.
SUGA Alexandru, *O nouă minciună rusească,* Drum, Anul VI, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970.
SUGA AL., *La République soviétique moldave,* in « Aspects des Relations soviéto-roumaines », 1967-1971, Paris 1971, pp. 157-169.
SUGA Al., *La Bessarabie face aux faussaires de l'histoire,* La Nation Roumaine, Paris, XXIII, Nr. 255, Februarie-Aprilie 1971.
ŞAFRAN Nicolae, *Generaţia tânără şi comuniştii,* Stindardul, Anul XIV, Nr. 97, Septembrie-Noembrie 1966.
ŞEICARU Pamfil, *Churchill et Franco,* Écrits de Paris, Noembrie 1957, pp.22-28.
ŞEITAN Nicolae, *23 August zi de doliu,* Stindardul, Nr. 108, Octombrie 1969.
TALABOT Gérald Gassiot, *Istrati* [despre Alexandru Istrati], Cimaise, Paris, Anul IX, Nr. 62, Noembrie-Decembrie 1962.
TĂUTU Aloisie L., Msgr., *Pe marginea unei cărţi. Idei vechi, dar mereu actuale,* Unirea (The Union), Vol. XX, Nr. 10, Octombrie 1969.
TĂUTU Aloisiu L., Msgr., *Ecumenism antiecumenic,* Bună Vestire, Anul IX, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1970, pp. 31-36.
TĂUTU Aloisiu L., Msgr., *Ecumenism antiecumenic* (III), Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 36-61.
TĂUTU Aloisiu L., Msgr., *Ecumenism antiecumenic* (IV), Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 81-92.
TĂUTU Aloisiu L., Msgr., *Testamentul şi moartea episcopului Inocenţiu Micu-Klein,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 53-67.
TĂUTU Aloisius L., Msgr., *Un Episod cu ocazia înmormântării Episcopului Inocenţiu Micu Klein,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 1, Ianuarie-Martie 1971, pp. 101-116.
THEODORU Ştefan Gheorghe, *Pompiliu Constantinescu,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 9, 1970, pp. 156-157.
THEODORU Ştefan Gheorghe, *Alexandru D. Xenopol,* Revista Scriitorilor Români, München, Nr. 10, 1971, pp. 159-162.
TILEA V. V., *Constanta în politica neamului,* Le Courrier Roumain, Paris, Anul XVII, Nr. 332-334, Ianuarie-Martie 1969.
TIPEI Sever, *Valori, limite, anomalii în muzica românească actuală,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
TOCANEL Petru, *Calinic Miclescu, Mitropolitul Primat al Bisericii Ortodoxe din România,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1971, pp. 4-30.
TOCANEL Petru, *Părintele Maximilian Kolbe,* Bună Vestire, Roma, Anul X, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1971, pp. 14-24.
TOMA Valentin, *Michael Cismarescu: « Reformen in Rechts und Justizwesen 1965-1970 »,* Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
TOMAZIU G., *Cumpăna* [poem], Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.
TOMAZIU G., *Închisoarea lor,* [poem], Limite, Paris, Nr. 5, Decembrie 1970.
TOMAZIU G., *Răgaz* [poem], Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.

TOPUZ G., *La Roumanie dans le Comecom. Les dix premières années (1949-1958),* La Nation Roumaine, Paris, Anul XXII, Nr. 252, Iunie-August 1970.
TOTU Neculai, *Notas del Frente Espanol,* Madrid, 1970, 143 p.
TOUCHARD Pierre-Aimé, *La Loi du théâtre* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 221-226.
TRIPET Edgar, « *La Nostalgie des Origines* » *de Mircea Eliade,* La Gazette de Lausanne, 28-29 August 1971.
TROUSSON Raymond, [recenzie despre « Constantes dialectiques... » de Basil Munteanu], Studi Francesi, Torino, Mai-August 1970, Nr. 41, pp. 314-315.
TREVISAN Alberto, *I Rapporti della Chiesa ortodossa romena con la Chiesa Cattolica,* Oikoumenikon, Roma, Iulie 1970, pp. 503-519.
TRUC Gonzague, *Sagesse orientale et pensée d'Occident* [despre E.M. Cioran], Ecrits de Paris, Iulie-August 1958, pp. 63-67.
ŢEPENEAG Dumitru, *Fragment,* Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.
TSEPENEAG Dumitru, *Roumanie. Le premier roman sur les prisons du régime,* Le Monde, 16 Octombrie 1971.
TSEPENEAG Dumitru, *En bas* [traduit du roumain par Monica Lovinesco], Les Lettres Nouvelles, Paris, Noembrie 1971, pp. 100-105.
TSEPENEAG Dumitru, *Rumania: Where Thinking is a Crime,* The New York Times, 3 Decembrie 1971.
TSEPENEAG Dumitru, [*Scrisoare adresată ziarului*], New York Times, 15 Decembrie 1971.
TSEPENEAG Dumitru, *Insomnie; Lui; Plaindre; Icare,* Liberté, Montréal, Vol. 13, Nr. 6, pp. 7-23.
ŢEPENEAG Dumitru - DIMOV Leonid, *Fragment dintr'un dialog,* Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.
TURDEANU Emil, *P.P. Panaitescu (1900-1967),* Revue des Etudes Slaves, XLVII, (1968), pp. 473-475.
TURDEANU Emil, *Grigore Nandriş (1895-1968),* Revue des Etudes Roumaines, Paris, XI-XII, 1969, pp. 188-190.
TURDEANU Emil, *Les Testaments des XII Patriarches en slave,* Journal for the Study of Judaism, Leyde, I, 1971, pp. 148-184.
TZARA Tristan, *Vision et profits,* L'VII, Bruxelles, Nr. 2, pp. 41-46.
TZARA Tristan, *Inédit en toutes langues* [poem în limba română cu o traducere în limba franceză de Colomba Voronca], Mele, Honolulu, Nr. 17, Februarie 1971.
UN MOINE DE L'EGLISE ORTHODOXE DE ROUMANIE, *L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine,* Istina, Paris, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1958, pp. 295-328 şi Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1958, pp. 443-474.
UNGUREANU Maria, *La République du Moyen-Age,* Diogène, Nr. 25, Ianuarie-Martie 1959, pp. 83-93.
URMUZ, *Après l'orage; Ismaël et Turnavite.* [Traduction par Eugène Ionesco], Les Lettres Nouvelles, Paris, Anul XIII, Serie Nouă, Ianuarie-Februarie 1965, pp. 74-78.
URMUZ, *Chroniqueurs. Fable.* [Traduction du roumain par Romulus Vulpescu], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Chronisten. Fabel.* [Übertragen von Anemone Latzina], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Cronistas. Fabula.* [Traduccion del rumano por Granier-Barrera], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Croniques. Fable.* [Traduction française : Grigore Cuglet], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Cronistes. Faula* [Traduccio del romanès per Granier-Barrera], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Muarrixine. Usturab.* [Trad. Ali Benarafa], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
URMUZ, *Kronikarze. Bajka* [Przetlumaczyl z rumunskiego Tadeusz Gasinski], Mele, Honolulu, Nr. 15, Noembrie 1970.
UŞERIU A. Pr., *Sfânta tradiţie,* Solia The Herald), Detroit, Vol. XXXIII, Nr. 16, 4 August 1968.

VAGNE Jean, *Amitié à Panaït Istrati,* La Quinzaine Littéraire, Paris, 1 Mai 1971.

VALERY Nicole, *Sabina Wurmbrand: « La Femme du pasteur »,* Catacombes, Paris, Nr. 1, 15 Octombrie 1971.

VALERY Nicole, *Lay Ying: « Les Prisons de Mao »,* Catacombes, Paris, Nr. 2, 15 Noembrie 1971.

VALERY Nicole, *Témoignage: Le Visiteur de la Nuit Sainte,* Catacombes, Paris, Nr. 3, 15 Decembrie 1971.

VALIMĂREANU Petre, *Dialog cu ţara,* Vatra, Freiburg in Br., Nr. 114, Ianuarie-Martie 1970.

VALIMĂREANU Petre, *Episcopul Iuliu Hossu,* Vatra, Freiburg in Br., Nr. 115, Aprilie-Iunie 1970.

VALIMĂREANU Petre, *Exilul academic şi ţara subjugată,* Vatra, Freiburg in Br., Nr. 116, Iulie-Decembrie 1971.

VANCI Marina, *44° 5 de Latitude Nord et 26° de longitude Est* [despre Victor Brauner], Opus International, Paris, Noembrie 1970.

VASCAUX Gabriel, *A Quatre pattes* [despre Eugen Ionescu], Cahiers des Saisons, Paris, Nr. 15, 1959, pp. 234-236.

VASILIU Cezar, *Le relazioni tra la Chiesa Cattolica e la Chiesa Ortodossa. Punto di vista ortodosso,* Palermo, 1971, 74 p.

VAVARESCU Elvira, *...Et les nuages s'en vont vers l'Est* [roman], Les Cahiers du Nouvel Humanisme, 1963, 264 p.

VELICU Ion, *Cântec de aşteptare* [poem], Drum, Anul VI, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970.

VIANA, *Conquista de Tenerife* [Introduccion, notas e indices por A. Cioranescu], Santa Cruz de Tenerife, 1968-1971, 422 p.

VIERA y CLAVIJO Joseph de, *Noticias de la Historia general de la Islas Canarias,* Sexta edición. Introducción y notas por A. Cioranescu, Santa Cruz de Tenerife, 1968-1971, 1194 p.

V(IGNERON) J., *Au Café-Théâtre de l'Absidiole. Inédits de Ionesco,* La Croix, 19-20 Octombrie 1969.

VINOCOUR John, *« Nun ist das Buch zum politischen Werkeug geworden ». Ein Buch bei dem rumänischen Schriftsteller Paul Goma in Bukarest,* Mannheimer Morgen, 22 Octombrie 1971.

VIŞOIANU Constantin, *Douăzeci şi cinci de ani de crimă şi minciună,* România New York, Anul XV, Nr. 110, Martie-Mai 1970.

VIŞOIANU Constantin, *« Les Exilés condamnent le régime qui a supprimé les libertés du peuple roumain »* [interview], La Nation Roumaine, Paris, Anul XXIII, Nr. 256, Mai-Iulie 1971.

VIŞOIANU Constantin, *Consideraţiuni asupra situaţiunii internaţionale şi interesele României,* România, New York, Anul XVI, Nr. 113, Iunie 1971.

VUIA Octavian, *Trivium,* Destin, Madrid, 1968, Caietul 16, pp. 27-34.

VUIA Octavian, *În amintirea lui Karl Jaspers,* Destin, Madrid, 1969, Caietul 19-20, pp. 141-144.

VUIA Octavian, *Ce înseamnă a gândi ecumenic?,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 3, Iulie-Septembrie 1970, pp. 38-41.

VUIA Octavian, *Dela separare la reunificare,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 21-26.

VUIA Octavian, *Heidegger îndrumătorul,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 21-29.

VUIA Octavian, *Erläuterung über den Logos Heraklits,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 75-85.

VUIA Octavian, *Constantin Noica : « Rostirea filosofică românească »,* Destin, Madrid, Caietul 21-23, 1971, pp. 188-190.

VUILLERMOZ Emile, *Georges Enesco,* Musica, Paris, Nr. 1, Aprilie 1954, pp. 10-13.

WAGENER Françoise, *A la Foire du livre de Frankfort. Les tendances de la littérature étrangère* [despre Paul Goma], Le Monde, 22 Octombrie 1971.

WALKER John, *Cinema. First, a phenomen* [despre Aurora Cornu], Europa, Londra, Vol. I, Nr. 2, pp. 55-56.

WARNOD Jeanine, *Les Trésors roumains. De la banque aux fouilles de la Dobroudja,* Le Figaro, 12 Martie 1970.

WARNOD Jeanine, *Dans les monastères de Moldavie. Les Trésors roumains du Moyen-Age,* Le Figaro, 19 Martie 1970.

WILHELM Jean-Pierre, *Poèmes de Paul Celan,* Cahiers du Sud, Tome XLII, Nr. 334, Aprilie 1956, pp. 401-402.

WINTZEN René, *Mort de Paul Celan,* Le Monde, 16 Mai 1970.

WINTZEN René, *Paul Celan entre ombre et lumière. Une grande voix de la poésie allemande,* Le Monde, 30 Aprilie 1971.

WITTROCK Carl-Henrik, *Paul Celan, Fem Dikter,* Svenska Dagbladet, 26 Septembrie 1971.

WITTSTOCK Oscar, *Stephan Ludwig Roth, der Volksheld der Siebenbürger Sachsen und die Rumänen,* Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg in Br., Vol. II (VI), Serie nouă, 1969-1970, pp. 123-148.

WORMSER O., *Ionel Jianou: « Henry Moore »,* Les Livres, Nr. 167, Iunie 1970.

WURMBRAND R., *L'Eglise du Silence torturée pour le Christ,* Apostolat des Editions, Coll. « Témoignages », Nr. 10, Paris 1970, 204 p.

WURMBRAND Richard, *Contrebandiers ou meurtriers?,* Catacombes, Paris, Nr. 1, 15 Octombrie 1971.

WURMBRAND Richard, *L'Eglise chrétienne à minuit,* Catacombes, Paris, Nr. 2, 15 Noembrie 1971.

WURMBRAND Sabina, *La Femme du pasteur,* Apostolat des Editions, Paris, 1971, 444 p.

ZĂGĂNESCU Gh. I., *Marx şi ideologia totalitară, IV,* Curierul Românesc, Paris, Anul XVII, Nr. 338-341, Septembrie-Decembrie 1969, pp. 52-56.

ZAHAN Dominique, Pr., *Religion, spiritualité et pensée africaines,* Collection « Bibliothèque Scientifique », Ed. Payot, Paris, 1970, 248 p.

ZUCA Theodor Gh., *Liturghie mută* [poem], Drum, Anul IV, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1968.

ZUCA Theodor, *A murit un refugiat* [poem], Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.

****Acum douăzeci de ani: Procesul Maniu,* România, Anul XII, Nr. 96, Noembrie-Decembrie 1967.

****Transilvanien Rumänisches Land, Dokumentarische Hinweise. Alba-Iulia 1918 - Köln 1968* [Cu o prefaţă de Gh. Acrivu], Köln 1968.

****La Déclaration du Comité National Roumain à l'occasion du 50e anniversaire de la réunion de la Bessarabie à la Roumanie,* La Nation Roumaine, Anul XX, Nr. 243, Aprilie-Iulie 1968.

****Victor Eftimiu meets the Censor,* East Europe, Nr. 5, 1968, pp. 17-20.

****La Presse, les Intellectuels et le Pouvoir en Union Soviétique et dans les pays socialistes européens* [studiu redactat de Georges H. Mond, Thomas Schreiber, Jean-Renaud Loridan, Thomas Petroff], La Documentation Française, Notes et Etudes Documentaires, Nr. 3736-3737, Paris, 13 Noembrie 1970, 80 p.

****A doua moarte a lui Grigore Gafencu,* Limite, Paris, Nr. 3, Aprilie 1970.

****Preasfinţitul Iuliu Hossu (1885-1970),* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 2, Aprilie-Iunie 1970, pp. 1-7.

****« La Cumpăna apelor »,* Limite, Paris, Nr. 4, Iulie 1970.

****Din Corespondenţa Preasfinţitului Iuliu Hossu adresată Episcopului Preoţilor Români din lumea liberă,* Bună Vestire, Roma, Anul IX, Nr. 4, Octombrie-Decembrie 1970, pp. 145-154.

****Aspects des relations soviéto-roumaines, 1967-1971. Sécurité européenne,* Minard, Paris, 1971, 244 p.

****Poeme din Închisori,* Editura Drum, Madrid, 1971, 104 p.

****El Proceso de Burgos y la actitud del regimen comunista de Bucarest,* Madrid, 1971, 100 p.

***Despre «*Poeme din Închisori*», Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.

***_La moartea lui Petru Comarnescu,_ Limite, Paris, Nr. 6, Martie 1971.

***_« Revoluție culturală » în România?,_ Limite, Paris, Nr. 7, Aug. 1971.

***_La Moartea lui Miron Radu Paraschivescu,_ Limite, Paris, Nr. 7, August 1971.

***_Rumänen verliessen die Frankfurter Buchmesse. Protest gegen eine « illegale Veröffentlichung » — Botschafter kam nicht_ [despre Paul Goma], Offenburger Tageblatt, 16 Octombrie 1971.

***_Banned in Romania. Red Author Hears Own Book Read on Radio Free Europe_ [despre Paul Goma], International Herald Tribune, 21 Octombrie 1971.

***_Roumanie. Raidissement culturel. Paul Goma: « La Cellule des libérables »_, Politique Hebdo, Paris, 11 Noembrie 1971.

***_Un Soljenitsyne roumain_ [despre Paul Goma], Le Nouvel Observateur, Paris, 8-14 Noembrie 1971.

***_Primele reacții la re-jdanovizarea culturii românești,_ Limite, Paris, Nr. 8, Decembrie 1971.

C U P R I N S

CUVÂNTUL LUI SOLJENIȚIN ..... pag. 5
Gheorge I. BRĂTIANU : *În jurul întemeierii Statelor Românești* 8
Sandu TUDOR (Părintele Daniil) : *Hrisovul clipelor* 68
Mircea ELIADE : *Incognito, la Buchenwald...* 85
Mircea VULCĂNESCU : *Rugă fecioarei*
(traducere din Ch. PEGUY) 107
Nicolae NICULESCU : *Secretul Scrisorii Pierdute* 108
Ion PÂRVULESCU : *Sus la Curțile din Memfis* 152
Ștefan BĂNULESCU : *Din « Cântece de câmpie »* 153
Alexandru LUNGU : *Poeme* 157
Mihai NICULESCU : *Omagiu (lui E.M. Cioran)* 159
Al. CIORĂNESCU : *Despre sfințenia românească* 160
Dan BOCANICIU : *Poeme* 170
Grigore CUGLER-APUNAKE : *Un om ca toți oamenii* 174
Cronică 178
Andrei BOGDAN : *Încercare de definire a spațiului urmuzian* 180
Horațiu RĂDULESCU : *Alt încotro* 186
Ilie CONSTANTIN : *Poeme* 187
Matei BELDIMAN : *Călătorie* 190
Magdalena CONSTANTINESCU : *Poeme* 193
Sanda STOLOJAN : *Peizaj ocolit* 195
Ossip MANDELSTAM : *Poem despre Stalin*
(traducere de G. TOMAZIU) 197
Virgil IERUNCA : *Jurnal 1960 (II)* 198

ROZA VÂNTURILOR

Ilie CONSTANTIN : « *Fragments d'un journal* » *de Mircea Eliade* 238
Mihai NICULESCU : « *De l'inconvénient d'être né* »
de Emil Cioran 246
D.C. AMZĂR : *Teologia lui Tudor Arghezi* 248
Aurel Vladimir DIACONU : *Amintiri despre Pallady* 252
Ioan Petru CULIANU : *Mit și simbol în proza lui V. Voiculescu* 258
Șerban CRISTOVICI : « *Simetrii* » *de G.M. Cantacuzino* 267
Andrei BOGDAN : *Ambiguitate și semnificație în*
« Pe strada Mântuleasa... » 269
Ion OLARU : *O monografie Ion Luca Caragiale în limba engleză* 275
Sanda NIȚESCU : *Doi artiști români*
(Ion Vlad și Natalia Dumitrescu) 278

SEMNE

George TOMAZIU : *Ştefan Nenițescu : «Ani »* 282
Monica LOVINESCU : *Creație și amăgire la C. Noica* 285
Ion OLARU : *Titus Mocanu și morfologia artei moderne* 288
Ioana COSTIN : *« Fețele tăcerii » de Augustin Buzura* 291
Virgil IERUNCA : *Ileana Mălăncioiu* 297
Monica LOVINESCU : *Aspecte din critica românească* 300
Ion OLARU : *Marcel Petrișor : « La Rochefoucauld sau aventura orgoliului »* 307
D. ȚEPENEAG : *Șotron* 310
Șerban CRISTOVICI : *« Ușa » — roman de Paul Goma* 314

ZODIA CANCERULUI

Monica LOVINESCU : *Teze și metehne* 317
Camilian DEMETRESCU : *« Cu cărțile pe față cu Nicolae Ceaușescu »* 321
Sever TIPEI : *Subdezvoltare* 325
Monica LOVINESCU : *Ovidiu Genaru și duplicitatea poetului* 328
*** *ANTOLOGIA RUȘINII* 331

ÎNSEMNĂRI

George Enescu nedreptățit 369
M. Blecher în limba franceză 369
Eliade hermeneutul 370
« Une somme poétique » : Jurnalul lui Mircea Eliade 371
Eugen Ionescu și Soljenițin 372
« Nebunii de libertate » 373
E.M. Cioran inconsolabil de a exista 374
Lucian Pintilie văzut de Eugen Ionescu 375
Un omagiu adus lui Lucian Pintilie 376
Presa franceză despre « Elektra » lui Andrei Șerban 377
Un mare dirijor român 378
O « baghetă magică » : Sergiu Celibidache 380
Costin Miereanu 380
Sever Tipei 383
«Does'nt anything whereto?» de H. Rădulescu 384
Gilioli (Ionel Jianu — Hélène Lassalle) 386
Camilian Demetrescu 386
Victor Roman 391
Dumitru Țepeneag și critica tânără 392
Emil Turdeanu și cronograful românesc dela Sigmaringen 393
« Istoria și antologia literaturii române în Italia » de Mircea Popescu 394
Petre Ș. Năsturel : « Considerații asupra ideii imperiale la Români » 394
« Revue des Etudes Roumaines » 395
« Futuro presente » 395
« Catacombes » - almanahul Bisericii Tăcerii 396
O scrisoare a lui Paul Goma către Heinrich Böll 398
BIBLIOGRAFIE 402

Trei portrete desenate de G. Tomaziu :

A.I. SOLJENIȚIN 7
MIRCEA ELIADE 84
SERGIU CELIBIDACHE 379

ÎNDREPTARE : Pe lângă alte câteva greșeli, cititorul este rugat să corecteze numerotarea paginii dintre pp. 151 și 153 : *152.*

În poemul lui Ioan Cușa apărut în caietul I din ETHOS, versul al 11-lea dela pag. 23 trebuie restabilit astfel :

pentru vagoanele de frig dela Arman...

Ce cahier, le deuxième de la revue ETHOS, contient : la traduction d'un fragment du *Discours* prononcé par A.I. Soljenitsyne à l'occasion de la réception du Prix Nobel ; la première partie d'une étude de Georges I. Bratiano sur *La fondation des Principautés Roumaines* ; une *Ballade* de Sandu Tudor ; une nouvelle de Mircea Eliade (*Incognito, à Buchenwald...*) ; *Le secret d'« Une lettre perdue »* par Nicolae Niculescu ; quelques pages de Grigore Cugler-Apunake (*Un homme comme les autres* et *Chronique*) et de Sanda Stolojan (*Paysage contourné*) ; l'essai sur *La sainteté roumaine* d'Al. Cioranescu et celui d'Andrei Bogdan sur *L'espace urmuzien* ; des *Poèmes* de Ion Parvulescu, St. Banulescu, Al. Lungu, Mihai Niculescu, Dan Bocaniciu, H. Radulescu, I. Constantin, Matei Beldiman, Magdalena Constantinescu ; la *Prière à la Vierge* de Charles Péguy traduite en roumain par Mircea Vulcanescu et le *Poème sur Staline* d'Ossip Mandelstam traduit par G. Tomaziu ; la deuxième partie du *Journal 1960* de Virgil Ierunca. Après les rubriques *La Rose des Vents, Signes, Le signe du Cancer, Notes,* groupant des essais, chroniques, extraits et informations culturelles et artistiques variées, — une *Lettre* de Paul Goma à Heinrich Böll. Enfin, une *Bibliographie* des publications et articles des Roumains en exil et de ceux des auteurs occidentaux à leur propos.

Imprimé sur les presses de la C.F.I.
Z.A.I. du Bois de l'Epine, 91015 Evry
Dépôt légal - 3ème trimestre 1975